

Відродження Нації

Винниченко Володимир Кирилович

ПЕРЕДМОВА

Я беру на себе трудну річ: дати повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації під час і після Великої Російської Революції.

У дні тяжкі, у дні найтяжчі нашого народу я берусь за цю роботу. Майбутність України закутано в диму кривавої ненависти, неситого зазіхання ворогів, безсилля й знесилля нашого. Важко робити цю працю в потрібному спокою. Але в свідомості ваги істини, в свідомості значіння щирого, нелукавого й чесного виявлення подій, я вживу всіх усиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття, одійти від усяких особистих симпатій чи антипатій і розглядати весь хід нашого руху в усій об'єктивності, на яку я зможу бути здатним.

Я не хочу писати історії в академічному значінню цього слова. Це мають пізніше зробити фахові дослідувачі. Моя мета перейти через усі етапи недавно-минулого, зв'язати їх, одкинути неважне й дати суцільний образ цих і радісних, і болючих часів нашої нещасної історії.

В. Винниченко. Семерінг, 4. VII. 1919.

ЧОТИРИ ДОБИ

Історію відродження української нації з моменту вибуху Великої Російської Революції по сьогоднішній день можна поділити на чотири доби.

Поняття доби звучить неначе трохи невідповідно до тих коротких протягів часу, які охоплюють ці доби. Але, будучи малими по кількості часу, вони містять у собі стільки національного, політичного й соціального змісту, історія нашого народу на протязі їх зробила такі велитенські кроки, що цілком оправдано можуть бути названі добами.

Їх чотири:

Доба Центральної Ради. З двома періодами: 1) Період революційної організації державности й морально-правової влади, 2) Період юридично-правової державности.

Доба Гетьманщини.

Доба Директорії.

Доба Отаманщини.

В основу цього поділу покладено ролю тих чи инчих соціальних верств під час цих моментів.

Чинником доби Центральної Ради є вся свідомо національна демократія без різниці клас.

Доба Гетьманщини одзначається пануючою роллю клас буржуазних і реакційних.

Під час доби Директорії головна роля переходить до клас революційних – пролетаріату сільського й мійського.

Головним чинником доби Отаманщини є елемент військовий, ідеологічно репрезентуючий дрібне національне міщанство, а в акції своїй автократичний.

ЧАСТИНА ПЕРША: ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

ПЕРІОД ПЕРШИЙ: РЕВОЛЮЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТИ Й МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВЛАДИ

РОЗДІЛ І. ВІЙНА Й ВЕЛИКА РОСІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

1. Старий Деспот і Товарні Джентельмени.

На весні 1917 року закінчило своє існування російське самодержавіє. Воно розсунулось і впало, як спорохнявіла бочка, в якій росло й напірало корінням на старі стінки, молоде, сильне дерево.

Сивий, п'яний, монархізм вже давненько вчував нетривкість своєї бочки. Це виразно вчулось уже в 1904 – 5 роках, коли в ім'я інтересів купки авантюристів цей напівазіатський імперіалізм зчинив війну з суто азіатським імперіалізмом. Уже тоді затріщали клепки й обручі старої діжки, як московське робітництво в зими 1905 року наперло корінням на стінки. Старий деспот злякався, покинув азіатського ворога, віддав йому шматок території, фортеці, десятки тисяч людського гарматного м'яса, ковтнув ганьбу й глум і кинувся на внутрішнього ворога.

Коріння люто стиснули, обшматували, приглушили, замертвили, а бочку полатали, оббили залізними обручами, весь апарат її зміцнили кулеметами, жандармерією, поліцією, провокаторами, циркулярами, всіма удосконаленими європейськими, азіатськими та американськими засобами наймодернішої техніки клясового панування.

Старий деспот міг би ще жити якийсь десяток літ більше, коли б не нова війна.

Але це вже була війна не з маленьким азіатським хижакком, не в ім'я інтересів купки придворних шарлатанів. Тут справа стояла серйозніше: зчепились до бою велитенські європейські хижакки, й зчепились не за якусь там аферу в мільйони карбованців. Справа йшла про те, хто мав одягати сотні мільйонів африканських негрів у хвартушки, постачати їм їхнів божків, напувати їх алкоголем і забирати в них золото, слонову кістку, шерсть; словом, хто буде паном усіх світових ринків, — африканських, азіатських, напів-азіатських, (як Росія, Балкани, Румунія). Англійські, німецькі, французькі, навіть нещасні, зачучверені російські банкіри, фабриканти й купці, всі наперебій хотіли одягати негрів у хвартушки. Для цього по всіх країнах гарячково, скажено працювали мільйони робітників; фабрики й заводи день і ніч шугали полум'ям печей; склади тріщали від навалених товарів; у банкірських конторах сотні тисяч замучених, недокровних людей робили підрахунки „неґритянських хвартушків”. Фабриканти мусіли робити якомога більше, не зупинятись ні на одну мить, бо найкоротча зупинка якогось фабриканта загрожувала йому смертю, — юрба конкурентів немилосердно валила його з ніг, топтала, перестрибувала вперед і гнала далі. Бо такий закон капіталізму й постачання „неґритянських хвартушків”.

І всі ці юрби європейських джентельменів одна поперед одної мусіли гнати до Африки, Азії, до

голих і багатих мешканців островів та напіводягнених слав'янських дикунів. Вони всі хапались одягти цих бідолах у „хвартушки”. А во ім'я цих „хвартушків” систематично, з потаєним скреготом зубів озброювали бідних дикунів своїх власних країв; мільйони їх у вогню, в чаду кували гармати, бомби, рушниці, всі засоби убивання таких самих темних дикунів, як вони. Паці гармат стояли роззявлені за складами товарів; усі сили людської цивілізації, вся зроблена на протязі десятків років праця мільйонів людей, зібрана в банкірських касах у золоті й паперах, усе було наготовлено до лютого бою за „неґритянські хвартушки”.

Старий російський півдикунський деспот, що навіть і „хвартушків” не вмів дати, а вмів тільки хапати й грабувати, він також мусів устряти в цю боротьбу європейських товарних джентельменів. Бо занадто вже він був зобов'язаний цим добродіям, занадто був оплутаний довгами та договорами, які підтримували його панування.

Та й собі все ж таки хотілось погріти старечі, замурзані, півкультурні руки як не в Африці, то на Балканах, як не „хвартушками”, то просто захватом.

Та й була думка одвернути трохи в інчий бік увагу здушеної в бочці, непокійної маси.

І, справді, на якийсь час це удалося. Старий напружив усі апарати, — церкву, пресу, чиновництво, поліцію, суд, жандармерію, нагаї, тюрми, брехню, обман, підкуп, підлещування; в церквах задзвонили, заспівали, закадили; купована преса загвалтувала, забила в бубни людожерного патріотизму; заклацали, забряжчали загонисті, безпардонні офіцерські остроги, шаблюки.

І прекрасну, велику силу людини, — інстинкт боротьби, — в масах темних людей сполохали, задурманили й направили на криваве, страшне злочинство в ім'я „неґритянських хвартушків”.

В ім'я цих „хвартушків”, в ім'я зажерливості й ненажерности європейського капіталу гнали під ґранати й кулі сотні тисяч, мільйони людей Росії; одривали їм руки, голови, шматували, засипали живими в землю й мордували такими муками, яких ще ніколи не знала людськість. Усі сили землі, держави й народу викачували й гнали без перестанку туди, на побоїще, на фронти й там все це божевільно, в лютому, кривавому екстазі нищили, трощили.

А в тилу очманіла руська інтелігенція з криваво-налитими очима, обнявшись з жандармами, уквітчавшись шворками, на яких її ще так недавно вішано цими самими жандармами, танцювала дикий, безглуздий, п'яний танок російського патріотизму. Розхрістана, заляпана кров'ю з фронту, вона в екстазі хапала нагаї з рук жандармів і хльоскала ними бідні маси, роз'ятрювала їх, кидала в люті і гнала туди, на всесвітнє побоїще. Одкинувши всякий сором і честь, оголившись, стоячи на перехрестях, вона, ця несподівана помішниця старого распутника, кричала, вимахувала національним прапором, пінилась, лаялась, брехала, падала на коліна перед портретами царя, цілувала руки деспота й все прощала, все не пам'ятала.

Це був момент „срібного весілля” старого деспотизму.

Але без жалю, без ошадности, без ладу викачувані, трощені й нищені сили почали слабнути. „Неґритянські хвартушки” товарних джентельменів, це таємне, страшне божество, яке жерло стільки жертв, вимагали все більш та більш напруження. В масах давно погас надмуханий попами та інтелігентами вогонь убийства. Сама інтелігенція почала стигнути, соромливо озиратись і потихеньку приводити себе до пристойности. Втома й знесилля, як на похмілля, впали на винищений орґанізм селянської, мирної країни.

Але європейські джентельмени не могли стомлюватись. Хтось когось мусів задушити, наступити на шию й твердо, неподільно взяти в руку прапор „неґритянського хвартушка”. Тоді

тільки вони могли припинити побоїще. І вони, заціпивши зуби, в корчах ненависти топили одні одних, виморювали голодом, удушували отруйними газами, сліпили ультра фіолетовими проміннями, били й нищили в воді, в повітрі, на землі, в мирних кімнатах, у траншеях. Учені, напруживши всі сили людського духу, розуму, досвіду, науки, вигадували найлютіші, найстрашніші засоби вбивання людей. Цілий світ, уся земна куля була пересичена ненавистю, брехнями, стражданнями, одчаєм, обкурена димом гармат, крові, проклять і божевільного вогню братоубийства.

І певна річ, що європейські оскаженілі товарні джентельмени, убийці мільйонів своїх одноплеменників, не могли мати жалю на якихось там російських азіатів. „Ми будемо битись до останнього руського салдата”. І шарпали, хапали за горло старого, дурного деспота й вимагали того „останнього салдата”. Старий хльоскав нагайом, грізно морщив брови, бив по мордах слуг, але російський „останній салдат” не слухався, падав од втоми, від нерозуміння, від жаху, від туги за чистим, людським, за своїм мирним, селянським життям.

Старий почував, що сили падають і ніякий нагай їх не може вже утворити.

Більше того: він почував, що бочку розхряпано ненажерним побоїщем, що апарати здушування зробились непевними.

Але не знаючи инчого способу реагування на небажані явища, як насильство, як кулак, старий почав немилосерно, безпардонно в сліпій люті й одчаю стьобати всіх, кого попало, навіть тих, які ряденцем стелились йому під ноги. Худосочну, заморену, лизоблюдну Думу було загнано в самий темний, брудний куток. Пресу взяли на шворку й за один кивок бровима здушували так, що вона синіла й висолоплювала язика. Ліберальну буржуазію без церемонії штурхали чобітьми в товстенке черевце, брутально брали за комір, одпихали від смашних пирогів. Навіть дворянство, цей мазунчик деспотизму, це улюблене, деґенеративне дитя царизму, навіть воно було ображене, — навіть йому більше не вірили.

2. Останній Всеросійський Самодержець — Гришка Распутін.

Шукаючи всяких рятунків, старий деспот, кинувся в містіцизм. Представником вищих сил, які мали врятувати струхнявіле панування, вибрано самородка-пророка, Гришку Распутіна. Це був достойний символ російського самодержавія, його природне завершення, закінчення, його натуральна, неминуча необхідність. Російський романовський монархізм почався Гришкою й мусів Гришкою скінчитися.

Гришка дав останній штрих, *coup de maitre* всій системі самовлади, насильства, глуму, експлуатації, безправя, крадіжу, підкупу. Гришка взяв у руку царський нагай, скипетр, одяг на себе мантію і п'яний, голий став витанцьовувати по шинках, по притонах, у публічних домах отвертий, непристойний танок живота. Круг його товпились і скаженіли юрби істеричних графинь, княгинь, переляканих, змучених одчаєм цариць, царівен; він бурмотів над ними саморобні, безглузді молитви, виробляв містерії, гіпнотизував, п'янив їх козлячим еротизмом, володів ними, топтав їхню стару, випещену пристойність. Круг його мантії в захваті літали зграї спекулянтів, шахраїв, дрібних і великів хижаків. Гришка кидав їм шматками криваве м'ясо пошматованого народу, роздавав жменями мільйони, брав за чуба міністрів і скидав їх з фотелів, а на їхнє місце садив тих, хто з ним танцював танок живота. Князів, графів, дворянчиків Гришка або хльоскав лапою по черевах, або стьобав нагайом і пхав ногами.

Але й Гришка не поміг. Фронт гнувся, тріщав, рвався. Через це гнулась, тріщала, рвалась дісципліна та вся та складна машина, за допомогою якої маленька купка людей може гнати на смерть і каліцтво сотні тисяч других людей. Відгомін Гришкиної вакханалії доходив і до

траншей і там також викликав невдоволення й обурення.

І раптом одного тижня, немов цілком несподівано, стара, столітня бочка затрусилась, захиталась і впала.

3. Царський трон під штиком запасного салдата.

Але ця несподіванка була давно сподівана.

Самодержавіє мусіло одмерти з такою ж неминучістю, як одмірає все, що оджило свою необхідність. Розвиток внутрішніх економічних і соціальних відносин давно вже вимагав зміни політично-державної форми. Коріння нового ладу прагнули ширших, вільніших, відповідніших до їх фактичної, реальної суті правових норм.

Війна прискорила процес одмірання. Вона з нечуваною силою струснула трухлявий організм монархічної влади й він розпався усіма своїми клепами й обручами.

А здійснив цей момент отой самий „останній салдат”. Останній, запасний, вишкрябаний салдат, виведений з своєї многовікової, фаталістичної апатії, обурився, прийняв у себе гнів і прагнення всіх молодих сил громадянства й перший з штиком кинувся на царський трон.

За якийсь тиждень було до щенту розкидано й знищено всі апарати царизму. І з якою сласністю, з якою побожностю й ентузіазмом палили архіви та канцелярії охранок, жандармських установ, участки поліції!

І з яким ентузіазмом, з якою зворушенністю, побожностю вимахував обиватель шапкою, руками, всею оновленою душою своєю тому салдатові, який скинув, нарешті, всеросійський кошмар!

Настало свято революції. На руїнах царизму, на спалених охранках, участках, хапливо, на швидку, на перший час збивали нові рямці утворених відносин. Трудно було всій тій масі вибухлих сил, течій, прагнень дати якусь одну, всеобхоплюючу, всезатишаючу, всезадовольняючу форму. Але захват, але чуття волі, легкоти, визволення перших ментів було тою формою всезадоволення. Владу переняв Комітет Державної Думи. Хай буде Комітет, хай живе Комітет. Запасний, революційний салдат, робітник, партійні й не партійні стали по всі боки Комітету на захист його, на піддержку, на боротьбу за його.

Комітет призначив Тимчасове Правительство. Воно складалось з поміркованих, мало-революційних, мало-нових елементів. Але хай буде Тимчасове Правительство, хай живе Тимчасове Правительство.

І, гойдаючись на бурхливих хвилях революції, Тимчасове Правительство несло туди, куди несло уся маса народніх, весняних, визволених вод. Воно гойдалось і щедро кидало на всі боки свободами, правами, обіцяннями. Воля слова, друку, зібрань, страйків, воля робити те, чого ніколи не дозволялося в Росії.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНСТВО ДО ВІЙНИ, ПІД-ЧАС ВІЙНИ Й У РЕВОЛЮЦІЇ

1. Хрест на могилі нації: „Не було, немає й бути не може”.

Здається, ні одна група громадянства Росії не прийняла з таким щирим серцем, з таким чуттям

радості й полегкості, з таким непідмішаним ентузіазмом Велику Російську Революцію, як українство.

Це цілком зрозуміло. Що більше страждання, то дужча радість од визволення від його. А українство не могло пожалітись на поміркованість політики російського монархічного уряду що до України. Всі форми утиску, експлуатації й нищення прав політичних, соціальних, національних та взагалі прав людини й громадянина, так притаманні всій системі, всьому характеру урядування царизму, що до українства прикладалися в самих щедрих розмірах і без усякого маскуваня.

Основною, історичною, істотною метою російського імперіалізму було з самого початку злуки України з Москвою, з моменту нещасливого переяславського трактату — знищити всяку тінь права української нації на цей трактат. Український народ на основі цього трактату вступив у державні й правові відносини з Московською державою, яко рівний з рівним, забезпечуючи собі ту рівність зазначеними в договорі засобами.

Але всякий закон, всякий трактат є тільки констатування й фіксація взаємовідношення сил двох контрагентів у той момент, це є тільки часове завішення зброї. Дійсний же закон і право є законом і правом сили. Знесилена, розшматована боротьбою з польською шляхтою українська селянсько-козацька нація зразу виявилась слабіщою стороною що до Москви. На цій підставі московські царі вклали в трактат і в відносини між Москвою та Україною своє власне право й розуміння того акту, се-б-то право й розуміння дужчого.

Яка ж може бути рівність між дужчим і слабшим? Отже, рівність, так урочисто, так клятвенно зазначену в переяславському трактаті, було зразу ж одсунено набік, як не відповідну дійсному, реальному відношенню сил. А звідси виходячи, всі засоби до фактичного встановлення її поміж Москвою та Україною систематично було нищено.

Найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії було й є її прекрасна територія, родюча земля, багатства вод і землі, м'який, теплий, здоровий клімат. І це було найбільшим стимулом того жагучого прагнення Москви до найтіснішого „порідення з братським народом”, до перероблення переяславського трактату на своє розуміння й хотіння.

Певна етнологічна близькість цих двох націй улекшувала завдання царизму. З родичами, звичайно, найменше церемоняться. Але, щоб цілком мати вільну руку в експлуатації багатств України, щоб почувати себе зовсім дома в себе, треба було родича остаточно вигнати з його хати, заволодіти нею й знищити навіть всяку пам'ять про якогось, родича.

І через це „Україну” було переіменовано на „Малоросію”. (Стадія рідности, але без рівности: „мала-россія”.) Малоросія якийсь час ще мала атрибуту поганенького, маленького родича, тому ще користувалась деяким правом у своїй хаті. Але далі родича було зовсім вигнано й всяку рідність знищено: ніякого ні українського, ні малоросійського самостійного народу не було й нема, є тільки один руський (московський) народ і єдина Росія.

Вся історія відносин між Москою та Україною на протязі більше, як 250 літ, з моменту злуки цих двох держав є планомірне, безоглядне, безсоромне, нахабне нищення української нації всякими способами, вщерть до стертя всякого сліду її, щоб навіть імени її не лишилось.

І, здавалось, така політика мала успіх. Перш усього українське панство, почасті куплене Москвою, почасті вирізане нею, потрохи заслане, зтерорізоване або приголублене, швидко покинуло свій народ, перебігло на бік дужчого, злилось, асімілювалось і стало „руським”. Інтелігенція мусіла замерти, коли було знищено всі джерела її походження: школу, українську

мову в урядуванні, літературу. Лишився сам народ, без панства, без літератури, без школи, безграмотний, знесилений, оплутаний законами й державними апаратами визиску. Він уже забув свою історію, свою колишню боротьбу за соціальне й національне визволення з під польсько-московської шляхти, свої великі установи (як наприклад республіку Січи Запорозької), свій колишній високий стан культурності, свою науку й школу, які були зразком і вчителем напівазіатської Москви; він навіть ім'я своє забув і покірно, тупо одгукувався на те ім'я, яким кликав його пан. Здавалось, нігде не лишилось ніякого сліду про колишнього господаря багатії, заграбованої країни. Ніхто по всім світі не знав про існування якоїсь там напів задушеної в цупких обіймах російського самодержавія нації. Ні в європейській, ні в російській історії чи літературі нічого ніколи про це не згадувалось.

Здавалось, зроблено було все чисто: закопано, засипано, землю на могилі виглажено й пісочком присипано. „Ніякої української мови не було, немає й бути не може” — сказав в 80-х роках минулого століття один з видатних російських могильщиків України притоптуючи ногами землю на могилі. І, дійсно, за тих часів не могло з'явитись у літературі ні одного слова на українській мові. Щоб надрукувати українську народню пісню, її треба було перекласти на латинську або на французьку мову. Отже, ніби повна смерть нації.

2. Сепаратизм від загибелі.

Але знов таки: закон є тільки фіксація певного стану, але не абсолютна норма для майбутнього. Так, — усіма апаратами державного й національного панування було знищено всякий зверхній прояв існування української нації. Закон констатував силу й волю дужчої сторони. Але дійсний закон, закон життя не завсігди підлягає людським нормам. І волею цього закону ограбований родич усе ж таки й притоптаний жив, дихав, існував; він говорити не міг, волі не мав, прав не мав, свідомости не мав, але закони життя в йому відбувались в усій їхній залізній необхідности. Як тільки змінювались обставини, як тільки трошки слабла рука, що затуляла рота зв'язаному рабові, він починав уже не тільки мугикати, але щось виразніше говорити, з'являлась членороздільна людська мова, мова стогону, жалю, — з'являлась українська література. Бо такий закон життя, що живий організм мусить виявляти себе в рухові й згуках.

Але як тільки такі вияви недодушеного родича здавались російському самодержавію неприємними або небезпечними, рота знов зав'язувалась і вже родич нічим не міг заявити про себе.

Так, наприклад, сталось під час війни 1914 року. Самодержавіє, боячись усяких ворожих собі елементів, зразу ж по оповіщенню війни постаралось придушити їх. Українство, звичайно, було в першому ряді цих ворогів монархізму й воно перше відчуло на собі тяжку лапу деспота.

Але лапа лапою, а життя життям. І цілком зрозуміло, що, коли самодержавіє загнало нас у підполля, коли заборонило всяке голосне друковане слово на українській мові, коли за одну належність до української нації садовили людей у тюрми, гнали в скотячих вагонах у заслання, мордували місяцями в страшних „участках”, коли отверто й цинічно заявлялось, що нарешті настав час остаточної загибелі українства й ту загибель усі реакційні течії Росії провадили в життя з сласністю й потиранням рук, коли нас обкидувалось болотом, інсинуаціями, прокльонами й коли за нас не чулось майже ні одного голосу, — цілком натурально, що ми тоді найбільше, найвиразніше почували себе чужими, ворожими цій проклятій „тюрмі народів”. Всякий хоч трошки свідомий, хоч трошки чулий на біль і страждання українець був за тих часів запеклим мрійником, фантастом, жагучим творцем таких намірних комбінацій, які кінець кінцем увільняли нас з тюрми. Тут є корінь сепаратизму. Ми всі хотіли сепаратуватись від насильства, від самодержавної руки, від ганебної смерти в петлі всеросійської шибениці. Нам

закидали брак патріотизму. В ім'я ж чого ми мали бити в бубни й літаври, гасати в дикому танкові й горлати славу? В ім'я того, що сотні тисяч наших мирних працівників, творців і виробників здорових, простих, житєвих цінностей трошилися гарматами й трупом устиляли шлях якимсь там крамарям і торгашам до великої всесвітньої поживи? Чи в ім'я того, що на випадок перемоги Росії, торжествуюча переможниця реакція ще цупкіше взяла б у лабети невибиті на фронті мільйони працівників і ще нахабніше, ще отвертіше затвердила б своє право визиску й насильства? Чи в ім'я того, щоб нас уже остаточно, до щенту було задушено тоді, нас, українство, того недодушеного Авеля, кров якого 250 літ вопіяла до неба й до совісти всякого порядного, не задурманеного цею кроввю чоловіка?

Чого ради ми мали боятись розбиття Росії на фронті й у середині? І як сміли, оті наші докірники, докоряти нам?! звідки вони почерпали таку неймовірну силу цинізму, щоб вимагати од нас, од тих, кого вони розпинали, били по ланітах, кому плювали в закрівавлені, розбиті чорносотенним чоботом очі, хвали й славословія собі, своїм чоботям і кулакам?

І що дивного, що ми, сидячи в тюрмах, засланнях, у підполлях, з розбитими очима, з задушеним горлом, задихаючись, гарячково жадно прислухались до гуркоту гармат на фронтах і гадали, чи скоро той гуркіт наблизиться на Україну й розіб'є тюрму, й визволить нас, і дасть нам хоч трохи дихнути? Ми не боялись ні німців, ні австрійців; ми не боялись би французів, англійців, коли б вони бились з царською Росією; ми не боялись би дьявола, коли б він пекельним вогнем ішов на цей старий, жажний „застенок” усякої волі й права.

3. Орієнтації: на руську ласку, на німецький штик і на себе.

І все ж таки, треба зауважити, треба одмітити нашу надзвичайну, надприродну чи оптимістичність, чи поміркованість, чи просто призвичаєність до стін своєї тюрми: не всі з українців були виразними, державними сепаратистами. Навіть не всі були „пораженцями”. Знаходились такі з нас, які по якимсь там своїм законам думання вірили, що перемога Росії на фронті дасть волю й життя народам її всередині. Це були прихильники „російської орієнтації”. Вони орієнтувались на добре, широке серце руської демократії, на грім перемоги, який зм'ягчить круте серце царизму аж до степені народоправства, до парламентаризму й до волі націй, що благоденственно мовчали тоді по всіх її неосяжних просторах. Але таких було дуже небагато. Це були переважно ті з українців, які корінням свого особистого життя занадто глибоко зрослися з життям руських.

Друга орієнтація була на німців, на великий струс на фронтах, на знесилля російської державности й на просте захоплення німцями території України. Німецький імперіалізм— експлуататор культурний і розумний. Він не буде так безглуздо, ледачо, так неохайно й нераціонально грабувати, як то робив царизм. Він, доючи сили з народу, буде дбати про те, щоб він не дуже брикався, він не буде видирати в його останній клопоть сіна, він старатиметься, щоб дійна корова була сита й більше молока давала. Царизм по своїй некультурности, убогости державної освіти, брутальности й примітивности експлуатації народнього державного господарства цілком був подібний до російського селянина. Селянин, — темний, забитий, примітивний — не знав, не вмів і через це не шукав нових, економних і продуктивних засобів експлоатації своєї землі, лісу, води, всіх природних багатств. Він прикладав до них стільки усиль і знаття, скільки треба було, щоб тільки взяти й зужити те, що було готове в самій природі, що давалось тільки її силами. Так само царизм тільки ті усилля робив, які йшли на одбирання природних сил народу. Селянин знесилював землю, занечищав її, вирубав до останнього деревця ліс, не турбуючись про те, щоб розвивати їх і з того розвитку користуватись і далі, й більше, й краще. Царизм так само рубав готове, вибивав, однімав, видирав і бездумно, безтурботно нажирався, напивався й з ситою п'яною філософією не завдавав собі труду й клопоту зазирати в завтрашній день. Крім того, німець — не родич, не

слов'янин, мова його цілком чужа, не „рідна” нашій мові, німець не зможе сказати, що українець — то „разновидність” німця й на тій підставі одбере йому право своєї мови. Словом, ні з якого боку українці, на думку цієї орієнтації, не мали потреби боятися німця, — з двох лих ця орієнтація вибирала культурніше, корисніше лихо для українського народу.

Була й третя орієнтація, — не російська, й не німецька, а українська. Це була орієнтація на себе, на свої сили, на рятунок своїми власними усиллями, усиллями своїх працюючих мас. Ніякий чужий пан не може бути добродійником того, над ким він панує й кого може визискувати. До цієї орієнтації належали переважно соціалістичні течії. Вони не ждали визволення ні від зм'ягченого російсько-самодержавного чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького.

4. Єдина орієнтація: Всеросійська Революція, Справедливість.

Аж ось вибухла революція. Отже можна собі уявити, що почуло недодушене, затоптане, понижене українство, коли залізна рука спала з його горла, коли воно могло підвестись, умитись, людськими, не запльованими очима глянути в очі таким же людям, рівним, дружим, радісним. Уся замучена душа українства в ці дні побожно стала на коліна й молилась Революції: „Нині одпускаєши раба твого, Владико”.

Ми нелукаво, ми з побожним серцем, з чистим захватом вітали Велике Нове. Ми радісно витрусили з серця всі застарілі болі, образи, гіркість, ненависть, ми одягли чисту одіж дружності, братерства, все забули й готові були всіма нашими недобитими силами боронити здобуте.

Ми одразу, без вагання, без торгування повірили в Революцію. І так само без вагання, щиросердно, рішуче одкинули, одшпурнули від себе дореволюційні настрої, наміри, сподівання, розрахунки. Це все стало одразу непотрібним.

І зразу одпали всі інші способи увільнення, всі орієнтації на зовнішні ворожі до Росії сили. Український сепаратизм тоді помер разом з причиною, що породила його. Українство тепер орієнтувалось тільки на Всеросійську Революцію, на перемогу справедливості, на здобуті права всякого поневоленого.

За 250 років перебування в спільці з Росією українство вперше в ці дні почуло себе в Росії дома, вперше інтереси цієї колишньої в'язниці стали близькими, своїми. Ми стали частиною, — органічною, активною, живою, охочою частиною — єдиного цілого. Всякий сепаратизм, всяке відокремлювання себе від революційної Росії здавалось смішним, абсурдним, безглуздим. Для чого? Де ми знайдемо більше того, що тепер ми матимемо в Росії? Де по всьому світі є такий широкий, демократичний, всеохоплюючий лад? Де є така необмежена воля слова, зібрань, організацій, як у новій великій революційній державі? Де є таке забезпечення права всіх пригноблених, понижених і експлуатованих, як у Новій Росії?

Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути, а коли чулись рідесенькі голоси, то це були голоси або схоластиків, чистих теоретиків, запеклих „самостійників” або людей занадто вже, хоробливо пронятих національним чуттям. На конференції укр. соц.-дем. партії в квітні питання про самостійність зустріло майже однодушне негативне відношення. За самостійність висловилося з усієї конференції тільки два-три голоси.

Ми так щиро, так безоглядно були закохані в свободоловність, у широкість, у безсребренність руської демократії, що навіть запропоновану одною частиною товаришів федерацію на тій конференції не внесли в переглянену програму. Конференція не забороняла боронити цей

лозунг тим товаришам, які вважали його життєвим, але сама конференція, все представництво укр. соціаль-демократії не мало ніякої потреби добиватись цієї форми національного забезпечення. Що ж до самостійності, то навіть уважали небезпечним для революції ідею сепаратизму, бо вона могла розбити революційні сили всієї Росії.

Та й для чого відокремлюватись, коли всі потрібні для вільного національного розвитку нашого народу засоби нам буде в повній мірі забезпечено в автономії. Денаціоналізацію, духовне калічення наших мас буде зараз же спинено й знищено українською школою, як нищою, так середньою й вищою. Гальмовані дотепер багаті здатності нашого народу, пущені по природному, найлегчому, найраціональнішому шляхові рідних методів розвитку забезпечать духовну сторону наших домагань. Народоправство, широке місцеве самоврядування, порядкування господарським і політичним життям на Україні місцевими силами, точне зазначення взаємних прав і обов'язків цілої держави та автономної одиниці унеможливить колишню безпардонну, руйнуючу політику централізму, коли всі сили окраїн нерозумно й злочинно висмоктувались на користь інертного, ненажерливого центру.

І резолюція соціалдемократичної конференції від 4-го квітня 1917 року такими словами формувала це:

„Зважаючи на те, що потреба найповнішого розвитку творчих сил України вимагає найширшого економічно-політичного її самоозначення; беручи на увагу, що федеративний лад російської держави, як союз автономних національно-територіальних або просто територіальних одиниць не тільки не може шкодити розвитку пролетаріату всієї Росії, — а тим паче українського, — але й є корисний для його; приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць є найкраща гарантія демократичних і національних прав кожної нації або країни, — конференція української соціалдемократичної робітничої партії з усією непохитною рішучістю висуває давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідкладну, пекучу задачу сучасного моменту українського пролетаріату та всієї України. Одночасно, виходячи з рямок партійної програми, виголошеної на з'їзді 1905 року, конференція, рахуючись з виключністю подій і домаганням життя, вважає можливим узяти на себе право дозволити товаришам партії піддержувати принцип федеративної будови російської демократичної республіки й піддержувати автономичні змагання демократій інших націй”.

В цьому дусі мислило, почувало й діяло за тих днів усе національно свідоме, організоване українство. Наприклад, союз українських поступовців, (організація дрібно-буржуазних ліберально-демократичних елементів усіх напрямів) у перших числах марта оголошує таку свою заяву:

„Ми, члени петроградського, відділу Союзу Українських Поступовців, глибоко переконані, що витворені державним переворотом нові правові умови особистого та громадського життя повинні забезпечити порішення тих завдань, які ставить собі український національний рух у об'єднанню з демократичними силами всієї країни.

„Проголошені яко провідні державні основи гасла політичних свобод дають певність, що безповоротно одійшли в минуле всі національні обмеження, так ревно прикладані до українського народу за старого режиму й так широко використовувані ним у боротьбі з українським рухом у обставинах військового часу”.

Далі виставляється цілий ряд практичних домагань що до заведення рідної мови в школах, в деяких урядових інституціях і т. д.

Але все це виставляється не як протест-домагання, а як нагадування. „Ми глибоко певні”,

„проголошені гасла свобод дають певність”. Сумніву нема місце, проголошені гасла, свято великих днів, сяючі очі обивателя, все є запорукою, що нікого не буде обижено. От треба тільки нагадати про себе, детально перелічити все, в чому українство має потребу, як в основному, дальшому, так і в найближчому, в дрібничках. І совісно, детально указується, що саме треба зараз же зробити.

Так само довірливо, з захватом і непохитною певністю в негайну, необмежену здійснимість їхніх нагадувань висловлюються всякі українські організації, збори, віча, маніфестації. І так само як в їхніх заявах, так і в їхніх душах нема й сліду недавньої ворожости до російської держави, нема ніяких мрій й планів про відокремлення, сепаратизм, нема й тіні чужинних орієнтацій.

„Українці! Громадяне! Підпірайте новий державний лад, бо він і тільки він несе волю Україні, й що більша наша участь у йому, то ширших прав собі здобудемо”.

Так закликала Рада Українських Поступовців у перших числах марта 1917 року українське громадянство.

Так закликали всі партії, всі течії українського політичного, громадського, культурного й всякого инчого життя. Бо ми знали, що для нас більше, ніж для кого, дорога революція. І ми не лукавили, коли казали, що така Росія, є наша Росія, що таку Росію ми будемо берегти й боронити всіма нашими силами.

5. Воскреслий мрець маніфестує славу Революції.

І коли ми гарячково, одкинувши все особисте, дрібне, одкинувши все велике старе, тяжке, кинулись для організації наших сил, наших українських національних сил, то не для того, щоб відокремлюватись, а для успішної, непохитної боротьби за революцію, за те, що дало нам волю.

І коли ми уряжували свої маніфестації, то не для того, щоб заманіфестувати свою відокремленість, а щоб показати тепер, коли настала можливість показати, що ми, перш усього, не купка інтелігентів, не вигадка Германії, не авантюра ворожих Росії держав, як оббріхувати нас царизм і чорносотенство перед Росією та Європою, а природне, неминуче, сильне явище в життю пригніченої великої нації. Вдруге, для того ми виходили на улиці з нашими, національними прапорами, щоб показати, що це іменно ми, оті упосліжені, пригноблені, віками нищені українці оживаємо й усім оживаючим серцем своїм вітаємо Революцію.

І не диво, що наші національно-українські маніфестації виходили такими численними, імпазантними, такими найбільш натхненними, проймаючими не тільки своїх, але й чужих глядачів. По звідомленням газет українська маніфестація в Києві 19-го марта мала до 100.000 учасників. Це був грандіозний вибух національного почуття, демонстрація національної радості, слава визвольній Революції.

І коли в цій маніфестації не всі сто тисяч учасників були свідомі українці, коли тут були й „малороси”, й „югороси”, й євреї, й, може, навіть руські, то тим цінніше, тим показніше була їхня участь. Бо це було з їхнього боку признання вікової кривди українського народу, признання його права на існування, це був благородний, можливий тільки в такі високі хвилини, чистий, безсторонній осуд усієї тієї неправди й злочинства, яке вчинялося століттями тут „на нашій не своїй землі” над хазяїном її й господарем, — українською нацією.

Українська маніфестація в Петрограді, по признанням руських газет, була найчисленніша, найорганізованіша, найімпазантніша з усіх маніфестацій, які за того моменту без перестанку

одбувались у столиці революційної Росії. Газети кілька днів після неї з здивованням описували її, захоплювались тим великим чуттям, силою, енергією й красою, які шугали з середини струнких рядів маніфестантів на млявих петроградців. Вони, ці петроградці, як і всі росіяне, були щиро здивовані: значить, це зовсім не вигадка німців, це українство? Значить, ті малороси, яких вони за царизмом звикли вважати „теми же рускими“, не є „те-же рускіє“? Значить, це є, дійсно, якась сила, коли тут, у Петрограді, знайшлося так багато прихильників її?

Але ми не дивувались. Не дивувались навіть з того, що це було в Петрограді. Ми мали найбільше підстав і права так радісно, так імпонуюче маніфестувати. Адже ми вже давно були в Петрограді, ще тоді, як царь Петро будував його, як десятками тисяч гнав у петербургські болота українських козаків на роботи, як вони трупами, кістками своїми клали фундамент російській столиці. Адже Петроград, стоячи на кістках українців, збудований їхніми руками, цілі століття годувався українським хлібом, грівся українським вугіллям, ласував українським цукром і піддержував монархію українським здеморалізованим, спокушеним жандармом.

Мало того, коли монархія, вчуваючи небезпеку від зголоднілого петроградського населення, обліпила всі будинки, башти, дзвіниці кулеметами й розстрілювала робітництво, коли петроградський гарнізон вагався й деякі полки вже пішли з рушницями проти робітників на оборону царизму, коли справа революції була на кінчику загибелі, хіба не українці врятували її, хіба не українські полки, не оті самі волинці та ізмайловці, що так гордо й струнко маніфестували, хіба не вони на заклик української соціально-демократичної петроградської організації кинулись з штиком на царизм, змели його кулемети й потягли за собою весь нерішучий гарнізон та навіть тих, що стояли за монархію?

Хіба це були малі підстави для окремих, своїх, виразно зазначених маніфестацій? Хіба віки гніту, напів замерлого, рабського існування не давали нам права в дні загибелі всякого гніту святкувати його так само національно, як ми його й терпіли?

6. Простодушність недобитого родича.

Але ми хотіли не тільки маніфестувати, не тільки висловлювати довіря й піддержку, ми хотіли самі, активно, всіма своїми силами будувати, закріплювати новий лад, боронити його. Бо цей лад і ми, то було вже єдине, неподільне. Бо вже не було царизму, який управляв, а народ приймав чи протестував, а до порядкування своїм життям не мав відношення. Ми, українці, довірливо, безхитростно й простодушно почували себе рівноправними спадкоємцями з руськими. І оті століття нашого поневіряння, великі сили стягнені з України на утворення великої Росії, жертви наших мас і свідомих груп, понесені в боротьбі з царизмом, усе давало нам право на цю простодушність та довірчивість.

Ми не припускали за тих днів, що хтось у вільній, новій Росії може інакше розуміти новий стан, ніж розуміли його ми. А ми розуміли його так, що всі нації, всі народи, всі демократичні класи їх мають не тільки право, але й обов'язок активно стати до праці над будованням і направленням нового ладу. Самодіяльність, самотворення, самоуправління, як протилежність абсолютизму, це розумілось нами, як цілком натуральною, необхідною річчю, як єдиним методом організації політичного й господарського життя, коли мати на увазі розвиток держави й її народів, а не просту, грубу експлоатацію їх.

На цій підставі ми й нагадували про себе. Ми стояли ближче до себе, отже ми краще знали, чого треба для розвитку нашого краю, нашої частини всеросійської спадщини. І ми детально, діловито, але простодушно до наївності вичисляли, що нам треба. А саме:

Самодіяльність нашого народу краще всього вкласти в форму Автономії України. Формальність,

урочистість, проголошення уложення в „законність” її ми охоче віддавали на Всеросійські Установчі Збори. Там же мала бути постановлена й оголошена федерація всіх народів Росії, яким також без усякого сумніву буде дано автономію.

Але життя є безупинний, живий, вимагливий процес. Воно не хоче стояти й дождатись, поки люди надумуються надати йому ті чи інші форми. Воно вимагає зараз же свого оформлення. Отже, в інтересах проголошених свобод, революції, в інтересах розвитку нашого краю треба було насамперед негайно дати можливість багатоміліонному народові цього краю приймати нове життя в найкращих для його, в найраціональніших, найекономніших і продуктивніших формах. А для цього треба було зараз же дати йому школу не на чужій, незрозумілій йому мові, а на своїй, на тій, якою він говорить у себе в хаті, в полі, за роботою, з товариством. Далі треба було до керування місцевими справами поставити людей, знайомих з життям місцевого народу, з його мовою, з його кривдами, потребами.

Це були головні заходи, які, на нашу думку, треба було зараз же зробити що до національної сторони організації нашого краю.

Вони були такі скромні, такі невеликі, такі натуральні, необхідні й до очевидності справедливі, ці наші тодішні заходи, що це ще більше зміцняло нашу простодушність, з якою ми звертались до керуючих центрів всеросійської столиці. Туди сипався цілий дощ телеграм: від партій, професійних організацій, від земств, від зборів, з віч, з маніфестацій, від різних гуртків і окремих осіб. Всі щиро вітали новий лад, всі гаряче виявляли рішучість підтримувати новий уряд і всі з наївним захватом рекомендували якомога швидше дати українську школу, українське самоврядування, українців-урядовців.

Словом, ми воістину були подібні до забитого, загнаного убезвість родича, який по смерті лютого деспота з'являється до себе додому й разом з старшим братом простодушно радіє, оглядає спільну спадщину й щиро клопочеться про те, як направити її зруйноване господарство. Він зовсім не помічає того, що старший брат вибачливо й з високою похляскує його по плечах, що поради його слухає неухважно, що сама поява родича здається тому братові дивною й чудною. Він так захоплений загальною радістю, так вірить у радість других, що нічого крім радості в ті дні не помічає.

РОЗДІЛ ІІІ. РЕВОЛЮЦІЙНЕ РУСЬКЕ ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ ПИТАННЮ

1. Яка рація руському демократові боронити „малоросів”?

Але помітити прийшлося.

На всі поради, заяви, телеграми й депутації Тимчасове Правительство в Петрограді відповідало невиразно, ухильливо, загальними фразами. Розуміється, всякий національний утиск повинен зникнути. Розуміється, в вільній Росії не може бути ні над ким ніякого насильства. Розуміється, всякий громадянин має право на самоозначення. Але...

І тут, коли приходило до конкретизації, до реалізації загальних принципів, наступало невиразне бурмотіння, нехіть, заклопотаність іншими справами.

Справа, звичайно, головним робом залежала не від уряду. Уряд тодішнього часу власної волі не мав, він виявляв збірну волю тих політичних груп, які уповноважили його на владу. Коли б серед тих груп була певна, виразна думка що до українства, то уряд зараз же одбив би її в своїх заявах і реляціях, як то він зробив що до Польщі, Фінляндії, Кавказу, як то зроблено було в

сфері деяких політичних і соціальних питань, на які пануючі групи мали певну відповідь.

Річ у тому, що все руське громадянство, всі класи й групи його ставились без особливої прихильності та уважності до українського відродження. І до війни, й до революції, так само як і під час революції українство мало дуже небагато заступників і оборонців серед руської демократії.

Причин тому багато. Основною ж причиною, як і по всіх явищах людського життя, була причина економічного, матеріального характеру. Що посунуло московських самодержців на brutальне зламання переяславського трактату й на систематичне нищення української нації, то те саме стримувало руську демократію від оборони українства супроти царизму. А іменно: багатства української землі. Україна, ця „житниця Росії”, з своїми 30—35 мільйонами населення, надзвичайно сімпатично закругляла необсяжні маєтності імперії. З Україною руський народ мав далеко імпозантніший вигляд, ніж без неї. І, власне, не тільки проти української державності говорив інтерес усякого руського, а проти самої національності українського народу. Фінляндії, Польщі, Кавказові легко було признати якусь форму державності (автономію), бо це необхідно, консеквентне виходило з очевидної, безсумнівної національної відмінності цих країв, з признання їхньої окремої національності.

Інакше стояла справа з Україною. Признання їй автономії тягло за собою признання її окремої національності. А це значило — зразу зменьчити „єдиний великий руський народъ” на 30—35 мільйонів. З другого боку, це значило перестати бути цілковитим, безконтрольним хазяїном багатой, родючої, сахарної, вугільної, хлібної території. Далі, це значило признати не тільки за царизмом, але й за самими собою вікову кривду що до українського народу. А все це тягло за собою збіднення Великоросії, одсунення її з позиції самодержавного народу, на становище співчасника з другими народами в Росії.

Другою, звідси впливаючою причиною холодности руського громадянства до українського питання було його незнайомство з ним. Не було ніякого дужого імпульсу руським цікавитись українством. Справедливість? Але треба знати, в чому кривда, щоб вимагати тої справедливости. А руські або нічого не знали, або знали те, що говорили царизм та реакційні, шовіністичні течії, се-б-то: що кривди ніякої немає, бо нема ніякої різниці між великоросом і малоросом; що українство — то є на німецькі гроші організована інтрига проти Росії; що цей рух — абсолютно нікчемний, не вартий ніякої уваги, що малоросійський народ цілком чужий до цього руху. І найщиріші руські демократи охоче вірили царизмові. Бо перш усього хотіли вірити; бо це заспокоювало сумління; бо зміцняло свідомість великості й неподільности руського народу. А охоче вірили через те, що й самі, буваючи, проживаючи на Україні, по всіх містах чули тільки руську мову, бачили тільки руські вивіски, читали тільки руські газети. На селах, правда, жили „хохли”-мужики, але й вони говорили, хоч і кумедною, але зрозумілою для всякого руського мовою й так само розуміли й руських демократів, і руських ісправників. Українського ж руські демократи нічого не бачили й не чули, крім невеличкої купки інтелігентів, до яких ніхто не ставився серйозно.

Отже за кого треба було вступатись? Поляки, Фіни, Євреї, ті мали безсумнівне право на оборону, бо це були, дійсно, окремі, виразно зазначені нації, яким чинилося утиск і насильство. А во ім'я чого мав руський демократ боронити малоросів?

Розуміється, коли б руський демократ хотів уважніше придивитись, во ім'я чого йому треба було боронити малоросів, то він знайшов би. Насамперед, во ім'я хоч би того самого вселюдського поступу, єдиним представником якого, по справедливости, вважав себе в Росії демократ. Вселюдському поступові було абсолютно не на користь, що в європейській державі 30—35 мільйонів народу мало тільки 13—17 процентів грамотних. Що цей народ, який до злуки

з Росією пишався своєю наукою, літературою, народ, який утворив таку багату пісню, таку глибоку народню музику, що цей народ, тепер очевидно, упадав, убожив, дичавів. Причиною ж тому було, як виразно доводилось усіма уважними дослідувачами, денаціоналізація, нищення рідних форм розвитку.

Царизмові, розуміється, безграмотність і духовна убогість народу були корисні. Через те він так рішуче й безапеляційно одкидав усякі пропозиції дозволити українську школу хоч на селах. Але руський демократ не був же зацікавлений інтересами царизму. Він міг би принаймні уважніше поставитись до голосів своєї власної руської науки, яка устами Російської Академії Наук, точно й виразно зазначила, що українська нація не є те саме, що руська; що закони її життя не є закони життя руських; що ламання цих законів руйнує душу цілого народу; що така руйнація є злочинство перед вселюдським поступом.

Міг би руський демократ, коли б хотів, подумати й про те, що нема чого дивуватися з слабости української свідомої демократії, з малопомітності українського руху, коли його нищено всіма державними засобами на протязі віків. Що навіть трошки соромно стояти над людиною, яку катують, але яка може тільки невиразно мугикати, бо їй зав'язано рота, й казати, що їй нема від того ніякої шкоди й болю, бо вона не кричить і навіть дуже слабо рухається.

Так само міг би руський демократ помітити деяку неконсеквентність у заявах самого царизму. Один раз, коли це було потрібно й корисно для нищення українства, ним заявлялось, що ніякої української нації не було й немає. Наприклад, коли українці домагались української школи. Другого ж разу цілком протилежно, що українці це — „инородці”, окрема нація. Це, наприклад, тоді, коли треба було загальмувати доступ української книжки з Галичини на Україну; бо всяка не руська, иноземна, „инородческа” книжка обкладалася цлом.

Також і другу неконсеквентність можна було б помітити. Український рух, по заяві царизму, був вигадкою німців, не мав ніякого ґрунту серед народу, не мав ніякої сили й надії на силу, це було словом смішне, незначне явище. А тим часом царизм боровся з цим явищем так люто, стріляв у цього смішного горобчика з таких важких гармат, що при бажанню можна було б дуже легко помітити таку неконсеквентність уряду.

2. Рація ніби знайшлась.

Але руський демократ нічого того не помічав. І через те він так щиро здивувався й зтурбувався, коли ота зв'язана людина, яка навіть не рухалась, коли її катували, яка так подібна була до руського, яка називалася собі офіційно „малоросом” і не відріжнялась від рязанця, коли ця людина, почувши, що нема вже на ній пут, раптом підвелась і заговорила, закричала, замахала кулаком, зачала вимагати. І заговорила зовсім не по рязанськи, навіть не по малоросійськи, а по українськи, на тій мові, якої ж „не було, нема й не буде”. І кулак у неї зовсім свій, особливий і знов таки не рязанський, і досить великий, імпазантний, на диво сильний, неначе й не був під пресом царизму два з половиною століття.

„Тільки в останнім часі починає виявлятися в усім своїм значінню українське питання в свідомості руського громадянства”—писала „Речь” в 64 ч. з 16 марта 1917 року з приводу української маніфестації в Петрограді. — „Близкуче переведена українська демонстрація в Петрограді 12 марта звернула на себе увагу широких верств народу й не можна не зазначити з чуттям глибокого завдоволення цього її значіння. Бо українське питання є тепер одним з найважливіших питань, що стоять перед російською демократією... Бо нема ні одного національного руху в Росії, до якого б старий лад ставився б з таким цинізмом і байдужостю, як до українського руху. Від 1876 до 1905 року було заборонено, часами без усяких виїмків, друкувати щось в українській мові. Від початку сеї війни українську пресу заборонено. До неї

приложено було заборону раніше, ніж до німецької мови. Аж до революції української школи не дозволяли й навчання в українській (малоруській) мові вважалось за злочинство. Бюрократичні неуки не соромилися в своїх неофіціальних актах висміювати українську мову, що має свою історію, свою літературу, яка являється одним з найбільших духовних творів найближчого нам по крові й походженню слов'янського племені, невідривно сполученого з нами історичними зв'язками. Божевільні гадали, що коли вони не будуть визнавати існування сеї мови, то вона, дійсно, зникне з лиця землі. Але вони тільки плодили великий гнів у вільних серцях і сіяли насіння розбрату в найглибших надрах російської держави...

... „Перед вільною російською демократією стоїть велике завдання направити лихо, зроблене Росії цими помилками та злочинами. Вона може зробити можливим те, що було неможливим при старім режимі: загасити полум'я розбрату, яке піднеслося з найглибших глибин нашої держави. У вільній демократичній Росії можна створити форми життя, які дадуть можливість повного, широкого й вільного розвитку українського народу при збереженню державної єдності Росії. І ми бачимо, що свідомість такої можності пройшла й в українське громадянство, — вся демонстрація 12 марта дає нам яскравий зразок цього в промовах та покличах, які тут виголошено”.

3. Природа руського демократа.

Так писала ліберально-буржуазна газета. Я навмисно виписав найвиразніше місце з неї. Так писала тоді майже вся хоч трошки поступова руська преса.

Отже, значить, рація обороняти українство ніби була? І ніби деяке знайомство з питанням було? Ніби навіть якісь погляди й переконання висловлювались. Отже лишалось ніби тільки здійснити їх?

Але в тому й була органична, давня хиба російської інтелігенції, що вона не вмiла діяти, що її переконання разураз стояли одірвано від життя. Царизм витворив у російської інтелігенції здатність балакати, діяти розумово, але не претворяти в акцію, в реальність своїх балачок. Дізгармоничність російської інтелігенції силою історично-політичних обставин ставала в неї другою природою її.

Ця природа виявилась і тут. Інтелектуальні, розумові виводи були цілком ясні й виразні: українці — нація окрема, окривджена, треба кривду виправити, цього вимагає справедливість і інтереси самої нової Росії.

А почуття говорили по старій звичці инче: українці — то все одно, що руські; Україна — багатий край; приємно й гордо почувати великість єдиного руського народу, — признання прав українцям зменьчує силу руського народу.

Природа російського демократа не могла прийти до гармонії цих протилежних сил у собі. А через те поборювала дужча сила, сила застарілого, давнього чуття. Через те, хоча розумово, в пресі, в балачках руська демократія признавала кривду українству, — в акції, в переведенню цих балачок у життя була інертна, пасивна. І через те Тимчасовий Уряд, натуральний відбиток руської інтелігенції, в балачках з численними українськими депутаціями „принціпiально” охоче згожувався з ними, а в дійсности був пасивний, інертний і ніякої активності до реалізації цих принципів не виявляв.

Руська ж демократія ані трішки не сердилась на свій уряд за цю млявість. Вона цілком погожувалась з ним, бо це відповідало її власному відношенню до українства. А щоб знайти знов таки інтелектуальне, розумове пояснення цій дізгармоничности й заспокоїти себе, а

також, коли можна, й других, приводились різні міркування. Наприклад.

Вибух національних течій може ослабити революцію, розбити єдиний фронт, спричинитись до реакції. Розмежування по національностям може зламати військовий фронт, який вважалося тоді за честь революції тримати міцно. Український „шовінізм” міг внести небажану боротьбу. Крім того, сотисячні маніфестації все ж таки не зовсім переконували. Хто його зна, а, може, це так собі, а в дійсності українство то є собі купка інтелігентів, яка гвалтує, робить шум і лякає спокійну совість чесного руського демократа. Бо де ж би взялись ті сили в українства, коли його так ретельно нищено й душено?

Отже давати так зразу все, чого домагається та купка, було, на думку не тільки буржуазної, але й соціалістичної руської демократії, „в інтересах революції” не тільки не бажано, але й небезпечно.

На цій підставі, наприклад, російська соціалдемократія (меньшевістська частина) ніяким способом не могла згодитись на ту автономію України, якої хотіли українці, а тільки на національно-культурну автономію. Се-б-то, перекладаючи на просту мову, вони згожувались тільки на українську школу. (Та й то, коли приходило до конкретизації, то не всієї школи, а тільки по селах, школи нижчої.) Таку автономію навіть поміраючий царизм уже мав деякій нахил дати. І, можливо, й дав би, навіть у більших розмірах, ніж давали „революційні” соціальдемократи.

А що більше ці аргументи давали заспокоєння руській демократії, що краще примиряли її внутрішню суперечність, що показніше виставляли ніби — об’єктивність її, то з тим більшим запалом, переконанням і навіть щирістю вони нею виставлялись.

І одною рукою руський демократ писав свої ліберальні статті, а другою: „Не було, немає та й навряд чи може бути”.

РОЗДІЛ ІV. ПЕРЕДЧУВАННЯ БОРТЬБИ Й ГУРТУВАННЯ СИЛ

1. Пробуджена Ніжність.

Ми також сумнівались. Звідки візьме занехаяна, упосліджена наймичка уяву про образ свій, коли перед нею так давно вже не стояло дзеркало свідомости, коли вона впродовж століть не виходила з свого хліву й навіть забула про існування того дзеркала?

Але ми сумнівались трохи инакше, ніж наш турботливий „старший брат”.¹ Ми сумнівались з боєм, ми хотіли претворити сумнів наш у радісну певність, ми через цей сумнів запалились бажанням дати наймичці в руки те дзеркало, знову ввести її в всесвітню світлицю науки, культури й поступу!

А старший брат, може, як раз для того й сумнівався, щоб не дати наймичці права сісти поруч а собою, поруч з тим, хто був паном її впродовж кількох віків. Він сумнівався охоче, гаряче, він хотів довести всякими способами свій сумнів і виправдати перед собою й перед наймичкою своє право так охоче сумніватись.

І от, може, почасти й через цей самий сумнів нікому невідоме, саме собі незнане українство здригнулось. Таємними шляхами пройшов крізь усю незміряну глибинь його один ток. Приспаний, приглушений, заляканий й замучений інстинкт затвердження себе серед суцього з чудодійною, стіхійною силою вибухнув по всіх галузях, по всіх напрямках національного

організму. Всі до купи! Всі сили, всі до крихотки, всі без різниці фарб у — єдину силу!

Звідси починається героїчний, дивний, захоплюючий період пробудження нації, яка була зтерта з географічних мап, з підручників історії, з літератури всього світу, навіть з своєї власної свідомості.

Велика, таємна, нерозгадана людським розумом сила, що зветься на людській мові інстинктом життя, дала людині любов до самої себе, як необхідний засіб підтримання життя в собі та навкруги себе. Людина, що має живий, свіжий, здоровий інстинкт життя, мусить любити все, що дає їй це життя що, зберігає його, що відновлює, зміцнює життєві її сили. Тому людина любить найздоровшу, найсвіжішу добу свого існування, — дитинство, юнацтво. Теплим зворушенням, сумною ніжністю віє від образів, від спогадів тої пори, коли так свіжо, так нерозтрачено буяли сили життя. І непереможна, вдячна, трохи навіть містична через свою непереможність і нерозгаданість любов живе в душі людини до всього того, серед чого відбувалась найкраща доба її існування — до тих людей, до тої місцевості, до тих будинків, рослин, звірят, до мови тих людей, до крику тих звірят, до всіх явищ, які сприяли, які були хоча би свідками зросту її життєвої сили.

В цьому є корінь і основа національного чуття. Через це національна свідомість і любов до своєї нації не знає ні клас, ні партій, ні віку, ні полу. І визискуваний пролетарій, й визискувач-буржуа однаково люблять себе й все те, що дає й підтримує в них владичню, могутню силу.

З цього погляду інтернаціоналізм спеціально руського видання, інтернаціоналізм, що вимагає одречення від своєї національності й розтворення себе в безфарбній, абстрактній масі людськості, є абсурд. І не тільки абсурд, а лицемірна, шкодлива, просто злочинна пропаганда самогубства, пропаганда убивання життя в собі. Але інтернаціоналізм, яко сполучення всіх національних сил людськості, яко кооперація народів є вищий розвиток національного чуття, є вищий щабель поступу людськості.

Дійсно, свідомих українських сил було мало. Дійсно, тих українців, які вже усвідомили свою любов до обставини свого дитинства, які відчули шкоду, біль і образу за нищення рідних їм способів розвитку, які розумом освітили зв'язок своєї любови з любовію до корисного, „доброго“, які, одним словом, уже мали національну свідомість, таких людей було мало. Але тих, що просто любили себе, що просто, без свідомості почували ніжність до тих явищ, які дали їм життя й сприяли його розвитку, які по законам не логіки, а чистої, бездумної природи почували свою національну порідненість, таких були сотні тисяч і мільйони. І от-то переважно вони маніфестували в Петрограді, в Києві, в Одесі, в Ростові, на Україні й поза Україною, але скрізь з отою пробудженою, теплою ніжністю, з зворушенням, з хвилюючим, солодким і незрозумілим чуттям суму, гордошів, але тепер уже оформленими в лозунги, вже трохи освітленими свідомістю, вже оправданими розумом, загальним признанням і пошаною. Адже раніше це зворушення й ця любов, і ця вдячність у маленького, затурканого обивателя мусіли ховатися; обиватель соромився їх, бо „хохол“ то був синонім мужика, се-б-то чоловіка темного, безграмотного, в соціальній єрархії на самому останньому щаблі посаженого, забутого й забитого. Обиватель і боявся своєї ніжності, бо за неї він міг бути позбавлений і волі, й своїх невеличких маєтків, і, може, й життя. Його ніжність, його життєва любов до того, що дало йому життя, вважалась і смішною, й некорисною, й шкодливою, й небезпечною. А тепер вона раптом набірала всі права горожанства, вона не загрожувала безпекою, вона навіть мала гарний золо-тисто-блакитний, неба й сонця прапор, на якому його ніжність і зворушення мали законну, гарну, влучну формулу: „Хай живе вільна Україна!“ Хай живе його дитинство, хай живе та мова, на якій його мати співала йому колискових пісень, хай живуть ті гаї, ті степи, які соками й духом своїм живили його, хай живе та пісня, якої співали вечорами його товариші парубки й дівчата „на улиці“.

І цілком зрозуміло, що пробуджувалось це чуття тільки в тих, хто родився й жив серед українського оточення, серед української коліскової пісні. А хто це був? Діти селян, сільських священиків, дрібних арендаторів, та тих (дуже нечислених) поміщиків, які мали селянське походження. Це були ті, яких висмоктав із села город, які асімілювались з ним, прийняли його мову, заразились його вищостю над „хохлом-мужиком” і які одкинули від себе своє походження від хохла, як небезпечну й некорисну в боротьбі за існування ознаку, але які не могли викинути з своєї натури вищих, дужчих за їхні інтереси законів життя.

І ці закони мусіли заговорити в них, коли настали інші умови, коли їхня невикорінима ніжність до рідного більше не загрожувала їм безпекою. Ці закони погнали їх під жовто-блакитні прапори на маніфестації, вони вдмухнули в них чуття протесту, ентузіазму, гордості, завзяття й бажання затвердити законність своєї любові, здобути признання її, пошану, очистити її від зневаги й глуму, якими до революції пануючі верстви обкидали її, й, нарешті, зробити її необхідною життя, життєвою нормою, корисною й потрібною щоденно, щохвилино.

Звідси лозунг українізації всього життя на Україні, — в школі, в суді, на залізниці, в крамниці, в хаті, в родині, в уряді — цей лозунг для таких пробуджених у своїй ніжності був цілком зрозумілий і легко приємний.

2. Ніжність дає силу й одностайність.

І через це зрозуміла та сила, інтенсивність та екстенсивність організації українського елемента того часу, яка так дивувала всіх.

А також зрозуміло й те, що українські організації й товариства, виникаючи переважно серед професійного оточення, формувались і будувались головним чином не по професійному, а по національно-політичному принципу. Учителі, кооператори, адвокати, лікарі, фершали, студенти закладали свої товариства, скликали збори, збирали з'їзди не так для забезпечення своїх чисто професійних інтересів, як для українізації їх, для затвердження в своєму найближчому й найнеобхіднішому для них оточенню своєї пробудженої ніжності. Вони не задовольнялись одним „правом на самоозначення”, вони не могли ждати, коли те право очистить і узаконить їхню ніжність у тій обстановці, в якій одбувається їхнє щоденне, трудове життя.

А як реалізації своєї ніжності в своєму оточенні вони не могли перевести без здійснення певних загальних державно-політичних норм, то звідси походить та одностайність, одностайність усіх постанов і вимог, які виносились на всіх товариствах, організаціях, з'їздах, вічах, зборах: Автономія України в федеративній Росії, українізація всіх галузів життя!

І як широко, як могуче захопила та хвиля пробудженого чуття українські маси, можна бачити по становищу преси й взагалі друкованого слова за тих часів. До війни в лапах царизму виходила одна українська щоденна газета, яка за найкращих часів свого існування нараховувала не більше 5000 передплатників.

І то були самоотвержені, героїчні люди, оті передплатники, бо за один факт передплачування „Ради” вони ризикували посадою, спокоєм і часто волею. Тепер же газети розходились у десятках тисяч примірників. Видавці, починаючи видання газети, здебільшого не мали ніяких коштів на це. Весь розрахунок був на „пробуджену ніжність” мас.²

І маси хапали все, стотисячні видання розхоплювались ними в пару тижнів. Маси в друкованому слові, в світлі розумової свідомости шукали вияснення, зміцнення, узаконення своїх вибухливих настроїв.

3. Вияв волі й єдності всієї нації — Українська Центральна Рада.

Але перед у цьому процесі пробудження мас вели, розуміється, ті, які самі давно пробудились, які в болях і штовханах життя перейшли всі стадії розумового освітлення, які надали моменту всеросійського пробудження, як Месії й для свого народу. Це були українські політичні партії, переважно соціалістичні.

Будучи плоттю від плоті широких мас, із них вийшовши, в них черпаючи рацію й ціль свого існування, партії в цей період вірно одбивали стан усього українства, правильно відчували необхідність того часу: єдність усіх українських сил. Але вони вміли в точних, вичерпуючих виразах висловити це, вони силою свого досвіду, організації, дисципліни вміли бити планомірно, дружно в одну точку, силою своєї преси вміли зразу в короткий час широко направляти свої удари. Маси не могли не відчувати цієї сили, вона імпонувала їм, покоряла, викликала довіру й тим самим вела за собою.

Але, ріжнячись між собою в соціальних питаннях, вчуваючи навіть у деяких точках майбутніх противників, вони всі мали одну спільну, в усіх неодкладну мету: розчищення з соціального шляху національних перепон, які стримували широкі народні маси в прямуванні по цьому шляху. „Без національного визволення не може бути визволення соціального”. На цьому сходились усі одностайно.

І з цього пішла Українська Центральна Рада (март 1917 року). Це був вислов усієї нації. Це було не тільки координоване, сполучене співробітництво всіх українських партій і впливових організацій, а виразний, необхідний прояв існування української нації. Центральна Рада явилась найкращим доказом цього. Коли б вона не виникла в Києві, то утворилась би в Харькові, в Полтаві, Одесі. Вона мусіла бути, бо нація мусіла, як така, як уся нація, як певний організм, мати єдиний вираз, єдиний орган свого прояву.

Це був центр, до якого радіусами стікались усі хилитання пробудженої, національної енергії; з усіх куточків, з усіх великих і малих пунктів животворіння національного організму простягались до центру нерви нації. Сюди збігались усі жалі, всі кривди, всі надії, сподівання, плани, розрахунки, міркування. Тут вони перепалювались, перетирались, проходили через усі знаряддя політичної майстерні й виходили до мас у точних, викреслених, то гарячих, запальних, то урочисто-суворих, немов холодних лозунгах, які по нервах, через вузли-організації неслись у тіло нації й у той чи інчий спосіб посували її вперед.

В першій стадії свого існування Центральна Рада свідомо й розраховано брала на себе вираз тільки національного обличчя українського народу.

На це було декілька причин.

Насамперед, — прагнення найбільшої, найтіснішої єдності. Що більше росло недовіра до руської демократії, що більше ця ставила опору домаганням українства, то дужче росло побоювання, то виразніше ставала необхідність мати якомога більше сил для зламання того опору. А найбільша сила — в найбільшій єдності й організації. Власне, та сама руська демократія, яка закидала українським соціалістам єднання їх з неоднородними соціальними елементами, сама штовхала їх туди, вона своїм упертим одстоюванням позицій пануючої нації на Україні сама показувала шлях до тіснішого єднання тих соціально неоднородних, але однородно-національних елементів. І особливо нам, соціалдемократам, з найбільшою силою робились ті докори. Але ми іменно можемо сказати, що ми, соціалдемократи, найбільше прикладали усиль для найбільшої єдності. Нас провокували наші руські товариші, нас наштовхували на боротьбу, на гризню всередині самої Центральної Ради. Але ми розуміли цю провокацію й не піддавались їй. Ми знали, що наших руських товаришів непокоїла ця така дружна, небезпечна для них сила нашої єдності. Ми знали, що вони хотіли б її розбити й через

те ми розуміли, що лежало в коріні їхніх ортодоксальних закидів, які нечисті мотиви були їхньої чистоти.

Так само ми не піддавались і на їхні пропозиції співробітництва з ними. Це співробітництво вони нам давали за ціну нашого виступу з Центральної Ради, за ціну розбиття єдності. Ми дякували за ласку, за честь, але прапор єдності через ці всі заходи тримали ще міцніше й кликали всіх до того самого.

Ми не боялись загубити в цій єдності свою соціаль-демократичну чистоту. Не боялись уже хоча би через те, що на ту соціалістичність, яка була тоді в партії с-д., ніхто не робив замахів. Ми розуміли революцію, як буржуазно-демократичну, ми не робили самі ніяких замахів на буржуазно-демократичний лад і через те з боку не соціалістичних елементів не могли зустріти ніякого опору собі. Ми в своїй діяльності були тільки республіканцями й демократами, а не соціалістами. Але тільки республіканцями й демократами були й ті самі „соціалісти” меньшевики й есери, які так боялись за нашу соціалістичність. Але про це докладніше далі буде.

Крім того ми не могли боятись і через те, що почували в собі досить сили вистояти проти всяких впливів. Мало того, ми, соціалдемократи почували стільки сили в собі, що могли рахувати на своє впливання в Центральній Раді, що в дійсності й було. І вже через це, з інтересів хоча би тільки партійних, ми іменно не повинні були віддавати центр національного життя під вплив тих течій, які, на нашу думку, могли зашкодити інтересам працюючих кляс. А з другого боку, нам уже не було кого так дуже боятись. Ми не мали в Ц. Раді представництва від різко-ворожого нам табору — великої буржуазії. Наші пани давно продали царизмові свою націю за маєтки, чини й привілеї, вони давно загубили „ніжність” до свого й рідність їхня була вже в іншому місці. А той елемент дрібної буржуазії, який був представлений у Ц. Раді, під той час так горів революціонізмом, так клекотів, що ні по фарбах, ні по настрою, ні по своїй готовності на все ані трішки не був небезпечний навіть для такої незайманої чистоти, як руських товаришів, що й справдилось потім, коли ці товариші самі вступили в Ц. Раду. Нічим не поступаючись з своєї соціально-політичної партійної програми, ні на мить не спиняючи своєї партійної роботи серед українського пролетаріату, як ми її тоді розуміли, ми в той же час у самій Ц. Раді свідомо одкладали на далі вирішення гострих соціальних питань. Бо ми боялись, що не досить зміцнена, усталена національна єдність може схитнутись і розбитись через незгоду в сфері соціального будівництва.

Якийсь час Ц. Рада мала служити переважно національним центром, вона мала завдання зібрати всі сили, які мало українство, тими силами привести маси до національної свідомости, закріпити національні досягнення, а тоді, спіраючись на це, творити соціальну перебудову в відповідних, наших, національних формах і в тому розумінню самої „перебудови”, яке допускалося нашим розумінням суті революції.

Цієї тактики, навіть цього самого розуміння суті революції вимагала наша державність і відродження її.

І треба одзначити, що знаходились елементи серед українства, які з тих чи інших причин (правда, як виявилось потім, переважно з чисто особистих, особливо серед деяких членів нашої партії) агітували проти участі соц.-демократів у Ц. Раді.

А зате руські демократи дуже добре розуміли все значіння такої єдності в справі національного визволення українства й... також, разом з нашими вузько-еґоїстичними елементами агітували проти участі укр. соціалістів у Центральній Раді.

РОЗДІЛ V. ПЕРШИЙ КРОК ПО ШЛЯХУ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОСТІ

1. Всеукраїнський Національний Конгрес.

А особливо вони зрозуміли значіння нашої солідарности, нашої єдности, коли Центральна Рада оповістила скликання всеукраїнського національного конгресу на 5-6-7 квітня 1917 року.

Скликалися вся Україна, вся пробуджена, обвіяна новим чуттям, огріта новими надіями, непокійна, палахлива, нетерпляча в своїх сподіваннях, пам'ятлива на минуле безбуття, пронята одною метою й одною волею — вся українська земля. Бо не тільки сивий Київ помолоділими руками згортав до купи всі свої недобиті царизмом і народжені революцією сили. Вся провінція, всі глухі, хуторянські закутки, міста, містечка, села все заворушилось, все занепокоїлось, все пригадало своє колишнє небуття.

Це не конференція якоїсь партії скликалась, не з'їзд партій, — скликались представники всіх партій, усіх організацій, усіх товариств, представники всіх клас, станів, представники від усіх пробуджених і не пробуджених. Все, що почувало себе українським, що відчувало необхідність єдности, все мало бути представленим на конгресі української землі.

2. Тривога „старшого брата”.

Руські мали підстави турбуватись з приводу цього конгресу. Коли сходяться представники всіх партій, клас і станів, то, очевидно, вони всі разом мають представляти щось одне. А це одне було — українська нація. Не руська, не російська, навіть не малоросійська, а цілком окрема, своя, українська нація. Всяке ж тіло, навіть неорганічне, неодмінно шукає своєї форми, закінчення своєї формації в зафіксованих, точно зазначених, пристосованих до дальшого поступу нормах.

І цілком зрозуміло, що перед одкриттям Конгресу по Києву в неукраїнських колах стала ходити чутка, що Конгрес має оповістити себе Українськими Установчими Зборами, проголосити Федерацію й взяти всю державно-політичну владу на Україні в свої руки. Нічого дивного в такій чутці не було, бо кожному ясно могло бути, що нація, яка сама себе усвідомила, яка пізнала себе й заявляла права на своє існування, мусіла ту свідомість і те право якимось реалізувати, претворити в дійсність. А єдине претворення могло бути — це надання правно-державних форм сконструованій волі народу. Чутка цілком вірно вгадувала правильний вихід і через те логічно надавала Конгресові державний характер.

Це все зрозуміло. Зрозуміло також, що руські реакційні, буржуазні та різні псевдодемократичні кола дуже тим затрівожились. Але трохи незрозуміло те, що запальним виразником тої тривоги виступила руська демократія, що голова ради робітничих депутатів „соціаліст” К. Незлобін загрозив розгоном Конгресу салдатськими штиками.

Розуміється, якийсь собі там К. Незлобін ще не був усією руською демократією. Але цікаво те, що ніхто з руських демократів не обурився на К. Незлобіна, ніхто не сказав, що цей штиковий діяч не може стояти на чолі ради робітничих депутатів. Всі, правда, казали, що це сумне непорозуміння, що К. Незлобін зробив нетактовність, що його не так зрозуміли.

К. Незлобін зробив, дійсно, нетактовність: він вихопився з своєю погрозою, не розшолопавши, в чому річ, не порадившись з більш досвідченими, дозрілими ворогами українства. Його засліпив гнів і він не втримав його в собі.

Але це була корисна для українства нетактовність: ми побачили, що наш „старший брат”

завжди мав для нас у кишені кулака. Що наше „право на самоозначення”, що наше право на розвиток є тільки словесний, політичний, дипломатичний вираз виклику до боротьби. К. Незлобін, зопалу вихопивши того кулака з кишені, вияснив нам, що мати право на щось, мати за собою справедливість, правду, совість, цілу купу гуманітарних ідей, висновків науки, здорового розуму, всього цього ще не досить, щоб реалізувати те право навіть у передової частини пануючої нації.

3. Генеральний огляд і маніфестація революційно-національних сил.

Розуміється, по суті ті кулачні оборонці свого пануючого стану на Україні мали рацію, коли надавали Конгресові значіння державне. Вони тільки помилились що до часу виявлення її. Але ми не лукавили, коли казали всім, зтурбованим росіянам, що Конгрес зовсім не має на меті проголошувати себе Установчими Зборами й брати державно-політичну владу в свої руки.

Насамперед, ми не мали для цього відповідних ні фізичних, ні матеріальних, ні духовних сил. Військо, отой штик, яким нас погрожували ще раз знищити, було не наше, хоч, може, частками й складалось з українського елемента.

Вся адміністрація, всі органи управління були не наші. Не вважаючи на те, що вся провінція, всі села були українські, руська демократія вважала справедливим і потрібним, щоб керуючі центри були неукраїнські. Духовні сили наші були тільки в процесі збирання й формування.

Отже, дійсно, наївно було думати, що Конгрес захоче й зможе зробити такий недозрілий крок. Ні, ми цього не мали на меті. Але Конгрес мав, дійсно, державний характер, тільки як підготовчий етап. Це був огляд наших сил. Це була генеральна перевірка зробленого. Це був могутній засіб організації дальшої. Центр нації, Центральна Рада потребував тривкого, міцного опору й підкріплення своїх позицій. Авторитет голосу всієї землі української мав зміцнити силу й вираз голосу Центральної Ради. Не купка інтелігентів, не ґрупки партійних людей, не фантасти говорили, а 700 представників, виборних людей від усіх губерній і всіх громадсько-соціальних формацій українського народу заявляли свою волю. З цим повинні були рахуватися ті, від яких залежало здійснення волі українською народом.

А крім того ми все ж таки ще вірили в демократію, як таку. Ми вірили, що нам зовсім не штиком, не фізичною силою доведеться здобувати своє право. І ми ж дорожили революційною, новою Росією, ми берегли революцію, ми боялись реакції, яка могла скористуватись боротьбою й неладом у рядах самої революції. І вже через це одне ми не могли б тоді, коли б і мали сили на те, вступати до штикового бою. Ми вважали, що повне, непідроблене виявлення волі української демократії буде найкращим, переконуючим засобом для здобуття й реалізації тої волі та права.

І Конгрес як найкраще виявив усю повноту, щирість і одностайність волі й хотіння всіх національно-свідомих верств української нації. Всі позиції Центральної Ради були скріплені, ухвалені й підперті збиранням представників України. Три дні велика заля Купецького Зібрання була насичена ентузіазмом, однодушним устремлінням до одної мети: цілковитого визволення від усіх форм національного утиску й негайного зафіксування в державно-правних формах з усіма впливаючими з того консеквенціями.

Се-б-то, все те саме:

Автономія України в федеративній Росії й пристосовання до народу, се-б-то українізація всіх органів адміністративного, господарського й культурного життя.

Три дні лунали промови, привітання, реферати, доклади, справоздання. Вітали російську

революцію, схилили голови перед жертвами її, присягались берегти й боронити її проти всяких ворогів. Це був, воістину, генеральний огляд революційних і визвольно-національних сил української нації.

Цей огляд вітали й представники руської демократії, й представники російського Тимчасового уряду, й представники пригнічених націй Росії. І, розуміється, щирість їхніх привітань залежала від того вражіння, яке робили на них однастайні, стрункі, проняті одним духом ряди українства. Представник Уряду намагався навіть по українськи сказати своє привітання, але тільки по руськи попрохав вибачення, що, на жаль, не знав „прекрасної чудової” української мови.

Дійсно, Конгрес був першим кроком відродженої нації по шляху державности. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у творенню як ідеї української держави, так і в частковому переведенню її в життя. А саме: Конгрес, як повновласний орган національної волі, офіційно передав усю свою повновласть вибраному з себе органу: новій Центральній Раді. З цього моменту Центральна Рада ставала, дійсно, представницьким, законним (по законам революційного часу) органом усієї української демократії. Всі виступи її надалі мали вже характер правний, оскільки, розуміється, право української соборної демократії поважалось ким небудь, крім самого українства.

В кожному разі для українства, для свідомих його елементів і для тих елементів, які інтуїтивно, законами чистої природи схилились до свого самопізнання, (а їх були мільйони), для української нації Всеукраїнський Конгрес у квітні 1917 р. і вибрана ним Центральна Рада були революційно-правними органами, а воля їхня, постанови їхні мали морально-обов'язковий характер.

Це був перший камінь у будові української державности. І з гордістю кожний українець може сказати, що не насильство, не примус, не обман, не грабіж чужого були фундаментом нашої відроджуваної держави, а добра воля, щиросердне хотіння, ентузіазм і самовідданість всіх складових і будівничих елементів її.

РОЗДІЛ VI. БОРІТЬБА ЗА ПЕРШІ ПІДВАЛИНИ АВТОНОМІЇ

1. Промови в кабінеті й ляпаса на кухні.

Але, не вважаючи на те, що Конгрес вітали представники руської демократії, що говорили хороші слова про право українського народу на самоозначення, що (може, навіть і щиро) хотіли цими словами затушувати вражіння показаного кулака; не вважаючи на те, що Конгрес ніяких ні сепаратистичних, ні „самочинних” тенденцій не виявив, що самостійницькі промови зустріли цілковиту неприхильність Конгресу, що лояльність Конгресу до Російської Держави й до Російського Тимчасового Уряду була заманіфестована навіть тим, що голова Конгресу проф. М. Грушевський поцілував представника уряду д. Суковкіна; не вважаючи на те, що голос усього свідомого, активного, цілком демократичного й до глибини своєї істоти революційного українства виявився на Конгресі в безсумнівній, ненав'язаній, ненакиненій йому повноті; не вважаючи на все це, відносини руської демократії від того не змінились до української справи.

А здається, так логічно, так послідовно, так навіть необхідно було, щоб руська демократія після Всеукраїнського Конгресу змінила своє відношення. Коли б вона захотіла бути, коли б вона змогла бути щирою й чесною з собою й з українством, вона повинна була б так заявити: Українці! Ми помилялись. Ми думали, що ваш рух є штучний, чужий народові. Через те ми ставились недовірливо до ваших домагань. Крім того ми боялись, що ваш рух — егоїстичний, шовіністичний, не революційний, що він є небезпечний для загальної справи революції. Тепер

ми бачимо, що ваші домагання життєві, справедливі, що народ ваш з вами й що ви дорожите революцією не менше, а то й більше, ніж ми. Отже ми, руські демократи, щиро бажаючи бути дійсними, послідовними демократами, признаючи за вами право в теорії, хочемо здійснити це признання в життю. Ми одходимо на бік і уступаємо вам право порядкувати на вашій землі. Ви не хочете відділятися від усїєї Росії, отже давайте зараз же установимо форми взаємовідносин між вашим самоврядуванням і врядуванням усїєї Росії.

Здається, так логічно було зробити тільки такий висновок після Всеукраїнського Конгресу. Але руська демократична інтелігенція осталась усе тою самою руською інтелігенцією, — роздвоєною, імпотентною, „мозговичною”. Мозком, розумом вона завсігди признавала все найкраще й поступове; інтелектуально руська інтелігенція завсігди боролась до фанатичної піни на устах за поступ, рівність, волю, — навіть на каторгу, на шибеницю могла піти та й ішла за свої інтелектуальні тезиси. А в реальному, буденному, особливо емоціональному життю вона була плоттю від плоті російської темноти, бруталности, насильства й неохайности, як фізичної, так і моральної. На столах і стінах портрети філософів, великих діячів поступу, братерства, свободи, а в ліжках блощиці, за портретами ж таргани й прусаки. В кабінеті до сліз, до щирого, нефальшивого гніву суперечки й промови про рівність усїх людей, а в кухні так само щиро ляпаси по лиці кухарці за пересмажену курку, „тикання” звощиків, кельнерів.

Те саме й в українській справі. В кабінеті, — в газетах, у промовах — цілком щирі слова про рівність усїх народів, про рівність української нації, про права її, а на кухні, а в буденному житті — штик, кулак, ляпаси за те, що вікова наймичка нарушає привілеї й смаки „барина”. І там щирість, і тут щирість. Інтелект живе одним життям, — емоція другим. Пов’язанности, цільности нема. Царизм, як сказано, не давав можливости акції, дії, — через те всі здібности, вся акція йшла в інтелект, у розумування, в словесно-теоретичні вияви свого „я”. І, розуміється, витворена ненормальними обставинами психологія російського інтелігента не могла змінитися в один місяць. Парадні, інтелектуальні портрети лишились портретами, а за портретами — буденні, емоціональні таргани, прусаки й блощиці. Всі люди — рівні, а звощику й кельнерові всякий руський інтелігент цілком легко, привично й добродушно говорить „ти”.

І, розуміється, трудно було б вимагати від руського інтелігента, навіть найдемократичнішої марки, щоб він, маючи таку калікуватість душі в усїх проявах її, в відношенню до всїх явищ життя, щоб він в українській справі раптом змінився. Українське питання для його було з сфери буденщини. В буденному ж життю він жив емоціями, — звичайними собі, обивательськими, неорганізованими, недісциплінованими й незалежними від усяких теорій і програм емоціями й примітивними виводами не „чистого розуму”, а емоціонально-практичного. А емоція його, а практичний цей розум утворив йому давню звичку дивитись на українців, як на „хахлоф”, як на частину руського народу, тільки якусь собі смішну, недозрілу, гіршого сорту, щось вроді візника чи кельнера серед національного громадянства Росії. У його вже давно утворилась звичка добродушно, „по барски” похльоскувати „хахла” по плечі, говорить йому „ти” й часом давать ляпаси на кухні. Отже вимагати від руського інтелігента, щоб він на підставі теоретичних, „чисто-розумових” виводів своїх уступився з стану „барина” й посадив поруч з собою візника й цілком щиро й чесно (чесно з собою, в емоції!) признав його рівним собі; щоб він вийшов з того чудесного помешкання, яке так довго вважав своїм, (але яке належало, в дійсности, візникові, дійсному творцеві того помешкання й всїх тих вигод, якими ласував інтелігент), щоб він це зробив на підставі тільки того, що він у теорії визнавав це справедливим, — ні, це був би простісенький большевизм у національній сфері.

А на большевизм не всякий російський інтелігент здатний. Бо большевизм є як раз найпослідовніше, найсуворіше переведення в життя, в буденщину, в емоцію теорій і виводів „чистого розуму”, це є найбільша чесність з собою.

2. Чесність з собою руського чорносотенства.

З цього погляду руське чорносотенство було далеко послідовнішим. Чорносотенець звик до акції. Він хльоскав по плечах і по мордах візників скрізь і завжди, не потребуючи в кабінеті говорити промов на тему про рівність. Ніякої рівності ні людей, ні клас, ні націй йому не потрібно було, — вона йому шкодила. Отже її не було зовсім, не могло й не повинно було бути нігде. І він робив так, як думав і почував, чесно, щиро й активно обстоював своє переконання, — бив по лицях і по головах тих, що соціально чи національно хотіли підрівнятися до його, топтав їх яко мога нижче й дужче й вживав усіх способів, щоб унеможливити таке підрівнання.

Визиск української нації з економічного, соціального, культурного й інших поглядів був потрібний і корисний для чорносотенця та для тої класи, до якої він належав. Всяка перепона до цього визиску — шкідлива. Признання факту окремої нації української вели до обмеження визиску. Отже ясно, що для чорносотенця ніякої української нації не було, не могло й не повинно було бути. А звідси вже, — цілком послідовно, — ніяких прав, ніяких рівностей, ніяких сентиментальностей: українство — злочинне, шкідливе явище, яке треба бить по морді, по голові, по очах, по чому попало й топтати без усяких церемоній яко мога дужче. Так чорносотенець і робив до революції. Він би охоче робив би й під час революції, але... доводилось обмежувати себе, церемонитись, трохи навіть до демократичного інтелігента підроблялись, — одне говорить, а друге робить.

І все ж таки чорносотенство, хоч і попсоване в своїй чистоті революційною обстановкою, серед якої йому доводилось тепер бити українство по голові, було консеквентніше за ліберального й демократичного руського інтелігента. Воно устами свого „Кієвлянина” цілком виразно кликало всіх „честних руських людей” до боротьби з українством. Всеукраїнський Конгрес своєю силою, своїм національно-державним характером тільки надав більше завзяття й рішучості чорносотенству. Бо з цього Конгресу воно виразно побачило, що українство — не жарт, що трьохсотлітнє биття по голові не вбило його і що воно, як стане зовсім на ноги, уб'є саме чорносотенство на Україні. Руські реакційні кола щиро бачили, що єдиним реакційним, контрреволюційним елементом на Україні являються вони, „русские люди”, й що українство в тій стадії, в якій захопила його революція, було суто-революційним елементом, було наскрізь демократичне й найбільш вороже до чорносотенства.

Отже боротись з українством треба було всякими способами. І чорносотенство, не виголошуючи прекраснотушних промов про рівність, послідовно й ретельно кинулось до роботи. Воно після першого вибуху революції злякалось, прикинуло й навіть на українство не сміло сичати з своїх закутків. Але очунявши трохи, гарненько обнюхавши ситуацію, воно запримітило, що в деяких галузях воно ще може одстоювати себе й свої позиції. Воно нюхом чисто — „руссаго чоловіка” учуло, що в українському питанні його попередня дореволюційна діяльність не тільки не зустрине нагани в панів сучасної політичної ситуації, руської демократії, а ще, може, як не явне, то потайне признання та, чого доброго, й співробітництво, й поміч.

3. Таємний союз чорносотенця з демократом.

Звичайно, старих, випробованих, царських способів боротьби з українством, — участка, тюрми, заслання, штрафу, заборони, — вже не можна було вжити. Але лишилися і такі способи, які ще й тепер годились: наклеп, брехня, інсинуація, глузування, донос, провокація, нацькування. (Див. статі „Кієвлянина” за квітень, травень 1917 р.) Крім того чорносотенство зараз же взялось і до організації відповідних органів, які б могли найкраще оперувати сими способами серед громадянства. Одним з таких органів стало товариство „Югороссовь”. Югороси сіяли по місті всякі брехливі чутки, видавали провокаційні листки, розпалювали націоналістичні почуття серед руського обивателя, лякали його всякими власними вигадками й скріпляли в йому

свідомість необхідності задержати на Україні своє становище пануючої нації.

Чорносотенство не помилилось, рахуючи на добродушне відношення до його діяльності в українській справі з боку руської демократії. Розуміється, ні один руський інтелігент не зробив нічого злого чорній сотні за все те страшне, люте злочинство, яке воно вчиняло над українством. В столичній демократичній пресі з'явилась одна-друга стаття з приводу царської урядової політики на Україні, але це була собі тільки теорія, інтелігентська балаканина. Чорносотенець знав їй ціну й міг спокійно спати на тій самій грабованій ним, душеній Україні.

Мало того, він знав природу руського інтелігента настільки добре, що міг рахувати на більше, — на тайне співчуття своїй діяльності. І знов таки, — не помилився. Руський демократ — інтелігент охоче йшов на провокацію чорносотенця, охоче слухав його брехень, чуток, охоче безкритично вірив більше, ніж українцям, демократам, соціалістам, революціонерам. А що охоче вірив, а що охоче йшов на провокацію, на це доказом може служити хоча би отой так легко вихоплений кулак предсідателя київської ради робітничих депутатів.

Руський інтелігент потребував якогось оправдання свого консерватизму й шовінізму. Йому треба було яких небудь, хоч вигаданих, хоч безглузких, але підстав для опозиції українським домоганням, для заспокоєння свого „чистого розуму”, який хоч-не-хоч мусів визнавати рівність. І чорносотенство, добре розуміючи природу свого інтелігента, підносило йому ці підстави в формі ріжних пльоток і чуток: українці збираються на конгресі оголосити федерацію; українці будуть виганять з України всіх руських, євреїв і поляків; українці наміряються зривати дінамітом усі руські школи; українці ведуть переговори з німцями, щоб прорвати фронт.

Брехня була явна, але руський інтелігент охоче хапав її й нею аргументував свої кулаки.

І Всеукраїнський Конгрес не тільки не заспокоїв його, не вважаючи на лобизання, привітання й запевняння, але ще більше зтурбував, — бо Конгрес виявив серйозну, реальну силу українства. Груба, примітивна брехня чорносотенців, що українці виженуть руських з України, могла справдитися, — справдитися не в дослівному значінню, а в змислі знищення панування руської нації на Україні.

А це вже була не теорія, не „чистий розум”, а реальність, буденщина, це торкалось матеріальної сторони життя руського інтелігента. Загубивши пануюче становище на Україні, він повинен був би шукати собі посади, служби десь инде або вчити українську мову, просити дозволу лишитись, почувати себе чужинцем у цьому теплому, поетичному, багатому краю, де він стільки століть почував себе дома, хазяїном і паном.

Ні, краще було штиком розігнати контрреволюційну, шовіністичну, націоналістичну, небезпечну для революції, для свободи, для всієї Росії українську рівність. А як розігнати не можна в один раз, то розгоняти її весь час, усякими способами, не давати їй укріплятись, набирати сил і захоплювати позицій.

От таким чином руський демократ, революціонер, поборник прав людини й усіх найширших свобод — опинився в одному таборі з чорносотенцем, контрреволюціонером і ворогом усякої свободи, насильником і паразітом.

4. Загальнопартійна руська платформа:

Автономія в лапках або „не було, немає і не дати, щоб було”.

Розуміється, про цей таємний союз ні в промовах, ні в газетах, чорносотенних чи демократичних, нічого не говорилось. І та й друга сторона мовчки, але свято берегли свою

неписану умову. Але вони в буденному житті стрічались на спільному полі й дружно йшли разом. Тільки кожний тримався власної тактики й підходящих собі засобів.

Чорносотенець просто кричав, гвалтував, лякав, брехав і вимагав од Уряду, щоб українству, на підставі його доносів, не давалось ніяких прав, бо це небезпечно для Росії.

Демократ не кричав, (але характерно, що й чорносотенця не спиняв, не протестував проти його людожерних вигуків!). Він просто собі міркував і логічно, розумово, „в інтересах демократії й революції” доводив, що українству ніякої автономії не треба, що рівність усіх людей і націй зовсім не значить, що українці мають право „самочинно” вирішувати такі складні, трудні питання, як автономія й федерація. Та й чи мають українці права добиватись цієї автономії? Конгрес не може бути авторитетом у цій справі, бо він вибраний не по п'ятичленній виборчій формулі. Отже невідомо ще, що скаже український народ, коли прийде до виборів по п'ятичленній системі. Отже українцям цілком можна було б задовольнитись культурно-національною автономією. А там далі, коли зберуться Всеросійські Установчі Збори, й про инчу автономію буде піднято питання. А як воно вирішиться, то про це скажуть своє рішаюче слово оті Установчі Збори.

І треба, зазначити, що на цій теоретичній позиції зійшлися і „Кієвлянинь”, представник руської реакції, й „Кієвская Мысль”, представниця руської „революційної” демократії.

„Кієвлянинь” трошки злукавив, підробився під демократа. Але це справі не шкодило, бо суть цієї „культурно-національної автономії” як раз полягала в тому, що це не була автономія, що в цій формулі була як раз одмова на всі домагання українства, Що в ній не було ніякого позитивного, реального змісту й що самі автори її, коли б захотіли здійснити її, не знали б, що саме треба практично для того робити, в чому, в яких органах, у яких нормах її виявити. Для чорносотенця ясно було, що культурно-національна автономія визначає те, що: 1. управління й порядкування економічним, господарським і фінансовим життям лишається так само в руках руського уряду; так само буде провадитись політика безоглядного, егоїстичного визиску окраїн на користь штучно, в ім'я завойовницько-грабіжницьких цілей утвореного руським царизмом центру; що на Україні ця політика буде провадитись так само, як вона провадилась до цього часу; 2. що транспорт, залізниці буде й надалі під керуванням руського центру; 3. що адміністрація лишиться в руках руських; 4. про військо, флоту, монету й казати нема чого; що, словом, все економічне, господарське, адміністративне порядкування краєм лишиться тим самим, яким воно було й тепер. Се-б-то, що український народ, при культурно-національній автономії так само, як і досі, не мав би ніякісного голосу в порядкуванні своїм господарством, що так само його можна було обдирати, як і раніше.

На таку „автономію” чорносотенець міг з охотою пристати. Таку „автономію” визнав і з'їзд кадетів, представників ліберальної буржуазії на Україні. Проти такої „автономії” не мав нічого ні один порядний „русский человек” у Росії. Це було й ліберальне, й поступове, й слово „автономія” було й для себе не обидно. Одним словом: „не було, немає і не дати, щоб було”.

5. „Насильственная украинизация” школи.

Єдине, що могло би турбувати чорносотенця, це те, що українство при нац.-культурній автономії все ж таки діставало школу. Це могло як не зразу, то в майбутности привести до якоїсь инчої автономії.

Але чорносотенець не дурно згожувався на таку „автономію”. Він знав, що, маючи фінанси, економіку, адміністрацію, всі апарати державно-політичного життя в своїх руках, можна й школу поставити в такі умови, що вона сама собою помре. І нехай собі буде тоді „автономія”. А

що на таку „автономію” підуть і ліберальні кадети, й революційні есери, й ортодоксальні есдеки, то про це чорносотенець уже сумніву не мав, уже він мав з ними тайний масонський знак.

І, знов таки, чорносотенець не помилився. Ця угода чудесно виявилась зараз же після Всеукраїнського Конгресу в шкільному питанню, в тому єдиному питанню, де давалась автономія. Югороси з цинічним лицемірством забили на гвалт: українці хочуть вигнати руських дітей з школи, укранці хочуть примусово українізувати руських. Розпочався цілий ряд засідань шкільних рад, шкільних батьківських комітетів, на яких, дружно з'єднавшись, чорносотенець і демократ, однодушно стали виносити протест за протестом, посилаючи їх до Уряду. Вони протестували проти „насильственной українізації”! Вони вимагали від Уряду заходів проти такої несправедливості; в ім'я гуманності, людськості, в ім'я занедбанах прав великої руської нації вони домагались обмеження українських жорстокостей.

І це як раз у той момент, коли з'їзд учителів з усієї України виносив свої такі боязкі, такі скромні постанови;

1) „Просити Центральну Раду звернутися до міністра народньої освіти й до вищих шкіл на Україні з тим, щоб вони всякими способами полекшили читання викладів на українській мові”.

Це в справі вищої школи, про „насильственную українізацію” якої в першому пункті резолюції ще таке говорить:

„Не ухвалюючи наперед, як зложиться наука в вищих школах на Україні, в якій мірі будуть потрібні вищі школи мішаної що до мови науки, або окремі школи з наукою в рідній мові, необхідно зараз звернутися до українських учительських робітників у вищих школах, що живуть поза територією України, предкладаючи їм негайно перенести свої виклади на Україну;

„2) Звернутися до тих професорів і учителів вищих шкіл, що опановують українську мову, з закликом перейти в своїх лекціях до сеї мови або бодай відкрити паралельні курси на сій мові”.

Що ж до середньої школи, то педагогічний з'їзд вимагав такого страхіття:

„1. Українські середні школи повинні бути засновані в найближчій часі. 2. Удержувати їх треба засобами казни. 3. В першу чергу треба одкривати гімназії. 4. Середня школа повинна бути з спільною наукою. 5. Основувати всі середні школи не тільки по більших містах, але й по селах, а де населення цілком українське, українізувати й старі школи. 6. Професіональні школи одкриваються в міру потреби. 7. Наука української мови, історії й літератури обов'язкова в усіх школах на Україні. 8. В тих школах, де учні в більшості українці, в приготовляючій і в I-й класі наука зовсім українська, а в инчих класах тільки виклад мови й предметів українознавства, але по двох роках у всіх тих школах наука зовсім українська. 9. При українських гімназіях творяться російські паралельки там, де того вимагає значна меншість руських. 10. Там, де покажеться значна меншість українських дітей, забезпечується виклад української мови”.

(Резолюції Педагогічного З'їзду в Києві 5-го квітня 1917 року).

І от проти такої „насильственной українізації” руська демократія, руська буржуазія, руське чорносотенство й руський обиватель, скликаючи збори й з'їзди, палко обурено протестували.

І яку характерну для руської інтелігенції, яку обмаслену елеєм чистого розуму форму надавала своїм чисто звірячим емоціям!

Наприклад, телеграма до міністра А. Мануйлова:

„Загальні збори союзу комітетів батьків і педагогічних рад вітають у вашій особі першого відповідального міністра народньої освіти, який скасував шкільне кріпацтво; тепер ця школа вільна на шляху розвитку її виховання майбутніх вільних громадян, вільна в своїм національним самоозначенню. Але (!) збори гадають, що тепер середня школа повинна зберегти свій основний за-гальноросійський характер з бажаним у ній курсом українознавства”.

А от, наприклад, ще один зразок. Телеграма також, але від „Групи корінних Малоросів” (секція Югоросів, чорносотенців). „Новое Время” з 30 квітня вміщує цю телеграму під таким заголовком: „Протест проти примусової українізації школи в Малоросії”:

„У вільній російській державі, збудованій на точно додержаних правних основах, усім громадянам повинна належати воля культурно-національного самоозначення й через те тим з малоросів, які вважають себе за українців, се-б-то за представників цілком окремого народу, повинна належати широка воля культурно-національного самоозначення, але тільки при умові недопущення ніяких проявів примусової українізації тих малоросів, які вважають себе руськими та при умові непорушного збереження за руською мовою значіння державної мови...”

І це ж усе говорилося у той час, коли ще не було зроблено ні одного розпорядження уряду про фактичне заведення української мови не то що в вищих чи середніх, але й нищих, народніх школах; коли не було видано на українізацію ні одної копійки з тих мільярдів, які що року смоктались з українського народу; коли в Києві тільки на приватно-громадські кошти закладались українські гімназії; коли уряд пальцем не кивнув, щоб хоч у якійсь мірі реалізувати свої прінципальні заяви про право українців на національно-культурне самоозначення.

6. Знамените „але” на різних підлевах.

І як надзвичайно цікаво виступало раз-ураз зараз же після отого нещасного, заяложеного „права національного самоозначення” оте „але”! У всіх, без виїмку, кляс і течій руського громадянства! Тільки на різних партійних підлевах.

Почнемо з чорносотенця:

„Кієвлянинъ” (12. IV. 17.):

„Змагання до культурно-національного самоозначення цілком природне для кожного народу й йому не треба ставити перешкод (!), але це завдання безумовно здійснимо й без автономії, лише при умові утворення широкої самоуправи, яка відповідала б місцевим краєвим ознакам”.

Ліберальний буржуа, кадет:

8-й всеросійський партійний з’їзд партії „народной свободи” від 10—11 мая 1917.

Кожна промова, кожний доклад починається з науково-обставлених, ліберальних заяв про „право національного самоозначення”, але „Партія народньої свободи для теперішнього моменту не вважає правильним розв’язання питання в напрямі утворення національно-територіальної автономії”. (Промова П. Мілюкова, голови партії).

Замість того пропонується та сама кієвлянинська широка самоуправа, яка в кадетів називається „провінціальною автономією”.

Руський демократ, соціалдемократ-меншевик:

Окружний з’їзд у Києві в перших числах мая (н. ст.). Референт, лідер партії: „Признаючи право

націй на самоозначення, ми не ставимо перешкод (!) [цілком, буквально, так само, як „Кіевлянинъ”, що казав „не треба ставити перешкод”!] ніяким формам самоозначення, але активно піддержуємо тільки ту форму, яка не шкодить інтересам пролетаріату”.

А через те, цілком одкидаючи федерацію, не погожуючись на національно-територіальну автономію, київська окружна нарада рос. со-ціалъдемократичної партії (меньшевиків) визнає право країн на автономію, яка б забезпечувала... культурно-національні домагання націй.

Але „до компетенції краєвих представницьких зібрань не належать питання, що торкаються оборони, міжнародніх зносин, митових договорів, залізничих і водних шляхів, почт і телеграфів, монети, мір і ваги, карного, цивільного, торговельного й робітничого законодавства”.

І тут же, не всилі зтримати своєї мозговичної, теоретично-інтелігентської половини натури, конференція стає перед портретом Маркса в ортодоксальну позу й суворо-натхено заявляє:

„Рівночасно нарада вважає, що буржуазно-націоналістичні змагання, які роблять складними завдання революції, затемнюючи клясову свідомість пролетаріату й загрожуючи його єдності, повинні стрічати иайршучішу одсіч з боку с.-д. робітничої партії. В єдності пролетаріату лежить запорука його сили й перемоги найвищого добра загально-людської культури. Найкращим способом боротьби з воюючим націоналізмом є протиставляння йому пролетарського інтернаціоналізму та виявлення клясових протирічностей серед кожної нації”.

(Резолюції конференції.)

Воістину, ці люди на стільки були засліплені своїм „воюючим націоналізмом”, своїм темним, жадним, гарчащим чуттям національного панування, що не бачили, як обіймалися з чорносотенством, як затемняли клясову свідомість працюючих, як затирали протиріччя між „Кіевляниномъ”, „Речью”, з одного боку та „Кіевскою Мыслью” й „Рабочею Газетою” з другого.

І мало того, що вони не впускали ні на крихту свого панування, що лицемірно гвалтували проти можливості уступки, вони ще лаяли нас за те, що ми сміли хотіти свого визволення. Лаяли кожний по своєму, вибіраючи з свого політичного лексікону ту лайку, яка кожній групі здавалась найбільш дошкульною й разом з тим агітаційною.

Чорносотенство лаяло мазепинцями, сепаратистами, німецькими запроданцями. Кадет-буржуа називав „вужькими шовіністами, тупими націоналістами. Демократ, особливо соціаліст, буржуазними націоналістами, контрреволюціонерами й реакціонерами.

Наприклад:

„Рабочая Газета”, початок мая 1917 р.: „Тривожні вісти приходять з України. Судячи з донесень комісарів виконавчого Комітету, там дуже сильні національно-федералістичні змагання майже цілком відділитися від Росії, скликати самостійні Установчі Збори України й Новоросії. Ми самі висуваємо принцип самоозначення народів, які заселяють Росію, й домагаємось найширшого самоозначення навіть у краєвій автономії, але федералістичний рух на Україні мав характер національної виключности, дрібно-буржуазний, реакційний характер. Коло гасла відділення України гуртуються, як радикальне крило українських націоналістів, так і багато бувших столипінців, що сподіваються знайти в йому підйому для контрреволюційної кампанії”.

Отже, навіть столипінцями нас лаяно. Більше вже нікуди.

(Для повноти картини ще треба одзначити теоретичне, газетне відношення російських есерів і большевиків до українського питання. Есери признали федерацію, а большевики навіть „право самоозначення” „вплоть до отделения”.

Про есерів говорити багато не треба, — їхня природа мало чим відрізняється від природи меньшевика. Але на великий жаль і на шкоду як тій великій соціальній справі яку вони провадили, так і справі українського національного визволення, більшовики теж не були до кінця послідовними. З дальшого перегляду подій це буде видно виразно.)

7. Край сентиментальностям.

Таким чином "Всеукраїнський Конгрес мав ще те значіння, що поклав край сентиментальним похляскуванню „старшого брата" по плечі українства, примусив його виявити своє справжнє, реальне відношення до його, а тим самим примусив українство поставитись ще серйозніше, ще уважніше до організації своїх сил.

Бо ми побачили, що ніяка наша революційна, соціальна, політична й національна чистота не має ніякісного значіння в очах руських, не переконує їх і ні трішки не являється засобом досягнення наших домагань. Бо міг же Конгрес, складений з представників селянства, робітництва й трудової інтелігенції, в устах „Кіевской Мысли" й „Рабочей Газети" стати осередком буржуазного, воюючого, реакційного націоналізму й навіть притулком для столипинців, се-б-то для тих же ківлянінців, чорносотенців, се-б-то для найлютіших ворогів українства!

Коли люди в засліпленості своїй можуть домовитись до таких диких, безглузких абсурдів, то чим їх можна переконати?

Очевидно, тільки своєю силою.

Бо, власне, й їхнім найголовнішим аргументом було те, що ми не маємо ніякої сили, що ми — не нація, а коли й нація, то така нерозвинена, така безсила, що не варта ніяких державних форм.

Добре. Ми поминали причини нашої несили. Ми вже не посилались на те, що то ж їхній, руський царизм зробив нас нерозвиненими, малосильними, покаліченими. Ми вже не доказували, що це досить таки цінний аргумент з боку руської демократії, — яка так спокійно мовчала, коли руський монархізм душив нас, — посилатись на нашу недодушеність і на цій підставі одмовлять нам у засобах видужати.

Ми — не нація? Ми — не сильні? Добре. Ми покажемо не в теорії, не в резолюціях, не в посиланнях на справедливість, а в життю, в фактах його, в усіх проявах, сторонах і явищах його, що ми ще не задушені, що ми хочемо, можемо й будемо жити, що ми словом — нація й що маємо сили для того, щоб бути нацією.

РОЗДІЛ VII. УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКА

1. Росія — руська чи вже не руська?

Але, знов підкреслюю: ми не збройною, не фізичною силою хотіли доводити своє право. І як це ні здасться на перший погляд протирічливим, а як раз на військовій справі це найкраще й виявлялося.

В питанню ж про українізацію війська ще виразніше виступило розуміння одної й другої сторони суті національної справи на Україні.

Ми, українці, хотіли жити й виявляти себе в усіх сферах і галузях життя. Ми гадали, що всі

громадські, політичні й соціальні установи мусять бути для народу, а не народ для них. На Україні — народ український. Отже для його, як українського народу мусять бути всі установи: уряд, адміністрація, школа, суд. А також і військо.

Це — одне. Друге, — вияв пробудженого національного чуття не міг обмежитись тою чи інчою сферою громадсько-політичного життя. В кожній сфері були українці й у кожній сфері вони хотіли, вони мусіли виявляти себе, як українці, затвержувати своє „я”, поширювати його, закріпляти певними нормами. Фабричні робітники, учителі, кооператори, студенти, прикащики, урядовці, всі гуртувались національно, всі домагались свою галузь діяльності українізувати, се-б-то принатурити до об'єкту свого існування, — українського народу — й узаконити, унеобхіднити, уприроднити свою „пробуджену ніжність”.

Чому ж би мав бути позбавлений цього салдат? Іменно той, який найбільше приніс жертв на війні, який своїм здоров'ям і життям боронив державу, який, власне, зніс царський трон і дав волю всім клясам і народам Росії? Через що саме йому не можна було виявити свого національного „я”?

І цілком натурально, що по всій дієвій і резервній російській армії українець-салдат заворушився, загомнів і став домагатись затвердження й узаконення своєї вибухлої національної свідомости в певних організаційних формах.

Руські цього не розуміли. Розглядаючи національне, а надто українське питання зовсім з іншого погляду, вони ніяк не могли збагнути, для чого ще військо вплутувати в цей „націоналізм”, те військо, яке повинно бути міцним, дружним, дисциплінованим. Не розуміючи суті національного руху, не прикладаючи усиль, щоб чесно, об'єктивно зрозуміти його, піддаючись тільки своїм національним імпульсам, вони й питання про організацію національних військ розв'язували по своєму. Проголошуючи де треба й не треба „право самоозначення націй”, щедро роздаючи ті права в програмах і промовах, вони ніколи серйозно не задумувались над тим, якою має бути Росія, коли те право реалізується. І емоціонально мислили собі й далі Росію такою, якою вона була до революції, — централістичною, ні в якій мірі не розмежованою, з пануючим станом руських. Росія — є руська держава. Отже порядкувати її долею, встановлювати той чи інчий лад, боронити її кордони на фронтах, розпоряжатись арміями є справа руська й лежить в компетенції руських.

Через це, коли в війську пішов національний рух, коли нації стали домагатись організації армії по національному принципу, ні руський Уряд, ні руське громадянство ніяк не могли зрозуміти, для чого це. Вони не розуміли, що інші нації зовсім не вважали всю Росію вже тільки руською, що право порядкувати її долею, право й обов'язок боронити її на думку інших націй були зовсім не руською справою, а вже справою всіх народів, що живуть у Росії.

Недержавні, непануючі нації інакше відчували „право самоозначення”. Вони не мали ніяких підстав і причин лишати його в програмі, вони зараз же, в своїй свідомости, в своїй цілій істоті, в усьому життю своєму зреалізували його. І через те для них стара, централістична, руська Росія зникла, перестала існувати. Для них була нова їхня Росія, кооперація вільних, самоозначених народів. А тому не руською, але їхньою була справа оборони цієї нової Росії від німецького імперіалізму.

2. Інчих треба кулеметів позад армії.

Через те недержавні нації почували повне своє право втручатись у організацію військової справи. Вони бачили, що армія була вже й до революції розхитана. Революція, хоч-не-хоч, побільшила розхитаність. Воля зібрань, слова, організацій ослабляюче одбилась на війську.

Згага салдата скористуватись і собі здобутками революції, нового життя, його непереможна огида до крові, убийства й смерті, його втома, все це позбавляло російську армію витревалости, завзятости, сили відпорности. Революція не дозволяла вже ставити позад війська кулемети, щоб вогнем їх гнати в бій частини й не давати їм тікати. Словом, було багато факторів, розкладаючих армію й не було таких, які б скріпляли її.

Отже недержавні нації, знаючи, якою силою є національне чуття, а особливо тільки що пробуджене, хотіли ним зміцнити армію. Вони хотіли поставити за нею інші кулемети, які б вогнем любови до своєї землі, до своєї нації стримували вояків на позиціях. Не казений ура-патріотизм, не абстрактний, холодний і чужий для недержавних націй патріотизм, а патріотизм своєї землі, своєї нації, на думку непануючих націй, міг здержати салдата на фронті. Салдатові треба було якомога конкретніше, реальніше представити необхідність оборони. Його треба було запалити життєвою, наочною любов'ю. А для цього треба було розділити всю армію по національностям і кожну національну армію поставити на її землі, по можливості ближче до рідних кожному салдатові околиць. Тут він реально бачив би необхідність не пускати ворога на його землю, до його близьких і дорогих йому людей і предметів.

Це була головна причина домагання недержавних націй реорганізації армії по національному принципі.

І хто знає, як би повернулась уся історія Росії, коли б цьому факторові дано було силу.

Але ні руський Уряд ні руське громадянство й слухати не хотіли про це. Вони мали дужчий, кращий фактор — Керенського. Вони гадали, вони пренаївно вірили, що цей істерично-красномовний, невтомний на балаканину чоловік може запалити зтомлену, розхитану армію.

Правда, коли на фронті траплялась якась дуже вже кричуща неудача й звідти віяло грізними пересторогами, перенепокоений Уряд починав уважніше слухати недержавні нації, починав вагатись, скликать якісь наради з представників цих націй. Але, як тільки затихало на фронті, наради розпускались і знову по армії роз'їжджав тріскучий Керенський і з усієї сили дмухав у неї вогнем своєї красномовности.

Але від цього, розуміється, розпалювався тільки сам Керенський. Нікого його промови не переконували. Не переконували вони й непануючих націй, хоч Керенський й грозився на них кулачком, особливо на українців.

3. Нація хоче жити й у війську.

Нації, які хотіли жити, — хотіли жити і в армії, на фронті, в тилу, скрізь. Через те, не вважаючи на всякі перепони, перешкоди, національні організації виникали в армії, росли, єднались і охоплювали все ширше й ширше коло національних елементів. Але чуття пануючої нації заразило й руські салдатські маси й на цьому ґрунті стали виникати в армії непорозуміння, сутички між руськими й солдатами непануючих націй. В цих сутичках росла й скріплялась свідомість українського елемента, яка знов таки приходила до того самого — до необхідности забезпечити українству права існування сталими нормами, — автономією України, — до необхідности якось розмежуватися в армії.

А наслідком усього цього з'явилось непереможне, рішуче прагнення в салдатських мас організації своїх національних військових частин, не зважаючи на всякі заборони Уряду. Особливо ж воно розвинулось у українців, коли Уряд дозволив полякам формувати свої національні легіони, як в армії, так і в тилу. Одмовляючи українцям, Уряд посилався на те, що з стратегічних і технічних мотивів усяке порушення будови армії буде для неї надзвичайно

шкодливим. Але порушення для поляків, висмикування польських солдатів із частин, перегруповування для них, очевидно, було й можливим і не шкодливим. Забороняючи українцям організацію національних частин у тилу, з запасних, навіть з охочих, Уряд посилався на те, що це ускладнило б і затягло формування запасних частин, які повинні були поповняти армію. Але поляки по всій Україні формували свої легіони. Польська шляхта розставляла їх так, що, на випадок прориву фронту в Галичині, вся правобережна Україна стала б під владою цих польських військ. Польським поміщикам вільно було формувати на землі українського, експлуатованого ними народу свої національні й, дійсно, контрреволюційні (як вони себе потім і показали) війська, а організація українських частин могла зашкодити й усьому фронтові, й усій революції, й Росії, й самій Україні.

Звичайно, такий факт не міг викликати великого довірря до аргументів та до широти Уряду. І українські частини стали формуватись самі собою, без усякого дозволу, без усякого плану.

4. Перший український полк імени Богдана Хмельницького.

І, Господи, як захвилювалась, як загомоніла, як замахала руками, прінціпами, докорами, метафізикою й революцією бідна руська „революційна” демократія! Скільки було виголошено жагучих промов на всяких зібраннях, засіданнях, мітінгах з приводу „самочинного” сформування першого українського полку в Києві! Скільки резолюцій винесено з самими найреволюційнішими, найдемократичнішими й разом з тим найгрізнішими словами! Подія струсила весь Київ, шугнула на Москву, ударила в Петроград, сколотила тамошні власти, завдала роботи телеграфістам, журналістам, партійним організаціям, раді міністрів.

А справа вся була в тому, що на київському етапному пункті зібралось біля 3000 запасних українців-салдатів, які постановили йти на фронт не по одиниці, а всім разом, одною групою, сформувавшись у правильний полк, який і назвали „Першим полком імени Богдана Хмельницького”.

Маючи на увазі інтереси армії, фронту, всієї обори, здавалось, можна було тільки радіти з такого явища, бо за тих часів, дійсно, вже рідко можна було побачити, щоб салдати хотіли йти на фронт цілими полками. З фронту вони охоче йшли полками, але туди й по одиниці не можна було їх заманути.

Однак руська демократія подивилась на факт з погляду інших інтересів. І з погляду цих інтересів вона, розуміється, була цілком послідовна. Інтереси пануючої нації вимагали рішучого опору й недопущення таких явищ. Бо суть полягала не в тому, як там піде на фронт невеличка група людей, а в прінципі. Признати, допустити цю групу піти в формі української національної частини, це значило признати рівноправність української нації в такій важній справі, як оборона держави, це значило признання взагалі рівноправности українців у всіх сферах.

Це було недопустимо. І в цьому полягала причина тої пристрастности, з якою тоді руська демократія поставилась до історії з цим полком.

Але в цьому самому ж була причина й української пристрастности.

І от, одне й те саме явище дивним способом знаходило цілком ріжну оцінку в одній й другій стороні.

Руська демократія, — рада робітничих депутатів, рада військових депутатів, виконавчий комітет громадських організацій, студентська рада й инч., — вважали це небезпекою для фронту, небезпекою для революції, небезпекою для миру всередині краю, небезпекою для демократії.

Українська демократія, — Центральна Рада, — не вбачала ніякої небезпеки, а, навпаки, тільки користь і фронтові, й революції, й демократії.

Руська демократія цілком щиро була переконана (бо хотіла бути переконаною), що реорганізація армії по національному принципі абсолютно неможлива по технічним умовам. Військові руські спеціалісти доводили це як найкраще й як найщиріше.

Українська ж демократія була цілком щиро переконана (бо теж хотіла бути переконаною), що це зовсім можливо і українські військові спеціалісти доводили це як найкраще й найщиріше.

І через це руська демократія, визнаючи, що, дійсно, піднялась стихія, не знаходила инчого виходу, як стиснути її, не допустити, не розуміти, заборонити. І резолюція така:

„Комітет депутатів військ київської воєнної округи, розглянувши на засіданню 28—29 квітня жадання Українців-салдатів сформувати з них самостійний український полк, відносячись у принципі(!) з повним співчуттям до піднесеного товаришами-салдатами питання про організацію українських відділів, ухвалив: ...5) З огляду на те, що доповнення армії не може терпіти найменшого задержання, признати, що зібрані в Києві салдати-Українці коло 3000 людей, як і всі групи салдатів-Українців, які могли-б дальше утворитися, треба відіслати в загальнім порядку для скомплетування військових частей. 6) Звернутися до київської української Ради з проханням доложити всіх заходів схилити 3000 Українців негайно відправитися до армії в загальнім порядку”.

Українська ж демократія, бачучи в цій стихії цілком нормальне явище, вважала й шкодливим і неможливим підходити до неї тільки з заборонаю й репресіями. І через те резолюція така:

„Що торкається 3000 салдатів, котрі випадково без усякої агітації з боку українських організацій, без відомости військових властей, зібралися в Києві й за прикладом польських легіонів добиваються сформування з них українського полку, Центральна Рада не бачить иншого виходу, як сформування з них українського полку й задоволення їх бажання відправити їх негайно на фронт яко українську військову одиницю. Инакше сей стихійний рух, незвернений у відповідне річище, може викликати неприємності позаду й на фронті й сим пошкодити справі оборони й укріплення нового ладу”.

5. Маленька перемога.

А стихія, не зважаючи ні на грізні ні на милостиво — „принципіальні” резолюції руської демократії організувалася собі далі: вибрала полковника для полку, вибрала полкову раду, розділилася по ротам, словом, реалізувала собі своє непереможне прагнення свого життя, так, як вона вважала кращим.

І от під натиском цієї стихії, не маючи ні одваги та навіть і сили штиком розігнати її, вище військове руське начальство пішло на такий компроміс. Дозволити з цих 3000 виділити 500 чоловік, щоб вони були кадром для комплектування охоче-комонного українського полку.

Розуміється, це не задовольнило ні стихію, ні українську демократію. І справа на тому не стала.

Але це вже була деяка перемога, це було вирване часткове признання. І українська демократія зараз же це зазначила в резолюції Центральної Ради: „Українська Центральна Рада з задоволенням приняла до відому заяву вищої команди в справі формування першого українського полку, яко признання українізації армії. Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні й признаючи українізацію війська неоддільною частиною сеї програми, У. Ц. Р. піддержує далі ухвали комітету з 15 квітня про формування запасних команд для нових

українських відділів і доконечність виділення українців в українські військові відділи”.

Бо, іменно, найважливіше для нас було це признання. Ми готові були навіть не здійснювати його в повній мірі, ми готові були згодитись, що цілковита реалізація його для даного моменту є шкідлива, ми готові були ждати більш відповідного часу. І через те кінець резолюції Центральної Ради був такий

„Формування дальших українських частин може відбуватися тільки з запасних частей поза фронтом, а не фронтових. Ті салдати, які належать до фронтових частей, а припадково опинилася б на будуче в Києві, не можуть претендувати на сформування з них окремих українських частин. Творення окремих українських частей на фронті бажане, але в теперешню хвилю це можуть вирішити вищі військові влади”.

А що до 3000, то до них спеціально було винесено таку постанову:

„Усіх товаришів українців військових У. Ц. Р. взиває, щоб в інтересах волі, демократії й української свободи сповняли військові обов'язки вірно й непохитно. А товаришів-салдатів, зібраних у Києві, взивається, щоб після виділення з них кадрів для формування першого українського охочого полку поступили згідно з зазивом”.

6. Не силою зброї війська, а силою духу його.

Отже, з усього цього цілком виразно можна бачити, що не збройною, не військовою силою ми збирались тоді виборювати свої права. Це могли б руські бачити хоча би з того, як Центральна Рада цілком щиро хотіла, щоб той полк, дійсно, виконав свої військові обов'язки й пішов на фронт, а не лишався в Києві.

Для нас свідомість і національна організація війська були під той час потрібні не як технічна, фізична, чисто військова сила, а як моральна, як ще один і сильний доказ нашої дозрілості й необхідности реалізації наших домагань.

І це саме лежало в ґрунті дальшої нашої акції що до війська. Стіхія росла, розросталась, охоплювала всі фронти, вибивалася на поверхню політичного життя неорганізовано, бурхливо, розкидано. Треба було, дійсно, звести її в якесь правильне, планомірне, усвідомлене річище.

А разом з тим наочно, на факті, на імпозантній реальности показати й руській демократії, й руському Урядові, чи ми нація, чи маємо ми силу.

З цими цілями Центральна Рада й скликала на 5 мая 1917 р. перший український з'їзд представників від усіх військових організацій, товариств і просто військових частин українського складу, як з фронту, так і з тилу.

І, це вийшла, справді, імпозантна демонстрація українського руху. В маленькій залі Педагогічного Музею зібралось біля 700 представників, які приїхали з мандатами від кількох сот тисяч озброєного українського народу. Загартовані чотирьохлітнім вогнем війни, розбурхані хвилями революції, обвіяні духом пробудженої національної гордості, любови, ніжности, вони, ці представники, горіли, палали бажанням зразу, тут же здійснити свою ненависть і свою любов. Вони оперували життям людей й життям своїм усі ці чотири роки. І коли вони несли це життя на чужий їм, шкідливий їм, ненависний здебільшого олтарь, то кольми паче вони готові були покласти його на олтарь свій, своєї любови, своєї пробудженої гідности.

Це був один з кращих моментів того молодого, здорового, повного сили завзяття, віри й

чистоти періоду. Ніякі труднощі, ніякі перепони не пригнічували, а тільки здіймали дух до крику радісної боротьби. Це було трудне схождіння на гору, але з кожним кроком, з кожним усилям розгортались все ширші, все могутніші перспективи.

Ці 700 чоловік не всі були свідомими, освіченими, національно організованими. Вони не всі вміли говорити чистою українською мовою. Їхня душа, їхня свідомість, як і їхня мова були покалічені царизмом. Але тим більше іменно ці горіли, тим більше іменно вони були проняті „шовінізмом” — як нестримано, несовісно писала „Кіевская Мысль”, — бо вони найбільше відчували свою покаліченість і найбільше за це горіли ненавистю на тих, хто зробив їх такими. В цьому є корінь того явища, яке так потім помічалось увесь час на протязі української революції, що іменно неофіти, іменно ті, які не вміли навіть говорити як слід по українському, вони були найбільш крайніми, запальними, непримиримими „націоналістами”.

Демонстрація сил знов зробила вражіння. Як під час Всеукраїнського Конгресу, так і тепер, руське громадянство занепокоїлось, захвилювалось, насторожилось. Газети знов почали дзвекати в кишені монетами, — „правом самоозначення”, робить приємні, принціпально—готові на все міни, фамільярно брать українство під лікоть і по товариськи радить йому пам’ятать про революцію, про великі завдання на фронті, про демократію. Але одночасно, тут же, не здіймаючи руки з під ліктя пускали в публіку провокаційні чуточки, уваги, спостереження, які робили як серед руських так і серед українців відповідне вражіння.

Демонстрація сил не тільки в Києві, на Україні, але й у Росії, в Петрограді не пройшла непомітною. І там вона наробила заколоту. А провокаційні шпильочки й дописи київської руської преси настільки підогріли чуття петроградської руської демократії, що вона зараз же на раді петроградських військових депутатів поставила справу українського військового з’їзду й в той же день вислала в Київ, на цей з’їзд телеграму, в якій говорилось, що справу творення окремих національних військ буде поставлено на порішення всеросійського військового з’їзду, який відбудеться 14 червня (н. ст.). Окрема комісія при участі представників національних організацій і генерального штабу обговорює питання переформування запасних частей і утворення національного війська. Виконавчий Комітет Ради робітничих і салдатських депутатів просить український військовий з’їзд звернутися до всіх українців салдатів з закликом стриматися від самовільних явочних починів у сій справі до скликання всеросійського з’їзду.

Ця телеграма викликала цілком природне й зрозуміле обурення всього з’їзду. Мало того, що на кожному кроці пануюча нація ставила українцям перепони, перешкоди, заборони, насмішки, образи, а ще хотіла, щоб ми самі своїми власними руками тягли себе за чуба туди, куди покаже воля пануючих. А за це манили обіцянням... поставити на обговорення питання на всеросійськім з’їзді. Тільки поставити питання обіцяли, а як вирішиться воно, про це мудро мовчали. І знов те саме: не смійте розрішати самі, „самовільно” ніяких питань, навіть про своє життя, про свої болі. Ми, пануючі, ми господарі Росії, ми тільки маємо право розрішати усі питання, навіть про ваші болі.

Так, приблизно, можна б висловити зміст усіх промов учасників з’їзду. Найбільш запальною частиною з’їзду пропонувалось дати гостру, різку відповідь. Але така відповідь могла би внести серйозний заколот у ряди демократії, могла би викликати багато зайвих і тяжких непорозумінь. І з’їзд обмежився короткою телеграмою, в якій говорилось, що Українська Центральна Рада й військовий З’їзд висилають до Петрограду до Уряду й до Ради Робітничих та Салдатських Депутатів депутацію з ухвалами Ц. Ради й Військ. З’їзду в сій справі. Від результатів переговорів сеї депутації з Петроградом буде залежати спосіб і порядок формування українських частин.

Отже: не саме формування, а тільки спосіб і порядок. Коли Петроград згодиться з принціпом, то

здійснення його, спосіб і порядок, буде обговорено разом. Коли не згодиться, то спосіб і порядок будуть такі, які покажуть обставини. Але саме формування мусить бути й буде.

І яко вислов цієї волі, з'їзд постановив:

„З огляду на те, що в військах, зтомлених за три роки війни, зменшилася боєва енергія й дисципліна, а справі оборони грозить небезпека, — український військовий з'їзд визнав необхідним як найшвидче розпочати боротьбу з таким упадком духової й реальної сили армії. Для зміцнення військових частей в одну цілість потрібна негайна націоналізація української армії; всі офіцери й салдати повинні виділитися в окремі часті. На фронті виділення відбувається ступнево; а що торкається фльоти на балтійському морі, то треба комплектувати деякі кораблі з українських команд. У чорноморській флотії, яка складається переважно з українців, даліше доповнювання переводити виключно з українців. Для практичного переведення цих принципів треба утворити військовий генеральний комітет, що працював би в контакті з російським генеральним штабом”.З

Так само з'їзд ухвалив, підтвердив і скріпив усі інші позиції, на яких стояла українська демократія в лиці Центральної Ради. Він надав їм ще більш реальної, тілесної сили й ще дужче підкреслив назрілість домагань українства, його силу, його дозрілість до цих домагань.

Тепер українська демократія могла їх рішуче й категорично виставити перед руською демократією й вимагати не принципіальної, а точної, виразної відповіді.

З цієї метою й було вислано до Петрограду першу українську делегацію.

РОЗДІЛ VIII.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА СТАВИТЬ ВИРАЗНІ ВИМОГИ РОСІЙСЬКОМУ ТИМЧАСОВОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ Й РУСЬКІЙ ДЕМОКРАТІЇ

1. Революція потребує миру.

Тим часом загально-російська революція, перейшовши стадію святочних днів, розгорталась все ширше та ширше, проймала все глибше соціально-політичні відносини, в'їдалася в соціальні тріщини, розмивала їх і робила цілими проваллями.

Революція — переворот, зміна, визволення. Так думав кожний. Кожна кляса, група, стан, професія, кожна окрема людина сподівалися від неї увільнення від тих лих, які зазнавала раніше в своєму стані.

Праця, як примус, як невільне, тяжке, безнадійне витрачання сил, праця, як довічна каторга за невідоме злочинство, як перепона до радостей життя, до веселої гри сил і розвитку, — така праця була прокляттям, найбільшою неволею. І цілком природно, що пролетаріат, отой безвини каторжник прийняв революцію не тільки, як знищення царизму, але й як визвольницю від свого соціального поневолення, від каторги примусової, винищуючої праці.

Звідси походить та „нестриманість і непоміркваність”, — як казала буржуазна преса, — вимог робітництва в сфері робітничого законодавства, в підвищенню заробітної платні, в зменшенню годин робочого дня, що такою широкою хвилею розлилась по всій Росії. Вважаючи поділ на кляси явищем цілком нормальним, природним, незмінним ніколи й законним, кляса непрацюючих дивилась на домагання кляси працюючих, як на порушення норм і законів природи та людського громадянства. Не зазнавши самі того тягару, тої безпросвітності вічної,

невилазної праці, вони, ці вічно безробітні, вічно гулящі люди, злісно сміялись з „зажерливости” працюючих, з їхньої „жадности” до найбільшої, непомірної платні, з їхнього бажання робити якомога менше, словом з їхнього, як здавалось гулящим людям, смішного, еґоїстичного, невірнього й шкодливого розуміння революції й свободи.

Розуміється, вони мали деяку рацію, говорячи про шкоду для всього господарства держави від такої зміни відносин. Розуміється, продукційність краю зменьшувалась, розвиток продукційних сил гальмувався, сама машина працювала зовсім уже безладно, стіхійно.

Але запобігти цій шкоді можна було зовсім не злісним сміхом, не упертим обстоюванням своїх клясових позицій.

Так само селянство. Революція — свобода. Але свобода й визволення не тільки від губернаторів, справників, стражників, але й від вікової, підтримуваної отими губернаторами й стражниками залежності від гулящих, вічно-святкуючих людей, від увільнення від праці на них, від поневолення земельним голодом!

А звідси знов той самий „еґоїзм, зажерливість, жадність, нетерплячка”. Прогнавши стражників і губернаторів, селяне не могли зрозуміти, чому мають лишатися незачепно ті, ради яких існували ті стражники, — поміщики. І, будучи послідовними, вони самі, “самочинно”, — як тоді говорилося, — змінювали відносини, провадили революцію до логічних і консеквентних висновків: одбирали в гулящих людей землю, яку ті ніколи своїми руками не обробляли, й передавали тим, які все життя робили на ній.

А це, розуміється, також не сприяло планомірності й продуктивності народнього господарства. Бо провадилось це без системи, без ощадности, без яких будь-яких загальних перспектив.

Але й тут не гвалтом гулящих, не відозвами Уряду, не одсиленням до Установчих Зборів треба було залагожувати справу.

Але головним, загальним, усім, (крім невеличкої ґрупки громадянства), гнітючим лихом була війна. Це була спадщина царизму, яка не давала нікому як слід скористуватися здобутками революції, яка нищила й далі сили народу, яка вимагала жертв, яка робила саме знищення монархії неповним, немов недоцільним.

Розуміється, ті кляси й ґрупи, для яких війна й раніше була корисна, яка збогачувала їх, яка дозволяла їм міцно зберігати пануюче становище, для тих війна була й бажана, й просто необхідна, як противага революції, як одвернення руйнуючої й творчої сили визволення в безпечний для них бік.

Але для працюючих, для тих, для яких війна була тільки шкодливою, які дивились на неї, як на тяжку спадщину царизму, як на справу пануючих, ворожих їм кляс, ті, натурально, хотіли якомога швидче позбавитись цієї спадщини, ліквідувати її й увільнити себе від цієї страшної язви.

І на цьому ґрунті, головним чином, все дужче й дужче розросталася боротьба між тими, хто, дійсно, хотів змінити соціальні й політичні відносини на користь поневолених і тими, хто хотів зберегти їх з такою зміною, щоб вона була на користь пануючим.

Представницею першої течії була Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, представником другої — Тимчасовий Російський Уряд.

Боротьба ця, зрештою, привела до деякої перемоги: попередній, чисто буржуазний уряд, було

змінено на коаліційний з участю поміркованих соціалістів, як соціалдемократів, так і соціалістів-революціонерів. В програмі війни було одкинено всякі анексіоністичні наміри, але так само й наміри сепаратного миру.

Але в одкиненню сепаратного миру й виявилась неспіливість, непослідовність і недалювидність тодішніх керівників Ради Робітничих та Салдатських Депутатів. Це була уступка пануючим класам, „соглашательство”, недовіря до сили революційних клас, страх перед імперіалістичною Антантою, словом усе те, що корінилося в суті самої політики меньшевиків і есерів.

Але така політика, як і в інших питаннях, так і в питанні миру заспокоєння в широкі маси не внесла, бо під лозунгом оборони й миру „без анексій і контрибуцій” тяглася й далі та сама війна, провадилось далі нищення краю, людей і революції.

Єдиною послідовною, непримиримою течією як в усій соціальной політиці так і в справі найшвидшого миру була партія соціально-демократів-большевиків. Мир за всяку ціну; мир хоч би й сепаратний; мир, кінець війни й закріплення, поширення й поглиблення революції всередині. Такі були лозунги большевиків. І ці лозунги знаходили в масах найбільше співчуття, не вважаючи на те, що слова „сепаратний мир” здавались тоді страшними, нечесними, зрадницькими.

Але большевики в Уряд не вступили. І це не віщувало спокійного існування коаліції. Не дурно „Новое Время” писало: „Росія або скине соціалдемократичний Уряд або схилить голову перед будівничим її щастя. Але й в однім і в другім випадку буде принаймні знати, кого звеличує чи кого змітає; а тайна диктатура соціально-революційних організацій, прикритих позбавленим влади правительством на показ, дає широке поле для всяких соціально-політичних експериментів з боку невідповідальної безіменної влади та загрожує країні небезпекою. Свідомість її все шириться й між населенням, і в армії на фронті й викликає різкий протест проти безіменної Ради, що тяжить над Правительством. Утворення соціалдемократичної „семи-боярщини” викликало вже демонстрації в багатьох частих армії й може спричинитися до кривавих розривів і повороту реакції”.

Тоді навіть реакційні, чорносотенні „Новое Время” й „Кієвлянинъ” любили лякати поворотом бажаної їм реакції. Але ця газета мала рацію: влада, дійсно, була в руках не Уряду, а Ради, бо Рада спіралась на озброєні, військові частини, на революційний, рішучий пролетаріат, а Правительство тільки на піддержку цієї самої Ради та й то з умовою: „остільки, — оскільки”. Це була магічна формула тодішнього часу, від якої бідне Тимчасове Правительство вічно почувало себе, як сорока на тину.

І покою, творчої праці, розумного, продуктивного використання революції, не вважаючи ні на коаліцію, ні на „остільки — оскільки”, не було. Та й не могло бути, поки всі сили держави йшли на війну, поки маси не мали спочинку, поки чувалась недостача в продуктах життя, поки скрізь були лазарети, ранені, поки не припинялась одправка на фронт, на побоїще нові й нові тисячі молодих, здорових, найбільш корисних людей. І не могли мати ні симпатій, ні піддержки в масах ті течії, які хоч би з найщирішим запалом, стояли за це продовження цього побоїща.

Але ні Тимчасове Правительство, ні оборончеські демократичні течії цього не розуміли й уперто старались промовами, резолюціями, відозвами здмухнути гору втоми, апатії, невдоволення, яка все більш і більш насувалась і на армію й на народ. А разом з горою здмухнути й своїх противників.

А від цього Петроград дні й ночі колотився в зібраннях, мітінгах, засіданнях, демонстраціях, маніфестаціях. Резолюції виносились сотнями й тими резолюціями кидалось у бідний ґарнізон, щоб розворушить його й випровадить на фронт. Колишні політичні спекулянти й шарлатани нашвидку переодягались під революціонерів, республіканців і, вимахуючи перед носом бідного солдата червоним прапором, кричучи й ґвалтуючи старались вигнати його з його огиди до крови, ран і смерти й погнати на фронт.

2. „Авдієнція” у руської демократії.

Під такий час до Петрограду прибула делегація від Української Центральної Ради.

Для них усіх, — і для Уряду, й для революційної руської демократії, — Україна з її національним рухом була тільки зайвий, нудний і тривожний клопіт. І вони зустріли делегацію без захоплення. Вони вже були трошки заспокоїлись: адже український військовий з'їзд уже відбувся, нічого особливого не трапилось, Україна не відділилась, руська влада лишилась на своєму місці, все тихо, спокійно. Крім того вище російське військове начальство якось там уже порозумілось з українцями, вже заспокоїло їх, „принціпально” згодившись на формування трьох корпусів з українців. Отже, чого ж ще треба було тій делегації?

Я мав честь бути учасником, як сеї, так і всіх останніх делегацій до Петрограду, й можу сказати, що, коли відродження нації повинно добуватися крім усяких инчих способів і пониженням, і соромом, то українська демократія й цим щедро заплатила як усій руській нації, так і її найпоступовішій демократії. І з гіркостю, з жалем мушу зазначити, що, коли руський Уряд понижував і ображав нас, то робив це хоч у ввічливій формі, а руська демократія і ввічливістю не вважала потрібним прикрити свою націоналістичну брутальну наготу. Російський Уряд принаймні зараз же прийняв делегацію, принаймні чемно мугикав, скорботно розводив руками й не лаявся революційними словами. А в руської демократії три дні ми не могли добитися „авдієнції”; три дні представництво української демократії, українського селянства, робітництва та війська оббивало пороги Ради руських представників робітництва та війська, поки, нарешті, після листовних докорів, загроз і т. п., Виконавчий Комітет Ради Робітничих і Салдацьких Депутатів згодився нас вислухати.

Але тільки й того, що вислухати. На вирішення ж наших конкретних, домагань вони нас одіслали до Уряду. Тут, у цьому питанню вони не боялися з ним розійтись чи посваритись, тут вони були цілком солідарні й цілком покладались на його.

Але ми все ж таки хотіли почути думку самої руської демократії, ми повинні були, нарешті, дістати від неї точну, виразну, конкретну відповідь на наші точні, виразні й конкретні домагання.

І не дістали такої відповіді.

Один удавав дурника й дивувався, слухаючи „докладну записку” делегації. Другий, справді, був дурником і український рух, українська нація взагалі явились для його вроді нововинайденого острову серед Петрограду. Третій і дурником не був, і не удавав дурника, а просто вважав увесь рух буржуазним, реакційним, з яким усякому демократові треба без церемонії боротись і більше нічого. Четвертий просто нічого не слухав, а хапав нас за барки й вимагав від нас солідарности, патріотизму, саможертв. П'ятий нудився. Шостий і не нудився, й не лаявся, й за барки не хапав, і ніби все знав, і ніби навіть співчував, але так торгувався, що лучче б уже за барки хапав.

А в результаті — „принціпально” всі стояли за право самоозначення всіх націй, практично ж

одсилали до Уряду, — як він вирішить, так хай і буде, вони не будуть робити перепон. Пілат умивав руки, одсилаючи до Каіафи.

3. Від Пілата до Каіафи.

Пішли ми й до Каіафи-Уряду. Він призначив спеціальну комісію, яка мала з нами разом обміркувати наші домагання. Комісія складалась дивним способом як раз з представників не соціалістичної половини Уряду, а буржуазної, — голова комісії—кадет, кадети професори, кадети й октябристи експерти.

Делегація, їдучи до Петрограду, бажала насамперед з руською демократією в'яснити справу, се-б-то з дійсною владою. Через то ми й домагались так переговорів з Радою Депутатів. Як представники демократії, ми шукали порозуміння й в'яснення в демократії. І з тою метою делегація виробила „докладну записку”, в якій для руської демократії роз'ясняла ситуацію, виставляла домагання українства й мотивувала їх.

Розповівши „старшому братові”, як якомусь далекому чужинцеві, про характер і природу українського руху, про значіння Центральної Ради, про її ролю в загальнодержавному й українському життю, делегація, між инчим, спеціально для тих, що закидали українству реакційність і буржуазність українського руху, писала:

„А як відноситься до того, дійсно казкового, пробудження 35-мільонового народу російське громадянство там на Україні? Треба зараз же з початку сказати: відношення неглибоке, незв'язане з інтересами революційної Росії; навпаки, таке, що грозить багатьма комплікаціями для всієї справи свободи.

„Причин сього багато. А головна з них це клясові інтереси. Пануючі кляси на Україні — не-українці. Промисловість у руках буржуазії російської, жидівської, французької; торговельну, а також велику часть аграрної буржуазії творять поляки, росіяне й українці, що давно називають себе „руськими”. Так само всі адміністраційні обов'язки в руках не-українців. А сфери експлоатованих — велика частина городського пролетаріату, ремісники, дрібна служба — українці.

„Таким робом у даний момент нема на Україні буржуазії, що признавала-б себе українською. Є окремі особи, невеличкі ґрупи, що прилучаються задля своїх клясових інтересів до пануючих кляс під економічним оглядом, але кляс, повторяємо, ще нема.

„Наслідком сього серед українських партій досі не було ніодної, яка не внесла-б до своєї програми в тій чи инчій формі ідею соціалізму. Розуміється, ці окремі особи та ґрупи завдяки клясовому нахилу скоро зіллються в одну компактну масу й зложать фундамент виразно національно-означеної української буржуазії і очевидно боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними сферами всіх націй на Україні.

„І ось саме та перспектива боротьби й передбачення перемоги української буржуазії настроюють неукраїнські пануючі кляси дуже ворожо до всього українського руху”.

Потім навівши приклади націоналістичного відношення до українства руської буржуазії й руської демократії на Україні, делегація на кінці писала:

„Невідповідальні особи, не розуміючи всього того, що тепер відбувається, немов би з якоюсь цілю ставляють різні перешкоди організації українських мас. Українська Центральна Рада як представницький орган, зорґанізований українською демократією, досі відогравала, навіть і тепер відограє здержуючу ролю, звертаючи рух у зорґанізоване річище.

„Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така організація йде в контакт з природним розвитком народного руху. Коли з якоїсь причини вона муситиме спинити або навіть відмовитися від своєї організаційної діяльності, її знесе стихійний потік. До цього може її приневолити негативне відношення, як місцевого, так і російського громадянства зокрема. А таке негативне відношення до українського руху зазначено не тільки на Україні, але й в центральній Росії. Коли не отверте негативне відношення, то затушовуване або просто ніяке.

„Ми не можемо мовчати, а повинні попередити всю російську демократію про дуже велику небезпеку з приводу такого відношення. Росія й без того перебуває в скрутному стані, й без того нема дисципліни в армії, нема довозу хліба в краю.

„Не можна підбурювати мільйони людей, що стоять на фронті й відчувають тяжку образу своїх найблагородніших поривів, не можна доводити тих людей до того щоб вони, занепокоєні незадоволенням ні одного з їх бажань, піддалися стихії й кинулися на Україну, як грозять вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погрозу лишити без хліба весь край. А це роблять ті люде, що бажають відділити Київ від України.⁴

Природно, що на це селяне відповідають: а що буде, як ми відділимося від вас? Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради Робітничих і Солдатських Депутатів і всієї демократії на теперішній стан справи й закликаємо піти нам назустріч у здійсненню нашого важкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би все ростучим національним суперечкам, а, навпаки, помагав би організації сил усієї Росії. Ми закликаємо як найуважніше прислухуватися до гомону сеї стихії. Як що правительство й російська демократія уловлять у нім ноти, на котрі треба відповісти згодою, вони зроблять те, що ця стихія стане найвірнішим, найбільше одушевленим чинником волі Росії. Як що ж вони не звернуть на все те уваги або навіть віднесуться вороже, то ця стихія відвернеться від них. І тоді Українська Центральна Рада передасть свої завдання в руки того, хто буде такий сміливий, що візьме їх на себе.

„До самого останнього часу Українська Центральна Рада була в можності здержуватися від того, щоб ставити до правительства якісь домагання, давно вже заявлені цілим рядом постанов з'їздів українського народу. Але все ростуче нерозуміння завдань і цілей української демократії з боку російського громадянства, а також його ворожість до українського руху, а з другого боку ростуче недовірря української демократії до російського громадянства й щораз більший напір на нас з боку сеї демократії приводить нас до твердого переконання, що одиноким правильним виходом з такого стану буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради представляє Тимчасовому Правительству й Раді Робітничих і Солдатських Депутатів і які ми тут коротко викладаємо:

„1. Беручи під увагу однодушне домагання автономії України, виставлене українською демократією, сподіваємося, що Тимчасове Правительство висловить у тім або іншій акті принципіально своє прихильне відношення до сього постуляту.

„2. Необхідність поставлення української справи на міжнародній конференції в зв'язку з долею Галичини й частей української землі, занятих німцями, спонукує зараз же принципіально порішити справу участі в такій конференції представників українського народу, бо така участь вимагає негайного пороблення приготовчих практичних кроків, що торкається закордонної України.

„3. Для всестороннього познайомлення правительства з настроями на Україні, з домаганнями українського населення, а також для практичної помочі правительству в переведенню в життя ріжних заходів, викликаних окремішностями життя краю, необхідно зоснувати при Тимчасовім

Правительстві уряд окремого комісара для справ України.

„4. Для об'єднання правительствених заходів у всіх ґуберніях з українським населенням необхідний уряд окремого комісара з краєвою радою при нім.

„5. В цілі піднесення бойової сили армії й відродження дисципліни необхідно перевести в життя виділення українців в окремі військові частини, як у тилу, так, наскільки можна, й на фронті.

„6. Признану Тимчасовим Правительством українізацію початкової школи необхідно розтягти й на середню та на вищі школи, як що до мови, так і предметів навчання.

„7. Відповідальні посади, як громадської, так і духовної адміністрації на Україні необхідно обсаджувати особами, що користуються довірям населення, говорять його мовою й знайомі з його побутом.

„8. Для задоволення національних потреб, здавлених за старого режиму, необхідно відпустити з державної каси в завідування Центральної Ради відповідні засоби.

„9. Необхідно дозволити від'їхати до Рідного Краю тим закордонним українцям, котрих виселено несправедливо з місць їх постійного побуту, а також улекшити участь полонених українців-галичан, розмістивши їх по українських ґуберніях.

„Члени делегації Української Ради: В. Винниченко, Д. Коробенко, Письменний, Д. Ровинський, Н. Ковалевський. О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець”.

4. Що ховалося під професорською мантією Каіафи?

Отже ніякого страхіття ми не домагалися. Ми тільки скромно хотіли, щоб Правительство „в тому чи іншому акті висловило прінципально своє прихильне відношення до сього постуляту”—автономії України. Тільки прінципально. Тільки десь там собі хоч згадайте, що ви іменно до автономії України ставитеся „прихильно”. Не заводьте її зараз, ми готові скільки там треба ждати здійснення цього постуляту; не вирішуйте навіть його тепер, не кажіть, що так і буде, заявіть тільки, що ви „прихильно ставитеся”.

Але замість простої, точної відповіді Уряд випустив на делегацію комісію професорів. Вони накинулись на нас і почали шарпати з усіх боків, намагаючись спихнуть нас з нашої позиції, втягти в нетрі юрисдикції, заплутать там і потім узять живими в руки.

Що таке автономія? Який розмір уявляє собі Центральна Рада цієї автономії? Які права, які обов'язки, які взаємовідносини між автономною Україною й Росією? Чи має якесь наукове поняття делегація про автономію?

Так, делегація мала поняття, але справа йшла зовсім не про це. Розмір, характер, взаємовідносини, це все вирішиться потім, на Установчих Зборах чи в другому місці. Тепер же ми хотіли тільки, щоб нам сказали, чи руський уряд ставиться прихильно до прінципу автономії України, чи ні. Більш нічого делегація не уповноважена вияснити.

Ні, вони так не могли, вони конче хотіли, щоб зараз же було вирішено й розмір, і об'єм, і взаємовідносини, й територія. Навіть мапу Росії принесли, почали розглядати, виміряти.

Це все робилося, розуміється, для того, щоб показати, що в два-три засідання не можна вирішити такого значного питання. А раз його не можна вияснити, то яка ж може бути мова про автономію.

Але характерно між инчим, що в цій комедії в кадетських професорів під час захоплення дебатами мимоволі з під строгої наукової мантії визирнуло їхнє сите, жадне, буржуазно-класове тіло. Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки, від одної уяви, що донецький і херсонський вугіль, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні, в такому розмірі вони ні за що не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернигівщину, це вони могли б ще признати українськими. Але Одеса з Чорним Морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданел, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це — Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуценя, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка там, к лихій годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданели, вугіль, залізо, сіль? Руський буржуа батька рідного одшпурнув би ногою, коли б він перешкажав йому тримати й не пускати ці багатства.

— Та ви ж нас од Чорного моря одрізаєте?! — з обуренням кричали вони.

Але тут уже делегація рішила вяснити професорам, що таке автономія, бо вони, очевидно, не мали про неї ніякого поняття. Автономна частина певного державного цілого не позбавляє якусь другу автономну частину (Великоросію) або все ціле (Росію) користуватись чи в своїх чи в загальнодержавних інтересах шляхами, портами, морями цієї частини. Отже ніякого одрізання від Чорного моря не може бути.

Розуміється, професори це знали. Але вони також знали, що автономія не дозволить їм так безпардонно, так безоглядно, централістично визискувати багатства того чи инчого краю на користь одної нації й пануючих класів її.

От у чому полягала неможливість для них признати українськими найбагатші частини території України, заселені з давніх давень українцями, політі їхньою кровю, як раз ті землі, де віками провадилась боротьба українського козацтва з турками й татарами, де билось серце Козацької України, Січ Запорозьська.

Кілька день урядова комісія професорів усякими способами намагалась переконати делегацію, що вона, делегація, вимагає від Уряду вирішення й здійснення автономії України, — а це ж неможливо.

І кілька день делегація товкла професорам, що вона не вирішення й не здійснення домагається, а тільки признання принципу автономії України, вислову своєї прихильності до цього принципу, — а це ж можливо.

На тому й розійшлись. Комісія мала передати всі матеріали з наших засідань на розгляд і вирішення Ради Міністрів, а делегація, не маючи часу дождатись цього вирішення в Петрограді, рушила на Україну, щоб так само зробити відчит своїй вищій інституції, — Центральній Раді.

Перед від'їздом комісія професорів гаряче запевняла делегацію, що вирішення Уряду буде напевно прихильне до вимог українців, — як не в повній мірі, то в більшості пунктів.

Але делегація тої певности не мала. Не надав їй оптимізму й той факт, що ні одна руська соціалістична газета не схотіла надрукувати на своїх сторінках „Записки Делегації”. Руська революційна демократія в цьому питанню цілком солідаризувалася з своїми кадетсько-буржуазними професорами.

З тяжким серцем і новим гірким досвідом од’їжжало представництво української демократії з центру руської демократії.

РОЗДІЛ ІХ. ТИМЧАСОВЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО ОДКИДА ДОМАГАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

1. Урочиста зустріч відповіді Тимчасового Уряду.

А тим часом у центрі України, в Києві Центральна Рада збирала представництво від усієї трудової селянської української землі, щоб разом з ним достойно й поважно зустріти відповідь руської демократії й Російського Уряду. Висилаючи делегацію, Центральна Рада була певна, що тепер, після Всеукраїнського Конгресу та після Військового З’їзду й руська демократія й Уряд переконаються, що сила в українства є, що народні маси стоять за ним і що Центральна Рада має право й підстави бути представницею свого народу. А коли це так, то відмови на домагання не може бути.

І навмисно було розраховано одкрити Всеукраїнський селянський з’їзд на час повернення делегації з Петрограду.

Делегація прибула, з’їзд було одчинено, але... відповіді Уряду не було. Делегація могла тільки здати справоздання про свої переговори з окремими міністрами, про засідання з урядовою комісією, та про свою „авдієнцію” у Виконавчого Комітету Петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів.

Справоздання викликало таке обурення, що воно перелилось через край і залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, по віщо вона посилала делегацію випрохувати милости в цих віковічних ворогів нашого народу? Не проханнями, не переговорами, не справедливостю треба з ними балакати, а кулаком!

2. Природа селянської пробудженої ніжності.

Але було би великою помилкою й блудом у розумінню дальших подій думати, що в цьому обуренню найбільшу роль грало невдоволене національне чуття селян.

Селянин з соціальної природи своєї є реаліст. Він оцінює явища не по їхній ідеальній, можливій цінності, а з погляду реальної, сучасної корисності. Національна свідомість, національне чуття — це є вже абстракція часової реальности, це є передбачання дальшого, підрахунок минулого, скомбінування в щось одне всього минулого, сучасного й майбутнього.

Український селянин не мав ні змоги, ні часу до таких складних комбінацій. Але він мав національну інтуїцію, позасвідомий розум, який одкладав у душі його життєві категорії в одну певну цілість. І та цілість невиразно відчувалась ним разураз, а під час революції, під час пробудження загального українського руху пробудилась і в йому з певною силою. Але тут же, зараз же злилась з його реалістичною природою й набрала цілком конкретних соціальних форм, які для селянина були цілком зрозумілі й виразно видні.

3. „І хведеративна!”

Револуція знищила владу стражників, урядників, ґубернаторів, усе те конкретне, реальне зло, яке селянин відчував на собі що-дня. Лишалось питання ще про війну й землю. Війна одбирала в селянина хліб і робітників од землі. На землі сидів ще поміщик і чогось ждав. Це все було зло, яке— треба було знищити. Уряд же, від якого залежало те знищення, провадив далі війну й дозволяв поміщикам сидіти на землі й чогось дождатись.

Отже до Уряду довірря не було. Вірити можна було тільки тим, хто скинув царя, стражників і був проти поміщиків. Тільки своїм можна було вірити.

Салдат був свій і той, хто скинув царя. Ніхто не мав на селі більшого довірря, авторитету, як салдат. І не офіцер, не унтер, а простий, „рядовий” салдат.

Своїм був і той, хто по селянськи говорив, хто здавна був відомий на селі, хто був „з наших, з простих”, по простому балакав, по простому поводився, співав „простих” пісень, по простому прокламації писав, ґазети на простій мові друкував, словом, цю „простість” шанував, приймав і навіть у закон вводив. Від цього віяло рідністю, це пробуджувало гідність, гордість, — це викликало велике довірря. Значить, ці дійсно хотять добра простим людям, значить, вони спинять війну, вернуть синів-робітників і дадуть мужикам землю, на якій ще сидять поміщики.

Таким чином „пробуджена ніжність” зараз же підпорядковувалась селянському реалізму, злучалась з ним в одне, неподільне чуття.

Руські демократи й реакціонери сміялись з українських селян, які не давали промовляти тим ораторам, які в лозунґ: „Російська демократична Республіка” не вставляли „і федеративна”. На Всеросійському Селянському З’їзді в Петрограді, який одбувався як раз під час перебування там делегації Центральної Ради, селяне з України склали свою окрему фракцію (до 170 чоловік) на ґрунті цього додатку — „і федеративна”. Руські соціалісти-революціонери, під проводом яких проходив З’їзд і які прінципально визнавали право самоозначення націй, вживали всіх усиль, щоб збить українських селян з цього додатку. Пускалась у хід і демаґогія, й умисна брехня, й насмішка, й висміювання, й „обхажаванье” всякими гарними словами та обіцаннями. Ні, українці-селяне ні за що не хотіли уступитися з „і федеративна”. Як тільки хтось з промовців вимовляв „Російська Демократична Республіка”, вони зараз же здіймали гомін, стукіт і обурено кричали „і хведеративна! і хведеративна!”. І Всеросійський Селянський З’їзд примушений був прийняти в свою резолюцію цей додаток.

Руські демократи, розуміється, мали рацію, коли казали, що „хахли”-селяне самі не знали, що таке та „федеративна”. Дійсно, вони не знали, що воно таке, але вони вірили „своїм людям”, які говорили по простому, які були так само з України, які цілком вірно знали, що треба „нашим людям” там на Вкраїні й які твердо й гаряче обстоювали ці потреби перед руськими. Вони знали, що „федеративна” забезпечує їм землю, й тільки їм, а не тим, хто ніколи на цій землі не робив, а прийде звідкись і візьме стільки ж, скільки й той, хто з діда-прадіда ту землю своїм потом поливав. Коли вони не знали, в чому саме, через що й як, то відчували добре там у Петрограді свою відмінність, свою нерідність з руськими селянами. Ця відмінність називалась „і хведеративна”, отже вони твердо й непохитно обстоювали її.

Так само на Україні все селянство вірило Центральній Раді, бо вона була „своя”, вона добре знала потреби „простих людей” і хотіла здійснити ті потреби. Ці потреби називались „автономія України” і „федеративна Росія”. В цих словах містилась і пробуджена ніжність селянства, й реабілітована простота, й повага до „простої” мови, й узаконення його відмінності від „руського”, „кацапа”, й ліквідація образливої вічної зневаги цього „кацапа” до

„хахла”, й, нарешті, в цих словах було вирішення питання війни й землі. Реалістичний, моністичний розум селянина ці дві категорії, — національне й соціальне, — зараз же зливав у одну, неподільну, органічно пов'язану між собою цілість. Хто за землю, той і за Автономію. Хто проти Автономії, той і проти землі.

От через що ні одна руська партія на Україні не мала й не могла мати ніякого впливу серед українського селянства. Вони були чужі, не „з своїх”, вони були проти автономії; отже вони були проти інтересів українського селянина, а, значить, і проти землі йому.

От через що не мала ніякісенького успіху та шалена агітація, яку пустила в хід руська демократія в Києві серед членів селянського з'їзду, щоб збити вражіння від справоздання делегації й привернуть українське селянство на бік руської демократії й її Уряду. Весь Київ за тих днів був повний національними дебатами. На улицах, на трамваях, на плацах, скрізь збирались купки й цілі мітинги, на яких населення Києва розбивалось на дві половини: українську й не-українську. (До останньої бо належали не тільки руські, але й євреї, й поляки, й чехи, словом, усі національності, які жили на Україні й які почували себе вищими за українців). Селян оточували зо всіх боків, засипали доказами, хитрими запитами, лайками й брехнями на адресу провідників українства, провокаційними чутками, закликали до себе, манили обіцяннями, — селяне на все це тільки крутили головами й казали: „І хведеративна!”

І з повним довіррям та непохитністю йшли на свій з'їзд.

4. Миру й землі!

Але як дорожила українська демократія революцією, як берегла її, як боялась повороту старого, може виразно показати резолюція цього самого обуреного селянського з'їзду про мир і війну. Не вважаючи на те, що руська демократія й її Уряд одпихали українство від активної, свідомої участі в справі оборони; не вважаючи на те, що відкидались усі домагання українства, — не зважаючи на те, що українське селянство найбільше терпіло від війни й найжагучіше бажало миру, — з'їзд постановляє:

„З огляду на те, що розгром російської армії загрожує руїною Україні, з'їзд уважав необхідним помагати всіма способами армії й закликає її до активної оборони Рідного Краю”.

Це — 4й пункт резолюції, а в перших трьох усе ж таки домагання яко мога швидче скінчити війну й скінчити її „без анексій та контрибуцій”.

І в цьому питанню всі течії на з'їзді були цілком солідарні й однодушні.

Так само, як і в підкресленню, що український народ твердо стоїть на позиції свого національного й державного відродження. Пункт третій:

„Щоб український народ міг по заключенню мира жити національно-політичним життям у цілості, не розділений між іншими державами, Тимчасове Правительство повинно поклопотатися, щоб представники українського народу взяли участь у мировім міжнароднім конгресі”.

Але в земельному питанню такої солідарності вже не було. Це було іменно те питання, на якому могла розбитися єдність української демократії, бо дві найвпливовіші течії українства, — соціалдемократи й соціалісти-революціонери, — розв'язували це питання кожна по своєму.

Соціалдемократи розглядали його з погляду розвитку загального сільського господарства, пов'язаного з розвитком усіх продукційних сил краю, а також з погляду тих реальних відносин

на селі, які були на Україні. Рахуючись з фактом значної кількості високо-розвинених великих господарств, бажаючи зберегти для краю й для його дальшого розвитку їхню високу техніку, досвід, словом, усе культурне й економічне значіння цих хазяйств, соціалдемократи вважали потрібним тим чи инчим способом уберегти їх від дробління, від нищення й поділу їхніх засобів і способів господарювання.

Крім того брався на увагу характер загального селянського господарства на Україні, його суто-індивідуалістичну систему.

З цих поглядів соціалдемократи з великим критичизмом підходили до аграрної програми соціалістів-революціонерів, яку, на думку соціалдемократів, українські есери просто переписали в руських есерів, не рахуючись з відмінними від руських умовами на Україні. Соціалізація землі руських есерів мала хоч сякий такий корінь у руській „общині”. Соціалізація мала бути розвитком тої общини, удосконаленням її, обкультуванням того примітивного, соціалізму, який, на думку руських есерів, уже був у общині.

Це було, принаймні, до певної міри логічно й послідовно. А як же можна було прикласти цю теорію до України, де не було тої „ячейки соціалізму” — общини?

І соціалдемократи закидали соціалістам-революціонерам, що їхня вся партія є чисто-руський продукт, який на українському ґрунті не може рости.

Але так чи сяк, а есери були партією, яка взяла на себе обстоювання селянських інтересів. Це була їхня монополія, їхня спеціальність. Селянство знало їх, як таких, вірило їм і йшло за ними, цілком покладаючись на те, що як би не називалась та реформа, а ці люди найбільше подбають, щоб земля перейшла до селян.

Соціалдемократи це бачили й знали. А як есери ще самі за того часу не зовсім були певні в можливості соціалізації, то після гарячих дебатів, було знайдено загальну позицію, яка на якийсь час задовольнила всіх. А саме:

Приватна власність на землю повинна бути скасована. Вся земля на Україні без викупу йде в Український Земельний Фонд, яким завідує сам народ через Український Сойм і повітові та волосні земельні комітети, вибрані на демократичних основах. Всеросійські Установчі Збори повинні се затвердити. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, які будуть обробляти землю своїми руками. Необхідно установити земельну норму, яка повинна бути не менше від норми зуживання й не більша від трудової. В межах сеї норми всі хлібороби можуть зостатися при своїх господарствах. Бажано, щоб більші зразкові господарства передавалися в руки сільсько-господарських товариств. Ліси, води, копальні й инчі земельні недра в межах України визнаються власністю всього народу. Видатки по земельній реформі платить Держава.

5. Два громи з Петрограду.

Отже небезпечний камінь було щасливо обмінено. Можна було далі дружно, спільно вести корабель відродження на зустріч бурям і небезпекам, не боячись ослаблення зсередини.

А буря вже збиралась. І першим громом була телеґрама військового міністра Керенського про заборону ним Другого Українського Військового З'їзду, який скликав Український Військовий Генеральний Комітет. Мотиви заборони: невчасність, — „несвоевременно”. Старий, ще царський мотив, який тут же побивався дозволом того самого міністра Керенського на польський військовий з'їзд.

А другим, ще грізнішим громом була друга телеґрама, так само ще під час селянського з'їзду,

одержана Центральною Радою про те, що Тимчасове Правительство рішуче одкинуло всі домагання Центральної Ради, передані Урядові через делегацію.

„Свято революції скінчилось. Настає грізний час!” — сказав голова Центральної Ради, М. С. Грушевський, прочитавши телеграму З’їздові.

Треба було готуватись до бурі. Треба було зустрічати її спільними всеукраїнськими силами. Селянський З’їзд обрав із себе Раду Селянських Депутатів, яка мала ввійти в склад Центральної Ради. Поповнена ще в дужчій мірі, ніж раніше, селянством, головною силою української нації, Українська Центральна Рада з усім розумінням ваги й серйозности моменту напружила всі свої сили.

РОЗДІЛ X. ПЕРЕД РІШУЧИМ ВИСТУПОМ

1. Рукавичку кинено.

Професорська буржуазно-кадетська урядова комісія виробила й представила Тимчасовому Правительству такі мотиви одкинення українських домагань:

Насамперед Правительство сумнівається, чи можна Центральну Українську Раду вважати правосильною в змислі признання за нею компетенції висловлювати волю всього населення тих місцевостей, які Центральна Рада бажає включити в територію будучої України. Тому, що Рада не вибрана шляхом всенароднього голосування, Тимчасове Правительство не може признати її виразницею правдивої волі всього українського народу. Через те Тимчасове Правительство признає, що як з формального боку, так і з фактичного справу устанавлення автономії України можуть порішити тільки Установчі Збори.

З цього погляду для Тимчасового Правительства було-б тяжко видати якийсь акт у справі автономії України, бо сей поступок мав би випереджуюче значіння. Крім того видання акту прінципiального значіння, без докладного означення змісту поняття автономії України, могло-б повести до ріжнородних територіальних і інших непорозумінь.

Отсе відмовне рішення в справі видання акту про автономію України приняло Тимчасове Правительство одноголосно.

Так само Тимчасове Правительство признало, що воно не має права устанавляти новий адміністративний лад України з виділенням в її територіальний склад 12 губерній і утворенням окремих комісарів, бо тим самим наперед розв’язувано-б справу будучого ладу України, котра на думку Тимчасового Правительства цілком належить до компетенції Установчих Зборів.

Щодо справи самостійного українського війська—Тимчасове Правительство признало можливим тимчасове порішення сеї справи тільки в тім об’ємі, в яким се означив міністер війни в своїх заявах українським організаціям у Києві.

Приймаючи таке рішення в справі предложених українською делегацією жадань, Тимчасове Правительство підчеркує рівночасно, що воно признає національні окремішности та своєрідні умови життя України й відповідну необхідність розв’язки будучого ладу України, яка в повному об’ємі належить Установчим Зборам.

Правительство ці мотиви приняло й оголосило.

Отже, справа стояла так.

Рішення було прийнято Урядом одно-голосно, не виключаючи й соціалістів міністрів. Найвищий орган руської демократії, Рада Робітничих і Солдатських Депутатів, обіцяв не ставити перешкод вирішенню Уряду й не поставив, — словом не обізвався на цю постанову. Соціалістична преса навіть „Записку” відмовилась надрукувати, відмовилась навіть „Новая Жизнь”, орган М. Горького, такого „принципального” прихильника України. Буржуазна преса випроводила українську делегацію тюканням і бурхливими оплесками зустріла віповідь свого Уряду. А київська, місцева, найближча до нас, до українців руська демократія також радісно зааплодувала й однодушно винесла таку постанову:

„Об'єднане засідання виконавчих комітетів громадських організацій, ради робітничих депутатів, ради депутатів військ київської воєнної округи й ради коаліційного студентства, вислухавши телеграму Тимчасового Правительства у відповідь на декларацію Української Ради, заявляє: твердо стоячи на ґрунті порядку в Росії й на принципах децентралізації та широкої автономії, ми цілком прилучаємось до Тимчасового Правительства й усією силою свого авторитету готові піддержати його точку погляду”. (Резолюція 16 червня н. ст. 1917 р.)

Ні одного прихильного, ні одного об'єктивного, тверезого голосу. Всі готові усією силою свого авторитету” піддержувати свою націоналістичну, вперту засліпленість, усі готові всіма силами триматись за своє становище панів і єдиних розпорядчиків долі й життя всіх народів держави.

Цією відповіддю українству було зроблено виклик, кинено рукавичку. За Уряд стояла (за виїмком большевиків) вся руська демократія, буржуазія й чорна реакція. В руках його була вся державна, військова, адміністративна сила й влада. Українська ж демократія мала тільки моральний вплив.

От на це й рахував Тимчасовий Уряд. Що могли зробити українці, не маючи ніяких реальних, ні фізичних, ні матеріальних сил?

2. Покірність чи бунт?

Дійсно, момент був грізний для всієї національної справи. Ставилась на карту вся сила й життєвість українського руху. Один непевний крок і могла бути непоправима поразка.

Кільки день Центральна Рада мала зранку до вечора засідання.

Скоритись? Ждати вирішення Установчих Зборів? Це значить, — виявити своє безсилля, свою непідготованість, це значить обезсилити себе, знизити рівень руху, затримати його розвій. Та й чи можна спинити ці хвилі руху, які котяться з усіх кінців України, з усіх шарів і клас її? Чи можна сказати розбурханій, весняній стихії нації: „стій, подожди до такого то часу”? Чи не заллють, чи не зметуть вони й саму Центральну Раду, коли вона схоче стати на перепоні?

А з другого боку, якими ж силами боротись? Чим переконати можновладців, як вирвати в них те, що може надати планомірний, організований хід буянню стихії? Де ті сили, які можна б протиставити силі всіх політичних, адміністративних і інших Державних апаратів Правительства?

Так, ми могли в розпуці, в одчаю гукнути на фронт, могли зтрусити його, прорвати, віддати німцям. На це ми мали досить сили. Обурене національне чуття українців-воєнків, а особливо нехить і огида кожного салдата до війни помогли б нам. Ми б зруйнували фронт.

Але що дала би нам і всій Росії така акція одчаю? Розгром російської армії? відновлення

Гогенцолернами дому Романових?

Може взяти тактику бойкоту російської влади? Але ж чи мали ж ми сил на те? Чи привело б це до нашої мети? Чи дало б лад нашому краєві?

Бо наша мета як раз і була, дати найбільшу, найкращу організацію Україні, провадити революцію в організованих, продуктивних формах. Наш рух іменно мав служити скріпленню, побільшенню, організації сил. А сею тактикою ми як раз би стали в суперечність до самих себе, до суті свого руху.

Руські кадети, може, як раз на те й рахували, коли відмовляли нам. Вони, може, як раз і провокували нас на якийсь вибух гніву, одчаю. Рахуючи на нашу безсилість, вони, може, гадали, скористувавшись нашим виступом, здушити нас. А коли не здушити, то похнути нас на компромітацію самих себе.

Отже треба було знайти таку лінію, яка б здійняла ще на вищий щабель революційний дух мас, і разом з тим не внесла б дезорганізації; яка б вела до здійснення національних постулатів, і не викликала б братоубийчої різни поміж руською й українською демократіями.

Завдання надзвичайної трудности.

І не диво, що ввесь Київ і вся Україна з напруженням чекали, як вийде з цієї ситуації провідництво української нації, — Центральна Рада. Не диво, що біля будинку Педагогічного Музею, де засідала Ц. Рада, від ранку до вечора стояли юрби народу, ведучи палкі дебати й домагаючись рішення Ради.

3. Лінію намічено.

Нарешті, почала вирисовуватись та бажана лінія.

Ні бунту, ні покірности. Безупинна, невтомна організація сил. Організаційне, планомірне переведення в життя підвалин автономії. Революційно, але без вибухів самім здійснити поставлені вимоги. Не наражаючись на отверту, фізичну боротьбу, виразно й точно вияснити перед народом і всією Росією свою позицію.

І 16-го червня (н. ст.) Центральна Рада винесла таку резолюцію:

„Обміркувавши відповідь Тимчасового російського Правительства на домагання Української Центральної Ради й думаючи, що признання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Української Центральної Ради, доповнені Українською Радою селянських депутатів і Військовим Українським Генеральним Комітетом, признали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимчасове Правительство свідомо пішло против інтересів трудового народу на Україні та проти принципу самоозначення національностей, проголошеного тим самим Тимчасовим Правительством. З огляду на те Центральна Рада признала конче потрібним:

1. Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися та приступити до негайного заложення фундаменту автономного ладу на Україні.

2. Центральна Українська Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, котрий має вияснити істотність домагань української демократії, представленої Центральною Радою, а також ті завдання, що стоять перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з іншими національностями української землі.

3. Загальні збори вважають, що Центральна Рада використала всі засоби, щоб увійти в порозуміння з Тимчасовим російським Правительством з приводу проголошення принципу автономної України та, прийнявши під увагу, що стихійний зріст українського руху приймає все більші й більші розміри, що відмова Тимчасового Правительства може звернути сей рух на небажаний шлях, Українська Рада постановила тепер ще з більшим напруженням сил приступити до організації й надання сьому рухові певного напрямку, щоб не привести краю й усієї Росії до анархії та знищення завойовань революції”.

4. 2-й Всеукраїнський Військовий З'їзд.

З цього вже випливало й відношення до заборони 2-го військового З'їзду, З'їзд повинен відбуватися, ніби ніякої заборони не було й не могло бути.

І треба зазначити, що як раз ця сама заборона як найкраще сприяла З'їздові. Керенський легковажно, як дитина дмухнув у підпалену соломку, бажаючи загасити вогонь. А він через те тільки дужче спалахнув. По багатьох військових частинах на фронті через труднощі комунікації, та завдяки заходам військової влади до українців-салдатів оповіщення Українського Військового Генерального Комітету про 2-й з'їзд не дійшли. Але Керенський своїм наказом по армії з заборонаю українцям їхати на таке-то число до Києву на з'їзд як найкраще поінформував усіх. Закоханий у себе, наївно вірячи в свій непереможний вплив у армії, він гадав, що цього буде досить, щоб ніхто не поїхав.

Але цей з'їзд як раз повинен був показати йому, що історія, історичні події не робляться впливами окремих осіб. Заборона не тільки поінформувала, а ще й підіграла нерішучих, освідомила несвідомих, викликала палке обурення й завзяття в свідомих і привернула симпатії широких салдатських мас до українства. Ага, значить, українство є щось, дійсно, гарне, коли Правительство проти його.

Рідко яке Правительство має прихильність і щире довіря в широких мас. Тільки тоді воно може мати, коли маси не почувають ніякого невдоволення, принаймні гострого. Коли ж невдоволення є, то, чи винно в цьому Правительство чи ні, воно перше, на яке звертається нарікання мас. А коли до того ще прилучається політика Правительства, направлена не на інтереси народу, то нарікання переходять у глибоке недовіря й обурення, що й було з Російським Тимчасовим Урядом.

А особливо глибоко це недовіря пройшло в українські салдатські маси. Українці найменше почували симпатії до війни, вони найменше мали підстав віддавати своє життя й здоров'я за невідомі, чужі й навіть ворожі їм цілі.

А до того ще це самодержавне розпорядження всіма народами, ця централістична психологія руських, це зневажливе й панське відпихання від активності.

Примушені Першим Військовим З'їздом згодитись на часткову українізацію деяких військових частин (до трьох корпусів), військові влади ту згоду свою не виконували, одмахувались од українців, дурили, затягали відповіді. Укр. Військ. Генеральний Комітет, спіраючись на цю згоду, розсилав відповідні накази, заклики, робив певні заходи до здійснення; а руське військове командування ставило всякі перешкоди, забороняло, не допускало. Українці-салдати, порушені закликami, хвилювались, засипали Генеральний Комітет телеґрамами, запитami, вимогами, докорами, погрозами. Генеральний Комітет кидався до Командування. Командування одсилало до Міністра. Міністр до Головнокомандування. Головне Командування до Командуючого Фронтом. І так без кінця.

В результаті такої політики військові частини почали самі робити переформовування, самі стали давати собі назви. З'явилися полки імені різних гетьманів і українських діячів: „Полк Сагайдачного”, „Полк Гонти”, „Полк Дорошенка” і т. д. Ці полки, сформувавшись по своїй волі, доставили право буття самі від себе, вже до певної міри вважали себе самостійними, не підлеглими загальному розпорядку. Вони хотіли йти тільки в українські корпуси на фронт. Але тих знаменитих „трех корпусів” у дійсності не було. Одмахнувшись ними з переляку, російське командування не мало щирого бажання, справді, утворювати їх. Через те не було куди й відсилати ті полки. Це вносило замішання й плутанину в справу пересування й групування військ. Командування лютилось і обвинувачувало Генеральний Комітет у тому, що він вносив дезорганізацію в армію, що вмішувався не в своє діло. Полки й салдати теж лютилися і обвинувачували Генеральний Комітет у бездіяльності, в байдужості, в неумінню проводити справу. Генеральний Комітет також лютився, робив надлюдські усилля, переривався й намагався якось розплутати плутанину.

До цього прилучалась ще загальна дезорганізація в армії. Часто Головний Штаб не знав, що робив Фронтний Штаб. Один командуючий фронтом не вважав для себе обов'язковим знати, що робилося на другому фронті. Одні накази збивали другі. Зформовані українські частини без пуття ганялись з місця на місце, нігде їм не було притулку. Часто вони не мали ні зброї, ні муніції, домагались цього, „хлопотали” по всіх штабах, канцеляріях, але нічого не доставали. Генеральний Комітет не мав ніякої фактичної сили й не міг розпорядитись ні одним патроном, ні одною парою чобіт. Його, взагалі, не визнавало Російське Командування, вважаючи цілком приватною, самочинною організацією.

При таких умовах вийшла заборона з'їзду.

І цілком природно, що він з'їхався як найкраще. На самому з'їзді, коли було підраховано кількість учасників з'їзду (2300 представників від 1,600.000 салдат), жартом було запропоновано послати вдячну телеграму Керенському за допомогу в скликанню такого численного, такого повного з'їзду.

А всьому Тимчасовому Російському Урядові та й усій руській демократії можна було б послати подяку за те, що вони своїм відношенням до відродження пригнобленої нації підняли дух її до ентузіазму, до героїчності, до самозабуття. Це — найкращий, організуючий, усвідомлюючий засіб для широких мас.

І недурно київська руська демократія з такими напруженим побоюванням слідувала за ходом засідань військового З'їзду. Не дурно військова київська влада так наструнчено ждала якихось виступів і так легковажно повірила провокації начальника київської міліції поручика Лепарського.⁵

Але цей факт найкраще ілюструє ту атмосферу, яка утворювалась тоді в Києві й у якій відбувалась робота З'їзду й Центральної Ради. Що дня виникали якісь нові чутки, поголоски, насичували повітря ворожостю, пристрастю, непримиримістю. Дрібні мітінги на улицах і круг будинків, де засідали Ц. Рада й Військовий З'їзд, не спинались, переходячи часом у запальні сварки між українцями й неукраїнцями.

І цілком натурально, що серед учасників з'їзду настрої був піднесений, розпалений, рішучий, який не раз вибухав у гострих пропозиціях, промовах і вигуках на адресу Уряду.

Але прийнята Центральною Радою лінія твердо й рішуче переводилась і на з'їзді. Не піддаватись ніяким провокаціям. Не постановляти нічого шкідливого для загальної справи революції й оборони краю. Проводити відродження нації неухильно, не зважаючи ні на які перепони.

І одногосно приймається така резолюція:

„Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд у складі 2308 делегатів з фронтів, тилу й фльоти представників 1,600.000 озброєного українського народу, обміркувавши позицію, яку заняв Центральний Тимчасовий Уряд щодо українського народу та Центральної Української Ради, визнає:

1. Тимчасовий Російський Уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні й не оцінює як слід великої зорганізованої та стихійної сили пробуженої української демократії.
2. Сим нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії Тимчасове Центральне Правительство загострює національні конфлікти на Україні, перешкоджає великій організаційній роботі українського народу й викликає анархістичні настрої серед населення різних національностей, на Україні сущих.

Зважаючи на це, Другий Військовий З'їзд постановляє:

1. Поставити на увагу Тимчасовому Російському Урядові, що коли він дорожить збереженням здобутків революції по всій Росії, а зокрема спокоєм і плановою організацією народніх мас на Україні, то першим засобом для сього є одміна постанови уряду в справі домагань, які були представлені йому Центральною Українською Радою, й негайне признання тих домагань.
2. Пропонувати свому найвищому представницькому органу — Українській Раді — в сій справі до Уряду більше не звертатися й негайно приступити до твердої організації краю в згоді з національними меншостями, — себто до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу яко єдиного способу врятувати Україну й усю Росію від безладдя та загибелі.

З'їзд з свого боку забезпечує найактивнішу й рішучу піддержку Центральній Раді в усіх її заходах і кличе весь зорганізований український народ одностайно й неухильно виконувати всі її постанови”.

І далі:

„Всеукраїнський Військовий З'їзд у справі переведення підвалин автономії України в життя вважає необхідним пропонувати Центральній Раді яко мога скорше скликати територіальні збори для порозуміння з національними меншостями й розгляду проекту статуту автономії України.

„Всеукраїнський Військовий З'їзд у земельнім питанню на Україні цілком приєднав свій голос до постанов про земельну справу Всеукраїнського Селянського З'їзду, що відбувся 28 травня — 2 червня сього року в Києві, й усіма засобами буде підтримувати його постанови.

„Підтримуючи постанови 1-го Українського Військового З'їзду про українізацію війська, З'їзд доручає Укр. Військ. Ген. Ком. як найскорше розробити детальний план українізації війська й ужити всіх заходів для негайного проведення його в життя.

„Визнати заходи Українського Військового Генерального Комітету відповідними постановам 1-го Українського Військового З'їзду й працю для українського й загалом російського війська корисною, за що висловлює Ген. Комітетові щиру подяку. „Щоб вища російська військова влада негайно провела по всіх приказах затвердження Українського Військового Генерального Комітету.

„Щоб усі звертання Українського Військового Генерального Комітету до вищої російської

військової влади визнавались і вповнювались нею обов'язково.

„Щоб надалі всі постанови Укр. Військ. Ген. Ком. переводити в життя негайно”.

I, нарешті:

„Всеукраїнський Військовий З'їзд, висловлюючи догану тим воякам-українцям, які не корились постановам Українського Військового Генерального Комітету й сим гальмували діло революції, вносили дезорганізацію в українську справу, постановив: прикази Укр. В. Г. К. для всіх українців вояків і українських військових організацій від сьогодні обов'язкові”.

I кожна постанова приймалась майже одногосно, з ентузіазмом, з непохитною рішучістю здійснити ці постанови й примусити других здійснити їх.

5. Остання спроба.

З'їзд тягся вже п'ятий день. Ми ждали ще вістей з Петрограду. БУЛО зроблено ще одну останню спробу.

Центральна Рада вже не могла звертатись до Уряду. Але за її відомом київська губернська рада об'єднаних громадських організацій на чолі з губернським комісаром послала Тимчасовому Правительству телеграму, в якій, розповівши про настрій широких українських мас у зв'язку з відмовою Правительства, про селянський і військовий з'їзди, про організуючу ролю українства, вкінці говорила:

„Для збереження на Україні й надалі спокійного життя й можности планової праці для потреб армії губернський виконавчий комітет уважав необхідним, щоб Тимчасове Правительство як найскорше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти населення України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно розвивається, через те його дальшого ігнорування цілком не можна допустити. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати також інтереси цілої держави, виконавчий комітет вважає потребу видання правительственного розпорядку про найскорше скликання до Києва осібної наради з представників Тимчасового Правительства, національних і політичних організацій і партій при умові, що Українці дістануть відповідне представництво. Сій нараді треба поручити підготовлення для Установчих Зборів підстав автономії України та взаїмних відносин України до цілої держави.

„Виконавчий комітет губернської ради об'єднаних громадянських організацій на своїм засіданні з дня 20 червня н. ст., яке відбулося під моїм проводом, постановив отсю свою одногосну ухвалу довести до відома Тимчасового Правительства та просити найскоршої розв'язки порушеної тут справи”.

Але тої „найскоршої розв'язки” все не було та й не було.

6. Настрій старого Києва.

А старий Київ кипів, гомонів, хвилювався. Дозволю собі привести тут у виривках трохи завеликий для цієї праці, але досить вірний і об'єктивний малюнок тодішнього часу, зроблений не-українцем, співробітником „Кіевской Мысли”, (виразно неприхильної до українства) А. Бринським. Малюнок улиць Києва з передодня військового З'їзду, але характерний і правильний для всіх тих днів.

„Минулого тижня хвилі українського народнього руху піднеслися високо й круто. Тимчасове Правительство передає домагання Центральної Ради Установчим Зборам. Керенський не

признає відповідним скликання в даній хвилі українського військового з'їзду. Сі два факти розхвилювали українство й викликали гучний і шумний приплив. У суботу до пізньої ночі в Педагогічному Музею відбувалося тайне засідання Центральної Ради. Принято відому вже резолюцію. На неділю на 11 год. з ранку в Троїцькім Народнім Домі назначено відкриття українського з'їзду.

Був жаркий день. Хоч з ранку перейшов дощ, але він не освіжив атмосфери. Входу до Народнього Дому березуть салдати й до середини поки-що нікого не пускають. Довкола — дуже величезні юрби салдатів-українців, матросів у білих сорочках і тут та там між тою юрбою, що комашиться мов муравлище, окремі постаті горожан. Виясняється, що відкриття з'їзду відкладається на 5 год. попол., бо не всі ще делегати прибули до Київа. А народ усе підходить — і знов салдати, знов матроси. Багато офіцерства, делегованого на з'їзд. Майже половина делегатів — з бойовими нагородами на грудях, з георгіями, з орденами; трапляються салдати, груди котрих прикрашені всіма ступнями георгієвських хрестів. Мимоволі любуєшся рослими, поставними, вільними в рухах матросами. Засмалені молоді люди видаються вилитими з прегарної бронзи й загалом мимоволі піддаєшся, мимоволі заражаєшся настроєм, який тут панує.

Але настрої напружений. Навкруги — летючі імпровізовані віча майже на цілім просторі від Народнього Дому до Миколаївського парку. Всюди — розмови про українські справи, — гарячі, одушевлені, але ... — часто переходять у роздражнений крик, трохи що не взаїмні образи.

— Нас Московщина ранше душила! — чути з одної юрби, — триста літ душила. І тепер ваше правительство не дозволяє нам зібратися, коли ми захотіли уладити своє життя...

А доброволець Українець посто рубає без надуми:

— Російська демократія проти нас!

— Позвольте, товаришу, — м'ярко пробує хтось полемізувати, — я розумію, коли ви ще говорите про буржуазію, але сором вам говорити так про російську демократію...

— А чогож ваша демократія мовчить? І московське правительство — чи не з демократії?

— Буржуазія скрізь є...

— У нас, на Україні, нема буржуазії. У нас — одна партія, один народ.

— Російська демократія зовсім не проти домагань Українців...

— А звідки ви це знаєте? — різко перебиває доброволець.

— А звідки ви знаєте, що демократія проти вас?

Уже почулося роздраження й люди спішно або замовкають або розходяться. Українці говорять сміливо, вільно й часто різко. Ті, що з ними полемізують, почувають себе змішаними: бо справу ставится так, що їх обвинувачують трохи не в насильствах.

— Їм з'їзд став більмом в очах, а польський з'їзд дозволений? — говорить високий український салдат — Чому нам не можна?

Крізь юрбу протискується гарно одягнений, маленький повний пан. Витягнувши вперед руку з відтятим вказуючим пальцем, він гаряче говорить сильним польським наголосом:

— Я вам скажу дуже коротко: польський з'їзд скликається для того, щоб усадити ніж у груди німцеві. А український з'їзд — для того, щоб усадити ніж у спину великої російської революції... Більше я вам нічого не скажу!... — Він круто повертається на каблуках і швидко йде від натовпу.

В одній юрбі підстаркуватий жид-ремесник з Великої Васильківської пробує змагатись:

— Я так думаю, що всі називаються „русскіє”: і українці, й поляки, й жида, й вірмени — я вважаю, що все „русскіє”...

Іронічний сміх.

— А ви історію знаєте? — сиплеться на його град питань.

— Ні, — змішано відповідає той, — історії не знаю...

— Ну, то вперед довідайтеся, а потім говоріть...

Той самий спір у другій юрбі. Обступили російського ремесника.

— Та що ви говорите? Корінь „руссаго” народу се українці, як хочете знати, а північні народи се галузі...

І знову:

— А історію знаєте, читали?

— Читав...

— Ну, й багато-ж знаєте! Прочитайте ще! Салдат великорос стоїть проти салдата українця. Спорять і зачинають сердитися:

— Що ж то буде, — говорить великорос, — всі зачнуть відокремлюватися, українці, Литва, Сибір... Ви хочете всіх звідси вигнати...

— Товаришу! Ви говорите дурниці! Ви не читали нашої програми.

— Які дурниці, коли я сам чув: і то наше й то наше... Вчора на станції кричать: „І станція наша!”. Чому ми від вас не відокремлюємося, а ви хочете від нас відокремитися?

— Що?! — дивується українець.

— Я говорю: чому ми вас не кидаємо, а ви хочете нас кинути? Українець вибухає:

— Та йдіть собі, куди хочете! Геть на всі чотирі! Ми вас не тримаємо! Ще з-заду дамо копняка!

Вибухає й великорос: важко дихаючи, обидва міряють одне одного недобрими поглядами.

— Та ви не хвилюйтеся, товаришу! — поволі відзивається великорос.

— Ну, й ви так само заспокойтеся! — з притиском говорить українець.

І цілий день бурилося це людське море розхвильованих пристрастей. І думалося: далеко ще до повної перемоги ідей соціалізму...

Перед Музеєм також салдатське море. Тут видаються карти вступу на з'їзд. Черга почалася від 1-ої гімназії і тягнулася у діл давньої стіни з залізними ґратами.

— Ось тобі й заборонили з'їзд! Дивіться, як народ іде хмарою! — весело говорить добре збудований солдат, що обливається потом від палячих промінів сонця.

Народ прибуває. При вході до Музею зібралася величезна юрба й ніяк не може дістатися до середини. Величезний вестібюль Музею гуде. Гомін відбивається відгомоном десь нагорі від тисячі голосів, від тупоту тисяч ніг військових людей, що входять і виходять. Під стінами за столами писарі безперервно пишуть сині членські карти й дають пояснення... А нагорі засідав Військовий Генеральний Комітет, куди приходять за розв'язкою ріжних організаційних справ.

* * *

О 5-ій год. Народній Дім переповнений. Величезна густа юрба лишається на вулиці. Не всі делегати з синіми картами попадають сюди, а тим, хто хотів би бути присутнім яко публіка, відмовляють:

— Добродію! Нема ні одного місця. Ось повірте-ж.

І, дійсно, нема ні одного місця. Театр з низу до гори залитий народом—салдати, офіцерство, матроси. Одна суцільна маса, густо збита. Коли зі сцени глянеш на галерею й інші верхні місця, бачиш чорніючу купу народу. Коли глянеш у партер — одне салдатське людське обличчя. На сцені президія. Голова Винниченко. Він досвідний, умілий голова, — спокійно й уміло проводить сим, незвичайним з огляду на скількість народу вічем. Послух голові, дисципліна — взірцеві. Але й тут настрій напружений. Ухвалюють, що буде віче, а з'їзд відкриється в понеділок рано в городськiм театрі.

— А дадуть театр? — питає хтось.

Його сусід усміхнувся й не відповів нічого.

На сцені один з перших ораторів віча — людина в салдатській формі. Оратор починає говорити, але не знає добре української мови. Чуються бурхливі протести. Від бесідника домагаються пояснень: хто він? Він пояснює: він поштово-телеграфічний урядник, родом з катеринославської губернії; просить вибачення, що умови життя були такі, що він забув свою рідну мову. У відповідь несуться палкі оклики. Віче ухвалює: Хай говорить, як може, як уміє!...

Про що говорили на вічу? Про автономію.

— А чи буде з'їзд? — запитує бесідник. У відповідь — бурхливі оплески.

— Ось і відповідь! — закінчує бесідник.

— Керенський не міг заборонити з'їзду!

— Попросіть Керенського, — хай він сам прийде сюди, хай почує від нас, чого нам треба!...

— Ми вільний народ! І ні Керенському, ні Тимчасовому Правительству, себто російському народові й нікому иньшому не вдасться спинити вільний народ!...

— Як народ захоче, так і уладить своє життя!...

Один з делегатів докладно оповідає, як трудно, було йому дістатися до Києва на з'їзд: усюди

робили перепони, на кожній станції пропонували вернутися назад.

— Лекше було мені в Карпатах наступати, — говорить офіцер, — ніж приїхати зі Пскову до Києва.

А коли одну групу спинили в однім місці й бесідник спитав їх, чи їдуть вони даліше, отримав відповідь:

— Часу не гаємо, їдемо в Київ!

— Отже з'їзд повинен відбутися. Се не буде дезорганізацією. Дезорганізація буде тоді, коли з'їзд не відбудеться!...

— Розв'яжім українську справу тепер; вони запихають її то сюди то туди в різні кутки. Коли не розв'яжемо, — скажуть, що боїмося!...

* * *

Сильно гудів з дзвіниці Софійського собору дзвін „Рафаїл” і сквапливо сипав звінкі дрібні звуки збір малих дзвонів. Уся площа, яка вже потонула в присмерках вечера, уявляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського собору до Михайлівського монастиря. У самого пам'ятника Хмельницького відслужено молебень. Український полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколюшки й публіка. У сумраці блискала щетина сталевих багнетів над головами вояків, що стали навколюшки...

А потім почулися пристрасні промови.

— Брати — Українці! Ви вже присягли раз... Присягнемо-ж ще, що без автономії нашої Неньки-України не вернемося до своїх частей!...

— Присягайте-ж!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався із грудей...

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда й гучно стало переходити вояцтво. Полилася пісня:

— ... „докажем, що ми браття козацького роду”!

— ... „ще нам браття-козаки, усміхнеться доля”...

— ... „душу, тіло ми положим за свою свободу”...

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбивався темною бронзовою купою Богдан на коні з піднесеною булавою...

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон”...

РОЗДІЛ ХІ. ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ПРОГОЛОШУЄ АВТОНОМІЮ УКРАЇНИ

1. Сінтез перейденого, імпульс до дальшого.

Відповіді з Петрограду не було. В останнє простягну руку українства одкинено. Україна гула, гомоніла, хвилювалась і ждала рішучого, останнього, закінчуючого слова.

Те слово мало бути синтезом перейденого і з його витворенням дальшого. „Дальше” повинно було мати коріні, основу в перейденому, в суцшому й разом з тим новим, одсуваючим старе в минуле. Закінчуюче слово повинно було бути сказане в тому ж тоні високого піднесення, щоб не знизити, не прохолодити натхнення пробуджених мас. І разом з тим воно, це слово, повинно було спиняти дух руйнації, дух мстливого нищення, повинно було бути імпульсом до творіння, до творчої організації пробуджених сил.

Таким закінчуючим словом, синтезом і імпульсом до творчого „дальшого” був Перший Універсал Української Центральної Ради.

23 червня (н. ст.) 1917 року в одній із кімнат Педагогічного Музею відбулося засідання Комітету Центральної Ради, на якому в остаточному читанню було прийнято текст Універсалу.

І на цьому ж засіданню доручено було заступникові голови Центральної Ради В. Винниченкові негайно йти на засідання Військового З'їзду й оголосити прийнятий Універсал.

З яким нетерпінням, з якою згагою ждало українство того синтетичного слова, можна судити по тій побожній, урочистій тиші, яка обхопила ввесь величезний театр, переповнений делеґатами й публікою, коли президією З'їзду було оповіщено, що Центральна Рада має оголосити свій Універсал.

Увесь З'їзд підвівся й стоячи замер у чеканню.

І серед затаєного духу кількох тисяч людей залунали перші виразні слова української Державности:

2. Перший Універсал.

Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні й поза Україною суцього.

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольности.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійським Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійським Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть Проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісаря по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б-то вибраним нами комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісаря, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісаря на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаймо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не-українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, однастайно з нами стануть, до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною Радою стоїть велика й висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю однастайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ. Року 1917, місяця червня (іюня) числа 10."

Те чуття, яке обхопило весь З'їзд, було найкращим доказом, що це було іменно те слово, якого

ждалося й яке висловлювало всю душу піднесеної нації. Грім радості, захвату й ентузіазму дійшов до екстазу, до чуття побожності, до бажання молитися своїй радості, своєму екстазові. Весь театр з делегатами, з публікою, з кореспондентами газет став на коліна й нечуванним, могутнім, потрясаючим душу хором заспівав великий „Заповіт“:

Поховайте та вставляйте,
кайдани порвіте
і вражою злою кроввю
волю окропіте.

Засмажені, загартовані в боях, у крові, в стражданнях обличчя кривились від солодкого болю надзвичайних переживань, від високої, ніколи не званої радості. Деякі голосно ридали, припавши головами до спинок фотелів; многі кулаками, рукавами „гімнастѳорок“ витирали сльози; деякі суворо сціплювали зуби, щоб не закричати в екстазі.

3. Перший Уряд відродженої державности — Генеральний Секретаріат.

А в слідуючих днях, як вплив з Універсалу, як логічне переведення його в життя було зосновано Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, інститут, який мав реалізувати виставлені в Універсалі тезиси.

Це не було Міністерство в звичайному розумінню. Центральна Рада не хотіла гратися бучними словами, для яких ще не було реальних, дійсних передумов. Але це була Рада Міністрів для української, свідомої організованої демократії. Це був Уряд для тих, хто почував над собою примус законів духу, а не законів фізичної сили. Це був ідеальний Уряд, прообраз тих Урядів, які колись матиме людськість, коли позбавиться від усіх засобів насильства й грубого, злочинного примусу. Основою його була добра воля, довірря й спільна мета тих, хто визнавав його.

Генеральний Секретаріат у тому періоді свого існування не мав ніякої влади, яку має звичайне Правительство. До його розпорядження не було ні одного салдата. Але сотні тисяч українців, які були в армії, готові були на найбільші жертви по одному його слову.

Генеральний Секретаріат не міг ні наставити ні скинути ні одного урядовця, не міг ні одній адміністративній інституції дати розпорядження чи наказу. Але ті українці, які були в інституціях і на посадах урядовців накази Генерального Секретаріату ставили вище за накази Уряду.

Генеральний Секретаріат не мав ніяких грошей, не накладав ніяких податків, не мав ніяких засобів і органів для збирання грошей з населення для своїх потреб. Але й невеличкі гроші (кільки десятків тисяч рублів), які Центральна Рада мала в Національному Фонді, були знесені без примусу, без усяких органів збирання, без обману, без насильства й експлуатації.

Це був, здається, перший і єдиний у всій історії людськості Уряд, який повстав без насильства, без примусу, без усяких органів і засобів урядування, але який був справжнім Правительством з великою моральною силою, з неписаними, необставленими тюрмою, нагайом і жандармом законами.

4. Україна присягається на вірність своїй вищій владі.

Центральна Рада того часу, та Рада, яка, на думку Російського Уряду, не могла бути представницею української нації, та Рада, дійсно, була вищим законодавчим органом усїєї свідомої української демократії. Вона не мала ніяких засобів примусити маси народні признати

її своїм верховним органом. А тим часом, коли вона оповістила свій Універсал, вибух ентузіазму прокотився могутньою, всезмітаючою хвилею по Україні. Все, що було хоч трохи національно свідомого на українській землі, все від старого до малого в екстазі підвело руки до гори й присягло на вірність своїй вищій інституції. Вся свідома й напівсвідома Україна за тих днів, як військовий З'їзд, стала на коліна й молитовно, в захваті визволення, в запалі сміlosti, в високій, піднесеній готовності до боротьби, до творчости заспівала „Ще не вмерла Україна, і слава, і воля”.

Газети не мали місця для вміщення всіх телеграм, які посилалися Центральній Раді з усіх кінців України. Земства, думи, товариства, сільські сходи, військові частини, мітинги.

„Вітаючи Універсал Укр. Ц. Ради й визнаючи його справжнім висловом домагань укр. демократії признаємо Центральну Раду за своє Тимчасове Правительство й заявляємо, що будемо всіма силами боротися й боронити волю українського народу”.

(Українці в Головному Штабі).

„Признаємо Військовий Генеральний Комітет найвищою нашою законною владою й завсігди та скрізь будемо виконувати його розпорядження. Признаємо Укр. Ц. Раду найвищою установою на Україні” (з телеграми Вінницького гарнізону).

„Полтавські губернські земські збори на своїм засіданні 5 липня (н. ст.), обміркувавши Універсал Ц. Ради, постановили:

1. У. Ц. Рада се—правосильний орган усього українського народу; 2. губернські земські збори висловлюють повну готовність піддержувати У. Ц. Раду в заведенні основ автономії України. 3. Всі постанови російського Тимчасового Правительства, які торкаються України, виконуватиме земство тоді, коли вони будуть видані по згоді з У. Ц. Радою. 4. Губернське земство підлягає всім постановам У. Ц. Ради й асігнує на її потреби 200.000 карб.”

„Збори робітників українців півночного й штампажного заводів у Катеринославі 7 липня (н. ст.), вітають Ц. Раду, яко єдиного виразника інтересів Українського народу й визнають, що Універсал Ц. Ради се акт величезного значіння в історії українського руху й висловлюють У. Ц. Раді своє повне довірря, заявляючи готовність підтримувати її доти, поки вона буде боронити інтересів українського народу в демократичнім напрямі”.

„Волосний сход у Пузирках Бердичівського повіту на Київщині, висловивши радість з приводу оповіщення Універсалу, постановив оподаткувати всі землі по 10 копійок від десятини на користь рідної справи”.

Можна б цілий том скласти з одних привітальних телеграм і постанов.

Будинок Педагогічного Музею за тих днів зранку до пізнього вечора був переповнений делегатами від війська, робітників, селян, організацій. Одні приїжджали за вказівками, розпорядженнями, наказами, другі привезли гроші на Національний Фонд, асігновані Ц. Раді, треті з жалем на непорядки, четверті просто з висловом своєї радості й готовності „боротись усіма силами”.

От у вестібюлі Музею проштовхується крізь густий натовп старенька-старенька бабуся. Вона приїхала з далеких, глухих хуторів до своєї Центральної Ради й привезла їй у торбинці срібних рублів, знесених з усіх хуторів, довго хованих од царських чиновників.

От група поважних, у празникових свитках дядьків. Вони обклали всі землі податком і

привезли його Ц. Раді. За пазухою у найстаршого постановою сходу з казенною печаткою й підписами властей.

А там делегати з фронту привезли всі свої медалі й хрести у Фонд Ц. Ради.

А обличчя всім святочні, повні внутрішнього піднесення, гідности, свідомости великого, їхнього діла.

Так було за тих великих історичних днів.

РОЗДІЛ XII. ПЕРЕМОГА УКРАЇНСТВА

1. Надаремне вопіючий чорний голос.

Російський Тимчасовий Уряд і все руське громадянство були ошелешені оголошенням Універсалу. Такого іменно кроку вони ніяк не сподівались. Ну, будуть заворушення; ну, будуть протести; ну, хай навіть десь учинять якийсь бунт. З цим Російський Уряд міг справитись.

Але щоб іменно так українці вирішили справу, це було цілком несподівано.

Буржуазна й реакційна преса забила на гвалт, закричала, що Універсал, це — зрада, це — поміч німцям, прорив фронту, це — сепаратизм. І домогалась від Уряду рішучих, немилосерних заходів проти Центральної Ради.

Але Уряд на цей раз уже не пішов так легко за вказівками реакції.

Адже й він, так само, як і Ц. Рада, одержував усі ті постанови й телеграми, які виносились на Україні з приводу Універсалу. Адже він мав свої очі й вуха на Вкраїні й міг бачити та чути, як поставився народ до Універсалу.

І цілком справедливо й розумно писала инча частина (правда, дуже невеличка) руської преси, говорячи: дайте спокій, панове, де, в чому ви бачите сепаратизм, зраду, „ніж у спину революції” й тому подібні вигадки? Українці звертались до нас не раз; вони домогались своїх прав у порозумінню з нами; ми їх зневажливо відпихали; тепер вони самі беруть ті свої права; й більше нічого. Отже, треба не гвалтувати, не затівати різні, а постаратись мирно й справедливо виправити свої помилки. І той факт, що Уряд не посмів уже піти так сліпо, як раніше, за голосом чорної сотні, — це вже було першою перемогою українства.

2. Їхня величність також, хоча...

Їхня величність, петроградська демократія також схаменулась. Сила українства примусила й її поставитись уважніше до сеї, не такої вже легкої, як здавалось, справи. Хоча... натура руського демократа-інтелігента „мозговика” й тут не позбавилась своєї подвоєности, нецільности, неконсеквентности.

З одного боку—принцип самоозначення націй; хороший собі, чесний, гуманний принцип, цілком відповідаючий „чистому розумові” руського „мозговика”. Крім того— принцип цей так виразно вже здійснюється; так голосно, повно й безсумнівно „означає” себе народ; такі комплікації можуть вийти, коли далі опинатись цьому самоозначенню. Отже, ясно, що треба цілком погодитись з цим явищем, признати його й вітати принцип самоозначення. Так говорить і „чистий”, і „практичний” розум інтелігента.

А буденна, емоціональна істота знов опинається, викручується, шукає бічних виходів, корчиться, не хоче признавати фактів.

А в результаті така неконсеквентна, поплутана, смішна резолюція „мозговиків” руських есерів, провідників ради російських селянських депутатів:

1. Всеросійська рада селянських депутатів проголосила яко бажану й необхідну форму політичного ладу в Росії демократичну республіку на федеративних основах. Виконуючи волю ради селянських депутатів, виконавчий комітет заявляє, що він прилучається до бажань, проголошених Центральною Українською Радою, й разом з нею буде добиватися повної автономії, як України, так і ряду інших областей й національностей Росії”.

Отже, здається, все чудесно: сама Всеросійська Рада проголосила принцип федерації, вона прилучається до бажань Центральної Ради, навіть разом з нею буде добиватись автономії України. Здається, лишається тільки вітати того, з ким маєш намір чогось добиватися, й допомагати йому.

Але... це тільки „чистий розум”, тільки одна худосочна, недокровна частина інтелігентської істоти так прекраснотушно промовляє. А друга половина тут же тягне її за поли, одпиха назад і заявляє: Але

„2. Проголошуючи ці засади та признаючи необхідним можливо найбільше планове й широке приготування до їх здійснення, виконавчий комітет не вважає проте можливим тепер проголосити сих засад законом і тепер у повноті переводити їх у життя, бо найвищою інстанцією для порішення, як сих, так і інших основних справ державного політичного життя є тільки всеросійські Установчі Збори яко одинокий повновласний господарь російської держави”.

Мало того:

„3. З огляду на це виконавчий комітет думає, що відмова Тимчасового Правительства негайно проголосити автономію України є слушною, бо такого права воно не має, а проголошення сеї автономії означало-б присвоєння собі прав Установчих Зборів Тимчасовим Правительством і перевищення даної йому народом влади”.

Та й ще більше:

„4. З уваги на ту саму обставину виконавчий комітет вважає неправним і небезпечним видання Універсалу Центральною Українською Радою, котрий проголошує негайне здійснення повної автономії України. Видання Універсалу небезпечно тому, що негайне здійснення його основ вносить нові величезні комплікації в державне життя, грозить витворенням національної ворожнечі, помагає національним конфліктам, ослаблює силу спротиву держави, яка необхідна з огляду на небезпеку зовнішнього ворога, підриває авторитет Тимчасового Правительства, дає понуку для подібних домагань иншим національностям, а в сумі всього того — розриває й ослаблює революцію”.

Словом, ціла купа всякого лиха. Отже ратуючи бідну революцію,

„На основі виложеного виконавчий комітет вважає в інтересі революції, добра народів Росії й добра самого українського народу конче потрібним скасування Українською Центральною Радою виданого нею Універсалу. (Ага, от де собаку закопано! — Автор.) А рівночасно гаряче співчуваючи відродженню України, як автономної області будучої всеросійської федеративної республіки, виконавчий комітет вважає необхідним:

Негайне заведення на Україні культурної автономії в найширших розмірах, негайне розроблення українцями її будучої політичної автономії та приготування до її здійснення. Виходячи з того, виконавчий комітет звертається з закликом до Тимчасового Правительства піти назустріч усім тим бажанням України, здійснення котрих не грозить загостренням національної ворожнечі, не нарушує моці та зорганізованости сил революції й не ослаблює бойової здатности армії”.

Далеко послідовнішу й розумнішу (хоч все ж таки не до кінця) позицію заняв Загальноросійський З’їзд Рад Робітничих та Салдатських Депутатів, принявши 3 липня (н. ст.) таку резолюцію:

„Признаючи згідно з своєю загальною позицією в національній справі за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток, з’їзд рад робітничих і салдатських депутатів обіцяє революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України з забезпеченням прав національних меншостей”.

А маленьке „але” все ж таки й тут є:

„Признаючи далі, що цю автономію можуть остаточно установити тільки всеросійські Установчі Збори, з’їзд уважав конче потрібним згідно з бажаннями, висловленими Центральною Українською Радою, негайне утворення тимчасового органу, що представляв би демократію всіх націй, які заселяють Україну, для розроблення основ автономного ладу краю й для проведу усією підготовчою працею, зокрема для скликання з’їзду представників усього населення України.

„З’їзд пропонує Тимчасовому Правительству увійти в порозуміння з органами української революційної, демократії для організації загального тимчасового краевого органу та для установлення й переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу.

„Вітаючи український народ, котрий бореться в спільних революційних рядах і відроджується до національного життя, з’їзд рад роб. і салдат. депутатів висловлює своє тверде переконання в тім, що тільки збереженням революційної єдності трудових мас усіх народів Росії можна забезпечити побіду революції й свободу всіх національностей, що заселяють Росію”.

Найбільш і до кінця послідовними тоді були большевики, які відмовились голосувати за цю резолюцію, находячи її компромісовою. Вони зачитали свою резолюцію (одхилену з’їздом), в якій пропонувалось з’їздові осудити „яко контрреволюційну й ганебно-антидемократичну політику Правительства в відношенню до українців”. Тимчасове Правительство, на думку большевиків, повинно було негайно признати на основі принципу самоозначення націй право українців на повну автономію й утворення самостійної держави.б

3. Перемирря на Дніпрі.

Але найбільше, натурально, захвилювалась київська руська демократія. Вона стояла найблище до подій і вибухлих явищ, вона найчуліше була заінтересована в усьому цьому.

Перше вражіння в неї було обуреного здивовання.

Цікаво коротенько перебігти зміст промов і пропозицій, виголошених за тих днів на кількох засіданнях київських об’єднаних неукраїнських організацій.

Відчит з засідання 28 червня (н. ст.):

„Представник соц.-революціонерів Фрумін указав на те, що Універсал виявляє тенденцію Центральної Ради надати собі характер публично правової інституції, що виявляється в закликах до заміни неприхильних для українців представників влади, в наложенню окремого податку й т. ин. Універсал змагає до того, щоб здискредитувати Тимчасове Правительство в очах українців. Тому бесідник пропонував прийняти резолюцію з закликом до української демократії йти одним шляхом з російською демократією й з закликом до населення платити законні податки й не заміняти властей. — Голова ради робітничих депутатів Незлобін говорив, що Центральна Рада проявляє міщансько-буржуазний націоналізм, від якого повинна відвернутися справжня українська демократія. — Представники жидівського „Бунду“ піддали Універсал різкій критиці. Він уже викликав такі явища, як з’їзд адвокатів, котрі признали, що на Україні можуть бути суддями тільки українці. — Большевик Фіялек дивувався, що українська соц.-демократія не диктує лінії поведення своєї інтелігенції, а навпаки сама одержує директиви від інтелігенції”.

Друге засідання:

„Представник військових депутатів капітан Карум указав на те, що тяжко найти спільну мову з Українською Радою, бо демократія Росії й Українська Рада стоять на різних прінципальних засадах. Для Української Ради вся „московська республіка” не ціль, тільки спосіб осягнення своїх національних завдань. Бесідник запропонував звернутися до народу України з відозвою, яка пояснювала б дійсний стан справи. — Представник соц.-револ. Фрумін вказав на те, що Універсал творить подвійну владу, яка доведе до анархії, погубної для російської революції й української автономії. — Голова ради салдатських депутатів Таск вказав на те, що проби порозумітися з Українською Радою, як і з іншими українськими органами, показалися даремними. Ці органи ухвалили сепаратно вести свою будову. — Представник військових депутатів Рябцов заявив, що під впливом Універсалу деякі горожане питають, чи треба платити податки. А це вже — анархія”.

Але оскільки вже непевно почувала свою позицію неукраїнська демократія, видно з того, що з цих двох засідань не було винесено ніякої резолюції.

А що далі, то непевність ставала все більшою та більшою. Всі ті організації до сього часу вважали, що вони мають владу в краю, що вони являються представниками нового ладу. А тим часом бачили, що влада ця має дуже обмежене коло, що величезна більшість населення України не визнає їхньої влади, не рахується з нею, ігнорує. Вони, напр. забороняють з’їзди без їхнього дозволу, а з’їзди собі з’їжджаються не тільки без їхнього дозволу, а без дозволу Центральної Влади.

Вони почували, що хвиля революційного руху набирає инчих, нових форм і що вона їх залле зовсім або відсуне так, що вони самі собі будуть непомітні. Коли ж мирно не захотять одсунутись, то може прийти до гострої й грізної боротьби.

А наслідком усього цього явилось третє об’єднане засідання всіх київських організацій, але разом з представниками Ц. Ради для порозуміння. На так званій історичній „політичній прогульці по Дніпрі” одбулося те засідання, яке поклало перший камінь порозуміння між українською й неукраїнською демократіями в справі творення державних форм України.

Але на цьому засіданню з українського боку були вже представники не українських організацій, а представники національно-державних інституцій, — голова Центральної Ради М. Грушевський і голова Генерального Секретаріату — В. Винниченко. І мова їх була вже від імени цих інституцій.

„Завдання Центральної Ради — говорив М. Грушевський — оберегти край від розкладу, анархії та економічної експлоатації. Життя висуває питання переміни Центральної Ради з національного органу в територіальний. Через те треба одкинути підозріння й недовіря й з гаслом „об'єднання демократії“ підійти до організації краєвого органу”.

Голова ж Генерального Секретаріату говорив:

„Ми не закликаємо на бунт проти Петроградського Правительства. Але дуже можливо, що ми видамо декрет, у якому скажемо населенню, що всяку постанову Центрального Правительства перед її здійсненням повинна розглянути Центральна Рада... Ми щиро бажаємо спільної організації. Ми признаємо, що в роз'єднанні не можна йти далі, що треба прийти до порозуміння. До часу порозуміння Генеральний Секретаріат не видасть ніякого акту. Але треба поспішити”.

Засідання визнало, що порозуміння на ґрунті скликання територіального з'їзду й краєвого органу можливо. Для остаточного ж вияснення умов порозуміння призначено нове, четверте по черзі, зібрання всіх організацій.

„На ґрунті територіального з'їзду й краєвого органу”! Це-б-то на ґрунті того, що ввесь час рішуче одкидалося.

Це була ще виразніша перемога українства.

РОЗДІЛ XIII. ОРГАНІЗАЦІЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВЛАДИ

1. Обпертя зсердини.

Так, ми щиро хотіли порозуміння з неукраїнською демократією. Для творення нашої державности насамперед, треба було спокою, ладу. Крім того, державність охоплює не тільки українську націю, а всі національності, які заселяють територію України. Без співучасті неукраїнських елементів було би надзвичайно важко провадити справу організації держави.

Але, з другого боку, ми не могли ставити себе в залежність від того чи инчого відношення до наших завдань неукраїнських елементів. Логіка подій вимагала все дальших і дальших акцій, що впливали з попереднього.

Проголосивши принцип творення основ автономії, ми, дійсно, мусіли творити їх, не зупиняючись, не виявляючи замішання перед тими величезними труднощами, які викрилися перед нами, як тільки ми ближче, конкретніше приступили до здійснення своєї мети.

По перше ми повинні були зсердини міцніше організуватись, твердіше упертися ногами об свій власний ґрунт, розподілити сили й функції кожній течії відповідно її значінню й силам.

І не для вихваляння якоїсь одної партії, а в ім'я історичної об'єктивності й розуміння всього процесу нашого руху мушу зазначити, що найбільшу частину ваги як сеї героїчної праці так і всіх дальших тяжких помилок було складено на соціаль-демократичну течію. Можна цілком певно сказати, що провідничу ролю в відродженні української нації за цих часів грала українська соціальдемократія. Всі найважливіші постанови Ц. Ради, всі найвідповідальніші кроки її було роблено переважно з ініціативи соціальдемократів, під їхнім впливом і керівництвом. Всі найважливіші акти державного й загально-національного характеру (як напр. Універсали, Декларації, Ноти) складались соціальдемократами. В усіх найбільш відповідальних

переговорах і зносинах як з демократіями інших націй, так і з Урядом провідну ролью грали соціалдемократи.

Це пояснюється ось чим.

До всеросійської революції на Україні існували три політичні партії: укр. соц.-демократична робітничка Партія, Партія українських соціалістів-революціонерів і так зване Товариство Українських Поступовців — „ТУП”.

Товариство Українських Поступовців, властиво, було тою самою Демократично-Радикальною Партією, яка після революції 1905 року припинила своє існування, як партія.⁷

Складався „ТУП” переважно з елементів інтелігентських, які провадили виключно культурно-національну роботу. Ні з селянством, ні тим паче з робітництвом ніяких політичних організаційних зносин не мали. Будучи здебільшого дрібно-буржуазного походження, вони психологічно й ідеологічно представляли саму помірковану частину національної дрібно-буржуазної демократії.

Вони потім прийняли назву „Українських Соціалістів-федералістів”. Але слово „соціалісти”, на признання самих деяких членів сеї течії, було тільки данню духу часу. Маса вірили тільки соціалістам, отже, щоб не лишитися поза рухом, треба було підфарбуватися під смак мас. І „туповці” на сміх самим собі й другим зробили такий маскарад і весь час ходили з червоним плащиком, який зовсім не пасував ні до їхньої ідеології, ні до темпераменту, ні до психології газетних, кабінетних людей. І як не мали вони ніколи ніякого впливу на широкі політичні маси, так і з плащиком його не придбали.

Варто тут zarazом уже згадати й ще про одних „соціалістів”. Це так звані „соціалісти-самостійники”. Вони виникли пізніше. З соціалізмом вони мали ще менше спільного, ніж „федералісти”. Вони так само ні серед селянства, ні серед робітництва не мали ніякісенького впливу та, здається, й не дуже журилися тим. Це був переважно військовий „отаманський” елемент, без виразної соціальної програми, без усякої політичної освіти, але з виразним націоналістичним темпераментом, який служив їм і програмою й тактикою, й аргументами. Роль цієї групи в усьому рухові незначна, але часом досить сумна.

Партія українських соціалістів-революціонерів виникла тільки в 1912 році. Виникла тільки офіційно, а дійсний розвиток свій розпочала вже під час революції 1917 року. Ця партія й по своїй ідеології, по темпераменту й по тактиці цілком відповідала революційним змаганням українського селянства. В її рядах була певна кількість талановитих, енергічних, щиро відданих ідеї революції людей. Але вона була молода, без організаційного досвіду, без певної партійної школи й традиції. Збудована на програмі й тактиці руських соц.-революціонерів, вона не мала часу принатурити позичену платформу до національних умов і через це все сама почувала себе на ній неупевнено, нетвердо. Маса селянства охоче, з повним довіррям ішли за нею, але вона не мала досить інтелектуальних і організаційних сил, щоб на підставі тільки самої більшості голосів узяти провідництво в власні руки.

Отже єдиною, в строгому розумінню слова, політичною партією була партія соціалдемократів. Вона мала за собою поважне минуле (з 1901 року, мавши тоді назву Революційної Української Партії й змінивши її в 1904 році на Укр. Соц. Дем. Роб. Партію). Її програма й тактика, корінячись у програмі й тактиці інтернаціонального соціалізму, були вже принатурені до українських обставин. Вона мала свою історію, свої традиції, методи, свою школу. Практика підпольної революційної партійної роботи привчила членів її до певної організації, дала виховання, виробила сталий світогляд, дала звичку до політичної праці. Саме ім'я партії, як і імена окремих

діячів її були відомі серед широких кол українського робітництва. Будучи нечисленими, партійні організації в той же час склались з вихованого, передового, найбільш активного й революційного пролетарського елемента.

Все це разом було причиною того, що ця партія зразу ж по вибуху революції заняла керуюче місце в національній революції на Україні, загравши одночасно й у загально-російській революції не малу ролю: ізмайловський і семенівський полки, які в критичний момент рішили долю революції в Петрограді, були організовані петроградською організацією У. С. Д. Р. П. і нею виведені з казарм до побідного бою з царськими військами.

Отже, відповідно до такого відношення сил серед політичних течій, у Центральній Раді було розподілено й роботу серед них. І через те перший український Уряд, перший кабінет українських національних міністрів складався в більшості своїй з соціалдемократів.

Соціалдемократи:

- 1) Голова Генерального Секретаріату й Генеральний Секретарь внутрішніх справ — В. Винниченко.
- 2) Генеральний Секретарь земельних справ — Б. Мартос.
- 3) Генеральний Секретарь військових справ — С. Петлюра.
- 4) Генеральний Секретарь судових справ — В. Садовський.
- 5) Генеральний Секретарь освіти — І. Стешенко.

Соціалісти-революціонери:

- 1) Генеральний Писарь — П. Христюк.
- 2) Генеральний Секретарь харчових справ — М. Стасюк.⁸

Туповці:

- 1) Генеральний Секретарь міжнаціональних справ — С. Єфремов.

Безпартійні:

- 1) Генеральний Секретарь фінансових справ — Х. Барановський.

Отже з 8 членів Генерального Секретаріату з рішачим голосом (Генеральний Писарь такого по конституції Г. Секретаріату не мав) 5 були соціалдемократи.

Це накладало на соціалдемократичну партію велику відповідальність і разом з тим вимагало від неї великого такту й колосального напруження сил. Треба було провадити своє керівництво так, щоб воно не почувалось керівництвом, а з другого боку вкласти в роботу над державністю стільки сил, щоб вони це керівництво могли піддержувати в усіх напрямках, не порушуючи загального тону, плану й характеру акції. Це ослабляло партію в чисто-партійній діяльності й викликало весь час з боку організацій нарікання за те, що найбільш активні елементи забирались від партійної роботи. Але справа державности остільки являлася для всіх першорядною, що прояви партійного еґоїзму далі нарікань не йшли, бо й нарікаючі розуміли так само, що всі національні сили, де б вони ні були, повинні були бути віддані на загальну мету.

2. Мета: національність, засоб: державність.

Але в тому й була одна з великих наших труднощів, що в нас, взагалі, було мало творчих, організаційних та просто інтелігентних сил. Бо де б вони могли взятися при тих національно-політичних обставинах, в яких до революції жила українська нація?

Поміркована течія в Центральній Раді („туповці“) на цій підставі була навіть проти видання

Універсалу. Вони з свого погляду цілком логічно доводили, що сказавши „А”. треба казати й „Б”. Оповідивши творіння державности, треба ж те, дійсно, й робити. А щоб робити, треба мати відповідні сили на те. Оголосити творіння державности легко, але ж треба серйозно вдуматись, що то значить, яка то велитенська робота, яких усиль вона вимагає, яких сил, якої кількості людей, знаття, досвіду, матеріальних засобів.

Бо що то значить наша, національно-українська державність? То значить, що всі органи державного управління й господарства мають бути насамперед утворені на Україні, там, де їх зовсім не було до сього часу. Це не переформування старих, організованих, пристосованих до життя віками апаратів, не заміщення одних людей другими. Ні, творити все з самого початку, з самих дрібничок, творити в місяць-два те, що в других землях утворювалось десятками віків. Творити ці органи, не маючи ніякої мілітарної сили й маючи в той же час проти себе й мілітарну, й поліційну, адміністративну силу старої держави, маючи проти себе ворожість усієї неукраїнської людности.

Але нехай би ворожу силу вдалося якось перемогти. То де ж ті сили, якими робились би ті апарати, та величезна, складна машина, що зветься державністю? Адже треба тисячі досвідчених, освічених і національно-свідомих людей, щоб ними засадити всі урядові посади, всі інституції, починаючи з міністрів і кінчаючи писарчуками в канцеляріях. Де ж вони ті люди, де вони могли взятися, коли ми не мали своєї школи, коли не мали ніякої можливості мати свою масову інтелігенцію, з якої можна було б вибрати тих і досвідчених, і освічених, і національно-свідомих людей. Ну, хай би ще на міністрів вистарчило, — а далі? А директорів, діловодів, а комісарів, а десятки тисяч служащих, — де їх узяти? А чим же їх удержувати? Чим провадити всю державну роботу, не маючи ніяких фінансових засобів?

І як саме все те провадити? З чого починати? Що робити? Ми ж ніякого ні державного, ні адміністративного досвіду не мали й не могли мати. От ґрупка собі людей, складена з журналістів, політичних емігрантів, учителів, адвокатів, то що.

Дійсно, тільки той ентузіазм і те високе піднесення духа могли надати одваги взяти на себе ту колосальну, непосильну працю, яку приняла на себе Центральна Рада.

Так, — ми бачили й передбачали, всі труднощі.

Ми розуміли всю небезпеку, на яку наражали саму ідею української державности на випадок неудачі, на випадок виявлення нашого безсилля, неуміння, недозрілості.

Але нашою метою, істотною, ґрунтовною метою була не сама державність. Наша мета була — відродження, розвинення нашої національності, пробудження в нашому народі своєї, національної гідности, почуття необхідности рідних форм свого розвитку, здобуття сих форм і забезпечення їх. Державність же є тільки засоб для сеї істотної цілі. І через це самий процес здобування сеї державности вже мав би служити пробуджуючим, наштовхуючим і усвідомляючим фактором. Чи вигралось би чи програлось, а процес був би все одно й він уже сам викупив би й покрити би всі можливі неудачі.

3. Народ творить з нічого.

О, ми й самі добре знали нашу бідність на інтелігентські сили!

Але ми були багаті на довірря мас, на революційний запал нашого народу, на велике захоплення всіх течій його. Ми самі бачили нашу малосилість, непідготованість, недосвідченість. Але ми були сильні єдністю, вірою, свіжістю нашої енергії, чистотою наших змагань, готовністю саможертви. Ми мали за собою працюючі, народні маси; це була

найголовніша наша сила й духовна, й матеріальна, й мілітарна. Народ дасть й утворить усе. Інтелігентні сили самі знайдуться. Зрусифікована наша інтелігенція прийде до нас. Ми її розбудимо, розсоромимо, розчулимо, захопимо й притягнемо до роботи.

Во-істину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий новий світ.

Дійсно, з нічого. Ми не мали навіть помешкання для себе. Центральна Рада, вища влада всієї української нації, містилася в двох-трьох кімнатках Педагогічного Музею. Весь же будинок був зайнятий школою „льотчиків”, невеличкою купкою руської офіцерні, яка нічогісенько в тій школі не робила, але уперто, навмисно займала під особисті помешкання всі залі, щоб не дати їх українцям. Ще й намагалася весь час вигнати навіть з тих двох кімнат Центральну Раду.

І так само Генеральний Секретаріат, перший Уряд української державности, весь з усіма своїми органами й апаратами містився в двох малесеньких закапелочках того ж самого Педагогічного Музею. Ці закапелочки мабуть були перероблені з... „уборних”, (мали кам'яну долівку й „раковини” в стінах для води).

І тут, у цих закапелочках Генеральні Секретарі приймали сотні делегацій у день, робили, обливаючись потом од духоти, свої засідання; самі переписували на машинках свої постанови, самі навіть підлогу підмітали, бо не було ні урядовців, ні писарів, ні навіть сторожа.

Але все те робилося з такою вірою, з таким самовідданням, з такою колосальною силою енергії, невтомности й піднесення, яких напевне ніколи не було ні в одного Уряду в пишних кабінетах і залах з сонмами директорів, урядовців і служників. Бо то творила сила, яка безпосередньо походила від творчих могутніх сил народу, — від його, через його й для його.

4. Творіння державности на вні.

І тут же, в цих славних закапелочках Генеральний Секретаріат, гуртуючи державно-національні сили зсередини, одночасно творив їх і на вні. Силою морального авторитету свого він помалу, але певно переймав усю владу на Україні в свої руки (поскільки взагалі була тоді влада!) й відповідно до того намічав і порядок організації всього життя на українській землі.

І тут же було вироблено й прийнято першу Декларацію першого українського Уряду, яку й було оголошено головою Генерального Секретаріату на засіданні Центральної Ради 9 липня (н. ст.) 1917 року.

Я дозволю собі привести тут усю її, як історичний документ, який освітлює завдання того часу й способи та засоби здійснення тих завдань:

5. Декларація Генерального Секретаріату Центральної Української Ради.

„Шановні Збори!

„Центральна Рада досягла в своїй національно-політичній діяльності серйозного, відповідального моменту. З виконавчого органу об'єднаних партійних і громадських груп, яким вона була в початку революції, вона стала найвищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом усього зорганізованого українського народу.

„Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім інші підвалини, ніж стара європейська й особливо російська дореволюційна влада. Не фізичне й економічне насильство; не темнота, затурканість і економічна залежність поневолених кляс; не застрахування та гіпнотизування

релігією; не нацьковування одної частини пригноблених на другу, — не такі засоби дали нам, зібраним от-тут-о, право й силу вирішувати норми життя, обов'язкові для кожного, хто признав себе українцем.

„Се право родилось і виросло з одного дозірря, чистого, непідмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна Рада, приймаючи на себе ту волю й довірря народу, стала невідділеною, органічно злиною частиною сього великого цілого.

„Кожний день поширює й поглиблює ту сконцентровану волю. Ріжні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в той же час черпаючи з нього.

„І в сей момент ми стоїмо саме на найважнійшій, але в той же час на найкритичнійшій порі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межі двох влад, — моральної й публично-правової. Ми вже не можемо сказати, в якій саме половині більше чи менше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском льогічного ходу подій, без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

„Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка йде знизу, а не згори, яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній Раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім льогічний висновок: коли довірря, то довірря до кінця, в усіх сферах, як національного, так і економічного, політичного й державного життя. Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужість до його, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама утворила й якій цілком довіряє.

„Але легше довіритись ніж справдити чиєсь довірря. А особливо, коли те довірря походить від частини в ім'я інтересів цілого, бо ми поки-що представники довірря не всього цілого, а тільки якоїсь його частини. Ми знаємо, що ця частина велика, ми знаємо, що друга частина силою природного ходу життя дійде незабаром до того самого. Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злились в одне ціле, процес нашого формування, значить, також не скінчився. А через те не закінчився й процес перетворення моральної влади в публично-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями й апаратами.

„І от завдання Центральної Ради в сей критичний, переходовий момент є прискорення сього процесу, допомога йому.

„Генеральний Секретаріат яко виконавчий орґан Центральної Ради, котрому вона передає в сій сфері свою повновласть, тільки так і розуміє своє призначення.

„Головним завданням Центральної Ради до деякого часу було об'єднання української демократії на ґрунті тільки національно-політичних домагань.

„Але життя потроху розсунуло ці вузькі рямці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче об'єднатись для задоволення й розв'язання всіх питань, які висуває йому й економічна й соціальна обстановка. І через те Центральна Рада мусіла поширити свою платформу, мусіла стати національним Соймом, в яким мають освітлюватися й розв'язуватися всі ті питання, які висуває життя.

„І тому-то утворення Генерального Секретаріату було необхідним щаблем розвитку нашого представницького орґану. Тому то інститут Генерального Секретаріату мав охоплювати всі потреби українського народу. Згідно з сими потребами й поділено роботу між окремими секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових, харчових, земельних, освітніх,

міжнаціональних, праці, доріг, військових, торгу й промисловости.

„Найпершою перешкодою до планового переведення цієї роботи є недостача політично-соціальної й національної свідомости й мала зорганізованість народніх мас. У цьому криється найбільша погроза й загальним здобуткам революції й організації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

„Сією стороною життя нашого народу має займатися Генеральний секретарь по внутрішнім справам. В його компетенції має бути вся справа організації, агітації, пропаганди, В Секретаріаті внутрішніх справ мають бути сконцентровані різні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до сього часу. Вони досі існували й працювали окремо, відірвано один від другого, необ'єднані одним планом, одною системою. Тепер це має бути один апарат, складений з різних частин, але під керівництвом Генерального секретаря внутрішніх справ.

„Організація й освідчення мас є перша, необхідна, найголовніша підвалина дальшого будівництва. А слідуючим шаблоном сього будівництва, заснованого на свідомости й зорганізованости, є перебудова місцевої й загально-краєвої адміністративної влади; сільські, містечкові та волосні адміністративні органи, земські управи, повітові комісарі, городські думи, губернські комісарі, словом, — уся організація влади може стати в органічний зв'язок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також у тісній зв'язку з Центральною Радою.

„І се є друге завдання Секретаріату у внутрішніх справах: себто пристосовання всього адміністративного механізму до потреб зорганізованої, усвідомленої демократії й підготовлення за допомогою сього самого апарату ще дальшого шабля — організації єдиної краєвої автономної влади, в порозумінню з демократіями інших національностей на Україні.

„Маючи на увазі, що той стан, який заняла Центральна Рада, — є стан будівництва нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з сього стану, Генеральний Секретаріат у фінансових справах вважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

„Звісно, фінансові справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки-що засобами, які мають у своїй основі майже виключно моральну силу. Однак разом з сим маєтись на думці вести підготовчу працю так, щоб Україна в фінансових справах могла стати цілком на державний ґрунт тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядкувати яко автономній державі.

„Завданням Секретаріату в судових справах має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в яким вони мають бути в автономній Україні. Ся робота має розпадатись на підготовку справи українзації та демократизації суду й вироблення відповідних законопроектів, котрі-б намітили ті форми суду, які відповідали-б автономному ладу на Україні.

„Секретаріат у міжнаціональних справах має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республіки та для порозуміння українців на сих основах з іншими національностями. На першій плані перед Секретаріатом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії й підготовлення матеріалу до сього з'їзду. Поруч стоїть справа яко мога скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні.

„В справі народньої освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках усе

керування шкільною освітою, а саме: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання й приготування учителів для шкіл та поміч у згуртуванню їх у професіональні товариства.

„В справі позашкільної освіти Секретаріат має на меті за допомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіальний характер, а зараз має покористуватися існуючим органом влади, як от шкільні округи, або громадськими інституціями, з якими зав'яже найтісніші зносини. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті.

„Секретаріат у земельних справах у першу чергу має подбати про правильну організацію волосних, повітових і губерньських комітетів на Україні та рад селянських депутатів; має направляти діяльність цих організацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною власністю, але й сільсько-господарським інвентарем. Щоб об'єднати діяльність земельних комітетів, Секретаріат має подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітету.

„Разом з тим той же Секретаріат має подбати про утворення українських кооперативних центрів.

„В цілях підготовки до Установчих Зборів Секретаріат має підготовити на підставі постанов всеукраїнського селянського з'їзду проект земельного закону, в тім числі й ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію Всеросійського Парламенту й Українського Союму в земельних справах.

„В харчовій справі Секретаріат ставить своєю задачею об'єднати роботу харчових органів на Україні й внести в неї ту плановість, якої їй досі не доставало. Перед Секретаріатом стоїть основна задача створити Всеукраїнський Центральний Харчовий Комітет, який має забезпечити автономію України в харчовій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних у їх господарствах продуктів та знаряддя.

„Завданням Секретаріату в військових справах є українізація війська, як у тилу, так по змозі й на фронті, пристосування військових округ на Україні й організації їх до потреб українізації війська.

„Ведення роботи Генерального Секретаріату в усіх згаданих справах в означених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії й тому в склад Секретаріату введено генерального писаря, найближчим завданням якого являється — завідування ділами всього Генерального Секретаріату, бути зв'язком між окремими генеральними секретарями в внутрішніх організаційних справах Секретаріату, між иншим і через періодичний орган Генерального Секретаріату.

„Пристаюючи до великої, відповідальної роботи, сподіваючись на повне довір'я й піддержку Центральної Ради, Генеральний Секретаріат покладе всі свої сили, щоб виконати ту роботу на користь відродженого українського народу й тих національних меншостей, що разом з ним заселяють українську землю.

„Усі наші зусилля будуть іти на те, щоб не допустити України до винищення, дезорганізації та анархії, й хто б ту дезорганізацію не вносив нам, чи темні сили контрреволюції, чи анархистичні елементи українства, чи помилки й ворожнеча Тимчасового Центрального Уряду, ми з усіма дезорганізуючими силами будемо боротися неухильно й нікому не дозволимо гальмувати

справу будування нового життя в нашій країні.

Підписали Генеральні Секретарі (підписи). У Києві, 27 червня (н. ст.) 1917 року”.

Цю першу декларацію української державности було прийнято оплесками й криками „Слава!” й винесено першу „формулу переходу”:

„Вислухавши декларацію Генерального Секретаріату, Українська Центральна Рада висловлює йому повне довіря. Уважаючи Генеральний Секретаріат найвищим народо-правним органом українського народу та його найвищою владою, маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народу взагалі являється необхідним скликання Українських Установчих Зборів, визнаючи потрібним, щоб Генеральний Секретаріат у чергову сесію Центральної Ради представив доклад про Українські Установчі Збори, Центральна Рада переходить до чергових справ”.

РОЗДІЛ ХІV.

УГОДА З РОСІЙСЬКИМ ТИМЧАСОВИМ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ

1. Не з доброї волі.

Такою тактикою Ц. Ради Російський Тимчасовий Уряд був позбавлений усякої можливості якого б то було насильственого виступу проти українства. Не було ні одного вчинку, який би дав право на таке насильство. А в той же час сама Ц. Рада явно зміцнювала свої позиції, набірала все більшого й більшого значіння в політичному житті країни.

Буржуазні кола, розуміється, не потребували ніяких юридичних чи моральних оправдань для рішучих виступів проти українців. І вони настійно домагались цього від Уряду.

Але, як сказано вже, Уряд не пристав на їхні домагання. Крім юридичних чи моральних мотивів, він мав той особливо-важний мотив, що такий виступ проти Центральної Ради міг просто не удалися їм і ще більше дискредитувати Уряд. На оборону Ц. Ради могли би рушити з фронту українські частини, в тилу на захист її стала б велика більшість людности України, всередині самої руської демократії через це вийшла б гостра суперечка й усе могло би скінчитися великою шкодою як для справи оборони Росії, так і для справи революції.

Замість боротьби Уряд вибрав шлях порозуміння з Ц. Радою. Це було й демократично, й розумно, й вигідніше для самого Уряду.

Але що не з доброї волі своєї Руський Уряд прийшов до цього, що це був результат сили й тактики українства, що Уряд з великою охотою й не пішов би на таке порозуміння, про це свідчить характер, зміст і цілі переговорів Уряду з Ц. Радою. Не було в них дійсної, теплої щирости, не було отвертого, розумного признання своїх помилок і щирого бажання надалі вести справу поважно й справедливо. Тон дужчого, який примушений іти на уступки перед слабшим. Помилки? Ніяких помилок не було. А ціль: переговорами й угодою спинити переможний хід українського руху й вдержати все, що можна вдержати.

Ми розуміли це. Ми знали також, що переговорами й угодою з Урядом ми охоложуємо температуру „самочинности”, революційности мас, що, вводячи в „казенні” норми нашу боротьбу, ми з одного боку самі себе знесилюємо.

Але з другого боку можливість уникнути нерівної боротьби, а, значить, можливість через цю угоду здобути фактичне здійснення наших домагань, а з ним дістати засоби для дальшої

організації й відродження національних сил, ці можливості настільки більше давали позитивної користі, що ми охоче пішли на переговори.

2. Як не спинити, то хоч гальмувати.

Успішності цих переговорів сприяло ще й те, що неукраїнська демократія на Україні, як уже згадувалось, почала сама бачити, що дужчою за неї силою, а, значить, і дійсною владою являється українська демократія, що боротьба з українством не приведе до перемоги, а до кривавих конфліктів, які будуть на радість тільки вичікуючій цього реакції.

І коли до Київа прибули три міністри Тимчасового Уряду (Церетеллі, Терещенко й Керенський) для остаточного вирішення умов порозуміння, то тут уже приходило до згоди між українством і неукраїнством.

Але трудно приходило, з недовір'ям, з невірним пригадуванням минулого, а бажанням виговорити більше.

І, розуміється, неукраїнська демократія займала позицію свого Уряду, — їй хотілось удержати що можна вдержати, якимось опанувати українським рухом і як не спинити його, то хоч загальмувати та хоч трохи затримати своє пануюче становище.

Як ілюстрація цього може послужити невеличка стаття з „Нової Ради” з 14. VII:

„Потребу порозуміння розуміють обидві сторони, прагнуть його й, хоч може поволі, йдуть до нього. Останніми днями висунуто вже конкретні пляни такого порозуміння.

„Саме є два пляни. Один, що висувають заступники неукраїнських організацій, зводиться до того, щоб створити повний краєвий орган, у якому знайшли б заступництво всі місцеві організації з відповідною участю від Центральної Ради. Другий, що виходить з українських кругів, полягає в тім, щоб нового органу не творити, а реформувати Ц. Р., давши в ній відповідне заступництво неукраїнським організаціям. Рівняючи ці два проекти, не можемо не дати переваги останньому з мотивів чисто об'єктивної природи.

„Діло в тім, що Центральна Рада здобула вже собі серед мас на Україні широку популярність і має певний авторитет серед більшості місцевої людности, се-б-то серед Українців. Хочби як був зручно й добре складений новий орган, йому довелось б ще завойовувати собі популярність і довір'я, й хто знає чи це йому пощастило б, і не відомо, чи хутко. А тимчасом ми живемо під таку гарячу пору, коли треба працювати над організацією краю зараз, не відкладаючи може ні на один день. До того ж, хочби й був утворений новий орган, Центральна Рада не може бути просто розпущена, бо складав її цілий ряд національних з'їздів, як перший національний, селянський та військовий, і щоб розпустити її, треба б постанови таких само авторитетних зібрань, як ті з'їзди. Отже Центральна Рада все одно існувала б, і знов було б два паралельних краєвих органи, се-б-то те саме роздвоювання, що дається в знаки й тепер. А се кінець кінцем звело б нінащо й саме порозуміння.

„Отже Центральна Рада мусить лишитися. Але вона має поповнити свій склад новими елементами, се-б-то заступниками від тих національних меншостей та організацій, які досі стояли осторонь від українського життя. Се справа вже чисто технічного порозуміння, але все-таки на практиці вона стріває чималі труднощі, які треба полагодити. Насамперед що до числа нових членів, то тут маємо з одного боку проект Ц. Р., що дає їм 30 проц. місць, а з другого — домагання неукраїнських організацій, що це число побільшують до 50 проц. Не торкаючись основ такого збільшення, можемо зауважити, що воно могло б причинитися до зменшення авторитету самої Центральної Ради серед селянської людности. Се в меншій мірі

значило б те саме, що й утворення нового органу. Не визнаючи певного числа нових мандатів, скажемо тільки, що реформу треба провести по змозі так, щоб вона не дуже все-таки міняла первісний склад і через те не втратила своєї авторитетності.

„В усякім разі знов кажемо, це вже справа технічна й на ній сяк чи так обидві сторони певне погодяться. А надто що в розмовах про се беруть участь такі популярні й поважні люди, як міністри-соціалісти Церетеллі та Керенський. Треба сподіватися, що сим разом порозуміння дійде вже до щасливого кінця”.

3. Другий Універсал Центральної Ради й Декларація Тимчасового Правительства.

І порозуміння таки прийшло. По довгих нарадах, дебатах і торгуваннях з міністрами було вироблено текст нового Універсалу, в якому зазначалося зміст і характер угоди.

Цей Універсал мав бути оголошений одночасно з Декларацією Тимчасового Правительства в Петрограді, в один і той же день.

16 липня 1917 року в залі Педагогічного Музею відбулось урочисте засідання Центральної Ради, на якому Голова Генерального Секретаріату оголосив ці два історичні документи: Другий Універсал Центральної Ради й Декларацію Тимчасового Правительства.

Другий Універсал звучав уже так:

„Громадяне української землі! Представники Тимчасового Правительства повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує перевести Тимчасове Правительство в справі управи Україною до Установчих Зборів. Тимчасове Правительство, стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобод, признаючи за кожним народом право на самоозначення та полишаючи остаточне усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликає в порозумінню з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

„Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

„Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново споміж себе окремий відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої влади тимчасового правительства на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він яко представник демократії на цілій Україні й рівночасно яко найвищий краєвий орган управи міг виповнити складну роботу організації й будування життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

„У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи яко орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

„Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з

національними меншостями України приготувлятиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Зборам.

„Зважаючи, що утворення краєвого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських Установчих Зборів.

„Що-ж торкається комплектування українських військових частей. Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головно-командуючим для участі при комплектуванні окремих частей виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни будуть можливі з технічного боку без порушення бойової здатности армії.

„Сповідуючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложить усіх своїх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної побіди революції. Українська Центральна Рада”.

А декларація Тимчасового Правительства оповіщала:

„Вислухавши звідомлення міністрів Керенського, Терещенка й Церетеллі в українській справі, Тимчасове Правительство приняло таке рішення:

„Призначити в характері найвищого органу управи краєвими справами на Україні осібний орган — Генеральний Секретаріат, склад якого означить правительство в порозумінню з Центральною Українською Радою, доповненою на справедливих основах представниками інших народностей, що живуть на Україні через їхні демократичні організації. Через отсей орган будуть здійснюватися заходи, що відносяться до життя краю та його управи.

„Уважаючи, що питання про національно-політичний устрій України та про способи розв'язки на ній земельного питання, в межах загальної засади про перехід землі в руки працюючих, повинно бути розв'язане Установчими Зборами, тимчасове Правительство поставиться прихильно до розроблення Центральною Українською Радою, доповненою згаданим вище способом, проекту про національно-політичне становище країни в такім дусі, як то сама Рада уважатиме відповідаючим інтересам краю, а також про форми розв'язання на Україні земельного питання для предложення сих проектів Установчим Зборам.

„Тимчасове правительство, узнаючи необхідним під час війни зберігти бойову єдність армії, уважав недопустимими заходи, котрі могли-б порушити єдність її організації й команди, як напр. зміна тепер мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи територіального комплектування військових частей або наділення командними правами якихсь громадянських організацій.

„Разом з тим правительство узнає можливим попірати далі найтісніше національне об'єднання українців у рядах самої армії або комплектування окремих частей виключно українцями, оскільки такі заходи на думку міністра війни будуть представлятися можливими під технічним оглядом і не зломлять бойової здатности армії.

„В теперішній момент для більше планового й успішнішого осягнення сеї цілі тимчасове правительство вважає можливим притягнути до здійснення сього завдання самих вояків-українців і в цілі порозуміння з Центральною Радою можуть бути відкомандировані окремі делегати українці, котрі будуть приділені при кабінеті військового міністра, при генеральнім

штабі й верховнім головнокомандуючим.

„Що торкається військових українських комітетів на місцях, то вони здійснюють свої функції на загальних основах, при чому їхня діяльність повинна бути в згоді з діяльністю інших військово-громадських організацій”.

4. Голівки міністрів за стільцем.

Отже з цього моменту Центральна Рада й Генеральний Секретаріат мали стати правно-державними вищими інституціями на Україні.

І виходило так, що Російський Тимчасовий Уряд, не згодившись висловити своє принципіальне відношення до ідеї автономії України, не згодившись на обмежені, помірковані домагання українства в сфері адміністративного управління на Україні, тепер примушений був не то що згодитись на ідею автономії, а на фактичне її здійснення.

Три посланці-міністри дуже уперто й настійно домагались вставки в Універсал про „самочинне” здійснення автономії. Цим вони хотіли примусити й нас і других повірити, що признання Центральної Ради й Генерального Секретаріату вищими органами влади на Україні ще не є автономія. Але це було подібне до того, як діти граються в пужмарки: заховують голівку за стілець і думають, що їх не видно. Ми згодилися на вставку, ми удали, що не помічаємо трьох міністрів за стільцем. Хай собі тішаться тим, що все ж таки ніби не дали автономії (бо навіть же й не згадали про неї ні в Універсалі, ні в своїй декларації!). Нам не слова потрібні були, а факти. Факт же був той, що з моменту оголошення цих двох актів Україна мала окреме управління, окремий Уряд, відповідальний перед своїм революційним Парламентом. І Уряд і Парламент мали складатися не тільки з українців, але й з представників усіх інших націй України. Отже авторитетність і значіння цих органів охоплювали вже всі шари населення України.

А це ж і була та сама автономія, від якої три міністри ховали свої голівки за стілець.

Але треба думати, що міністри й самі добре бачили, що поганенько сховалися. Сховались просто з досади, з амбіції, з бажання хоч словесне поставити таки на своєму: отже ні за що не скажемо „автономія”! Хай буде хоч і федерація, а ми таки, як сказали, що до Установчих Зборів не скажемо цього слова, так і не скажемо.

Та ще й нас примусили самих себе за вуха намняти: „рішуче одкидаємо спроби самочинного здійснювання автономії України до Установчих Зборів”. Знову, чисто, як діти: тато удає, що б'є маму за те, що побила синочка. Ми й на це згодилися, зробили вигляд, що тато б'є маму за „самочинне здійснювання”. А тим часом разом з трьома міністрами, а усією неукраїнською демократією України й усім Тимчасовим Правительством фактично те здійснювали. Правда, ми тим легше тепер могли „рішуче одкидати” „самочинність”, бо не мали вже потреби для „самочинности”, коли наші домагання здійснялись „законно” й перетворювались у правні форми.

І, розуміється, всі це бачили: й самі три міністри, й увесь Тимчасовий Уряд, і неукраїнська демократія. Але мусіли удавати, що не бачили, й мусіли згожуватись з тим, чого не хотіли бачити.

5. Кому охота битись за чуже?

Крім того, що до неукраїнської демократії, то таке відношення з її боку було тим легше, що значна частина її складалась з тих національностей, які вже не так дуже були зацікавлені в пануванню іменно руської нації на Україні. Це були євреї й поляки. Особливо євреї, чисто єврейські політичні партії поставились розсудливо, а деякі з них навіть прихильно до ідеї

української державности. Не маючи самі претензій на національне панування на Україні; розуміючи, що при демократичному ладі панує становище повинна зайняти та нація, яка складає більшість населення; розсудивши, що українці не сьогодні, то завтра неминує витиснуть панування руських, вони не мали ніяких підстав для боротьби з українством за панування руських. Вони прийняли в свою свідомість ідею української державности, як факт, як щось природне й неминує, вклали її в свій світогляд, пристосували до її свої власні прагнення й цілком свідомо, рішуче й послідовно uznали себе громадянами Української Держави в тій формі її, в якій зазначалось в Універсалі.

З цього погляду цікаво зазначити резолюцію Бюро Окружного Південно-західнього Комітету Єврейської Соціалдемократичної Робітничої Партії з 12 липня (н. ст.) в якій між инчим говориться:

„Виходячи з погляду, що всі нації Росії мають безумовне право на політичне й культурне самовизначення, Окружний Комітет вітає тривале змагання українського народу до самоорганізації на автономно-демократичних основах.

„Визнаючи гасло державного ладу в Росії на республікансько-федеративній підставі, Окружний Комітет вважає необхідним підтримувати у відношенні до України домагання національно-територіальної автономії сеї округи в етнографічних межах, у такому розумінні, що географічно ся автономія має обіймати одностайну територію, в якій більшість населення становлять члени української нації.

„При сім у виборах до Центральної Установи представників України (сойм) має брати участь усе населення України, без різниці національности, а вибори мають бути загальні, рівні, безпосередні, тайні, без різниць полу й пропорціональні.

„Для оборони інтересів національних меншостей, які живуть на Україні (руських, євреїв, поляків і ин.), вони повинні мати право автономно управляти національними справами, відокремленими від компетенції загально-державного парламенту, Українського Сойму й органів місцевого самоурядування. Тому нації меншостей утворюють місцеві органи національного самоурядування округні, всеукраїнські органи й загально-російські — на персональних основах (представничий і виконавчий).

„Головні основи територіально-політичної автономії України, національно-політичної автономії національних меншостей, межі компетенції автономних органів і публичні права мов тих націй у всіх державних, округних і місцевих органах — устанавляються за згодою всіх живучих на Україні націй і мають бути затверджені всеросійськими Установчими Зборами через основне, загальнодержавне законодавство”.

А на цій підставі єврейська соціалдемократія вважала необхідним, щоб:

„1. Тимчасовий Уряд признав Українську Центральну Раду й Генеральний Секретаріат автономними центральними органами української нації, як такої.

„2. Українська Ц. Рада разом з представниками національних меншостей підготувала працю над організацією територіально-автономного ладу на Україні”.

6. Пани-барони в обороні науки й справедливости.

Таким чином перемогу українства було зафіксовано вгодою з Російським Урядом, їй було надано правової сили й затверджено в юридичних актах державного характеру.

Лишалось тільки доповнити Ц. Раду представниками нац. меншостей, скласти відповідно до цього новий Генеральний Секретаріат, представити його на затвердження Тимчасовому Правительству, й український Уряд з сфери морально-правової влади переходив у юридично-правову.

Але це не вийшло так легко, як здавалось. Слово було ще й за руською буржуазією. А вона мала деякі підстави бути невдоволеною таким розв'язанням тої справи, яку вона так, здавалось, хитро та міцно зав'язала в Петрограді на нараді делегації Ц. Ради з комісією Уряду. Страх же за революцію для неї був тільки глузливим аргументом: вона з величезною охотою й революцію зав'язала б у мішок та закинула на саме глибоке дно реакції.

Кадетські професори з люттю накинулись на міністрів, що їздили до Київа, особливо на соціаліста Церетеллі, головного провідника всієї цієї акції. Своїм звичаєм, вони виставили свою тяжку артилерію: юридичну науку. Акт угоди не мав мовляв ніяких юридичних обосновань, є не правосильний, не виразний, викликаючий багато толкувань, — отже, з ним ніяк не можна згодитись.

Але вислухаємо самих панів професорів юридичної науки. Слово належиться п. барону Нольде, професору державного права Петроградського Університету;

„Я хочу, як юрист зробити спробу здати собі справу з того, що вийшло.

„Ні України, ні її Ради в Російськiм праві до поїздки трьох міністрів не було. Кажуть, що їхнє фактичне існування представлялося дуже сумнівним, але на цьому не варто тепер настоювати. Угода, довершена трьома міністрами й убрана в форму Декларації Тимчасового Правительства з 15 липня (н. ст.) і Універсалу Ради з 16 липня (н. ст.) не тільки накинула Раду Україні, але й Україну Росії”.

Знов юридична мантия: російське право ніколи не знало України. Воно цілком забуло Переяславський трактат, це забутливе „право”.

Але уважайте, як п. барон зараз же непристойно показув з під тої мантиї свою буржуазну суть:

„Над тими мільонами російських громадян і над тими найбагатшими областями російської державної території угода трьох міністрів поставила владу, внутрішній устрій і компетенція якої викликають цілковите дивування”.

Ну, розуміється, це страшне злочинство супроти бідних ріжних „баронів”, що так любенько панували досі над тими „найбагатшими областями”. І розуміється, що це й було найважливіше з усієї угоди, й як побачимо далі, барони цього не забули.

Наш „юрист” незадоволений також обсягом влади Ц. Ради й Генерального Секретаріату:

„При означенню обсягу влади цих нових органів над Україною нема навіть фікцій: договір трьох міністрів просто признав, що Україною управлятиме Рада та її Секретаріат так, як самі знатимуть”.

І це пани-барони також потім згадали. А поки що вони були страшно обурені за ...науку.

Такого глуму з науки, з справедливости, з найкращих своїх почувань руська ліберально-професорська буржуазія не могла втерпіти й на цій підставі одкликала своїх міністрів з Уряду, утворивши міністерську кризу, розбивши коаліцію й тим самим отверто показавши, що ця коаліція мала служити для охорони інтересів не демократії, не революції, а інтересів буржуазії

при революції. Коли ці інтереси було порушено, коли було вирвано можливість безоглядної експлуатації пануючою клясою цілого краю, коли було раз поступлено дійсно демократично, — тут панове кадети до того розлютились, що загубили всякий такт, сором і навіть своє звичайне лицемірря, — в критичний момент не тільки для російської революції, а для самої Російської Держави, в момент неудач на фронті й загрози наступу центральних держав і можливості зламання російської армії вони вчиняли заколот і замішання всередині самої Центральної влади.

7. Кривава плата за гнилу коаліцію.

Цим замішанням скористувалась фракція большевиків Російської Соціально-демократичної Партії, рішивши активно, збройною силою виступити проти гнилого коаліційного Правительства з метою захопити владу в свої руки. Розрахунок їх був на те, що салдатські маси під сей час, коли на фронті вівся безглуздий наступ Керенського, коли центральні держави ламали останню силу опорності російської армії, коли невдоволення й утома в військах росли з кожним днем, — що салдатські маси охоче й однодушно стануть на їх бік. Але розрахунок іменно на цей момент мав і свій негативний бік. Іменно виступ у такий момент, коли Росія могла бути захоплена Гоґенцолернами, викликав протест навіть у Ради Робітничих та Салдатських Депутатів, не говорячи вже про правіші групи демократії, й зустрів сильний опір з боку тої частини петроградського ґарнізону, який не був під впливом большевиків. Три дні (15,16 і 17 липня н. ст.) ішов кривавий бій на улицах Петрограду між прихильниками Уряду й большевиками.

Уряд перемиг, купивши ту перемогу численними кривавими жертвами як з одного, так і з другого боку. Большевиків було на цей раз зламано, а ідею коаліційного Правительства ще раз підтверджено. На підставі постанови Ради Робітничих і Салдатських Депутатів Головою Уряду став Керенський, який і мав скласти новий коаліційний Уряд.

Виступ большевиків і поразка їхня надали сили буржуазним колам руського громадянства. Вони вже тепер ставили що більші вимоги на свою користь, ніж раніше. Головну силу в боротьбі з большевиками складали козаки. Руська демократія хоч-не-хоч мусіла або спіратись на цю силу або ставати на ґрунт большевизму. Большевизму вона не могла й не хотіла прийняти, отже мусіла вибрати козаків. Козаки ж, розуміється, були ближчі до кадетів, ніж до есерів чи есдеків.

І таким чином руська демократія кроввю пролетаріата заплатила за дальше панування визискуючих кляс.

8. На підставі угоди.

А тим часом у Києві йшла гарячкова, піднесена, незвичайна робота: на підставі угоди будувалася реально, наочно, в подробицях українська державність.

Було три головніші сторони цієї роботи. Перша: стати, дійсно, урядом української землі. Але не тільки урядуючим, наказуючим і вимагаючим урядом, але й організуючим, даючим, творячим. Усі скарги, незадоволення, болі, все безладдя, розхитаність управління й господарства, створені війною й революцією, все це ми одважно брали на себе, все це ми повинні були заспокоїти, уладнати, навести на тверду, нормальну путь. До нас сипались сотнями в день телеґрами, заяви, прохання, вимоги; від урядовців, від інституцій, від громад, товариств і окремих людей. Вимагали часто абсолютно неможливого, вимагали такого, якого нігде ніколи в звичайних урядів не вимагається. Наприклад: щоб Генеральний Секретаріат наказав жінці прохача не зражувати його й покинути своїх коханців.

Бо на нас дивились, як на свій уряд, свій, простий, народній, який до всякого болю може й повинен поставитись уважно, який має силу все зробити.

І це було досить трагічне становище. Бо ми тої сили матеріальної, фізичної все ж таки, не вважаючи на угоду, не мали. Ми все містились у тих самих двох закапелочках, де не було місця для двох столів. Ми навіть не мали ніяких засобів відповідати на ту масу звертань до нас.

Друга сторона нашої роботи була в остаточному порозумінню з неукраїнськими „меньшостями”. Без них ми, як сказано, не могли вважатися владою всієї людности України; без них ми не могли мати відповідного довірря й авторитету серед населення городів; без них ми не могли мати затвердження нашого уряду Тимчасовим Правительством; а без цього не могли мати відповідних фінансових засобів, без яких ніяке урядування, яке б моральне довірря воно ні мало, не могло провадитись успішно.

„Меньшости”, розуміючи це, старались на цьому виторговувати собі більше місць у Раді, в Секретаріаті, ставили різні принципіальні програмові вимоги, ціль яких була все та сама: обмежити правосильність Ради та Секретаріату й піддати нас під залежність від Петрограду. Вони все ж таки (крім єврейських партій) не могли примиритися з перемогою українства й все намагалися якось затримати її дальший поступ, загальмувати й тримати на status quo.

Таке відношення меньчостей з одного боку й необхідність здобути якомога швидче „узаконення” державности й засобів для її будування, це вимагало від нас надзвичайного напруження нервів, такту, стриманости й разом з тим невтомної роботи й кипіння серед тисячі різних дрібних і великих труднощів.

І третя сторона: знов таки та сама внутрішня самоорганізація, творіння власних державних апаратів. Людей було мало; знаття, досвіду, уміння ще меньше; відповідних для того матеріальних засобів зовсім обмаль.

А головне — людей мало.

Вже не було мови про партійність служачих у тому чи іншому Секретарстві. Есдек з радістю хапав есера й давав йому високу посаду, коли той виявляв якесь знання справи. Ради бога, людей!.. кричав кожний Генеральний Секретарь. Людей і хоч трошки грошей, бо не можуть же люди помірати з голоду. Хай ні члени Ради, ні Генеральні Секретарі не одержували ніякої платні, вони якось могли істнувати, але не можна ж було всю державну роботу ставити на ґрунт якогось аматорства, філантропії.

А ні грошей, ні помешкання, ні права користуватись державними засобами ми не могли мати, поки не відбудеться остаточне порозуміння з меньчостями й затвердиться Петроградом.

І, нарешті, це порозуміння таки сталось. 25. VII (н. ст.) відбулося перше засідання комітету Центральної Ради, або, як звалось інакше „Малої Ради” з участю представників неукраїнської революційної демократії.

Це був один із кращих моментів у співжиттю різних національностей на Україні. Була до певної міри щирість у примиренню, було бажання дружнього співробітництва й творіння спільного діла, було бажання забути старі непорозуміння. І знов мушу підкреслити: особливо ця щирість виявлялась у представників єврейських організацій. Вони вже прийняли в свою свідомість Центральну Раду, як свій орган і виступали в йому, як рівні члени його, з рівними правами політичними й національними: представник сіоністів промовляв староеврейською мовою, тим маніфестуючи й прихильність сіоністів до української державности й рівноправність єврейства в цій державности.

Нарешті, після кількох засідань, довгих дебатів і суперечок (29 липня 1917 р.) було вироблено й „Статут вищого Управління України”, який мав бути представлений на затвердження Тимчасового Правительства й який визначав взаємовідносини між Ц. Радою, Генеральним Секретаріатом і Тимчасовим Правительством. Текст його такий:

„Статут вищого Управління України.

На підставі згоди з тимчасовим правительством дня 16 липня (н. ст.) 1917 р., — орган революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу й довести її до Українських Установчих всенародніх Зборів і російського Установчого Зібрання, — утворює Генеральний Секретаріат, який являється найвищим органом управи на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Найвищим краєвим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується тимчасовим правительством.

§ 2. Формування Генерального Секретаріату Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Генеральний Секретаріат у цілості, висловлюючи йому довіря.

§ 4. В склад Генерального Секретаріату входить 14 генеральних секретарів, а саме секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу, промисловости, пошти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контрольор і генеральний писарь.

Примітка. При секретареві в національних справахзначається три товариші секретаря — від великоросів, євреїв і поляків. Товариші секретаря по ділам своєї нації мають право реферату її рішального голосу в сих справах у Генеральнім Секретаріаті. Товариші секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Генеральний Секретаріат здійснює через усі урядові органи на Україні.

§ 6. Всі урядові органи на Україні підлягають власти Генерального Секретаріату.

Примітка: Генеральний Секретаріат установляє, які органи, в яких межах і в яких випадках мають зноситися безпосередньо з тимчасовим правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральним Секретаріатом або підвладними йому органами.

§ 8. При тимчасовім правительстві має бути статс-секретарь для справ України, якого призначає тимчасове правительство по згоді з Центральною Радою.

§ 9. Статс-секретарь має пильнувати інтересів України в усій роботі тимчасового правительства й в разі потреби переслати законопроекти через Генеральний Секретаріат на розгляд Ц. Ради.

§ 10. Генеральний Секретаріат передає на санкцію тимчасового правительства ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Центральна Рада.

§ 11. Генеральний Секретаріат передає на затвердження тимчасового правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула й ухвалила Центральна Рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріат по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

§ 13. Генеральний Секретаріат ті справи, які він уважає найважнішими, передає на розгляд Центральної Ради.

§ 14. Діяльність Генерального Секретаріату, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всім справам.

Примітка: Порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах поміж сесіями Центральної Ради Генеральний Секретаріат відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції окрім зазначеної в § 3-ім.

§ 16. Коли Генеральний Секретаріат не згоджується з постановою Комітету в якій небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна Рада висловлює недовіря Генеральному Секретаріатові, він подається у відставку.

§ 18. Всі акти Центральної Ради й Комітету контрасігнуються Генеральним Секретаріатом.

§ 19. Всі закони тимчасового правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх у Краєвім Урядовім Вістнику на українській мові.

Примітка: В надзвичайних випадках Генеральний Секретаріат проголошує їх иншим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах: російській, єврейській і польській.

§ 21. У справах внутрішнього розпорядку роботи Генеральний Секретаріат виробляє свій наказ”.

З цим статутом мала їхати до Петрограду делегація Укр. Ц, Ради для затверження його там і для вирішення инчих ріжних зв'язаних з ним питань. А так само подати на затверження лісту Ради Генеральних Секретарів, складену вже новою, поповненою 30% представниками неукраїнської демократії Ц. Радою з участю в Секретаріаті представників „меньчостей”.

Ліста була така:

Голова Генерального Секретаріату й Генеральний Секретарь внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с-д.).

Ген. Секретарь хліборобства — Б. Мартос (У. с-д.).

Ген. Секретарь судових справ — Вал. Садовський (у. с-д.).

Ген. Секретарь військових справ — С. Петлюра (у. с-д.).

Ген. Секретарь освіти — І. Стешенко (У. с-д.).

Ген. Секретарь шляхів — В. Голубович (у. с-р.).

Ген. Секретарь харчових справ — М. Стасюк (у. с-р.).

Ген. Секретарь фінансів — Х. Барановський (безп.).

Ген. Секретарь міжнаціональних справ — О. Шульгин (у. с-ф.)⁹

Тов. Ген. Секр. міжнац. справ по єврейським справам — І. Зільберфарб.

Тов. Ген. Секр. по польським справам — М. Міцкевич.

Ген. Контрольор — М. Рафес („Бунд”).

Ген. Секретарь почт і телегр. О. Зарубін (рос. с-р.).

Ген. Писарь — П. Христюк (у. с-р.).

Не обсаженими лишались Секретарство праці й Торгу та Промисловости. Ці місця лишались для „меньшостей”, а саме для рос. с-д., які ще не могли вирішити свого остаточного відношення до Ген. Секретаріату й участі в йому.

Статс-секретарем для справ України при Тимчасовому Правительстві було вибрано П. Стебницького (у. с-ф.).

З Петрограду ж увесь час настійно домагалися швидчого порозуміння на Україні. Міністри-соціалісти хотіли довести справу до кінця, щоб бути заспокоєними хоч з цього боку. (Це домагання багато спричинилося до тої відносної лагідности, яку виявила під сей час руська демократія в Києві).

З огляду на цю настійність, а надто на те, що ми й самі потребували як найшвидчого довершення справи, Мала Рада, не дожидаючись остаточного вирішення тексту статуту Генерального Секретаріату, вирядила до Петрограду делегацію в такому складі: Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко, Генеральний Секретарь фінансових справ Х. Барановський і (від меньчостей) Генеральний Контрольор — М. Рафес.

Остаточного вироблений і ухвалений Малою Радою текст Статуту мав бути переданий делегації по телеграфу.

РОЗДІЛ XV. ДРУГА УКРАЇНЬСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ ДО ПЕТРОГРАДУ

1. Танець руської демократії між ножами.

В цей час у Петрограді бідна російська демократія танцювала небезпечний, невдячний танець „між ножами”: большевизмом і реакцією. Вона робила надлюдські усилля, щоб не наштиркнутись і не впасти на той чи другий бік.

Правда, вбік большевизму впасти було менше небезпеки. Розбитий і розігнаний, він поховався по кутках і не смів подавати голосу. Зате реакції голос став удвоє дужчий, хазяйновитіший. Вона почувала себе, хоч і під демократичним вуалем, єдиною господиньєю Росії. Адже ця красуня мала побіч себе таких дужих і славетних лицарів, як руський кучерявий козак з нагайом, з диким гиком, з темнотою в душі й з другого боку — ґалантний антантський імперіалізм з своїми банками, гарматами, зобов'язаннями. Ці два лицарі були одним із тих ножів, яких хоч-не-хоч руська демократія повинна була дуже обережно обминати.

Отже кадети після розбиття большевизму підбадьорились. Рожева (революційна) плівка на їхньому чорно-буржуазному тілі, яку вони, як хамелеони принатурили були до обставин, тепер почала виразно, безсоромно, на очах у всіх, як шкура з гадюки, злізати. Сила й перемога була за ними. Без них ні руський козак, ні антантський імперіалізм ніякої піддержки не дав би демократії. Їхня участь в уряді була необхідна. Вони нічого не мала проти, щоб червоний прапор революції маяв над підприємством, в якому вони були б панамі. На якийсь час ця вивіска була потрібна. Але всередині все червоне повинно було витерто, викинено й виметено. Таку умову ставила партія „народної свободи”. Ніякої залежності від революційних організацій, ніякої відповідальності перед Радою Робітничих і Салдатських Депутатів. Уряд має бути відповідальний тільки „перед своїм сумлінням і Росією”.

2. Руський „національний герой”.

Вони навіть згожувались, щоб на червоній вивісці стояло: „Керенський і Ко.” На цей час це була корисна фірма. Керенський тоді був національним руським героєм. Обивательщина його боготворила, засипала квітками, промови його ковтала вухами, носом, ротом.

В часи гострої боротьби кількох соціальних течій, у періоді невиясненості ситуації разураз у всіх націй з'являються так звані національні герої, яких обставинами випихає на гребінь хвиль. Вони легкі, як корка, й через те можуть триматись навіть на піні. Вони надзвичайно славолюбні й через те, опинившись на гребні, легко вірять у те, що вони вище за всіх, проймаються цею вірою й остільки проймаються, що своєю вірою заражають других. Славолюбність їхня примушує їх за всяку ціну й усякими способами триматись на найвищій точці. Для того вони голосно про себе кричать, метушаться, стають в пози перед масами внизу й обставляють свою особу різними урочистими процедурами, які гіпнотизуюче ділають на обивателя.

Національні герої не люблять залежності від світоглядів, — кляс, партій. Коли вони мають якісь переконання, а ті переконання перешкажають їм триматись на піні, тягнуть їх до низу, вони охоче одривають од себе ті переконання, викидають їх, виходять з партій, стають ще легкими й возносяться ще вище. Вони охоче приймають відповідальність „тільки перед нацією та своєю совістю”.

Керенський був типичним „національним героєм”. Він був, як опука (м’яч), — легкий, гнучний, податливий; він, налітаючи на якусь тверду стіну, й сам не розбивався й нічого не розбивав; він угинався тим боком, яким ударявся об стіну, приливав до неї й одстрибував у другий бік; там теж угинався, зрівнювався з стіною, й знову одлітав.

Керенський охоче взяв на себе ролю опуки між двома важкими, міцними, непримирими стінами: революції й реакції. І яка твердіща й дужча було стіна, перед тою він угинався ширшою площею своєї круглої, гнучкої істоти.

3. Одплата кадетів.

Українська делегація прибула до Петрограду як раз під час складання нового уряду. Влади вже ніякої не було. Нікому було представляти наш Статут, домагатись затвердження. Спочатку ще лишались у кабінеті міністри-соціалісти, але й вони всі вийшли. Лишився сам Керенський, який літав од стіни до стіни, намагаючись цим зблизити їх.

Ця справа тяглась багато днів, які для делегації були ще тяжчі, ніж для Петрограду. Київ турбувався, хвилювався, щодня запитував делегацію по телеграфу, нетерпеливився, нервувався. Делегація розуміла стан Київа, але мусіла сидіти й чекати.

А руська буржуазія в лиці кадетів вихилялась, вередувала, примушувала кланятись собі в ноги, ставила вимоги, торгувалась, коверзувала, як хотіла.

Нарешті, сторгувались. Відповідальність „тільки перед Росією та своєю совістю” і вся влада кадетам. Міністерство склалось. Головніші портфелі в руках буржуазних партій. Для фірми „коаліції” кілька соціалістів. Але без Церетеллі й Чернова. Чернов нелюбий був кадетам своєю аграрною програмою, а Церетеллі угодою з українцями й своєю відповідальністю перед Радою Робітничих Депутатів.

Серед умов було й українське питання. Кадети сласно потирали руки: ага, ось коли вони покажуть українцям „автономію”! Ось коли вони одплатять за те пониження, яке було їм нанесено Київом.

І почалась одплата.

Насамперед, вони просто ласували тим, що довго не приймали нас. Кабінет уже склався, почав функціонувати, засідати, арештовувати большевиків, скасовувати постанови попереднього соціалістичного Уряду, — словом, уже жив Уряд. Але для української делегації все не було його нігде.

Нарешті, знайшовся й для нас. Призначено спільне засідання. Але не з Урядом, як можна! Тільки з урядовим юрисконсультом п. Гальперном і фаховцем по україножерству бароном Нольде. Ці два добродії мали представляти собою для нас Російський Уряд, його погляди, наміри й „предположення”.

Ці погляди й наміри зразу ж стали нам видні, з першого ж засідання. Вони їх і не дуже ховали: скасувати угоду 16 липня й обмежити українські здобутки до найменшого мінімуму.

Статут Центральної Ради, ухвалений навіть неукраїнцями, здався їм просто смішним. Вони й не ховали свого сміху, вони його навмисне виставляли перед нами. Це — не автономія, навіть не федерація, а просто союз держав, цей Статут! Ніякої мови не може бути про його прийняття й затвердження. Навіть обмірковувати його не схотіли, просто з посмішкою одпихнули вбік і сказали, що вони самі нам напишуть, що нам треба, й це буде не Статут, а просто Інструкція.

Хочете, — приймайте; не хочете, — не треба.

Поводження панів становища було настільки образливе й обурююче, що делегація хотіла після перших же засідань перервати всякі балачки й їхати до Києва. Я, особисто, ніколи за все своє життя не мав стільки пониження, як за цей час перебування в петроградських урядових „прийомних”. Іноді думалось: з якої речі я, вільний, ні від кого незалежний чоловік, маю терпіти стільки образ від тих людей, які все моє життя були в моїх очах найгіршими, найшкідливішими людьми, до яких я разураз почував огиду й ворожість? З якої речі я маю на собі переносити найгірші сторони соціальної й психічної істоти цих людей?

Розуміється, коли б ішло про мою особисту справу, мої відносини з цими людьми кінчились би цілком інакше, так само, як і відносини інших членів делегації.

Але справа йшла не про особисті інтереси тої чи іншої людини. Отже не особисті почування й взагалі не почування повинні були вирішувати наше поведження.

Ми бачили, що нас провокували, що нас навмисно, брутально й цинічно висміювали, ображали й викликали на обурення, на реакцію чуття. Кадетам хотілось, щоб ми вибухнули гнівом, плюнули їм у лице й перервали всякі переговори. Тоді б вони утерлись, потім закричали б на гвалт, кинулись на українство й придушили б його, як придушили большевиків. Силу вони за собою почували, а руська демократія не стала б за таку справу, як українська, вступати: до боротьби з ними.

4. Не піддаватись провокації.

Ми виризно бачили „предположення” переможців. І це нас стримало від необережного кроку.

О, ні, панове кадети. Коли справа стоїть іменно так, то ви не діждетесь від нас результатів вашої провокації. Можете примушувати нас годинами просиживати в ваших передпокоях; можете посміхатись, недбало пускати слова крізь зуби; можете напружувати всі ваші здібності, ви не примусите нас зробити те, чого вам бажається.

Ми рішили уперто, неодступно домагатись виразної відповіді й постанови, які б вони ні були. Ми рішили взяти на себе всю мстливість господарів становища, яка б вона тяжка й образлива для нас особисто ні була. Ми не надіялись на затвердження Статуту, на прийняття того, що було ухвалено в Києві. Дійсно, при тій ситуації, яка запанувала в Петрограді, при тій ролі, яку грали буржуазні кола, справді, смішно було думати, що ці кола згодяться на те, що було обіцяно зовсім при інших умовах, і не ними обіцяно. Можна було тільки думати про те, щоб не дати зачіпки вирвати в нас усе, щоб не дати їм права, хоч би формального, відмовитись від усього, чого вони й домагались від нас своїм провокаційним поведженням.

Стиснувши зуби, заціпивши всі почуття, делегація справилась з цією тяжкою задачею: не піддалась провокації. Кадети мусіли трактувати з нами, мусіли додержуватись хоч з пристойності обіцянок своїх попередників.

Розуміється, це було не трактування, а шматування з гарчанням бідного „Статуту вищого Управління України”. З його лишилися тільки клаптики, які добродії Гальперн та Нольде поподірали, сяк-так позшивали й представили своїм панам. Ті ще дещо обгризли й з серцем тикнули нам... „Інструкцію Генеральному Секретаріатові”. Підписав її той самий Керенський, який разом з Церетеллі приїжджав до Києву й давав широкі обіцяння й який тепер у Петрограді ввесь час утікав од делегації, ні разу не прийнявши її.

5. Замість Конституції — Інструкція.

Точний текст цього документу такий:

„Тимчасова Інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового Правительства на Україні.

1. До вирішення питання про місцеву управу Установчими Зборами призначається тимчасовим правительством на предложення Центральної Ради Генеральний Секретаріат, котрий є найвищим органом тимчасового правительства в справах управи Україною.

2. Повновласти Генерального Секретаріату розтягаються на губернії: київську, волинську, подільську, полтавську й чернігівську, з виїмкою повітів мглинського, суразького, стародубського й новозибківського; ці повновласти можуть бути поширені й на інші губернії або їх части, коли заведені в сих губерніях на підставі постанови тимчасового правительства земські установи висловляться за бажанстю такого поширення.

2. Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по міністерствам для справ: а) внутрішніх, б) фінансових, в) хліборобських, г) просвітних, д) торговельних, і промислових і е) праці, а також секретаря для національних справ і генерального писаря; крім того при Генеральнім Секретаріаті знаходиться для контролю в його справах генеральний контрольор, який бере участь у засіданнях Генерального Секретаріату з правом рішачого голосу.

В числі секретарів не менше чотирьох повинні бути особи, які не належать до української національності.

При Секретаріаті для національних справ заводиться три посади товаришів секретаря з тим, щоб усі чотирі найчисленніші національності України мали кожна свого представника в особі секретаря або одного з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє й предкладає на затвердження тимчасовому правительству пропозиції щодо життя краю і його управи. Сі пропозиції перед їх предложенням тимчасовому правительству можуть бути внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Повновласти тимчасового правительства в справах місцевої управи в сфері компетенції перелічених в § 3 міністерств здійснюються при посередництві генеральних секретарів. Ближче означення сих справ знаходиться в окремому додаткові.

6. В усіх справах, означених у попередній статі, місцеві власти краю звертаються до Секретаріату, котрий, по зносінах з тимчасовим правительством, передає його розпорядки та вказівки місцевим властям.

7. Генеральний Секретаріат предкладає кандидатів на правительственні посади, які входять у круг справ, означених в § 5, і які обсаджуються по призначінню тимчасового правительства.

8. Зносини найвищих державних установ і окремих цивільних міністерств з Секретаріатом і окремими секретарями по приналежности, як рівнож останніх з найвищими державними установами й міністерствами, відбуваються через особного комісара України в Петрограді, якого призначає тимчасове правительство; таким самим способом направляються законодатні наміри й проекти, які відносяться лишень до місцевих справ України, як також і заходи загальнодержавного значіння, що виникнуть в окремих міністерствах або обговорюватимуться в міжміністеріальних комісіях і будуть вимагати через спеціальне відношення їх до України участі представника управи комісара в тих комісіях.

9. В наглих і нетерплячих проволоки випадках найвищі установи й міністерства передають свої постанови місцевим властям безпосередньо, повідомляючи одночасно про ці розпорядки

Секретаріат.

Підписали: міністер-президент Керенський, міністер судівництва Зарудний. Петроград, 4 (17) серпня 1917.”

Таким способом замість Конституції ми мали Інструкцію.

Основним завданням цього кадетського твору було звести на нівець інститут окремої національної влади на Україні. Навіть саму ідею такої влади витерти з договорного акту.

Через це, насамперед, Генеральний Секретаріат було названо Генеральним Секретаріатом не Центральної Ради, не України, а Тимчасового Правительства. Психологія казуїстів і книжкових законників очевидно припускала, що назва може зв'язати, з'обов'язати й перевернути дійсну суть справи. Але вони були консеквентні: Генеральний Секретаріат стає органом влади Тимчасового Правительства на Україні. Джерело його повноважень уже не є українська демократія, не з широких народніх мас він дістає силу, а від Тимчасового Правительства. Отже, виходячи з цього, всі права належали тільки Генеральному Секретаріатові. Центральна ж Рада мала бути при йому немов би якимсь дорадчим приватним органом. Вона могла собі обмірковувати проекти „предположеній”, вироблених Генеральним Секретаріатом, але то ніякого значіння мати не могло, бо ті „предположенія” приймати чи одкидати мало право тільки Тимчасове Правительство.

Далі компетенція. Військова справа, комунікація, міжнародні зносини, продовольча справа, пошта й телеграф, — усе це виймалося з компетенції Генерального Секретаріату.

Призначати урядовців він не міг. Міг тільки „представляти” їх на призначення своєму Урядові. Навіть не мав над ними влади, бо Тимчасове Правительство могло звертатися до сих урядовців, до місцевих властей, поминаючи Генеральний Секретаріат.

Територія — як раз та сама, яку кадетські професори намічали ще під час першої делегації; як раз оті самі „найбагатші області” не входили в сферу влади Ген. Секретаріату (Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія й Бессарабія).

Словом, уся Інструкція було ні що инче, як цинічне, безсоромне й провокаційне зламання угоди 16 липня й отверте бажання видерти з рук українства всі його революційні здобутки.

І, розуміється, делегація ні в одному пункті своєї згоди не дала. Ми рішуче й категорично до самого кінця одстоювали Статут, не сходячи з його навіть у тих точках, які сама делегація вважала не конче необхідними для сього моменту.

Та й не мали ми повновасти давати чи не давати згоду.

Наше завдання було вирвати якесь рішуче, остаточне слово в Уряду. Це слово було: Інструкція. Добре. Ми своє зробили й везли те слово в Київ на вирішення Центральної Ради, чергова сесія якої спеціально для цього скликалась на 18 серпня (н. ст.).

І так само, як перша, не з легким серцем і не з добрим чуттям до Московії верталась і друга делегація на Україну.¹⁰

РОЗДІЛ XVI.

ТРУДНИЙ, АЛЕ ОСТАННІЙ КРОК ДО ЮРИДИЧНО-ПРАВОВОЇ ВЛАДИ

1. Чорна переможниця на Україні.

Виступ большевиків і перемога реакції підсилили не тільки Петроградську реакцію, але й всеросійську. На Україні ж вона насамперед звернулася проти українства. Київ, з давніх давень відомий осередок чорносотенства, став гарячково збирати антиукраїнські сили. Насамперед сюди було стягнуто значну кількість війська. Не вважаючи на те, що в Києві був свій гарнізон, потихеньку, непомітно сюди було стягнуто декільки козацьких полків (донців) і полк кірасірів.

Особливу енергію в підсиленню Києва цими елементами виявляв руський демократ, старий руський соціаліст-революціонер, комендант київської військової округи — Оберучев. Це був хоробливо-роздратований, істерично-лютий ворог українства. Коли він говорив про українців, йому трусилися губи й очі сірили від ненависти. Це був найшкодливіший, нещирий й несовісний противник українізації війська. Він у великій мірі спричинився до напружених і ворожих відносин між українською й неукраїнською демократіями.

Цей добродій, цей „соціаліст” усіма засобами старався розбити силу українства й підсилити чорносотенні контрреволюційні й контрукраїнські течії. А найголовнішим засобом його були донські темні козаки та дикі кірасіри. Спіраючись на загальний правий курс і на цю військову силу „соціаліста” Оберучева, чорна сотня на Україні розвела енергічну, гарячкову акцію. Стали організовуватись, як гриби після реакційного дощу, виникати різні праві товариства й організації, які посипали в Петроград протестами проти „примусової українізації Малоросії”. „Союзъ малороссовъ имени Гоголя” поставив собі програмою „боротьбу за Росію й проти України”.

Чорносотенна рада професорів Київського Університету послала гарячий протест Урядові проти укр. домагань, в якому між инчим говорилося:

„Керманічі українського руху прагнуть повного політичного відокремлення й відчуження від решти Росії тих областей, які вважаються українськими. Для розв'язки питання в цім дусі й напрямі нема ґрунту в попередній історії Малоросії... Такий напрям розв'язання українського питання Рада Університету вважає суперечним з найбільше життєвими, найсвятішими інтересами російської держави й російського народу”. („Новое Время”, 11. VIII. 1917.)

І ціла зґрая чорних переможців з клекотом закрутилась над Україною в ім'я цих „найсвятіших інтересів” визиску й поневолення.

2. Кривавий аргумент за „найсвятіші інтереси”.

А як конкретним доказом і аргументом за ці інтереси явилася кривава подія з полком імени Б. Хмельницького.

Зорганізований з найбільш свідомих національно й демократично елементів, цей полк з самого початку українського руху лишався в Києві й служив хоч невеличкою, але вірною опорою українству проти насильницьких замахів різних Лепарських та Оберучевих. Цілком натурально, що ці добродії, а також усе чорносотенство лютим духом дихали на цей полк і вживали різних заходів, щоб випровадити його з Києву на фронт. Оберучев робив різні провокаційні спроби такої висилки, але це йому не вдавалось, — полк постановив до остаточного в'яснення відносин між Петроградом і Центр. Радою з Києва нікуди не виходити. І не йшов.

Аж ось угода сталася. Ц. Рада стає владою. Вона зможе тепер сама знайти собі засоби самоохорони.

На фронті ж були невдачі, всяка сила була потрібна. Отже коли прийшов наказ Головного Штабу про вихід полкові на фронт, він згодився, зібрався й вирушив.

Але тут сталася подія, яка в найкращому світлі малює настрої контрреволюції й контрукраїнства. Від'їжджаючи з станції, богданівці на честь Київа дали сальву в повітря. Це послужило формальною причіпкою для кірасірів і донців, які з наказу свого начальства мали весь час стежити за одправкою полку ім. Богдана Хмельницького.

У відповідь на сальву почався обстріл поїзду, який уже рушив з станції (отже, очевидно, не мав ніяких намірів що до Київа). Потім виявилось, що по всій лінії залізниці було зарані розставлено кірасірів з кулеметами. Почався чистий розстріл, дикий і безглуздий. Богданівці, ошелешені такою несподіванкою; спинили поїзд, хотіли в'яснити причину цього обстрілу. Але донці й кірасіри зараз же налетіли на поїзд й обезброїли ешалони. Обезброюючи, в сліпій люті били, знущались і кричали: „Ми вам покажемо Автономію, хохлацкія морди!”

Убитих богданівців було 16, ранено кілька десятків.

Весь Київ був вражений цим злочинством. Було призначено слідство, комісії й т. д. Але що можна в'яснити, вислідити, коли ті самі, що вбивали, вони ж і слідчих призначали?

Українцями між инчим було в'яснено участь у цій справі відомого провокатора й шпіона москвофіла Геровського, який був під захистом Оберучева. Але саме слідство кінець кінцем нічим не скінчилось і за убийство десятків людей, що їхали на фронт боронити Росію, ніхто ніякої відповідальності не поніс, не вважаючи па масові протести українців з усієї України.

Мало того: п. Оберучев віддав під суд полковника полку ім. Б. Хмельницького д. Капкана, ніби за „повстання полку ім. Б. Хмельницького”. (Його потім було все ж таки увільнено.)

Кірасіри ж і донці, не вважаючи на вимогу Ц. Ради вивести їх з Київу, лишилися, не понесли ніякої навіть нагани й голосно по всьому Київу нахвалялися розправитись не тільки з „богданівцями”, але й з усім українством. При такій ситуації було привезено з Петрограду відповідь російського Уряду.

3. Болюче рішення.

Розуміється, ця відповідь зустріла однодушну гостру негативну оцінку, не виключаючи навіть неукраїнців-соціалістів.

Але як же далі бути: прийняти цю інструкцію чи одкинути?

На цьому думки різко розійшлися. Величезна більшість Центр. Ради (переважно у. соц.-рев.) одразу заняли цілком виразну позицію: одкинути, шпурнути в лице кадетам цей віроломний витвір їх і провадити свою справу без усякого відношення до Петрограду. Не давати йому хліба, салдатів, податків, брати самим усю владу в свої руки, а як треба буде зброєю боронити свого права, покликати українське військо з фронту, — хай відповідальність за бурю, за порушення фронту беруть на себе ті, що сіють вітер.

Це була реакція чуття, того самого чуття обурення, образи й гніву, що переживала делегація в Петрограді. Делегації це було знайоме, але їй також було відомо, що будувати свої вчинки під такий момент тільки на чуттю, є не тільки шкодливо, але й злочинно супроти всієї української справи, бо цеї іменно реакції тільки й хотіли від нас наші вороги. А надто делегації було виразно видно, що треба яко мога менше піддаватись провокації. Делегація вже в Петрограді бачила, що треба прийняти Інструкцію. Не уступаючи в переговорах ні кроку з Статуту,

обороняючи кожний пункт його, ми в той же час про себе знали, що мусітимемо уступити в багатьох пунктах.

З таким настроєм ми й вертались до Києву. Але цей настрої зустрів цілком негативне відношення більшості Ради. Навіть Генеральний Секретаріат поділився на дві половини й хоч за прийняття було більше на один голос, це справи не вирішувало.

Обурення Ц. Ради шукало собі об'єкту, на якому могло би хоч у малій мірі реалізуватись. Таким об'єктом явилася делегація, на яку було складено значну частину вини за неудачу. Нас обвинувачували в нетвердості, в неумінню, в недостойному поведженню по міністерських передпокоях, навіть у тайній зраді. Особливо невдоволення проти моєї особи було дуже виразне. Я не ховав того, що думав і отверто рішуче й зразу сказав, що, на мою думку, треба було зробити. Перейшовши вже фазу почуття, я міг легше тепер оглядати всю ситуацію з погляду об'єктивності. Ситуація ж залізною рукою тягла нас, не дивлячись на наше обурення, до згоди на Інструкцію. Більшість Ц. Ради з цим не хотіла погодитись, а хто приймав це, на того спадало її невдоволення й навіть ворожість.

З цих причин я постановив усунутися з посади голови Уряду й передати цю функцію тому, хто більш відповідав би настрою й позиціям більшості Ц. Ради. Мій намір поділяли й ті Ген. Секретарі, що визнавали необхідність прийняття Інструкції. Але поки справа з Інструкцією не була вирішена й не було складено нового Секретаріату, ми мусіли лишатись на своїх місцях.

А справу рішити було надзвичайно важко. Дебати на Малій Раді тяглися два дні. Потім розпочалася сесія Великої Ради й уся пішла на дискусію. Ліста промовців доходила до 60.

З усіх промов намічалось три течії: 1) цілком одкинути Інструкцію, 2) ігнорувати її, 3) прийняти.

Найбільш невиразною була середня: „ігнорувати”. Се-б-то: провадати далі свою роботу так, ніби ми нічого й не знали про Інструкцію. Це було те саме одкидання, тільки не рішуче, не сміливе, а заховавши голову в пісок. Наслідки ж цього були б ті самі, що й від неприняття.

За неприняття висловлювалась майже вся есерівська течія. Аргументувалось тим, що прийняття Інструкції нічого нам не дасть, а тільки одніме. Бо фактичної влади на підставі цього договору ми не матимемо, а тим часом ту моральну владу, яку маємо, зменшимо угодою, уступною, зробившись урядовцями Петроградського Уряду. Наша згода на Інструкцію виявить і перед Петроградом і перед нашими масами нашу слабкість, що поділає на маси пригнічуче, а на Уряд підбадьорююче. Провадячи ж далі революційну боротьбу, ми скріпляємо свої сили й у відповідний момент зможемо здобути ще більше, ніж тепер.

Для яскравішого уявлення тодішнього моменту приведу короткий ґазетний відчит з тих днів, з якого можна виразніше бачити позиції, на яких стояли ті дві течії в Ц. Раді: за одкинення й за прийняття.

„На повній Раді.

Шоста сесія Ц. У. Ради почалася 18 серпня н. ст. о 7 год. увечері й по залагодженню всяких формальних справ вислухано привіти представників неукраїнської демократії. На деннім засіданню 20 серпня велася дискусія з приводу рефератів Генерального Секретаріату про переговори з петроградським правительством. Записалося 59 бесідників.

З початку засідання генеральний контрольор Рафес доповнив реферат В.Винниченка з попереднього дня характеристикою політичного моменту, в яким з'явилася Інструкція. Взаїмні відносини сил за час, що відділював Інструкцію від приїзду до Києву міністрів, змінилися.

Делегації прийшлося тепер боронити саму ідею угоди. Але у правительства все ж помітне щире бажання зберегти в силі угоду з 15 липня. Члени делегації глибоко переконані в тім, що в дану хвилину й від даного правительства більше не можна дістати, ніж воно дало. Коли має слушність Церетеллі, що революція перейшла від офензиви до дефензиви, то опублікована Інструкція се максимум можливого в теперішню хвилину.

Любинський (нац. рев. пар.) говорив про те, що прийняття „сього неграмотного письма” або посилка його назад буде мати принципіальне значіння, себто вкаже принципіальну позицію Центральної Ради. В такий бойовий день треба членам Ради показати або свою солідарність або виявити, що в Раді є миші, які втікають з корабля під час пожегу. Але все ж бесідник вірить, що знайдеться лінію угоди. Переходячи до Інструкції, Любинський, що стоїть на становищі установлення державного ладу до Установчих Зборів, в які він не вірить, запропонував відкинути сей документ. Він далекий і від українських ідеалів і від гасел, проголошених російською революцією. Се крок у пропасть, в яку на думку бесідника хочуть вкинути українців представники „братнього” народу. Коли се простий розпорядок правительства, ми повинні його прийняти, коли признаємо правительство, й відкинути, коли його не признаємо. В останнім разі — боротьба, для котрої українці мають досить сил, і можуть побідити. Виводи бесідника й суть запропонованої ним резолюції такі: цілком відкинути резолюцію й заявити правительству, що ми не признаємо його, й перестерегти його перед дальшими ганебними нападами на українські права.

З великою промовою при напруженій увазі аудиторії виступив В. Винниченко, що зложив наперед таку заяву: „Я постановив сам для себе вийти з складу Ген. Секретаріату незалежно від прийняття або неприйняття Інструкції, тому говорю яко член Ц. Ради й с-д. фракції. Говоритиму зовсім отверто, не боячися нападів ні зліва ні зправа, ні з якого то не було-б боку”. „Інструкція—говорить бесідник — миршавий клаптик паперу, кадетська творчість. Перше вражіння делегації від Інструкції — ганьба, обида. І через те перша нарада делегатів мала бурливий характер. Але далі делегати зважили всі обставини, виходячи з інтересів краю й революції, та прийшли до иншого настрою. Нарада ж делегації з комісарами українських губерній показала, що треба взяти те, чого добилися в дану хвилину”. Бесідник зовсім годиться з критикою Інструкції, та не про се треба говорити. Треба говорити про те, що робити? Сумуючи відношення членів Ради до Інструкції, Винниченко, повторюючи сказане ним у Малій Раді, вказав на три течії: відкинути, зігнорувати, прийняти. Значну частину промови присвятив докладній аналізі виводів перших двох течій і їх критичі, відомій з промови бесідника в Малій Раді. Дещо подрібніше задержався цим разом Винниченко на можливих наслідках пропонованого розриву. Контрреволюція на Україні дозріває безумовно. Про се говорить успіх чорної сотні в київських виборах і настроїв в Одесі. „Відкинувши Інструкцію, ми зірвемо з неукраїнською демократією, а без її підтримки трудно буде нам справитися з контрреволюцією. В результаті: ріст з не-українцями, розділ між самою українською демократією, сварки й може різня, — а організаційної роботи не може бути. Говорять про заклик народу до рішучої боротьби. Та забувають на загальне воєнне положення. Для нас небажаний прорив фронту й поява німців. Спинитися тільки при організаційній роботі при розриві, нам не вдасться. Наш розрив зрозуміють народні маси по своєму, переходячи від слова до діла, а розвитку їх поступовання ми не можемо передбачити. Тому треба виходити від розуму, а не від почування. Я — говорив бесідник — передбачаю настроїв в разі відкинення Інструкції: не буде Центральної Ради, а буде нелегальна організація. Зачнеться упадок, апатія. Не треба дозволити себе спровокувати! Коли дозволимо так зробити, наші вороги тільки руки потиратимуть від задоволення. Порівняння з Фінляндією не говорить нічого, бо ми по своєму політичному розвитку не стоїмо нарівні з Фінляндією. П’ять губерній не повинні нас страшити. Так не лишиться, коли ми віримо в свої сили й революцію. Не клаптики паперу дають право. Се тільки відбитка взаємних відносин сил, яка зміниться при инших взаємних відносинах. Треба взяти

п'ять і добувати далі. Коли відкинемо Інструкцію, скажуть: Українці ще не доросли до політичної влади. Я — закінчив бесідник — оптиміст і вірю, що Центральна Рада не допустить се зробити”.

Залужний (рос. с. р.) полемізував проти заяви про „великодержавний російський народ” — і доказував, що на завоювання революції треба глядіти не тільки з національної, але й соціальної точки погляду. Бесідник пропонував прийняти Інструкцію.

Шраг (укр. с. р.) у своїй промові полемізував зі становищем В. Винниченка й запропонував у сій або іншій формі відкинути Інструкцію, яка не тільки нічого, не дає, але й багато відбірає. Бесідник заявив, що нелегальний шлях, відкинений В. Винниченком, не страшить соціалістів-революціонерів і вони готові піти сим шляхом слідом за більшістю української демократії. Промовою Шрага закінчилося денне засідання”.

Але не вважаючи на гостре, рішуче обурення есеровської течії проти Інструкції, не вважаючи на всі гарячі промови за одкинення її, самі есери мусіли згодитись, кінець кінцем, на прийяття. Бо инчого виходу не було, бо все ж таки це був наш здобуток, це була наша перемога, не в тій мірі, в якій сподівалося, але таки перемога. І здорове чуття все ж таки підказувало й найзапальнішим елементам не відмовлятися від своїх здобутків.

Вирішуючу роль заграла соціалдемократична течія. В Ц. Раді тепер брала участь Рада Робітничих Депутатів, обрана на Всеукраїнському Робітничому З'їздові, (що відбувся в Києві 24-28 липня). 70 членів (із 100) сеї Ради були соціалдемократи. Вони взяли на себе сміливість сказати тверде й рішуче слово: прийняти.

І 22 серпня 1917 року Інструкцію Генеральному Секретаріатові, що все ж таки була першою дійсною й дієвою Конституцією України, було прийнято. Принято 247 голосами проти 16 в такій резолюції, складеній фракцією соціалдемократів:

„І. Вислухавши реферат Генерального Секретаріату Центральної Ради про переговори з Тимчасовим Правительством у справі затвердження Генерального Секретаріату й вислухавши видану 17 серпня н. ст. тимчасовим правительством інструкцію Генеральному Секретаріатові, Українська Центральна Рада, признаючи, що інструкція:

- 1) подиктована недовіррям до змагань усієї демократії України;
- 2) пересякнена імперіалістичними тенденціями російської буржуазії в відношенню до України;
- 3) нарушує угоду Української Центральної Ради з тимчасовим правительством з 16 липня;
- 4) не дає можливости демократії України утворити власть на цілій території, заселеній українським народом;
- 5) звужує й ослаблює значіння власти Генерального Секретаріату, не охоплюючи всіх краєвих справ і потреб населення України (справи: харчова, військова, судова, комунікації, почт і телеграфів);
- 6) перешкаджає утворенню й праці міцної революційної краєвої власти (§§ 6 і 9);
- 7) признаючи всупереч порозумінню української й неукраїнської демократії невідповідаюче взаїмним відносинам націй у краю число (4) генеральних секретарів для представлених в Українській Центральній Раді неукраїнських національностей, вона має на цілі знищити єдність української й неукраїнської демократії;
- 8) зовсім не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меншостей, що живуть на Україні, —

Українська Центральна Рада вважає необхідним твердо й, рішуче вказати тимчасовому правительству:

- а) що інструкція з 17 серпня стоїть у суперечности з угодою У. Ц. Р. з тимчасовим

правительством з 16 липня, від котрої тільки й могла й може виходити У. Ц. Р. в справі приготування всієї України до автономного ладу, Українського Установчого Зібрання й Всеросійських Установчих Зборів;

б) що інструкція служитиме перешкодою в дійсній роботі по організації краю, викликаючи зайві й непотрібні загострення й ослаблюючи силу та твердість революційної краювої власти;

в) що в інтересі добрих взаємних відносин між Україною й Росією необхідно в найкоротшім часі поробити заходи в цілі переведення в життя норм взаємних відносин між тимчасовим правительством і відповідальним перед Центральною Радою Генеральним Секретаріатом, які впливали-б з угоди 16 липня”.

II. „В інтересі можливо швидкого установлення міцного ладу, закріплення й поглиблення завойовань революції на Україні та здійснення необхідних для сього заходів, — У. Ц. Р. уважає необхідним:

а) предложити з числа 14 секретарів Ради — 9 Генеральних секретарів, указаних у тимчасовій інструкції, на затвердження тимчасовому правительству;

б) поручити Комітетові У. Ц. Р. й Генеральному Секретаріатові виробити статут, що означив би взаємні відносини між Українською Центральною Радою й її Генеральним Секретаріатом;

в) поручити Генеральному Секретаріатові виробити ряд законопроектів у справі планового задоволення потреб трудових мас населення, а саме: в робітничій справі, земельній, харчовій і просвітній;

г) підняти перед тимчасовим правительством питання про війну й мир, смертну кару й інші репресії;

д) негайно приступити до приготовної праці по скликанню Українського Установчого Зібрання й Всеросійських Установчих Зборів;

е) звернутися до всіх націй України з указанням на всі недостачі тимчасової інструкції й зазивом трудових мас населення всієї України до зорганізованої боротьби за свої інтереси та до об'єднання довкола Української Центральної Ради”.

4. Перша урядова криза.

Таким способом, здавалось би, мала бути залагожена й міністерська криза, що виникла на ґрунті Інструкції. Приняттям немов би підтвержувалась величезною більшістю Ради позиція, занята й боронена Головою Генерального Секретаріату.

Але жертву чуттю все ж таки треба було принести й тою жертвою мала бути моя особа, яка, на думку більшости, була найбільше винна за Інструкцію. Я розумів це й, не вважаючи можливим бути на чолі Уряду при такому емоціональному відношенню більшости Парламенту, хоча ця більшість і приняла мою позицію, свою дімісію не взяв назад.

Більшість Ц. Ради тою жертвою була задоволена й приступила до формування нового Генерального Секретаріату. Але ця перша міністерська криза в українській державности випала не легко. Завдяки різним умовам дуже важко було підібрати відповідну людину, яка б стала на чолі Уряду й провадила б далі роботу державного будівництва тим же темпом, яким провадилась вона досі.

Нарешті, вибір упав на Д. Дорошенка. Він належав до партії у. с. ф., але він відповідав деяким вимогам тодішнього моменту. Одначе перший же виступ Д. Дорошенка перед Ц. Радою показав, що він не відповідав тим завданням, які склалися на голову українського революційного Уряду. Д. Дорошенко, стоявши весь час поза життям і діяльністю Ц. Ради, не бравши безпосередньої участі в революційному ходові всіх подій, не розумів і не відчував духу й змісту нашого напруження. Він дуже точно, совісно підійшов до Інструкції, принявши її, як справжню Конституцію, якої треба строго додержуватись. З його невеличкого експозе Ц. Рада

побачила, що в його особі був би не революціонер, не борець за дальший розвиток здобутків, а акуратний і совісний урядовець Тимчасового Правительства.

Розуміється, це не могло задовольнити Ц. Раду. І сталась друга криза. Д. Дорошенко, побачивши сам свою невідповідність, подав до дімісії. Уряд знову лишився не складений. Темп організаційно — державної праці, й так загальмований переговорами, кризою в Петрограді, дебатами в Києві, тепер ще більше гальмувався й стояла загроза упушення багато з того, що було зроблено до сього часу.

А тут ще як раз стався контрреволюційний виступ Корнілова, реакція піднімала голову смілівше.

І через це все, коли більшість Ц. Ради запропонувала мені знову стати на чолі українського Уряду, я не вважав себе в праві відмовлятися, і кризу було залагожено.

І того ж дня Центральна Рада вислала таку телеграму до Тимчасового Правительства:

„З огляду на гостроту моменту, коли контрреволюція відкрито виступила проти Тимчасового Правительства й нового ладу, коли можливі контрреволюційні виступи в краю й різні деструктивні виступи та ексцеси, в цілі рішучої боротьби з контрреволюцією й оборони завойованої волі, для чого в першу чергу необхідна тверда власть, яка користується авторитетом у населення. Українська Центральна Рада просить Тимчасове Правительство поспішитися з затвердженням Генерального Секретаріату в такому складі: Голова Секретаріату й Секретарь для внутрішніх справ В. Винниченко; просвіти — І. Стешенко, фінансів — М. Туган-Барановський; хліборобства М. Савченко-Більський; міжнаціональних справ — А. Шульгин; Ген. Контрольор — А. Зарубін; Ген. Писарь — А. Лотоцький; Комісар при Тимчасовім Правительстві для справ України — П. Стебницький. Питання про секретаря праці вирішується. Напевне буде не-українець. Голова У. Ц. Ради — М. Грушевський, Секретарь — Постолювський”.

Але затвердження цього складу Генерального Секретаріату прийшло не зразу.

Тимчасове Правительство було неприємно вражене заміною Д. Дорошенка мною. Д. Дорошенко був більше підходящий для їх „предположень”, мої ж погляди й наміри були добре відомі кадетам. І через те вони стали робити опір затверженню. А тут їм став у пригоді отой вищезгаданий інцидент з французьким кореспондентом, вони вхопилися за його й почали обвинувачувати мене в германофільстві.

Але ця причіпка була остільки безглузда й смішна, що самим крутіям стало ніяково й вони хоч-не-хоч, не маючи ніяких инчих формальних причіпок, мусли зрештою затвердити представлений Ц. Радою склад Генерального Секретаріату.

І 20. IX. 1917 року відбулося перше засідання затвердженого Українського Уряду. Останній крок було зроблено й українська влада переступила з національно-моральної сфери в державно-правову.

Отже найголовніший, найважніший здобуток усієї нашої боротьби за цей період, ідею української державности було затвержено, зреалізовано, введено в життя. Яка б ні була та Інструкція, які б обмеження й перепони вона ні ставила, а все ж таки це була Конституція автономної України, це був державний правосильний акт, це був історичний, великої ваги факт, який провів виразну, чітку лінію в відносинах України й Росії.

5. Закінчення першого періоду доби Центральної Ради.

Цим закінчується перший період доби Центральної Ради.

Це найкращий період у боротьбі за відродження нашої нації. Революційний, одважний, повний віри, натхнення, ентузіазму.

Це період акції воістину самого народу, широких творчих мас його. І тільки цим можна пояснити наші такі значні успіхи в сфері національних здобутків.

Всеросійська революція за того періоду ще не висунула так гостро соціальних моментів, як пізніше, й через те вся діяльність Центральної Ради не була в дізгармонії з соціальним рухом мас.

Так само цілі й засоби не були в суперечности з собою. Ціль для всіх була ясна й єдина: відродження нації, забезпечення поневоленому, грабованому, віками духовно й матеріально нищеному нашому народові природних, розумних і корисних форм та засобів його розвитку.

Це була та головна, істотна, для всіх, хто відчував у собі великий пробуджений інстинкт громадськості, цілком виразна, імперативна ціль.

І все було для цієї цілі, все клалося на олтарь відродження нації. І через те всі заходи, всі виступи, всі домагання, всі здобутки були тільки засобами! Навіть державність. Це була найкраща форма, забезпечення національних способів розвитку нашого народу, це була найрозумніша економізація сил, але це був тільки засоб. І засоб цей за того періоду підпорядковувався меті, гармонізувався з нею й не пробував навіть займати самодовліюче місце.

Так само ні партійні, ні тим паче особисті інтереси не грали тоді домінуючої ролі. Партії й особи були тільки чулими, вірними, натхненими виразниками волі своїх кляс, цих єдиних тоді артистів великої драми-революції. І вони, будучи тоді чулими, живими й сильними духом пробудженої ніжності мас, могли приборкувати свої особисті цілі й гармонізувати їх з єдиною вищою ціллю: відродженням нації.

І ці всі причини робили нас непереможними. І ще раз кажу: злиття з працюючими, творчими клясами українського народу, черпання своєї сили тільки з цього великого джерела й праця тільки для його, от-це робило Центральну Раду такою могутньою, такого однолитою стіною, об яку розбивалися всякі хвилі ворожих українству сил.

Весняним, творчим, гарячим сонцем, натхненою молодістю, бурхливістю й непереможністю весняних вод пашать від цього славного, чистого періоду нашої боротьби за відродження й визволення „отих окрадених, німих рабів” — многотрадального українського народу, народу селян і робітників.

ЧАСТИНА ДРУГА: ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

ПЕРІОД ДРУГИЙ: ОРГАНІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНО-ПРАВОВОЇ ВЛАДИ

РОЗДІЛ І. КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИСТУП КОРНІЛОВА

1. Гуртування чорних сил.

Виступ Корнілова був неминучим наслідком тих внутрішніх соціально-політичних відносин, які за того часу панували в Росії. Боротьба за мир, боротьба за глибші й ширші досягнення революції, скінчилася поразкою тих елементів, які найбільш рішуче й послідовно виступали, — большевиків. Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, яка тоді була під впливом меньшевиків, у цій боротьбі не знайшла в собі досить одваги й послідовності стати на бік большевиків. Через те, хоч-не-хоч мусіла зайняти ворожу до них позицію. Ворожість же до большевиків зразу кинула в дружність до буржуазії. А це в свою чергу в той же мент ослабило й знесило саму Раду. Тим то після розбиття большевиків буржуазія заговорила таким незалежним, таким самовпевненим тоном, тим то всю відповідальність свою бачила можливою „тільки перед своєю совістю”.

Тоді реакція всіх відтінків почала також забирати голос, почала гуртуватися, єднатися. Розметені фефральсько-мартовською революцією реакційні сили почали виповзати з своїх темних закутків, почуваючи, що настає їхній час. Рептільна, воздыхаюча за минулим Державна Дума стала збирати своїх недобитків і майже отверто зітхати за монархією. Кадети Мілюков і Родичев почали обійматися з Пуришкевичем, зворушливо-дружно єднаючись в одному спільному прагненню: остаточно знищити ради робітничих і салдатських депутатів, остаточно ліквідувати силу пригноблених кляс.

Торговельно-ж-промисловий з'їзд у Москві просто таки заборонив своїм членам брати участь в Уряді. Купці й фабриканти були цілком певні, що хутко вся влада буде в їхніх руках, отже, зовсім нераціонально було ділити її з своїми клясовими ворогами. Вся влада буржуазії! — такий був їхній непроголошений, але обстоюваний усіма засобами лозунг.

Військова реакція також спішила об'єднатись. Головна рада воєнної ліги скликала, наприклад, у палаті княгині Ольги Александровни нараду представників різних організацій, у тім числі ради Союзу козацьких Військ, Союзу георгієвських Кавалерів, Общества 1914 г. і т. п. Нарада відбулася при діяльній участі реакційного члена Державної Думи князя Мансирева й ухвалила ряд реакційних резолюцій, напрямлених між инчим і проти Ради Робітничих і Салдатських Депутатів.

Коаліційний Уряд робив надлюдські заходи, щоб примирити клясові протиріччя, які силою обставин все більш і більш визначались. Для цього, наприклад, було скликано знамениту „Московську Конференцію”, на якій соціалдемократ Церетеллі простягав руку представникам буржуазії й з зворушливим довір'ям кликав її до співробітництва в ім'я ... революції. Буржуазія ніби приймала простягнену руку, але тут же демонстративно вчиняла овацію ґенералу Корнілову, приймаючи його гарячіше й шумніше, ніж „самого” Керенського.

З другого боку робітництво Москви, де засідала Конференція, також робило демонстрацію проти сього примирення клясових протирічч величезним страйком.

І таким способом Московська Конференція не тільки не внесла ніякого примирення, а ще виразніше, наочніше показала неможливість його.

2. Буржуазна чи соціалістична?

А в результаті в найтяжчому становищі була так звана „революційна демократія”, се-б-то ті соціалістичні елементи, які щиро хотіли зберегти революцію й у той же час боялись її дальшого розвитку. Найбільша трудність полягала в розв'язанню основної проблеми: який характер мала революція — буржуазний чи соціалістичний. Не поставивши цього питання отверто, руба, не розв'язавши його, не можливо було займати виразних позицій.

Як же визначити той чи инчий характер?

Насамперед, розуміється, тими активними чинниками, які творили революцію, а з них, у першу чергу, живими людськими силами. Далі тими цілями, які ставилися свідомими рушіями революції й які намічалися в економічно-соціальних умовах Росії.

І нарешті тими взаємовідносинами, які створені були до революції й творилися самою революцією.

Головним активним чинником революції були дві кляси: пролетаріат і селянство. (Військо було тим самим пролетаріатом і селянством, переодягненим у салдатську шинелю.) В цьому ніякого сумніву ні в кого бути не могло. Отже силами пригнічених, працюючих кляс провадилася революція.

Які ж цілі мали ставити собі ці кляси? Закладені в природі цих кляс тенденції, розуміється, були соціалістичні, се-б-то, такі цілі, які давали б цим клясам можливість вийти з свого пригніченого, поневоленого становища експлуатованих. Це прагнення лежить у суті самої річі, самого факту існування цих кляс. Не треба ніякої партійної агітації й пропаганди для створення тенденції визволення. Партії тільки усвідомлюють, організують, доцільно направляють ці закладені з природи клясові прагнення.

Отже, ясно, що коли б мати на увазі тільки ці чинники, то революцію можна було би без вагання одзначити, як соціалістичну.

Але був ще один чинник, який грав не малу роль в революції: соціально-економічне становище Росії, ступінь розвитку її продукційних сил і з того впливає взаємовідношення соціальних сил.

Не-більшевицька соціалістична течія в Раді Р. і С. Депутатів цьому факторові надавала особливого й навіть рішачого значіння. Цій течії трудно було допустити, щоб у Росії, де більше 80 процентів населення є селянство, де капіталізм стояв у початкових формах розвитку, де рівень розвитку селянських і робітничих мас був дуже низько, щоб у такій Росії могла бути соціалістична революція й щоб вона могла мати успіх.

З другого ж боку, визнавши, що революція є буржуазна, силами працюючих кляс творити панування буржуазії, також виглядало нелогічно, непослідовно.

І через це вся політична акція цієї течії була хистка, непевна, непослідовна. Визнавши основу громадського ладу, капіталістичний лад непорушним, незмінним, визнавши соціальну нерівність на далі існуючою, признаючи законною владу буржуазних кляс, меньшевики-соціалдемократи й соціалісти-революціонери одночасно намагалися провадити таку політику, яка була явно шкодливою для тих же самих буржуазних кляс.

Наприклад, у сфері соціальної політики. Большевики, визнаючи революцію соціалістичною, змагаючись до знищення всякої нерівності а надто соціальної, цілком послідовно, логічно прямували по шляху цих домагань. І з їхнього штандпункту вимога робітничого контролю була першим етапом у цьому напрямі. Знаючи, що така міра порушить усю систему, весь характер капіталістичного господарства, вони й домагалися робітничого контролю іменно з цією метою.

Меньшевики ж, не маючи на меті руйнувати систему капіталістичного господарства, цю міру все ж таки приймали, „трохи” її змінивши.

Але ця зміна як раз спиняла хід соціальної революції, бо контроль над підприємствами мав бути не робітничий, а державний. Це викликало невдоволення робітництва. Але не давало задоволення й буржуазії, бо все ж таки ця міра мала на увазі спиняти розмах експлуатації

робітників і населення.

Так само в другому ґрунтовному питанню революції, — в питанню війни й миру. Не маючи на меті руйнувати капіталістичного ладу, меньшевики в той же час хотіли, щоб і російський капітал і навіть закордонний відмовились від істотної мети цієї учиненої ними війни, від завойовницьких намірів, від плянів імперіалістичної колоніальної політики, від бажання панувати над світовими ринками, се-б-то як раз від усього того, що лежить у самій природі розвиненого, модерного капіталізму, що являється законом його існування. Звідси походили всі відозви Ради Робітничих і Салдатських Депутатів до народів усього світу про мир, звідси знаменита формула „без анекцій і контрибуцій”, звідси безрезультатні вимоги виявлення цілей воюючих держав і т. п.

І, розуміється, тут так само ця середня лінія нікого не задовольняла. Війна все ж таки тяглася. Союзники з одного боку одмахувались од революційних відозв „революційної російської демократії” дипломатичними, коректними нотами, а з другого грозилися японським кулаком. Російський Уряд усіма силами вихилявся й перед союзниками й перед Радою Роб. і Салд. Депутатів. Але як уся його орієнтація була на революцію буржуазну, то, само собою, що й політику він провадив тільки таку, яка була в інтересах як союзної так і російської буржуазії. І цілком справедливо пише П. Мілюков у своїй „Історії Второй Русской Революції”: „За часів керування М. І. Терещенка міністерством закордонних справ союзні дипломати знали, що „демократична” термінологія його депеш є примусовою уступкою вимогам моменту й ставились до неї вибачливо, міркуючи, що уступками по формі вони виграють по суті. Але наставали, нарешті, такі моменти, коли ця мовчазна згода Уряду з Радою Роб. і Салд. Депутатів з одного боку, а з другого з союзною дипломатією упіралася в межі, які не можна було перейти. І тоді мало виявитися для Ради, що політика М. І. Терещенка була, по суті, тільки „продовженням політики П. М. Мілюкова”, а для союзників, що всі принесені ними жертви не збільшили здатності російської революції до реальної підтримки союзної справи. Треба додати, що розчарування Ради й союзників настало одночасно, бо іменно натиск циммервальдців у Раді Роб. і Салд. Депутатів зробив неможливим більше мовчання союзників”.

3. Ґенеральське розв’язання питання.

І таким чином справа мала розв’язатися в той чи инчий бік. Корнілов і взяв на себе завдання розв’язати її в бік реакції.

Але розхвильований московськими купчинами, розпалений сласними мріями чорних безробітних лицарів, бідний Ґенерал занадто похопився. Він мав можливість бачити й чути тільки те, що було навкруги його. Тут же все аж клекотіло від захвату, тут усі ненавиділи революції, лаяли її, мучились від неї, жагуче прагнули її загибелі й повернення старих, милих часів безтурботного, безоглядного, розперезаного панування.

І бідний Ґенерал повірив, що ці чорні лицарі й є вся Росія, що устами цих соціальних зажурених бандитів говорили грабовані, неволені ними маси.

Але дійсність як раз і показала, що черевате купецтво, випещене деґенеративне дворянство, вивертливе, ввічливо-жорстоке банкірство, фабриканство, що всі ці кляси — є соціальні паразіти, що інстинкт народніх працюючих мас ставиться до їх з огидою й що ці кляси без підпертя експлуатованих ними кляс є до сміху мізерна, безпомічна й нікчемна купка людей. Корніловщина це виявила блискуче. В Москві на купецьких банкетах, на всяких засіданнях і конференціях здавалось, що треба тільки пальцем кивнути й „революційна сволоч” (як ці паразіти лаялись) розлетиться на порох.

От Корнілов і кивнув. І не тільки кивнув, а став у гордовиту, величну позу, склав по наполеоновськи руки на грудях і генеральським голосом ревнув на Петроград: Здавайтеся!

І поки генерал стояв у Ставці в своїй наполеоновській позі, поки круг його товпились вірні джури його, доти все віщувало, що Петроград мусить здатися, що він, генерал Корнілов, стане диктатором „всєя Руси”, що Керенський згодиться задовольнитися замість ролі „національного героя” роллю міністра юстиції, що всі ради робітничих і салдатських депутатів будуть скасовані, а розбурхане море народніх прагнень з слова й волі всесильного диктатора моментально уляжеться й знову покірно понесе на своїх грудях веселі човники гулящих людей.

Так справа виглядала в Ставці, звідки Корнілов послав свого ультіматума Тимчасовому Правительству. Але трошки инакше вона стала виглядати, коли Петроград шпурнув у пику генералові його ультіматум, коли скинув його з посади головнокомандуючого й коли заарештував і посередників і прихильників „диктатора”.

Тоді довелося генералові силою реалізувати свій ультіматум. А це вже було трохи важче, ніж стояти в наполеоновській позі. Хоча штабне офіцєрство палало „одважністю” й бажанням задушити революцію, цього було ще мало. Петроград мав свої війська, свої гармати, своїх оборонців. Щоб задушити революцію, треба було насамперед задушити центр її, Петроград.

Але війська, але салдатські маси, а не офіцєрня, зовсім не мали бажання класти своє життя за реакцію. Корнілов це бачив і розумів. Він мав декільки своїх вірних, так званих „диких дівізій”, складених з найбільш темних елементів кавказських „іногородців” і козаків, але їх було занадто мало для побороення революції. Щоб посунути инчі війська на Петроград, довелося генералові прикинутись революціонером: він вів, мовляв, війська на Петроград для того, щоб урятувати Правительство й революцію від розбійників-большевиків. Тоді ще пропаганда большевизму й вияснення суті його серед мас не мала широкого характеру, особливо серед фронтового війська, через те салдати повірили в цю брехню, повірили, що большевики є вороги революції й в ім'я рятування сеї корніловської революції пішли за Корніловим на Петроград. Поки що завзятий генерал міг більш-менш з надією дивитися вперед.

Але як тільки перед салдатами виявилась дійсна мета їхнього проводиря, як тільки фронтовики стикнулись з петроградським гарнізоном і їм було вияснено, чоґо хоче Корнілов і на кого він веде їх, вони рішуче відмовились битись з петроградцями й стали переходить на бік Уряду. Корнілов лишився з своїми штабними героями й мусів тікати на фронт, де його потім і було арештовано.

Так скінчилась реакційна афера.

4. Дійсне обличчя товарних джентельменів.

Але нездійснені генеральські мрії мали й деякі позитивні наслідки.

Насамперед, вони показали, що той клич „бережіть революцію!”, який почав уже ставати шаблоном, зовсім не був безпідставним; що позбавлені свого панування елементи зовсім не примирилися з таким кінцем.

Далі, ця авантюра виявила трошки виразніше обличчя товарних джентельменів.

Вони так захопились нею, з таким гарячим співчуттям розкрили перед нею свої обійми, так цінично застрибали від радості, що навіть деяким з них самим соромно стало. В анґлійській Палаті Общин навіть довелося зробити „запит” урядові: а чи знає він, що ґазети „Morning Post”, „Times”, „Daily Mail” та инчі ведуть недостойну політику проти Правительства союзної держави,

називають членів уряду „острожниками” і явно стоять за відновлення монархії в Росії?

Бальфур, англійський міністр закордонних справ відповів, мав сміливість відповісти, що він таких статей не читав, а коли він одержить числа тих газет і прочитає статті, то він подивиться, що треба зробити.

„Депутат Jaum: А чи відомо вельмишановному джентельмену (се-б-то Бальфуру), що власники цих газет незабаром будуть нагороджені за свою діяльність і дістануть місце в кабінеті?

„Бальфур — не відповідає”.

Що міг цей джентельмен відповісти, коли за його прекрасно відповідали „Times”, „Daily Mail” і інші „демократичні” газети, майже офіціози?

І можна собі уявити, з яким сумом, з яким пригніченням товарні джентельмени довідались про ганебне фіаско їхніх надій в особі Корнілова. Недурно „Times” почав так тужно, так докірливо писати про тяжкі умови ув'язнення Миколи II та про ті невігоди, які „зайво” бідний „високий в'язень” мусить перетерпівати. Товарні розбійники отверто зітхали за старим деспотом, за його п'яним безпардонним кулаком, яким можна було гнати на fronti мільйони людей.

5. Гойдалка революції.

І, нарешті, через корніловську авантюру гойдалка революції гойднулася у другий бік. Всі дійсно революційні елементи затурбувались, заврушилились, стали горнутись тісніше одне до одного, стали шукати засобів міцніше збитися в єдиний фронт.

І ніби знайшли.

Петроградська Рада Робітничих і Салдатських Депутатів скликала так звану Всеросійську Демократичну Конференцію з представників усіх демократичних груп, партій, організацій і громадських установ. На цю Конференцію накладалось завдання утворити єдину, тверду, сперту на довіря всіх кляс і всіх станів владу.

Говорилось багато промов, запальних, щирих і довгих; Керенський скаржився на анархію, на неслухняність мас; меньшевики кликали до примирення, до єдності; члени уряду лякали союзниками, Японією, голодом, розрухами, розвалом, німцями. І кінець кінцем прийшли до того самого розбитого, кілька разів латаного корита: коаліції.

А як та „коаліція” ніяк не хотіла бути відповідальною перед Радою Робітн. і Салд. Депутатів та навіть контролю її над собою не могла стерпіти, то було створено так званий „Тимчасовий Парламент” з представників од усіх революційних течій. Але знов таки не для того, щоб Уряд відповідав перед ним за свої вчинки, а щоб був тільки перед контролем його.

І вже це одне показувало, що дійсної згоди не було. Большевики та ліві есери це й вияснили меньшевикам, доводили, що єдиний можливий рятунок є в утворенні однородного соціалістичного уряду без усякого співробітництва з буржуазними колами. Єдиний рятунок — це вести маси по шляху цілковитого, рішучого політичного й головне соціального визволення, не звертаючи ніякої уваги ні на погрози союзників, ні на ламентатії пануючих, визискуючих кляс, маючи на увазі весь час тільки інтереси поневолених, ведучи їх одважно, з революційним натхненням до творення нових, дійсно нових форм людського життя.

Але меньшевикам, правим есерам, усій тодішній так званий „революційній демократії” як раз і бракувало цієї одважності, натхнення, цього самовідданого горіння ради визволення

пригноблених. І цей брак віри, мужности, революційного ентузіазму вони прикривали словами про страх за революцію, за єдність Росії.

А в результаті було утворено отой мертворожденний Тимчасовий Парламент, а Уряд складено в переважній більшості з буржуазних елементів. На чолі Уряду лишився все той самий гнучкий, легкий, пурхливий і тріскучий національний герой Керенський.

Корніловщина тільки злякала, а не навчила.

6. Проблеми революції й українська демократія.

Тепер дуже важно одмитити відношення української демократії до цих проблем революції, які так трудно розв'язувались у Росії. Важно зрозуміти це відношення в самій суті його, в істотній, ґрунтовній дійсності, а не тільки в словесних виявах. Це необхідно для дальшого розуміння тих явищ, які потім так болюче й з такою шкодою для національного та соціального визволення українського народу виникли на Україні.

Основою, вихідним пунктом відношення української демократії тодішнього часу до всіх явищ і проблем було національне визволення України.

Українська демократія непохитно стояла на тому, що ні політичне, ні соціальне визволення не може бути дійсним визволенням без визволення національного.

І вся російська й українська революції як найкраще доказали справедливість цих тезисів.

Отже не в цьому, як думають деякі, були наші помилки. Поки ми твердо знали й пам'ятали, що вся наша акція, всі наші домагання й здобутки повинні безпосередньо, зараз же, очевидно й недвозначно бути звернені для працюючих кляс українства, поки наша політика, тактика мала цю основу й цю мету, ми були сильні, ми були гармонійні, ми були непереможні своєю злитістю з переважною більшістю українського народу.

Але як тільки ця злитість почала розхитуватись, як тільки керуючі центри почали ухилятися від сеї основної мети, так вони стали слабнути, так почала пропадати в них чудодійна сампсоновська сила, так пішло болюче, надлюдське шукання загубленого талісману.

Про це докладніше мова далі буде. Тепер же варто зазначити відношення української демократії до вищезгаданих проблем, що так неудачно вирішувались на Московській і Петроградській Конференціях.

До Московської Конференції Центральна Рада поставилась цілком неґативно з самого ж початку й не послала на неї своїх представників, яких запрошував Петроградський Уряд. Одним із мотивів такого відношення було й те, що Тимчасове Правительство оцінило силу й вагу українства всього тільки в 5 представників. Але головною причиною було неґативне відношення до самої ідеї конференції, що й виявляється в такій резолюції Центр. Ради з 22-VIII (н. ст.):

„Вислухавши запрошення Тимчасового Правительства прислати представників Центральної Ради на московську нараду, Українська Центральна Рада, признаючи: 1) що московська нарада, яку скликає в найблизших днях Тимчасове Правительство в Москві, не може висловити волі й думки народу цілого краю наслідком означеного Правительством складу учасників, а також з огляду на спосіб їх вибору; 2) що з огляду на се московська нарада не може допомогти укріпленню й зміцненню завойовань революції; 3) що навпаки московська нарада з огляду на буржуазний склад її учасників може допомогти зростові контрреволюції; 4) що тільки Всеросійські

Установчі Збори й Українське Установче Зібрання на Україні можуть висловити правдиву волю народу й утворити діяльний демократичний лад у формі демократичної федеративної республіки, — уважав неможливим і навіть шкідливим брати участь у московській нараді”.

І це було цілком послідовне, цілком відповідне до суті українського руху рішення.

Так само послідовною й гармонійною з завданнями українства була позиція, занята Центральною Радою на Петроградській Конференції.

Перед висилкою своїх делегатів до Петрограду Мала Рада зібралась (22 серпня) на засідання для вироблення директив своїм представникам на Конференції.

Це засідання виявило рішуче негативне відношення Ц.Ради до ідеї коаліційної влади.

Між инчим члени Ц. Ради, обрані потім делегатами до Петрограду висловлювали такі погляди:

Соціалдемократ М. Ткаченко говорив:

Російська буржуазія показала цілковиту нездатність організувати життя. Тому її треба усунути, а влада повинна перейти до рук селянства та пролетаріату. Для буржуазії необхідним є спинити революцію, щоб не віддати справи миру в руки демократії. Отже сей критичний момент треба вжити на організацію соціалістичного міністерства, щоб справу миру взяти в свої руки. Для одної справи миру варто здобути соціалістичне міністерство. Автономію ж Україні треба здійснити фактично й у повному об'ємі. Тоді тільки наші маси піддержать Уряд.

Другий представник с-д. М. Порш також заявляв:

У земельній політиці коаліційний Уряд, почавши від широкої діяльності земельних комітетів, кінчив боротьбою з ними. Так само й з війною. З початку Уряд підносив гасла миру, тепер він принижує порив пролетаріату до вічного миру між народами. Отже чим швидче ми скинемо принцип коаліції, тим швидче матимемо мир.

В тому ж дусі висловлювалась переважна більшість членів Малої Ради.

Тільки двоє соціалдемократів В. Садовський і Ковальський займали инчу позицію. Вони стояли на тому переконанню, що революція є буржуазна, а через те творити владу без участі буржуазії неможливо. Отже коаліція, на їхню думку, була й природною й необхідною.

З цього можна зробити цілком логічний висновок, що переважна більшість Ц. Ради дивилась на революцію як на соціалістичну й розвиток її вбачала тільки в цьому напрямі. І не тільки вбачала, але й хотіла того.

Для більш ясного зрозуміння дальших подій варто запам'ятати цей момент.

І наказ делегатам відповідно до загальної, принципальної позиції Ц. Ради було дано такий:

„1) Сформування однородного, революційного й соціалістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії. 2) Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель у завідування земельних комітетів. 3) Заведення контролю державного й краєвого над продукцією й розподіленням. 4) Передання в завідування краєвих органів влади найважливіших галузів промислу. 5) Оподаткування великого капіталу й майна та конфіскація військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави, 6) Признання всім націям права на нічим необмежене самоозначення. 7) Скликання кожною нацією та краєм, які того домагаються,

національно-краєвих суверенних Установчих Зборів. 8) Передання цілої влади на Україні в руки У. Ц. Ради та її Г. Секретаріату, складеного на основі статуту з дня 29 липня с. р. 9) Признання недійсними тайних дипломатичних договорів. 10) Пороблен-ня рішучих заходів коло заключення миру, для чого негайно випередити союзників в ініціативі в справі відкриття мирових переговорів. 11) Негайне скасування смертної кари. 12) Розв'язання Державної Думи й Ради. 13) Скликання Установчих Зборів у призначений час без дальших зволікань.

Цього всього, розуміється, Конференція не дала та й не могла дати. Але важним є те, що представники української демократії на цій всеросійській демократичній нараді виступали як послідовні демократи, як вороги всякого співробітництва з класами буржуазними, а значить, як вороги всякої опортуністичної ідеології, (хоча в цих пунктах наказу вже ховався червючок того самого опортунізму, що потім з'їв Ц. Раду).

І почасти через це, а головним чином через те, що вони виступали, як українці, як члени нації, що не переставала ставити вимоги, яка не переставала струсувати панування руської нації на Україні, більшість демократичної наради поставилась до українського представництва без особливої прихильності. Відношення руського демократа на цій конференції до національних домагань поневолених націй у Росії доходило до смішних і недостойних учинків: під час промов представників націй руські „товариші” грюкали дверима, голосно розмовляли, ввесь час перебивали вигуками на адресу промовців; президія не давала слова, урізувала час промов проти регламенту, словом „старший брат” і тут виявляв свою застарілу, свою непохитну приязнь до самоозначення націй. І так вони дуже хотіли, щоб українці як найкраще скористувались цим їхнім правом самоозначення, що одвели українцям аж... 7 місць у Тимчасовому Парламенті.

Центральна Рада подякувала за таку велику ласку й... ні одного представника не послала. Так Тимчасовий Парламент і помер своєю безславною смертю без участі українства.

РОЗДІЛ II. ОСТАННЯ БОРТЬБА З ТИМЧАСОВИМ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ

1. Стара мацапура в обороні законности.

Знаменитий кадетський утвір, дитя ображеної, злісної, мстливої душі руського буржуа, ота Тимчасова Інструкція, дійсно була явищем дуже тимчасовим.

Крім наївних людей, ніхто не дивився на неї серйозно. Всі знали, що це не мир, а тільки тимчасове перемирря, що боротьба й буде, й мусить бути. Обидва табори, користуючись перемиррям, збирали свої сили, робили їм огляд, підрахунок, організували їх, — словом готувались до дальших боїв. І ні та, ні друга сторона цього навіть не ховала.

Російський державний Сенат, наприклад, цілком отверто в цьому признався: він одмовився оголосити Інструкцію. Це старе, гниле луб'я, про яке забули всі, раптом вилізло з свого закапелку, тремтячими старечими руками взяло в руки свою заржавілу зброю й грізно стало на сторожі... законности. „Не дозволю! Нема моєї згоди! Не допушу!”

Виступ на захист законности цієї старої, злої, обкаляної всякими беззаконіями та злочинствами мацапури викликав гомеричний регіт у всієї України та й навіть у Росії.

Але характерно те, що буржуазна руська преса, кусаючи губи, щоб не сміятись, поставилась з надзвичайною увагою й повагою до появи цього непохованого мертвяка. „Так, так, це таки, дійсно, незаконно. Опублікувати Інструкції ніяк неможливо. Адже ніякого урядового акту про

створення самого Генерального Секретаріату не було. Як же можна публікувати Інструкцію для його. Браво, дідусю, справедливо, так їх, хахлів”.

А цікавіше ще те, що той самий пан-барон Нольде, який сам виробляв оту Інструкцію, який сласно обсмоктував кожний пункт її, який з такою єхидною посмішечкою подавав її делегації, той самий барон, юрист і законник також привітав виступ старого лахміття. І цей барон, і вся братія його навіть не червоніла, навіть оком не кліпала, говорячи про виступ оборонця законности. Скільки всяких беззаконних, злочинних, смердючих актів царизму опубліковував і узаконював цей старий хам, розстилаючись ряденцем перед паном. Та скільки вже за часів революції було вчинено Тимчасовим Правительством отих „незаконних” учинків з погляду чистої хоча би юридичної формалістики, а старе ж луб’я сиділо собі в запічку й тільки сумно куняло, не сміючи й пискнути. І ніхто не був на його в претензії, ніхто не дивувався, що цей сторож законности мовчав.

І як підхопили дурне, злісне шамкання його, коли воно вилізло в українській справі, коли, може, це була єдина в його життю по суті законна справа.

Бо старе луб’я як раз відповідало настрою й думкам усього руського громадянства. Хоч і смішно, хоч і безглуздо, хоч і нікому не страшне оте старе патякання, а все ж таки старий правду каже: не допустити, не дозволити.

І „демократичне” Тимчасове Правительство також ніби з поштивостю вислухало стару мацапуру, не цитькнуло на неї, не прогнало в запічок. Бо й воно, знало, що старий правду каже: таки, справді, незаконно. Де ж таки, — майже триста літ не було ніякої України й раптом, маєте собі, якоюсь Інструкцією, як сказав пан-барон Нольде, накинули Росії Україну.

Розуміється, й Тимчасове Правительство, й усякі панове-барони добре знали, що не Інструкція винна в тому, що після трьохсотлітньої смерті знову народилась Україна. Щоб могли, так вони й без старої мацапури вчинили б „законно”, на шматки роздерли б ту Україну разом з Інструкцією. Але в тому й була вся „незаконність”, що мусіли дати Інструкцію, мусіли примиритись з воскресенням недодушеного родича. Інструкція—дурниця: сьогодні дав, а завтра назад узяв. Чи опублікує її якийсь там Сенат чи не опублікує, а коли сил нема назад узяти, то оце й є найбільша „незаконність”.

А що Тимчасове Правительство на чолі з своїм „національним героєм” цілком щиро прагнуло виправити свою „незаконність”, то це ясно було з усього його відношення до „свого” Генерального Секретаріату. Наприклад, за весь час „співробітництва” з Тимчасовим Правительством Генеральний Секретаріат не одержав ні одного ні офіціального ні неофіціального паперу від Центрального Уряду. Не зважаючи на Інструкцію, Тимчасове Правительство з усіма своїми бажаннями й розпорядженнями зверталось безпосередньо до своїх урядовців на Україні, не сповіщаючи навіть Генеральний Секретаріат. Ми для його не істнували.

2. Не мир, а тільки перемирря.

Це була явна заява, що Інструкція не мир, а тільки перемирря.

Так само, властиво, дивилась на ситуацію й уся руська демократія. Вона мусіла признати силу українства на Вкраїні, вона боялась бути роздушеною цею силою й через те мусіла вступитися з дороги. Але щоб вона це робила з задоволенням, щоб вона охоче з тим мирилася й щоб вона не згожувалася з „ законністю” старої мацапури, то цього не можна сказати.

І руська демократія, так само як і її Уряд, дивилась на Інструкцію як на примусове тимчасове

перемирря. І вона знала, що бої ще будуть, і готувалася до них.

І вибори, наприклад, до городських дум були для неї добрим оглядом сил. Город давно передався на бік „старшого брата”. Це осідок, насамперед, гулящих людей, це резиденції пануючих, паразитарних кляс. Пануючі українські кляси давно зрусифікувались, прийняли руську мову, руську культуру, руський нагай і руську нагороду за зраду своєї нації та за її винищення. І вони не за страх, а за совість, — і нечисту, неспокійну совість! — старались заслужити ласку своїх нагрожувачів. Найлютішим, найшкодливішим ворогом усякої справи є її зрадник, ренеґат. Ренеґат мусить заспокоїти своє власне сумління, він мусить якось очиститись перед собою, собі довести, що він зробив справедливо. І через те він старається свою зраду зробити явищем нормальним, загальним, він лютиться й піниться, коли щось стає йому на перешкоді. Чого, наприклад, усякі Савенки, Шульгини, Піхни на Україні були й є такими оскаженілими, такими найшкодливішими ворогами відродження своєї нації? Не тільки через те, що вони за це мали тридцять сребрянників, не тільки за „лакомства нещасні”, а ще й „ідейно”, ще „для душі” це роблять, бо всяка душа, навіть така загижена й задрипана по царських притонах, як Савенковська, й та мусить мати в собі й для себе оправдання своїх учинків. Не може людина жити, вічно носячи в собі обвинувачення й огиду до самої себе. І Савенки також підлягають цьому законіві, й вони мусять бути чистими перед собою. І через те вони так жагуче, так нетерпляче прагнуть навкруги себе задушити те, що самі в собі задушили вже давно за тридцять сребрянників.

От такі Савенки найбільше спричинилися до русифікації українських міст. Хапаючись бути цілком подібними до своїх панів, вони й усе оточення своє підфарбовували під панську фарбу.

А їм, розуміється, охоче допомагав „старший брат”. Він згряями насилав своїх урядовців на Україну, цих чорних бюрократичних воронів, які обсідали тіло української нації й викльовували їй очі. Петербургські можновладці роздавали козацькі землі своїм придворним шлюхам, жіночого й чоловічого полу.

А ці шлюхи й їхні нащадки, маючи ці багатства, розуміється, мали й силу задавати тон усьому оточенню. А крамарь, а дрібний усякий прислужник панів мусів приймати той тон.

І таким чином українські міста стали „руськими”.

Руська демократія дуже тішилась і хвалилась, що вибори в городські думи давали їй переважаючу більшість голосів. Майже всі великі й середні міста були в її руках. Сумне вихваляння! Коли б руський демократ захотів чесно, розважливо подумати над тим, яким коштом дісталась йому ця перевага, може б він і не дуже голосно вихвалявся б тим, може, все ж таки стало б і в його на це порядности.

А коли б зхотів і зміг бути об’єктивним та не таким короткозорим, то міг би побачити, що ця перемога дуже й дуже сумнівна та недовгочасна. Хай побуде на Вкраїні з десять літ справжній демократичний лад та українська школа, як ця руська перевага розтане, немов сніг на весні, зникне, розпливеться й з під неї виступить справжній ґрунт, справжня українська земля.

І нехай руський демократ раз на все собі запам’ятає: боротись з українством можна тільки деспотичним, драконовським режимом; справжній демократичний лад, отой самий лад, якого ніби добивається руський демократ, є найкращий засіб для перемоги українства над русифікацією. Отже нехай собі раз на все вибере цей демократ: або деспотизм і тоді можна вихвалитися більшістю голосів по українських містах; або демократизм (але не меньшевистський „демократизм”, а дійсне народоправство!) і тоді в цих містах через якийсь час більшість буде українська.

І вже знаки цього процесу навіть за такий короткий проміжок часу, як початок революції й вибори, з'явилися на Україні. Дійсно, великі міста голосували в переважній більшості за руські партії; але дрібніші, ті, які ближче стояли до ґрунту, які не порвали рідних зв'язків з народом, ті вже мали більшість українську.

Та треба ще взяти на увагу, що єврейство, яке складає досить значний відсоток городів, під час виборів до дум ще скрізь трималось руської орієнтації, ще воно не вірило в перемогу українства й через те не мало ніяких підстав голосувати за його. А коли б ці вибори припали в інчий момент, коли питання української державности вирішилось виразніше, навряд чи руські кандидати мали б таку значну перевагу, та й чи мали б її взагалі.

Та в кожному разі той факт, що таке зрусифіковане місто, як Київ, ця столиця не тільки української нації, але й усіх русифікаторських, чорносотенних сил на Україні, цей центр усіх ренеґатів і московських „шлюх”, що це місто все ж таки дало 35.000 голосів за українських кандидатів, це є показчик знаменний, це кричуще *memento mori* всім денаціоналізаторським силам на Україні.

Денаціоналізатори це й самі розуміли. А надто під той момент. І через те вони так цупко тримались за свою часову перемогу й так хапались використати її на користь собі. Тому то вони так уперто не хотіли давати більше українських шкіл у місті, ніж то припадало на кількість голосів. Вони стояли на „законному” ґрунті: скільки дало місто українських голосів, отже на стільки українських дітей і повинно бути українських шкіл. З розвитком української свідомости серед населення Києва, з тенденціями загального життя на Україні, з логікою вони не хотіли рахуватися. Це зовсім не в їхніх інтересах було. А Інструкція також не переконувала, факт існування автономії України також не позбавляв їх охоти триматись за своє становище переможців. Інструкція— не мир, а перемирря. І хто зна, що далі буде.

І через це й Київська Дума, й інші, що були в руках руської демократії, ставились явно неприхильно, а часом і вороже до Генерального Секретаріату, до свого тепер ніби „законного” Уряду. Вони, спіраючись на формальне своє право свободи самоврядування тримались як цілком окремі, незалежні маленькі мійські Уряди.

Київська Дума, наприклад, довго не хотіла дати яке небудь мійське помешкання для „свого” уряду, Генерального Секретаріату. І він мусів наняти в неї брудний, загижений отель „Савой” на тяжких умовах. Бо на підставі прав самоврядування вона могла розпорятися мійським добром як хотіла.

Це факт дрібний, але він показує, як руська демократія охоче йшла на мир, як вона хотіла помагати творенню української державности. А з другого боку на цьому факті видно, яка ще слаба, яка безпорадна була українська влада, коли мусіла випрохувати, виторговувати в Думи якийсь паршивий, загижений отель для всіх своїх органів урядування.

3. Кадетський міх на український горен.

Само собою, що для українства тим меньче Інструкція була тим досягненням, „єго же не преjdeши”. Ми найменьче мали підстав дивитись на цей стан, як на сталий, тривкий мир.

Але Інструкція мала для нас і багато позитивних моментів. Насамперед це був перший щабель нашої „законної”, юридично-правової державности.

А ця „законність” мала велике психологічне значіння для широких кругів малосвідомого, затурканого, призвичаєного до всякої „законности” обивателя. Він тепер уже инакше дивився й на Центральну Раду, й на Генеральний Секретаріат, і на всю українську справу. Тепер це було

законне, справжнє Правительство, влада, сила. А всяка сила й влада імпонує, насамперед. Потім вона викликає поштивість, вона санкціонує те, що до того здавалось обивателю непевним, вона вирішує всякі сумніви. Той обиватель, що ще вагався, боявся, не знав, на яку ступити, тепер рішуче ступав на українську ногу, заявляв себе українцем, широко розчиняв двері своєї неодважної душі для пробудженої ніжності. Тут Інструкція грала велику агітаційну, пропагандистську роллю.

А другим позитивним моментом її було те, що вона була міхом на наш горен, що вона дмухала в вогонь національної свідомости, не давала йому притихнути, розпікала до білого національну волю. Всі ті обмеження, які кадети так підступно поробили, на які покладали стільки надій, вони як раз служали нам на користь. Вони революціонізували маси й підтримували їхнє довірря до Українського Уряду. Коли Український Уряд немилий Тумчасовому Правительству, значить, він милий робочому народові. Коли Тимчасове Правительство обмежує його, значить, ці обмеження — не справедливі, не корисні для простого народу.

Крім того вони об'єднували, ці обмеження, гуртували соборну Україну. До Інструкції „окраїни” (Таврія, Харківщина, почасти Катеринославщина), будучи віддаленими від центру національного руху, виявляли відносно малу національну активність. Інструкція ж, одрізавши їх від усього національного тіла, зразу вдмухнула гаряче почуття спільности інтересів, чуття образи, гніву, обурення. „Окраїни” заворушились, захвилювались, стали тягнутись до „автономної” України.

Розбурхане національне чуття стало кристалізуватись і формуватись у виразні домагання. З усіх кінців України посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі, єднав усіх, збивав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження. Інструкція прислужилася до зміцнення й об'єднання національної самосвідомости краще, ніж сотні агітаторів.

Так само вона спричинилась до кращого вияснення суті й розміру українських домагань. Обмеження Генерального Секретаріату в сфері й об'ємі його компетенції послужили як раз для того, що вся Україна, навіть не українські елементи почули конечну необхідність у задоволенню цих сторін державного будівництва України. Обмеження підкреслили настійну необхідність самоорганізації й окремої державности земель, заселених одним народом, з одними економічними, побутовими, культурними й історичними умовами життя.

Інструкція ще раз нагадала, що мир, дійсний мир між націями здобувається боротьбою, творенням своїх сил, єднанням їх і єднанням в інтересах працюючих. Коли ці інтереси порушено, миру не може бути, а всякі угоди й договори є тільки тимчасовим передихом для нової боротьби.

4. Гній старих ран.

А інтереси організації життя на Україні порушувались Інструкцією дуже помітно. Іменно треба було якомога більше організації, продуктивної праці, розчищення всіх сфер економічного й політичного життя від старих пережитків, від гною старих ран, від нечисті й отруйних елементів старих часів. Треба було якомога більше засобів для того, якомога більше сил.

Розхитане війною економічне життя України підупадало. Голод примарою ходив уже по Росії й подихав холодом на деякі частини українських губерній сумежних з Росією (Чернігівщина). Продовольчих запасів було мало, сама продовольча справа провадилась хаотично, безладно, без системи. Петроград просто вигрібав усе, що міг з України й тим обмежувалась уся його

продовольча політика. Розуміється, він ні за що не хотів дати Україні право самій порядкувати цю справою в себе.

Фінанси стояли ще гірше. Податків ніхто ніяких не платив. Населення не почувало ніякої пошани до Уряду, не чуло ніякої організації й через те не хапалось з виплатою своїх залежностей.

Селянство, змучене війною, знервоване революцією, убоге в духовному житті, бідне на розвагу, на засоби одхилення психіки від тяжких явищ життя, кинулось у алкоголізм, шукаючи в йому забуття й розваги. По всіх селах розплодились у колосальній кількості саморобні ґуральні, які курили горілку-„самогонку”. Сотні тисяч пудів дорогого хлібу без жалю винищувалось на вироб цієї п'яної отрути. Село напивалось, дуріло, труїлось, мучилось і рятувалось тою самою „самогонкою”.

Міліція сільська (та й міська) була організована зле, ніхто її не поважав, не боявся, не слухався. Подекуди траплялись випадки хабарництва міліції. Стара поліцейська нечисть під назвою міліції пробіралась знов до своїх теплих посад. А з нею пробіралась і контрреволюція.

Суд не функціонував. Народ не вірив цій закостенілій, продажній і пристосованій до захисту привілегій і законів пануючих клас інституції. Народ сам шукав рятунку й справедливості в собі. Пішла пошесть самосудів.

З фронту цілими масами сунули дезертири. Вимучені й розлючені своїми стражданнями в пеклі побоїща, вони страшною темною силою йшли на країну, забивали всі залізниці, додавали ще безладдя й часто виливали на неповивних свою лють і свій одчай.

Скликаний зараз же по прийняттю Інструкції Секретарством внутрішніх справ з'їзд комісарів з України розгорнув сумну й загрозливу картину безладу, розпаду, дичавіння. Всі комісарі в один голос жалілись на брак засобів для організації органів порядку. Але де ж було їх взяти, коли Тимчасове Правительство навіть ту нещасну обіцяну крихту в 300.000 карбованців для внутрішніх потреб Генерального Секретаріату не хотіло видати. А тут же треба було сотні мільйонів кинути, щоб скласти міцні, тверді органи охорони ладу.

Отже не диво, що населення само, як сказано, шукало якихсь засобів рятунку. Самосуди не могли задовольнити.

Це були швидче акти помсти, розправи, а не охорони.

І от цілком природним шляхом виникає „вільне козацтво”. Найбільш свідомий, — політично й національно, — елемент села брав на себе завдання охорони порядку й ладу в своїй околиці. Складалась організація, розподіляла ролі, вводила дисципліну, діставала зброю, коней, заводила навіть форму одягу й несла охоронну службу в своєму районі. Одне село зносилося з другим, волость з волостью, організації вільного козацтва перекидалися у другі повіті. І таким чином пішли „сотні”, „куріні”, „коші” козацькі. Особливо цей рід самооборони населення розвинувся в прифронтовій смузі, де найбільше було дезертирства й грабіжництва. Через те на тому самому з'їзді комісарів ті комісарі, що були з прифронтових губерній, гаряче обстоювали необхідність підтримки й розвитку цієї корисної й природної організації населення. А комісарі з дальших губерній, де ця організація ще не встигла прищепитись, побоювались її, страхалися „самочинности” й були проти неї.

Але Генеральний Секретаріат справедливо бачив у ній один із засобів хоч трохи навести лад у краю. Практика вільного козацтва вже показувала, що вільне козацтво притягало елемент розвинений, революційний і національно свідомий. Був навіть якийсь романтизм у всьому

духові цих сотень, курінів, навіть в одягу (жупани, старі шаблі, козацькі шапки). Сам народ пригадував колишні часи, обтирав порох з старих, забутих традицій і звертався до них за порятунком.

Але знов таки, щоб допомогти й цьому явищу, треба було засобів, треба було грошей, зброї, одяжі для добровільних охоронців ладу й життя населення.

І знов натикався Генеральний Секретаріат на стіну, знову почував себе безсилим, позбавленим усякої можливості робити щось корисне й необхідне для організації краю.

5. Туга за владою.

А Генеральний Секретаріат уважався ж владою, Урядом. Все населення тепер дивилось на його як на єдиного упорядчика всякого лиха й неладу. Він мусів навести порядок, дати людям хліба, спинити грабіжи, навезти товарів, прикрутити дезертирів, хабарників, спекулянтів, спинити війну, розподілити землю, поліпшити залізні дороги, підвищити платню слугащих, обмежити й знищити здирство та експлуатацію капіталістів. Адже Генеральний Секретаріат був тепер Правительством України.

А це Правительством не мало навіть тих кільки десятків тисяч рублів для завдатку київській городській Думі, без якого цей „демократичний” орган не хотів пустити в смердючий отель Правительством. Петроград не відповідав на домагання Г. Секретаріату, на його донесення в справі організації краю. Це була розрахована, подла провокація вигнаних можновладців: а ну, мовляв, нехай поpróbують без усяких засобів творити свою автономію! Нехай здіскредітують себе перед своїм власним народом, нехай на них окошиться гнів населення за все те паскудство, яке ми там нароби́ли.

Населення ж не знало цих єзуїтських способів боротьби Тимчасового Правительством з його волею. Населення бачило свій Уряд, воно ждало від його праці, помочі, всього того, для чого повинен існувати дійсно народній Уряд.

А згага сильної, твердої влади була не тільки у широких мас населення, не тільки у знервованого й втомленого обивателя, але й у більш організованих, свідомих елементів, навіть серед кругів самої Центральної Ради, їм так хотілось, щоб був, нарешті, справжній, свій, сильний, порядкуючий Уряд, що вони забували все, що знали, й в один голос кричали Генеральному Секретаріатові: „Беріть владу в свої руки! Та будьте ж сильні, тверді, будьте справжнім урядом!”

І коли все ж таки, не вважаючи на їхнє жагуче бажання, на благаюче домагання всього населення, яке так охоче приймало ту тверду владу, коли тої влади Ген. Секретаріат не виявляв, його обвинувачували в неумінню, в нетвердості, в нездатности бути урядом.

І Генеральний Секретаріат під батогами цих криків, під пресом дійсної потреби дати лад розколошканому краєві робив надлюдські усилля, щоб справді, не діскредітувати перед усім народом ідею української влади.

Але що він міг зробити, коли, насамперед, кровоточива рана в тілі народу, ота війна, оте джерело всякого неладу, знесилля й анархія, коли та рана не загоювалась, коли її руська буржуазія не переставала піддержувати, роз’ятрувати? Що міг зробити новонароджений український Уряд, коли він мав зв’язані руки, коли в найважливіших галузях господарського життя йому було перекопано шляхи?

6. Необхідність розв’язати руки.

І цілком зрозуміло, що єдиним виходом з цього трагічного становища було якомога швидше розплутати пов'язані руки й узяти в них усі засоби, які належить мати тому, хто повинен робити творчу державну роботу.

І цілком природно, що Генеральний Секретаріат тільки в цьому напрямі й міг бачити свою діяльність продуктивною. Це він і заявив цілком виразно в своїй декларації на засіданні Малої Ради з 12 жовтня (н. ст.).

Заявивши, не зважаючи на Інструкцію, свою цілковиту відповідальність тільки перед Центральною Радою, а також про твердий намір разом з усією українською демократією добиватись точно зазначених державних форм, що мають забезпечити „майбутній національно-політичний стан яко рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії”, розповівши про становище в краю й про намічені заходи щодо поліпшення його, Генеральний Секретаріат рішуче ставав на шлях поширення як своєї компетенції, се-б-то включення в неї всіх виключених секретарств, так і об'єднання всіх одрізаних губерній з усією Україною.

Кінчалася Декларація заявою, що Секретаріат буде „черпати свою силу з самого джерела тої сили: волі народу”.

І цілком зрозуміло, що таку декларацію було ухвалено не тільки українськими, але й неукраїнськими демократичними партіями. Бо вони самі виразно бачили, що без цих поширень Інструкції буде не організаційна, не творча робота, а тільки побільшення безладдя, від якого могла виграти хіба що контрреволюція.

Це й підтвердилось як раз тим, що кадети, що були в Ц. Раді, не погодились з цим поглядом, не схотіли згодитись з декларацією й виступили з складу Центральної Ради. Для них безладдя й поглиблення його були не страшні, а бажані.

А з другого боку цей виступ кадетів яскраво підкреслював, що, дійсно, Інструкція для них була тільки примусовим перемир'ям, яке вони охоче зривали. А зриваючи, розпочинали нову боротьбу.

Тимчасове Правительство, будучи цілковито в руках кадетів, розуміється робило тільки те, що диктувалося ними. Воно, як сказано, не давало грошей Генеральному Секретаріатові, не зверталось до його ні з якими справами, ігнорувало, провокувало. Наприклад, історія з призначенням на посаду Київського Комісара К. Василенка без порозуміння з Генеральним Секретаріатом, навіть без оповіщення його про такий важний факт у житті столиці України, було ніщо інше, як провокація. І характерно, що соціалдемократ-меньшевик К. Василенко, „тоже-малоросс”, який навіть один час був членом Генер. Секретаріату, прийняв цю посаду, прийняв проти бажання всієї укр. демократії, проти бажання Генер. Секретаріату. Розуміється, це був уже стан війни.

7. Остання „законність” гнилих можновладців.

А особливо цей стан виясвився, коли в Центр. Раді та в Ген. Секретаріаті виразно встало питання про скликання Українських Установчих Зборів. Українська демократія хотіла раз на все точно й „правильно”, загальним голосуванням вияснити волю населення всієї України. Українські Установчі збори мали бути логічною й послідовною реалізацією права самоозначення націй.

Але така послідовність здалася гнилій петроградській владі до того страшною, що вона рішила вступити з українством до рішучої боротьби.

Але як? Спочатку „законники” хотіли повести справу „законно”: притягти до суду Генеральний Секретаріат за „сепаратизм”. З цією метою було навіть дано з Петрограду наказ київській судовій владі розпочати проти Генер. Секретаріату судовий процес.

Але, очевидно, така „законність” здалась буржуазним шахраям небезпечною. Хто його зна, що з того могло вийти. Адже цей процес мав відбуватися на Україні, де населення, не виключаючи й війська, ставилось з деякою відмінністю що до кадетських прокурорів і до Генерального Секретаріату.

І з усієї справи міг вийти такий наслідок, що й пани-кадети й пани-прокурори могли опинитися під судом народу. А такий суд не віщував цим панкам нічого доброго.

Отже постановлено було на цей ризикований шлях не ставати. Навіть чутки й поголоски про цей намір якомога чистіше позамітати.

Замість того вибрано було інчий, не такий „законний” спосіб боротьби, але, як здавалось кадетам, певніший: викликати більшість українського Уряду в Петроград, немов би на конференцію, а там... видніше буде, що з ними зробити. А зробити мали просту річ: арештувати Генеральних Секретарів у Петрограді, а в Києві розігнати Центральну Раду швидким і рішучим наскоком.

Ні Центральна Рада, ні Генеральний Секретаріат про ці плани не знали. Потім тільки вияснилось, що в Петроградській тюрмі вже було наготовлено камери для Генеральних Секретарів. Ми гадали, що Тимчасове Правительство хоче на нас „воздействовать” у конференції. Нам також треба було „воздействовать” на його й вияснить, коли можна, хоч трохи його дурну політику. І через те декілька членів Генерального Секретаріату рішили виїхати до Петрограду на запросини Тимчасового Правительства.

Але вони приїхали туди в той день, коли большевики вже обстрілювали Зімовий Палац і коли наші „законники” тікали від „беззаконного”, але могутого вибуху робітничої революції. Ні конферувати ні змагатись не було вже з ким, „грізна” влада розлетілась на всі боки, як купка злодійкуватих горобців.

На тому й скінчились відносини Українського Уряду з „демократичним” Тимчасовим Правительством.

РОЗДІЛ ІІІ. РОБІТНИЧЕ-СЕЛЯНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ Й НА УКРАЇНІ

1. Через що не за інчою „демаґогією”?

Вороги большевиків люблять пояснити їхній успіх у боротьбі з Тимчасовим Правительством їхньою демаґогією, наклепами, потуранням темним інстинктам мас і тому подібним.

Коли це пояснення йде від щирого серця, то воно — тільки наївне й жалюгідне. Коли — нещире, то воно виявляє злу безсилість.

А хіба ж прихильники Тимчасового Правительства, запальні оборонці коаліції з буржуазією не вживали демаґогії, наклепів на большевиків? Хіба не кричали всі ґазети про большевиків, що вони — німецькі шпіони, запроданці, зрадники, потайні прихильники монархізму? І хіба це не кричалось у той час, коли большевицькі ґазети було закрито, коли їм було затулено рота?

Далі. Хіба есери не „потурали інстинктам” селянських мас „демаґогічними” обіцаннями землі?

І хіба ж у руках коаліції не було всіх апаратів влади, всіх засобів як найкраще поставити пропаґанду своїх ідей і намірів? А один „божественний”, „душка” Керенський? Він же літав з фронту на фронт і невгамонно „одушевляв” армію.

І чого ж то так сталось, що маси повірили большевицькій демаґогії, а не коаліційній? Через що вони не злякались, що большевики — німецькі шпіони, зрадники й запродавці? Чому маси на фронтах і в тилу так люто трошили ту коаліцію?

Та дуже просто: самі маси були з природи своєї, з свого класового становища большевиками, се-б-то, вони всією своєю істотою хотіли повного політичного й соціального визволення. І, розуміється, вони охотніше вірили тим, хто кликав їх до такого визволення, хто їм обіцяв його, ніж тим, хто спиняв, хто кликав далі віддавати своє життя в ім'я чужих і гидких інтересів.

Але в чому ж, власне, була та демаґогія большевиків?

Тимчасове Правительство не хотіло й не могло спинити війни. Воно лякало маси гнівом і карою союзників; воно їх розчулювало слезливими словами про вірність своїм друзям, про честь держави, про обов'язок революції піддержати боротьбу проти німецького мілітаризму.

А большевики на це казали: європейські капіталісти, грабіжники своїх і чужих народів, не можуть бути союзниками революційного, російського робітництва й селянства. Ніяких зобов'язань що до них не може й не повинно бути. Є вищий обов'язок: спинити страшне злочинство війни, припинити нищення сил російського народу. Тимчасове Правительство не хоче й не може цього зробити, бо воно упадає перед союзницькою й своєю буржуазією. Коаліція демократії з буржуазією також не здатна це зробити, бо ця коаліція є тільки засіб прикрити дійсне панування буржуазних класів. Єдина можливість спинити війну — це взяти працюючим класам владу в свої руки, порвати всякі зобов'язання що до союзників і заключити мир з німцями. Коли ж союзники спробують ужити якихсь репресій до революційної Росії, то боронити свою волю всіма силами.

Отже нічого дивного не було в тому, що на боці Тимчасового Правительства не лишилось ні одного полка, коли большевики вдруге в листопаді (н. ст.) виступили проти його. Значна більшість Петроградського ґарнізону, майже все робітництво з зброєю в руках, свідомо й рішуче стали до боротьби за здійснення большевицької „демаґогії”.

А за Петроградом розкотилась революція по всій Росії й за якийсь тиждень-півтора вся коаліційна влада, так само як колись царська, розлетілась на трісочки, й замінилась владою робітничо-селянською, владою Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів.

В Петрограді сформувався новий Уряд, Рада Народніх Комісарів, який оповістив „війну війні”, війну капіталізму, боротьбу з буржуазним устроєм держави й творення в Росії підвалин нового ладу, — соціалістичного.

2. Комітет Охорони Революції.

На Україні робітничо-селянська революція прибрала інші форми, ніж у Росії. Тут на арену боротьби виступила третя сила — українство. І ця сила перемогла обидві: й большевизм і коаліцію.

Як тільки в Петрограді вибухло повстання й Тимчасове Правительство майже все було заарештоване большевиками й звістки про це дійшли до Києва, тут, звичайно, також піднялось

заворушення. Большевики мали серед київського ґарнізону деякі свої частини, але їх було не настільки багато, щоб можна було з ними виступати до рішучого бою з правительственными військами. В той же час військового урядовий штаб робив усі заходи щоб напасти на большевиків. Перемога Уряду, розуміється, насамперед повела б до реакції, контрреволюції, а тим самим і до антиукраїнства.

Отже, щоб перехопити ініціативу в свої руки, українська й неукраїнська революційна демократія сформувала „Комітет Охорони Революції”, який перебрав у ці дні всю військову й адміністративну владу в свої руки. Складався він з усіх партій і організацій, не виключаючи й большевиків.

Комітет видав дня 8 падолиста н. ст. відозву до населення України, в якій між инчим говорив:

„Власть Комітету, котрий об'єднує всі органи революційної демократії, всі революційні й соціалістичні партії нашого краю, як українські так і неукраїнські, поширена на всю Україну, на всі дев'ять губерній: київську, подільську, волинську, полтавську, чернігівську, харківську, херсонську, катеринославську й таврійську.

„Краєвий Комітет для охорони революції закликав всю людність до спокою, а всі революційні й демократичні організації об'єднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Краєвого Комітету. Громадяне України, до спокою, праці й дружної оборони революції вас кличе Краєвий Комітет”.

3. Перемога третього.

Отже тут важно одзначити два факти. Перший: Краєвий Комітет Охорони Революції поширив рямці інструкції й включив у свою компетенцію одрізані кадетами губернії. З цього моменту Україна фактично об'єдналась.

Другий важний момент є той, що в складі цього комітету були й большевики.

Але, на жаль, не довго. Того ж дня, як видано відозву, большевики виступили з комітету. Причиною була принята Малою Радою резолюція про повстання большевиків. Такого змісту:

„Визнаючи, що влада як у державі, так і в кожному окремім краю, повинна перейти до рук усієї революційної демократії, уважаючи недопустимим перехід усієї влади виключно до рук Рад Робітничих і Салдатських Депутатів, які являються тільки частиною зорганізованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді”.

Цілком зрозуміло, що большевики не могли лишатися в тій організації, яка була проти них, і виступили з неї. Згоду було розірвано.

Київська Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, що була під керовництвом большевиків, рішила триматися окремо від Центральної Ради.

Але й проти Краєвого Комітету охорони революції й проти Ради Роб. і Салд. Деп. на Україні рішуче виступив штаб округи, на чолі з новопризначеним поза плечима Ради начальником округи Поляком ґенералом Квєцінським і комісаром при окрузі Українцем ренегатом Кирієнком. Опираючися на школах юнкерів і прапорщиків та на козаків, постановив штаб кровью залити всяку спробу революції. На поміч собі викликав штаб з фронту ще деякі козацькі частини, чесько-словацький баталіон і кілька так званих баталіонів смерті, вірних скинутому правительству. Краєвий Комітет охорони революції проголосив штаб розпущеним. В дожданню помочі з

фронту штаб ухвалив розправитися з Радою Робітничих Депутатів, провід якої був у руках большевиків.

З цією метою штабом було зроблено провокаційний трус і арешт большевиків в палаці на засіданню Ради роб. і салд. депутатів. Трус і арешт було зроблено не вважаючи на те, що, як відомо було й штабові, Рада роб. депутатів не мала наміру робити виступу, не почувачи себе для того сильною. Не зважаючи на протест представників Ц. Ради, що взялися мирно улаштувати конфлікт, арештованих не випустили й одвезли в військову тюрму.

Тоді большевицькі військові частини, розлючені провокацією різних Кириєнків кинулися до бою з численно переважаючими їх правительственними військами.

Розпочався справжній бій на улицах Києва. Пущено було в акцію кулемети, гармати, рушниці. Большевицьких сил було мало. Чехословаки й юнкери, опора штабу, вже почали перемогати. Але тут вмішались війська Центральної Ради й вирішили всю справу. Юнкери почали тікати. Чехословаки запротестували проти свого начальства, що вело їх у бій проти народу, й штаб мусів прохати миру.

Умови миру було складено такі:

1) Певний контроль над штабом в особі окремого комісаріату, 2) увільнення арештованих большевиків, 3) приведення міста до мирного стану, 4) розслідування подій у палаці, 5) вивід з Києва військових частин, приведених у зв'язку з подіями.

Штаб умови ці прийняв, але, розуміючи, що це умови тільки на якусь хвилину, не схотів дождатись свого арешту й увесь утік, разом з „землячком” Кириєнком, комісаром Тимчасового Правительства. І таким чином уся влада в Києві перейшла до рук Центральної Ради й Генерального Секретаріату.

РОЗДІЛ IV. ПРОГОЛОШЕННЯ ФЕДЕРАЦІЇ З РОСІЄЮ

1. Третій Універсал Української Центральної Ради.

Центрального російського Уряду, з яким складалося умови, договори й інструкції не стало. Недобитки його метушилися по фронтах і ріжних закутках Росії, намагаючись привернути до себе „загублений рай” колишнього панування. В Москві й инчих містах Росії одбувались люті жорстокі бої за владу.

Отже для української демократії питання стояло так: або визнати петроградський Уряд Народніх Комісарів і йти з ним разом, поділяючи всю його соціальну й політичну програму, або вести цілком самостійну, ні з ким уже не пов'язану акцію.

Центральна Рада вибрала другий шлях. Своєю резолюцією в справі повстання большевиків вона вже з самого початку поставилась негативно до большевицької влади.

Другий же шлях, розуміється, перш усього консеквентно вимагав: викинути на смітник історії Інструкцію й провадити організацію української державности тільки своєю волею й своїм розумінням. А ця воля й розуміння, а також уся загально-російська й українська ситуація вимагала як найшвидшого об'єднання українських земель в одну цілість, перебрання до рук української влади всіх галузів політичного й господарського життя на Україні й самостійного, негайного вирішення питання про війну, мир і землю.

Властиво, силою обставин Україна фактично відрізалась од Росії, маючи з нею тільки номінальний федеративний зв'язок. Центральній Раді лишалося тільки відповідним актом зафіксувати цей стан.

Це й зробив 3-й Універсал, оголошений Центральною Радою 20 листопаду (н. ст.) 1917 року. Він звучав так:

Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всеї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Ото ж оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі—касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею й наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання й кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнучи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно — персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному

Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх—9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Києві 7 (20) листопада 1917 р.

2. От тепер, коли руки розв'язано...

Третій Універсал уже не зробив такого сильного вражіння на населення, як перший, хоча здобутки, зазначені в йому були без порівнання більші.

Це через те, що Третій Універсал явився не результатом безпосередньої боротьби, великого напруження сил, що дає при успіху вибух радості. Він, розуміється, також був наслідком нашої акції, нашої боротьби, він впливав із усієї ситуації, що склалась не без участі нашої волі й напруження сил. Але помітною, виразною силою, що випхнула Універсал на світ, були все ж таки зовнішні, незалежні від нашої волі обставини: робітничо-селянська революція в Росії. Вона розірвала ті нитки, якими пов'язало нас Тимчасове Правительство, увільнила наші руки, якими ми зараз же утворили зазначений в Універсалі стан на Україні.

Третій Універсал викликав швидче чуття глибокого задоволення, чуття розрішеної справедливості. Тепер, нарешті, ми могли творити життя по нашому образу й подобию, і тільки по нашому. Тепер ми мали всі засоби для того. Всі державні апарати переходили до рук Генерального Секретаріату, всі фінансові засоби були до його розпорядимості, вся військова сила підлягала його наказам. Навіть та частина всеросійського фронту, що проходила по території України підлягала тепер Українському Урядові, якому головнокомандуючий південно-західним фронтом генерал Володченко висловив свою підлеглість. Все населення, вся демократія України дивились на український Уряд з надією й вірою. Особливо ж найбільш революційна, се-б-то найбільш колись соціальне й політичне пригнічена, упосліжена, — пролетаріат сільський і мійський. Навіть большевики не мали гострої й виразної ворожості до цього Уряду. Бо він для всіх був тим Урядом, який боровся з Тимчасовим Правительством, якому російська буржуазія в'язала руки й кидала колоди на шляху його творчої соціальної й національної праці.

Цим також можна пояснити те явище, що на Україні большевизм під цей час не мав сили. В той час, як по всій Росії, по всіх великих і малих її містах та й селах, ішла жорстока й кривава боротьба й влада переходила до рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, на Україні деякі спроби захоплення влади большевиками не мали успіху. Ми це тоді пояснювали тим, що гаряче, свідоме національне почуття широких мас не допустило їх до „анархії”. Це не вірно. Дальші події виразно показали, що головною силою було не національне почуття мас, не

їхня національна любов до української влади, яку вони підтримували проти замахів на неї, а соціальне довірря до неї, надії на те, що тепер, коли вона увільнилася від пут, вона розрешить швидко, справедливо й в інтересах їх, отих широких мас голоти всі насущні, наболілі питання.

Розуміється, національне чуття грало також велику роль. Це доказується ось чим. Всі ті салдатські маси, а також українське національно-свідоме робітництво, що підтримували й оберігали Центральну Раду, зовсім не були ворожі до большевизму. Вони не могли бути до його ворожими, навпаки, вони всією душою поділяли його лозунги цілковитого соціального визволення. Але вони разом з тим не дозволяли большевикам скинути українську владу. Бо вони мали національну гордість, самоповагу, національну пробуджену ніжність, яка хотіла свого, в своїх формах того визволення. Вони нічого не мали проти лозунгу „вся влада радам”, але яким радам? Своїм.

А як така єдина на всю Україну Рада вже була, як вона вже сама раніше боролася з буржуазією, як сам Генеральний Секретаріат у своїй відозві заявляв, що Центральна Рада є не що інше, як загально українська рада робітничих, селянських і салдатських депутатів, то чого ж ще більше треба, для чого ще якісь інші ради? Центральна Рада справиться не гірше іншого уряду з усіма лихами на Україні, розв'яже всі питання так, як то потрібне для повного соціального й національного визволення всіх експлуатованих, всіх поневолених і упосліжених.

І от ця віра, іменно ця, а не тільки національна, не допустила під той час большевизму на Україні.

РОЗДІЛ V. ОСНОВНА ХИБА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1. Не маси винні.

Але українська демократія не зрозуміла дійсної суті прихильности українських широких мас до своєї влади. І це нерозуміння було одною з причин тих помилок і неудач, які так щедро посипались, далі на голову молодій українській державности.

Коли аналізуєш тепер усі ті події, які таким бурхливим, болючим вихором проносились крізь історію українського відродження, то перш усього задаєш собі питання: як же то так сталось, що ті маси, які так гаряче, так віддано піддержували й боронили українську владу, які так горіли національним чуттям і виявляли таку міць національної самосвідомости, як воно так сталось, що вони раптом одвернулись від нас, покинули й навіть повстали проти своєї влади?

Ми тоді, коли прихильність мас до нас гасла й помірала, пояснювали це большевизмом. Большевики, мовляв, здеморалізували салдатські маси, з'агітували їх, оббріхали українську владу перед ними, розпалили своєю демагогією їхні темні інстинкти, потягли за собою безсовісними, безоглядними обіцяннями всяких нездійснених благ, — от маси й пішли за ними. А ми, мовляв, чесно поводитись, ми не обіцяли того, що неможливо, ми дбали про організацію життя, ладу, порядку, ми не хотіли руйнувати господарських сил країни, ми кликали маси до дисципліни духа, до роботи, а це здеморалізованим масам не подобалось і вони через те одвернулись од нас.

Так ми тоді роз'ясняли ситуацію. Так, мабуть, будуть роз'яснять її українські історики. Але таке роз'яснення буде або нещире або наївне, як воно було й у нас.

Так пояснялось і пояснитиметься особливо ще й для того, щоб виправдати наші маси, щоб довести, що вони таки мали національну свідомість, а що їх тільки збаламутили вороги

українства й через те вони так схибнули під той час.

Так само вороги українського відродження будуть посилалися на цей момент і доводити, що ніякої національної свідомости у мас не було, бо от-же вони повстали ж самі проти української влади.

І те й друге пояснення — не вірне. Вся причина в тому, що українська влада, що вся керуюча, партійна українська демократія розійшлася з своїми масами, що вона була соціально непослідовна, нерішуча, невиразна й не соціалістична.

2. Соціалізм малоросійського хуторянина.

Повторяю сказане мною в початку цієї праці: ми, всі українські керуючі партії, були не соціалістами, а тільки демократами, республіканцями й національними революціонерами.

Правда, ми всі називали себе соціалістами: соціальдемократи (ніби правовірні вже, давні соціалісти), соціалісти-революціонери, соціалісти — федералісти, соціалісти — самостійники. Все соціалісти. Але це все були не вірні назви. Одна тільки ґрупка, що створилася під час революції, цілком вірно, щиро й чесно назвала себе, а іменно: „національна революційна партія”. Члени сеї „партії” отверто називали себе не-соціалістами, але характерно те, що вони цілком погожувались з усіма постановами, з усією соціальною політикою керуючих соціалістичних партій Центральної Ради.

Що соціалізм був тоді в моді, що кожний протестант проти царських поліцаїв називав себе соціалістом, це відомо. Але через що ж усе таки іменно соціалістами себе називали? Чому не революціонерами? Чого назва тільки революціонер, демократ, республіканець не задовольняла й конче треба було ще „соціалістом” назватись?

Бо маси, мовляв, найбільше вірили тільки соціалістам. І через те бідні люди, які до революції ідейно ворогували з соціалістами, які все своє життя жили як добрі, спокійні буржуа, які ніколи ніякої революції ні в якій галузі буржуазного життя не допускали, раптом мусіли назвати себе соціалістами, коли хотіли брати активну участь у політичній чи національній революції. Бо маси инакше й слухати б їх не схотіли.

Так, дійсно, маси б їх инакше не схотіли слухати. Бо маси, коли не науково, то інтуїцією відчували суть соціалізму, вони своїм клясовим інстинктом угадували дійсний зміст цього учення. Коли б не було справжніх соціалістичних партій, які давали лозунґи масам, які їх вели по шляху соціалізму, то самі маси під час цієї революції витворили б такі лозунґи, як витворювали їх вони, наприклад, на Україні під час Хмельниччини, гайдамаччини, коли маси боролись за лозунґи соціального визволення: геть усяких соціальних експлуататорів! (А як такими експлуататорами були переважно кляси поміщицькі та торгові, а вони репрезентувались поляками й євреями, то звідси й клич „геть ляхів і жидів” був, більш соціального, ніж національного характеру.)

Бо з того часу, як одна частина людськості поневолена другою, як одна кляса визискує, топче другі й користується ними, як гноєм для своєї сили й росту, з того часу серед цих поневолених живе невгамоване, невтихомирене, вічно непокійне, вічно болюче прагнення до свого визволення, до скинення панування одних людей над другими, до соціальної справедливости, се-б-то до знищення поділу людей на кляси, на пануючих і поневолених.

Працюючі, соціально-поневолені, визискувані є з природи своєї соціалістами. Бо ще раз: соціалізм є визволення від усякого утиску, рабства, глуму й визиску. Але соціалізм поневолених є не той соціалізм, який розуміють і розуміли ті „соціалісти”, що для довірря мас

підфарбувалися під його.

А також і не той, який розуміла українська демократія, не виключаючи й наших „марксістів” соціалдемократів. Ми, українські соціалдемократи, вихолостали марксізм. Ми вирізали в його життєву, творчу, активну частину й лишилися безплідними, неактивними, гладкими кабанцями. Ми лишили собі з цього революційного, жагучого, повного протесту, гніву й великої волі вчення тільки одну половину: об’єктивний хід подій. Ми прийняли з його тільки те, що нам може дати незалежний від нашої волі, від наших прагнень, механічний розвиток соціальних відносин.

О, ми з легким серцем, з великою охотою прийняли такий марксізм. Коли, мовляв, людське громадянство розів’ється до свого логічного кінця, коли розвиток продукційних сил капіталістичного ладу дійде до свого необхідного, історичного довершення, коли назріють самі собою нові сили, новий лад, тоді царство капіталу само собою упаде, тоді настане соціалізм, рівність, вища соціальна справедливість.

А до того часу такий „соціаліст” міг бути й поміщиком, і фабрикантом, і активним визискувачем чужої праці, паразітом, дармоїдом, міг жити етикою пануючих, піддержувати всі установи буржуазного ладу, міг без протестів, без найменших усиль бути вірним прихильником несправедливого ладу, — бо що, мовляв, зробиш, коли такий об’єктивний хід річей, коли законів громадянства не перевернеш усиллями особи чи партії, поки в йому не визріє новий лад з новими законами.

Такий „марксізм” був подібний до того легендарного малоросійського гладкого хуторянина, який лежав під деревом і ковтав вареники, що росли на тому дереві й падали йому в рот. Ще самі й у сметану вмочалися. Наш соціалізм був цілком подібний до цих вареників. Ми лежали собі, ситенькі, гладенькі, в буржуазному холодочку, тішились на м’ягенькій травичці, мугикали собі малоросійські пісенькі й ждали, що вареники соціалізму визріють на нашому хуторянському дереві й падатимуть нам у рот. Наше ж усилля буде тільки в тому, щоб роззявити свого малоросіянського ротика й ковтнути чудодійний плід об’єктивного розвитку річей.

Та й то ще коли те буде! Не за нашого віку, хіба що внукам упаде в рот.

І ми тим, по правді сказати, дуже й не клопотались і не журились. Виростуть на вербі вареники, чудесно, ми нічого не мали проти їх, навпаки, ми ж самі казали, що вони таки колись визріють. Не визріють? Ну, що ж, ми не винні.

А все ж таки ми соціалісти, марксісти, бо ми маємо програму соціалістичну, ми в своїх промовах і статтях завжди вживаємо такі вирази, як: „пролетаріат”, „буржуазія”, „розвиток продукційних сил”, „клясові протиріччя” й інші хороші, учені марксістські слова, а дрібна буржуазія, оті всі есери, есефи, не люблять уживати цих слів, отже вони, значить, не чисті соціалісти.

Не маючи самі жагучого, одважного прагнення знищення в самих його основах, у самому його ґрунті капіталістичного ладу, ми й другим не вірили, не розуміли їх, не розуміли великої, могутньої простоти большевизму, тої простоти, яка є властивою всім щирим, послідовним, для блага великої більшості людськості напрямленим вченням. Не демаґогія, а велика простота й щирість їхніх стремлінь, їхньої акції тягли до себе страждучі, експлуатовані маси. Наприклад.

Большевики оповіщають війну війні. Вони викликають своєю агітацією й пропаґандою огиду, обурення й ненависть поневолених кляс до цього страшеного зла, до цього злочинства пануючих кляс, які в ім’я своїх клясових інтересів убивали мільйони людей, руйнували життя

десятків мільйонів родин, нищили сотні й тисячі мільйонів рублів на це нечуване побоїще. І з повною послідовністю, з невмолимою упертостю роблять усе, щоб спинити це страхіття: руйнують армію, розкладають її, знесилюють, примушують Тимчасове Правительство серйозно думати про припинення побоїща, про мир. Вони ні перед чим не зупиняються. Договори з союзниками? К чорту всякі договори з світовими грабіжниками, інтереси мільйонів працюючих вище всяких договорів. Інтереси Росії? Міжнародня ситуація? Ніяких міжнародніх, імперіалістичних інтересів у працюючих кляс немає й не може бути. Маси, розуміється, не могли не відчувати цієї широти, цієї відданости большевиків їхнім інтересам.

Далі. Большевики агітують за дійсну революцію, за знищення панування паразитарних, експлуататорських кляс, за повне соціальне визволення широких мас. І послідовно, твердо, непохитно, до самого кінця провадять свої ідеї в життя. Вони нищать усі апарати, всі органи клясового панування буржуазії, перевертають до гори ногами всі поняття, викидають на смітник усі закони пануючих, усю їхню етику, звичаї, моди, все чисто. Вони мають на меті тільки інтереси покривджених і працюючих. Хто працює, той має право на владу, на повагу, на життя. Всі паразити, дармоїди, всі, хто не творить цінностей життя, — не повинні мати місця в новому громадянстві.

І як же могли оті покривджені, працюючі не відчувати симпатій до большевиків, не вірити їм, не йти за ними?

Большевики робили, діяли тільки для мас, і через те вони вірили тільки в маси, через те у них був запал, воля, прагнення, захват, ентузіазм.

Ми ж не мали ні віри тої, ні захвату, а, значить, не мали й довіря мас. Це було в нас у перший період творення нашої державности, коли соціальний і національний моменти зливались в одне сильне, сміливе ціле. Тоді був і наш ентузіазм, і наша непереможність, і непоборима, непохитна віра мас.

Але далі в нас не вистарчило сміливости, одваги, широти й далекосяжности погляду. Ми злякались „темних інстинктів” мас, ми перестрашились їхньої великої простоти, нам забракло дальшого, більшого ентузіазму.

А забракло через те, що ми не мали сильного, національно свідомого пролетаріату. Наше робітництво силою проклятих історичних умов було в переважній більшості своїй зденационалізовано, зрусифіковано. Через те ми не мали широких пролетарських мас, які б силою свого войовничого, революційного духу підпихали нас, керовників, які б вимагали від нас рішучости, які б виділили з себе нові кадри революційних керовників, і національно свідомих, і соціально одважних. Наша головна опорна сила була в селянстві. І то не в голоті сільській, а в більш заможному селянстві, як більш розвиненому й національно-свідомому. Селянство ж само по собі ніколи в соціальних рухах керуючої ролі не грало, воно завсігди йшло за більш розвиненими й революційними клясами. Отже воно й у нас не могло витворити сили ініціативи, не могло дати нових керовників. Найбільше, що воно могло зробити, це одвернутись від тих, хто не задовольняв його, й піти за рішучими й сміливими.

Але замість того, щоб іти до свого пролетаріату, хоча би й ще не зовсім пробудженого національно, замість того, щоб будити його й набіратись у його соціальної рішучости й одважності, замість того, щоб, пішовши з ним соціально, повести його за собою національно, ми одсахнулись від його, ми злякались його й навіть того селянства, що пішло за ним.

Це була основна помилка й хиба наша.

А з неї вже консеквентно стали впливати й усі наші дальші, болючі й шкідливі помилки. І головною з них було фальшиве розуміння нашої національно-української державности.

РОЗДІЛ VI.

ФАЛЬШИВЕ РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛЬНО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

1. Наша „безбуржуазність”.

Як тільки ми переступили межу морально-правової, революційної влади, як тільки наблизились до творення юридичної державности, так з того моменту й почалось забування дійсної суті нашого руху: інтерес наших працюючих мас, їхнє національне й соціальне відродження. Засоб цього відродження, — тільки засоб! — ми почали приймати за ціль і єдину ціль нашого руху. Державність стала домінуючим мотивом наших дій.

Але не в цьому вся помилка. Державність, як найкращий, всеохоплюючий засоб національного життя, мусіла бути, мусіла досягатися, творитися.

Але яка державність?

Ми ввесь час казали всім, що ми—нація робітників і селян. В наших Універсалах, відозвах, промовах скрізь ми підкреслювали, що ми робітниче-селянська нація, що буржуазії в нас національно-свідомої немає, що наша історія так нас обчистила.

Отже, здається, так послідовно було би творити й далі тільки робітниче-селянську державність, таку державність, яка відповідала б характеру всієї нації.

І так воно ніби й намічалось в першому періоді, особливо під час боротьби з Тимчасовим Правительством. І влада наша немов би так творилася. Центральна Рада, дійсно, була складена з рад селянських, салдатських і робітничих депутатів, які вибиралися на відповідних з'їздах і посилалися в Центральну Раду. І Генеральний Секретаріат ніби з самих соціалістів було сформовано. І керуючі ж партії, соціалдемократи та соціалісти-революціонери, ніби виразно стояли на ґрунті соціальної революції. Згадаймо тут промови делегатів Центральної Ради на Петроградську Конференцію, М. Порша й М. Ткаченка.

А от, наприклад, виривки з резолюції 4-го з'їзду української соціалдемократичної партії, виробленої тим самим М. Поршом:

„4. Сучасна російська революція з такими складними й величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних суперечностей буржуазії й пролетаріату, капіталістів і поміщиків з одного боку та пролетаріату й дрібного спавперізованого селянства з другого боку; при таких обставинах у процесі революційного руху буржуазія й пролетаріат стають на ворожій позиції клясової боротьби, а се робить неможливим співробітництво антагоністичних кляс у творчій процесі великої революції в Росії.

6. Сучасна російська революція, тягнучи за собою нечуваний в історії всіх дотеперішніх революцій переворот у соціально-економічних відносинах, викликаючи широкий відгомін у величезних робітничих масах західньої Європи, збуджуючи в них нахил до скинення пут капіталізму, до соціальної революції, а рівночасно й спинення імперіалістичної війни, що може повести за собою повстання пролетаріату в західній Європі, — стає пролоґом і початком всесвітньої соціальної революції.

Тому четвертий з'їзд української соціал-демократичної робітничої партії проголошує:

1. Що як у цілій державі, так і в окремих її краях мусить бути негайно утворена однородна революційна демократична влада, влада зорганізованого пролетаріату, селянства й війська”.

Отже ніби все як слід. І революція визнається соціалістичною, й капіталістичний лад має бути зруйновано, й через те співробітництво з буржуазією недопустимо й вся влада має належати „організованому пролетаріатові, селянству й війську”.

Але, на великий жаль, це була тільки фразеологія, необхідна для того часу. На великий жаль, ми не мали сили послідовности, чесности з собою, ми так само, як руський демократ в українському питанню, говорили прекрасні промови, складали хороші резолюції, а в реальному життю їх не додержувались, керувались зовсім инчими неписаними резолюціями.

І перші ознаки цієї непослідовности вже містяться навіть у цій самій резолюції 4-го З'їзду с-д. партії, в слідуячому її пункті, а саме:

„в) домагатися рішучого контролю державної і краєвої власти при найблизшій участі зорганізованого пролетаріату, за продукцією й поділом продуктів фабрично-заводської промисловости”.

В цьому пункті вже ховався маленький червячок. Тут уже була меньшевистська позиція, та позиція, яка не допускала руйнації буржуазного ладу. Тільки державний контроль з участю робітництва. Словечко „рішучий” нічого в суті не міняло. Бо рішучим контролем міг бути тільки робітничий контроль, тільки передача всіх підприємств у руки самих працюючих.

Але ця резолюція виносилась ще під час боротьби з Тимчасовим Правительством, коли та боротьба давала нам одваги, запалу, сміливости й революційности.

Коли ж почало приходити ближче до творення власної державної влади, то тут почалося ще виразніше хитання.

2. Страх перед безбуржуазною державністю.

Резолюція Центральної Ради з осудом повстання большевиків була вже помітною ознакою нашої несмілости. Ми злякались їхньої консеквентности й рішучости. Ми не хотіли брати того на увагу, що большевики инакше ж не могли зробити, бо всі инчі партії стояли на ґрунті коаліційної влади. Для того, щоб утворити ту „однородно-соціалістичну” владу „організованого пролетаріату, селянства й війська” треба було скинути коаліційну владу. А як же її скинути, коли всі инчі „соціалісти” підтримували коаліцію? Розуміється, коли з доброї волі не хоче вступитися, то треба спихнути її силою.

І як же могла Центральна Рада, яка сама ж стояла проти коаліції й за владу пролетаріата та селянства, як і через що вона могла осудити тих, які здійснили її ж власні погляди? І чого замість осуду Центральна Рада сама не зробила того? Чому рішуче не взялась до розвитку тої революції, яку сама вважала соціальною?

А через те, що ми, як я сказав уже, боялись пролетаріату. „Вся влада радам” це значило по суті вся керуюча роля мійському пролетаріатові. А ми того пролетаріату не мали в такій кількості, яка б нам забезпечувала наші національні домагання. Ми боялись, що з владою рад прийде та сама руська влада, з якою нам так тяжко доводилось боротись. Ми не вірили, що наш зрусифікований пролетаріат стане активно в оборону нашої державности, наших національних здобутків, в оборону того, що він не почував своїм, рідним і необхідним собі.

Це недовірря було величезною помилкою, як виявилось далі. Це було великою шкодою й для

чистонаціональної справи, бо це недовіря й дальша наша політика одвернули від національної справи зрусифікований український мійський пролетаріат, який також мав пробуджену ніжність, який мав би її без порівняння більшою, коли б українство не одпихнуло його саме своїм соціальним консерватизмом.

Та ми, власне, ніколи навіть не задумувались над тим, щоб будувати чисто нашу, чисто селянсько-робітничу державу, се-б-то таку державу, яка найбільш відповідала характеру нашої селянсько-робітничої нації.

Стремління большевиків творити робітниче-селянську державу з метою створити за її допомогою соціалістичне громадянство, здавалось нам утопією, авантюрою, кривавою інтригою одної партії, яка домагається влади. Ми настільки мало були соціалістами, що не допускали навіть думки про зруйнування буржуазної держави. Де ж бо такі, мовляв, можливо в таких країнах, як Росія чи Україна, де величезна більшість населення є селянство, де капіталізм тільки в початкових формах, — заводити соціалістичний устрій. Ми навіть посилалися на Маркса, не знаючи його учення, не знаючи, що большевизм був ні що инче, як послідовний, чистий марксизм, що большевики здійснили до літери те, що Маркс і Енгельс теоретично викладали в своєму вченню, що вони навіть мало що нового вносили після досвіду Парижської комуні.

Ми не знали учення Маркса й Енгельса про державу, про її ролі, характер, про завдання революційних клас у відношенні до держави.

Ми не розуміли того, що наша державність потрібна нам була, як засіб для повного соціального й національного визволення наших працюючих мас, як засіб для знищення всякого класового панування, як засіб знищення самої держави й усієї її машини й перетворення сучасного насильницького громадянства в громадянство соціально вільних і рівних людей.

Ми знали тільки одну державу — буржуазну, сучасну, з усіма її усталеними органами й апаратами. Ми вірили в її вічність, непохитність, незмінність. Ми знали, що ці державні органи й апарати були найкращими засобами нашого національного поневолення. Ми знали, що для того, щоб визволення наше було повне, ми повинні захопити ці апарати влади, зробити їх своїми, се-б-то здобути свою, національну державність.

Так ми й робили. На це йшла вся наша увага, енергія, сила, запал. Ми добували, будували й творили ту державність, яку ми знали, яка була перед нашими очима.

І скільки, справді, тої енергії, сил, завзяття, крові й життя ми вклали на те, щоб зробити... не свою державність, ворожу нашій нації, загубну для неї!

Кажучи по щирості, ми рішуче нічого не міняли в суті тої державности, що була за часів Тимчасового Правительства. Ні одної основи її ми не порушили. Ми тільки міняли національну форму її, — замість сине-біло-червоного прапору ми вішали жовто-блакитний.

Розуміється, народ, позбавлений національних форм свого розвитку, не може прийняти як слід ніяких самих кращих соціальних здобутків. Він є подібний до чоловіка з хворим шлунком, якому дають смашні й поживні страви.

Але з другого боку так само неможливо здоровому робочому шлункові давати їсти не здорову, руйнуючу все його здоровля їжу.

У нас же не вистарчило сміливості й натхнення, оздоровляючи шлунок нашої робітничої нації,

дати їй ту їжу, яка була б поживна для неї й якої вона сама вимагала від нас. Замість того ми пропонували їй усякі панські, гнилі, отруйні страви á la moujik oukrainien. Ті самісенькі страви, якими годувало й Тимчасове Правительство.

Ми цілком справедливо виставляли разураз факт нашої одмінної національної природи: безбуржуазности. Ми цілком вірно доводили завсігди, що найбільшим ворогом нашого національного визволення були буржуазні кляси на Україні. Отже, здається, повинно було би бути ясно, що поки на Україні лишиться панування буржуазних кляс, се-б-то буржуазного ладу, доти й наше повне національне визволення не можливе. І нашим завданням, коли ми вже тільки на національну справу звертали всю свою увагу, в інтересах хоча би тільки національного визволення треба було насамперед знищити панування буржуазного ладу на нашій землі, зруйнувати силу найбільш ворожих і чужих нашій національності кляс. Вся наша особлива історія, всі умовини нашого історичного розвитку вимагали цього від нас, це було необхідністю дальшого нашого визволення.

А ми що замість того? Підтримували, скріпляли, боронили панування цих кляс на Україні.

3. Що таке демократичний лад?

О, ні, — можуть мені заперечити самозакохані наші демократи, — ми боронили й скріплювали демократичний лад. Ми обстоювали прінципи демократії, ми не хотіли насильства ні над одною клясою, ми спірались на волю всього населення.

Дійсно, на українському прикладі можна найкраще переконатися, що так звана „демократія“, демократія сучасности, є тільки замасковане панування буржуазії, що демократичний лад не порушує основ капіталістичного ладу.

Ми були самим демократичним Урядом. То правда. І щиро демократичним. Але це не заважало тому, що вся система економічного й соціального життя лишалась судо-буржуазною.

В той час, як большевики іменно цю систему ламали, руйнували, нищили, ми її всіма силами оберігали.

Розгляньмо чесно й отверто всю нашу діяльність.

Взяти хоча би таке вже питання, як земельне, де ми були й повинні були бути найбільш радикальними, (бо в йому полягала найбільша вага нашої влади). І ми в Універсалі, справді, виявили себе радикалами.

Але... бути в життю такими радикалами не змогли. Переведення в дійсність наших постанов одбувалось нерішуче, неупевнено, з огляданням на поміщицтво, з прислуханням до гвалту фабрикантів, заводчиків. Ми навіть мусіли давати „роз'яснення“ панам поміщикам. Голова Генерального Секретаріату через кілька днів по випуску Універсалу мусів заспокоювати великих землевласників, цукрових заводчиків і инчих переляканих панів, натякаючи їм, що, хоч земля й одбірається у них, але, може, якось буде їм і відшкодовання.

Це „роз'яснення“ конче треба було дати, бо промисловці дуже хвилювались. А ми ж так боялись, щоб промисловість на Україні не постраждала. Ми зовсім не хотіли бути большевиками, які „вносили анархію“ в індустрію, які „демаґогічно“ одбірали в поміщиків землю й без усяких церемоній віддавали її селянам.

Так само ми не посміли й пальцем чіпнути фінансового капіталу на Україні, цієї найбільшої фортеці сучасного капіталізму. Ми корчили од браку грошей, не знали чим платити

залізничникам, робітникам, не мали чим навіть своїх служачих удержувати, викликали проти себе невдоволення, наражали самий престиж української влади на небезпеку, а чіпнути банки, де лежали потрібні для краю гроші, ми ніяк не сміли. Бо ми ж були не большевики, а демократи, ми не могли допустити такого „незаконного” вчинку, ми страшенно поважали „закони”.

А той знаменитий державний контроль над промисловістю? Хіба це не було нікчемним паліативом? Хіба він хоч трошки спинив експлуатацію робітників чи зменьшив „заробітки” капіталістів? Хіба він порушив систему визискування одною клясою сили другої?

Ані трішки. Все лишилось незачепно в чистому своєму „законному” вигляді. (Та, по правді сказати, ми взагалі ніякого контролю не вводили.)

А суд? Хіба ми торкнулись суті цього сторожового пса буржуазії? Хіби ми задумались над тим, що всякий суд у буржуазному громадянстві є не орган справедливості, а орган охорони всіх привілеїв і способів грабування пануючих кляс? Що весь він з усією своєю сучасною системою права є фіксація існуючого стану соціальних відносин і що його завданням є усіма способами (штрафом, арештом, тюрмою, карою на смерть) берегти цей стан. Чи ми ж таке завдання одняли в „нашого” суду? Чи ми ж його, дійсно, принатурили до потреб і інтересів працюючих, як то обіцяли в Універсалі? Чи посміли ми, як то зробили большевики, викинути в помийницю історії весь „сводъ дѣйствующихъ законовъ” царизму й пануючих кляс і замінити його отвертим, народнім судом?

Та боже борони. Всі „дѣйствующіє” закони лишились у повній їх силі, всі апарати охорони буржуазного ладу ми й нігтем не чіпнули. Вся наша „революція” була в тому, що ми неукраїнців заміняли українцями й звеліли прикладати ті закони „іменем Української Народньої Республіки”.

А школа? От тут то вже, мабуть, одбився характер нашої робітничої нації. Це ж уже така сфера, де ми могли цілком безборонно давати нашій нації все, що вважали найкращим.

І що ж? Ми й тут тільки змінили мову, змінили учителів неукраїнців на українців. Але самої системи навчання, самої суті шкільної науки не змінили ні на іоту. Тільки переклали на українську мову все те сміття, яким буржуазна шкільна наука набиває молоді душі. А коли мною було піднято одного разу питання про те, щоб виключити „закон божий” з числа обов’язкових предметів і ввести предмет історії соціалізму, то ця пропозиція зустріла такий протест і викликала стільки аргументів, що не було чого й думати про переведення її в постанову. Та коли б і сталась така постанова, то її все одно всі урядовці міністерства освіти збойкотували б і не проводили в життя. Бо це ж уже пахло большевизмом, це ж могло настроїти проти нас усі „батьківські комітети”, могло викликати в них неприхильність до української державности.

4. Поганенькі навіть демократи.

Страшенно характерно, (але цілком відповідно до нашого погляду на державність), як ми тоді дорожили прихильністю до нашої державности буржуазних кляс. Ми не боялись загубити прихильність кляс працюючих, не боялись своїми цими вчинками, своєю цією політикою викликати їхнє недовірря. Ми засліплено гадали, що вони до того віддані нам, до того проняті самим національним чуттям, що будуть іти за нами, в яку б соціальну пакість ми їх не вели, аби вона мала жовто-блакитний прапор.

Через те ми навіть не старались бути, як не соціалістами, то хоч би ж уже пристойними,

послідовними демократами, поступовими людьми. А то й цього не було.

Наприклад.

Ні один наш видатний революційний акт не обходився без участі попівства. Кожний Універсал неодмінно читався на Софійському плацу, з парадами, з юрбою попів, з церковним дзвоном, молебнем, з усією тою негарною комедією, якою царизм і пануючі кляси гіпнотизували темні шари населення. Нігде на всьому світі, ні за одної найбуржуазнішої революції цього не було.

А коли серед нас знаходились такі, яким було гидко й соромно від таких недостойних усякого чесного й поступового чоловіка засобів затвердження своєї державности, їм зразу затуляли рота „нашою державністю”. Для „нашої державности”, мовляв, некорисно було настроювати проти себе духовенство, навпаки, треба було привертати його на свій бік, бо як-ні-як, а це при темноті нашого народу є велика сила. А крім того такі паради й молебні дуже імпонували масам вояків, як разураз доводив ґенеральний секретарь військових справ С. Петлюра, по ініціативі й заходами якого разураз учинялись оті гидоти.

І вся „революційна” влада, вся Центральна Рада, Ґенеральний Секретаріат, усі наші „соціалісти” й „демократи” виходили на плац, дзвонили в церковні дзвони, співали молебні, цілували попівські хрести, парадували, примушали наше військо брати участь у цьому, кричати „слава”.

Це, мовляв, „імпонувало” масам і привертало прохильність попівства до національної української справи.

Чи привертало це прихильність попівства, це ще було під великим сумнівом. А чи прихильність цих слуг і обдурманувачів народа взагалі для дійсних демократів потрібна, це не підлягає ніякому сумніву.

Але що вже прихильність іменно отих „вояків”, отих широких народніх мас, яким хотіли імпонувати, цим одверталась, що викликалось недовірря й нарікання, що з нас глузували й підривали наш авторитет, то це був такий факт, який незабаром виявився досить недвозначно.

Так само ми не посміли порушити инчих „підпор сучасного громадянства”. Наприклад, у питанню залежности шлюбу від церкви. Весь час свого перебування в Уряді я намагався видати закон про горожанський, цивільний шлюб, незалежний від церкви. Але так і не довелось, — не було на це часу.

А не було через те, що ми з нехиттю, з нерішучістю ставились до всього, що могло хоч трохи порушити основи буржуазного ладу.

5. Підбирання петроградського сміття.

Отже не диво, що до нас з півночі скочувались усі черепки розбитих большевиками буржуазних орг'анів і апаратів. Ми з гордостю й самовдоволенням підбирали ці недоломки й поміщали їх на найкращі місця. Треба було тільки, щоб ці черепки мали синє-жовту фарбу. Більшість наших урядових і адміністративних орг'анів були засажені цим викинутим большевиками сміттям.

Ми їх називали спеціалістами, „фаховцями”, знавцями свого діла. О, вони, справді, були знавці „свого діла”, діла підтримування насильства й грабіжництва пануючих кляс. Вони себе потім добре показали. Так, наприклад, ґенеральний секретарь внутрішніх справ В. Винниченко, соціалдемократ, дуже хотів призначити на товариша ґенерального секретаря одного такого

„знавця”, відомого Лизогуба, старого царського бюрократа, октябриста, реакціонера. І тільки те, що він був октябрист, не дозволяло дати йому цю посаду й було зроблено тільки директором, департаменту. Бо це був „фаховець” у земських справах. І справді, як відомо, цей самий Лизогуб, будучи прем'єр-міністром при гетьмані, показав себе розстрілами, катуванням і карними експедиціями на селі чудесним „знавцем свого діла”.

А скільки всяких генералів, тайних і дійсних „совѣтниковъ”, скільки просто всякої бюрократичної, цвілої, злої й смердючої гиді посипалось до нас з Світської Росії, з якої вимітали їх большевики. Навіть міністри Тимчасового Правительства опинились у нас. Військовий міністр Верховський навіть пропонував тому „хохлацкому” Секретаріатові, якого Тимч. Правительство хотіло посадити в тюрму, — свої послуги. Його пропозицію було одхилено тільки через те, що він був не українець.

А як ми пишались! Ага, а що! А хіба ми не такі „як люди” ? Самі руські генерали, міністри, всі важні персони з Петрограду просяться до нас на службу. Отже, ми таки маємо державність.

І при цьому ми страшенно хвалилися тим, що в нас лад, порядок, тиша, спокій, — „оазис”. А в Росії, мовляв, хаос, анархія, безчинство, руйнація всього життя. Всі „порядні” люди мусять тікати з Росії.

б. Туга за союзницьким ошийником.

А що вже були ми втішені тим, коли й такі „найпорядніші” люди, як посольства союзників перебігли до нас, то цього й сказати не можна. От коли, справді, була в нас дійсна, справжня, законна державність: у нас були послы світових, великих, могутніх, європейських держав!

Правда, ці представники світових убийць і грабіжників, представники „товарних джентельменів” були у нас тільки через те, що большевики вишпурнули їх од себе.

Але ми вже й тим одним, що вони були на нашій території, були задоволені. Ми забули, що ці джентельмени ще недавно називали нас „скаженими божевільними” за наш рух, забули, що ці грабіжники підтримували проти нас Тимчасове Правительство, забули, що вони нищили мільйони наших кращих людей на фронтах, що нищили наш край, все забули ми в ім'я „нашої державности”. І люб'язно вигинаючись перед ними, заглядали їм в очі й жагуче чекали, коли вони нам повісять на ший ошийник і поведуть на ланцюжку за собою, як своїх... „союзників”, як „призану українську державу”. Це було б завершенням і триумфом української ідеї!

Світові убийці не одпихали нас категорично й рішуче. Поперше, — вони все ж таки, як-ні-як, були на нашій території, в нашій, хоч і „скаженій” державі. Отже треба було бути ввічливими. Подруге ж, — вони сподівалися, що ми будемо служити їм замість скинутих старого деспота монархізма й його нещасливого спадкоємця Тимчасового Правительства, се-б-то, що ми їм дамо гарматного м'яса, яким би вони на східному фронті могли годувати свого ненажерливого бога імперіалізму.

Через те вони любенько до нас посміхались, гладили нас по голівці й говорили приємні, склизькі компліменти. От молодці українці! От яка хороша, здорова, розумна нація. Не то що ті дикуни, варвари руські, які тільки можуть жити або під батогом деспотизму або в анархії, в хаосі. І який порядок на Україні, як все по людськи ведеться, зовсім ніби в Європі, закони поважаються, великий, священний інститут власности шанується, всі „культурні”, „демократичні” установи оберігаються. От молодці українці. А коли б ще хоч трошки підправили свою армію та послали її на тих проклятих німців, яка прекрасна, знаменита нація була б.

Ми од компліментів мліли. Але...послати армію на проклятих німців все ж таки не могли. Перш усього ми її не мали. А коли б і мали, то все ж таки, навіть за французські компліменти, не послали б її в побоїще.

Але, щоб не викликати невдоволення „джентельменів” та не загубити їхньої „пошани” до нас, ми удавали, що маємо чудесну, сильну, далеко краще, ніж у руських, дисципліновану армію. Але... джентельмени повинні самі зрозуміти, що тепер такий час, що не можна попхнути в бій війська.

Так, так, джентельмени це розуміли. Вони вже на це й не сподівались. Але, може, можна було хоч тримати фронт? Держати кулак проти німця? Щоб він також мусів тримати на цьому фронті свої війська. От коли б українці були такі молодці, союзники, великі європейські держави напевне визнали б українську державу й навіть прислали б на Україну своїх справжніх послів.

Нам аж дух забивало від такої перспективи: мати послів великих, європейських держав у себе, посилати своїх туди послів, бути „рівними серед рівних”.

Правда, деяким з нас і тоді вже здавалось, що не таким шляхом треба добиватися признання нашої держави, не ласкою брехливих, лицемірних джентельменів, а силою, ласкою, довіррям свого народу. Цим деяким і тоді вже було помітно, що таким залицянням і підлабузюванням до європейського імперіалізму ми губимо довірря свого народу, губимо свою єдину реальну силу. Але таких скептиків зацитували зараз же „нашою державністю”, їх називали „недержавними людьми”, „наївними політиками” й вони мусіли ховати свій скептицизм в ім'я „нашої державности”, в ім'я єдності національного фронту.

Те, що в початках було для нас корисне, необхідне („єдиний фронт”), тепер у силу діалектичного закону ставало своєю протилежністю.

7. Безнадійне мадикування.

Цілком натурально, що українська демократія, одкинувши цілі большевиків, одкинувши творення робітничо-селянської держави, не могла через цю основну причину визнати новий Петроградський Уряд, Раду Народніх Комісарів всеросійською Центральною владою.

Так само й другі „окраїни”, де утворились свої орґани влади, розходячись з большевиками в ґрунті своїх соціально-політичних змагань, теж не признавали Петроградського Уряду.

А тим часом ні вони, ні Україна з російською державою не розривали. Росія, як така, як одне федеративне політичне й економічне ціле, все ж таки ніби існувала. Російська армія стояла все ж таки на фронтах, її все ж таки били й нищили, її треба було годувати, а головне її треба було хоч до якої небудь міри організовано демобілізувати, щоб вона не кинулась хаотично додому й не розтоптала все під собою. А для цього треба було негайно заключити мир з німцями. Тим негайніше треба було це зробити, що Рада Народніх Комісарів, узявши владу в свої руки, не гаючи часу, зразу ж запропонувала Німеччині сепаратний мир.

А хто, на думку цих небольшевицьких Урядів міг заключити мир? Тільки всеросійський федеративний Уряд.

І от починаються заходи коло цієї явно-безнадійної справи. Тримаючи високо прапор своєї „соціалістичности”, Генеральний Секретаріат ставив усім окраїнам неодмінною умовою сформування „однородно-соціалістичного” Правительства з представників усіх окраїн.

Окраїни (Дон, Кубань, Кавказ, Поволжя і др.) пресерйозно дебатували над цією пропозицією,

змагались, сперечались. А сперечатись, власне, не було чого, бо таке „однородно-соціалістичне міністерство, починаючи від большевиків і кінчаючи народними соціалістами” абсолютно не уявляло б нічого страшного для буржуазного ладу, бо більшість його була би як раз з тих „соціалістів”, що піддержували й боронили Тимчасове Правительство. Большевики, розуміється, в такий Уряд не вступили-б. Генеральний Секретаріат, натурально, це знав, але вважав необхідним і справедливим послати й їм свою ноту з приводу формування Центрального Уряду, в якій на випадок згоди, пропонувалось прислати до Київа своїх представників.

Ніхто своїх представників не прислав, навіть, (за виїмком Дону), нічого не відповів.

Дін же голосом козачого з’їзду в Новочеркаську виніс резолюцію, в якій говорилося: „Верховну владу треба сформувати на принципі коаліції здорових організацій краю, південно-східного союзу, У. Ц. Ради, центральної ради робітничих депутатів першого скликання(!), кооперативів, земського й городського союзів і представників організацій державного значіння. Ініціативу створення влади по сьому принципі доручити об’єднаному правительству південно-східного союзу. Зорганізоване таким робом представництво буде Радою Республіки, з якої вибереться відповідальне міністерство. Рада Міністрів буде провадити діяльність до часу скликання Установчих Зборів”.

Таким чином честь ініціативи в створенню центрального Уряду донці перехоплювали в свої руки. Крім того вони хотіли творити його „на принципі здорової коаліції”.

По суті, як сказано, коаліція від „однородно-соціалістичности” мало чим відрізнялась. Ми „однородно-соціалістичний” Уряд не гірше донського коаліційного Уряду берегли й боронили проти „анархії” всі священні підпори буржуазного ладу. І не в тому полягала причина неудачи в здійсненню цих заходів. А в тому, що кожна країна добре розуміла, що такий центральний Уряд, коли б він і склався, ніякісенького значіння для самої Росії (Великоросії) не мав би, бо Рада Народніх Комісарів одшпурнула б його ногою, а маси й пальцем не кивнули б, щоб його підтримати. Кожна країна хапалася себе урятувати від небезпечної зарази большевизму, від економічного безладу, від загрози хаотичної демобілізації, від загальної анархії.

І справа з центральним урядом, „який користувався б довір’ям усього населення Росії”, так і замерзла на своїх резолюціях та нотах. Життя не ждало, поки з’їдуться запрошені представники до Київа, й розвивалось далі по своїм законам.

8. Злочинна агітація проти українського національного визволення.

І от помалу, непомітно почало розвиватися таке цікаве явище. Що твердішою споверху, знадвору здавалась наша державність, що більше вона набірала вигляду „справжньої” державности, то більше й більше слабла й підупадала з середини, в своїх дійсно-справжніх основах—в широких народніх масах.

Ми, як уже сказано, пренаївно поясняли це розкладаючим, „безсовісним” впливом большевиків, їхньою агітацією, демаґогією. Засліплені, загіпнотизовані, одурманені своїм ідеалом державности „як у людей”, ми не бачили того, що то ж ми самі були тими агітаторами й демаґоґами, що розкладали наші маси.

Бо хіба вони не бачили, наприклад, нашого поведження в справі миру? Большевики скидають Тимчасове Правительство, яке було на шворці союзницького імперіалізму, яке гальмувало по його волі справу миру, й оповіщають сепаратний мир, оповіщають, нарешті, кінець усім стражданням і страхіттям побоїщ. Здається, український, народній, „свій” уряд повинен би

радісно підхопити це оповіщення й разом з більшовиками якомога швидше провадити цю справу до кінця.

А замість того що? Голова Генерального Секретаріату заявляє, що тільки створене центральне, федеративне, „однородно-соціалістичне” правительтво може вести таку важну справу. А генеральний секретарь військових справ С. Петлюра рішуче розсилав по всіх штабах армій, корпусів і дивізій циркулярну телеграму, в якій категорично забороняє всім українським частинам виконувати розпорядження Ради Народніх Комісарів, бо „Генеральний Секретаріат Української Республіки веде переговори з загальноармейським комітетом і з областями Росії в справі сформування Центрального Правительства з представників національностей і центрів революційної демократії, котре одне може бути правосильним розпочати переговори в справі перемир'я. Всякі інші переговори принесуть нещастя, відкриють фронт для противника й поведуть за собою захват української землі”.

Хіба одна така телеграма не була краще за купи „безсовісних” більшовицьких прокламацій?

І то ж робилося з пренаївною щирістю, з переконанням, що маси, дійсно, будуть чекати, поки Г. Секретаріат сформує таке повноправне Центральне Правительство й не будуть виконувати розпоряджень Народніх Комісарів, що увільняли їх від стількох мук. То ж було щире переконання, що маси так само жагуче прагнуть такої самої національної держави, якої прагнула Центральна Рада, й через те будуть з такою самою прихильністю дивитись на перебування в Києві представників союзницького імперіалізму, який три роки катував їх на фронтах.

А маси цілком вірно вгадували цілі й причини такого ласкавого відношення сих „джентельменів” до української влади. І, розуміється, ця „ласкавість” як раз протилежне вражіння робила на них. Ці „джентельмени” були прекрасними більшовицькими агітаторами; навіть більше: вони лучче всяких чорносотенських україножерів агітували серед мас проти самої української ідеї. Ага, так он—вона яка, ота українська воля, з союзниками братається, їхньої ласки запобігає, їхнього признання шукає, для неї це признання дорожче страждань свого народу.

І хіба ж знову це була не найшкодливіша, не найзлочинніша проти нашого національного відродження, супроти самої ідеї його агітація?

Або такі явища. Коли сталась жовтнева революція в Петрограді й коли українська влада оголосила Українську Народню Республіку, багато українських військових частин, що стояли в тилу в Росії, стали виявляти жагуче бажання їхати на Україну, служити рідному краєві, боронити й скріпляти Народню Українську Республіку. Не вважаючи на всякі перепони й перешкоди з боку більшовицької влади, з великими труднощами й жертвами, але з великою вірою й любов'ю до своєї державности, ці військові частини нарешті добивались таки до столиці України. З дороги вони весь час посилали телеграми Центральній Раді, що от вони їдуть піддержувати й помагати своїй революційній, народній, соціалістичній владі. Цілком натурально, що вони сподівалися, що їх приймуть привітно, тепло, щиро, як своє, народне військо.

Але... в більшості випадків їх зустрічали насторожено, недовірливо, — адже вони їхали з більшовицького краю й напевне пронялись більшовицьким духом. Через те траплялось так, що деякі з таких полків українська народня влада тримала на станції по кілька днів у холодних брудних вагонах, без їжи, під „карантином”. Отже можна собі уявити, який настрій утворювався серед тих полків такою нашою „агітацією”, таким довір'ям до них.

А далі? Ну, от пройшли нарешті ті полки карантин, розташувались у своїй державі. І невже ж вони не мали ніякої змоги бачити, що діялось тут круг них і зрівнювати з тим, що робилось у большевиків? І хіба їм не видно було, що большевики всю свою увагу, всю акцію, всі сили направляли на знищення панування експлуататорських кляс, що вони були рішучими, невмолимими, навіть жорстокими оборонцями бідноти проти всякого панства, проти всякої соціальної несправедливості й визиску? Вони ж бачили на свої очі, як там у Росії ломалось, трощилось, топталось згори донизу, в усіх соціальних і державних закутках оте панування панства.

А так само їм, оцим нашим воякам, нашим переодягненим у салдатські шинелі селянам і робітникам, видно було, що робила українська влада, як вона оберігала, шанувала, не допускала пальцем торкнутися основи того панування на Україні, як сама набірала характеру старої бюрократичної буржуазної влади.

Всі ж наші недостойні парадкування з попами, всі наші реверанси перед поміщиками, банкирами, фабрикантами, всі наші залицяння до союзницького імперіалізму, все це одбувалось на їхніх очах.

І хіба це не була сама „безсовісна“, сама злочинна агітація наша проти великої ідеї національного визволення нашої нещасної наймички нації?

І яких ще большевицьких агітаторів треба було, щоб викликати глибоке недовір'я до своєї влади?

РОЗДІЛ VII. ВІЙНА З СОВІТСЬКОЮ РОСІЄЮ

1. Зрадницький патріотизм.

І коли підходити до історії нашої боротьби з большевиками, до цієї сумної й тяжкої смуги в нашій боротьбі за національне відродження, то насамперед треба чесно, щиро й отверто, як перед самими собою, так і перед нашими працюючими клясами пригадати отой наш блуд, оту нашу зраду народніх інтересів. Бо в ній, тільки в ній є корінь усіх наших неудач!

Розуміється, з погляду людей, які не хочуть знищення буржуазного ладу з усіма його привілеями й зручностями для заможних і багатих, таке признання неможливе. Вони, натурально, на тих, що знайдуть у собі мужність признати свої помилки й гріхи, зразу ж почнуть сипати цілі помийниці наклепів і брехень, прокличуть їх зрадниками, запроданцями й т. п. Вони будуть бити себе в патріотичному запалі в груди й кричати, що для них насамперед є нація, є наша держава, а не якісь партії.

Неправда: два роки я чув круг себе такі гупання в груди патріотичних кулаків і лемент „безпартійних“ лицарів. Глибока, свідомо або наївно-несвідомо неправда, їхній патріотизм любить не нашу працюючу, експлуатовану, соціально-забиту, задурену націю, їхній патріотизм хоче не нашої державности, не національно-української, не тої, яка тільки можлива для нашої селянсько-робітничої нації, а чужої нам, ворожої до нашої нації, з чужими нашої нації панями, попами, бюрократами, з усіма органами й апаратами пануючих кляс, які ворожі до нашої нації, їхній патріотизм є зрадницький, руйнуючий наше національне відродження, клясово-еґоїстичний, жорстокий і злочинний патріотизм.

І тим людям, які дійсно хочуть національного відродження нашого народу, треба тільки з огидою одвернутись від такого патріотизму. Тим, що називають себе соціалістами й які щиро

хотять зрозуміти історію нашого руху, треба такий патріотизм одшпурнути від себе й з погляду иншого, суто-українського патріотизму розглядати весь хід подій.

2. Причина й приводи війни.

І коли з цього погляду дивитись на початок нашого конфлікту з большевиками, то треба признати, що перші винні були українські „соціалісти”, які керували всім нашим рухом. І не большевики, а тим паче не наші народні маси, яких ми так безсовісно, так дурновато й несправедливо обвинувачували в недостачі національної свідомости, патріотизму, любови до рідного краю й т. п. Вони, ці маси, мали дійсну любов до свого краю, й дійсний український патріотизм. А він, отой патріотизм, ота дійсна суть характеру української непанської нації, одвертав їх від нашої панської державности, від тої держави, яка охороняла привілеї й панування паразитарних неукраїнських кляс на Україні.

І от це наше оберігання й було основною причиною нашої ворожнечи з большевиками, а не тільки їхній імперіалізм, націоналізм і шовінізм, як ми це любимо поясняти.

Розуміється, й большевики не були бездоганні в своєму відношенню до справи національного визволення пригночених націй у Росії, а особливо українців. Вони так само, як меньшевики й есери, в своїх емоціях і в впливаючих з цих емоцій учинках були в протиріччю з своїми теоретичними заявами й висновками. Вони також мали в собі давнє, застаріле почуття пануючої, командуючої нації й з внутрішньою ворожостою ставились до прагнень українців до свого національного визволення. Вони це потім доказали на ділі, не мавши в собі досить сили в національній справі на Україні бути такими ж послідовними, рішучими й непохитними, як були в соціальній.

Але кажу ще раз, конфлікт виник не з їхньої вини, а з нашої. Вони з самого початку затвердження своєї влади в Росії устами Ради Народніх Комісарів заявили про своє признання Української Народньої Республіки, про стан федерації, про право кожної нації самоозначатись так, як вона вважає для себе найкращим. На знак такого прихильного відношення до Української Республіки, як до свого рівного члена по федерації, Рада Народніх Комісарів навіть збиралась урочисто видати українцям усі старі українські клейноди, які з часів московських царів однімались в українців і зберігались по руських церквах та музеях.

Але, на жаль, до цього не дійшло, бо відносини стали псуватися й незабаром прийшло до лютої боротьби.

Приводом до того послужали такі факти.

Після перемоги над військами Тимчасового Правительства в Києві залишились деякі большевицькі військові частини. Склались вони переважно з руських, але були деякі з них і українські. Спочатку вони виявляли прихильність і лояльність до української влади. Але де далі, то ця прихильність почала зникати й змінилась на глибоке недовір'я й ворожнечу. Большевицькі київські організації також спочатку ставились досить лояльно, але ще швидче, ніж їхні військові частини побачили ґрунтовну різницю між своєю позицією й позицією Центральної Ради та Генерального Секретаріату, їм стало ставати ясним, що вони нічого не виграли в соціальному відношенню від зміни влади Тимчасового Правительства на владу Генерального Секретаріату, а в національному тільки програвали. І всяка лояльність зникла. Почалась агітація проти Центральної Ради в пресі, на мітингах, у казармах, у відозвах.

Намагаючись з усіх сил бути строго-демократичною, українська влада спочатку не вживала ніяких репресій проти цього. Але українські організації відповіли контрагітацією. Ґрунтом її

було національне питання: большевики, мовляв, тільки через те так агітують проти Центральної Ради та Генерального Секретаріату, що це — чисто-національна, українська влада, що большевики по суті, такі ж самі руські шовіністи й імперіалісти, як і меньшевики чи чорносотенці, й що їм ходить тільки о те, щоб зкинути на Україні українську владу й поставити свою, руську, централістичну.

І спочатку, коли соціальна позиція української влади ще не викреслилась до кінця, коли українські маси були ще повні довіря й поєднаности з нею, агітація большевиків не мала великого успіху. Але все ж таки дещо вже робила, — роз'ясняла перед масами внутрішнє значіння кожного нашого вчинку, зрівнювала з позицією в аналогічних випадках большевиків, викривала перед ними основу таких учинків, — і тим примушувала чисто-українські військові частини придивлятися уважніше до політики Центральної Ради.

Розуміється, українській владі така ворожа критика була не бажана й небезпечна. Але, не маючи одваги силою заборонити й припинити агітацію, особливо агітацію салдатів-большевиків, вона почала вживати всяких заходів, щоб розпустити большевицькі військові частини, або примусити їх розлізтися на всі боки. Для цього тим частинам почали неакуратно видавати харч, одягу, платню; їм робились різні дрібні прикrostи й труднощі. Крім того видано було спеціального військового циркуляра, який було складено так, що він давав змогу більшості салдатів покинути свою частину й їхати додому.

Але ці заходи противною стороною вгадувались і роз'яснялись перед своїми частинами, чим викликалось гостре роздратовання, ще більша ворожнеча й ще дужча агітація проти Центральної Ради.

Тоді постановлено було вжити рішучих заходів: обеззброїти большевицькі частини й вислати їх за межі України.

Постанову цю вдалося перевести дуже легко, швидко, майже без пролиття крові й опору з боку большевиків, — вони були тоді занадто слабкі в Києві.

Але це справи не поправило. Навпаки цей вчинок тільки дав у руки большевикам ще гострішу зброю.

Другим приводом до боротьби з Совітською Росією послужило відношення Українського Уряду до донських козаків.

Донське козацтво, темне, політично й соціально мало розвинене, під той час було ще досить дисципліноване й слухалось своїх генералів. Генерали ж, розуміється, до робітниче-селянського Петроградського Правительства зразу ж поставились з непримиреною ворожостю. Почалася боротьба між совітською владою й донцями. Донці збирали всі свої сили на Дону й через те зтягали свої військові частини з усіх фронтів туди. Там зосереджувалась контрреволюція, туди ще в більшій мірі, ніж на Україну, стікались усі чорні, реакційні, викинені з Росії елементи. Натуральна річ, що большевикам треба було за всяку ціну перебити це накопичування контрреволюційних сил на Дону. І вони робили все, що могли для цього.

Але тут, хоч і не по своїй волі, втрутилась у справу Україна. Донські козаки мали найближчий і найкращий шлях з фронту додому через українську територію. Отже виникло питання про пропуск донських військових частин українською владою. Інчими словами: виникло питання, хто українській владі ближчий: большевики, совітська влада, чи донська козацька „демократія”.

Коли підходити до справи з чисто формального боку, то ми немов були бездоганні. Бо ми

говорили так: донці оповістили свою область федеративною частиною Росії. Росія розпалась на ряд окремих, рівних між собою державних формацій. Кожна така формація у своєму внутрішньому житті є суверенна й друга частина бувшої централістичної Росії не має права втручатись у те внутрішнє життя.

Отже, виходячи з цього погляду, ми не мали права ставати на той чи инчий бік, на бік Великої Росії чи на бік Дону. А через те не мали права не пропускати ні донців, ні великоросів через нашу територію, коли вони хотіли їхати до себе додому.

Формально, я кажу, ми мали повну рацію так міркувати й так поводитись. Але по суті ми таким відношенням, таким своїм ніби строгим нейтралітетом ставали в дійсності на бік донців. Бо ясно, що, коли б ми поділяли стремління й цілі большевиків, коли б ми також мали на меті творити свою робітничо-селянську державність, то ми, виходячи з цих своїх власних інтересів, повинні були б, мусіли б боятись донців і тих сил, що гуртувались на Дону. І через те ніяким способом не могли б виявити такого шкідливого для своєї державности нейтралітету.

Але в тому й річ, що та державність, яку ми творили, була ближча до державности донців, рідніша до них, а через те ми й не боялись пропускати донців.

Це одна причина нашого нейтралітету, головна й основна.

Друга ж та, що ми бачили в донцях спільників по боротьбі за федерацію. З цього погляду Дон нам був також ближчий, ніж Петроград, хоча останній і висловив своє признание Української Народньої Республіки.

(Власне, ця так би сказати, „федералістична прихильність” до Дону була тільки послідовним переведенням у життя постанов з’їзду народів у Києві, (21-28 вересня н. ст.), завданням якого було об’єднати федералістичні течії всієї Росії.)

А третя причина нашого нейтралітету було — наше безсилля. Ми хоч і удавали, що маємо змогу так чи инакше поводитись, але в дійсності ту змогу не завсігди мали. Для того, щоб не пропустити озброєні, досить добре дісціпліновані козацькі частини, треба було мати відповідні сили на своїх кордонах, треба було на випадок настійности донців вступити з ними до рішучого бою. А цього всього у нас не було в відповідній мірі, — ні таких військових сил, ні необхідности битися з донцями.

3. Ухиляння від отвертої відповіді.

Большевики ж, розуміється, не могли стати на наш, чисто формальний погляд і бачити в нашій акції тільки національно-державний її бік. Вони казали: коли вам ходить о цей бік, то ми ж визнаємо вас, як окрему державну одиницю, в цьому питанні ми з вами не розходимось і готові вас піддержувати. Але ж є ще друга сторона, соціальна. І от тут ви нам скажіть, на чийому ви боці: на нашому чи на контрреволюційному. Коли наше розуміння революції вам ближче й бажаніше, то ви не будете пропускати наших ворогів, коли на їхньому, то пропускатимете.

Але ми від отвертої, прямої відповіді ухилялись і все стояли на своєму „нейтралітетові”.

От це все й спричинилось до того, що большевики, Рада Народніх Комісарів поставила нам нарешті ультіматум, який починався так:

„З огляду на інтереси єдності та братерства всіх знесилених робітничих мас, що страждають у боротьбі з імперіалізмом; з огляду на признание — численними резолюціями органів

революційної демократії, радами, а насамперед першим всеросійським з'їздом рад — національних засад, соціалістичне Правительство Росії, Рада Народніх Комісарів підтвержує гноблене царизмом і буржуазією Великоросії право всім народам на вільний розвиток, включно до їх права відділятися від Росії. Тому Рада Народніх Комісарів признає Українську Народню Республіку та її право на повне відокремлення від Росії, як також на те, щоб вона ввійшла в переговори з російською Республікою про взаємні федеративні, а також інші відносини. Жадання України що до її прав і незалежности українського народу Рада Народніх Комісарів признає без обмежень і безумовно”.

Але далі йшли вже закиди що до відношення Укр. Ц. Ради до фронту, до донців, до рад робітничих і салдатських депутатів. І ставились такі пункти обвинувачення:

„1. У. Ц. Рада робила дезорганізацію на фронті, одкликаючи свої війська. 2. У. Рада дозволила собі обеззброїти війська рад, що стояли в Києві. 3. Рада підпірала змову проти влади рад, покликуючись на вигадані права на незалежність Донської й Кубанської областей і тим способом покриваючи контрреволюційне повстання Каледіна. Ставляючи опір інтересам і жаданням переважної більшости козаків, Рада замикає дорогу військам, яких вислано проти Каледіна. Стаючи на бік ганебної зради революції й бажаючи помагати найнебезпечнішим ворогам як незалежности народів Росії, так і правительства рад, ворогам робітничих і визискуваних мас, кадетам і прихильникам Каледіна, Центральна Рада примушує нас подати їй до відому, що ми негайно виповімо їй війну, навіть тоді, коли б Українську незалежну Республіку визнало представництво найвищої російської державної влади. Тепер Рада Уповноважених Народу з огляду на всі вище-наведені обставини ставить народам Української Республіки такі питання: 1. Чи Рада зобов'яжеться залишити всякі спроби дезорганізації на фронті? 2. Чи Рада зобов'яжеться без згоди шефа найвищої команди не перепускати ніяких військ, що йдуть у бік Дону й Уралу? 3. Чи Рада зобов'яжеться залишити всякі спроби роззброювати війська рад і червоної гвардії на Україні та чи віддасть негайно відібрану в тих військ зброю? В разі, коли протягом 48 годин не буде дано задовольняючу відповідь, Рада Уповноважених Народу вважатиме, що У. Ц. Рада є в стані отвертої війни з владою рад у Росії та на Україні. Рада Народніх Уповноважених”.

На цей ультіматум Генеральний Секретаріат 20 грудня дав таку відповідь через окружну військову Раду в Петрограді:

„Революційний штаб України, уповноважнений республіканським правительством України й народом, має честь предложити республіканському правительству Великоруси висліди нарад штабу з правительством про ультімат Ради Народніх Комісарів до У. Ц. Ради й відповідь республіканського правительства України на ультіматум. Переговори про мирне полагодження спору між Російською Республікою й Україною залежать від отсих умов: 1) Признання права українського народу й Української Республіки, що ніхто не має вмішуватися в справи Республіки. 2) Сповнення домагання українізації військ (перенесення відділів з інших фронтів на територію України). 3) Полагодження фінансових справ державного скарбу. 4) Невмішування Ради Народніх Комісарів, головної квартири й головнокомандуючого до управи українського фронту, себто румунського й південно-західнього фронту. Правительство Української Республіки думає, що признання поданих принципів Радою Народніх Комісарів може стати основою для полагодження спору так, що оминеться війну між Україною й Великорусою. Щодо участі в союзнім правительстві — на думку правительства Української Народньої Республіки Україна з огляду на значіння, яке тепер осягнула, мусить мати в нім неменше ніж третину заступників. Революційний штаб України уповноважнений своїм правительством заявити правительству Великоруської Республіки, що з огляду на фінансові труднощі предмети поживи будуть видавані на границі України за заплатою просто до каси Генерального Секретаріату земельних справ у готівці, а саме банкнотах, а у висоті одної третини в золоті.

Революційний штаб України має надію, що братній спір буде усунений для обопільного вдоволення, й заявляє свою готовість напружити всі сили для досягнення сеї ціли”.

Розуміється, це була явно ухильлива відповідь і Рада Народніх Комісарів мала рацію поставити питання зовсім руба, що й зробила в своїй ноті з 21 грудня: „Відповідаючи на зроблене вами з уповажнення правительства У. Ц. Ради пропозиція приятельського полагодження конфлікту між У. Ц. Радою й Радою Народніх Комісарів, Рада Н. К. заявляє, що уважає ширшу акцію для усунення спору безперечно бажаною. Совітське Правительство зробило все, щоб дійти до мирного полагодження справи. Щодо пропозиції У. Радою умов, котрі мають принципіальний характер, як право свободного розвитку народів, вони ніколи не були предметом переговорів або спору, бо Рада Народніх Комісарів признає повне здійснення тих принципів. У пропозиціях умовах У. Ц. Рада поминає мовчанкою дійсний предмет спору, а саме те, що Рада підпірає контрреволюцію буржуазії, кадетів і Калєдіна, звернену проти влади рад, заступників селян, робітників і салдатів. Порозуміння з Радою можливе тільки під умовою, що Рада виразно відмовиться підпірати, як Калєдіна, так і всю контрреволюційну змову буржуазії та кадетів”.

На це знов точної виразної відповіді ми не дали, не вважаючи на те, що з Петрограду для більшої успішности переговорів було вислано до нас делегатів. Ми все стояли на своєму нейтралітеті, на праві самоозначення народів, на невтручанню Великої Росії в наші внутрішні справи й т. п.

І розуміється, це не могло задовольнити большевиків і розпочалася справжня війна.

РОЗДІЛ VIII. БОРТЬБА ЗА „СВОЮ ЛІНІЮ”

1. Війна впливом.

Але з ким та війна розпочалася? Формально, — ніби з Росією, Великою Росією, з Петроградським Совітським Урядом. Але в суті з власними народними масами.

Це не була війна в звичайному розумінню цього слова, бо ні одна ні друга сторона не мали самого необхідного засоба в звичайній війні — правильного, слухняного війська. Вважалося, що Рада Народніх Комісарів перебрала владу й вище командування над армією. Але там уже не було командування, бо не було послуhy й дисципліни. Армія ледве-ледве держалась на фронтах у пасивному стані й не розбігалась тільки через те, що її не зачіпали й так-сяк годували.

Так само формально приймалося, що Генеральний Секретаріат мав вищу владу над румунським і південно західним фронтами, де стояло кілька мільйонів салдатів. Але це була ще більш проблематична влада.

Щоб посунути ту чи инчу частину на яку небудь військову акцію, не досить було вищій владі дати для того наказ. Треба було, щоб той наказ зачіпав волю самих салдатів, щоб вони самі хотіли мати такий наказ. Отже начальство повинно було вміти не накази давати, а впливати на салдатів. Це була війна впливом, а не зброєю.

І от тут помітно було таке явище. Поки українські частини були поза межами України, поки вони не стикалися безпосередньо з українською владою, совітська влада ніяк не могла посунути їх на бій з українцями. Навпаки, зачувши про ворожі відносини між руською й українською владами, українські частини зачинали хвилюватись і рватись на Україну, не вважаючи ні на які накази Ради Народніх Комісарів, ні на агітацію большевиків.

Признання цього можна знайти у самих большевиків. Наприклад, військовий комісар Ликов 17 грудня посилає таку депешу головно-командуючому Криленкові: „Другий гвардійський корпус є в моїм розпорядженні. Роззброюю українців, але салдати відмовляються з огляду на те, що в кожному полку є до 1000 українців. Пробивав обеззброїти два ешалони гайдамаків, але це не вдалося через їхню непохитність. Один ешалон Волинців (большевиків) обеззброїли й розформували козаки. Щоб рушити проти українців, необхідно виділити українців і відіслати їх на фронт; тоді можна рушити на Київ. Іншого виходу немає. Ликов”.

Дійсно, національне почуття українських салдатів було таке сильне, що єдиним виходом, здавалось, було одправити їх усіх на фронт подалі від України. Оповіщення ж війни Центральної Раді тільки більше розворушило це чуття й посунуло всі свідомі українські частини як раз навпаки: не на фронт, а на Україну. Совітська влада робила всякі перешкоди в переїзді, давала накази, не давала вагонів, засипала агітацією, — нічого не помагало: українці накази зустрічали сміхом, вагони брали самі, агітацію ж в одне ухо впускали, а в друге випускали. Вони знали свою, українську владу, яка не гірше за руську, вони тільки їй хотіли коритися, тільки за її впливом іти.

І цим пояснюється також те явище, що большевики в початках ворожої акції проти України не мали ніякого успіху. Так, наприклад, коли отой згадуваний уже другий гвардійський корпус рушив на Київ, українські частини зупинили його на ст. Жмеринка й рішуче поставили домагання здатися. Настрій був серед українців такий непохитний, що гвардійці не одважились вступити до бою й віддали всю зброю.

Так само було й на другому кінці України, в Харкові. Тут теж були спроби захопити владу силами руських салдатів. Так, напр., 16 грудня за допомогою салдатів 30 запасного полку большевики зробили виступ і вже були захопили телеграф. Але українські військові частини зразу ж ліквідували цей успіх і вибили большевиків із Харкова.

Аналогічні явища помічались як по всіх кордонах України, так і всередині її. Ні большевицька агітація, ні їхні наступи не мали майже нігде успіху. Це надавало, розуміється, нам бадьорости, певности в собі й тої хвастовитости, з якою Генеральний Секретаріат розсилав свої циркуляри, накази й відозви.

І з якою, наприклад, самовпевненістю промовляв під цей час голова Українського Уряду В. Винниченко:

„Перепущення через Україну військ тих націй, що тепер самоозначуються, ми будемо допускати. Але, стоячи на ґрунті строгої нейтральности, ми не будемо пропускати большевицьких військ для братовбивчої війни на Дону... Агітація большевиків має на меті, щоб признавалося тільки те, що скажуть вони, москалі. А ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! Ми не допустимо в наш край реакції й анархії. Ми твердо ведемо свою лінію й доведемо її до кінця”. (З промови на засіданню Малої Ради 15 грудня).

2. Своє слово з чужим змістом.

Це було справедливо сказано: на Україні повинно мати силу тільки українське слово. Так і наші маси, наші військові частини це розуміли, що вони й обстоювали з зброєю в руках і своїм життям.

Але яке саме українське слово? Який зміст його?

От-тут ми й не знайшли в собі сили зрозуміти момент. У наше, селянсько-робітниче, давна „просте”, трудове слово ми вклали чужий, ворожий нам зміст; зовсім не той зміст, який

вкладали наші маси.

І в цьому була причина нашої поразки. Поки ми воювали з руськими большевиками, з москалями, доти ми мали скрізь перемогу. Але як тільки вступали в конфлікт з своїми, з українськими большевиками, так загубили всю свою силу. Поки агітували большевики, агітація успіху не мала. Як стикнулись наші війська з нашою агітацією, з агітацією всього того ладу, який ми так ретельно почали „творити”, взявши всю владу в свої руки, як тільки маси наші ближче прислухались і придивились до змісту того українського слова, як запал їхній, довіря до нас і охота піддержувати нас почали помітно падати. Почала розвиватися нехіть до боротьби з большевиками, почалися заяви наших найвірніших, найсвідоміших військових частин про небажання битись з большевиками. На наших очах „розкладались” найміцніші, найзавзятіші полки, що прибували з таким ентузіазмом до Києва. Полки імени ріжних гетьманів, які так свідомо, так струнко, так рішуче вступали в столицю України для оборони й захисту її, які так веселили всі національні серця своєю національною свідомістю, ширістю, жовто-блакитними прапорами й українськими піснями, які так гучно кричали „славу” українській владі, ці полки через якусь пару тижнів дивним способом спочатку губили все своє завзяття, потім упали в апатію, в „нейтралітет” до большевиків, а потім — повертали разом з тими большевиками свої українські багнети проти нас.

Ми ж страшенно дивувались і обурювались. От вам, мовляв, українці, оце вам така їхня свідомість, така сила їхнього патріотизму.

І через що? Повірили большевицькій агітації, повірили, мовляв, їхнім брехням і наклепам: ніби Центральна Рада складається з буржуїв, з панів, з контрреволюціонерів; ніби Генеральний Секретаріат увесь із генералів сформовано, ба недурно ж і „Генеральним” зветься. А яка ж вона „буржуазна” та Центральна Рада, коли в ній ні одного буржуя нема, коли це є ні що инче, як загально-українська рада робітничих, селянських і салдатських депутатів. Було два кадети-буржуї та й ті вийшли давно. І яка ж то буржуазна політика, коли Центральна Рада одібрала землю у поміщиків, коли завела восьмигодинний робочий день, коли строго оберігає всі політичні свободи, скасувала кару на смерть, установила перша на весь світ національно-персональну автономію.

Почалась і з нашого боку гарячкова агітація й пропаганда. Всі українські газети й видавництва були мобілізовані для сеї мети. Всі партії й громадські українські організації кинулись до боротьби за вплив. Організовано було спеціальну державно-громадську інституцію, яка мала своїм завданням агітацію серед військових частин.

Роз'яснялась програма й діяльність Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Доводилось усіми способами, що це найдемократичніша, найкраща влада, а що большевики хочуть знищити її через те, що вона — українська. Приводились списки членів Центральної Ради, з біографіями, з позначенням кожного, якого походження, де сидів у тюрмі за царських часів, як стояв за народні інтереси.

І дійсно, в брошурах, газетах і відозвах ми не брехали; дійсно, майже вся Центральна Рада складалась з селян, робітників, салдатів; дійсно більшість Генерального Секретаріату були сини селян, робітників, або інтелігентних працюючих. Дійсно, це була демократична влада.

Але... апатія наших військ, їхня нехіть битись проти большевиків не зникала, а все росла й росла. Проти донців, каледінців з охотою, а проти большевиків — ні. В чому ж річ? Бо ми агітували не тільки своїми відозвами та брошурами, але й ділами. А діла весь час підтвержували й зміцняли те, про що агітували большевики.

А головне, не бачив той салдат з боку своєї української влади бажання стати рішуче на бік працюючих, не бачив з її боку тенденцій щось радикальне робити в цьому напрямі, щоб як не сьогодні, то далі в майбутньому, переборовши всі труднощі, визволити свої трудящі маси з під соціального панування ворожих і нації, й працюючим кляс. Замість того чув, як таке бажання большевиків, така їхня оборона простого, бідного люду проти всякого пана називалася в українців демагогією, висміювалася, лаялася, заперечувалась.

3. Червона шапка і тверда влада.

Замість того він бачив, як його „рідна” українська влада старалася „імпонувати” йому, привабити його пошану парадми, молебнями, гучними церковними дзвонами й червоними шапками. Генеральний секретарь військових справ С. Петлюра, спеціаліст по частини молебнів і всяких инчих декорацій та реклам, покладав особливу надію в рятуванні української державности від большевицької пропаганди на... кольорові шапки.

Він пресерйозно запевняв, що червоні шлики на шапках роблять на „козаків” просто гіпнотизуюче вражіння. За червону шапку „козак” готов на все.

Дійсно, червона шапка причаровувала до нашої „Генеральської” державности деякі елементи салдатів. Дійсно, вони за неї готові були піддержувати кого-хоч. Але не треба багато сушити собі голову, щоб зрозуміти, що то був найменше цінний елемент, найменше свідомий і найменше вірний. Нехай противник дасть йому ще кращу шапку й він перейде за неї на його бік.

Так само намагались удержати при собі свої війська добрим харчом, теплим помешканням, великою платньою. Салдати охоче, з охотою, брали й харч, і платню, але битись проти большевиків такої ж охоти все ж таки не виявляли.

А большевики вже почали то тут то там потрошки перемагати. То в одному місці, то в другому наші військові частини переходили на їх бік і разом з ними проголошували владу рад.

Ми хапались за голову й нічого ніколи не розуміли. Ні наші газети, ні паради, ні червоні шапки абсолютно не помагали. Очевидно, в чомусь була наша хиба, а в чому саме, ми не могли зрозуміти.

Ага, стали догадуватись: нема твердої, сильної влади; Генеральний Секретаріат не вміє справитись з анархією; деякі генеральні секретарі, особливо голова Генерального Секретаріату виявляють непростиме, злочинне потурання большевицькій агітації. Треба рішучих заходів.

І кинулись до „рішучих заходів”. Не покладаючись уже на „млявий, нерішучий” Генеральний Секретаріат окремі громадяне української республіки взяли на себе справу „рішучої боротьби з большевизмом”. Результатом цього явилось потайне убийство проводиря київських большевиків П’ятакова. Прийшли вночі, арештували, вивезли за місто й чи пустили під лід чи так убили, — невідомо.

Цим малося на увазі перелякати большевиків. Але замість того досяглося протилежного: большевицька агітація стала ще більш приступніща до українських „козаків”.

4. Єдиний вихід.

Прихильників Центральної Ради серед широких мас ставало все менше й менше. Саме ім’я Центральної Ради почало робитись непопулярним. Коли б ми були хоч більше далекозорими, ми повинні були б зрозуміти, що ні червоними шапками, ні молебнями, ні навіть потайними

убивствами сеї „стіхії” не переламаємо; що треба щось радикально в собі змінити.

Таку радикальну зміну нам пропонувалось і більшовиками, й деким з посеред нас самих: перевибрати Центральну Раду. Хай усі місцеві робітничі, селянські й салдатські ради зроблять з'їзди, виберуть на них нових людей і пошлють замість старих. Часи настали нові, утворились нові настрої, нові ситуації, отже треба в центральний орган нових людей, а не з тих, яких вибиралося при зовсім инчих умовах.

Домагання було й розумне, й справедливе, й не шкодливе для українського національного відродження. Бо салдати наші, головна тоді сила, говорили: ми — більшовики, але ми українські більшовики й не треба нам московської влади. Хай стара Центральна Рада йде собі спочивати. Ми виберемо нову; яка буде, така й буде, а ми вже знатимем напевне, що там буржуїв не буде.

І це був єдиний вихід удержати владу в національно-українських руках. Ці руки, розуміється, були б уже не такі прихильні до царських генералів, бюрократів, поміщиків і всякого инчого панства. Але ці ж руки й національну справу вели би як не краще, то в кожному разі не гірше за стару Центральну Раду.

На жаль цей єдиний вихід було більшою Центральною Радою одкинено. Одкинено з таких міркувань: 1. як що ми згодимось на перевибори Ц. Ради, то тим самим самі згодимось, що наша політика була неправильна; 2. перевибори дадуть більшість у новій Раді більшовицьким елементам, переважно робітникам, а робітництво зрусифіковане й через те вся влада перейде в руки руських.

Міркування цілком безпідставні. Що наша політика була невдовольняюча для широких мас, то це було ясно для всіх і без нашої згоди чи незгоди. Що маси вимагали зміни сеї політики, то це було видно й для сліпого. Що треба було хоч би в ім'я тої самої демократичности, яку ми так боронили, уступитися й дати місце тій політиці, якої вимагала більшість демократії, то за це говорила сама логіка.

Так само безпідставне те міркування, що влада перейшла би до руських. Більшість салдатських мас були українці й мали національну свідомість. Вони б дали значну кількість національно-свідомих депутатів. Селянство дало б їх ще в більшій мірі. Частина робітництва також дала б українців. І більшість безумовно була би за українцями, а, значить, і вся радянська, соціалістична влада на Україні була би національно-українська. І сама собою спинилась би війна з руською радянською владою, й не вступило би українство на шлях світової контрреволюції, й не була би так здіскредитована й загижена серед найактивніших елементів пролетарської демократії українська ідея.

Я знаю, вороги соціалізму, наші „червоні шапки” заперечать мені зараз же: а хіба влада була в українських руках, коли запанувала радянська, більшовицька влада на Україні? Хіба більшовики не показали себе такими ж самими ворогами нашого національного відродження, такими ж самими націоналістами, шовіністами й імперіалістами, як і всі инчі руські течії? Хіба ними не нищилась українська культура?

На це можна сказати ось що: коли б радянська влада на Україні явилася результатом мирної виборчої боротьби в селах, казармах і фабриках, коли б українство, як таке, як національна ідея, показало себе не ворожим до соціальних змагань мас, коли б стара Центральна Рада добровільно вступилася й зберігла за собою змогу агітації, коли б, словом, ми своєю політикою не спровокували українську національну ідею, не виставили її, як ворожу до соціалістичної революції, — то при таких умовах уся ситуація на Україні була б цілком инча.

Так, — боротьба двох національних ідей, української й руської, була би безперечно. Але українська ідея, згармонізована з соціальними прагненнями мас, була би напевно дужчою, вона не була би так ослаблена, як то було потім, коли всякий українець уважався другими й сам себе вважав природним ворогом большевизма, се-б-то широких (нехай навіть, на думку інших, непоміrkованих, нерозсудливих) але тих соціальних змагань, які тоді панували нашими ж масами.

Ми цього тоді не розуміли. Перевибори — „провалили”. Гору взяв напрям „рішучої, непохитної своєї лінії”. Вести свою лінію до кінця! Не піддавайтесь! Рішучість і твердість імпонують.

5. „Своя лінія” до кінця.

Цю саму „свою лінію” ми провадили й на Всеукраїнському З’їзді рад робітничих, селянських й салдатських депутатів, скликаному на 17 грудня в Києві.

Самий цей з’їзд, його склад і напрям теж був виявом тої „своєї лінії”. Скликано його було з ініціативи київської ради робітничих депутатів. Але наші організації, маючи на увазі намір сеї ради, (що була під впливом большевиків) провести на цьому з’їзді резолюцію про перевибори Центральної Ради, напружили всі сили й привели од сел на цей з’їзд своїх прихильників, при тому в такій кількості, що селяне склали на з’їзді переважаючу більшість. І таким чином з’їзд зразу ж перевернувся в цілковиту маніфестацію в честь Центральної Ради та всієї її політики. Даремно большевики намагалися піддати цю політику критиці — селяне при найменшому вияві ворожості з боку промовців-большевиків зчиняли такий крик, що не було можливості говорити.

Бачучи таку перевагу селянства, большевики спробували підняти питання про правосильність такого з’їзду, так нерівномірно складеного, й пропонували признати його тільки нарадою, а постанови її не обов’язуючими нікого. Але, розуміється, така пропозиція не могла мати успіху в тої самої більшості, яка мала право вирішувати всі питання. І більшість постановила, що з’їзд є правосильним, а постанови його для всіх обов’язковими.

Ну, й само собою, що й усі інші питання було вирішено так, як хотіли ті організації, що керували тою більшістю. Було винесено й відповідні резолюції, в яких підтвержувалось, ухвалювалось і вихвалялось усі позиції Центральної Ради й Генерального Секретаріату. Стіль і фразеологія, розуміється, найреволюційніші.

Наприклад, про перевибори Центральної Ради, про які між іншим перед тим голова Центральної Ради М. Грушевський заявив, що Ц. Рада ні на один день не затримає влади в своїх руках, коли „високі збори” постановлять передати ту владу й з охотою скориться постанові з’їзду, коли він вирішить зробити перевибори, було винесено таку постанову:

„Приймаючи на увагу, що Центральна Українська Рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів, вибраних на всеукраїнських з’їздах, і з представництва демократії національних меншостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правосильний законодавчий орган революційної демократії України, та зважаючи на те, що проголошенням третього Універсалу Ц. Рада стала на шлях широких соціальних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино може Ц. Рада передати всю повноту влади на Україні, — з’їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України вважає перевибрання Ц. Ради невчасним і непотрібним. Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Ц. Рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи й поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси

трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українську Установчу Раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України, — з'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України висловлює на сім шляху Ц. Раді своє цілковите довір'я й обіцяє їй свою рішучу піддержку”.

В справі ультіматума Ради Народніх Комісарів теж постановлено те саме, що й Центральною Радою, се-б-то, що Рада Народніх Комісарів хоче зробити замах на Українську Республіку, що вона втручається у внутрішні справи України, порушуючи право на самоозначення, а через те боронитись усіма силами й... не допускати на Україні влади робітничо-селянських рад.

Було від цього з'їзду навіть видано відозву до народів Росії. Як історичний документ, яскраво характеризуючий усі тодішні наші позиції й навіть способи висловлення, я приведу її тут усю. От вона:

„Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих у Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав се своє право та проголосив Українську Народню Республіку. Сій Народній Республіці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З ген. Гінденбург'ом Рада Народніх Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультіматум і погрожує війною.

„На словах Рада Народніх Комісарів наче б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але се тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодавного органу — Центральної Української Ради. Яке ж се право на самоозначення?! Певне Комісарі дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі-ж інші ґрупи людности та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб у тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісарі проголошують буржуазною. Чи-ж се правда? Ні, се наклеп! Ц. Раду вибрали з'їзди робітників, селян і салдатів усієї України. Дев'ять місяців вона провадить боротьбу за права демократії та національних меншостей України. За сей час Ц. Рада зорґанізувала коло себе селянство та робітників, з'єднала українське революційне військо, проголосила Народню Українську Республіку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національноперсональну автономію для меншостей України. Всього сього вона досягла не нарушенням прав інших народів, а пошаною до них, не касуванням громадянських та політичних свобід, а їх обороною, не зброєю та насильством, а відкритою зорґанізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісарі обізвали Ц. Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала й буде підтримувати Ц. Раду яко найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і салдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господарь Української Землі — Українська Установча Рада.

„Брати й товариші — робітники, салдати та селяне! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви уважаєте нас, демократію України, страшнішими ворогами ніж полчища Гінденбург'а?! Ні, ми сьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, — Раді Народніх Комісарів, — що вони розпочали,

злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тої братньої згоди між Україною й усіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські комісари.

„Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка-б опиралася на зорганізовану волю народів і країв. Ся влада повинна бути однородно-соціалістичною від большевиків до народніх соціалістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. Отсе програма нашої діяльності й наших домагань. Отже питаємо, чи за сю програму ви згодитесь приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніться, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи салдата не замахнулася на свого брата. Щоб ні одної краплі крові не пролилося в братогубній війні. Досить крові!”

Але ні резолюції, ні відозва справи не доправили. Большевики, що були на з'їзді, виступили з його, переїхали до Харькова, улаштували там свій з'їзд і на йому вибрали Український Радянський Уряд. Той Уряд оповістив скинення Центральної Ради та Генерального Секретаріату, оголосивши себе єдиним робітничо-селянським Правительством на всю Україну.

Це для Совітської Росії був зручний вихід: не вона, мовляв, уже тепер вела війну з Україною, а Харьковський Український Уряд боровся проти Київського, тепер, мовляв, це хатня справа самого українського народу. Натуральна річ, що це була тільки одна формальність, бо харьківський уряд усі директиви одержував з Петрограду й вів військові операції силами руського уряду.

Але утворення цього Уряду дуже допомогло перемозі большевизма на Україні: всі невдоволені елементи зразу знайшли собі в йому організаційний центр і точку оперття.

РОЗДІЛ ІХ. ПАРЛАМЕНТАРИЗМ, ДЕМОКРАТІЯ І БОЛЬШЕВИЗМ

1. Російські Установчі Збори.

В цей же час відбувалися вибори до Російських Установчих Зборів, а трохи згодом і до Українських. Українські Установчі Збори були не допущені німецькою реакцією, введеною на Україну самими українцями.

Російські ж Установчі Збори розігнали большевики, Рада Народніх Комісарів. Розігнали через те, що Установчі Збори, вибрані ще тоді, коли ідея соціалістичної революції не була широко відома масам, представлені в більшості своїй антибольшевицькими партіями, не схотіли стати на ґрунт соціалістичної революції й визнати всі заходи Ради Народніх Комісарів у цьому напрямі. Політика більшості Установчих Зборів знов привела би до коаліції з буржуазними класами. Большевики нічого не мали проти самої інституції Установчих Зборів, але, коли вона загрожувала тій справі, яку вони з такими жертвами розпочали й провадили, то не лишалось нічого инчого, як розігнати й її так само, як було розігнано коаліційне Тимчасове Правительство.

Цей вчинок страшенно осужувалось і осужується й тепер усіма „щирими” демократами й оборонцями парламентаризму.

Отже варто зупинитись на цьому моменті. Парламентаризм уважається самою справедливою й доскональною формою демократії. Загальне, рівне, безпосереднє, тайне й пропорціональне виборче право є ніби найкращий, найвірніший спосіб вияву волі народу.

Формально ніби воно й так. Кожний громадянин, не позбавлений цього права, мав змогу вільно

виявити свою волю вибором тих депутатів, які найкраще розуміють і обстоюють його інтереси. Яких більше депутатів буде вибрано в представницький орган, ті, значить, і виявлятимуть дійсну волю більшості народу, ті матимуть право видавати закони, правити краєм, судити й карати.

Так мало би бути, коли б, дійсно, кожний громадянин мав справжню волю, змогу й свідомість дійсного виборця (і так воно й буде в соціально-рівному, соціалістичному громадянстві). Але в сучасному буржуазному громадянстві нігде тої волі й змоги немає. Громадянство поділено на кляси. Одні кляси панують і правлять, другі працюють на них і коряться їхній владі. В руках пануючих кляс є всі державні апарати, які при виборах грають величезну роль. Адміністрація, суд, військо, гроші, засоби пересування, друку, взагалі всякі засоби агітації, навіть склад і весь механізм виборчих органів, все це є в руках пануючих кляс і їхніх партій.

До цього треба ще взяти на увагу темність, забитість, несвідомість широких мас, особливо селянства (а надто українського чи руського селянства). Треба пам'ятати про велику роль попівства, яке так само цілком стоїть за інтереси пануючих кляс і за охорону існуючого ладу.

Коли не забувати всіх цих умов, при яких скрізь одбуваються вибори, то кожному ясно може бути, що перемога повинна бути разураз на боці пануючих кляс, (чи їхніх партій, що все одно), тих кляс, які мають державну владу з усіма її апаратами й засобами в своїх руках. І також ясно повинно бути, що перехід влади від одної кляси до протилежної ніколи не може статися парламентарним шляхом. Тільки переворотом, тільки силою, тільки революційним шляхом однімається влада. А тоді вже та кляса, яка однімає владу, може далі парламентським шляхом піддержувати і охороняти її, маючи в своїх руках усі державні та інші засоби, силою яких завсігди можна зробити виборні органи безпечними й навіть корисними для себе.

Система парламентарного ладу в капіталістичному громадянстві, як і всі інші його установи, — суд, військо, поліція та ін., — є тільки один із засобів охорони іменно цього громадянства. Пануючі кляси можуть допустити ту чи іншу зміну форм свого панування, але зміну основ усього ладу ніяк допустити не можуть, не допустивши своєї власної загибелі. І через те вони не можуть допустити також нічого такого, що могло би загрожувати їм у своєму розвитку тою загибеллю. І коли ними допускається, піддержується й вихваляється парламентарний лад, то не може бути ніякого сумніву, що цей лад є для них корисним і не ховає в собі ніяких небезпек. Буржуазія охоче запинається в тогу демократичності, бо це є випробований спосіб вигідно спекулювати.

Але так само мусить бути очевидним, що кляси поневолені, експлуатовані, упосліжені не можуть нічого іншого для себе бажати, як не бути експлуатованими й придушеними. У цих кляс не може бути інших, важніших за ці інтереси. І хто може згодитись бути трошки менше визискуваним, трошки менше душеним, аніж зовсім незнати цього? Розуміється, ні одна людина.

І коли все ж таки, не вважаючи на це, пригнічені маси вибирають до парламентів тих людей, які „трошки менше” поневолення обіцяють їм, то невже чесний чоловік може сказати, що це є дійсна воля більшості працюючих і поневолених і що парламентаризм є найкраща форма виявлення справжньої волі демократії?

Це можуть сказати ті люди, які самі безпосередньо експлуатують (поміщики, фабриканти, банкіри, купці) або ті, які посередньо живляться з цієї експлуатації, піддержуючи й охороняючи такий устрій громадянства (вищі служачі заводів, фабрик, банків, бюрократія, офіцерство, адвокати, попи, словом, велика частина так званої привілейованої інтелігенції). Для цих людей, яким у сучасному громадянстві живеться легко, формальна сторона парламентаризму є все:

кожний має право виявити свою волю в виборах; коли більшість висловлюється за такий лад, значить, це його дійсна воля, значить, у цьому є інтереси більшості.

2. „Соціалісти”-справедливисти.

Так міркують і деякі „соціалісти”, що звуться соціалдемократами, соціалістами-революціонерами й іншими назвами. Не можна, мовляв, насилувати волю більшості й накидати їй те, за що та більшість не висловлюється.

Коли міркують і говорять так представники кляс експлуатуючих, то в цьому, повторюю, нема нічого дивного, вони мусять так говорити, бо інакше вони повинні самі себе засудити на смерть.

Але дивно, що так говорять ті, що називають себе (і часто зовсім щиро!) представниками кляс експлуатованих. Дивно, що вони також гадають, що такі вибори виявляють справжню волю, справжні інтереси пригнічених і що то є насильство й несправедливість цю неусвідомлену, темну, забиту волю порушити й часом навіть проти сеї волі робити так, як вимагають інтереси поневолених, як ці інтереси мусять вимагати, як це бачать і розуміють дійсні й щирі представники цих поневолених, тільки свідомі й досвідчені?

Отже цікаво прослідити й розглянути закони психології таких „соціалістів” — „справедливистів”. Грунтом, як і скрізь, у більшості випадків є особистий, матеріальний інтерес. Такі „соціалісти” в буржуазному громадянстві здебільшого мають більш або менш забезпечене життя, користуються всіма здобутками культури й цивілізації, часто мають навіть „буржуазний” комфорт. У цьому самому нічого ні злого ні несоціалістичного немає. Соціалізм прагне як раз до того, щоб усі люди могли бути забезпеченими й користуватись і здобутками й комфортом цивілізації. А причина в тому, що в таких людей немає імпульсів у особистому життю до великої, жагучої активності в напрямі яко мога швидкої зміни сучасного громадянства.

(Я кажу про людей щирих у своїх переконаннях і не говорю про тих просто — мерзотників, які соціалістичні теорії, їхню фразеологію й етикетку „соціаліста” використовують для своїх суто-еґоїстичних, матеріальних і часто хижацьких інтересів.)

Крім того часто такі „соціалісти” або самі мають деякі капіталістичні підприємства або мають родичів-капіталістів, або самі матеріально залежать від них. Це також утворює не рішучу, не революційну психіку.

А для всіх треба мати на увазі звички життя з дитинства, різні зв'язки й порідненість з буржуазним товариством, уся буржуазну етику, звичаї, навіть буржуазний спосіб думання, яким проймалася все життя душа такого „соціаліста”.

І з'окрема для українських соціалістів треба прийняти на увагу національний момент. Для деяких, які справді все життя своє були вірними й активними оборонцями пригнічених кляс, які щиро боролися й з буржуазним ладом і з його етикою, які, дійсно, не мали ні фабрик, ні маєтків і були як клясово так і ідейно пролетаріями, для цих соціалістів неправильно зрозуміли ними національно-державні завдання заграли ослабляючу їхню соціалістичність ролю. Тільки невеличка ґрупка українських соціалістів, які не загубили ні на крихту своєї національної волі, змогли бути послідовними соціалістами. (То була ґрупа Нероновича-Касьяненка.)

От усі ці причини разом чи зокрема утворюють отой нерішучий, неактивний, опортуністичний тонус соціалістичного світогляду. На ґрунті такого буття й такої психіки виростає й уся ідеологія опортуністів, „соглашателей”, реформістів, ревізіоністів і т. п. Вони вибирають з науки соціалізма те, що найбільш підходить до їхньої психіки, й роблять його корінем і істотою всього

учення. Так, наприклад, українські соціалдемократи, взяли собі з учення Маркса теорію розвитку капіталістичного громадянства, взяли її, так сказати, в ідеальному розрізі, й нею прикрили свої дійсні, істотні й несоціалістичні, не марксістські прагнення. Сам, мовляв, Маркс сказав, що, поки не розів'ються в відповідній мірі продукційні відносини всередині самого капіталістичного ладу, доти не можлива зміна надбудови його. Отже, большевики, мовляв, беручись заводити в нерозвиненій, недорослій Росії соціалізм, були не справжніми марксістами, не соціалістами, а шкідливими утопістами, бланкістами, анархістами й трохи не реакціонерами.

А те, що Маркс гаряче вітав французських большевиків 1871 року, парижських комунарів, які також мали на меті завести в недорослій селянській Франції соціалізм, що Маркс сам учився на досвіді тих „утопістів” і вчив других, і що, розуміється, це вчення його нітрішки не розходилося з його вченням про розвиток капіталізму взагалі, — це все у с-д. пропускали без уваги, це їм не підходило, їхній психіці, їхнім цілям більш корисно було думати, вірити й говорити, що ні Росія, ні Україна ще не доросла до соціалізму, а через те... не треба й порушувати цього росту, не треба перешкажати йому різними „передчасними експериментами”.

Цікаво, як уявляється таким „соціалістам” прихід соціалізму. Перш усього психіка таких людей звикла до того, що це буде через якихсь сто-двісті літ; десь у далекій-далекій майбутности, не за нас та й не за наших дітей. Далі, це буде щось цілком-цілком нове, ідеально невинне, сентиментально-гарне. Всі люди будуть смиренні, як ягняточка, всі житимуть у прекрасних палацах, літатимуть на аеропланах у гості одні до одних, а навкруги буде все так чисто, так естетично гарно, навіть машини, що виконуватимуть за людей усю працю, будуть як коштовні твори нового мистецтва.

Це, дійсно, приблизно так колись і буде. Але як, якими шляхами, через які етапи до цього дійде, про це такі „реальні”, не „утопісти” соціалісти ніколи не думають. От-собі буде та й годі, неначе з неба упаде.

І, розуміється, їм і смішно, й чудно, й навіть гидко думати, що це може хтось почати заводити в якомусь паршивенькому, брудному, напівдикунському Пирятині, Фастові, Лохвиці. Соціалізм у Пирятині! І як вони сміються, глузують і переважно, самовдоволено випинають груди, коли в тому Пирятині за кілька місяців „експерименту” не бачать отого ідеального соціалізму. І ще з більшою упертостю й тупостю борються проти тих, які героїчними усиллями пробують спихнути брудний півдикунський Пирятин на шлях перебудови, перечистки, на шлях реальної, руйнуючої й творчої праці для досягнення того ідеального ладу.

І який гвалт підняли такі „соціалісти” разом з буржуазією, коли большевики почали робити таку перечистку, коли почали розкидати, ламати, до коріння нищити всі органи й апарати визиску й поневолення, щоб на розчищеному місці будувати нове. Це вандалізм, це нищення культури, це божевілля фанатиків, це — анархія, це насильство, це той самий царизм, деспотизм, самодержавіє!

3. Теплий лід.

А ми, українські „соціалісти”, на якийсь час не допустивши в себе цього „насильства”, страшенно тим пишались і вихвалялись: от, мовляв, які ми хороші, тверезі, здорові політики, як у нас усе спокійно, вільно, демократично. І теж обурювались тим, що большевики вживали насильства над пресою, над зібраннями, над свободами громадян.

І даремно вихвалялись: потім ми доказали свою демократичність. Життя само довело нам, що в клясовому громадянстві рівної волі для всіх громадян не може бути, це є утопія, це — теплий

лід, це — все одно, що революційний опортунізм. Та кляса, яка захоплює владу, мусить боротись за неї й за свої цілі всякими способами. Вона мусить уживати в тій чи інчій формі насильства над ворожими їй клясами. І хіба то не було насильство з нашого боку, коли ми обеззброювали большевицькі полки? Коли не давали їм їсти, коли робили їм різні утиски? А хіба потім та сама „демократична” наша влада не заборонила й пресу й зібрання большевиків та чорносотенців?

Це мусіло бути, бо кожна клясова влада має проти себе ворогів у других клясах і повинна з ними боротися. А якими засобами, це залежить від умов і обставин боротьби, — часом тільки „культурними” способами, коли сила почувається непохитною; часом строгішими, коли влада чує себе не зовсім твердо; й часом зовсім лютими, кривавими, коли ту владу однімають.

Вся суть питання полягає зовсім не в цьому, а в тих цілях, в ім'я яких робляться ті насильства.

Що й в яких цілях, наприклад, робила поміщицька буржуазна кляса за царизму? В ім'я своїх цілей, в ім'я інтересів своєї кляси вчиняла насильства над инчими клясами. Цілі ж її були — експлуатація працюючих кляс, панування над ними, розкішно обставлене життя небагатьох за кошт злиднів і страждання величезної більшості других.

Що робила так звана „демократія” після революції? Вона в цілях інтересів закордонного капіталу й свого власного вчиняла насильства над мільйонами людей, посилаючи їх на смерть. Вона всіма способами намагалася в своїх цих цілях зберегти свою владу. Спочатку, коли вона була певна в своїй силі, вона дала всім свободу писати, говорити, збиратись (та й то не зовсім усім, бо монархістам, коли б вони на це наслідились, напевно не дозволено було би тої свободи). Але далі, коли ця сила почала хитатись, коли инчі кляси почали загрожувати її владі, вона змушена була цією клясовою боротьбою вжити засобів инчих: арештів, заборон, тюрми й навіть розстрілів. Руські „соціалісти” типа Керенського в ім'я збереження непорушними основ буржуазного ладу, се-б-то в ім'я того, щоб незначна меньчість могла визискувати й далі величезну більшість народу, — вживали насильств над тими, хто боровся з ними проти їхніх цілей.

Що ж робили большевики? Захопивши силою владу в свої руки, вони також мусіли вчиняти насильства над тими клясами, які були ворожі до їхніх цілей. Як було цілком необхідно з боку тих влад боротися за своє існування всякими способами, не виключаючи й насильства, так і большевицька влада мусіла вживати насильств над своїми противниками. Та й як би инакше вони могли робити, почавши насамперед з такого „насильства”, як зкинення влади буржуазної демократії, а потім нищення всіх установ буржуазного ладу? Через що свобода обману друкованим словом повинна бути вище за свободу експлуатації працюючих на фабриках? Через що большевики (й тільки вони!) повинні були дозволяти необмежену свободу слова й пропаганди, свободу впливу на темні, забиті маси ворогам тих мас? Вони так само, як і всяка инча влада в громадянстві, поділеному на кляси, були клясовою владою. Вони також мали свої клясові цілі, в ім'я яких гнітили цілі инчих кляс. Але от-тут то й є деяка різниця: в ім'я яких саме цілей робилися одні й другі насильства. Цілі большевиків були: знищити владу буржуазної кляси, створити владу працюючих кляс (діктатуру пролетаріата й селянства), силою цієї влади змінити продукційні відносини в пролетарській державі й направити громадянство на шлях соціалістичного розвитку. Се-б-то знищити панування незначної меньчости людей над величезною більшістю, знищити всяке панування одної кляси над другою способом знищення всіх кляс і перетворенням клясової держави в громаду працюючих, соціально рівних між собою людей. Вони вживали насильств і нерівності для того, щоб ввести рівність і знищити всяке насильство.

От в ім'я яких цілей большевиками творились насильства над гулящими людьми, над

маленькою меньчостю ради інтересів величезних мас працюючих і всієї людськості. В ім'я цих цілей заборонялась і преса цих гулящих кляс або тих ґруп „демократії”, які обстоювали непорушність буржуазного ладу та всі свої свободи боротьби за любий їм лад. Твердо, послідовно, часом навіть жорстоко, але все тільки в ім'я інтересів усіх працюючих вони боролись усякими способами проти своїх клясових ворогів.

Отже ще раз: там, де є боротьба, й боротьба на смерть, там мусять бути всякі насильства. І не було, немає й не може бути такої клясової влади, яка би тим чи инчим способом не вживала би насильства над ворожими собі клясами. Значить, для всякого питання повинно бути абсолютно не в цьому. А в тому, в ім'я чого робляться ті насильства.

І от тут кожний вибере собі насильства тої влади, яка найбільше охороняє його власні інтереси, яка найбільше пасує до його власного світогляду й цілей.

Яка ж влада, чиї насильства повинні бути більш до душі тим, хто називає себе представниками працюючих кляс? Невже насильства купки капіталістів і поміщиків? Невже насильства того ладу, який тримає в темноті, злиднях і стражданнях величезну більшість усієї людськості? Невже інтереси тих, що ради своїх цілей вчинили таке люте, безмірне, криваве насильство над усім світом, як ця всесвітня війна?

Немов би дико, безглуздо навіть ставити таке питання.

А тим часом так воно було й так є й тепер, що „соціалісти” по всьому світі не тільки що підпірають владу й лад світових злочинців, а ще борються, й жагуче, люто борються й словом, і залізом, і вогнем проти тих, хто нищить той злочинний лад у себе й хоче знищити його по всьому світі.

4. Нетривкі успіхи.

Ми, українські „соціалісти”, на великий сором собі й шкоду, здається, найбільше поклали сил і життя своїх і чужих працюючих на цю безславну боротьбу. І нехай не кажуть ті вперті, запеклі, сліпі прислужники гулящих, паразитарних кляс, що ми боролись в ім'я справедливості, демократії, революції.

І не треба посилатись на наші успіхи в виборах. Це буде так само не совісно, не щиро, як і наша демократичність. Будьмо чесними з собою й другими: ми скористувались несвідомістю, забитістю мас. Не вони нас вибрали, а ми їм накинули нас. Вони занадто темні, несміливі були, щоб добре розібратися в тому, що ми їм обіцяли. Коли ми, свідомі люди, які чули й знали про можливість знищення існуючого соціального ладу, так були загіпнотизовані ним, що не сміли подумати про можливість цього, то як могли темні маси селянства (головної нашої виборчої сили) стояти іменно за це? Вони пішли за нами через те, що ми обіцяли їм кращий стан, ніж вони мали, — „трошки менше поневолення”. Вони не могли вибрати між нами й кимсь другим, луччим, бо того другого не було ще тоді. І тільки через це й до Російських, і особливо до Українських Установчих Зборів наші українські есери мали таку переважаючу більшість.

А коли прийшов до мас отой „хтось другий і луччий”, коли до них як слід дійшов його голос і вони почули, що є на світі ще більше, ще краще й що це є іменно те, що вони самі невиразно, невисказано, неусвідомлено, але разураз, усе своє трудове життя почували й хотіли, то хіба (скажімо по совісти) не почали наші виборці заявляти: „ми — всі большевики”!?

Ми все любили казати: наша опорна сила — селянство. Наш селянин з натури своєї є індивідуаліст-власник, для його чужі й навіть ворожі ідеї большевизму. Яка неправда! І як той самий наш селянин, отой ніби антисоціаліст чудесно почув усю вагу соціалістичної, не тільки

політичної але й соціальної революції. І як він прекрасно відріжнив нас від большевиків, і нас покинув, і нас навіть бив, і пішов за большевиками.

Скажуть: то не селянин ішов, а розбещені, здеморалізовані банди салдатства. А хто ж те салдатство? Чи не ті самі селяне? І чи не ми ж самі їх називали „переодягненими в салдатські шинелі робітниками та селянами” І чи не ті ж самі „банди” ми так радісно вітали в Києві й називали їх „славним вояцтвом”?

Скажуть ще: ну, розуміється, большевицькою демаґогією можна довести найспокійніший елемент до сказу, можна розпалити темні інстинкти мас до божевілья й посунути їх на всякі злочинства.

Коли так кажуть поміщики, капіталісти та всі ті, чий стан панування було знищено, для кого це знищення їхнього панування є злочинство, то тут нема нічого дивного.

Але дивно, що так говорили „соціалісти”. Хіба ж нашому селянинові, хоча би й навіть „індивідуалістові”, власнику, хіба йому не краще, коли громадянство будується й розвивається на соціалістичних основах? Хіба ж у капіталістичному громадянстві він не оплутаний незримими нитками в усьому своєму життю, хоча збоку здається, що він ніби живе собі на своєму хуторі й знать нічого не знає? І хіба то не через капіталістичний устрій сучасного життя він є такий темний, духовно вбогий, калікуватий?

А національна його недорозвиненість і несвідомість хіба не є здебільшого результатом усе тих самих соціальних відносин сучасного громадянства?

Розуміється, селянин прекрасно зрозумів, що для його далеко краще буде, коли не тільки в поміщиків одберуть землю, але й у капіталістів їхні фабрики, заводи, банки, коли панування непрацюючих кляс буде знищено. І хіба в самій Центральній Раді не було випадків, що наші селяне, члени Ц. Ради (не большевики!) раптом несподівано виступали й питалися: ну, а коли ж ми заводи та фабрики передамо робочому народові? Ми таких селян зацитькували, а фракція есерів конфузилась, бо то ж їхні селяне були такі „недісціпліновані”.

Отже нічого дивного не було в тому, що коли ідеї большевизму стали широко відомі в армії, серед салдатів, а через них і на селі, то село прийняло їх з прихильністю. А всі блискучі результати наших виборів лишилися тільки в паперах виборчих комісій.

РОЗДІЛ X. МИР З ЦЕНТРАЛЬНИМИ ДЕРЖАВАМИ

1. Вибачення перед „союзниками”.

В цей же самий час провадилась також і друга важна справа всієї російської революції: справа миру.

Але й тут яскраво виступив характер наших прагнень.

Справа миру давала нам можливість закріпити й легалізувати на міжнародньому терені свою державність. Це, розуміється, для національного відродження нашого народу було би великим плюсом. Та й фактично: коли нація мала сили для внутрішнього сформування себе в державність, то тим самим вона мала право й відносини з другими державами вести з власної ініціативи й на власну відповідальність.

Правда, звичайне державне право виключає право федеративних частин вести міжнародні зносини незалежно від цілого. Але це був час незвичайний, отже всі звичайні норми сили не мали. Коли руйнувались такі „священні” основи громадянства й „звичайної” держави, як право приватної власності, то яка могла бути мова про додержування таких крихких і не скрізь однакових правових норм, як федеративне право?

І річ не в тому; хоча треба зауважити, що ми все ж таки хоч зверху, для так годиться ставились з пошаною до „верховних” прав федеративного цілого. Ми ввесь час намагалися створити всеросійський центральний федеративний Уряд, щоб він міг від усієї Росії вести справу миру. Не одержавши на свою ноту з 8 грудня ні від кого (крім донців) відповіді, Генеральний Секретаріат 18 грудня розіслав ще раз другу ноту з тими самими пропозиціями, (яка теж не дала ніяких позитивних наслідків).

Вся річ у тому, що ми й тут не свою, національну державність хотіли цією міжнародньою акцією скріпити, а чужу нашій нації—буржуазну. Весь тон переговорів, характер їх, усе було підігнано під „людей”.

В той час, як правительтво большевиків, узявши владу в свої руки, зараз же приступило до страшної болячки — війни, — щоб за всяку ціну загоїти її, на всяких умовах заключити мир, хоч би й на ганебних („похабных”, як казали тоді руські); в той час, коли вони отверто казали, що це їм необхідно для розвитку революції, для боротьби з тим самим капіталістичним ладом, з представниками якого вони заключали мілітарний (а не соціальний) мир; у той час, коли вони, заключаючи цей мілітарний мир, у той же момент навіть серед військ противника вели агітацію й пропаганду за соціальну війну проти капіталу, (на що жалілись і обурювались німецькі генерали); коли, словом, большевики й тут виразно й отверто на перше місце ставили єдину свою ціль — соціальне визволення працюючих мас, ми, „соціалістичний” Уряд Української Республіки, цю ціль зовсім не брали на увагу. Першим нашим мотивом посилки своєї окремої мирової делегації до Берестя-Литовського, де заключалось перемирря, було, як сказав голова Генерального Секретаріату, „для контролю над большевиками”.

Ініціатива була не наша. Ми мусіли взятись за цю справу, щоб зовсім не оскандалитись перед своїми масами, й то тільки після того, як большевики вже вступили в переговори з німецьким командуванням. Тоді тільки ми похопилися й собі взятись за цю справу й вислали свою ноту до воюючих і нейтральних держав, у якій, навівши докази свого права вести мирові переговори (3-й Універсал), попрохавши в „милих союзників” вибачення за ці переговори, пропонували почвірному союзові вступити в мирові переговори, навівши свою програму миру (яка знов таки була в основі майже переписана з большевицької [грудень 1918 р.]).

З цього видно як найкраще, чиєї ласки й прихильности ми шукали, перед ким вибачення прохали. Не в наших вимучених, покалічених мас його шукали, не за те, що не брались гаряче до спинення цього катування мільйонів людей, а в „союзників”, а за те, що, мовляв, мусимо припинити, бо що зробиш з большевиками, коли вони тим миром так здеморалізували салдатські маси.

„Союзники” були тоді в скрутному становищі. Російське гарматне м’ясо виприскувало їм з рук, східного фронту, значить, не було вже чим загатити. Англія мнялася, чухалась, усе сподіваючись чужими руками тягти каштани з вогню. Німці миром з Росією скріплювали своє становище. Отже для „союзників”, а особливо для Франції було страшенно важно, щоб хоч як небудь задержати справу миру на сході. І от через що вони так люб’язно посміхались до нас, українців, так розсипали перед нами свої французські, склизкенькі, лицемірні компліменти. Вони навіть акредитували до нас свого... „представника”. (Заява про це на Ц. Раді викликала бурхливі оплески.) Не посла, а тільки „представника”. Посла вони обіцяли потім нам дати, коли

ми будемо молодцями, коли будемо тримати свій фронт, коли виявимо свою „державну зрілість”.

І вони таки потім прислали своїх офіціальних послів, з нотами, з відповідними актами, з урочистими церемоніями. Отже ніби цим офіціально визнали українську державу. Але чого варто їхнє признание, це показалося потім; чого варті всякі офіціальні й неофіціальні слова представників того громадянства, в якому насильство, обман і брехня на користь паразитів народу є необхідною умовою існування такого ладу, — це ми на своїй шкурі знаємо тепер дуже добре.

Вони вчували нашу силу. Вони бачили, що наш народ визнає нас. І поки ця сила народнього визнання була в нас, доти й світові спекулянти торгувались з нами, дурили нас, намагались використувати нашу силу.

А ми радісно плескали в долоні й пишалися французськими реверансами! Ага, от-то ми вже маємо справжню державність. І цілком натурально, що коли ми існування своєї державности, „справжність” її ставили в більшу залежність од визнання союзниками, ніж своїми масами, то ми й справу миру вели так, щоб більше подобатись „союзникам”, а не масам.

2. І німецький імперіалізм ближчий.

Та не тільки перед союзниками, а й перед німцями, перед німецьким імперіалізмом ми більше уклонялись, ніж перед своїм народом. У той час, коли большевики поводились на мировій конференції з німецькими генералами так, ніби вони, большевики, були переможцями, (що самі генерали з обуренням зауважували), коли всім своїм поведженням виразно маніфестували весь час свою клясову й соціальну ворожість до них і навіть не ховали від генералів, що цей мир для них є тільки „передішка” для зміцнення своїх сил для війни з світовою реакцією й з тими самими генералами, — українська делегація трималася зовсім инчого тону, — „приличного”, миролюбного, навіть почасти дружого. І загалом на мировій конференції в Берестю відносини української делегації до делегації почвірного союзу були кращі, ніж до большевицької делегації.

Це пояснити можна ще й тим, що в цей час велася війна між українським урядом і большевицьким, що почвірний союз, а особливо Німеччина в справі нашої державности грали в наших очах важнішу ролю, ніж якась собі там самочинна „Рада Народніх Комісарів”. Але найголовніше це те, що ці держави, як і „союзники”, по суті, були нам ближчі, ніж большевики. Ми в соціальну революцію зовсім не вірили (хоч і говорили в своїх резолюціях за большевиками гучні слова), ми вірили в непохитність буржуазного ладу, вірили в міцність буржуазних держав, прагнули й собі такої ж держави „як у людей”, отже й шукали признання й піддержки таких солідних фірм, як Германія, Австрія, Англія, Франція, а не якоїсь там дикунської, хаотичної, соціалістичної Великоросії. І через те почували представників цих солідних фірм ріднішими собі й потрібнішими.

Німці також бачили нашу відмінність від большевиків і хвалили нас за це. Насамперед, вони дуже охоче прийняли українську делегацію на мирову конференцію. Цим вони вже немов би визнавали українську державу. Правда, справжнє визнання вони обіцяли нам дати тільки після підписання мирового договору, се-б-то так само, як „союзники”: коли будете молодцями й дасте нам усе, що нам треба від вас, ми вам заплатимо своїм признанням. Бо й вони, як і „союзники”, бачили за нами силу, а, головне, бачили багатства України, якими могли скористуватися.

І ми всім своїм поведженням і всіми мировими переговорами обіцяли їм бути „молодцями” й

заслужити їхнє визнання нашої державности. І, натурально, що дружба з большевиками не могла нам послужити на користь перед німцями.

3. Мир переможця.

На Берестейській конференції було три контрагенти: почвірний союз, Правительство Совітської Росії й Уряд Української Народньої Республіки. Кожний з контрагентів мав на меті свої цілі й інтереси, які, розуміється, дуже щільно припадати до інтересів других контрагентів не могли.

Почвірному союзові, головним чином, Германії, важно було, щоб Росія зняла з свого фронту війська й тим увільнила їй східну армію для операцій на західному фронті; важно було задержати як не офіційно, то сховано свою окупацію занятої території бувшої Росії; і, нарешті, дуже потрібно було дістати від держав бувшої Росії підпомогу хлібом і сировими продуктами.

Маючи ці цілі, делегація почвірного союзу й вела всі переговори так, щоб на підставі договору російська армія насамперед яко мога швидче перестала існувати. Як і ми, німці теж не дуже вірили в успіх соціалістичної революції в Росії, совітське правительство здавалось їм просто хвилимовим явищем. Але вони спішили ним скористуватись, щоб той уряд, який прийшов би по большевиках, уже не міг відновити армії.

Як і для „союзників”, так і для німецького імперіалізму формула демократичного миру „без анексій і контрибуцій” здавалась смішною, дитячою вигадкою. Та й справді: як може який небудь порядний, поважний імперіалізм, одгодований отими самими анексіями та контрибуціями, єдиною суттю існування якого є систематичні контрибуції, як він може прийняти оту вбийчу для всеї істоти його формулу?

Але, сміючись у душі, німецькі ґенерали пресерйозно трактували виставлені большевиками формули, вдавали з себе найщиріших оборонців демократичного, справедливого миру й неухильно в той же час простували собі до тої самої анексії й контрибуції.

Большевики, само собою, дуже добре розуміли, з ким вони мали діло й до кого звертали свої формули. Вони знали, що буде й анексія й у тій чи инчій формі й контрибуція. Але мусіли згожуватись, маючи свої дальші цілі, здійснення яких могло скасувати всякі договори. Який би тяжкий і „похабний” цей мир ні був, усе ж таки, перш усього, це був мир, це було припинення безглузлого й злочинного нищення сил народніх. Далі цей мир давав „передешку”, давав змогу зібрати й зміцнити революційні сили. А скріплення й розвиток революції в Росії послужили б піддержкою й навіть товчком для соціальної революції на заході, яка, на думку большевиків, неодмінно мусіла з’явитися, яко наслідок колосального струсу війною. Соціальна ж революція в Європі скасувала б усі договори й зобов’язання щодо буржуазних імперіалістичних урядів.

Розуміється, большевики добре здавали собі справу також і з того, через що німці виступали такими прихильниками самоозначення народів у... Росії. Вони добре розуміли, через що саме вони так гаряче обстоювали національно-державні права литовців, лотишів, поляків, білорусів, не говорячи вже про українців. Почвірному союзові було дуже важно, щоб російський велетень яко мога швидче розпався на шматки й щоб ті шматки не можна було легко й швидко зліпити знов тому, хто прийшов би по большевиках і схотів виступити знову проти центральних держав. Большевики це бачили. Але, як вони й самі проголошували принцип вільного самоозначення народів, то нічого не могли сказати проти самоозначення й Курляндії, й Литви, й Польщі, й Білоруси. Україну ж вони визнали й раніше, а на мировій конференції офіційною заявою й згодою на самостійну участь у переговорах окремої делегації від Української Народньої Республіки те визнання ще раз підтвердили, їм важно було, скільки можна, вдержати ці території під своїм впливом, не стільки національно-державним, як соціально-

політичним. Німцям же так само ходило о те, щоб удержати за собою й під своїм соціально-політичним і державним впливом.

В цій площині й велись усі переговори та торгування, кінчившись розуміється на тому, чого хотів переможець почвірний союз. В початках марта (н. ст.) було підписано мирового договору, по силі якого Росія відмовлялась від усяких претензій на Польщу, Литву, Білорусь (пункт 3), Ліфляндію, Естляндію (пункт 6), Батум, Карс, Ардачан (п. 4), Фінляндію (п. 6) і само собою Україну (п. 6). „Для названих країв не випливають з їх попередньої належності до Росії ніякі обов'язки до неї. Росія зрікається всякого вмішування у внутрішні відносини сих країв. Німеччина й Австро-Угорщина мають намір уладити будучу долю сих країв у порозумінню з їх населенням”. (Пункт 3-ій).

Що ж до України, то в п. 6-ому говорилося так:

„Росія обов'язується негайно заключити мир з Українською Народньою Республікою й признати мировий договір між сею державою та державами почвірного союзу. Українську територію негайно очиститься від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти правительства чи публичних установ Української Народньої Республіки”.

Не зважаючи на крик, гвалт і свист своїх політичних та соціальних противників, большевики прийняли цей мир і підписали його. Вони були мудрішими політиками, ніж ті „реальні політики”, що називали їх „фантастами”, „неуками” й „злочинцями”. Історія насміялася з політично-освічених реальних крутіїв дипломатів, перевернула до гори ногами всі їхні „реальні” комбінації й підтвердила справедливість позиції, занятої „фантастами”.

4. Німецька опіка не за-ради прекрасних очей.

Як видно з наведеного пункту мирового договору з Росією, почвірний союз узяв під особливу свою опіку українську державність, а українська „соціалістична” влада не тільки в державній своїй справі шукала захисту й оборони в імперіалістичного почвірного союзу, але й у політично-соціальной. Німецькі генерали ставили навіть спеціальною умовою охорону правительства й публичних установ Укр. Нар. Республіки від агітації й пропаганди большевиків.

Такі симпатії центрального імперіалізму до України полягали насамперед у тому, що наша влада й наші „установи” були не соціалістичні, не ворожі до їхніх установ і не загрожували, як „анархістична” влада большевиків соціальною заразою їм самим.

Другим же й, мабуть, для того моменту ще більш важним мотивом була економічна сторона справи. Гр. Чернін у своїй промові 24 січня між инчим так говорив з приводу мирових переговорів у Берестю:

„Працюю над миром з Україною й Петроградом. Мир з Петроградом нічого не змінить у нашому дефінітивному становищу... Вивозити Петроград також нічого не може, бо там нема нічого, крім революції й анархії... Заклучення миру инакше представляється з Петроградом, инакше з Україною, бо Україна має засоби поживи, які вона може вивозити, коли погодимось в торговельних справах. Справа продовольча є тепер клопотом усього світу й грає скрізь величезну ролю”.

Отже всі вищезгадані причини, а також оця економічна умова поставили Україну в дуже вигідне становище на мировій Берестейській конференції.

Насамперед, нашу делегацію було прийнято як делегацію окремої держави, чим сама

державність уже майже визнавалась. Потім у конфлікті з большевиками німці виразно стали на бік українців.

Спочатку делегація СРСР визнала українську делегацію як окрему, самостійну й правосильну. Це було в початках мирових переговорів, коли війна Росії з Україною тільки починалась, коли результати сеї війни були ще неясні. Коли ж у Харькові склався Український СРСРський Уряд і коли мирові переговори українців з почвірним союзом зле відбивалися на мирових умовах Росії, большевики прислали від Харьківського Народнього Секретаріату своїх представників, яко єдиних правосильних заступників інтересів України.

Німцям, розуміється, така комбінація була невігідна, бо тоді б виходив мир не з Україною й Росією, а з самою Росією. Українська делегація запротестувала проти харьківських представників і німці цілковито стали на бік українців, визнавши тільки їх правомочним представництвом від української держави.

Розуміється, німці це робили не заради прекрасних очей України, а також не через те, що вважали це справедливим, або що, дійсно, визнавали українську делегацію справжнім представництвом, або що бачили за українцями таку вже безсумнівну силу. їм добре були відомі й наші сили, й дійсне становище на Україні. Вони знали, що харьківський Уряд набірав усе більше та більше влади на Україні й що Уряд Центральної Ради все більш і більш губив значіння. А тим не менше німці вважали тільки його дійсним представником української держави, бо так вважати було для них корисно й потрібно.

І тільки цим можна пояснити ті великі успіхи, які мала українська держава на Берестейській конференції.

РОЗДІЛ ХІ. БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

1. Дорогі жертви за чужу справу.

Одночасно з мировими переговорами в Берестю провадилась далі війна на Україні. І провадилась не на користь Центральної Ради.

Як сказано, це була війна впливом. Ні большевики, ні ми не мали реґулярного, дісциплінованого війська, яким можна було розпорятися по волі керуючого центра, не зважаючи на те, що й як собі там думало й почувало те військо.

Наш вплив був меньчий. Він був уже остільки малий, що ми з великими труднощами могли складати якісь невеличкі більш менш дісципліновані частини й висилати їх проти большевиків. Большевики, правда, теж не мали великих дісциплінованих частин, але їхня перевага була в тому, що всі наші широкі маси салдатства не ставили їм ніякого опору або навіть переходили на їхній бік; що майже все робітництво кожного міста ставало за ними; що в селах сільська голота явно була большевицька; що, словом, величезна більшість самого українського населення була проти нас.

І, розуміється, при таких умовах ми не могли мати перемоги. Місто за містом, губернія за губернією стали переходити до рук большевиків. Спочатку Харківщина, потім Катеринославщина, далі й серце України — Полтавщина.

Ми робили надлюдські усилля, щоб спинити цю „навалу”, як ми називали, щоб прихилити на свій бік інертні до нас наші ж салдатські маси. Але вони навіть у самому Києві не виявляли

ніякого бажання битись проти большевиків, братались з ними, переходили до них. Український Уряд не міг покластися ні на одну з тих частин, що стояли в Києві, й навіть для власної охорони не мав вірної частини. Часто бувало, що при Генеральному Секретаріаті, при будинкові, де засідало Правительство, на караулі стояли частини з большевицьким настроєм. Коли б вони мали більше ініціативи, то любого вечора могли б арештувати весь Уряд, вивести його в поле й розстріляти.

Єдиною активною мілітарною нашою силою була наша інтелігентна молодь і частина національно-свідомого робітництва, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність так само, як і ми її розуміли. Це, дійсно, були герої, самовіддані, одважні й послідовні до найбільшого кінця — до смерти. І не можна без великого болю й сорому згадати, як ми цвіт нашої нації, найкращий елемент її посилали на смерть в ім'я боротьби за чужу нам державність, за охорону панування вічно ворожих до нашого національного відродження кляс на Україні.

Але й ці жертви не помагали.

Наша молодь, студенти, гімназисти, наш найактивніший елемент пролетаріату гинув без пуття й без надії на перемогу. Большевизм непереможним вогнем обхоплював усе більші й більші простори української землі.

2. Не в особах річ.

Не бачучи, не хотючи бачити справжніх причин наших неуспіхів, наші керуючі партії стали шукати їх в особах. Невдоволення впало на генерального секретаря військових справ С. Петлюру. Соціал-демократична фракція Центральної Ради взяла його діяльність під сувору критику. Йому було поставлено в вину й його любов до парадів, до зовнішніх ефектів, його нездатність до організаційної праці, його неуцтво в військових справах, його метушливість і саморекламу.

Багато з цих закидів мало рацію. Та й звідки, наприклад, могло з'явитися у С. Петлюри знання військового діла, коли він ніколи навіть не був у війську, військовим же чоловіком уважався через те, що служив на фронті під час війни урядовцем Союзу Городів і носив напіввійськову одіж. У Військовий Генеральний Комітет його було вибрано не за його належність до війська, а через те, що він себе заявив членом соціал-демократичної партії.¹¹

Так само справедливі були закиди що до парадів, самореклами, нездатности до широкої організаційної праці й інші хиби його як військового секретаря.

Але, розуміється, той закид, що він найбільше завинив у наших неудачах, не є справедливий. Коли б на місці С. Петлюри був самий геніальний чоловік, він нічого не зробив би, бо участь у наших неудачах брали сили більші за сили окремої особи. І то підтвердилося дуже добре, коли соціал-демократична фракція одкликала з уряду С. Петлюру й замість його поставила на генерального секретаря військових справ М. Порша. М. Порш так само, як і С. Петлюра, не мав ніякого знання військової справи, але фракція сподівалась, що він виявить інші якості, яких бракувало С. Петлюрі, й урятує справу.

Але справу не було врятовано. Не в особах була річ. Коли б ожив Олександр Македонський чи Наполеон і захотів допомогти Центральній Раді та Генеральному Секретаріатові, то й то не помогло би. Єдина поміч, єдиний рятунок був не йти всупереч з настроями мас, згодитись на їхнє бажання зміни влади й її соціальної політики, тим зберегти цю владу в національно-українських руках і не внести в маси конфлікту між національною й соціальною ідеєю. Не треба

було національну ідею, всю справу національного відродження нашого народу робити справою буржуазного демократизму й тим баламутити широкі маси й одвертати активний елемент їх, пролетаріат, від самої ідеї національного відродження. Треба було бути, принаймні, розумними політиками, коли не могли бути добрими соціалістами: треба було зрозуміти дух часу, його тенденції й не випускати влади з українських рук.

3. Невдалі спроби доброго виходу.

Правда, для об'єктивності треба зазначити, що серед самих членів Ц. Ради й Г. Секретаріату були люди, які бачили безнадійність боротьби за владу нашого розуміння; вони бачили, що ця боротьба йде не стільки з руським большевизмом, не стільки з Російським Совітським Урядом, як з власними народніми масами, якими тільки користувався й керував Російський Совітський Уряд. Цим людям уже було видно, що влади нам не утримати. Ні влади ні „своєї лінії”. І що для національної справи буде дуже погано, коли ту владу силою, збройною боротьбою віднімуть од нас. Тоді влада перейде не в укр.-національні руки й усі здобутки національного відродження будуть zagrożені. І через те ці люди згожувались і на перевибори Ц. Ради, й на прийняття лозунгу „вся влада радам”, і навіть на переворот, на насильне скинення Уряду, але українськими ж силами.

Такий намір перевороту, між инчим, був у деяких членів лівої течії партії укр. с-р-ів. Це були переважно члени Російських Установчих зборів. Після розгону цих зборів большевиками, ліві українські есери, члени цих Уст. Зборів увійшли в порозуміння з Радою Народніх Комісарів що до утворення на Україні української радянської влади. Вони мали приїхати до Київа й тут за допомогою місцевих лівих елементів як українців так і неукраїнців зробити виступ проти Центральної Ради й захопити владу в свої руки. З Харківським Народнім Секретаріатом вони також очевидно порозумілися б і таким чином національний характер совітської влади на Україні був би забезпечений.

На жаль цей план не удався. Змовщики, приїхавши до Київа, тримались необережно, не підготували сил і значну частину їх було арештовано в помешканню Центральної Ради комендантом Київа соціалдемократом Ковенком. Правда, їх було незабаром випущено, але вся справа „провалилась”.

В самому Генеральному Секретаріаті також виникали подібні плани. Голова Генерального Секретаріату, бачучи безнадійність і шкодливість дальшої боротьби, запропонував на одному з „вужчих” засідань Генерального Секретаріату, (що складалось з 5 чи 4 членів Уряду, які, власне, керували всією політикою) такий план. Ті члени Г. Секретаріату, які останніми часами маніфестували себе „лівими”, які часом виявляли дуже революційну фразеологію, як, наприклад, М. Порш, повинні були виступити проти другої частини Генерального Секретаріату, арештувати голову Секретаріату й ще деяких членів, узяти владу в свої руки, й оголосити владу рад, перевибори Ц. Ради й негайно вступити в мирові переговори з Радою Народніх Комісарів. Таким чином, на мою думку, влада лишилась би в національних руках, за неї зразу встали б усі індеферентні в боротьбі з большевиками нац.-українські військові частини й припинилась би війна з Росією. Мало того: коли б цей план було переведено, історія революції на Україні пішла би зовсім инчими шляхами, не такими трудними, болючими й часом ганебними та й надзвичайно шкодливими для самої національної справи, не кажучи вже про політично-соціальну.

Але цей план було одкинено. Він, правда, вимагав розбиття нашої єдності. Це була велика ціна, але необхідна й, тепер можна сказати сміливо, вже потрібна. Вже та єдність ставала шкодливою навіть у чисто-національній справі. Вона кувала, гіпнотизувала й паралізувала більш сміливих і революційних. Кожний боявся бути першим, що візьме на себе

відповідальність перед усією нацією за розбиття єдиного національного фронту. Кожний страхався осуду історії. Кожному було жаль давати своє ім'я на риск.

Бо головним усе ж таки фактором нашої негідності на соціалістичну революцію на Україні було наше недовір'я в успіх її, а також відсутність гарячого бажання боротись за таку революцію, не зважаючи на те, чи буде успіх чи ні, в ім'я самої ідеї соціалізму й пропаганди його ділом, акцією, самим життям. І це, головним чином, не дало одваги прийняти цей план. І ті самі „ліві” наші „соціалісти” М. Порш і М. Ткаченко, які так гаряче виступали проти коаліції, за владу революційного пролетаріату та селянства, які один час здобули собі навіть реноме „майже большевиків”, (особливо М. Порш, який дуже добре умів володіти революційною фразеологією), ці самі „ліві” найрішучіше стали проти сього плану. „Бути непохитними! Вести свою лінію до кінця. Ніяких хитань і вагань”.

І „своя лінія” провадилась далі, хоч многі в неї вже не вірили, хоч вона декому здавалась уже помилковою, безнадійною й навіть шкодливою. Одним з таких був і я. Після одкинення мого плану я рішив скласти з себе відповідальність за дальший хід подій і вийти з Уряду. Виступити самому за здійснення мого плану я не мав можливості, бо я ж стояв увесь час на чолі того Уряду, який так боровся з большевиками, й через те моє ім'я не могло викликати довір'я в революційне настроєних масах. Єдине, що я міг зробити, це віддати своє ім'я й самого себе, як „контрреволюціонера” на арешт, в ім'я врятування національної ідеї в масах і для збереження влади в українських руках.

Це також не вдалося й мені лишалося тільки відійти від тої політики, яку я вже не міг провадити з щирістю й вірою в її справедливість, як то робив раніше.

Моє бажання вийти з Уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей же час есерівська фракція Центральної Ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала разураз, бо вона кількістю своїх голосів покривала всі інші складені до купи фракції. До сього часу вона не одважувалась на це, віддаючи провід соціалдемократам. Але тепер, коли той провід доводив до не таких уже блискучих наслідків, коли есерівська фракція могла й сама досягти подібних, коли невдачі ставали все дошкульнішими, а невдоволення Г. Секретаріатом все більшим, вона рішила скористуватися своїм правом більшості голосів і взяти урядовий провід у свої руки.

Отже настала друга криза українського Уряду. Соціалдемократи висміювали есерів за цю кризу й за їхнє бажання влади, називали дитлаками, які вже вийшли з під опіки няньки-соціалдемократії, бажали їм на ділі показати себе дорослими, але все ж таки уступитися мусіли, залишивши в кабінеті міністрів „для єдності фронту” тільки двох соціалдемократів — М. Ткаченка й Д. Антоновича.

РОЗДІЛ XII. ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТИ УКРАЇНИ

1. Заручини хуторянки з товарним джентельменом.

Але ця криза сталася тоді, коли большевики, захопивши майже всю Україну, наближались вже до Києва, коли київське робітництво, підбадьорене й підсилене цим наближенням, готувалось до рішучого виступу проти нас зсередини, коли лишалось дуже-дуже мало надій на врятування ситуації.

Одним із засобів цього рятунку було скликання чергової сесії Великої Центральної Ради. Малося на увазі на цій сесії вирішити декілька важних питань і тим, може, трохи підкріпити себе.

Такими питаннями були: земельне питання й самостійність української держави.

Есери настійно домагалися переведення закону про соціалізацію землі. Не здаючи собі добре справи з того, що, власне, є ота „соціалізація”, вони (та й навіть інші фракції Ц. Ради) гадали, що проголошенням сеї реформи вдасться заспокоїти широкі маси селянства й пригорнути їх на свій бік.

Що ж до самостійности України, то проголошення цієї форми нашої державности вимагалось з усією необхідністю й неминучістю тою ситуацією, яка складалася. Насамперед, проголошення Росією війни Україні само штовхало на розрив федеративних відносин. Український Уряд мав і формальне, й моральне право не вважати себе в зв'язку з тою державою, яка була з Україною в стані війни. Фактично ж ця самостійність уже була. Уже були самостійні міжнародні зносини, було своє окреме військо, свій фронт, свої всі державні установи. Фактичний стан річей вимагав з залізною послідовністю дальшого свого розвитку й довершення. Так, наприклад, той факт, що Російський Совітський Уряд проголосив нам війну й провадив її між інчим і тим, що не давав нам з центральної скарбниці грошевих знаків, примусив нас до введення своєї власної монети.

Так само в цей же час було закінчено відділення суду від російського центру. Правда, український Уряд не посмів порушити характеру всієї системи цього суду, залишивши її в суті своїй такою, як вона була й за царів. Тільки замість російського Сенату було утворено Український Сенат та ще пороблено деякі дрібні зміни, які не мали ніякого впливу на суть цього охоронного органу буржуазного ладу. Але цілком самостійний, не залежний від яких будь центральних вищих судових інституцій був свій український суд, навіть зовсім такий, „як у людей”, се-б-то з своєю власною „старою мацапурою” — Сенатом.

А що найбільше довершало самостійницьку форму державности України, так це те, що й Франція, й Англія, й інші держави, нарешті, дали своїх офіціальних представників при Українській Народній Республіці. Антанта тепер це, очевидно, вже забула й ніяк не могла останніми часами (особливо під час мирової конференції в Парижі) цього пригадати. Отже для того, щоб нагадати ці давно-забуті моменти так хутко зів'ялого кохання галантних „союзників” до молодесенької селянської красуні я приведу в усій точности найважливіші їхні любовні листи-документи.

Ось один із перших „зальотів”. Відносини ще не ясні. Галантний джентельмен ще не зовсім певний, що має прекрасна хуторянка. Отже один із перших листів звучить так:

“Mission Militaire Française en Russie.

Front SO.

Kiev, le 5/18 Décembre 1917.

Texte des paroles adressées à

Monsieur Vinnitchenko, Premier

Secrétaire général de la République

Ukrainienne, par le Général

Tabouis de la Mission Militaire

Française au front sud-ouest le

6/18 Décembre 1917.

Les Puissances Alliés n'ont pas encore pris une décision officielle vis-à-vis de l'Ukraine, mais j'ai déjà été chargé de transmettre à M. Choulguine la sympathie des Alliés pour les efforts que fait le Gouvernement Ukrainien dans le but de rétablir l'ordre, de reconstituer une force de résistance et rester fidèle aux Alliés.

J'avais cru de mon devoir de ne pas attendre un Mandat officiel et de vous demander

de m'entretenir avec vous, dans le but de ne pas perdre un temps précieux, de ne pas être pris au dépourvu si le moment venait d'agir, et par suite de préparer les matériaux d'une discussion éventuelle relativement aux secours financiers et techniques que les Alliés pourraient fournir à l'Ukraine pour l'aider dans son oeuvre gigantesque d'organisation et de relèvement.

Je suis heureux d'avoir pris cette initiative, car hier soir j'ai reçu ordre de vous inviter, en vue d'une aide financière et technique que la France pourrait apporter à l'Ukraine, à préciser et à faire transmettre à l'ambassade de France au plus tôt, le programme que le Gouvernement Ukrainien pense réaliser et les besoins correspondants.

Par cette démarche que je fais, le premier, vous pouvez vous rendre compte que les sympathies de la France à votre endroit sont réelles et effectives.

TABOUIS".

(Військова Французська Місія в Росії
Фронт П.-С.

Київ 5/18 грудня 1917

Текст слів адресованих Панові
Винниченкові, першому генеральному
Секретареві, генералом Табуї
з французької Військової Місії
південно-східного фронту
5/18 грудня 1917.

Союзицькі Держави ще не прийняли офіційного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях установаження порядку, відновлення опірної сили й бажання лишитись вірними союзникам.

Я вважаю своїм обов'язком не чекати офіційного мандату й прохати побачення з вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленим зненацька, коли б прийшов час акції, й значить приготувати матеріали евентуальної дискусії що до фінансової та технічної допомоги, яку союзники могли б дати Україні, щоб допомогти її велетенській роботі організації та відродження.

Я є щасливий тим, що виявив цю ініціативу, бо вчора ввечері я одержав наказ попрохати вас, в цілях фінансової та технічної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніше й передати в французьку амбасаду яко мога швидче програм, який Український Уряд гадає реалізувати й відповідні потреби.

Мій заход, котрий я роблю перший, може вас запевнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні та дійсні.

ТАБУІ.)

Отже, як видно, в цій „записочці” ще помітно обережність ловкого, досвідченого ловеласа: нема, наприклад, ніякого звернення й у підпису нема ніжностей. Але вже є деякі натяки на можливість чогось „серйознішого”.

І от те серйозніше вже є в другому листі. Тут уже джентельмен, очевидно, докладніше розвідався про хуторяночку, про її чудові лани, про отари, про цукор і т. д. і одважився заговорити виразніше. Уже є й звернення й ніжність у підпису.

Точний текст цього документу такий:

„Le Général
Commissaire de la République

République Française
Kiev, le 21 Décembre 1917./
3 Janvier 1918.
Le Général Tabouis, Commissaire
de la République Française
auprès du Gouvernement de la
République Ukrainienne, à
Monsieur le Secrétaire Général
aux Affaires Etrangères de la
République Ukrainienne.
Monsieur le Secrétaire Général.

J'ai l'honneur de vous prier de porter à la connaissance du Gouvernement de la République Ukrainienne, que le Gouvernement de la République Française m'a désigné comme Commissaire de la République Française auprès du Gouvernement de la République Ukrainienne.

Je vous demanderai, en conséquence, de bien vouloir me faire savoir quel jour et à quelle heure je pourrai faire au chef du Gouvernement ma visite solennelle de présentation officielle.

Veillez, Monsieur le Secrétaire Général, agréer l'assurance de ma haute considération.

TABOUIS".

(Генерал
Комісар Республіки
Французська Республіка
Київ
21 грудня 1917/ 3 січня 1918
Генерал Табуї, Комісар
Французської Республіки при
Уряді Української Республіки, Пану
генеральному Секретареві закордонних
справ Української Республіки.
Пане Генеральний Секретаре!

Маю честь прохати вас довести до відома Уряду Української Республіки, що Уряд Французської Республіки призначив мене яко Комісара Французської Республіки при Уряді Української Республіки.

В наслідок цього я прохаю вас повідомити мене, в який день і час я зможу скласти мою урочисту офіціальну візиту голові уряду.

Прошу прийняти, пане Генеральний Секретаре, запевнення в моїй глибокій пошані.

ТАБУЇ.)

Нарешті, й „оглядини” відбулися 4-1-18 (н. ст.). Урочисто й парадно з'явилися джентельмени до хуторянки й з усіма відповідними процедурами передали офіціальний папер у руки українського Уряду, яким Франція признавала українську державу.

Після того генерал Табуї, офіціальний представник посилає папера, в якому ще раз наводить текст ноти свого Уряду. Цей папер такий:

„Le Général
Commissaire de la République

Nr. 11.

République Française

Kiev, le 29/11 Janvier 1918.

Le Général Tabouis, Commissaire
de la République Française
auprès du Gouvernement de la
République Ukrainienne,
à Monsieur le Secrétaire d'Etat
aux Affaires Etrangères du Gouvernement
de la République Ukrainienne.

Le 5/19 décembre, dans une entrevue à laquelle assistaient M. Vinnitchenko, Président du Conseil, et les Secrétaires d'Etat aux Affaires Etrangères, aux Finances, au Ravitaillement, aux Voies et Communications, à la Justice, j'ai eu l'honneur de présenter la demande suivante:

„Monsieur le président du Conseil,

„Désirant confirmer ses intentions amicales envers la République de l'Ukraine, le gouvernement de la République française m'a fait savoir par télégraphe (le seul moyen de communication existant actuellement) qu'il me nommait représentant de la République Française auprès du gouvernement de la République de l'Ukraine.

„Voici bientôt un an que je me trouve sur le territoire de l'Ukraine. Pendant ce temps, j'ai eu l'occasion d'étudier l'histoire de l'ancienne Ukraine, j'ai suivi avec attention le développement de son mouvement national et j'ai pu constater les efforts accomplis par la République de l'Ukraine dans le but de créer et d'établir les forces morales et physiques nécessaires à l'organisation d'un Etat. Tout cela, je l'ai suivi avec un intérêt toujours croissant et je suis heureux et fier, Monsieur le président, de voir qu'aujourd'hui cet intérêt n'est pas seulement personnel, car en me nommant son représentant, le gouvernement de la République française approuve ma manière d'agir et m'autorise à poursuivre officiellement les excellentes relations qui se sont déjà établies entre nous. Je vous apporte l'assurance formelle que la France, qui est la première à faire ce geste décisif, soutiendra de toutes ses forces morales et matérielles la République de l'Ukraine dans les efforts qu'elle accomplira pour continuer à marcher dans la voie que se sont tracée les Alliés et qu'ils poursuivront sans hésitation à l'avenir en pleine connaissance de leurs droits et de leurs devoirs, devant la démocratie du monde entier et de l'humanité.

„Personnellement, je me consacrerai à cette tâche avec toute l'énergie d'un soldat et avec le coeur d'un Français”.

Depuis cette date, la France est entrée en relations officielles avec l'Ukraine.

Vu la marche rapide des événements et pour éviter toute perte de temps, j'ai l'honneur de vous prier de bien vouloir me faire tenir cette réponse aussitôt que possible.

TABOUIS”.

(Генерал Комісар Республіки

№ 11

Французська Республіка

Київ 29/11 січня 1918

Генерал Табуї, Комісар

Французської Республіки панові

Генеральному Секретареві закордонних
справ Уряду Української Республіки.

5/19 грудня, підчас побачення, в якому брали участь п. Винниченко, президент

Ради й Генеральні Секретарі по справах закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів і сполучення і юстиції, я мав честь представити слідууючу заяву:

„Пане Президенте.

„Бажаючи затвердити свої дружні наміри що до Української Республіки, Уряд Французської Республіки повідомив мене телеграфічно (єдиний засіб сполучення, котрий тепер існує), що він призначає мене представником Французської Республіки при Уряді Української Республіки.

„Вже скоро рік, як я нахожуся на території України. За цей час я мав нагоду простудіювати історію старої України, я з увагою слідкував за розвитком її національного руху й я міг сконстатувати усилля, виявлені Українською Республікою в цілях утворення й затвердження моральних і фізичних сил, необхідних для організації Держави. За всім цим я слідкував з цікавістю, яка щораз збільшувалась і я є щасливий та гордий, пане президенте, бачити, що сьогодні цей інтерес не є тільки персональний, бо, призначаючи мене представником, Уряд Французської Республіки ухвалює мої заходи й уповноважує мене продовжувати офіційно ті прекрасні відносини, котрі вже утворилися поміж нами. Я приношу вам офіційне запевнення в тім, що Франція, котра перша робить цей рішучий крок, підтримуватиме всіма своїми силами Українську Республіку в тих усиллях, яких вона вживе, щоб продовжувати свій хід по шляху, який накреслили собі союзники й по котрому вони йтимуть і надалі без вагань у повній свідомості своїх прав і обов'язків відносно демократії цілого світу й людськості.

„Особисто я віддамся цьому завданню з усією енергією салдата й з серцем француза.

Рахуючи від сьогодні Франція увійшла в офіційні відносини з Україною.

З огляду на швидкий хід подій і для того, щоб не губити часу, маю честь прохати вас дати мені відповідь на це якомога швидче.

ТАБУЇ.)

Таким чином, говорячи словами генерала Табуї „починаючи з сеї дати (отже, значить з 29/11 січня 1918 року) Франція вступила в офіційні відносини з Україною”. Заручини одбулися. Хуторянка затяглася аж до поту в панський корсет, натягла на робочі, мозолясті, червоні руки білесенькі панські рукавички й запишалась на всю губу.

А в тих же днях і від Англії Головою Генерального Секретаріату було одержано такого документа:

„Représentant
de la
GRANDE BRETAGNE
A Son Excellence le Pr?sident
du Conseil des Ministres de la
République Nationale Ukrainienne.
Excellence!

J'ai l'honneur de Vous informer que le Gouvernement de Sa Majesté Britannique m'a nommé, par la voie télégraphique, la seule possible actuellement, Représentant de la Grande-Bretagne en Ukraine.

Mon Gouvernement m'a chargé de vous donner l'assurance de sa bonne volonté. Il appuyera de toutes Ses forces le Gouvernement Ukrainien dans la tâche qu'il a entreprise de faire oeuvre de bon gouvernement, de maintenir l'ordre et de combattre

les Puissances Centrales, ennemies de la Démocratie et de l'Humanité.
En ce qui me concerne en particulier, j'ai l'honneur, Monsieur le Président, de Vous donner l'assurance de mon entier concours pour la réalisation de Notre idéal commun.
PIGTON BAGEE
Représentant de la Grande-Bretagne en Ukraine”.

(Представник
Великобританії
Його Ексцеленції Президенту
Ради Міністрів Української
Народної Республіки.
Ексцеленціє!

Маю честь повідомити вас, що Уряд його Великобританської Величності призначив мене телеграфічною дорогою, яка зараз самотньо можлива, представником Великобританії на Україні.

Мій Уряд доручив мені запевнити вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він розпочав що до створення доброго управління, підтримання порядку й поборювання Центральних Держав, ворогів демократії й людськості.

Що торкається мене особисто, я маю честь, пане президенте, запевнити Вас у повній відданості для реалізації нашого спільного ідеалу.

ПІКТОН БАГЕ
представник Великобританії на Україні.)

Отже, значить, українська державність була офіційно й недвозначно визнана сими двома головнішими державами „союзників”. (Чого варті такі признання й як галантні кавалери, не червоніючи, можуть цілковито забути всі свої присягання й запевняння хуторяночкам, це ми побачимо далі).

А цим самим уже остаточно вирішалося питання про самостійне існування України. Необхідно було тільки це зафіксувати офіційним державним актом, що й зроблено було 4-м Універсалом.

Це необхідно було зробити ще й для того, щоб докінчити мирові переговори в Берестю: без оголошення себе самостійною державою ми не мали в повній мірі права заключити мир.

Отже в результаті всіх цих обставин і причин з'явився 4-й Універсал Української Центральної Ради.

Його було видано ще за Генерального Секретаріату. Але в йому вже Генеральний Секретаріат переіменовувався в Раду Народніх Міністрів. Есерам хотілося почати своє державне провідництво з нової назви, але соціалдемократична фракція не дозволила мені, як я того хотів, виступити з Уряду раніше, ніж станеться ця зміна, щоб тим заманіфестувати, що й перша Рада Народніх Міністрів почалася під впливом і провідництвом соціалдемократії. Отже перша Рада Народніх Міністрів мала ще старий склад Уряду, й тільки через кілька днів я здав свої обов'язки голови Ради Народніх Міністрів перед Комітетом Ц. Ради. Головою нового кабінету було призначено есера Голубовича, при чому більшість у кабінеті стала також есерівська.

Всі вирішені на цій сесії питання й прийняті постанови, висловлені в 4-ому Універсалі, мав виконати вже новий Уряд.

Четвертий же Універсал звучить так:

2. Четвертий Універсал У. Ц. Ради.

„Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом петроградське Правительство Народніх Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбийчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того те ж саме петроградське Правительство Народніх Комісарів починає проволікати заключення мира й закликає до нової війни, називаючи її „святою”. Знов поллється кров, знов нещасний робочий люду буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Владу у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися

Радою Народніх Міністрів.

І отсе, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народніх Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких небудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, почата буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати салдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради — громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку власть, до якої мали-б довірря й яка спіралася-б на всі революційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і салдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотки тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисл держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли-б

найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для забезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки найважніші області торгівлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити зза границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої доріжні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, а також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само поручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На ґрунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволуційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо — Росії. Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кожного, хто призиває до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, — карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не вспіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищі тижні виконають, справдять і до оконечного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енерґічно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орґан має рішити про федеративну зв'язь з народніми республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народньої Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки. Українська Центральна Рада. У Києві. 9 (22) січня 1918 р."

3. Вигнання хуторянки з хутора.

Бідна хуторянка в буржуазних рукавичках на селянських репаних руках! Як їй хотілось одночасно й з галантними паничками женихатись і свого колишнього коханця простого робітника задобрити. Як вона то перед паничами пудрилась, панію прибіралася, по панськи язика ламала, то з парубком обнімалась, йому надії подавала, навіть до... большевицьких поцілунків доходила. Тільки б не сердився та хутора не підпалив: і соціалізацію йому обіцяла, й монополізацію торгу, й навіть... трохи-трохи не націоналізацію банків: „державно-народній контроль над усіма банками”, бо, мовляв, оті поганці паничі до сього часу страшенно обижали простих парубків, банки, мовляв, до сього часу „через кредити помагали нетрудовим клясам експлуатувати трудові маси”. Ну, тепер, любий мій, уже зась паничам — буде мій (ну, та й твій: „державно ж народній”) контроль над ними.

І що дуже характерно для хуторянки, так це те, що вона все це щиро робила, — не дурила, не обманювала парубка. От що цікаво! І зовсім неправда, що вона цими обіцяннями хотіла обманути, що вона ними тільки заспокоїти бажала парубка, а в дійсності ніякого наміру стати в оборону його інтересів не мала. Ні, це — неправда. Вона цілком щиро хотіла, щоб тому парубкові було добре, вона таки дуже сердита була на паничів і їй од щирого серця хотілось зробити, щоб на її хуторі всім жилося легко, спокійно, щасливо, як в „оазісу”, як в Едемі, де б мирно й дружно паслися собі поруч і овечки й вовки, й парубки, й паничі. Наміри зовсім не злі.

Але біда в тому, що вовки пастися не вміють, їхня природа така, що вони можуть тільки овечок їсти. А в овечок така природа, що вони не люблять, щоб їх вовки їли. З овечок вони часом перевертаються в биків і, коли можуть, коли захоплюють владу, дуже боляче колять і б'ють паничів.

Цього хуторянка не розуміла. І через те з одного боку хотіла, щоб у неї на хуторі було все „як у людей”, щоб усе було по панському, „по благородному”, щоб увесь лад, усі розпорядки, вся влада була паничівська, а в той же час, щоб усе ніби парубкові належало, щоб він був єдиним хазяїном і розпорядчиком. І через те вона то пудрилась і в корсета затягалась, то надягала свитку й у біленьких рукавичках бігла до парубка в повітку гній викидять.

І що дивного, що парубкові це, нарешті, надокучило, що він, розсердившись, ухопив за панську фрізуру хуторянку, викинув її геть з хутора, а разом з нею й усіх її паничів. І ніякі її Універсали, ніякі найщиріші обіцяння монополізацій, соціалізацій і майже-націоналізацій не привернули його серця до неї.

Між инчим, закон про соціалізацію приймався тоді, як уже парубок тяг за коси з хутора, як шрапнель гармат з того боку Дніпра обсипала дах будинку хуторянки — Центральної Ради. А гармати ті були наші власні, не з Московії привезені, належали вони нашим українським військовим частинам. І більшість большевицького війська складалась із наших же вояків; оті наші полки імени Дорошенків, Сагайдачних, що стояли в Києві, вони нас тягли за коси й били чобітьми в спину. Лотиші й руські тільки керували ними, тільки командували та гуртували. Без цих „гетьманських” полків ніякі лотиші й руські нічого не зробили б хуторянці. Це треба чесно й щиро признати.

Хуторянка люто одбивалася, не хотіла з „оазісу” свого виходити. Майже тиждень на улицах і в околицях Київа тягся жорстокий бій. Гармати грохотіли без перестанку над замертвілим від жаху містом. Вулиці, як грядом, були всипані кульками шрапнелів.

25 січня вночі останні українські відділи покинули передмістя Святошин і рушили на Житомир, куди раніше переїхала Центральна Рада й Рада Народніх Міністрів.

А 26 січня я в своїх записках писав: „Тиша чернечої келії. Гукання гармат затихло. Чути, як на

дах монотонно падає звідкись крапля. Сосни двома жалібними рядами стоять перед вікном, як перед могилою, й тужно похитують гольчастими головами.

„Сьогодні на святошинському шосе вже немає українців. Подвірря, де вони стояли, — порожні й хмуρο мовчать. Люди, проходячи повз їх, стараються не дивитись у той бік.

„А в Києві вже розташовуються большевики. Бідна наймичка, захотіла в своїй хаті пожити господиньою. Нещасна нація, з якої так злісно й жорстоко насміялась історія: не донесла скарбу, не стало сили...

„І знову виникає питання: невже ми, самі того не знаючи, не відчуваючи, виступаємо, як контрреволюціонери? А що, як Народні Комісарі мають більше рації, ведучи Росію, а з нею й Україну до соціальної революції?”

РОЗДІЛ XIII. НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РУСЬКИХ БОЛЬШЕВИКІВ

1. Обпльована мати.

Хто за тих часів, а надто зараз же по виході Центральної Ради з Києва, був серед народу, особливо ж серед салдатів, той не міг не помітити надзвичайно гострої антипатії народніх мас до Центральної Ради.

Не бажаючи ніяким способом брати участь у дальшій акції Центральної Ради, передбачаючи неминучий характер цієї акції (угода з німцями), я навмисне поїхав не в Житомир, а на другий кінець України, на південь. Я їхав вісім день серед салдатів, селян і робітників, змінюючи своїх сусідів на численних пересадках. Отже я мав нагоду бачити на протязі сих днів немов у розрізі народніх шарів їхній настрої.

Я рекомендував би всім правителям і Урядам час від часу проїхатись по своєму краєві в скотячих вагонах, набитих „їхнім” народом і, змішавшись з ним, послухати його. Це — корисніше, ніж кілька десятків нарад з парламентськими фракціями.

Я під той час уже не вірив у особливу прихильність народу до Центральної Ради. Але я ніколи не думав, що могла бути в йому така ненависть. Особливо серед салдатів. І особливо серед тих, які не могли навіть говорити по руськи, а тільки по українськи, які, значить, були не лотишами й не руськими, а своїми, українцями. З якою зневагою, люттю, з яким мстливим глумом вони говорили про Центральну Раду, про Генеральних Секретарів, про їхню політику.

Але що було в цьому дійсно тяжке й страшне, то це те, що вони разом висміювали й усе українське: мову, пісню, школу, газету, книжку українську. Вражіння було таке, наче розлючений матіррю син вивів ту матір на площу, здирав з неї одіж, бив її по лиці, кидав у багно й виставляв її, голу, побиту, розтерзану на сміховище, на глум, на прилюдний сором і ганьбу. І робив то з якоюсь такою надзвичайною, дикою, цинічною сласністю й люттю, що мимоволі через те угадувався власний біль сина за сором матері, вчувалася його колишня, велика, гаряча любов, яку було ображено, спровоковано, висміяно.

І то ми, українська демократія, Українська Центральна Рада спровокували велику пробуджену любов сина до своєї матері-нації. Ми своєю політикою хуторянки в панських рукавичках викликали в його недовірря до національної справи, бо то ж ми ту справу найбільше обороняли, ми нею керували, оті самі, що владу соціальних генералів також обороняли. То ми з його матіррю приятелювали, оті самі генерали. І через те він бив, топтав і ганьбив свою матір,

яку ж усе таки в глибині своєї душі любив, за яку тут же в цей момент сам болів, і що більше болів, то більше мучив і глузував.

І то була не випадкова одна-друга, сценка, а загальне явище від одного кінця України до другого.

2. „Мозговизм” і націоналізм.

Большевики, керовники большевицького руху це, розуміється, бачили. І вони це явище зрозуміли так, як воно було для них вигідніше й помітніше, се-б-то: що самі українські народні маси ніякого національного почуття не мають та й не хочуть його мати, а до всього українського ставляться навіть з огидою й ворожістю. Вони це зазначали в своїх газетах, промовах і всяких виступах.

А це з свого боку давало їм змогу розперезатись у своєму націоналізмові на всю зав'язку. Вони не вдумувались та й не хотіли, не мали ніякої користі вдумуватись у те дивне явище, що ті самі салдатські маси, які ще ж так недавно просто палали національним чуттям, які ні за що не піддавались їхній агітації, яких треба було, на думку большевицьких фронтових комісарів, на фронт одсилати, бо інакше справитись не можна було, що ці маси раптом десь і через щось загубили своє таке сильне чуття й загубили до того, що аж до ненависти дійшли. Простолінійним большевицьким політикам не приходило в голову, що велика ненависть часто буває результатом великої любови й що на такій ненависти будувати свою політику є все одно, що будувати дім на вулкані, який здається погаслим.

Проводирі большевицького руху на Україні занадто недоцінили сили національної свідомости в українських масах і занадто перецінили... своє національне чуття.

От тут і виявився отой самий „мозговик”, що й у меньшевиків, у есерів, у кадетів. На папері й у заявах „право самоозначення”, „вплоть до отделенія” а в емоції — самий примітивний, брутальний, погордливий і нахабний націоналіст. І націоналіст ображений у своєму націоналізмові, розлючений, мстливий. Спочатку він ніби ховався за „мозговика”, за „право самоопределенія вплоть до отделенія”, він побоювався національної свідомости українців. І через те в початках було підробляння під українську державність. Харківський Совітський Уряд назвався також Секретаріатом, тільки Народнім, а не Генеральним. І делегація в Берестю була ніби від української совітської держави. І офіціальні урядові органи преси друкувались часом по українськи. І в заявах совітського Уряду все були обіцяння піддержки національної культури на Україні.

Але це все, як і все те, що й раніше говорилося великими й малими руськими большевиками, було тільки тактикою, а найбільше — сухим, інтелектуальним прінципом. Ніколи в цих тактичних чи прінципальних виступах большевизму в національному питанню не видно було живого, активного, гарячого чуття, яке б робило ці прінципи дієвими, втіленими в живу плоть і кров, як це було в них у соціальних питаннях. Руський большевизм, як і руський демократизм, не мав сильних, болючих, життєвих імпульсів, для глибокого аналізу суті національного питання й дійсного його розв'язання. У всій большевицькій літературі, як до революції, так і під час неї, національне питання трактувалось або з нехиттю, з деякою зневажливою вибачливістю, а то й гидливістю, або ж немов і прихильно й справедливо, але сухо, холодно, казенно. Під час революції з'явилась ніби деяка гарячність у тій прихильности. Але це була гарячність тактичного характеру, гарячність полеміки. Большевикам треба було схилити до себе симпатії національних ґруп. Отже, як тактичний хід проти своїх ворогів, — меньшевиків, есерів, Тимчасового Правительства, — вони вживали гострої критики позицій цих течій у національному питанню й тим самим самі себе підпихали дуже вліво, „вплоть до отделенія”.

Але тут не було, повторю, щирого, глибокого, гарячого переконання, як то було, скажемо, в питаннях про завдання революції, про форму влади, де те переконання було активне, дієве, де воно прагнуло негайної, повної, до кінця послідовної реалізації, перетворення в життя. Вся активність большевизму в національному питанні вичерпувалась винесенням резолюції. На цьому вся гарячість і послідовність їх кінчалась.

Це зрозуміло. Насамперед, для живої, жагучої діяльності необхідно участь емоції, чуття, болю або радості. А який біль могли відчувати руські большевики від того, що якась собі там національність терпить кривди? Та ще така національність, в існування якої деякі проводирі большевицького руху не вірили й не хотіли вірити. Вони самі мали національну кривду? Мали емоцію національного болю? Ні. Отже ця сфера була їм відома тільки теоретично, з чужих висказувань, більш-менш чужа їм.

Ця ж причина не дала їм можливості глибоко зайнятись національним питанням і розв'язати його так, щоб з тої розв'язки виходили не тільки резолюції, але й відповідні, послідовні акції.

Життя примусило большевиків на признання ваги національного моменту в їхній тактиці. Але вони тоді ще не розуміли, що він повинен мати вагу й у всій програмі й діяльності кожного соціаліста, національно-пригніченого чи вільного. Вони не розуміли тоді, що без національного визволення не може бути й соціального визволення, що національний визиск є одна з форм визиску соціального. Вони не бачили (а, може, й не хотіли бачити), що пануючі кляси Росії визискували не тільки працюючі кляси Росії, але й усі її нації, що для панування цих кляс національний утиск був одним із засобів їхнього панування, що зокрема, Україна раз-ураз була для Росії (а, значить, особливо для її пануючих кляс) колонією, яку обдиралося немилосерно. Всякий імперіалізм, захопивши якусь колонію, спішить закріпити свою владу й вплив над нею насадженням своєї культури й нищенням культури тої колонії, спішить асимілювати її з метрополією всякими способами: засадженням адміністрації своїми урядовцями, введенням своєї мови в усіх інституціях, висміюванням національних форм життя й часто просто репресіями над ними. Брутальний, напівдикунський, грабіжницький імперіалізм Росії з своїми націями-колоніями поведився найпримітивнішим способом: душив за горло й однімав усе, що йому було потрібно, а щоб такий спосіб „впливу” метрополії розтягти на якомога довший час, нагайом і кулаком вибивалась усяка національна свідомість і культура й насаждалась „общерусская” культура. Що така „культура” робила асимілювані нації недорозвиненими, духовно вбогими й калікуватими, це руському імперіалізму було тільки вигідно й корисно для його клясових цілей і інтересів, — що довше й непроглядніше була би ця національна й духовна калікуватість, то довше й безборонніше тяглося би панування й визиск колонії пануючими клясами метрополії, то менше й слабше ставили б опір пригнічені, експлуатовані кляси колонії.

Отже, для всякого соціаліста, а особливо для того, який ставить собі метою соціальне визволення поневолених кляс не тільки своєї нації чи держави, а всіх націй і держав цілого світу, для такого соціаліста повинно бути ясным, що національне питання є не тільки питанням тактики, а питанням глибоко принципіальним, програмовим і активним у такій же мірі, як усяке инче соціальне питання. Як для повного визволення поневолених мас з під духовних засобів визиску не досить було проголосити волю совісти, волю релігії, а ще треба було активно допомогти їм, активно втрутитись у цю справу, відділити церкву від держави, вжити великих засобів і сил на роз'яснення масам сеї сторони їхнього визволення, і часом треба то було робити навіть проти волі тих мас, не зважаючи на вбиті в них забобони й шкодливі для них самих переконання, — то так само, а, може, ще в більшій мірі не досить тільки проголосити волю самоозначення націй, так само й тут для всякого дійсного соціаліста необхідна активна допомога поневоленій, задуреній нації, навіть хоча би часом проти неусвідомленої, при звичаєної до шкодливих собі форм волі поневолених мас.

От такого розуміння національного питання на Україні не було в большевиків під час їх захоплення влади там. Навпаки, вони нечесно скористувались з одного боку темнотою, несвідомістю одної частини українських мас, а з другого боку часовим розчаруванням, часовим болем другої частини їх. Скористувались для затвердження своєї, руської національності на українській землі, а, значить, для затвердження духовної калікуватості й недорозвиненості українських мас, для затвердження тої темноти колонії, якою користувались пануючі класи метрополії.

Через що?

Насамперед, через те, що кожний руський большевик є все ж таки руський, є член руської нації, є сопричастник руської культури, яку він хоч-не-хоч любить, цінить, якою навіть гордиться перед другими націями. Кожний індивідуум прагне затвердити в життю те, що він цінить і любить. В цьому нічого злого немає, це є необхідний й здоровий закон усього живущого. Але зло в тому, що й большевик, як і всякий инчий руський, також звик уважати все українське своїм, руським, що він також не раз кривився й говорив: „Э, какая тамь Украина! Все это мелко-буржуазныя выдумки. Хохлы — это те-же русские”, тільки додавав ще, що „хохлацький” націоналізм роз'єднує єдиний руський пролетаріат. Зло в тому, що й у большевика його застаріла, давня емоція брала гору над розумовими висновками й заявами.

А друга причина — чисто економічного характеру. Большевикам треба було піддержувати й скріпляти в себе соціальну революцію. Треба було за всяку ціну задовольняти найелементарніші потреби своїх мас. Росія вже починала голодувати. Так само бракло вугілля, цукру, різних сировців, що звичайно вивозились з України. І от це спонукувало большевиків якомога швидше й повніше захопити Україну з її багатствами у свої руки.

І що менше населення України відчувало б свою національну й державну окремішність від Росії, то легше, охотніше б давало б свої продукти для неї, то менше ставило б опору в реквізіціях усякого майна, — „адже й ми й ви єдиний народ, єдина Росія”. Словом, і тут те саме: що більша національна темнота й забитість, то легча експлуатація колонії метрополією.

3. Ні державности, ні національності.

Таким чином ці дві причини, ці два ґрунтовні мотиви лягли в основу національної політики большевиків на Україні. І через те вся вона явно й недвозначно велася в напрямі знищення перш усього національної української державности (якого б ні було соціального змісту) й удруге — національної української культури.

В першому напрямі було взято тактику роздроблення всієї України, всієї національно-етнографічної території її на окремі області, які називалися „федеративними совітськими республіками”. Національний принцип державности для України одкидався цілком рішуче й отверто. Большевицька преса навіть того не ховала й заявляла, що формування цих окремих федеративних республік зосновується ніяким способом не на національних принципах, а на економічних. І таким чином, зовсім по тому самому поділу, як і в кадетській Комісії Тимчасового Правительства, як по Інструкції Генеральному Секретаріату, губернії Харківська, Катеринославська, Херсонська (вугілля, залізо, хліб) творили одну республіку, яка називалася „Донецька Федеративна Совітська Республіка” ; Крим і Таврія творили „Таврійську Федер. Сов. Республіку” і т. д.

Отже, таким робом ідея української державности цим поділом нищилась, зтиралась зовсім. Є собі окремі республіки, — Донецька, Таврійська, Київська, Северо-Западная, — частини „єдиної, неделімої”, „федеративної” Росії.

Таким ловким маневром большевицькі мудрії сподівалися вбити зразу двох зайців: і український „буржуазно-націоналістичний” сепаратизм убить, і серед своїх націоналістичних елементів собі за це симпатій придбати. Бо не тільки серед руської буржуазії, але й серед демократії було невдоволення большевиками за те, що вони допомогли українському сепаратизмові, що вони розбивали велику Росію, розтринькували таку могутню, багату державу. От тут вони й могли показати, що вони були не гірші за кадетів патріоти, що вони також добре розуміли значіння Харківщини, Катеринославщини та Херсонщини, що вони вміли також „збирати руську землю”.

І справді, руська буржуазія й руська мозговична демократія оцінили як слід цей патріотизм. Коли большевики під командою Муравйова вступили в Київ, голова Київської думи, правий есер і ненависник большевизму, вітав вступ большевиків у Київ як момент „возсоединенія єдиного русскаго пролетаріата” (читай: „єдиной, неделімої Росії”). А чорносотенна й контрреволюційна преса, оскільки вона могла виходити, цілком отверто це говорила й хвалила большевиків і всю їхню національну політику.

Що ж до національно-української культури, то тут було ще менше церемоній: її всю було підведено під категорію контрреволюції й нищилось без усякого милосердя. Пресу заборонено, українські друкарні конфісковано, книгарні зачинено, школи припинено, а за українську мову на улиці хапано й давано як не до розстрілу, то під небезпечне підозріння в контрреволюції.

І це тим легше було виробляти, що ми самі спровокували українську ідею, що ми її одягли в ліберально буржуазну одягу, що ми самі поклали на неї печать ворожости до соціальної революції: хто визнав себе українцем, той є ворог соціальної революції, й ворог активний, запальний. І це улекшувало руському націоналізмові розперезатись і під приводом боротьби з соціальними ворогами боротись з українським національним відродженням. Це дозволяло найтемнішим большевицьким елементам зривати з стін портрети Шевченка й топтати їх ногами, ловити по селах українських шкільних учителів і знущатись з них, і розстрілювать їх тільки за те, що вони були свідомими українцями.

Розуміється, такими засобами й при таких умовах можна було примусити все українське зникнути, сховатись як найдалі.

4. Кому ж це на користь?

Але ясно також, що така політика не тільки не могла бути корисною тій соціальній справі, яку провадили большевики, але й шкодила їй. Ясно, що така політика справу соціалізма, справу визволення пригноблених мас від усяких форм утиску не тільки не посувала вперед, а гальмувала.

Бо, припустімо, що влада большевиків на той раз задержалась би на Україні. Припустімо, що їм такими драконовськими заходами удалось би спинити й забити розвиток національної культури й усього національного життя, що маси без особливого протесту, а навіть цілком спокійно й охоче прийняли би руську культуру, — школу, книжку, мову й т. д. Як би ж це одбилось на справі соціалістичної революції? Тільки негативно. Для успіху цієї справи всяка темнота, всяка задержка духовного розвитку пригноблених мас тільки на шкоду, бо темнота задержує в псіхіці старі впливи, старі навички, старі способи думання й оцінки явищ. Українські маси, що мали би оперувати чужими формами й засобами культури, задержувались би в своєму духовному розвитку, задержували би в своїй псіхіці старі нахили й поняття. І вийшло б те, що большевики, коли б щиро провадили справу революції на Україні, мусіли би раніше чи пізніше прийти до національно-українських форм духовного розвитку, як самих економних, швидких і природних. Отже результатом було би тільки шкідливе упущення часу й задержка самої

революції.

Крім того: така політика не так то вже приймалась спокійно й охоче самими українськими масами, не кажучи вже про національно-свідомі й активні елементи українства. Все ж таки чуття пробудженої ніжності було в них, все ж таки ті самі салдати, які лаяли, проклинали й гнали разом з більшовиками Центральну Раду, все ж таки вони колись почували себе українцями, почували свою гідність, свою національну гордість, свою ніжність до рідного оточення. І хоч це тепер уважалось „буржуазним”, хоч воно й топталось і запльовувалось, хоч це запльовування похвалялось більшовиками, то все ж таки все це було десь там у глибині душі, воно все ж таки жило й, може, не раз спалахувало образою, коли хтось чужий плював на його. І та образа закіпала болючими ранками.

Крім того: така політика одштовхувала від справи соціальної революції ті національні українські елементи, які вже починали хилитатись на своїх соціальних позиціях, які вже сумнівались у справедливості їх, які готові були стати в ряди активних борців за соціалістичну революцію. Коли б більшовики до кінця були послідовними, коли б справу національного визволення так само гаряче, активно й рішуче поставили на Україні, як вони ставили справу соціальну, коли б принаймні не виявили себе такими безпардонними ворогами її, багато людей з рядів української демократії перейшли би на їх бік. І можливо, що серед самої Центральної Ради упало б її стремління всякою ціною вигнати більшовиків, коли б вони показали, що для них є одна ціль: соціальна боротьба й що справу національного визволення й розвитку національної культури вони провадять з неменьчою ініціативою, енергією й активністю, як сама Центральна Рада. Тоді в багатьох членів Ц. Ради, я певен, виник би сумнів, чи варто боротися з більшовизмом, а тим паче боротися тим способом, до якого вони вважали себе змушеними звернутися, — силою німецького війська. І багато є даних гадати, що до цього способу не дійшло би, а тим самим революція на Україні не потерпіла би такої великої, тяжкої й шкодливої задержки.

Але більшовики не тільки не привернули до себе симпатій настроєних до них прихильно елементів, але одштовхнули навіть тих, які, не вважаючи ні на що, все ж таки не пішли за Центральною Радою й лишилися з більшовиками, щоб разом з ними працювати. Лишилися і не видержали: брутальне, розперізане нищення всього українського поставило їх у трагічне становище, бо вони, працюючи з більшовиками, мусіли тим самим немов би згожуватись з їхньою національною політикою, мусіли немов би покривати їхнє злочинство проти своєї нації. І вони мусіли тікати від них. Одним з таких був укр. с-д. Неронович, який один час був військовим Народнім Секретарем і який мусів покинути всяку активну роботу з більшовиками. (За цю спробу він заплатив своїм життям: його було розстріляно Олександром Шаповалом, начальником одного з гайдамацьких відділів, який потім був міністром військових справ за доби Отаманщини.)

Я не кажу вже про те, що ця політика надавала величезної сили в руки національних елементів, виразно ворожих до більшовизму й до соціалізму. Вони користувались нею, щоб викликати недовірря в мас до самої ідеї соціальної революції. Доведені до люті сею політикою вони використовували всяку помилку, всяку неудачу, всяку несприятливу для більшовиків обставину, щоб висміювати їхню діяльність соціальну, їхні наміри й дальші цілі.

А більшовики ж не можуть похвалитися великими успіхами в своїй соціальній роботі на Україні за цей час їхньої влади. Причини цих неуспіхів, звичайно, для об'єктивного глядача можна було зрозуміти й пояснити. Перш усього, стан війни по всій Україні. Друге: знесилення й надірвання транспорту, фінансів, індустрії й взагалі всього господарства за часи війни й революції. Смішно було гадати, що за кільки тижнів можна все це було відновити й поставити на ноги та ще на нових підвалинах. Третє: цей період совітської влади як раз ішов на ламання й руйнування

старих державних і буржуазно-класових органів. А це ще побільшувало хаос, розгордіяш і безлад. Четверте: сила всякого дезорганізаційного, хижацького, подлого елемента, що зразу ж налип до большевиків; усякі авантюристи, жулики, шарлатани й уловники підфарблювались під большевизм і ловили велику рибку в тій зкаламученій, безладній воді. П'яте: самі большевицькі організаційні, творчі сили ще не встигли скрісталізуватися, повиходити на поверхню, а правила й руководили люди випадкові, на швидку покликані. Шосте: влада большевицька почувала себе непевно на Україні, бо сподівалася з моменту на момент приходу німецьких військ, запрошених Центральною Радою, про що чутки почали ходити на другий же день по виході Ц. Ради з Києва. Большевики, розуміється, не мали надій перемогти своїми безладними, дезорганізованими групами салдатів, що називались червоногвардейцями, регулярні, залізньо-дисципліновані німецькі війська з усією їх високою військовою технікою. Через те вони більше заняті були тим, щоб якомога більше вивезти з України в Росію всяких продовольчих продуктів і ріжного майна, аніж займатися усталенням і організацією совітського ладу.

Об'єктивному глядачеві все це видно й зрозуміло було. І такому глядачеві ніколи на думку не прийшло би вимагати від большевиків при таких умовах соціалістичного раю або принаймні якихсь виразних позитивних наслідків від їхнього панування. Але люди не об'єктивні, а особливо роздратовані, ображені або переслідувані, ті вживали ці обставини й наслідки їх як засоби для антибольшевицької агітації.

Українські ж елементи цими соціальними невдачами й труднощами користувались для національної пропаганди, а разом з тим і для антибольшевицької. Особливо агітація їхня почала мати успіх серед селянства, у якого большевики, хапаючись швидче й побільше вивезти, забірали без відповідних компенсацій хліб, худобу й навіть деяке господарське знаряддя, вроді плугів, борін і т. п.

І коли почався наступ закликаних Ц. Радою німецьких військ на Україну, ці українці організовували в тилу большевиків повстанські відділи й дуже шкодили совітській владі. І то робив не тільки антисоціалістичний елемент, але й той елемент, який уже хитався до приходу большевиків, який належав до революційних верств українства. Так, наприклад, на Катеринославщині головними організаторами й складовими силами повстанського вільного козацтва були українці робітники катеринославських заводів, головним чином соціалдемократи тої течії, яка найбільше в цій партії мала нахилу до большевизму.

Отже в результаті такої націоналістичної й імперіалістичної політики большевиків явилось те, що українські національні елементи, соціально-прихильні до них, одхитнулись; що елементи, які вагались, сумнівались у вірності своїх соціальних позицій, тепер на них утвердились у противний до большевиків бік; що елементи, які ставились вороже до соціальних цілей большевиків, а цю ворожість прикривали й виправдували недовір'ям до большевиків у національному питанні, тепер торжествували: а бачите, хіба ми не мали рації, борячись з ними? а бачите, хіба їм о соціалізм на Україні ходило? Хіба це соціалісти? Це — такі самі імперіалісти й насильники нашої нації, як і монархісти, як чорносотенці.

І виникає питання: чи корисно все це для справи соціальної революції? І далі: чи може справжній соціаліст дивитись на національне питання тільки як на питання тактики? Чи можна в цій сфері обмежуватись тільки принципальними, хоча би найліберальнішими резолюціями? Чи не є національне питання питанням соціальним, питанням великої ваги, в якому справжньому соціалістові треба бути не тільки холодно, сухо безстороннім, але й активним, гарячим, рішучим чинником, навіть тоді, коли ця активність зачіпає власне чуття соціаліста, несправедливе чуття члена пануючої нації?

РОЗДІЛ XIV. ЗАКЛИКАННЯ НІМЦІВ

1. Мировий договір з Почвірним Союзом.

Проголошенням самостійности України український Уряд улекшував і собі й почвірному союзові справу довершення мирового договору. Будучи самостійною, ні від кого незалежною, суверенною, Україна мала повне право вступати в усякі міжнародні зносини.

Під час підписування миру майже вся Україна була під владою большевиків а також столиця української держави. Український Уряд Центральної Ради не мав уже ніяких сил і ніякого значіння в краю.¹²

Але почвірний союз, не зважаючи на це, зробив поважний, урочистий вигляд і провадив справу так, ніби мав діло з самим могутнім і поважаним урядом. Не звертаючи ніякої уваги на те, що большевики прислали своїх делегатів від українського совітського Уряду, доводячи, що величезна частина території України є під цим Урядом, німці трактували Уряд Центральної Ради яко єдиний правомочний, законний і дійсний Уряд української держави.

Розуміється, це робилося, як сказано вже, не ради прекрасних очей молодій хуторянчці, а ради її хліба, цукру, вугілля й тому подібних прекрасних річей. Від хуторянки вони могли дістати всього цього далеко більше й вигідніше, ніж від пришелепуватих большевиків, які заклали мілітарний мир і в той же час оповіщали їм соціальну війну.

Та грали ролю в цьому й інші, вищенаведені міркування. Крім того, Рада Народніх Комісарів, стараючись виговорити собі кращі умови миру, зтягала мирові переговори. Україна ж готова була підписати зараз же, увільнити велику частину всього східного фронту й очинити кордони до своєї багатій країни.

А що до того, що більша чи меньча частина сеї країни була під владою якогось инчого Уряду, німці тим дуже не журились, — вони могли зробити так, щоб там була влада того уряду, який був їм до вподоби й до користи.

І от 9 лютого 1918 року в Берестю було підписано мировий договір Української Народньої Республіки з почвірним союзом Центральних держав, Германією, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною.

Головні його точки такі:

„I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина з одного боку й Українська Народня Республіка з другого боку заявляють, що воєнний стан між ними скінчився. Заключаючі договір сторони ухвалили надалі жити між собою в мирі й приязні.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку й Українською Народньою Республікою з другого боку, як далеко сі держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною й Росією. 2) Дальшу границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографічні відносини й жадання населення. 3) На випадок, коли б Українська Народня Республіка мусіла мати спільну межу з якоюсь иншою з держав почвірного союзу, застерігається особливі умовини.

III. Опущення окупованих теренів почнеться негайно ж по ратифікації мирового договору. Спосіб переведення опущення та передання опущених країв означать уповновласнені заінтересованих сторін.

IV. Діпломатичні й консульські відносини між сторонами, що заключають договір, відновляться негайно по ратифікації мирного договору. Щодо найдалше йдучого допущення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючи договір сторони відмовляються обопільно від заплати коштів війни, себто від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєних шкід, себто шкід, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених відпуститься з обох боків до дому, оскільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі, або податися до якоїсь іншої держави. Полагодження полонених з сим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених у VIII статі.

В дуже довгій і докладній VII статі усталено будучі господарські відносини між державами почвірного союзу й Українською Народньою Республікою на таких основах: на час до 31 липня с. р. обов'язуються сторони, що заключають договір, постачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. Скількість товарів і їх ціни устанавлює комісія, яка сходиться зараз же по заключенню миру. Виміна товарів відбуватиметься почасти через державні централі або стоячі під доглядом держави, а почасти шляхом вільної торгівлі. До заключення остаточного торговельного договору, а в усякім разі по заключенню загального миру обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом шістьох місяців від 30 червня 1919. Ся провізорична умова усталює обопільні договірні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельнім русі між Австро-Угорщиною та Росією, також для зносин між монархією та Україною. В ній є також усі важніші точки старого торговельного договору з Росією, оскільки вони мають відношення до України. Поза тим забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніше замикала Росія. Нарешті дійшло до умови в справі ось чого: „В господарських зносинах між краями обох держав, охопленими митовим договором, Австро-Угорщини з одного боку й України з другого боку, не буде Україна жадати полегкостей, які робить Австро-Угорщина Німеччині або якій іншій країні, полученій з нею митовим союзом, що межує з Австро-Угорщиною безпосередньо або через якусь іншу, получену митовим договором з нею або з Німеччиною країною”. Такі ж постанови є важними й відворотно для України.

VIII. Усталення публичних і приватних правних відносин, виміна полонених та цивільних інтернованих, справа амністії, а також справа захоплених противником торговельних кораблів—усе те усталиться в окремих договорах з Українською Народньою Республікою, які творять значну частину теперішнього мирного договору й, оскільки се можливе, одночасно з ним вступають у силу.

IX. Умови, заключені сим мирним договором, творять єдину неподільну цілість”.

Для української держави цей мир безперечно був би з ріжних боків дуже корисний. Перш усього, ним українська державність визнавалась такими поважними суб'єктами міжнародного права, як центральні держави. А маючи до цього на увазі ще признання Англії та Франції, можна було би тепер уважати її цілком повноправним, рівним членом світових держав.

Далі, цей мир досить справедливо й корисно для України розв'язував питання про територіальні межі, особливо що до Польщи (Холмщина, Підлясе).

В фінансовому відношенню також для України була реальна користь від цього миру: наприклад золота валюта українського карбованця стояла тоді дуже високо (100 німецьких марок = 46 українських карбованців).

Навіть торговельні умови було складено досить вигідно для України.

Словом, мир цей був би дуже корисним і для української держави й для її Уряду, коли б... коли б при цьому була одна умова, а саме: коли б цей мир явився не результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили й волі, коли б ми тою силою самі могли реалізувати, охоронити й затвердити за собою всі наслідки миру. При такій умові це був би дійсний і корисний мир.

А коли український Уряд тої сили не мав; коли розбиті невеличкі військові відділи його безпорадно одступали на самий краєчок української території й не було ніякісенької надії своїми силами вернути загублену владу над державою; коли без чужої сили реалізації того миру не можна було й сподіватись, — то весь мир набірав уже іншого характеру, він весь був у руках тої сили, яка мала переводити його в життя.

2. Великодушний лицарь.

А хто ж мав його переводити, як не ті, що робили його, для яких він був і корисний і необхідний, се-б-то центральні держави, Німеччина й Австро-Угорщина.

Національна політика большевиків на Україні дуже сильно підпихнула українську демократію в обійми німецького Імперіалізму. Коли в одній частині її до остаточного виявлення сеї політики було ще вагання й огида до цих обіймів, то після нищення української культури це вагання пройшло й Центральна Рада свідомо кинулась на груди німецького мілітаризму й запросила його помочи. І без того хистка й непевна у своїх соціальних симпатіях, і без того з великим нахилом до паничів, хуторянка тепер з повним ніби правом заручалася з бравим німецьким генералом, щоб у його знайти охорону й оборону нищених прав української нації.

Отак розхристаний, безшабашний націоналізм ріжних Муравйових, „собрателей земли русской“, допомагав розвитку соціальної революції на Україні й гуртував прихильників її!

Німцям же, розуміється, було дуже приємно й вигідно взяти на себе роль благородних оборонців молоді держави й нівечених її національних та державних прав. Перш усього ці великодушні лицарі справедливості мали за це добру платню по договору (одного хліба Україна мала дати мільйон тон!). Потім це лицарство давало їм змогу пустити на спочинок та розкішну українську пашу свої зголоднілі й перетомлені армії. Далі, ця їхня великодушність давала їм змогу окупувати величезний край без усякого напруження сил, володіти ним і використовувати всі багатства його до схочу.

Отже справу уладнали надзвичайно швидко й легко. Німеччина й Австро-Угорщина навіть мало не посварились між собою, хапаючись одна поперед одної взяти на себе якомога більший тягар сього лицарства перед молодією беззахисною хуторяночкою. Нарешті, поділилися: Австро-Угорщина взяла під свою опіку південь України, Німеччина всю останню її територію.

Хуторянка ж з хусточкою в руках і заплаканими очима звернулась спочатку до народів усього світу з жалями й прокльонами на большевиків, так промовляючи:

„Ще перед двома місяцями говорили скрізь у Росії про Україну, як про оазис у російській пустелі. В нашому краю був лад і порядок. Радість, гордість і повага огортали нас перед першим народнім парламентом, Ц. Радою, яку вибрав сам народ. Ми старалися не нищити, але відбудовувати собі самі на руїнах війни наш край. Большевики в Петрограді, Москві й інших російських містах з заздністю та ненавистю дивилися на поступ українців. Та це була мала причина. Головною причиною їх заздности було природне багатство України на збіжжя, цукор і все інше, що наш рідний край мав у себе. Це стара, історична звичка захланого, ненаситного

руського народу, нашого поневольника, нас грабувати й висисати... Чужинці! тепер ви бачите правдивий характер большевиків. У Харькові, Полтаві, Катеринославі й Києві тепер убивають і палять. Кожного українця, який брав участь у соціалній революції, щоб підперти нову волю нашого краю, переслідує, витягає з хат і розстрілює червона гвардія..." (Відозва У. Ц. Ради „до народів світу”, лютий 1918 р.)

Отак чисто по хуторянськи та по баб'ячому розказавши про большевиків, як про ворогів соціальної революції, хуторянка повернулась тоді до німецького народу й знов розповівши про большевиків, як про банди грабіжників та злочинців, а себе виставивши дійсною соціалістичною владою, закінчила:

„У сій тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помочи. Ми глибоко переконані в тому, що німецький народ, який любить спокій і порядок, не зостанеться байдужим, коли дізнається про наше лихо. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вдирання ворога. Це є те, що ми мали сказати в тяжку годину, й ми певні, що наш голос буде почуто.” (Відозва У. Ц. Ради „до німецького народу”, лютий, 1918 р.)

Ну, розуміється, його було почуто. „Німецький народ”, а іншими словами німецький імперіалізм дуже був зворушений і розжалоблений словами хуторяночки. Закрутивши вуса догори й клацнувши тяжкими гарматами він у пориві шляхетних лицарських почувань одважно кинувся на північного ворога хуторянки.

Ну, звичайно, перед цим було зроблено невеличку умову що до „подяки” за це лицарство й та подяка мала бути зроблена переважно хлібом, цукром, жиром, шкурою, словом усім тим, що водилося на хуторі.

3. „Визволитель” України.

Не треба бути військовим геніальним стратегом, щоб зразу ж угадати, чим мала скінчитися боротьба німецької дисциплінованої, ідеально озброєної, п'ятьсот-тисячної армії з нещасними, обдриганими, незорганізованими частинами червоної гвардії. Для німецького війська це був собі військовий променад по Україні. Вони собі йшли, пострілювали, а большевики при одному наближенню їх, часто не пробуючи навіть для проформи ставити опір, одступали й тікали.

А для декорації, для символу, що большевиків виганяє українська влада, попереду німців виступали ті дрібочки українського війська, яке було при Центральній Раді. Коли большевики очищали перед німецькою силою якесь місто, українці старались першими вступити в його й прийняти на себе всю честь визволення.

Так було визволено й столицю української держави, Київ. Большевики, розуміючи, що на одбиття Києва німцями буде кинено значну кількість своїх сил і що боротись з цими силами є справа цілком безнадійна, рішили здати місто без бою. Але іменно для Києва й треба було утворити вражіння, що виганяють большевиків українські війська, а німці, мовляв, так собі, десь там ззаду, як малозначні, непомітні свідки цієї боротьби.

І от для такої декоративно-рекламної, дутої справи виступив майстер по цій часті, бувший генеральний секретарь військових справ, а тепер тільки отаман (генерал) С. Петлюра. Йому роздути свій рекламний пузирь до надзвичайних розмірів було тим легше, що большевики самі його до цього часу з усіх сил рекламували. Не знаючи, що його вже було позбавлено посади військового секретаря, й думаючи, що він і далі є військовим міністром, большевики прив'язували до імени С. Петлюри всі військові операції українців, усилено називаючи

„петлюровцями” всіх, хто їм здавався контрреволюціонером. Сотні відозв, промов і статей з лайкою „петлюровець” робили те, що С. Петлюрі, людині в українському рухові й у політичних колах зовсім незначній, а почасти навіть смішній деякими рисами своєї вдачі, було зроблено, що називається „ім'я”. Для большевиків, для революційного робітництва й селянства це ім'я стало іменем контрреволюційним, а для всіх ворогів большевизму таким іменем, з яким з'язувались надії на визволення від большевиків. Отже можна сказати, що без своєї вини, силою випадкових обставин С. Петлюра „безъ драки попальъ въ большія забіяки”. Будучи гарячим прихильником саморекламної діяльності, С. Петлюра, розуміється, нічого не мав проти рекламування його большевиками й ще допомагав цьому парадами, молебнями та всякими іншими декоративними „актами” своєї „політичної” діяльності.

Таким чином нічого дивного не було, що київські українці, київська буржуазія, розігнане з своїх маєтків поміщицтво, домовласники, спекулянти, дрібне міщанство, словом усі ті шари населення, які з тих чи інших причин були ворожі до большевиків, що вони з іменем на всі боки лаяного Петлюри й „петлюровців” з'язували своє визволення й ждали того Петлюру, як бога.

А тут ще „отаман” Петлюра час від часу візьме та й сипне з німецького аероплану прокламацій на Київ. Або, стоячи з своїми дрібочками „козаків” поперед тяжких, запанцирених військ німецької армії, стане в позу героя й визвольника й по телефону накаже мійській думі надіятись, твердо триматись і вірити, що славне українське військо з ним на чолі визволить Неньку-Україну з під ярма напасників.

І коли, нарешті, большевики (в ніч на 2 марта 1918) виступили з Києва, то з другого кінця в його вступили українські війська з „отаманом” С. Петлюрою на чолі. Отже С. Петлюра здержав своє слово: визволив і всю Україну й столицю Київ. І то він прогнав насильників, він, такий непереможний, такий могутній, такий одважний.

А С. Петлюра зараз же на Софійську Площу й давай з попами, з дзвонами, з усією декорацією пресерйозно приймати всю честь на себе й парадувати.

А так над вечір тихенько, скромно, але з тяжким, моторошним і, здавалось, з безконечним гуркотом почали вкочуватись у столицю України німецькі війська.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ: ДОБА ГЕТЬМАНЩИНИ.

ЩЕ ОДНА ЛЕКЦІЯ

Доба Гетьманщини дає нам ще одну лекцію історії. На арену боротьби виводиться ще один противник національного українського відродження — велика буржуазія України. І вся ця доба є неперестанне, настійне нищення всякими способами національних здобутків українства.

Але знов таки помилкою було би думати, що ця національна боротьба була поза сферою соціальною. Навпаки, з цієї доби так само виразно видно, що національний і соціальний моменти — неподільні. Тут цілком виразно помітно, як національний утиск; капіталістичних клас на Україні тісно йшов із соціальною й політичною реакцією, як в ім'я й ради соціальних інтересів паразитарних клас їм необхідно треба було нищити національні українські здобутки. Одне без другого було просто неможливе.

І так само наочно видно, як справа національного визволення неминуче в'язалася з справою соціальною, з інтересами українських працюючих мас.

РОЗДІЛ І. ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ

1. Понура німецько-генеральська оперетка.

Державний переворот, учинений німецькими генералами, не вважаючи на всю свою понуру серйозність по суті, формою виконання надзвичайно нагадував оперетку, в якій було тільки дві серйозні фігури: Центральна Рада й німецький генерал.

Перша дія: Захляле за революцію поміщицтво, поціпане большевизмом фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське руське офіцерство жадно підглядають, як сваряться генерал і хуторянка. Потирають руки й від нетерплячки переступають з ноги на ногу.

Друга дія: Генерал пропонує гетьманську корону субтіленьському, сентиментальному українському "поміркованому демократові". "Поміркований демократ" страшенно соромиться, зітхає, то простягне руку, то одсмикне назад. Генерал нетерпеливиться й сердито хмурить мілітарні німецькі брови.

Третя дія: Захляле поміщицтво, поціпане фабрикантство, зажурена за хабарями бюрократія й нахабно-льокайське офіцерство в присутності німецького генерала складають план державного перевороту. Тут же сидить намічений кандидат на гетьманський трон: руський генерал малоросійського походження, фігура сентиментального дегенерата, безвольного, але з романтичними мріями й величезними маєтками по всій Україні. Німецькому генералові для Берліну та й для України треба, щоб переворот був народній з усіма апарансами: барікадами, стріляниною, народом, голосуванням, виборами, все як слід при всяких справжніх переворотах. Кумпанія охоче киває головами, а кандидат на гетьманський трон широко розтягає посмішкою слинявого рота.

Дія четверта: На задньому плані зовсім непомітно стоїть німецький генерал з наведеними на українські війська тяжкими гарматами, — маленький рух опору з їхнього боку й вони будуть рознесені на порох. На улицах, — як і було розплановано, — барікади, німецькі автомобілі з руськими офіцерами; вони їздять і стріляють у повітря. То вони роблять переворот. З ними ніхто не бореться, бо українське військо прикуто німецькими гарматами до одного місця. Публіка на улиці з цікавістю дивиться на офіцерську забаву. Німецький вартувий у залізній шапці з усмішкою покручує рудого вуса. Горобці на ринвах регочуться.

Дія п'ята: Картина I: Цірк на Миколаєвській улиці. "Народ" (перелякані соціалізацією сільські павуки й куркулі, полупанки, захляле поміщицтво, фабрикантство й очманіле від вікової темноти, від попівського нацькування, дрібне, малоземельне селянство) чекає. "Народ" хвилюється, гомонить, не хоче Центральної Ради. "Народ" вільними голосами, натхнено вибірає собі гетьмана. Виходить слинявий малоросійсько-руський генерал. "Народ" кричить "ура". "Народ" хапає на руки слинявого генерала й носить його по сцені. Гетьмана вибрано.

(Правда, в дірігованій німецьким генералом оперетці вийшла одна невеличка зайва сценка, а саме: малоземельне селянство, розшолопавши, що його обманено й привезено не для вирішення питання про землю, а для виборів гетьмана, відділилось від "народу", зібралось у другому місці й запротестувало. Але німецький генерал розпорядився, щоб цього протесту не було чути в Берліні й на Україні.)

Дія п'ята: Картина II: Софійська площа. — "Народ", "військо" (руська офіцерня), попи, дзвони, молебн, — усе так само, як і при Ц. Раді, немов С. Петлюрою улаштовано. Гетьман (а не С. Петлюра) робить парад. "Народ" радіє й молиться богу. Німецький салдат у залізній касці

охороняв "народ" і "військо" від небезпеки. Гетьман, немов уряд Ц. Ради, цілує попівського хреста й завіса падає.

2. Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори.

В той же день на руській мові з'явилась зарані заготовлена "грамота" Гетьмана. Її написали слинявому генералові руські поміщики й офіцери під верховною редакцією німецького генерала. Ось цей німецько-поміщицько-офіцерський твір в українському перекладі:

Грамота до всього Українського Народу

Громадяне України!

Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України й знову відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі.

Врятувалася Вона завдяки могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по сей час боротися за вільність і спокій України.

При такій піддержці в усіх зродилася надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України увійде врешті в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до сього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна й безробіття збільшуються й розповсюджуються з кожним днем і врешті перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При таких становищі, що загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнулись усі трудові маси населення. Вони виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Яко вірний син України я постановив відгукнутися на сей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Отсею грамотою я оголошую себе Гетьманом усієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованню приложенних при сім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна й Мала Рада, а також усі земельні комітети від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри й товариші їх звільняються. Всі інші урядовці, що працюють у державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найблизший час буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Союму.

До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет

влади, не спиняючись ні перед якими иайкрайнішими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цивілізації, відбудовуються в повній мірі й усі розпорядки бувшого Українського Уряду, а так само тимчасового російського уряду відмінюються й касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі — продажу землі.

Поруч з сим буде вжито заходів по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої кляси. Особливу увагу звернеться на поліпшення правового становища й умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один мент не кидали своєї відповідальної праці.

На економічній і фінансовій полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі й чужі, які-б то не були, власні побудки й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України.

В сій свідомости кличу всіх вас, громадян і козаків України — без різниці національності й віроісповідання — допомгти мені й моїм працівникам і співробітникам у нашій загальній великовідповідальній ділі.

Гетьман усієї України Павло Скоропадський.

29 квітня 1918 р. Київ.

І слідом за цим твором, майже того ж дня, було випущено й другого, з якого подаю для цікавості декільки пікантних уступів.

Закони про тимчасовий, державний устрій України.

Тимчасово до вибрання Союму й відкриття його діяльности державний устрій України й порядок керування основується на отсих законах:

Про гетьманську владу.

- 1) Влада управи належить виключно Гетьманові України в межах усієї Української Держави.
- 2) Гетьман стверджує закони й без його санкції ніякий закон не може мати сили.
- 3) Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує й скасовує Кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає й звільняє інших урядових осіб у раді, коли для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення й звільнення.
- 4) Гетьман є найвищий керовничий усіх зносин Української Держави з закордонними державами.
- 5) Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.
- 6) Гетьман оголошує області на військовім, осаднім або виключнім стані.
- 7) Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари й загальне прощання зроблених карних учинків з касуванням проти них переслідування й визволення їх від суду й

кари, а також складання державних поборів і даровання милости в особистих випадках; коли сим не порушуються нічий охоронені законом інтереси та громадянські права.

8) Накази й розпорядки Гетьмана закріплюються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

Про віру.

9) Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.

10) Всі неприналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також усі мешканці на території України користуються кождий на кождім місці свобідним відправленням їх віри й богослуженням по її обряду.

Далі Гетьманом даються всі свободи своїм вірнопопданним громадянам, цілковите забезпечення спокою, ладу, майна, життя, словом, чисто "як у людей".

І що кидається в очі при читанню сих "державних актів", так це те, що з них зовсім непомітно присутності німецького генерала. Гетьман має верховну владу, Гетьман доручає "Отаманові" Міністрів скласти кабінет, Гетьман цей кабінет ухвалює або не ухвалює, словом усе Гетьман. Гетьмана ж покликав народ і Гетьман прийняв од його всю повноту влади. Гетьман з народом визволив дорогу Україну від анархії й безладу, від Центральної Ради й її Правительства.

Словом, як Центральна Рада визволяла з С. Петлюрою й "народом" Україну від большевиків, так само визволяв її й Гетьман від Центральної Ради. Німці ж були собі десь ззаду, так собі, настільки незначне явище, що про його й згадувать не варто було.

3. Яка ж різниця?

Яка ж по суті сталася зміна на Україні з цим переворотом?

Коли бути цілком об'єктивним, то треба признати, що в соціальному відношенню ґрунтовної зміни не сталось. Переворот тільки довершив, викреслив і надав точних, виразних форм тому, що вже було й при Центральній Раді.

Зрівняємо.

Центральна Рада в соціально-економічному відношенню виразно стояла на ґрунті недоторканности буржуазного, капіталістичного ладу. Вернувшись до влади вона зразу ж відновила зруйноване большевиками право приватної власности на засоби продукції й маєтки.

Гетьманщина не внесла в це основне питання нічого нового. Вона тільки виразно,

отверто сказала те, про що Центральна Рада уникала говорити. І тільки в цьому вся різниця.

Можна би сказати, що Центральна Рада законом про соціалізацію землі хотіла скасувати право власности на землю, отже тим внести нові соціальні відносини на селі.

Це також по суті не вірно. Насамперед, ця "соціалізація" не була й не могла бути справжньою соціалізацією при загальній капіталістичній системі господарства в державі. Наївно було думати, що капітал допустить таку ненормальність у такій важній галузі свого панування й не зітре всякі закони.

По друге, в тому законі ніякої соціалізації не було, коли розуміти під соціалізацією не тільки

систему володіння, але й систему господарчих форм. Закон Ц. Ради тільки визначав характер, норми й способи володіння та розпорядження землею. Що ж до характеру господарювання, се-б-то до того, що й є по суті соціалізацією, се-б-то що до соціалістичних форм хазяйства (продукції й поділу), то про це в законі тому не було мови.

І, нарешті, останньою поправкою Центральної Ради про право власності на 30 десятин і ця навіть ідея закону порушувалась.

Отже вся аграрна політика Центральної Ради визначала тільки те, що Ц. Рада виразно обстоювала інтереси дрібного власника селянина, дрібної сільської буржуазії.

Що нового принесла Гетьманщина?

В "грамоті" говорилося:

"Поруч з сим (з відновленням у повній мірі права приватної власності) буде зроблено заходи по вивласненню земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів".

Очевидно, Гетьман так само хотів спертися на клясу дрібних власників. Єдина різниця була в тому, що він не хотів "покривдити" велику аграрну буржуазію. (Треба весь час пам'ятати про те, що, коли говориться "Гетьман", то треба розуміти "Німецький генерал". Гетьман був підставною, нікчемною фігурою, манекеном і декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання, інтереси й розпорядження).

Гетьман під цей час ще не був у дуже тісних відносинах з великою аграрною буржуазією, як пізніше, ще побоювався заколотів серед селянства й, може навіть до певної міри й щиро хотів забезпечити собі симпатії з боку кляси дрібних, а не великих земельних власників.

Отже спочатку й тут основної різниці не було.

В робітничому питанні теж як з одного, так і з другого боку були ліберальні заяви. "Рівночасно твердо будуть забезпечені права робітничої кляси", обіцяла "грамота". Але, розуміється, ні Ц. Рада, ні тим паче Гетьманщина на ділі забезпечити тих прав не могли, бо, вертаючи клясі капіталістів "у повній мірі" право приватної власності, вони мусіли вернути й право експлуатації робітництва, без чого існування самих капіталістів неможливо.

Вся різниця знов була тільки в тому, що Гетьманщина сказала це отверто, виразно й робила "в повній мірі", а Ц. Рада, примушена все те допускати й робити, не договорювала до кінця, соромилась, старалась різними "демократичними" заходами виправдатись перед робітництвом, а з другого боку й капіталістів не дуже сердити.

В сфері демократичних і політичних свобод також особливої по суті, по фактичному станові (а не принципальних позиціях одного й другого режиму) різниці не було. І Гетьманщина, так само як і большевики, і Ц. Рада, старалась оберегти свою клясову владу від своїх клясових і політичних противників. Через те й вона, як і Ц. Рада, проголошуючи ріжні громадянські свободи (слова, зібрань, друку), в той же час обмежувала в цій свободі своїх противників. З єдиною знов таки різницею, що це робилося більш виразно й отверто.

Що було розігнано Парламент, представницький орган і не допущено Українських Установчих Зборів?

Розуміється, тут німецький генерал, чи то-пак Гетьман пішов проти демократичних засад. Але

німецький ґенерал міркував, очевидно, так: закони й права в державі залежать від того, хто має силу; сила тут моя, отже мої й закони й права; а чи не один біс, хто їх буде опубліковувати, — Установчі Збори чи один який небудь чоловічок, якого я назву Гетьманом? А що з одним чоловічком справу вести легше й зручніше, ніж з великою ґрупою людей, яка любить багато говорити, то в цьому німецький ґенерал переконався вже з досвіду Ц. Ради.

Ріжниці й не могло великої бути, бо "законодавча", рішаюча й направляюча сила не мінялася й лишалась усе тою самою-німецькою, мілітарною, імперіалістично-клясовою силою.

4. Zu spat.

Таким чином у соціально-політичному відношенні в початках перевороту настала тільки та ріжниця, що реакція, приведена Ц. Радою з німецьким імперіалізмом на Україну, прибрала більш виразних, отвертих форм. На німецьке командування вже впливали реакційні, буржуазні кляси, але основа "демократичної" української державности, дрібне селянство, все ж таки ще не було виразно загрожене.

Більшою небезпекою загрозувало з національного боку. Коли б до влади німецький Гетьман, чи то пак: ґенерал, покликав неукраїнський елемент, то тим самим, майже механічно, влада перейшла би в руки не тільки ворогів українства, але й ворогів дрібного селянства, се-б-то в руки великої аґрарної й промислової буржуазії. З національним характером влади тісно, неподільно в'язався й соціальний її характер.

Це стало ясным українським політичним партіям у перші ж дні по перевороті. Для врятування хоч тих клаптиків демократичного ладу, які ще не було розтоптані німецькою ногою, треба було за всяку ціну старатися, щоб влада була національно-українського характеру. Рятуючи національний бік справи, тим самим рятувалось її від лап реакційної великої буржуазії, яка обліпила німецького ґенерала.

І треба правду сказати, німецький Гетьман у перші дні по перевороті мав виразний намір надати владі національно-український характер. Призначений ним "отаман" міністрів Устимович перш усього звернувся до українських буржуазних партій у справі сформування нового Правительства, се-б-то переважно до есефів. Але ж вони називалися "соціалісти-федералісти" й дуже різко одштовхнули "отамана". Правда, сама фігура цього прем'єр-отамана була настільки безглузда й навіть образлива для всякого політика, що психологічно есефів легко було зрозуміти.

Також з психологічного боку можна зрозуміти й їхню прінципальну позицію що до зроблених їм пропозицій. Вони брали участь у Ц. Раді, в цьому Парламенті української держави, вони, правда, різко критікували його діяльність, але вони з самого початку його існування тримали разом "єдиний фронт" і разом ділили все добре й зле цього орґану. І раптом брутальна рука німецького ґенерала задушує цей Парламент і передає всю владу якійсь нікчемній, нікому невідомій постаті якогось руського ґенерала. І той ґенерал пренахабно звертається до них, щоб вони йшли разом з ним творити волю брутального насильника-німця.

Розуміється, психологічно зрозуміле те обурення, з яким було есефами одіпхнено приятельську руку "отамана" міністрів Устимовича.

Але тільки з психологічного погляду це зрозуміло. З національного ж та навіть з соціально-політичного поглядів вони, по суті кажучи, не мали великих підстав одкидати німецько-гетьманські пропозиції. Адже вони самі були й проти "соціалізації землі", й проти тої невиразної й безладної політики, яку провадила Ц. Рада в співробітництві з німецьким ґенералом. Вони

самі хотіли зміни майже в тому самому напрямі, що й було зроблено німецьким штабом.

От тільки не мали на увазі Гетьмана. Але як же бути в буржуазному громадянстві без "верховної" влади? Коли Ц. Раду розігнати (проти чого, властиво, есефи дуже не протестували б), то хто ж мав бути на її місці? Очевидно, якась одна персона. Але не Айхгорн же? Він і так був увесь час найверховнішою владою. От і було вибрано руського генерала Скоропадського. Бо хто ж винен українцям, що вони не хотіли дати свого гетьмана, коли до їх зверталось, навіть до самих есефів?

А що це "гетьман", а не президент, так це ж для українців повинно було бути ще приємнішим, бо це ж була стара українська традиція, це підкреслювало національний характер української держави.

Такі пояснення давав німецький генерал і через "отамана" Устимовича й потім через "отамана" М. Василенка, якому було доручено "за неспособністю" Устимовича скласти кабінет міністрів.

Ні, есефи не могли одважитись. Вони дуже хвилювались, гарячково й довго радились, дебатовали. Не можучи самі рішити, вони скликали на нараду представників інших українських партій, есдеків, самостійників і навіть есерів.

Представники партій рішуче порадили есефам рятувати що можна, поки буржуазія не захопила всього.

Серед представників есдеків був і я. Я належав до тої групи, яка під час Ц. Ради домагалась виступу соціалдемократів з Правительства. Пробувши весь час "житомирського сидіння" Ц. Ради на території занятій більшовиками й вертаючись потім до Києву, я мав змогу знову проїхати через усю Україну й безпосередньо чути й бачити настрої широких мас. І тоді вже для мене було ясно, що з німцями приведено соціальну реакцію й що Ц. Рада упала в очах народу ще нижче.

Тепер же, коли логічний розвиток утворених самою Ц. Радою відносин у державі привів до її загибелі, мені й моїм товаришам здавалось, що обов'язком кожного українця є рятувати з пожежі все, що тільки ще можна врятувати, а не одходити на бік з революційною фразеологією на устах.

Було два способи активного рятування: іти в народ, піднімати серед його повстання проти насильників і збройною силою виганяти їх, або йти до тих самих насильників і ціною власного пониження одпихнути набік руську буржуазію, що простягала руки за владою. Перший спосіб без усякого сумніву був і чистіший, і революційний, але в тих умовах зовсім не здійснимий.

Другий же спосіб був немов "практичніший". Прихильникам його здавалось, що повстання проти п'ятсоттисячної німецької армії не дасть ніяких позитивних результатів, бо німці повстання моментально задушуть, а як воно буде провадитись українцями, то з помсти й страху до них усю владу буде передано чорній руській реакції.

Тим паче, здавалось, повстання не матиме успіху, що Ц. Рада загубила серед народу всяку симпатію й за неї широкі маси не рискнуть вступати в нерівну боротьбу з такою силою, як німці. Ці думки підтвержувались тим "спокоєм", з яким було майже скрізь по Україні прийнято звістку про переворот.

Отже, на думку "практичної" течії, коли способом отвертої, збройної боротьби явно не було надії хоч що небудь урятувати, то й спосіб складання рук на "революційних" грудях (як то

робила ще третя течія) також нікому ніякої користи не дав би. Треба було відповідній українській соціальній течії іти до насильників німців і поки вони ще не підпали зовсім під вплив руської реакційної буржуазії, поки ще мали намір передати владу українцям ("созвучним" собі), брати цю владу й рятувати принаймні національний характер держави. Цей характер сам собою не допустив би до панування чорної поміщицько-жандармської реакції.

Але есефи не мали тої рішучості. Вони ж бо були "теж соціалісти", — якось воно ніяково так одразу.

І поки вони мнялись, чухались, вагались, руські кадети, представники руської аграрної й промислової буржуазії вже встигли присунутись ближче до німців і до влади. Коли, нарешті, партіям удалось переконати есефів, що вони хоч і "теж соціалісти", але такого сорту, що можуть працювати з німецькими ґенералами, коли повели їх за руку до цих ґенералів, то виявилось, що вже було ... zu spat (занадто пізно). За ці дні есефівського чухання й зчищення з себе "теж-соціалістичности", руська буржуазія встигла захопити деякі портфелі. Вона дала німецькому ґенералові обіцяння бути слухняною, "покладистою", бути сліпою й німою, де то треба буде німцям, і німецький ґенерал, дбаючи про себе, рішив купити в руської буржуазії цю слухняність за міністерські портфелі. Це тим легше німцям було зробити, що їхні побоювання хвилювання народу з приводу розгрому Ц. Ради не підтвердилися, й особливих комплікацій у краю з новим ладом боятись не було чого.

Таким чином, коли партії привели есефів, було вже для чисто-українського кабінету zu spat.

Але все ж таки ще не все було захоплено, ще німецький ґенерал вагався. І він пропонував есефам зробити так: узяти портфелі голови ради міністрів та ще кілька важніших і почати працювати. Коли все буде гаразд, можна буде й усі останні посади замінити українцями. Другими словами, коли б есефи виявили себе слухняними, то ґенерал і проти них нічого не мав би. Що ж до того, щоб усунути гетьмана, як домагалась українська делегація, то про це й мови не могло бути: гетьмана вже визнано в Берліні. А крім того народ зробив переворот, народ вибрав собі гетьмана й німецьке командування на Україні, вважаючи себе гостем, не мало ніякого права втручатись у внутрішні справи України.

Тоді українські делегати запропонували "роз'яснити" гетьмана, як тимчасового президента Української Республіки.

Ні, німецький ґенерал і в це не мав ніякого права втручатись, це була воля народу, він же не смів ламати чи хоч пальцем торкнутися народню волю. І те, що він, німецький ґенерал, вів переговори з делегатами, це з його боку було тільки посередництво між ними й верховною владою України, Гетьманом. Все ж рішення залежало тільки від верховної влади.

Але він усе ж таки, як цілком незаінтересована сторона, радив українцям узяти ці п'ять-шість важніших портфелів, не вдаватись у дебати, а братись до діла. А далі видніше буде, що і як. І радив робити то як найшвидче.

Але швидкість і рішучість є огидні для щирої української вдачі. Есефи мусіли ще порадитись і подумати.

Поки вони радились і думали, руські кадети рішуче й швидко згодилися на всі умови німецького ґенерала, продали йому всі військові запаси, муніцію, склади, що лишились од війни, продали хліб, жири, вовну, вугіль, продали все, що хотіли німці, на самих ганебних умовах і коли есефи, надумавшись, прийшли згодитись, було знову... zu spat: усе вже було захоплено руськими поміщиками, фабрикантами й ґенералами. Лишалось два-три

паршивеньких портфелі, які німецький генерал з усміщечкою запропонував есефам.

5. Урядовий пиріг.

Таким способом процес, початий ще в октябрі, коли Ц. Рада осудила захоплення

влади пролетаріатом і селянством, розвинений боротьбою з цією робітничо-селянською владою, прийшов до свого неминучого кінця: до переходу влади в руки виразних ворогів працюючих кляс, до великої буржуазії й бюрократії.

І цікаво, як ця буржуазія дуже легко може розпрощатися з своїми "принціпами", коли ходить о її клясові інтереси. Ті самі кадети, які так люто гризли українцям руки, не допускаючи до автономії та федерації, які так гарчали, пінилися і скажено стрибали на цепу революції, коли українці підходили й брали самостійність, тепер ці самі кадети хапали владу в самостійній українській державі, тепер вони в своїх заявах і ріжних виступах рекомендували себе як гарячих прихильників самостійної України.

Розуміється, це була прихильність луди: цілуючи й обнімаючи знесилена, напівзадушена німецькою генеральською лапою Україну, вони в цей же час обплутували її шворками, щоб у слушний час потягти в чорно-реакційну, реставровану, "єдиную, невідимую" "тюрму народів".

Заходи українських партій не дали позитивних наслідків. Основною причиною було те, що українська нація не мала своєї буржуазії, тої кляси, з якою німецькому імперіалізму було найзручніше й найприємніше "працювати" на Україні. А звідси вже випливала й нерішучість та кволість тої течії, яка тільки ідеологічно готова була заступати інтереси української буржуазії (есефи), якої ще не було в дійсності.

Німецький імперіалізм одкинув сентиментальність і побрався з цілком рідною собі по духу, по стану, по цілям руською буржуазією. І всю повноту влади було передано їй під верховним доглядом і керівництвом німецького штабу. І до того повно, що навіть не вистарчало місця зародкові української поміщицької буржуазії, так званій "Партії хліборобів-демократів". А ця ж "партія" так щиро й активно брала участь у всіх гетьманських змовах, у підготовці перевороту, в озброєнню руської офіцерні, так лютувала на Ц. Раду й так плескала в долоні, коли "народ" вітав вибори Гетьмана. Ідучи за керівництвом поміщика С. Шемета й колишнього соціалдемократа Д. Донцова, ця група з таким ретельним, самовідданим хамством гострила й подавала ножа, яким було перерізано горло українській владі, й за це ні одного портфеля, ні одної посадки не дістала. Руська пані-буржуазія одпихнула непотрібного вже хама й сама припала всією жадною мордою до смашного пирога-влади. А з його кадети дістали для себе найсмашніші й найбільші шматки.¹³

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РЕАКЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

1. Генеральний з'їзд грабіжників.

Допавшись до влади, руська реакційна буржуазія заходилась з усією енергією коло мобілізації своїх сил. Почався цілий ряд з'їздів буржуазних і контрреволюційних течій. Всі вони з запалом виносили постанови за найактивніше заведення "ладу й порядку", всі вдячно вітали Гетьмана (читай: німців) за припинення анархії (Ц. Ради), всі з гарячою любов'ю говорили про "Рідний Край".

Але з усіх цих з'їздів найцікавішим є Генеральний з'їзд усієї буржуазії, або, як він офіційно

називався, "з'їзд представників промисловости, торгу, фінансів та сільського господарства".

Участь в йому брали найвидатніші члени Правительства, з Ф. Лизогубом на чолі. Наймити-бюрократи вітали своїх панів, що повернулися до своїх маєтків. Голова міністрів Ф. Лизогуб, забравши першим слово, з радістю привітав "зібраних представників культури та творчих сил краю". (Див. протоколи з'їзду.) Похвалившись перед своїми панями, як його кумпанія за поміччю німецьких генералів легко розправилася "з анархією", старий царський бюрократ гаряче запевнив своїх панів, що тепер вони можуть спокійно "працювати", бо Уряд, мовляв, "доложить до цього всіх заходів, а всякі спроби викликати анархію й заколоти здавлюватиме сильною рукою".

Його похвалили оплесками й узялись "працювати в спокою та певности".

Насамперед, ще раз потішились, що таки допались знов до влади. Міністр спекуляції й біржових грабіжів Гутнік у самозадоволенню, з гордостю випнув своє спекулянтське черево й сказав: "Не треба лякатися слова "буржуазія", тільки вона в силі повести край до відродження... Щоб перейти від теперішньої анархії й грабіжів до нових умов, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба змобілізувати всі творчі сили, треба дати нормальні умови для приватної ініціативи".

І от було вироблено такі "нормальні умови для приватної ініціативи":

"1. З'їзд вітає оголошене грамотою гетьмана відновлення приватної земельної власности... 3. Найкращим способом направити землю до найбільшої продуктивности є вільний продаж і купівля її... 4. Від Уряду вимагається широкої, шляхом кредиту й инчих заходів допомоги у відбудові продуктивности сільських господарств... Тільки вказаними способами можна перевести аграрну реформу, а всі насильства й несправедливості при розділі приватної власности ніколи не задовольняють сільського населення й приведуть знову до шкідливих наслідків".

Отже в земельній справі всякі "насильства" усунено: вся земля лишається в поміщиків, а Уряд повинен ще "шляхом кредиту й инчими засобами" (які то були "инчі засоби", побачимо далі) допомогти поміщикам.

Так само в промисловости.

"Регламентування прав підприємців на вільність коаліції для захисту економічних інтересів... Зменшення довгости обов'язкового робочого часу може проводитися тільки з відповідною поступовістю... Виданий Тимчасовим Правительством закон про волю страйків треба переглянути... Колективні договори, як і окремі угоди, треба негайно признати недійсними..."

Це найголовніші з "нормальних умов", вироблених з'їздом грабіжників. Після прийняття статуту "Протофіса" (Союзу представників промислу, торгу, фінансів, сільського господарства) голова з'їзду фон-Дітмар прочитав листа від офіцерів російської армії, які прохали з'їзд допомогти їм у справі одержання посад. З'їзд з великою готовністю пообіцяв заплатити й цим своїм слугам за "переворот".

Після того фон-Дітмар, закриваючи з'їзд виголосив "коротку, але сильну" промову, в якій закликав буржуазію "до немилосерної боротьби з соціалістами, що стоять під прапором Карла Маркса".

"Буржуазія — говорив він натхнено — повинна взяти участь у державнім устрою як шляхом економічної, так і політичної роботи. Треба змінити свої погляди в політиці. Буржуазія повинна

не тільки займати пропоновані їй посади, але повинна йти до захоплення всієї влади". (Протоколи з'їзду).

Отвертіще, ясніше й цинічніше, здається, вже не можна було сказати.

На закінчення з'їзд вибрав і послав до Гетьмана делегацію, яку 16 травня ця опереточна фігура прийняла, висловила свою радість з приводу прийнятих з'їздом важних

постанов "для зміцнення підвалин нового державного устрою дорогої всім України" й запевнила, що вона й її Уряд "у своїй роботі особливо підтримуватимуть ці громадські сили, що працюють над добробутом любого Рідного Краю".

2. Сласна лють аграрних паразитів.

Оттак намітивши "нормальні умови", "культурні й творчі" сили краю розпочали свою діяльність для "всім їм дорогої" України.

І що ж то за страшна, дика, безоглядно й цинічно-грабіжницька діяльність почалась! Це була просто вакханалія клясової помсти, здириства, насильств і отвертого грабіжу.

На села шугнуло, скрегочучи зубами від сласної люті, поміщицтво. Озброєне німецьким генералом, воно сказано кинулось до помсти над селянством. Усі закони, всі здобутки в аграрній сфері було розтоптано ногами, з глумом, з прокляттями, з гарчанням пошматовано. Мало того: кожне село, кожна селянська хата були обкладені страшеними контрибуціями, розмір яких вирішався самими поміщиками. І тут лють паразитів розперезалася як найширше. "Відшкодовували" себе так, як тільки може "відшкодовувати" дикий наїздник за часів татарщини в завойованій країні. Більшість поміщицьких кодл для здирання цих контрибуцій, не задовольняючись німецькою "допомогою", мали власні карні відділи, складені з бувших стражників, урядників, поліцаїв і ріжного продажного деморалізованого елемента. Ці банди тероризували село, знущались над ним, катували його. Не задовольняючись грошовими карами, "культурно-творчі сили краю" робили полювання на людей для забави з собаками, з загонами, як слід. Людей закопували по шию в землю й тримали так до смерти, а пані й панночки в елегантських убраннях з прутиками в руках забавлялись тим, що люто остервеніло били таких закопаних прутиками по голові, по лиці, по очах. Інчим вирізали на тілі непристойні лайки на адресу революції й так виставляли на сільських майданах. Жінок і дівчат насилували майже публично й за найменчий опір убивали тут же. Ті села, в яких знаходилась хоч невеличка група селян, що виявляли словом чи вчинком протест, часто громилась німецькою артилерією й випалювались до останньої хати.

На поміщикам виступив і Уряд. Він у кожному повіті сформував з руських офіцерів, жандармів і бувших поліцаїв так звані "карні сотні". От це були ті "інчі заходи", яких з'їзд Протофіса вимагав од Правительства. Ці карні сотні мали своїм завданням наводити "лад і порядок". Коли власна поміщицька банда здавалась поміщикові не задовольняючою його в його заходах до "ладу й порядку", він викликав "карну сотню" й село вкривалось трупами, каліками й пожежами.

Я вже не кажу про те, що економічно грабіж ішов самий отвертий. Контрибуції самі собою, а економічна експлуатація сама собою. Всі оброблені й засіяні селянами панські поля було, розуміється, повернено поміщикам без усякої компенсації. Про це смішно було б і згадувати. Але крім того село повинно було далі робити на цих полях. Щоб не було вже зовсім похуже на часи невільництва, давалося платню робітникам. Але це була така мізерно мала, така нахабно й цинічно глузлива платня, що багато селян просто одмовлялось брати її, хоч на роботі були,

примушені страхом смерти й катування. Старі селяне, які пам'ятали ще панщину, казали, що то був рай у порівнянні з цими часами.

Так "працювали" "культурно-творчі сили" на селі.

3. Діяльність "культурно-творчих сил" у місті.

В місті йшла та сама оргія, тільки в не таких розперезано — диких, кривавих формах. Тут "творчі" промислово-фінансові сили просто вмочили всю свою жадну пику в державну скарбницю й жлуктали кредити, субсидії, концесії так, що аж за вухами ляцало. Під керівництвом шефа спекулянтів "міністра" Гутніка спекуляція дійшла до гомеричних розмірів. Промислові підприємства діставали колосальні "позики" й "допомоги" від держави, але число безробітних росло з кожним днем. Промисловість падала ще більше, не вважаючи на те, що восьмигодинний робочий день було знищено, що було повернено всю сваволю "приватної ініціативи" капіталістів. Маючи єдиний імпульс — набування капіталів, бачучи тільки в цьому ціль своїх підприємств, промисловці задовольнялись можливістю простого грабіжу, як найлегшого способу набити свої кишені.

А поруч з цими своїми хижакими, "працювали" й "гості"-хижаки. Тепер над ними не було ніякого контролю, не було навіть того слабенького голосу Ц. Ради, який все ж таки заважав німецьким генералам. Купивши собі в руської буржуазії мовчання, нанявши собі згодливих наймитів-міністрів, вони могли тепер грабувати "законно" й безконтрольно. І щастя тільки в тому, що залізниці України не могли справитись з німецьким апетитом, а то б її було очищено всю як липку.

Що ж торкається політичних і демократичних свобод, то про них, розуміється, багато говорити не треба: їх було просто знищено для тих кляс, які були ворожі до кляс паразитарних. Свобода зібрань, союзів, коаліцій, слова й т. и. була тільки в буржуазії. Це був розцвіт з'їздів кадетів, промисловців, "русських союзів" і т. д. Всі інші заборонялись або ставились під такий контроль, що були цілком нешкодливі для буржуазії. Пресу взято було під цензуру самого нахабного безпардонного характеру. Демократичні думи, вибрані ще за часів Тимчасового Правительства (для панування буржуазного ладу, власне, не шкодливі), Уряд розігнав, а діячів їх позаарештовував. Замість цих дум було повернено старі, царські, чорносотенні думи. Замість комісарів Ц. Ради, введено інститут "старостів", губернських і повітових. Це були переважно старі царські губернатори, жандармські офіцери, справники, поліцеймейстери. Все старі, відомі населенню, жажні прізвища. В Києві відновлено було стару "охранку" й склад її був чисто жандармський; називалась вона "Особим відділом при штабі ясновельможного пана Гетьмана всієї України". Старий царський жандармський охоранник Буслов стояв на чолі сеї пахучої інституції.

4. Лівіще навіть за Шейдеманів.

Але треба одзначити два цікавих моменти в цій чорносотенно-буржуазній вакханалії.

Перший момент: це підкреслювання скрізь, у всіх урядових актах, заявах, інтерв'ю, промовах і т. п. самостійності української держави й національного українського її характеру.

Другий момент: виставляння всього режиму, як демократичного й навіть "лівого".

Особливо це виразно, настирливо на кожному кроці випиналось у початках нової влади.

Наприклад, у заяві, підписаній усією Радою Міністрів з 10 мая, між инчим даються такі нахабно-брехливі, безсоромно лицемірні пояснення:

"Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана се втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Правительства, гетьман тим самим відновляє й закріплює в народній свідомості думку про невідбіральні народні й козацькі вольности. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України й свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового Правительства до подавлення української національності, її мови, культури й державности".

Як поводитись ця "нова епоха" з цією самою українською мовою, культурою, побачимо далі.

"Головна задача Правительства, котре має тимчасовий переходовий характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народнього представництва..."

Як саме, в якому напрямі й якими засобами зміцнявся той "державний лад", який був той "спокій" і "справжня воля", про це вже вище говорилось.

"Городська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому Правительству, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльністю на полі місцевого життя, й підозріння, немов би Правительство бажало зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до сеї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде, — зберігши загальний демократичний характер земських і мійських управ, — внести у виборчий закон для сих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плідотворну роботу для добра місцевого населення".

І, дійсно, в ці "дорогі" інституції було таки внесено гарненькі "зміни"!

"Правительство не думає нарушати якісь політичні свободи, але в трівожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першій місці й, коли в поодиноких випадках в ім'я сих вищих інтересів Правительство буде примушене хопитися строгих мір, так се виключно на час до привернення спокою в краю й повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої тепер є так багато".

Скільки ж то повинно було бути тих "поодиноких випадків", щоб Правительство було "примушене" завести такий терор!

"Так само несправедливі обвинувачування Правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Правительство не спиниться ні перед якими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було-б здатне в найвищій мірі побільшити продукцію".

І таки воно й не спинялось ні перед розгромом цілих сел, ні перед кривавими експедиціями, ні перед закопуванням селян живцем у землю.

"Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисл, усе стрінуть підтримку й поміч " Правительства, а професійні союзи, наскільки вони займаються обороною професійних інтересів, користаються з боку Правительства повним признанням".

Просто таки не Уряд, а чистий народолобець.

А опереточний Гетьман навіть таке "колінце" устругнув у розмові з кореспондентом "Berliner Tageblatt"-у: "Здається, — сказав він — що мене в Германії вважають за реакціонера й упевненого прихильника федерації з Великоросією. І те й друге — невірне. Я смію запевнити, що моя програма й демократичні вимоги цієї програми йдуть навіть далі, ніж у панів Шейдеманів та Давидів".

Словом, трохи-трохи не большевик. А що вже самостійник, що завзятий демократ, то тільки пошукати такого треба.

Чим же це все пояснюється?

5. Річ не в лизоблюдах і прохвостах.

Розуміється, річ тут не в слинявому руському генералові Скоропадському, не в старому бюрократичному льокаєві Лизогубові, не в інших нанятих лизоблюдах, навіть не в "Протофісах" і всіх тих інших прохвостах, що смоктали й гризли Україну. Річ у німецькому імперіалізмі, в його генералах на Україні. Німецькому імперіалізму в цілях війни незручно було виявити себе як перед Європою, так і перед своїм народом як насильника над молододержавною, як оборонця реакції, як простого грабіжника. Йому треба було мати якісь виправдуючі документи. От він і давав розпорядження своїм апаратам на Україні — гетьману, міністрам — робити відповідні заяви, маніфести, накази, інтерв'ю й т. п. Ці заяви й маніфести друкувались у закордонних газетах, цитувались у німецькому Райхстагу й ними доводилось, що український народ під охороною німецьких друзів благоденствує: має свою самостійну державу, має свою національну культуру, мову, має лад і порядок, має всі демократичні свободи й такого "лівого" гетьмана, який навіть Шейдеманам не уступить.

Німецький імперіалізм під той час ще не мав виразної орієнтації на "єдиную, невідимую". В Росії панувала совітська влада, там заводився страшний і огидний усякому імперіалізму соціалістичний лад, отже не могло бути ніякої мови про негайне утворення єдиної Росії. Крім того було би зовсім уже непристойно через місяць-два по заключенню такого чудесного хлібного миру з "самостійною, незалежною, суверенною" державою, так урочисто визнаною самим німецьким імперіалізмом, узяти й розтоптати ту суверенність, як непотрібний уже недокурок.

І, нарешті, як-ні-як за рік революції українська національна свідомість, не зважаючи

на наші шкодливі для неї помилки, росла в широких масах. Німецьким генералам не було такої нагальної потреби зразу брутально взяти й знищити національні здобутки. Це був би цілком безглуздий, непотрібний і шкодливий для їхніх інтересів учинок.

І от це все було причиною таких патріотичних і демократичних заяв і декларацій німецько-гетьмансько-буржуазної влади.

РОЗДІЛ III. НАЦІОНАЛЬНА КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

1. Скакання руської буржуазії по українськи.

Але ці офіційні заяви ані трішки не заважали, як показано вище, ні соціальній, ні політичній реакції в найотвертіших, цинічніших і жорстокіших формах.

Так само не заважали вони й національній контрреволюції. Але з тою тільки різницею, що

нищення національних здобутків революції робилось помалу, не раптово, по певному, мудро наміченому планові.

Як сказано, вся фактична влада належала німцям. Отже від німецьких генералів залежала й національна справа на Україні. Руська буржуазія, розуміється, не могла помириться з існуванням української держави, з національними її формами. Та це таки, дійсно, був якийсь абсурд: увесь устрій держави — буржуазний; усі урядові й державні апарати передано буржуазії; сама буржуазія вся — руська; а держава через щось називається українською, мова в Уряді й у всіх буржуазно-урядових інституціях повинна бути українська. З усього кабінета міністрів один чи два міністри знали українську мову, останні ж чули її тільки в малоросійських спектаклях. Сама "верховна влада", емблема, так сказати, національно-українського характеру держави, гетьман, теж по українськи говорити не вмів. Все оточення його, "двір", складалось з руської "забубенної" офіцерні, яка істинно-руськими словами лаяла й висміювала й українську державу, й українську мову, й усе українське.

По міністерствах вищі керуючі посади було, цілком натурально, засажено людьми відповідними до нового ладу. А цими людьми були старі руські бюрократи, які здебільшого ніколи зовсім не чули української мови, бо тільки тепер опинились на Україні. І вони раптом повинні були писати, говорити й робити доклади своїм міністрам, які теж не вміли по українськи, на чужій і здавна непризнаній ними мові.

Розуміється, це був абсурд.

Але "скачи, враже, як пан каже". Пан-німець наказував скакати по українськи, от-то ж треба було хоч удавати, що скакаєш.

Але, удаючи скакання по українськи, й буржуазія й бюрократія робили в той же час усі заходи, щоб переконати пана, що це — абсурд, безглуздя, що національна-українська держава така "як у людей" — абсолютно неможлива. І представляли йому наочні життєві докази: всі порядні, багаті, приличні люди — не українці, а руські, або євреї, або поляки. Всі "культурно-творчі сили краю" — не українці. Всі знавці державного, адміністративного управління — не українці. А з кого складається те товариство, в якому мають собі спочинок і розвагу німецькі офіцери по своїй тяжкій праці охорони ладу й порядку в краю? З не-українців. Чиї жінки дають змогу німецьким офіцерам легше терпіти розлуку з своїми власними жінками? Не-українців. Яка мова панує скрізь на улицах, в приличних домах, маґазінах, ресторанах? Неукраїнська.

Так хіба ж не абсурд українська державність? І хіба вона, руська буржуазія, потерпить, щоб ця ненормальність тяглася й тоді, як буде вичищено всю Росію від большевиків і влада в усій Росії перейде до неї, до буржуазії так само як на Україні? І хіба та майбутня велика Росія забуде німцям, що вони хотіли роздробити її, хотіли утворити якусь Україну? Хіба такий тверезий, такий мудрий і сильний народ, як німці, не розуміє того, що його інтереси йдуть разом з інтересами великої, єдиної, могутньої Росії? З ким же проводирі німецького народу хотять іти тут в "южній Росії"? З купкою нездатних до державної роботи людей, які ще так вороже ставляться до німецького народу, що так великодушно прийшов їм на поміч? Чи з тим темним, некультурним, большевицьким селянством, що так невдячно приймає визвольне німецьке військо в себе на селі? Бо де ж ті українські сили, з якими можна йти разом і творити буржуазну "справжню" державу?

Нема що: на німців усі ці аргументи робили відповідне вражіння, вони признавали їм рацію. Дійсно, все навкруги було неукраїнське, всі "приличні люди", з якими можна поговорити — не-українці. Навіть законні й незаконні простітутки по буржуазних салонах, по шантанах і просто на улицах, і ті говорять тільки по руськи, признають себе руськими й сміються з українського.

Але що робити: Берлін признав українську державу, Берлін робив з нею мир, Берлін хотів, щоб вона була національна й демократична, Берлін, словом, хотів доказати, що він не ламає права самоозначіння народів і не несе з собою реакції, як то говорили мілітарні вороги його.

Отже, хоч воно й самим німецьким представникам Берліну на Україні видно, що абсурд, але треба до якогось часу... удавати. що скакаєш так, як Берлін каже.

І удавали. Німецький Генеральний штаб весь час рішуче й категорично заявляв, що Україна повинна, бути самостійною, незалежною й безумовно-демократичною державою.

Німецько-гетьманський Уряд бив себе в груди й присягався, що він іменно й є оттой щиро-національний і безумовно-демократичний Уряд самостійної, незалежної, суверенної, дорогої, великої української держави.

Гетьман розвісив у себе по покоях позичені з музею портрети гетьманів і, щоб ще більше показати українцям, який він щирий патріот, почав учти свого "наслідника престола" українській мові. За вчителя було взято якогось руського офіцеришку Блаватного, що вмів по українськи, 14 жулика й чорносотенця.

Всі міністри, всі, гутніки присягалися, що через три місяці вони всі заговорять по українськи й навіть на засіданнях так говоритимуть. А що до нижчих урядовців, то їм категорично було заявлено, щоб через три місяці всі заговорили по українськи. Хто не заговорить, той буде позбавлений посади.

І це заявлялося з такою пресерйозною міною, що бідні руські чиновнички, що позасідали на посадах, поперелякувались і кинулись учти українську мову. Книгарні, українські й неукраїнські, найкраще торгували українськими словниками та граматиками за тих чудернацьких часів скакання руської реакції по українськи.

2. Підготовча любов протофісовців.

Чиновнички, розуміється, не могли знати тайних "предположеній" своєї верховної влади-руської буржуазії; але вони почували, що діється щось безглузде, що не може того бути, щоб гутніки, лизогуби й усі інші істино-руські лизоблюди, які засідали в правительстві, щоб вони зрадили руську справу на користь хохлам, мазепинцям. І хоч на всякий випадок вони й "зубрили" "собачу" граматику й мову (так не-офіційно називалась українська мова серед гутників), але в глибині своїх зтрівожених маленьких душ сподівались, що це якимось минеться й безглуздя зникне.

А для таких сподіванок були й деякі серйозні, реальні підстави. Хоч воно й заявлялося, що всі урядовці повинні по українськи провадити все діловодство по урядових інституціях, а тим часом Правительство помаленьку викидало з тих інституцій усіх українців, усіх тих, що могли по українськи вести діловодство.

Хоч воно й декларувалося, що державною мовою на Україні є тільки українська мова, а тим часом вища судова інституція, Сенат, більшістю голосів постановила, що й руська мова повинна вважатися державною мовою.

Хоч воно ніби малося українську національну армію формувати, а тим часом усі українські частини, складені з національно-свідомих полонених і інших елементів, енергично розформовувались і розпускались. Замість них складались офіцерські руські кадри.

Хоч заявлялось, що на провінції також повинна скрізь українська мова бути урядовою, а тим

часом українців урядовців скрізь було викинено, або арештовано, або навіть розстріляно, а замість них настановлено відомих істино-руських людей.¹⁵

І що далі, то ці ознаки істино-руської вірності Правительства ставали все виразнішими й смілішими. З Росії вже хмарою сунула всяка чорна, сіра й жовта руська сотня; поїзди, набиті так званими "фаховцями" без перестанку звозили що гідь на Україну.

Я приведу тут виривок з одної своєї статі, поміщеної в "Робітничій Газеті", для виразнішої характеристики тодішнього моменту.

"З кождим днем росте до нас любов наших любих, милих братів — руських. Палка, непереможна, надзвичайна любов! Вони тисячами кидають свій край, свою батьківщину; міняють прізвиська; з ризком попастися в руки совітських властей перебіраються через українсько-російський кордон; записуються навіть в українське підданство, підроблюють пашпорти, все те роблять тільки для того, щоб добратися до України.

Іменно, "добратися", допастися, всмоктатись, вгризтись у тіло нашої молоді Держави. Цілі потоки братів-руських, братів-малоросів, братів підроблених, сфальшованих українців пливуть на нашу землю. Гемороїдальні, випробовані, патентовані знавці поліцейсько-жандармського режиму; забраковані кандидати в царські міністри; недорозстрілені недобитки імператорського двору; зажурені, висхлі від туги з торбосхожими черевами колишні поліцмейстри, губернатори, сенатори; тощі публіцисти всяких рептілій; поети з моноклями, з гнилятинкою; одставні лідери ріжних воздыхающих за реакцією партій; жваві спекулянти з акулчими пащами.

Як висхлі з голоду, люті, пекучі блощиці, сунуть і обсипають нас ці виборні, кваліфіковані екземпляри найчорнішої реакції. Одні, сласно плямкаючи голодними, слинявими, синіми губами, обсіли щердо розкладені перед ними казенні пироги й уминають їх з таким радісним гарчанням, що мороз іде по всій Україні. Другі, розставивши акулчачі пащі, весело вирячивши нахабні очі, смачно глитають дурну українську рибку, велику й маленьку. Треті, набравшись сил, піджививши недокровні ноги, прожогом нишпорять по всіх закутках, винюхують революцію та українську свідомість, хапають їх, таскають, гризуть. Четверті, обснувавши по теплих, людних куточках чепурненькі редакційні павутиння, тихо поважно ловлять українських мушок. А лідери партій тим часом бігають по прийомних, через задні ходи зав'язують вузлики, протягують ниточки, мотуз'я, шворки, оплутують, забивають кілки — словом, жваво, заклопотано, з веселою надією в серці роблять підготовчу роботу.

Правда, вони всі роблять підготовчу роботу. Вони всі так жагуче, так неподільно люблять Україну, що ні за що не хотять відділити її від неделімої. І в відповідний час, коли інтернаціональна банда чехо-словаків протопче шлях через трупи Совітської Республіки для обережної галантно-джентельменської Антанти на Україну, вони всі, ці любі брати, всі отсі акули, лідери, поліцмейстри, журналісти, міністри, всі разом, дружно, з співом "Боже, Царя храни!" і "Бей немцев!", ухопившись за підготовані лідерами мотузочки, потягнуть підготовану, оплутану, безсилу, безпомічну Україну в обійми антанто-монархічної, єдиної, неделімої тюрми. О, як вони жагуче, як нетерпляче, приставивши до чола руку дашком, вдивляються на північ і на схід, ждучи своєї Заступниці. Вони, правда, озираються й на захід (на німців), приємно, улесливо посміхаються, шопочуть на вушко, топчуться під ногами, вимахують хвостами й роблять вигляд цілком покірних, цілком відданих звірят. Але це так, на всякий випадок та для одводу очей.

А вся надія їхня на Антанту. Ах, як міцно здушуть вони тоді нас у своїх братніх обіймах! Як сласно вони гатитимуть підкованими Антантою закаблуками оплутане, пошматоване, біле тіло молоді Рабині, яка посміла вирватись на волю. Коли вони вже тепер наступають немов

ненавмисне їй на груди, коли тепер показують їй і язика й кулака, коли тепер часом любовно пальчиками натискають на горло, — то що ж буде тоді? Що тоді буде, коли за їхньою спиною стоятиме самовдоволений Джон-Буль, напрактикований з Ірландцями, Бурами, Індійцями по часті "определенія" націй?"

3. "Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте"

От-така була підготовча любов "культурно-творчих сил" до "дорогої всім України".

І не даремно дрібні "фаховці", зубрячи "собачу" граматику, покладали надії на свою верховну протофісовську владу.

Як же реагував на це все український народ?

Реакція була різна, в залежності від класи й течії.

Селянство відповіло повстанням і терором на поміщиків і тих куркулів, що вибирали Гетьмана. Піднімались цілі села, викопували заржавілі, принесені з фронтів рушниці й виступали проти поміщицьких і урядових сотень, палили економії, палили дворища гетьманців. Особливо повстанський рух мав значну силу на Звенигородщині, де ним керував лівий соціаліст-революціонер Шинкарь.

Але, як і можна було ждати, повстання хутко було задушено залізною рукою німецького генерала. Зле озброєні, недісципліновані, розрізнені групи повстанців не могли змагатися з таким ворогом, як німецьке регулярне військо. Це був вибух народнього гніву й одчаю, але, на жаль, проти його була непереможна сила. І вибух було притоптано, а в руки поміщицтву, німцям і карним чорно-офіцерським сотням було дано тим немов оправдання для їхньої дальшої люті.

Робітництво по містах заціпило зуби й сховалось у підполля, мріючи про той час, коли можна буде виступити на боротьбу з грабіжниками.

Політичні неруські демократичні партії принішкли. А руські всі (за виїмком большевиків) вступили в "Русській Союз", який мав на меті боротьбу з українством. Чорносотенці, кадети, меньшевики й есери всі, під захистом німців і лизоблюдів, дружно йшли походом на українське відродження.

Українство розбилось на дві головні течії: легальну й нелегальну. До легальної належали всі ті партії, які були й у Центральній Раді: есдеки, есери, есефи, самостійники й інші групи. По розгромі Ц. Ради для переговорів з німецьким штабом було утворено тимчасовий центр цих партій під назвою "ЦУП" (центр. укр. партій). Він швидко розпався. Після того було знов приступлено до координації всіх українських сил і закладено так званий "Національно-Державний Союз", куди навіть вступили ображені одмовою в посадах хлібороби-демократи, активні співучасники німецько-буржуазного перевороту. Але їх було швидко з Союзу викинено другими партіями й у "Національному Союзі", який вийшов з "Національно-Державного" цих брудних добродіїв уже не було.

Нелегальна течія складалась із лівих українських есдеків (незалежників) та лівих укр. есерів, що поодколювались од своїх легальних партій. Вони гостро виступали проти тих есерів і есдеків, які вступали в переговори з німцями, з гетьманщиною, з руською буржуазією. У незалежників тоді ще не було виразно поставлено питання про зміну програми. Група українських незалежних соціалдемократів, що сформувалась зараз же по перевороті, з партії не вийшла, значить усю її програму приймала, тільки розходилась у питанню тактики.

У есерів же дійшло до цілковитого розколу на дві партії: лівих есерів і так званої центральної течії.

Але, на жаль, ці ліві течії були за слабкі, щоб повести за собою українську демократію.

Головніщі провідні сили українства лишилися у легальних течіях, де, не зважаючи на ворожість і гостру критику своїх лівих товаришів, старалися рятувати що й як тільки можна було.

Для цього й було знову створено "єдиний фронт" у формі "Національного Союзу". Національний Союз писав меморандуми до німецького народу, до німецького штабу, навіть до гетьмана, грозився, розводив дипломатію з німецьким послом Мумом, з німецьким генералом Гренером, з німецько-гетьманськими міністрами.

Дійсно, він пускався на різні ганебні, понижуючі, тяжкі штуки, щоб вирвати з зубів руської реакції владу й урятувати українську державність і демократію від остаточної загибелі.

Дійсно, українська демократія дорого платила за бажання створити свою державу "як у людей", за німецьку поміч і за зраду своїх трудових мас. Повним келихом тепер глitala бруд, образи, пониження й глум тих, яких сама закликала, яких так любо приймала з Росії, чий лад так криваво обстоювала на Україні проти соціалістичної революції.

"Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте". І їли очі, й вилазили на лоба від сорому, від безсилового гніву й ненависти. Оббивали й німецькі, й гетьманські пороги, обнімались з жуліками, злодіями, посміхались гутнікам і лизогубам, хитрували з хитрими пройдисвітами, облітались вогнем сорому й трусилились від огиди, а мусіли їсти.

Вже згодні були й на Гетьмана, вже й "роз'яснення" його не домагались, уже згодні були на самий поміркований Уряд, аби ж тільки він був український "національно-демократичний".

4. Русько-німецька змова.

А в цей час руська буржуазія все зміцняла й зміцняла свої позиції. Німецькі генерали, всі оті Гренери, Муми, Айхгорни, Беркенгейми й инча імперіалістична німецька банда на Україні, всі вони вже остаточно знюхались з руським "Протофісом", "переконались" у неможливості, в непотрібності й навіть у шкодливості для німецьких інтересів української державності й вели в цьому напрямі політику в Берліні.

Для цього туди послано було старого Лизоблюда, прем'єрміністра Української Держави. Але від старости й дубовості своєї бюрократичної психіки він не зумів повести цієї справи тонко й гнучко й розпатякався цілком отверто в інтерв'ю з кореспондентом берлінської газети про наміри українського уряду вступити в федерацію з Росією. ("Berliner Tageblatt" 19 серпня).

В Берліні скривились од нетактовності старого бюрократа, в Києві од цього затрусилися і невдалий лизоблюд мусів старечими побілілими устами робити спростовання, що він, мовляв, не про майбутню федерацію говорив, а про минулу (!).

Це все ж таки не завадило русько-німецькій реакції провадити далі свій аліанс і нищення української державності. Тепер вони вже сміливіше це робили, арештовуючи не тільки "анархістів" українців, не тільки маловідомих рядових українських діячів, але й більш відомих. Так, наприклад, було арештовано С. Петлюру, чим побільшено утворену йому вже більшовиками популярність серед українських поміркованих і обивательських кругів. Автор сеї праці також мав нагоду познайомитись з гетьманською охранкою й гетьманськими жандармами. Але мене було випущено з під арешту на другий же день і пояснено, що це було

просто непорозуміння. Мені ж особисто начальник офіцерсько-жандармської банди, що приїхала до мене на село арештовувати мене, проговорився, що "Особому Відділові" немов було відомо про державну змову, яку ніби я робив разом з другими відомими українськими діячами, й через те мене арештовано.

Діло було, розуміється, не в нашій змові, бо тоді ще не наспів час для цього, а в тому, щоб "ліквідувати" тих українців, які могли перешкажати русько-німецькій змові. А ця змова вже майже й не ховалася ними й для дискредитації українського національного відродження робились усякі заходи.

Так, наприклад, для цієї мети було уряджено судовий процес у справі вкраденого банкіра Доброго. Банкір Добрий був собі звичайним фінансовим паразитом і не було чого робити таку помпу ради його звичайнісенької персони. Але німецьким генералам і руській буржуазії дуже на руку було роздмухати цю справу й показати й перед Європою, й перед Берліном, і навіть перед Україною, який то був український Уряд і чи варто дбати про українську державність.

Розуміється, вчинок з тим паразитом був непотрібний і недоцільний. Але в йому нічого ні "злочинного", ні навіть жорстокого не було. Паразіта тримали в добрих умовах, у прекрасній кімнаті, на добрій їжі. Коли других людей, революціонерів і соціалістів, большевиків, хапали й розстрілювали на місці без суду, слідства й оголошення й німецькі генерали не знаходили в тому нічого злочинного, а, навпаки, й самі те робили, то чому ж та сама українська влада не могла так само без суду, слідства й оголошення схопити другого чоловіка, якого вважала шкідливим для себе, й тільки трошки піддержати його?

Але німецькі й руські паразіти, розуміється, так не могли міркувати, коли йшло діло, про члена їхньої кляси. А крім того ця справа давала їм у руки зброю й проти всього українства. І процес бучно й галасливо провадили кілька днів.

На жаль, не всі з обвинувачених українців поводитись на суді з відповідною гідністю. Бувший голова Уряду В.Голубович, теж притягнений до цього процесу, наприклад, виявив таку слабодухість, з таким пониженням прохав у німців "не правосудія, а снисхожденія", що всякий українець скорчився від сорому, а русько-німецький аліанс аж затанцював од задоволення: от, мовляв, тепер ви бачите, які люди у них!

З тою ж самою метою дискредитації всього українства розпускались різні брудні чутки про бувших міністрів, над деякими навіть був намір учинити знов судовий бучний процес, але через відсутність доказів і яких будь даних прийшлося одмовитись од суду.

Але що найшкідливіше було для українського відродження, то це та надзвичайно підла, мерзенна провокація, яку робили провінціальні влади, оті старости, карні офіцерські сотні й т. п. Роблячи всякі насильства й жорстокости над населенням, вони старалися усилено підкреслювати, що це робить українська влада. Порячи різками яке небудь село, офіцерня всякими способами маніфестувала, що це робить з селянами українська влада й робить в ім'я української держави.

Селяне й самі добре відчували, що їх катовано через оту українську державу, а ці провокаційні, умисні підкреслювання ще більш розворушували їхню ненависть. Не маючи змоги розібратись у тому, що вони іменно за офіцерсько-панську українську державність мусіли так тяжко розплачуватись, селяне переносили свою ненависть взагалі на українську державність і навіть на саму ідею українсько-національного відродження. Слова "Україна", "Українська Держава" тепер асоціювались у них з словами "Німецьке військо", "Гетьман", "пани", "старости", "карні експедиції", "офіцерня", "різки" й усяке инче страхіття.

Лизогуби, гутніки, старости, офіцерня це добре розуміли й спритно користувалися цим способом для успіху своєї русько-німецької змови.

5. Неминучий наслідок підготовчої любови.

Ні меморандуми Національного Союзу, ні його пониження не помагали. Реакція набірала все більшої й більшої сили, нахабства й цинічної отвертости.

Особливо це яскраво зазначилось, коли гетьмансько-німецьким міністром внутрішніх справ став московський адвокат І. Кістяковський. Переконаний реакціонер, отвертий і цинічний ідеолог клясового грабіжництва, вірний наймит "Протофіса", член ріжних акційних товариств, цей самовпевнений і цинічний нахаба, маючи тонкий нюх, спочатку прикинувся страшеним українським патріотом і самостійником. Він так ловко вдавав цей патріотизм, що деякий час багато з українців вірили йому й навіть уважали за щирого оборонця національних українських здобутків. Цей "патріотизм" поміг цьому аферистові пробратись на посаду спочатку державного секретаря, а потім і міністра внутрішніх справ.

Німцям дуже було корисно мати такого чоловічка на посаді міністра внутрішніх справ. З одного боку він був ніби українцем, самостійником; значить, для українських кол немов би своїм. З другого ж боку, знаючи цього індивіда, вони були певні, що він любої хвилини продасть свій дешевий патріотизм за невеличку платню. З третього боку це був такий негідливий суб'єкт, що його можна було вжити на всяку брудну, нечисту роботу. З четвертого боку, він мав, таке колосальне нахабство й безсоромність, що їх можна було вважати при потребі за сміливість і рішучість характеру.

Гетьман, ця нікчемна, політично безграмотна фігура, слабовольна й амбіціозна істота з славолюбними мріями про гетьманську корону, попав у цілковиту владу до цього нахабного афериста. Особливо "міністр" привабив його тим, що, по старому царсько-жандармському методу, почав утворювати ріжні тайні організації й тут же немов ловити їх. Майже що дня в руки Кістяковського попадали ріжні "злочинці", які от-от мали зробити державний переворот або вбити "ясновельможного пана Гетьмана". Це зробило "Слинявого" (як офіційно називався цей руський генерал в українських колах) просто рабом ловкого "царедворця".

От цей аферист став виразним, головним провідником політики "Протофіса" й німецьких генералів. Берлін уже не мав такої потреби бути українським самостійником, уже "підготовча робота" гутників була там зроблена й з Берліну було дано гасло: орієнтація на федерацію, се-б-то "єдіная, неделімая", чорносотенно-буржуазна.

Тоді І. Кістяковський закачав рукава й почав старатись. Але, як розумніший за кадетів, він хотів це зробити ловко й хитро, не викликаючи зайвого й непотрібного галасу. Кадети ж од нетерплячки не могли вдержатись і конче хотіли зразу розголосить оту "федерацію".

І вийшов невеличкий конфлікт: більша (кадетська) половина кабінету міністрів стояла за декларацію федерації, а друга, меньча, вважала це нетактовним, не на часі ще. Одначе більшість (10 кадетів міністрів) оголосила таки свою "записку", в якій виразно заявляла, що самостійність України є шкодлива для самої України, а через те, непереможно люблячи її, кадети гадають, що для неї найкраще злитися з Росією. "Ті, що намагаються вивести між Україною й Великоросією мур ворожнечи або, принаймні байдужжя, не розуміють, що гублять Україну".

Менчість на чолі з Кістяковським і Лизогубом запротестувала. Німцям така хапливість кадетів також не вподобалась. І пани-кадети повинні були податися в одставку. Сталася урядова криза.

Німецький штаб доручив складання нового кабінету Ф. Лизогубові.

І знов бідний Національний Союз почав робити свої надлюдські усилля, щоб скористуватись нетактовністю кадетів та кризою й вирвати хоч шматочок влади з буржуазних рук.

В цей час приходило до кінця світової війни. "Солодкоспівець Вільсон" ніс світові на страшних танках свої знамениті 14 пунктів. "Справедливість", "демократія", "право самоозначення народів" дзвеніли в світовому повітрі, як попівські дзвони. Німецька армія від танків хиталась і жадно ловила ті попівсько-вільсоновські дзвони. Віяло чимсь новим.

Національний Союз скористувався цими дзвонами, скористувався замішанням та упадком реакційної самопевности в німецьких генералів і встиг прохати в кабінет міністрів аж майже половину українців. Це були цілком помірковані, смиренні люди.

Але, не зважаючи на це, вони не довго вдержались на владі. Руські гутніки схаменулись, наперли на свого слинявого манекена, той навалився на українську половину кабінету й зіпхнув її з влади. Цей русько-український кабінет проіснував від 19 жовтня до 15 листопада.¹⁶

"Нова Рада" так представляє цей епізод.

"Кабінет міністрів, що склався 19-го жовтня, хоча й мав у своїм складі майже половину українців, але курс його лишився той самий, що був і раніше. Неукраїнська більшість кабінету вела справи так, що рада міністрів не мала змоги розглянути на своїх засіданнях принципові питання про зміну курсу, про політичні полегкості й ин.

Нарешті цими днями виникла справа з скликанням Національного Конгресу. "Общеруська" частина кабінету не визнавала можливим дозволити скликання Конгресу, українська ж настоювала на протилежному. "У четвер до вищих сфер"¹⁷ явилася делегація трьох поміркованих українських партій: соц. фед., хліборобів-демократів та хліборобів-власників. Делегати настоювали перед сферами на негайній демократизації кабінету, домагаючись, щоб до кабінету крім українців були допущені також деякі представники демократичних меншостей.

Але переговори ці не повели ні до чого, й тоді українська частина кабінету постановила вийти в одставку.

Після цього міністри "общероси" на чолі з Ржепецьким запропонували сферам свій список, у якому українців не було й який одразу мав узяти твердий курс на єдину Росію. Цей список і був затверджений сферами".

І це, треба додати, цілком послідовно й неминуче впливало з усього попереднього.

РОЗДІЛ IV. ПІДГОТОВКА ПОВСТАННЯ

1. Перші трудні кроки.

Але не всі члени Національного Союзу цілком щиро брали участь в останніх, переговорах з німцями й гетьманом. Для деяких українських політичних діячів було вже цілком ясно, що буржуазію ніякими переговорами й конференціями не можна примусити здати хоч крихотку влади.

До таких належав і я. Ставши, по уступленню А. Ніковського, головою Національного Союзу, я мусів брати участь у всіх балаканинах, які провадились до сього моменту, до мого вступу в Н. Союз; але та участь була вже тільки засобом сховати дійсні цілі й наміри, які виникли в мене ще під час задушеного літнього повстання на Україні. Для мене було ясно, що тільки силою можна вирвати владу з рук буржуазних кляс. Однак після кривавого здушення повстання, після досвіду повстанського руху того нещасливого літа не можна було й думати звертатись до того самого методу боротьби. Одною з причин неудачи того повстання була незорганізованість, роздробленість повстанських операцій. Не було керуючого, одного центру, не було широких, точно визначених соціально-політичних гасел. Я не кажу вже про те, що тоді німецьке військо було міцне, дисципліноване, залізне.

Але тепер наставали інші часи. Перебування "на паші" на Україні ослабило боєвий гіпноз у німецьких військах. Крім того німецька армія терпіла на західному фронті катастрофальні поразки. Виголодніла Німеччина знесилювалась і задихалась у залізному кільці антантської блокади. Загонистість німецького мілітаризму підупадала. Переговори про мир розмагнічували німецького салдата. В Германії запахло революцією.

Все це були сприятливі моменти для можливості повторення повстання. Але його треба було робити без повторення деяких помилок.

Насамперед, треба було з самого початку надати справі організований характер, провести ретельну підготовчу працю, зібрати всі сили, розробити план, розподілити сили. Але як раз підготовча робота за тих люто-поліцейських умов і була найважчою частиною всього завдання. Шпіонаж і охрнка так добре були поставлені І. Кістяковським, що навіть кожна секретна резолюція, кожне необережне слово, сказане на тайному засіданню Н. Союзу, зараз же ставали відомими в гетьмансько-німецьких кругах.

Отже не тільки не можна було підіймати питання про повстання в Нац. Союзі, але, небезпечно було говорити про це з окремими членами. Небезпечно хоча би вже через те, що спочатку майже ні в кого не було співчуття до сеї ідеї. Коли я вперше вніс пропозицію на Центральному Комітеті УСДРП про необхідність розглянути питання збройної боротьби з гетьманщиною, її просто було одхилено як фантастичну. З цього я побачив, що навіть у своїй організації треба бути обережним і на своїй пропозиції не настоював, не маючи ще в руках таких даних, якими міг би переконати своїх товаришів по партії, а з другого боку боячись діскусіями винести свої наміри поза організацію й унеможливити собі здійснення їх.

Звичайно, такий стан річей не полекшував і так тяжкої, справді, майже фантастичної роботи. Єдиний чоловік з Н. Союзу, який так само, як я, розумів необхідність інших методів боротьби з гетьманщиною й визнавав учасність їх, був М. Шаповал. І вся наша тайна організація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала й мене.

Розуміється, ідея повстання літала вже в повітрі, то сама виникаючи то тут, то там, то виходячи з тих пунктів, де наша "організація" мусіла намацувати ґрунт. А ми мусіли перш усього намацувати його в тих невеличких українських військових частинах, яким удалося якимсь дивом уціліти від розформування німцями й які стояли переважно на большевицькому фронті (на Чернігівщині, Харківщині).

Трохи згодом до підготовчої роботи було втягнуто так звану Раду залізничників з А. Макаренком і генералом Осецьким на чолі. В руках сеї Ради була залізнична військова варта по всіх лініях залізниць і залізничний полк у самому Києві. Генерал Осецький крім того обіцяв, що незабаром він матиме таких 60 полків по Україні, що кадри сих полків уже ніби були, треба було тільки грошей, щоб скомплектувати їх.

Але головною нашою силою, на яку я, принаймні, найбільше рахував, був полк Січових Стрільців, галичан, що стояв у Білій Церкві. Він мав півтори тисячі багнетів, був зразково дисциплінований і складався з національно свідомого елемента. Цей полк, на думку організації, мав би служити ядром повстання, круг якого гуртувались би інші наші сили.

Січові Стрільці спочатку вагались. Будучи цілком солідарні в ідеї, вони, як військові фаховці, бачили реальну силу гетьманщини й німців, і не одважувались вступати з нею в борню.

Крім того, трудність нашого завдання побільшувалась ще тим, що ми не мали ніяких грошевих засобів. Українське патріотичне громадянство" не дуже спішило на поміч своєю кишенею своєму національно-політичному центруві. Мало того. Наприклад, така патріотична українська інституція, як "Українбанк" не хотіла навіть видати Н. Союзові тих 15000 карбованців, які колись було вкладено в неї Ц. Радою. Безсоромність керівників банку дійшла до того, що на настійне домагання Н. Союзу видати ці українські громадські гроші спадкоємцеві Ц. Ради Н. Союзові "Українбанк" запропонував узяти на це дозвіл у... гетьманського Правительства, бо інакше він, "Українбанк" не мав права видати ці гроші. Розуміється, ці добродії чудесно знали, що ми такого дозволу не дістанемо, коли б і захотіли зробити цю ще одну гидоту — звертатись з цим до гетьманського Уряду. Другі ж "грошеві" українські інституції, як різні кооперативи, також дуже мляво ставились до грошевої допомоги Н. Союзові, спочатку посилаючись на те, що кооперативи-не політичні організації, а потім, хоч і винесли постанови про асігновки, то асігновки ті не хапались видавати. І видали їх тоді вже, коли було пізно й непотрібно, через що їхні гроші й не попали до рук Н. Союзу.

Отже доводилось вишукувати приватно малесенькі суми й ними провадити свою роботу. Досить сказати, що в касі "організації повстання" було не більше 20.000 рублів, а на формування залізничних полків треба було по скромному підрахункові на перший момент, не менше мільйона карбованців, щоб зрозуміти, з чим ми виступали й як дійсно "фантастично" виглядала вся справа.

2. Газетні люди проти авантюри.

Тим часом ці заходи ставали все більш і більш відомими. По Києву та й по Україні вже кружляла чутка, що Н. Союз готує повстання. З одного боку чутка ця допомагала нам, бо підготувляла ширші кола до акції, притягала до Н. Союзу делегації з різних місць, куди ми самі досягти не мали можливості, зв'язувала їх з центром; збільшувала, словом, наші сили. Але з другого боку це загрожувало провалом усієї справи. Бо досить було гетьманському Правительству арештувати кільки душ, що стояли на чолі сеї справи, щоб повстання не було.

Ми це розуміли. Ми навіть знали від своїх людей у гетьманському Уряді, що І. Кістяківський мав серйозний намір арештувати голову й усю президію Н. Союзу. Через те ні я, ні члени нашої організації дома вже не ночували, а крім того вдень нас охороняли озброєні револьверами українці-студенти. Крім того, в цей час я для конспірації дуже активно брав участь у переговорах з німцями й гетьманом у справі сформування "національно-демократичного" кабінету. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з ген. Гренером, час від часу бував навіть у гетьмана й гаряче рекомендував йому спертися на національні круги. Коли І. Кістяківський видав рішучий наказ арештувати мене й я дістав про це повідомлення майже від тих людей, що мали мене арештувати, я зараз же поїхав просто до гетьмана й запитав його, чи йому відомо про цей наказ і чи він розуміє, яка то може бути шкода для справи сформування національного кабінету, коли Кістяківський зробить цей нетактовний і чудний вчинок. Гетьман (знав, чи не знав) гаряче став запевняти, що це помилка й що він зараз же дасть відповідний наказ.

Мало того, Центральний Комітет с-д-ої Партії, також знаючи про мої заходи в справі повстання, рішив домагатись у мене пояснення: на якій підставі я, член Ц. К. с-д-ої Партії, проважу цю акцію, яка може кинути тінь на Партію й принести шкоду всій національній справі.

Я вияснив Ц. К-ові ті причини й мотиви, які спонукали мене до тої "шкодливої акції", але Ц. К. не згодився зі мною.

Тоді я заявив, що я беру всю відповідальність на самого себе й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання. Бо я вважав це своїм обов'язком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позицію поділяв тільки один член його, М. Авдієнко.

Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед інших партій. Особливий же опір поставили есефи. Коли чутка про організацію повстання вже так поширилась, що не варто було ховатися з нею від партій, я й М. Шаповал рішили поставити питання отверто на тіснішому засіданню представників партій, яке й було призначено в редакції "Нової Ради".

На цьому засіданню есефи (С. Єфремов, А. Саліковський і А. Ніковський) і есдек В. Садовський заняли цілком нег'ативну позицію. Вони назвали всю справу "небезпечною авантюрою", яка безумовно не вдасться й яка принесе надзвичайну шкоду всій українській справі.

М. Шаповал пробував переконати їх нашими силами. По його підрахунку ми мали цілком певного війська до 40-50 тисяч. Йому не вірили.

Тоді я вніс "поправку" й сказав, що певного війська в нас може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півтори тисячі. Але річ не в війську, не в фізичних силах. Річ навіть не в тому, чи вдасться чи не вдасться нам наша справа. Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розіб'ють, розженуть, розтrophать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми реабілітуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політика Ц. Ради, німці й гетьманщина так запаскудили її, так спровокували й огидили, що маси без ворожости не можуть чути слова "Україна".

Отже на мою думку наш обов'язок був виступити проти всіх ворогів працюючих українських мас, бо ми самі були винні в тому, що ці вороги катують їх. Тоді маси наочно побачуть, що українська ідея не стоїть у суперечности з соціальними інтересами мас і що то іменно українці виступили на бій з німцями, панамі й гетьманщиною за трудовий народ. І хай не вдасться повстання, але ми реабілітуємо себе перед нашими трудовими клясами, ми своєю "фантастикою" реально покажемо їм, що ми не тільки можемо приводити німців та панів, але й бити їх, і жертвувати, коли треба, своїм життям за свій народ. І це вражіння (чи з успіхом справи, чи без успіху) в масах лишиться. І слово "Україна" стане близьким і своїм для тих, кого ми від його самі одвернули своєю шкодливою політикою.

Одначе ці аргументи не зробили ніякого вражіння й не переконали газетних людей. Ми з М. Шаповалом, як і були, так і лишились удвох.

Але, не задовольняючись своїм прінцип'альним нег'ативним відношенням, есефи рішили активно стати на перешкоді справі повстання. З цією метою представник есефів (М. Кушнір) навмисне поставив на загальному зібранні Національного Союзу питання про те, що по місті ходять чутки, ніби Н. Союз організує повстання, отже Н. Союз повинен отверто сказати, що він думає з цього приводу.

Питання було явно провокаційного характеру. Крім того есефи пропонували Н. Союзові осудити діяльність тих організацій чи окремих осіб, які провадили на свою руку ту "авантюру". Таким

чином, не тільки осудити саму ідею повстання, але ще видати в руки гетьманської охоранки тих людей, які нею були запідозрені в цій справі (бо таким осудом Н. Союза підозріння охоранки підтвердилось би).

До цього треба ще додати, що есефи не старались тримати в тайні сказане на таємному засіданні й хутко всі вже знали про участь полку Січових Стрільців у змові. Гетьманський Уряд почав робити заходи, щоб розформувати або випровадити кудись подалі від Києва цю небезпечну частину. Січові Стрільці вже почали навіть готуватись до виїзду з Білої Церкви. В цей же час з Галичини приїхали представники галицького громадянства з метою викликати цей полк до себе для боротьби з поляками, які намагались захопити всю владу в Галичині.

Отже однімався єдиний твердий опорний пункт повстання. Треба було рішучим актом покласти край усім хитанням, провокаціям, чуткам і непевностям.

3. Останні підготовчі обійми.

Тим часом міжнародна й політична ситуація ставала все критичнішою й загрозливішою.

Німецький імперіалізм, здушений за горло антантським імперіалізмом зовсім задихався й просив пощади, миру. Вже заключалось перемир'я. В Німеччині, нарешті, вибухло народне обурення й перетворилось у революцію. Почали падати й розсипатися трони всіх німецьких королів, князів, герцогів. Сам Вільгельм II, цей яскравий виразник "освіченого" німецького мілітаризму й імперіалізму, відмовився від трону. Влада перейшла до рук революційних і соціалістичних партій.

По всій Німеччині й на фронтах стали виникати ради робітничих і солдатських депутатів. Справу миру взяв у свої руки новий Германський Уряд на чолі з канцлером с-д. Ебертом.

На Україні так само по всіх німецьких частинах утворились ради солдатських депутатів. Дисципліна, й так уже розхитана перебуванням на Україні, тепер стала ще більше підупадати. І хто знає, чи пішли б уже так сліпо, як колись, німецькі солдати на усмирення повстання.

І руська буржуазія, й німецький штаб, і гетьманщина дуже добре це бачили й розуміли. Не маючи вже такої надійної збройної сили, як ще місяць тому назад, вони справедливо міркували, що українські народні маси без цієї збройної сили не будуть такі тихі та покірні. Вони не без підстав розуміли, що там, у тих народніх масах, назбиралось багато таких почувань, од яких ні буржуазії, ні німецькому генеральству, ні їхній гетьманщині приємно не буде.

І вони гарячково стали поспішати з тими планами, які розроблялися весь час і які кадети так нетактовно виявили. Зачались діяльні переговори з Доном, де гніздилась уся російська контрреволюція. Для остаточного вирішення справи "Протофісом" було вислано "Слинявого" на побачення з проводирьом донської контрреволюції Ген. Красновим, при чому йому було заборонено брати з собою навіть тих українців, які були при гетьманському дворі. Навіть цим чорносотенцям через те, що вони були українці, руська буржуазія не довіряла.

Що було вирішено на цьому побаченні двох руських генералів, про це ніяких офіціальних повідомлень не було. Але неофіційно від тих самих чорносотенців-українців, яких не було взято на побачення й які були за те надзвичайно ображені, стало хутко відомо, що там рішалось питання про останні підготовчі обійми, се-б-то: про "федерацію", а головним чином про обсаження України донськими козаками.

Під час підготовки повстання, коли чутки про це кружляли по місті, серед українських "щирих" патріотів панувало велике обурення проти ініціаторів і керовників цієї акції. Бували випадки,

коли на мене кидались трохи не з кулаками й кричали: "Не чіпайте Гетьмана! Не розвалюйте української держави. Він-кращий українець і самостійник ніж усі ваші партії!" Та ще й тепер є "політики", які думають, що повстання загубило українську державність. Яка б вона там ні була собі, кажуть вони, а все таки це була українська держава, — голова її навіть був у Берліні й балакав з імператором німецьким, її було признано, піддержувано, вона вже ставала на твердий ґрунт. Хай вона була навіть реакційна, а все таки це була самостійна українська держава з усіма нормальними, правильними апаратами й засобами. Повстання ж привело до загибелі все це.

Отже таких патріотів можна легко заспокоїти: української держави вже не було. З моменту гетьманського перевороту, коли владу захопила руська буржуазія, української держави й того невеликого сліду, що ще лишався при Ц. Раді німецького періоду, вже не стало. Вся Гетьманщина була тільки закінченням формації контрреволюційної буржуазної державности на Україні, початою Ц. Радою за допомогою німецького мілітаризму. А поскільки українська нація своєї буржуазії не мала, то й буржуазна викінчена державність перестала бути українською.

Розуміється, зразу ліквідувати всі здобутки національної й політичної революції навіть при помочи п'ятьсоттисячної німецької армії було важко. Але ліквідація йшла весь час неухильно, а так само процес викінчення буржуазного характеру держави. Коли він дійшов до свого остаточного завершення, тоді буржуазія устами десяти кадетських міністрів заявила про це в записці про "федерацію", се-б-то про скасування української державности й реставрацію "єдиної, невідомої".

І фактичний стан усієї держави цілком це підтвержував. Найбільша одзнака українського характеру державности, українська мова, скрізь, як відомо навіть гетьманофільським патріотам, систематично й планомірно нищилась по всіх інституціях, урядуваннях, урядових актах, виступах. Од влади навіть у дрібних адміністративних орґанах українці свідомо відсувались. Самоврядування (особливо земські), де був ще український характер, як відомо, не тільки було скасовано, але розігнано, розметено. Українські військові частини, (що теж добре відомо "патріотам"), які складались з національно-свідомих елементів, було розформовано, а штаби й кадри тих полків, які мали формувати майбутню українську армію, було орґанізовано з спеціально підібраних руських контрреволюційних офіцерів.

Навіть школа, це культурне джерело й корінь національного відродження, навіть школа свідомо й систематично нищилась. Коли чутки про "федерацію" стали упертіщими, місцева руська буржуазія та навіть "демократія" зразу ж розпочала наступ на українську школу. За допомогою старост на українське населення почали робитися пресії, почалися залякування, висміювання, й темне міщанство стало робити заяви, що воно не хоче української школи. А ці заяви зараз же пересилались до Уряду й уже готувався проект нового шкільного закону. Який би то був "закон", не трудно собі уявити, знаючи, як ставилась уся руська буржуазія та й руська демократія до шкільної справи на Україні.

Отже останній захисток українських здобутків в "українській" державі нищився.

Революція в Германії, світовий мир, перреспектива виходу німецьких військ з України тільки прискорили цей "нормальний" процес скасування української державности. Буржуазія до виходу цих військ спішила обставити свою владу инчою фізичною силою. Офіцерських кадрів по Україні було не досить. Треба було справжнього війська, "Єдино-неділимовський". Дон охоче згодився перебрати на себе функцію німецького війська.

Коли це було вирішено, тоді лишалось тільки поставити крапку над "і" тай годі.

От такою крапкою й з'явився новий кабінет міністрів¹⁸ і заява-"грамота" "самостійника" Гетьмана.

4. "Святу, патріотичну" петлю закинено.

"Грамота" вже недвозначно зафіксувала той фактичний стан, до якого дійшла "українська" державність. "Самостійник" Гетьман, ця жалюгідна й нікчемна маріонетка в руках руської буржуазії, тепер уже так говорив:

"Нині (се-б-то, коли перемирря між державами згоди й Німеччиною було заключено, коли антантський імперіалізм переміг німецький. — Автор.) перед нами нове державне завдання. Держави згоди здавна були приятелями колишньої великої й єдиної Російської держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні безумовно змінитись. На інших прінціпах, на прінціпах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність у краю й у її межах перший раз вільно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшли дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими й Терськими козацтвами. На цих прінціпах, які, я вірю, поділяють і всі союзники Росії, держави згоди, а також яким не можуть не співчувати всі без винятку інші народи не тільки Європи, але й усього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України, їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

...Глибоко переконаний, що інші шляхи були би загибеллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною й щастям усієї Росії, з'єднатися біля мене й стати грудьми на захист України й Росії. Я вірю, що в цій святій, патріотичній справі ви, громадяне й козаки України, а також і решта людности дасть сердечну й могутню підтримку. Ново-сформованому нами кабінету міністрів я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

Хто й як з'єднався коло протофісовського манекена, не треба багато говорити. Кожний українець, що був тоді в Києві, пам'ятає, як руська офіцерня заходилась біля сеї "святої, патріотичної справи" порядкувати, як "самостійник і патріот" І. Кістяковський здирав останні клаптки української національності з будинку Національного Клубу, український пропор, і вішав на його місце "русскій флагъ", як руська охранка, руська офіцерня, руська чорна сотня гасала тоді по столиці "української" держави, вишукуючи українців, і набивала ними тюрми й участки.

І тепер можна спитати тих "патріотів", які ще й тепер зітхають за гетьманщиною: за чим вони жаліли й жаліють ще тепер? Кого й чого їм шкода?

І чи не чується в цих зітханнях ота стара зрада української шляхти, яка за соціальні "лакомства нещасні", за земельку, за можливість експлуатувати своїх рабів німих, за клясові привілеї продала колись українські трудові маси й українську націю в рабство єдиної, неділимої Московії?

Чи не за цією "святою, патріотичною" справою журились і журяться ще й тепер пани Шемети, Донцови й усі ті "патріоти", що так ретельно всажували на трон реакції русько-німецького Гетьмана?

5. Удар у серце гетьманщини.

Отже момент був надзвичайно критичний для всієї справи повстання. Ще день-два й виступ був би неможливий. Гетьманська охоранка, офіцерня й поліція мобілізували всі свої сили й робили арешти серед білого дня. Національний Союз висів на волоску. Кожної хвилини його могли in corpore забрати й засадити в тюрму. Ждалося тільки "грамоти" Гетьмана й якої небудь зачіпки з українського боку.

І тепер уже й найпоміркованіші елементи бачили, що ніяке повстання не може вже зробити гірше для української й демократичної справи, як воно було. Тепер уже й Ц. Комітет с-д-ої Партії майже одногосно (проти був тільки один член, В. Садовський) постановив рішуче вступити на шлях збройної боротьби, не бачучи ніякого инчого рятунку. Навіть есефи зрозуміли, що краще загинути в боротьбі, з честю, ніж загинати отак ганебно, мерзенно, під нахабною лапою руського жандарма.

Але серед Національного Союзу вже почала помічатися розтерянність і навіть паніка. Деякі члени вже боялись виходити на вулицю й ховались по конспіративних кватирах. Ще день і не можна було би зібрати кворума.

Отже тільки рішучим ударом можна було розрубати цей грізний вузол. Я скликав Н. Союз і отверто, категорично заявив, що проти гетьманщини організовано повстання. Все вже підготовлено. Українські сили стоять на поготові. Н. Союз мусить стати на чолі цього руху. Всі партії повинні вибрати Директорію й дати їй повноважність від імени всіх політичних партій українства. Дебатів з цього приводу ніяких не може бути, — на вулицях ганяють озброєні автомобілі" руської офіцерні, зараз можуть ввірватися в помешкання Н. Союзу. Треба не дебатувати, а коротко, ясно й точно постановляти.

Дебатувати, справді, не було часу, й було постановлено ухвалити всі заходи, зроблені до сього моменту в справі повстання, й послати представників од кожної партії на таємне засідання для вибору Директорії.¹⁹

На цьому засіданню був і С. Петлюра, за кілька днів перед тим випущений Гетьманом з тюрми. Я (примушений домаганнями Січових Стрільців, єдиної нашої військової опорної сили, закликати й С. Петлюру до справи повстання) запропонував йому взяти участь в акції. С. Петлюра згодився. Тоді я йому дав адресу того місця, де мали зібратися представники організацій і війська для виборів Директорії й для остаточного вирішення плану й деталей нашого виступу.

13-го листопаду 1918 року в помешканню Міністерства Шляхів (Бібіковський Бульвар) одбулося те історичне таємне засідання (з участю всіх партій, навіть есефів), яке закінчило добу Гетьманщини на Україні. Одбулося воно в напруженій, грізній атмосфері міста, по якому в усіх напрямках ганяли на автомобілях озброєні відділи руських офіцерів, що розшукували те засідання. (Охранці й Урядові, розуміється, було про його відомо.) "Провалу" всього зібрання можна було чекати кожної хвилини, бо за більшістю членів Н. Союзу ходили гетьманські шпики. Через цю обставину, а також через те, що просто небезпечно вже було ходити по вулицях, деякі з членів, яким забракло мужности, зовсім не прийшли. Між инчим не явився й С. Петлюра, але, як потім виявилось, зовсім з инчих причин.

Засідання підтвердило й ухвалило розроблений раніше план повстання, намітило соціальні, політичні й національні гасла, під якими мала проходити революція, й приступило до виборів Директорії.

В українському та й неукраїнському громадянстві не раз чулося здивоване запитання: через що було вибрано таку Директорію, в такому складі? Хіба не було инчих людей?

Так, їх не було під той момент виборів. Деякі не прийшли. Деякі в справі підготовки революції зовсім не брали участі, навіть осужували її. Засідання могло вибрати тільки з числа присутніх на йому або тих, які вже дали свою згоду на вибори, але чогось на засідання не явились (як, напр., С. Петлюра). Директорія мала в той же день виїхати на місце осередку повстання, в Білу Церкву, щоб керувати рухом як мілітарно, так і політично. Отже треба було вибрати з тих, що були на тому засіданню. Та й то не всіх, бо дехто й на засіданню одмовлявся від участі в Директорії.

Тут не можу без великого жалю згадати, що М. Шаповал, який вклав так багато свого хисту й енергії в справу організації повстання, який так сміливо й самовіддано йшов на всі небезпеки сеї справи й то тоді, коли більшість самого українського організованого громадянства була проти сеї справи, осужувала її й навіть провокувала, що він в останній момент мусів одмовитись від дальшої участі в керовництві всею справою. Попереднє напруження нервів, ховання по конспіративних закутках, надзвичайна витрата сил, усе це підірвало на той мент здоровля його й він мусів одмовитись.

І було вибрано Директорію в такому складі: Голова Директорії В. Винниченко. Члени: С. Петлюра й Ф. Швець. Власне, Директорія, на думку того засідання, мала бути тільки з трьох чоловік. Двох же було додано тільки тимчасово. Це були: А. Макаренко й П. Андрієвський. Але це потім було забуто й Директорія виступала все в складі п'яťох чоловік.

Того ж дня Директорія мала їхати до Білої Церкви. В місті лишався ще на один день Голова Директорії для складення й випуску відозви від імени Директорії й призначення заступників її в Києві для координації революційної акції.

Відозву до населення було складено й у ніч з 14 на 15 листопаду розліплено по місті.

Точний текст її такий:

"Громадяне!

Генерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись у квітні 1918 року з німецькими генералами, штиками німецьких, — тоді ще не вільних, підлеглих їм салдатів, — назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні й скасував Українську Народню Республіку.

З того менту зачалось нищення всіх народніх прав та нечувані знуцання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування генерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимой Росії, то лютіще, отвертіще й цїничніще ставало топтання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціальними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції та на цілковите поневолення. Сформований новий Уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно без пролиття крови й дезорганізації громадського життя захистить і одстояти права

народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени організованої української демократії, від усього активного народного громадянства, яке обрало нас, ми, Директорія Української Народньої Республіки, сим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все Правительство його, як протинародне, проти-національне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П. Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В ім'я спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю й виїхати з меж України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи й пошкодження українцям, а також демократичним особам і організаціям якої будь національності викличуть помсту, вибух якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання й злочинного для всього краю панування монархічно-поміщицької реакції й зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідності.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва; хто хоче панування жандармів і охренок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, — той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьмансько-монархічну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

Всі останні чесні громадяне, як українці так і не-українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжи.

Українські народньо-республіканські війська підходять до Київа. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України визволення.

До зброї, громадяне, й до порядку.

Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Київі, 15 листопаду 1918".

Представництво Директорії в Київі було передано Укр. Військовому Революційному Комітетові, який мав провадити справу повстання й революції з середини.

15 листопада з'явилась "грамота" Гетьмана про "федерацію". Але 15-го ж відозвою Директорії вона була скасована, як і сама вся Гетьманщина.

Це був їй у саме серце удар, від якого вона й загинула.

На цьому моменті фактично й юридично доба Гетьманщини кінчається. Хоча Гетьманщина проіснувала номінально в Києві ще місяць, але вся вага державно-національного життя перейшла вже з 15-XI до Директорії.

В цій добі історія немов навмисно тепер дала домінуючу роль вже клясам чисто буржуазним, щоб показати, що з того може вийти, коли українство буде прагнути буржуазної державности, щоб наочно довести, що разом з буржуазною державністю неодмінно й необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність, як така.

РОЗДІЛ V. ПОВСТАННЯ, ЯК СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧА РЕВОЛЮЦІЯ

1. Два способи.

Під час підготовчої організації повстання намічалось два способи захоплення влади.

Перший: полк Січових Стрільців рушає з Білої Церкви на Київ і раптовим рішучим нападом бере його в один-два дні. Йому допомагає Залізничний полк, який повинен був на цей день виступити в околиці Києва.

Цей спосіб міг удатися. Гетьманське офіцерство було неорганізоване, слабодухе й боязке. Воно могло тільки по шинках та за спиною німецького штабу добре воювати. Ті офіцерські "корпуси", що були під командою руських генералів, розбіглися б від перших згуків стрілецьких гармат. І не в руських офіцерах була перепона, а в німецькому гарнізоні Києва. Хоча в Германії була вже революція, хоча влада належала соціалістам, хоча в німецьких військах та й самому гарнізоні Києва були скрізь ради салдатських депутатів, отаке, значить, немов би не було підстав боятися, що німецьке військо на Україні й у Києві вступиться за реакцію, за гетьманщину й буде битися з революційним і республіканським українським військом і народом; хоча це все було так, однак ми не були певні, як у дійсності поставиться до нашого виступу київська німецька рада салдатських депутатів. Організуючи повстання, ми брали на увагу цей фактор також. Ми робили заходи для порозуміння з провідниками ради салд. депутатів. Але їхня відповідь була така невиразна, що цілковитої певности ми не могли мати.

Отже коли б ми прийняли цей план і рушили зразу на Київ, то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбило б одним махом і вся справа революції потерпіла б велику поразку.

Через те було прийнято другий спосіб: піднімати круг себе народ, озброювати його, формувати в правильне військо й помалу обхоплювати Київ з усіх боків. При чому на останньому засіданні було прийнято, що Директорія повинна зразу ж виразно й ясно зазначити перед народом такі моменти: соціальний, політичний і національний. Директорія повинна зразу ж голосно одзначити перед широкими масами, що керівництво ведеться колективом, партіями, а не окремими особами, (як те все було літом), що на першому місці стоять соціально-економічні інтереси працюючих кляс, що рух є республіканський і що в той же час чисто національний, український, проти руської буржуазії й німецької гетьманщини.

Цим малося на увазі зразу зробити велику роботу реабілітації української ідеї, реабілітації

українських партій, реабілітації й піднесення республіканського принципу. Особливо важно було, щоб перший голос пролунав іменно в такому дусі, щоб зразу всьому рухові було надано широкий народній, соціальний і національно-республіканський характер, характер народньої революції.

2. Початок петлюрівщини.

Але на великий жаль і шкоду всьому дальшому розвиткові української революції цей перший акт Н. Союзу й Директорії було попсовано й майже унеможливлено С. Петлюрою.

В той час, як усі представники партій з таким ризиком одбували останнє засідання, намічали й виробляли план спільної акції, С. Петлюра виїхав у Білу Церкву й тут поспішив видати від свого імени Універсал до народу з закликом до повстання. Коли останні члени Директорії з'їхались, щоб виконати той намічений і ухвалений усіма партіями перший акт, було вже пізно: петлюрівський Універсал уже розходився по руках, розвозився по селах, розносився по всій околиці в чутках і оповіданнях. З тої околиці чутки й Універсал покотились далі, розкотились по всій Україні. А за тих часів, коли все чогось ждало, коли увага напружена була до крику, всякі чутки хапалися з жадністю й електрично проносились далі.

І таким чином уся акція, весь рух зразу, з самого ж початку було поставлено під марку одної, окремої особи, офарблено персональним характером, звужено, збіднено й затуманено. Всі повстанці, які почали стікатися до революційних центрів, стали називатися "петлюрівцями", "Петлюра йде на Гетьмана", "Петлюра кличе проти німців". Часто серед селянства, яке до сього не чуло імени Петлюри, чулись такі поголоски: "Ага, ось іде Петлюра на Гетьмана, вона йому покаже; слава Богу, не буде вже більше отої України". Словом, зразу було внесено цим як раз усе те, чого хотіли уникнути партії: персональний характер справи, неясність цілей, безпрограмність, відсутність колективності, навіть відсутність республіканського характеру руху.

До цього треба додати, що назва "петлюрівець" під час боротьби з большевиками мала специфічний, контрреволюційний характер, а ім'я С. Петлюри славилось серед революційних елементів, а надто серед пролетаріату, як ім'я відомого контрреволюціонера. І це примушувало найбільш свідомі й революційні елементи ставитись до нашого руху з великою обережністю й настороженістю.

Крім того гетьманці, бажаючи дискредитувати перед Європою й Україною українську революцію й повстання, старались роз'яснити весь рух, як авантюру окремої особи, а не як рух широких мас. Тут "Універсал" С. Петлюри дуже придався гетьманцям і вони, не згадуючи про Н. Союз, про партії, про Директорію, весь час виставляли весь рух, як операцію одного чоловіка, що сидів у тюрмі, був випущений гетьманом і в помсту підняв бандитів і робив заворушення. Вони так пильно старались дати іменно це пояснення, так роздували ім'я Петлюри, що хутко й самі повірили в те, що вся справа, дійсно, була задумана, організована й проваджена С. Петлюрою, та й других, навіть тих, що ближче стояли до справи, встигли цею галасливою рекламою в цьому переконати.

Члени Директорії, заставши в Білій Церкві вже випущений і поширюваний Універсал С. Петлюри, знаючи вже С. Петлюру, пам'ятаючи, як він приймав на себе всю честь "визволення" Києва й України від большевиків, не потребували багато часу думати над тим, що саме керувало цим чоловіком, коли він, замість того, щоб явитися на засідання, спішив у Білу Церкву й поперед усіх, не знаючи навіть, що саме вирішено, який напрям усієї акції ухвалено колективом, не уповноважений ніким, від свого власного імени виступав перед народом. Члени Директорії розуміли, яку зразу велику, навіть передбачену шкоду зроблено цим учинком.

Але вернути назад уже неможливо було. Тон уже задано; всьому рухові вже надано фірму й фарбу. Хто перший крикнув, того й почуто найбільше в тій мертвій тиші, що була тоді. Знали це й партії, коли давали директиви Директорії, розумів це й С. Петлюра, поспішаючи в Білу Церкву.

Директорія потім робила всі заходи, щоб виправити цю шкоду, щоб надати всій справі повстання й революції не "геройський" а соціальний і національно-республіканський характер, щоб викликати в масах ідею народньої й української боротьби з експлуаторськими клясами, навмисно підкреслювала скрізь назву "республіканські війська", "революційно-республіканська армія", а не "петлюрівці". Укр. Військовий Революційний Комітет у Києві з свого боку також силкувався збити гетьманські роз'яснення й вияснити, що не якийсь один чоловік С. Петлюра з своїми "петлюрівцями" робить бунт, а все свідоме українське революційне громадянство виступило проти руської буржуазії й увесь український працюючий люд повстав проти гнобительських кляс.

Але, розуміється, перше вражіння, перший крик разураз найбільш сильні й найлегче приймаються псіхікою. Ім'я С. Петлюри стало маркою всього руху.

І звідси почалась петлюрівщина, яка стільки шкоди принесла українській революції й за яку стільки сорому довелось зазнати щиро демократичним елементам українства.

3. Пожежа революції.

Але так чи сяк, як республіканці, чи як петлюрівці, широкі народні маси стали підводитись на заклики Директорії. Спочатку вони йшли до нас обережно, помалу, не маючи певности, чи це серйозна справа, чи така сама, як літом. Але де далі, то почали стікатись сміливіще, численніше, рішучіше. Не маючи змоги в той час харчувати велику кількість людей, ми в закликах прохали повстанців брати з собою на кілька днів харчу. І селяне являлись з харчем не тільки для себе, але й для других. Хліб і всякий инчий продукт ввозили до нас хурами. Багато повстанців приходило вже з рушницями, часом привозили навіть іржаві, викопані з землі кулемети.

Настрій мас був цілком діловий, поважний, без гарячкового піднесення. Приходили, вписувались у полк, переодягались у військову одіж і так, наче служили в тому полку кілька років, дісціпліновано, строго виконували всі накази команди.

Через кілька днів Директорія мала стільки сили, що могла рушити з Білої Церкви, щоб зайняти Фастів, вузлову залізничу станцію між Києвом і Одесою. Але все ж таки ще не так багато, щоб іти на самий Київ.

У Києві ж запанувала розтерянність. Руські ґенерали гарячково кинулись мобілізувати всі свої сили. Всю владу передано було ґен. Келлерові.

Але не покладаючись на руську офіцерню, сміливу тільки серед неозброєних селян та в карних експедиціях, руська буржуазія стала робити ріжні заходи, щоб прихилити на свій бік німецьку раду салдатських депутатів. Ото головним чином для них так рекламувалось С. Петлюру, щоб представити німецьким салдатам, що це не революція, не рух народніх мас під керівництвом політичних партій, а авантюра одного чоловіка, який зібрав круг себе банди розбішак і настроїв їх проти культурних людей та проти німецького війська. Вони старались налякати німецьких салдат тим, що, коли цей рух розростеться, то їм, німецьким воякам, не можливо буде проїхати додому в Германію, бо петлюрівські бандити поруйнують усі залізниці, будуть нападати на німецькі поїзди, будуть вибивати німецькі маленькі відділи по Україні.

Німецький штаб, розуміється, в цих намовляннях брав як найактивнішу участь, а як німецьке

офіцерство в німецькій армії користувалось майже тим самим впливом і значінням, що й до революції, то їхня агітація робила своє діло. Правда, спочатку руху київська рада салдатських депутатів, коли з нею мали контакт революційні українські організації, немов би ставилась навіть прихильно до повстання. Але де далі, то ця прихильність через провокаційні заходи німецького офіцерства й гетьманщини стала змінюватись на невдоволення й навіть ворожнечу. Особливо невдоволення росло на тому ґрунті, що, дійсно, через повстання виїзд у Германію утруднювався.

В кожному разі в початку руху гетьманщина не могла скористуватися німецькою військовою силою й зразу задушити революцію. А це для нас було найголовніше. Нам треба було тільки два-три тижні, щоб стати непереможними навіть для німецької армії.

І, дійсно, за кілька тижнів революція обняла всю Україну. Вогні повстання вибухали один за одним то тут то там, зливаючись у широке суцільне море революційної пожежи, захоплюючи великі міста, містечка, села. Руська офіцерня в "полках", що формувались гетьманщиною на містах, розбігались або лицемірно переходила на бік Директорії. Німецькі гарнізони на провінції займали нейтралітет, тримаючись у початках руху наказу київської ради С. депутатів не втручались у внутрішні справи українців, Карні сотні по повітах з своїми старостами, як губерньськими так і повітовими, розбігались або зливались по декільки в одну ґрупу й намагались боротись з повстанськими загонами.

Хутко весь правий беріг був під владою Директорії. На лівому березі, на Харківщині повстання спіралось на український полк Балбачана, який до повстання стояв на большевицькому фронті. Так само на Чернігівщині українські невеличкі військові частини, що мали охороняти кордони України від совітської Росії, послужили осередками для повстанського руху. Якийсь час тільки Полтавщина та частина Катеринославщини були ще в руках гетьманців, але й то тільки по лінії залізниць. В середині ж рух здіймався вогнями по всіх селах і містечках.

А руські генерали в Києві сварились між собою, гризлились за владу, зміщали одне одного з посади "головно-командуючого", щодня оповіщали якісь мобілізації населення, гнали офіцерню на фронт, але вона ховалась, уникала, розбігалась. Населення охоче записувалось по мобілізації, брало зброю й ховало її в себе, готуючись до виступу зсередини.

Один раз руські генерали спробували вступити в бій з республіканськими військами й вислали значну силу своєї "армії" наперед. Але її було так розбито (під Васильковом), що вони на завсігди загубили охоту виявляти ініціативу й до самого кінця займали тільки оборонну позицію.

Революційні сили що далі то все тісніше й тісніше з усіх боків обхоплювали по наміченому планові гетьманський Київ і от-от мали його взяти.

4. Страх обивателів з "Верховної Влади" перед соціалістичною революцією.

Підготовляючи повстання, ініціатори й організатори його старались передбачити можливий хід і розвиток його не тільки з чисто мілітарного погляду, але й з громадсько-соціального. І не трудно було вгадати, що з успіхом мілітарним буде розгортатися й поширяться рух соціальний і національний, Не важко було тим, хто пережив усі етапи попередньої революції на Україні, передчувати, що широкі народні маси, ввійшовши в рух, ставши його основною силою, будуть знову прагнути як найбільшого й найповнішого свого політичного, національного, а, головне, соціального визволення.

Особливо ж коли взяти на увагу те люте фізичне й соціальне катування, яке вони зазнали від гетьманщини й усіх її паразитарних кляс.

Директорія, розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел: відновлення Української Народньої Республіки, повернення всіх демократичних свобод, знищення старост і відживлення демократичних місцевих, як мійських так і земських самоврядувань. В соціальній сфері: земля селянам, восьмигодинний робочий день, охорона професійних інтересів працюючих, словом, усе те, що разураз стояло в програмі всіх українських урядів.

Але ініціаторам руху ясно було з перших же днів, що ця програма не задовольнить широких мас, що для того, щоб бути дійсними виразниками їхніх прагнень і волі, цю програму треба радикально й відповідно до ситуації змінити.

Ініціатори не помилились, коли передбачали, що головною силою революційного руху буде пролетаріат сільський і мійський. І, дійсно, повстанська армія поповнялась переважно пролетарським елементом, се-б-то тим елементом, який, перш усього, найбільш зазнав стражданья й пониження від панства й який не мав великого хазяйства, що прив'язувало б його до хати. По містах і містечках активною, ініціативною силою було, розуміється, робітництво, як українське, так і неукраїнське.

Отже, само собою, цей елемент не міг задовольнитися тими невиразними гаслами, які виставлялися Директорією й "самочинно" почав поширювати їх, закладаючи скрізь Революційні Комітети, які, переважно, мали характер радянської влади.

Селянство, правда, ставилось дуже обережно що до захоплення поміщицьких маєтків. Пам'ятаючи ту тяжку розплату, яку довелось перетерпіти за руйнування економії, селяне не зачіпали їх, навіть самі охороняли від грабіжу.

Але це було тільки наслідком непевности в своїй перемозі, а не поштивостю до прав поміщцтва на землю й економії.

Крім того організації большевиків, або, як вони тепер офіційно (після конгресу партії на весні 1918 р.) називалися, комуністів зразу ожили й стали провадити енергічну агітацію за поширення й поглиблення революційних гасел.

Маючи це на увазі, передбачаючи, що цього руху спинити неможливо, (та й не маючи до того ніякого бажання), знаючи, що він неминуче захопить наші маси, що він нас зітре, коли ми будемо ставити йому опір; а з другого боку бажаючи не випустити ініціативи й керівництва з національно-українських рук, щоб тим зберегти національні й державні наші завойовання в цій революції, я ще в Фастові поставив перед Директорією питання про прийяття системи радянської влади на Україні. Цим, розуміється, ми стали би на ґрунт чисто соціалістичної революції. Цим, розуміється, ми одштовхнули б од себе наші помірковані, дрібнобуржуазні національні елементи.

Але за цю соціальну одважність ми придбали б для українського національного відродження таких активних і сильних прихильників, як пролетаріат села й міста. Стаючи на радянську систему влади, ми тим самим позбавляли б руських большевиків виступити проти нас і прагнути до захоплення влади. Ми тим самим зразу припинили б ворожнечу й боротьбу серед анти-гетьманського табору, яка вже стала подекуди помічатися й яка не віщувала нічого доброго для нас. Особливо ж, коли взяти на увагу, що на Катеринославщині вже відродився старий Совітський Уряд Пятакова й вів агітацію проти Директорії.

Крім того. Введена з ініціативи й з директив самої Директорії радянська влада, могла бути сконструйована по такому принципі, щоб національний український характер її зберігся в повній

мірі й щоб від того справа нашого раціонального відродження й нашої державности, як найкращого засобу для того, не постраждала.

Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні. Большевики в попередній боротьбі з нами через те національно перемогли нас, що мали в руках далеко дужчу зброю, ніж ми, — соціальні лозунги, — сили наші нерівні були. Отже тепер, коли ми хотіли побороти їх національно, ми повинні були озброїтися так само, як вони. І тоді нехай вони виступають проти нас тільки як руські націоналісти, нехай агітують серед наших мас, щоб радянська влада на Україні була руська, а не українська. Бо тоді, коли б ми стали на чистий радянський шлях, коли б рішуче взялись до будови робітниче-селянської держави й до радикальної боротьби з буржуазним ладом на Україні, коли б це маси виразно бачили й відчували, то за що могла би йти боротьба між нами й руськими комуністами? Тільки за той чи инчий національний характер влади. А тут, я був певен і тепер та певність у мене тільки побільшилась, вони не мали би ніякого успіху.

Але переважна більшість членів Директорії на чолі з С. Петлюрою поставилась негативно до мого внесення.

Основною причиною цього був, розуміється, їхній "поміркований", дрібно-буржуазний світогляд, псіхіка обивателів, яких національне чуття втягло в революцію, а обставини зробили політичними діячами. Для них, натуральна річ, чудно й страшно було уявити самих себе большевиками. Які вони, в бога, большевики?! Що вони в тому знали, розуміли? Вони знали тільки, як і всі обивателі, що большевики "руйнують" господарство й руйнують його так собі, з злоти на буржуазію та ще з якихось там фантазій і утопій, що вони розстрілюють людей, що одбірають будинки й гроші. Отже стати й собі такими розбишаками? Ні, на це вони не могли одважитись навіть для національної справи.

Особливий же опір ставив С. Петлюра. Будучи таким самим націоналістом-обивателем, він крім того мав чисто особисті підстави протестувати проти намірів зробити його большевиком. Адже ті самі большевики так довго рекламували його як контрреволюціонера, що дивно було б з його боку так швидко забути це. Та й хто повірив би в його большевизм?

Це було причиною їхнього одкинення мого внесення. А аргументи були такі.

Насамперед, казав С. Петлюра, військові ні за що цього не приймуть. ("Військові" — це не салдатські маси, а штаб січових стрільців, ген. Осецький й ще два-три офіцери.) І то була правда: їхня псіхіка так само була далеко від робітниче-селянської радянської державности, як і більшости членів Директорії.

Крім того, говорили вони, Антанта побачивши, що ми — большевики, почне нас бити з заду, — в Румунії вже стояли французські війська. Німці вийдуть із свого нейтралітету й теж почнуть нас бити.

А поза всім, нам нема чого так боятися большевизму, бо маси йдуть за нами, вірять нам, слухаються нас (отже селяне не грабують економію, які ж вони большевики!) і ми легко справимось з усякою анархією, коли візьмемо Київ і покінчимо з Гетьманщиною.

Мене ці аргументи не переконали, а через те певної постанови винесено не було, питання ж було одкладено до вирішення його партіями, коли можливо буде їх скликати.

Розуміється, то вже було ненормально, що такої Великої ваги питання вирішувала невеличка група людей з п'яти чоловік, хоч вона й називалася "верховною владою". Але наставали часи,

коли в силу ненормальних обставин особи висувались наперед і грали перебільшену роль в рухові мас.

5. Хуторянка знов боїться пролетаріата.

Коли ж настала можливість скликати представників партій, що "просочились" через гетьманський фронт на наш бік і коли перед ними поставлено було питання про систему радянської влади, то й вони одкинули її. (У Вінниці, в початку грудня.)

Причини й аргументи були ті самі. "Хуторянка," дрібна буржуазія знову, як і за Центр. Ради, боялась пролетаріата. Радянська влада, це значить, властиво, влада мійського пролетаріата, а він у переважній більшості своїй не український, отже вийде, що ми самі оддамо владу неукраїнцям і загубимо свою національно-державну справу. В радах гору візьмуть найбільш активні, спритні й революційні елементи, а наш селянин не зможе з ними конкурувати та й не схоче сидіти в городі в тих радах і таким чином усе візьмуть у свої руки мійські робітники.

Я й ті нечисленні оборонці радянської системи, що були на тому засіданню, на це казали, що, коли ініціатива радянської системи вийде від нас, то ми ж можемо установити таку систему виборів у ці ради, щоб український національний елемент був цілком забезпечений у них. Ми не конче повинні робити так, як роблять руські большевики, що одного робітника металиста оцінюють щось у 10 чи 15 селян.

Ми можемо дати більш справедливе для нашої нації представництво сільському робітництву в цих органах влади. І річ не в тій чи инчій конструкції рад, річ навіть не в самій системі радянської влади. Вона в революційний час, у моменти гострої соціальної війни є найкращим засобом здійснювання соціалістичних завдань. Головне питання в тому, щоб вступити на шлях рішучої соціальної боротьби з усією системою буржуазного, капіталістичного ладу, з усіма його фортецями, органами, апаратами, звичаями. Для цього не годиться система демократичних самоврядувань і парламентаризм у старих їхніх формах, вони не можуть служити цілі соціалістичної перебудови громадянства, бо вся їхня суть має коріні в старому ладі.

Крім того. Коли розглядати питання системи влади хоча би тільки з національно-українського погляду, то й то систему місцевих самоврядувань ми повинні одкинути, особливо тих городських самоврядувань, які вибрано ще за часів Тимчасового Правительства й які в більшості своїй просто антиукраїнські.

Функції земського й городського самоврядування міг переняти на себе єдиний орган, рада робітничих і селянських депутатів. І таким чином національна справа також була би краще забезпечена й на місцях.

Взагалі, коли б навіть стояти тільки на одній національно-державній позиції, то й то більш меньч далекозорому політикові повинно було бути ясно, що логічний розвиток руху приведе до большевизму й що в інтересах української державности треба не випускати ініціативи з своїх рук, треба забезпечити собі зарані український характер тої влади, яка має неминуче прийти.

Але такої далекозорости у дрібної буржуазії разураз бракує, бо та далекозорість з'єднана з такими революційними актами, які стоять у суперечности з соціальною природою й психікою міщанства.

Радянську, совітську владу величезною більшістю голосів було одкинено.

Мені лишалось або виступити з Уряду або згодитись на те, що я вважав шкідливим для всеї справи нашої революції й для справи української державности. Але й те й друге було би здачею

поля боротьби майже без бою.

Тоді я свідомо пішов на хитрість. І члени Директорії, й більшість партій у своїх промовах виявляли згоду рішуче боротись з буржуазією. Селянська демократія, а також дрібна буржуазія хоч переважно йде за великою буржуазією, але рідко коли має до неї гарячу любов. Для української ж селянської демократії (ідеологами якої по суті були всі партії, не виключаючи й соціаль-демократів) велика буржуазія на Україні була ще й тим ворогом, що вся вона (велика буржуазія) була не-українська. І партії згожувались з тим аргументом, що нам, українцям, зовсім нема ніяких підстав боронити інтереси національно-чужої нам буржуазії.

Отже, ґрунтуючись на цьому, я на другий день по одкиненню системи чисто радянської влади вніс нову пропозицію: прийняти систему "трудових рад", се-б-то рад представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Другими словами: це мала бути диктатура не пролетаріата й незаможного селянства, а диктатура трудового люду.

Розуміється, в цій формулі вже були неясности, недоговоренности, якесь зм'ягчення чогось, затушовування ясних і всім уже відомих принципів. Ця формула викликала багато непорозумінь і суперечностей. Наприклад, кого підвести під категорію трудового елементу? Адвокати, священики, бюрократи, журналісти буржуазних і реакційних газет, вони не експлуатували чужої праці, значить вони мали виборче право до сих рад?

Але партії й Директорія знайшли цей компроміс прийнятним. Систему влади трудових рад було прийнято. Вищим же органом влади було ухвалено Трудовий Конґрес по тому самому принципу: мали право виборів тільки трудові елементи, велика ж буржуазія, кляси паразитарні, експлуаторські цього права позбавлялись.

6. По укочених стежках.

Але на жаль було прийнято тільки принципіально, більш для заспокоєння себе й заховання миру, ладу та єдиного фронту всередині себе. Здійснення ж одкладалось, затягалось, гальмувалось дебатами над виробленням "закону" про ці ради, дебатами над їх компетенцією, над вирішенням поняття "трудовий" і т. д.

Я, пропонуючи цей компроміс, рахував на те, що живе життя саме виправить те, що зіпсовано й одкине непідходяще; що ж є здорового й приємливого, те лишиться й убереться в життєві форми.

Але партії й Директорія також, очевидно, як не зовсім свідомо, то напівсвідомо почували, що життя заграє рішачу роль, й не спішили з реалізацією цієї постанови, яка все ж таки як-не-як мала большевицький характер.

Та й Антанти, що стояла вже в Одесі, було боязко; та й німців страшно; та й небезпечно большевиків; та й маси лякали; та й у самих не було особливого вогню й запалу до виразної, рішучої, самовідданої боротьби з буржуазною системою ладу. Словом, тут знову як найкраще виявилась нерішуча, неактивна, несамостійна психіка промезуточної кляси, якій усього страшно, яка повинна до когось прихилитися.

А тут ще й мілітарна ситуація була не зовсім певна. Справді, з одного боку Антанта, з другого німці, з третього гетьманці, з четвертого большевики. Обстановка війни, боїв, мобілізацій.

І через те міщанська психіка охоче йшла по старих, укочених стежках: поки буде вироблено закон про ради, треба ж якоїсь влади на місцях, і... відновлялись старі, антиукраїнські й антибольшевицькі думи, право-есеровські земства з їхніми демократичними безконечними

балаканинами, з їхньою нездатністю до енергійної, рішучої праці, з вічними протестами проти "насильственої українізації".

З другого боку Директорією наставлялись скрізь коменданти, комісари, які ніким не

контролювались. На ці посади часто попадали люде нікчемні, нездатні й, головне, часом не тільки не соціалісти, але й не демократи. Єдиною ознакою пригодності на посаду служила "українськість" кандидатів. Українець?-добре, більше нічого не треба.

І, розуміється, під українців стали підшиватись найпідозріліщі елементи, навіть відомі гетьманці. А через те, що вони не підлягали ні контролю, ні відповідальности ні перед яким громадським виборним органом, (що мало бути в компетенції трудових рад), то вони дозволяли собі виявляти свою владу цілком самодержавно й у дусі того світогляду, який самі мали. Часто військові коменданти й комісари сварились між собою за владу в місті й повіті, бо межі й компетенції тої влади для них не були точно зазначені.

Руське чорносотенство, гетьманці, перефарбовуючись в українців, навмисно старались проходити на такі посади, щоб тут же дискредитували своїм поведженням саму ідею української влади.

А в результаті над населенням часто робились насильства, несправедливости, брались хабарі, покривались спекулянти й гетьманці, захищались інтереси поміщиків і ріжних соціальних злодіїв, відомих усій околиці своїми попередніми злочинствами. Директорія й її Тимчасовий Уряд у Вінниці були далеко, перевіряти діяльність своїх агентів не мали ніякої змоги, а на місцях, як сказано, також не було ніяких стримуючих і контрольних органів.

7. Діяльність представників Директорії.

Все це викликало що далі то більше невдоволення широких мас. І через те революційні елементи, не дожидаючись "закону" про трудові ради, самі творили революційні контрольні й керуючі органи влади на місцях у формі Революційних Військових Комітетів, або Рад робітничих і селянських депутатів, як уже випробованих і відомих органів революційної боротьби.

Але з цими органами самодержавні коменданти й комісари, розуміється, почали зараз же боротися. Не дивлячись на те, що переважна більшість Революційних Комітетів і навіть Рад робітничих депутатів спочатку цілком визнавали владу Директорії й стояли на ґрунті її програми, що в більшості були українського характеру, коменданти й комісари розгнали їх, арештовували, часом декого й розстрілювали.

І тут же треба зазначити надзвичайно шкідливу ролю полковника Балбачана на Харківщині. Цей виразний і свідомий український реакціонер зразу підірвав і навіть убив на всьому лівобережжю авторитет і вплив Директорії. Виставляючи себе, як офіційного представника Директорії на Харківщині, він поведився там, як найлютіший противник і ворог її. Не кажучи вже про те, що він наставляв скрізь таку адміністрацію, яка нічим майже не відрізнялась від гетьманської (а часто лишав на місцях і самих гетьманців), він учиняв ще такі річи.

В Харкові як раз під час повстання меньшевиками скликався робітничий з'їзд. По всім даним з'їзд мав бути не большевицький. Отже з цієї причини не було підстав ставитись до його неприхильно. Але Балбачан, будучи політичним неуком, а крім того ворогом взагалі робітництва, яке б воно ні було, большевицьке чи меньшевицьке, з'їзд заборонив. Це викликало в меньшевиків здивовання, потім обурення. З'їзд було розпочато без дозволу Балбачана. Тоді цей один із плеяди "національних героїв" силою розігнав з'їзд, а багатьох учасників і керівників його арештував і розстріляв.

Розуміється, це була найкраща пропаганда проти Директорії. Зразу все робітництво Харківщини, Катеринославщини, Донецького району й навіть Херсонщини (бо з усіх цих місцевостей з'їхались делегати) дістало вражіння й переконання, що влада Директорії є така сама, як гетьманська, — контрреволюційна й ворожа до робітничого руху.

Так виявляв себе цей "національний герой" у сфері робітничої політики. Оборонці цього ворога українського руху будуть виправдувати його тим, що він розігнав робітничий з'їзд з національних мотивів. Більшість робітничого з'їзду, мовляв, була неукраїнська й поставилась би негативно до української влади.

Добре. Але от з'їжджається з'їзд Селянської Спілки на Полтавщині. Цілком український, під керівництвом свідомих українських діячів. І Балбачан цей з'їзд також розганяє, й багатьох учасників його поре різками. В той же час демонстративно, прилюдно, на вокзалі урочисто зустрічає якихсь княгинь-поміщиць, цілує їм ручки й з величезною пошаною провозжає їх до їхніх палаців.

І можна спитати: що повинно було думати оте випороте різками українське селянство про владу Директорії? І не тільки селянство, а просто порядні демократи, бачучи таке виразне, підкреслене поведження представника Директорії?

Дізнавшись про розгон робітничого з'їзду в Харькові, я зразу поставив С. Петлюрі, як "Головному Отаманові" українських військ вимогу, щоб цього "діяча" було зміщено або, принаймні, послано до його комісара для контролю в його політичних виступах і діяльності. Але С. Петлюра взяв під свою оборону Балбачана й нікого до його не послав, посилаючись на те, що ми від Балбачана відрізані, крім того Балбачан може образитись, а він є головна наша мілітарна сила на Харьківщині й усьому лівому березі.

Розуміється, С. Петлюрі трудно було зрозуміти, що не Балбачан був там нашою головною силою, а те робітництво й селянство, яке розстрілювалось і поролось різками. І це незабаром дуже болюче прийшлося нам врозуміти.

РОЗДІЛ VI. РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЇ

1. Вороги з усіх боків.

Тим часом військовоє становище наше було не з блискучих. Повстанці, правда, прибували до нас лавами. Але не було офіцерів, не було одягу, не було зброї. Ми захоплювали, де могли, військові склади, одягали й озброювали невеликі частини, а більшість терпляче чекала своєї черги. Розуміється, в два-три тижні неможливо утворити навіть у найкращих обставинах армії. І треба зазначити, що Січові Стрільці робили просто чудеса енергії, спритності, сміливості й працездатності. Але, не зважаючи на це, наше військо, здатне до бою, росло дуже помалу.

А тим часом гетьманщина робила всякі заходи, щоб привернути на свій бік антантські війська, що стояли в Румунії й посунути їх на нас. Гетьманські агенти й навіть міністри упали перед представниками союзників у Румунії, благаючи їх "помогти проти бандитів". І їм удалось порозумітися з бувшим французьким торговим консулом у Києві Емілем Ено. Ходили чутки, що це порозуміння коштувало гетьманщині кілька десятків мільонів карбованців. Так чи інакше цей суб'єкт Ено почав бомбардувати Директорію грізними телеграмами, вимагаючи від нас негайного припинення ворожих проти Гетьмана операцій, у противному разі на нас буде вислано французькі війська.

Нас це і дивувало й обурювало. Бо, ще організуючи повстання, ми ввійшли в неофіційні зносини з представниками Антанти в Румунії й вони гаряче нас підтримували в наших заходах і обіцяли навіть поміч проти гетьманщини й німців. Це було, правда, ще до перемир'я з Германією, коли всяке ослаблення німців, де б воно ні було, для Антанти було явищем вартим підтримки. Тепер ситуація змінилась і милі "союзники", вірні своїй звичайній перфідній політиці, готові були боронити німецького протезе, бо для них уже соціально політичний момент тепер був важніший, ніж мілітарний.

У відповідь на грізні телеграми представника Антанти Ено Директорія вислала по радіо ноту до демократій усіх антантських і нейтральних держав з різким протестом проти реакційних і імперіалістичних намірів їхніх Урядів, які вступались за панування русько-німецького генерала супроти працюючих мас українського народу.

Ноту нашу, звичайно, до демократій не допустили, а замість того згодом антантські війська заняли Одесу, вигнавши звідти українські республіканські частини. Таким чином ззаду з півдня ми мали серйозну загрозу з боку Антанти.

З-заходу була загроза від поляків. По вибуху революції в Австрії всі нації стали гарячково самовизначатися. Це самовизначення зразу ж пофарбувалось кров'ю боротьби. Поляки, ловко лижучи руки на всі боки, зробились мазунчиками Антанти. На них складалась роля антигерманського пластиря на Сході. Отже Польща повинна була стати сильною, міцною державою, яка могла би ослабляти Германію. Це цілком відповідало й історичній ворожнечі поляків до німців і їхнім імперіалістичним шляхетським мріям про історичну Польщу "від моря до моря".

Це все, а також давня, "природна" звичка польської шляхти панувати в Галичині привело до того, що польська буржуазія й навіть польські "соціалісти" зразу почали захоплювати всю Галичину в свої руки, брутально й нахабно топчучи всякі права на самоозначення хазяїна тої землі, українського народу. Розгорілась боротьба, яка в цей період кінчилась перемогою українців-галичан. Було сформовано так звану Національну Раду Західноукраїнської Народньої Республіки з Державним Секретаріатом, яко Урядом її.

Не маючи великої певности удержати своїми силами владу в Галичині, а крім того піддаючись натискові широких народніх мас, що прагнули повного об'єднання з Великою революційною Україною, Рада Державних Секретарів звернулась до Директорії з пропозицією об'єднання двох Республік в одну українську державу.

Директорія охоче прийняла цю пропозицію, цілком згодившись з думкою провідників трудових галицьких мас, (які особливо настоювали проти нехиті буржуазних галицьких політиків до об'єднання), що український народ по обидва боки Збруча має бути на віки однині злитий в одне ціле й разом боротись за свою долю, яка б вона далі ні була. Остаточне вирішення цієї згоди мало статися по взяттю Київа.²⁰

Але цей крок давав Директорії мілітарного ворога з заходу. Ми вже тепер не могли би без гарячої активності дивитись на боротьбу в Галичині. Ми мали новий фронт.

На сході була гетьманщина й німці. Ріжними чистими й нечистими способами німецькому штабові й гетьманцям удалось прихилити на свій бік раду салдатських депутатів і німецькі салдати тепер готові були навіть битися з нами. Особливо їх провокували тим, що "петлюрівці" перешкожають німцям виїжджати додому й настроюють населення не давати їсти німецьким салдатам.

В своїх записках, які час від часу мені вдавалося поповнювати коротенькими замітками, я 28-ХІ-18 року писав так:

"Розпочався наш наступ. Німці проти нас. Надії на успіх мало. З східного півдня наступають дончаки. З Румунії, з Чорного Моря от-от з'являться війська Антанти. З боку Галичини — поляки. Большевики на півночі поводяться дивно — підозріло.

В Києві стоїть тисяч 20 німців. У них біля 100 гармат. Гетьманців тисяч 5 при 40 гарматах. У нас же тисяч 8 війська й 30 гармат.

І все ж таки не наступати не можна. Надії на перемогу під Києвом нема, але одступити, згодитись на умови німецької обер-команди, що обдурила свій совдеп, було б ще гіршою поразкою.

Умови ж такі:

1. В Київ німці нас не пустять.
2. Нам одійти від Києва верст на 30-40.
3. На залізницях нігде боїв не вести.
4. Годувати німців і Київ.

Отаке, Гетьман і його Уряд лишаються; ми — бунтівники; приходять Антанта й піддержує замість німців існуючий лад, усмиряючи бунтарів...

Можливо, що справу захоплення влади в даний момент ми програли. 75 шансів за поразку під Києвом, за безладне тікання нашого недісциплінованого війська, за остаточне розбиття нас німцями й Антантою разом.

Але перемога наша в тому, що ми, українські соціалісти й демократи, що ми українці, з'єднались тепер з своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духовно, національно й соціально ми поєднані тепер і в слушний час наш голос матиме довірря в нашому народі. Це є те основне завдання, яке ми мали на меті, виступаючи, ще обмірковуючи виступ і не знаючи, як будуть ставитись до нас німці.

Але невже ще раз німецький проклятий багнет заграє чорну роллю в долі нашої нації?"

2. Найбільш шкідлива небезпека.

І нарешті з півночі, з Росії, з соціалістичної Республіки нам також загрозувала небезпека. І ця небезпека була найбільш обурююча й найбільш шкідлива як для нас, так і для самої соціалістичної Росії.

Тут мушу згадати такий момент. Під час підготовки повстання, шукаючи скрізь з усіх боків забезпечення успіху своєї справи, ініціатори руху ввійшли в переговори з представниками російської совітської мирової делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації наших виступів під час повстання. Вони згожувались піддержувати нас не активно, а усиленням своєї розвідочної діяльності на фронтах, щоб тим притягати увагу німецько — гетьманських військ. Вони зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народньої Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні.

Д. Мануїльський, з яким я переважно вів ці переговори, пропонував мені грошей на піддержку справи, а також поїхати на кордон для підписання цього договору. Не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання

додержуватись його, й зламати з підписом, коли того бажання немає, — я їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонуваних грошей. Але договір лишився договором.

І от тепер, замість допомоги нам, Д. Мануїльський, як почали доносити нам наші комісари, почав займати з боку Гомеля українську територію, цілком ігноруючи Директорію й виявляючи проти українських військових частин, що оперували там, навіть деяку ворожість.

З другого боку на Катеринославщині виринув старий совітський Уряд Пятакова й почав розсилати скрізь відозви з оповіщенням, що він підняв повстання проти гетьманщини, що народ став грудьми за ним і Пятаков разом з цим "народом" заняли вже такі й такі місцевости й міста, при чому безсоромно, з дивною "сміливістю" позначалися як раз ті міста, що були заняті Директорією.

Що ж до Директорії, то про неї згадувалось, як про "контрреволюційну банду", яку ставилось поза законом і наказувалось усім, піймавши членів її, розстрілювати "безпощадно".

Дістаючи такі відозви, ми були до того вражені й здивовані, що спочатку не хотіли вірити в правдивість їх і гадали, що це підроблені відозви гетьманців, які навмисне провокували між нами ворожнечу, навмисне старались настроїти українську демократію проти руських комуністів і тим ослабити як тих, так і других. Але де далі, то мусіли згодитись, що це не гетьманська провокація була, а провокація Пятакових і К-о.

І надзвичайно шкодлива провокація. Вона, дійсно, зразу викликала недовіря, обурення й ворожнечу всієї української демократії проти руських комуністів. Ага, вони, значить, знов? Вони, ще не знаючи, хто ми тепер, які позиції займатимем, знаючи тільки, що ми — українці, стромляють нам ножа в спину в той час, як ми б'ємось на всі боки з реакцією. Вони нечесно стараються скористуватись нашими перемогами, спішать захопити в свої руські руки здобуте нами з такими труднощами, кровю й життям наших борців? Ми скидаємо чорно-буржуазний руський імперіалізм, а на нас уже валить новий, червоний?

І розуміється, це не було на користь соціалістичної революції на Україні. Знову, як навмисно, руський націоналізм таких "соціалістів", як Пятакови, штовхав і без того непевну, хистку українську демократію на шлях опортунізму, а то й контрреволюції. Знову націоналістична зажерливість усяких Муравйових і Пятакових своєю імперіалістичністю, брутальністю сіяли недовіря до соціалістичної справи, до щирости найчистіших провідників великого соціального руху працюючих мас. Знову підсилювався цими вчинками голос і значіння правих течій українства, ворожих до соціалізму взагалі: ага, от бачите, які ваші большевики, ваші приятелі, ваші союзники, з якими ви договори заключаєте? Бачите, як можна їм довірятися? Бачите, який вони нам "соціалізм" несуть? А ви ще хочете радянську владу заводити, самі їм у руки всю Україну віддати? Вони вас поза законом ставляють, а ви їм легалізацію даєте, даєте можливість проти вас же агітувати?

І можна з певністю сказати, що коли в Вінниці й потім не було прийнято систему чистої радянської влади, то в великій мірі для цього постарались панове Пятакови. І коли ті особи, які спочатку рішуче обстоювали цю систему, потім ту рішучість загубили, то це було почасти й через те, що вони також були налякані поведженням руських комуністів.

3. "Національні герої" в ванні славословія.

Але, не вважаючи на всіх ворогів з усіх боків українське селянство й робітництво, сформоване Січовими Стрільцями в сильне, дисципліноване й озброєне військо, по кількох тижнях завзятої

боротьби з німцями й гетьманцями, почало все виразніше й виразніше перемогати.

Особливо це стало помітно тоді, як почалось обеззброювання німецьких військ. Позбавлені своєю й нашою революціями колишнього духу дисципліни й самопевности, повні жагучого бажання вибратись додому й скінчити військову службу, налякані ворожим відношенням українського населення, німецькі війська до того ослабли, розгубились, що часто ми обеззброювали великі їхні частини одним наказом їм по телефону, не маючи проти них майже ніякої військової сили.

Ці самі причини привели до того, що німецький ґарнізон Київ не виявляв великої жаги битися з нами й це дало нам змогу розбити гетьманців і взяти, нарешті, столицю української республіки — Київ (14 грудня 1918 р.).

Гетьман, його Правительство, генерали й руська офіцерня поховались під охорону німецької офіцерні. Не вважаючи на це, багатьох офіцерів і навіть деяких гетьманських міністрів потім по одинці було виловлено й арештовано. Але П. Скоропадський, переодягнений німецьким офіцером, утік у німецькому ешалоні в Германію.²¹

Тут починається ціла серія святкувань. Особливо бучно було уряджено фаховцями вступ Директорії в Київ. До цього вступу й київські українці, й штаб головного отамана С. Петлюри готувались майже тиждень (з 14 по 19). Перед нами стояв цілий ряд кричущих питань нашої політики, від яких залежало існування Республіки; круг нас творився хаос, з яким треба було негайно почати найсерйознішу організаційну боротьбу; нас жагуче ждали всі серйозні політичні партії в Києві. А ми не могли туди їхати, бо штаб готував вступ Головного Отамана в Київ. Спочатку С. Петлюра мав "вступити" сам один, прийняти на себе всі оплески й привітання розчулених українців, а потім впустити й Директорію. Але його хтось присоромив, Кияне захотіли, щоб уся Директорія разом "вступала" й С. Петлюра мусів поділитись оплесками з другими "героями".

Довго також обмірковувалось штабом питання, чи "вступати" Головному Отаманові на білому коні чи просто на автомобілі. Також не мало часу пішло на те, щоб поздирати в вагонах кольорове сукно й пошити з його головному й неголовним отаманам шлики на шапки. А в самому Києві будували урочисту арку, розвішували по улицах килими, плакати з ріжними славословними написами в честь "національних героїв".

Мені було соромно й тяжко від цього смішного, декоративного самовихваляння. І тим соромніше й тяжче було, що я вже тоді знав, що через місяць ми будемо "виступати" через ці самі арки, але без килимів і оплесків. Я це казав тоді й моїм близьким людям, і членам Директорії, і "Головному Отаманові" з зеленим (чи червоним, не пам'ятаю цієї важної історичної деталі) шликом. Але ні члени Директорії, ні тим паче "Головний Отаман", що хвилювався й позував, як балерина перед виступом на сцені, не вірили мені. Де ж бо це можливо: народ так радів з нашої перемоги; ми увільнили Україну від реакції; наші війська так віддані нам, так люблять Головного Отамана, так терпляче стоять з самого ранку на морозі в повному параді й ждуть нас. А яка радість у Києві, який захват, ентузіазм!

Дійсно, був і справжній захват, і радість у населення, особливо в українців. І цілком можна припустити, що вони зовсім щиро хотіли виявити свою радість перед "визволителями". Але ні населення Києва, ні українське громадянство не бачили й не знали того, що бачив і знав я. Вони, наприклад, захоплювались нашими республіканськими військами, їхньою стрункістю, силою, дисциплінованістю. Для них це були ті герої, що врятували Україну від загибелі.

А я крім цього знав ще дещо; я знав, наприклад, що ці війська через місяць будуть гнати нас з

України, що більша частина цих військ складена з такого елемента, який не задовольниться самими парадами й славословіями, який захоче не тільки національної, але й соціальної перемоги. Крім того я знав, що діється по всьому краю; знав, що там одбувається не парадкування, а жорстока боротьба; і знав я, що ми, коли рішуче й радикально не змінимо своєї реальної політики, в тій боротьбі будемо побиті.

Через те мені було соромно брати участь у радості тих, які цього не знали, які вірили нам, нашій силі, нашому "геройству"; я мав чуття невільного обманщика.

І, розуміється, парад був з попами, молебнем, дзвонами, з усіма петлюрівськими аксесуарами. Перед вступом, знаючи С. Петлюру, я поставив вимогу, щоб ніяких попів не було, інакше я ніякої участі в цій комедії не братиму. По довгих дебатах мене було запевнено, що попів не буде. Але, звичайно, було обманено. Дійсно, на вокзал для зустрічі, як то намічалось спочатку, їх не було допущено. Але зате на Софійську площу їх нагнали з усіх церков і монастирів.

Дзвонили дзвони, блищали ризи, маяли ікони й хоругви. Я, дійсно, не взяв у цьому участі, але що з того: "козаки", що мерзли з самого ранку, як на царських парадах, понуро дивились на це старе, знайоме їм явище, й знали, що це Директорія так святкує свою перемогу, "революційна, демократична, соціалістична, трохи-трохи не большевицька" Директорія, "Верховна Влада".

Після того тижнів два тяглися "шанування" "національних героїв". (Власне, єдиним справжнім "національним героєм" був С. Петлюра, останніх же так називали з ввічливости.) Тижнів два уряджувались обіди, вечері, банкети; говорилось масу самохвальних промов, компліментів і собі, і своїм сусідам; випускалось у повітря масу "революційних" слів, погроз, обіцянь. "Національні герої" як у теплій ванні ніжились і жмурились від усього цього.

4. Декларація Директорії.

І тільки через два тижні по взяттю Київа Директорія знайшла можливість сказати народові, як вона думає не парадувати й себе вихвалити, але робити.

26 грудня з'явилась Декларація Директорії. Вона була ще, (не зважаючи на балбачанівщину й петлюрівщину, які під гаслом "національного геройства" захоплювали позиції для отаманщини), виразом революційної перемоги селянства й робітництва; тези цієї декларації ще спірались на силу цих революційних кляс; цієї сили отамани й "громадянство" ще боялись; а через те все декларацію було вислухано навіть з міною пошани.

От вона.

Декларація Директорії Української Народньої Республіки

Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лица землі української руйнуюче поміщицько-монархичне панування — гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та інших злочинних інституцій пануючих кляс. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, поставлені гетьманським урядом, скасовано й відновлено демократичні, вироблені всенароднім голосуванням органи місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республіки оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в

користуванню попередніх їх власників ненарушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з б. гетьманом. Верховне порядкування цею землею належить Директорії Української Народньої Республіки. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По "наказу № 1, Директорії, селянам" робляться описи контрибуцій, узятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженням.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9 грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьми-годинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також усю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

В усіх інших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою й волею трудящих кляс України Верховна Влада Української Народньої Республіки — Директорія цими заходами завершила першій акт соціального та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу, — Директорія передасть свої повноваження тому-ж самому народові,

"Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадянського життя, які творять матеріальні та духовні цінності, які кров'ю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кров'ю.

Так звані "пануючі кляси", кляси земельної, промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього народу в управлінню Державою.

Маючи всі матеріальні, фізичні й духові засоби, маючи повну волю для організації економічного, політичного життя, ці кляси внесли тільки дезорганізацію й руїну в край. Переслідуючи тільки свої вузько — класові еґоїстичні інтереси, ці кляси вели воїстину грабіжницьку політику в краю.

Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіалістичні руки значну частину державно-народнього майна.

Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість

до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану.

Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору й насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими "поміщицькими карателями" були цілком нормальними способами управління народом.

Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права й здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участі в правлінню країною.

Отже Директорія заявляє:

Кляси не трудові, експлуаторські, які живляться й розкошують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою.

Директорія передасть свої права й уповноваження лиш трудовому народові самостійної Української Народньої Республіки.

Директорія пропонує:

1) трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії й встало з зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатись у губернії й вибрати своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

Ті делегати будуть представляти там волю як того озброєного селянства, що тепер тимчасово є в військах, так і тих, що мирною працею дома допомагають творити народній державний лад та порядок.

2) Мійському робітництву вибрати од фабрик, майстерень, заводів, контор та інших установ людської праці своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України.

Частина робітництва не-української національності під час боротьби українського народу з б. гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю, а частина нейтрально.

Директорія гадає, що в боротьбі за визволення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою національну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3) Трудовій інтелігенції, що безпосередньо працює для трудового народу, се-б-то: робітникам на полі народньої просвіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам служачим у конторах та інших установах так само вибрати своїх

представників на Конгрес Трудового Народу України.

Місце й час одкриття праці Конгресу, а також норми виборів на нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конгрес Трудового Народу України матиме всі верховні права й повновладність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки.

Конгрес трудового народу, як революційне представництво організованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути замінений представництвом працюючих

мас, обраним по удосконаленій системі виборів, се-б-то установчими зборами.

Конгрес Трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь групами насильством над волею трудового українського народу й тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До конгресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками.

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбовання та безоглядної експлуатації робітництва й усього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах та інших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоби промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусилля свої Директорія направить на таку організацію народного господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моменту, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту й визиску. Директорія вважає своїм обов'язком узяти під керування Української Народньої Республіки головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих кляс і всього громадянства, а не малої групи кляси великовласників.

Всі форми спекуляції Директорія нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані "Комісії боротьби з спекуляцією". Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та іншого краму, а також продуктів споживи).

Стаючи твердо й непохитно на шлях соціальних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів, щоб уникнути анархичних, неорганізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обов'язком — погоджувати ці великі завдання з соціально історичними й міжнародними умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціальних реформ, яких

досягатиме світова, особливо західно-європейська трудова демократія.

В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету й бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставляючи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові, трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та на заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

Трудову інтелігенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого й здорового життя для всього народу прикласти своїх сил, знання й науки для найкращого направлення будівничого соціального процесу.

Соціалістичні партії та ґрупи всіх соціалістичних напрямів і всіх національностей Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту, й усі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу організацію волі його, на організацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республіки.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач правительству Української Народньої Республіки — Раді Народніх Міністрів— Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму правительству в цій важній відповідальній роботі.

Голова Директорії Української Народньої Республіки В. Винниченко.

Члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко.

РОЗДІЛ VII.

ПРИГЛУШЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ Й КІНЕЦЬ ДИРЕКТОРІЇ

1. Діяльність по неоголошеній програмі.

Кожний, хто прочитає цю декларацію, не будучи знайомий з тими обставинами, серед яких одбувалися події, має повне право сказати: можна про цю декларацію різно судити й знаходити всякі дефекти в ній, але невже іменно вона, іменно ця соціально-політична програма Директорії викликала таке невдоволення широких народніх мас, що вони не піддержали її й навіть самі повстали на неї з зброєю в руках?

Я на це можу сказати з цілковитою певністю, що не в соціально-політичній програмі Директорії була причина. Розуміється, декларація багатьох, як зліва, так і зправа не задовольняла. Розуміється, компромісовість, недоговореність, непевність позицій були дуже помітні.

Але я дозволяю собі думати, що коли б вона точно, послідовно переводилась у життя, то того невдоволення (принаймні в таких розмірах) не було би. Життя її виправило би, викреслило, стерло б неясности й пристосувало би до себе.

Вся причина іменно в тому, що ця декларація не переводилась у життя, вона лишалась собі на папері, а діяльність влади Директорії одбувалась зовсім по инчій, неписаній і неоголошеній

програмі.

Насамперед, декларація з'явилась тільки через півтора місяця після сформування Директорії та початку повстання й через два тижні по взяттю Київa. Весь цей час населення майже нічого не знало про основні завдання соціальної й політичної програми Директорії.

Але зате весь цей час агенти влади Директорії в життю, в реальній, щоденній діяльності своїй на місцях виявляли таку програму, яка не лишала ніякого сумніву в населення. Харківщина, Полтавщина, Херсонщина, Катеринославщина не тільки нічого не знали про майбутню "майже большевицьку" декларацію Директорії, але й не діставали (через труднощі комунікації й відрізаність бойовими операціями від центру повстання) відозв і декретів Директорії.

Зате вони бачили й знали реальну діяльність представника Директорії, вождя повстання на лівому березі-Балбачана. Розгони робітничих і селянських з'їздів, розстріли й пороння різками робітників і селян, цілування ручок княгинь і поміщиць, залишення на адміністративних посадах гетьманців, безчинства, сваволя балбачанівської офіцерні, яка здебільшого була руська, все це без усяких декларацій за ці півтора місяці до випуску декларації цілком з'агітувало проти Директорії весь лівий беріг, робітництво й селянство, без різниці національності.

Коли Директорія випускала свою декларацію, на Харківщині й Полтавщині вже організовувались повстанські відділи Селянської Спілки (під проводом, головним чином, укр. лівих есерів, пізніше званих "боротьбистами"), але вже не проти розбитої гетьманщини, але проти Директорії, яка порола селян різками, цілувала панам руки й лишала гетьманщину на старих місцях. І вже "Славний отаман" і "також національний герой" Балбачан то тут то там вступав з ними в бої, посилаючи Директорії донесення, що геройськи бореться з військами російських комуністів.

Та на віщо так далеко ходити: в самому Києві, в резиденції "соціалістичної" влади на другий же день по вступі Директорії розпочалась реальна, дійсна (а не деклараційна) політика її. Я не кажу вже про те, що без потреби й без пуття було поставлено змучене гетьманщиною й місяцем усяких гетьманських "воєнних і осадних положень" місто на "стан облоги". Не кажу про те, що зразу було введено немилосерну цензуру на пресу, заборонено збори, зібрання, що, словом, не дано було населенню навіть вільніше зітхнути й почути хоч якусь різницю між Гетьманщиною й Директорією. Хай це вимагалось, як казали отамани, військовою необхідністю. (Тут ще один доказ, як у клясовій державі можуть бути оті "демократичні свободи").

Але річ у тому, що отамани не тільки військові справи вирішували, а й усі політичні, соціальні й національні. Вся верховна, се-б-то реальна, дійсна влада була в руках отаманів і то в штабі Січових Стрільців, з якими С. Петлюра цілком консолідувався й серед яких усякими способами запобігав ласки. Вони вводили стан облоги, вони ставили цензуру, вони забороняли збори.

Це була група молодих, енергїчних, до фанатизму й екстазу пронятих національним чуттям людей. Вся вага військових операцій проти гетьманщини лягла на їхні плечі й через те вони вважали себе визволителями України. Не довіряючи політичним діячам і партіям, будучи мало освіченими в політичних питаннях, маючи псіхіку й світогляд звичайних обивателів-демократів, а з другого боку гадаючи, що треба виявити "тверду, залізну владу", ці молоді люди взялися й політично "визволяти" Україну.

А найбільшим їхнім "визволенням" було — боротьба з большевизмом. З цією метою було організовано різні відповідні інституції, поставлено шпіонаж і сформовано особливий полк під

командою "соціалдемократа" Ковенка, завдянням якого було — карні експедиції в ті міста, де закладались ради робітничих і селянських депутатів.

Ілюстрацією сеї політики молодих офіцерів може послужити те, що на протязі двох тижнів чотири рази було розгромлено київське Центральне Бюро професіональних союзів, де січовики кожного разу шукали большевиків. При цьому було спалено й понищено все діловодство Бюро.

На провінції, не кажучи вже про лівий беріг, також уся влада й політика була в руках військових комендантів, або самодержавних комісарів, або, ще гірше, в руках отаманів, що вели військові операції.

І через те декрети Директорії, її благі наміри, її декларації були собі хорошими словами, а в дійсности були отаманські діла з поганими наслідками.

2. Безконтрольність і контрреволюційність отаманської влади.

І от тут ще раз підтвержується життєва раціональність і необхідність у революційний момент таких органів, як ради.

Все лихо Директорії було в тому, що вона не мала відповідних органів, які проводили би в життя її програму. Основна помилка була в тому, що ми, одкинувши чисто радянську систему революційної влади, зупинили свою революцію на півдорозі. Слідуючою помилкою було, що ми, принципіально ухваливши трудові ради, фактично їх одкинули також. Ми позбавили самих себе тих засобів, якими могли здійснити свої благі наміри. Ми своїми комендантами й комісарами приглушили й здушили революційну самодіяльність народніх мас, ми одсунули їх від активної участі в творінню життя, ми навіть не дали їм права й змоги контролю нашої діяльності.

Ми боялись большевизму, думали способом репресій не допустити його розвитку, але цим як раз добились того, що не тільки пхнули маси в обійми націоналістичної течії руського большевизму, але знов одіпхнули їх від української ідеї, знов ми цю ідею одягли в соціально-ворожі масам, майже реакційні, петлюрівське-балбачанівські форми.

Другим нашим лихом було те, що фізична військова сила нашої революції була в руках людей або політично-неосвічених, або навіть ворожих до широкого соціального руху мас.

І річ не в Січових Стрільцях. Січові Стрільці, навіть старшини, здебільшого діти селян, могли бути здатними до ширшої соціальної акції, їхня основна хиба була в їхній політичній неосвічености, в їхній односторонности психіки, що нічого не бачила й не розуміла крім національного, а те національне розуміла хибно. При инчій системі влади вони могли би навіть бути корисними революції своїм запалом, енергією, самовідданостю.

Лихо було в тому, що вся система організації військової влади була не відповідна до тих завдань революції, які висувались життям і які Директорія старалась синтезувати й формулювати. Діло в тому, що більшість нашої старшини були не революціонери, а то й контрреволюціонери. Більше того: значна частина її складалась з бувших гетьманців, з руської офіцерна, яка валом валила в нашу армію. Ця офіцерна розкладала наші війська, провокувала їх на ексцеси, одних тягла в бандитизм, у погроми, а других одкидала в бік ворожости до Директорії. І то, як бували докази, робилось тою офіцернаю цілком свідомо, навмисно.

Отже тут треба було з самого початку вжити рішучих, революційних заходів. Я ще в Вінниці до вступу в Київ, маючи на увазі необхідність організації революційної й соціалістичної армії, без якої ніякі наші гасла й декрети не могли бути здійсненими, вніс проект організації старшинських шкіл, в які приймались би свідомі політично й соціально українські робітники й

селяне. До випусків з цих шкіл офіцерів призначати з унтер-офіцерів. А крім усього ввести в армію інститут політичних комісарів.

Ці внесення зустріли явну, гостру неприхильність з боку "Головного Отамана" С. Петлюри. Навіть протест, що Директорія вмішується в військові справи, хоче насадити в армії большевизм, внести розклад у неї. Запротестували й інші неголовні, але по суті може ще й більш головні, ніж "Головний", отамани. Я все ж таки настоював на своїх внесеннях. Загрозувало конфліктом. Тоді отамани вжили іншої тактики: вони принципіально згодилися і на школи, й на політичних комісарів, (назвавши їх, щоб не похоже було на большевиків, "інспекторами"). Але в життя, не вважаючи на всі мої настоювання як у Вінниці, так і в Києві, уперто не переводили.

Таким чином фізична сила, військо, лишалось у руках елементів, які або не розуміли революції або були явними контрреволюціонерами й навіть контрукраїнцями.

В цьому ж полягає причина й тих єврейських погромів, які, почавшись незабаром по вступі Директорії в Київ, потім такою страшною, кривавою пошестю розлились по всій Україні. Не маючи глибоких, захоплюючих салдатські маси соціально-революційних лозунгів, отамани мусіли чимсь підбадьорювати "козацький дух". І "давали хлопцям погуляти", як говорилося тоді.

Ні для кого тепер уже не секрет, що переважно сама офіцерня підбивала до цього салдат. І також не секрет, що ні одного з таких злочинців отаманською владою не було ні розстріляно, ні навіть якось покарано. А коли голова Директорії став вимагати в Головного Отамана пояснення, то Головний Отаман С. Петлюра сердито відповів: "А чого ж вони (євреї) не боролись з нами проти гетьманщини?!" І коли Головний Отаман говорив і думав, що євреї заслужили погроми, то що могли думати, говорити й робити отаманці? І що дивного, наприклад, у тому, що один із "національних героїв" отаман Ангел зупиняв поїзд, витягав з його всіх євреїв, жінок, дітей, старих людей, розкладав їх усіх в ряд на пероні й поров різками?

І чи було ж покарано того Ангела, як вимагала вся Директорія від С. Петлюри? Розуміється, ні.

А чи було покарано тих руських офіцерів, які під приводом боротьби з большевиками, учиняли потім погроми в Бердичеві, Житомирі й других місцях? Чи розстріляно хоч одного з них, як було розстріляно українця Вербицького за те, що він був большевиком, або як Балбачан розстрілював відомого українського соціаліста Шинкаря, якому тільки чудом якимсь удалось утікти з місця кари з простріленою рукою? Розуміється, ні.

І не було ні кари, ні управи, ні суду, ні контролю над цими злочинцями й ворогами не тільки революції, але й національного руху. Бо вся система військової влади була збудована й свідомо Головним Отаманом і неголовними отаманами підтримувана так, щоб над ними не було ніякого контролю.

От ця безконтрольність, самодержавність влади цивільної й військової була основною, початковою нашою бідою. Це була й свідомо, й несвідомо наша контрреволюція, яка, користуючись обставинами, захоплювала всю владу, й одтирала від неї революційні елементи, не допускаючи над собою їхнього контролю ні в якій формі, а особливо в формі рад.

3. Пятаковщина служить отаманщині.

Другим злим фактором, який штовхнув нашу революцію вправо, були Антанта й російські комуністи націоналістичної їхньої течії (пятаковщина).

Але тут же треба признати, що під той час російські націоналістичні комуністи заграли більш реакційну для нашого руху роллю, ніж Антанта.

Правда, коли моє внесення про систему чисто-радянської влади було не прийнято, то одним з аргументів служило посилення загрози з боку Антанти. Я також розумів, що нам небезпечно виявляти себе так отверто прихильниками соціалістичної революції, — це дало би привід Антанті послати на поміч Гетьманові свої війська. (Такий самий був, до речі, страх і перед німцями). Отже з тактичних мотивів, дійсно, просто необхідно було якось себе замаскувати. Система трудових рад була тою маскою. З одного боку вона давала вихід революційній енергії мас, давала змогу розвиватись революції (коли б тільки було введено її в життя!), а з другого давала нам право протестувати: "ми — не большевики, ви не маєте права бити нас у спину, коли ми боремось з німецькою реакцією".

І є багато даних думати, що, коли б не вмiшався другий фактор, — російські націоналістичні комуністи, — коли б ми переконались, що Антанта безсила й не може виконати своїх погроз, (як то потім виявилось), то трудові ради заграли би свою роллю в українській революції.

Але, як і перший раз, за Центральної Ради, так і тепер удруге націоналістична, безглузда політика Пятакових і К-о не тільки спішила той процес, але й штовхнула українську керуючу демократію вправо. Коли спочатку систему трудових рад було прийнято більше як тактичний хід (принаймні, я так дивився тоді на це), то після відозв пятаковського уряду трудові ради стали вже принципіально більш приємними для нас, ніж чисті совіти. Я, так само зляканий і обурений зрадливостю й намірами російських націоналістів-большевиків, також почав обстоювати систему трудових рад, бо вона нас забезпечувала від націоналізму російських большевиків, вона нам гарантувала наші національні здобутки.

Мало того: ці агресивні виступи й наміри спричинились до того, що вбили й так не дуже сильну волю українських партій до реалізації трудових рад. Розуміється, це була величезна помилка, іменно, треба було ввести їх як найшвидче.

А коли б не така пятаковська жадність і вузькоглядність, коли б російські большевики додержували того договору, що було заключено між мною й Мануїльським, коли б виявили толерантність до нас і показали, що вони шанують наші державно-національні права й що нам нема чого боятись їх, можна з певністю гарантувати, що це далеко краще одбилось би на справі соціалістичної революції на Україні, ніж їхнє брутальне, вороже "помагання" тій революції.

А коли б вони, замість того, щоб нападати на нас ззаду, коли ми були заняті боротьбою з гетьманщиною, виступили з переду на німців і гетьманців, коли б виступили нам на поміч і заявили, (як тільки тепер заявлено в одній з відозв Троцького), що вони не завойовувать ідуть Україну, а помагать бити реакцію, й коли б то доказали на ділі, чесно, щиро, — то ще з більшою певністю можна сказати, що серед української демократії така політика мала би велике революціонізує значіння. Наша природна соціальна ворожість до пануючих буржуазних клас на Україні, національно чужих нам, розпалена до того страхіттями й злочинствами гетьманщини, мала б нічим не гальмований простір.

Замість того, щоб посилати "на поміч" нашій революції червоні полки й сотні ворожих до нашої нації агітаторів, російським кумуністам треба було з самого початку нашого повстання прислати до нас своїх представників і чесно, отверто ввійти в переговори й допомогти нам зсередини, як товариші, а не ззаду, як вороги.

І хай не посилаються на петлюрівщину та балбачанівщину. З ними ми справились би, коли б не

було пятаковщини. Пятаковщина ж не тільки не убила отаманщини, але ще більше підсилила її, надала їй морального й національного обґрунтування.

Пятаковський націоналізм зміцнив контрреволюційний отаманський націоналізм. Пятаковщина затулила рота лівим українським елементам, зв'язала їм руки, знесилила супроти своєї балбачанівщини й петлюрівщини. Вона укріпила отаманщину й віддала їй у руки всю владу. Отаманщина являлась уже оборонницею національної волі, — які там к бісу трудові ради, політичні військові комісарі, офіцерські робітниче-селянські школи! "Бий большевиків, комуністів, ворогів нашої нації!" От уся програма! І комуністів було навіть оголошено, як лазутчиків і шпівнів ворожої російської армії.

І що далі, то все більше й більше вся влада переходила в руки отаманів. Директорія й Кабінет Міністрів²² грали тільки декоративну ролу ширми або громоодводів. До голови Директорії звертались усі ліві елементи з скаргами, жалями, докорами, лайками, погрозами. Розгромлені професійні спілки, пороті селяне, погромлені євреї, обурені партійні діячі, редактори затиснутих у цензуру газет, київські обивателі, терорізовані отаманцями, шантажистами, спекулянтами, всі вони благали, молили захисту, оборони. А голова Директорії, голова "Верховної Влади" безпомічно обурювався, обіцяв "розслідувати" і... нічого не міг зробити, бо його накази отаманами не виконувались, а своєї фізичної сили не було, щоб ті накази підперти.

Це, розуміється, ставило "Верховну Владу" в смішне, недостойне становище перед усім громадянством, принижувало її й убивало всяке серйозне відношення до її хороших слів, постанов і декларацій.

І значна доля вини за це, за приглушення революції, за захоплення влади неревольюційними й навіть контрреволюційними елементами, за дальший розвиток національно-української контрреволюції й за тяжкий ряд зайвої боротьби й страждань на Україні — падає на націоналістичну течію руських комуністів.

4. Кінець Директорії.

На цьому можна вважати добу Директорії скінченою. Ролу широких народніх мас, виразницею інтересів яких старалась бути Директорія, в національній соціалістичній українській революції було спинено. Головний чинник, що знищив гетьманщину, сільський і мійський український пролетаріат, од влади й творення державности було одіпхнуто новим чинником — національним міщанством, репрезентованим отаманщиною, цим найгіршим елементом дрібнобуржуазної демократії.

Причиною тому були внутрішні сили (дрібнобуржуазність, невиразність, хисткість української партійної демократії) і сили зовнішні (Антанта, німецьке військо й головним чином націоналістична й імперіалістична течія російських комуністів).

Декларація Директорії явилась тільки нарисом тих тенденцій, які намічались у рухові мас, це був безсилий голос задушеної на той мент української соціалістичної революції в національних формах.

І на цьому фактичне існування Директорії, як виразниці цієї короткої доби в історії національного відродження, кінчається.

Номинально й офіційно Директорія існувала й далі, але вона ніякого значіння вже не мала, вона служила тільки прикриттям дійсної влади й політики отаманщини.

РОЗДІЛ VIII.

ДРУГА ВІЙНА З СОВІТСЬКОЮ РОСІЄЮ

1. Знову війна з власним народом.

Політика отамана Балбачана на Харківщині, Полтавщині й Катеринославщині, політика отамана Ангела на Чернігівщині, політика отаманів Коновальця й Петлюри на Київщині незабаром привели до того, що майже вся Україна піднялася знову. Особливо на лівому березі в балбачанівській сатрапії повстанський селянсько-робітничий рух набрав широких і дужих розмірів.

В Києві неукраїнське населення просто горіло ненавистю до української влади. І не через те тільки, що вона була українська. Коли вона вступала до Києва, осяяна ореолом боротьби й перемоги над реакцією, її щиро й радісно вітали не тільки українці, її ненавиділи за те, що вона сама оплювала цю радість, що не принесла ніякої різниці з гетьманщиною. Вся різниця була в тому, що неукраїнців силою, брутально примушали поважати українство.

Підходячи до всіх явищ життя з погляду своєї професії, отаманщина вносила й у нову свою діяльність (політику) мілітарний спосіб думання й мілітарні методи. Маючи обмежений обрій своєї дрібноміщанської думки й примітивний аналіз, отамани, наприклад, пренаївно гадали, що можна мілітарним способом примусити неукраїнську буржуазію українізуватись. З цією метою, наприклад, отамани Коновалець і Петлюра видали наказ про "українізацію" вівісок. В три дні змінити всі написи на вівісках на українські! Инакше — кара. Не в три, правда, дні, а в кількі тижнів вівіски було "українізовано". І треба було подивитись на отамана С. Петлюру, як він самовдоволено їздив по улицях і тішився українськими написами над маґазинами. Для отаманської (а особливо петлюрівської) психіки цього було досить: аби була показна, декоративна сторона. Що там було всередині, в маґазинах, у будинках, у душах, це отаманщину не цікавило. Для неї вівіска є найголовніше.

Не знаючи инчих способів боротьби з небажаними явищами, отаманщина й у всіх сферах своєї "політичної" діяльності дбала тільки про те, щоб було змінено вівіски, її міщанській психіці було не по силі зрозуміти того, що капітал і буржуазія говорить і пише свої вівіски на тій мові, на якій до неї пливають гроші, що вона охоче сама напише вівіски не тільки на українській, а на неґритянській мові, коли помітить, що це допомагає припливу грошей, що покупець хоче такої вівіски.

Не розуміла отаманщина й того, що таким примітивизмом політики й методів вона давала в руки ворогам українства право нищити потім не тільки вівіску, а саму душу нації, (що, дійсно, й робилося).

Вона не бачила навіть того, що самі обивателі українці з усім їхнім найщирішим бажанням мати українську владу, стогнали й корчилились від цього безглузлого режиму. Єдина відповідь на все: карна військова експедиція на селян, на робітників, на большевиків, на свої українські партії, на обивателя, на газети, на лозунґи, на все чисто. І то все в ім'я української державности. Нещасна державність!

Тим часом повстання проти Директорії все більш і більш розгорталось на лівому березі. Провадилось воно почасти під керівництвом українських лівих есерів, а в головній мірі російського Совітського Уряду.

І тут знов, як і при Центральній Раді, всю вину ми складали на руських большевиків. Вони, мовляв, ішли на Україну з своїми військами й били нас. І знов треба щиро й отверто сказати, що коли б проти нас не було повстання нашого власного селянства й робітництва, то російський

совітський Уряд не зміг би нічого зробити проти нас. І знов, як і тоді, не большевицькі агітатори розкладали наші республіканські війська, що так геройсько бились з гетьманцями й німцями, а ми самі, наша балбачанівщина, петлюрівщина, коновальщина.

І не російський совітський Уряд виганяв нас з України, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли би зайняти ні одного повіту з нашої території.

Цим, розуміється, я не хочу сказати, що російський совітський Уряд не мав ніяких намірів воювати з нами й не послав своїх військ проти нас, як це він увесь час підкреслював. Він хотів воювати, він воював, він і війська свої для того послав. Але цих військ було надзвичайно мало й вони не стільки билися з нашими військами, скільки організовували повстанські війська й керували ними. Це давало Народнім Комісарам як не формальне, то моральне право твердити, що вони з нами не воюють, а що з нами воює наш народ, але то ми за те винні, а не вони.

2. Радіотелеграфічна полеміка.

З цього приводу між Директорією й Радою Народніх Комісарів зав'язалась радіотелеграфічна полеміка, з якої можна найкраще бачити й позиції, на яких стояли обидві сторони, й аргументи, якими вони ті позиції підтримували.

31 грудня, 3 і 4 січня міністр закордонних справ В. Чеховський послав три ноти Раді Народніх Комісарів з запитом, з яких причин російське совітське військо робить наступ на територію Української Народньої Республіки. І в той саме час, коли Директорія стала на ґрунт рішучої боротьби проти буржуазного ладу на Україні.

На це Рада Народніх Комісарів 5 січня устами Н. Комісара Чічеріна так відповіла:

З Москви

Радіотелеграма №508

Київ, Чеховському, міністру закордонних справ.

принято 6 січня 1919

Ваші радіотелеграми з 31 грудня та з 3 і 4 січня ми отримали. Перш за все ми примушені пояснити Вам, що відомости, які ви маєте в Вашому розпорядженню, не відповідають дійсности. Перечислені Вами військові частини совітської Росії на Україну не посуваються й навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціалістичної Совітської Республіки на Україні немає. Військова акція на українській території в цей момент провадиться поміж військом Директорії й військами Українського Совітського Уряду, який є цілком незалежний. Поміж Україною та Совітською Росією немає тепер ніяких озброєних сутичок.

Виявлене в ваших радіотелеграмах бажання знайти мирне поладження може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією й трудовими масами України, які прагнуть до заведення совітського устрою. Це є та сама боротьба трудящого люду за своє повне визволення, що ведеться в Литві, Естляндії, Польщі й Білоруси проти влади експлуататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних, і проти всіх їхніх агентів, прислужників. Рух українських робітничих і селянських мас, який мав на меті усталення совітів на українській території, без сумніву й надалі виліватиметься в формі озброєної боротьби, доки Директорія вживатиме що до совітів сучасну тактику насильного придушення.

Перелічувати приклади цієї тактики влади Директорії тут є зайвим, досить буде нагадати про розгон Харківського Совіту, про заборону зібрань і мітингів як у Харкові так і по інших місцях, про розгон з'їздів селянських рад Харківщини, про арест Харківських страйкарів, а з окрема комітету залізничників, про приказ отамана Харківської губернії під загрозою розстрілу видати в двадцять чотирі години проводирів страйку, про його-ж телеграму командованню фльоти держав згоди з заявою, що Директорія поставила собі ціллю боротьбу проти большевиків, про видані в Києві прикази Директорії що до заборони всякої агітації, яка йде врозріз з її політикою, про численні її заяви, що вона не терпітиме утворення як політичних органів, так і... (пропуск)... большевизму. Нам відомо й про ноту Директорії до держав згоди з закликом дати їй допомогу проти большевиків, се-б-то проти руху трудящих мас, який має на меті утворення дійсної народньої влади. Нам відомо далі, що в цих закликах совітська Росія обвинувачується в бажанню подавити самостійність українського народу, як національності.

Це обвинувачення являється брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки не захів ані трішки на самостійність України й що ще весною цього року ним було послано найгарячіше привітання Самостійному Українському Совітському Уряду, який тоді сформувався.

Політика Директорії відносно держав згоди в нічим іншим, як повторенням політики Української Центральної Ради відносно германського імперіалізму, військовими силами якою вона допомогла зневолюванню (два слова нерозбірно).

У ваших, звернених до нас радіограмах, є заяви, що йдуть у розріз з усією політикою Директорії, вони означають, що вона має намір у коріні змінити напрям політики, отже ми чекатимемо фактичних доказів цієї зміни. Ми мусимо перш за все переконатись, що Директорія припинила боротьбу проти працюючих мас України й вирішила обороняти її волю проти загрожуючого їй наступу англо-французського й американського імперіалізму.

При цих умовах ми з охотою приймемо в Москві вашого представника.

Народній комісар закордонних справ: Чічерін.

Варто зупинитись на підкреслених мною місцях з цієї ноти.

Насамперед, категорично запевняється, що російський Совітський Уряд ніякого наступу не робить і ніяких своїх військ не посилав.

Але це тверження так само категорично побивається... самими ж російсько — совітськими агентами військової влади. Коли не стало потреби ховати правду, вони самі її отверто виявили. Ось виписка з 9 лютого 1919, з "Червоного Прапора", органа укр. незалежників, що виходив у Києві по заняттю його большевиками.

"Сьогодні співробітник УТА розмовляв з командіром першої совітської бригади тов. Щорсом і політичним комісаром тої самої бригади т. Шапаранським, які намалювали в загальних рисах картину наступу совітського війська на Україну взагалі й на Київ з'окрема. Ще з літа 1918 року в районі Курська почалось формування ґрупи війська Курського напрямку. В осени того самого року партизанські відділи почали робити напади по всьому українському фронті, а з першого листопада 1918 р. наступ повело реґулярно совітське військо. Совітське військо комплектується переважно з селян і робітників і тепер уявляє з себе дисципліновану армію. По шляху наступу до реґулярної армії прилучались революційні відділи, організовані робітничими й селянськими підпольними організаціями. Ці відділи, єднаючись з армією, швидко звикали до дисципліни реґулярної армії й цілком зливалися з нею. Наступ на Україну вівся по двох

напрямах. Одна група наступала по напрямку Гомель— Чернігів-Київ, друга по напрямку Ворожба — Суми — Харків. Київська група почала наступ з станції Унечі-Зорново. По дорозі до Києва совітське військо не зустрічало особливого опору. Більше чи менше великі бойові сутички відбувались у Городні, Седневі, Чернигові, Бахмачі, Ніжині, Красновці, Демирці, Богдановці й Семиполках".

Тут уже нема ніяких ширм в особі Українського Совітського Уряду.

До цього можна тільки додати, що ці агенти російської совітської влади переборщили вже свої заслуги, — без повстанців не довелось би їм ні бути в Києві, ні давати інтерв'ю.

І з цього погляду Чічерін, розуміється, мав цілковиту рацію, коли казав, що Директорії треба насамперед помиритися з своїми трудовими масами й на ділі доказати свої хороші слова, які, дійсне, йшли в супереч з усією політикою. Так само Чічерін мав підставу показувати нам на всі вчинки Балбачана й з'окрема на його підлу, сервілістичну телеграму до антантського командування, про яку Директорія нічого не знала. Судячи по тому, якої провокаційної, контрреволюційної тактики тримався далі Балбачан, можна думати, що він навмисне послав таку телеграму, щоб дискредитувати Директорію в очах широких мас і зразу викликати ворожнечу з Совітською Росією.

І очевидно на підставі тільки цієї телеграми Рада Народніх Комісарів дозволила собі кинути Директорії обвинувачення, що Директорія вела що до Антанти таку саму політику, як Ц. Рада до Німеччини. Я категорично й тепер заявляю, що за весь час мого перебування в Директорії в той період її ніяких політичних переговорів не велось й усякі спроби до того правих елементів українства рішуче одкидалось. На доказ цього приведу виписку з моїх записок.

"30. I. 19. Есефи страшенно заклопотані новою "авантюрою" Директорії. Перша авантюра було повстання. Тоді вони хапали нас за поли, кричали на гвалт і вимагали від Нац. Союзу, щоб він заборонив нам усякі збройні виступи проти гетьмана. Тепер вони гвалтують, що ми робимо виступ проти буржуазії. Ці кабінетно-газетні люди люблять уважати себе за мудрих, розважних політиків. Учора вони (лідер партії есефів Мацієвич) пропонували мені вступити в союз з Антантою, в наслідок чого допустити по Україні "невеличкі" антантські гарнізони й виплатити поміщикам за землю. Мої нерви до того пошарпані людською гидотою, що я вже не міг з цими спасителями України говорити спокійно й трохи не вигнав їх із кабінету".²³

Отже з цього видно, що навіть 30 січня ніяких договорів з Антантою не було. Та коли б Директорія й послухала есефів, коли б і схотіла робити якісь союзи й договори, (як це потім, по моїм виході з Директорії, стало робитися), то з цього нічого не вийшло би.

Але знов таки Чічерін мав рацію, коли казав: ваші заяви одне, а політика друге, ми ж будемо ждати фактичних доказів зміни вашої політики.

Фактичної зміни політики, розуміється, не діждались. Директорія говорила, заявляла й декларувала одно, а отамани Балбачани, Петлюри й Ангели робили друге. Але вся сіль цього трагічного становища була як раз у тому, що Директорія (за виїмком, розуміється, С. Петлюри й почасти П. Андрієвського) цілком щиро, добросердно, нелукаво робила свої заяви, цілком щиро хотіла їх здійснити.

І через те, наприклад, у відповідь на ноту Ради Народніх Комісарів Директорія з усією щирістю відповідала так.

У відповідь на ноту Комісара по справах закордонних від 5-го січня 1919-го року Директорія Української Народньої Республіки заявляє:

"Твердження комісара закордонних справ, ніби на територію України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям, єсть або умисним перекручуванням правди, або ж цілковитою непоінформованністю Комісара закордонних справ.

В районі Харькова оперує реґулярне військо російської армії. Складається воно переважно з китайців, лотишів, мадьяр та почасти руських. Звідси й друге твердження Комісара справ закордонних, ніби це військо складається з українців, явно не відповідає дійсності. Це китайсько-лотиське військо, проходячи по території Української Республіки, спустошує села, грабує у селян та всього населення все їхнє майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію. Представників української народньої влади та окремих осіб української національності селян, робітників, інтеліґенції лотиші та китайці розстрілюють без усякого суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, й просуваються в межі Української Республіки, зазіхаючи на життя й майно робітників та селян України. З огляду на те, що вказане вище лотисько-китайське військо утримується й формується за кошт Російського Уряду, а з другого боку з огляду на те, що Комісар по справах закордонних Російської Республіки явно ухилиється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступання на Україну, яке провадить російське військо, Директорія Української Народньої Республіки в останнє запитує Уряд Російської Республіки: що повинно означати це наступання російського війська та його поведження на території України, як на завойованій землі.

При цьому Директорія вважає необхідним додати ось що: Комісар справ закордонних, заперечуючи участь російського війська в нападі на Україну, в той же час пропонує Уряду Української Народньої Республіки розпочати мирові переговори на умовах зміни курсу внутрішньої політики Українського Уряду що-до партії комуністів та совітів робітничих депутатів.

З цього передовсім виходить те, що Російський Уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу, а по-друге силою китайсько-лотиських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаним Російському Уряду.

На це Директорія заявляє, що нікому не дозволить за спиною українського трудового народу вирішати його долю. Влада на Україні належить і належатиме трудовому народові, се-б-то тим клясам його, котрі складають основу всього соціально-економічного та національного життя на Україні, а саме: трудовому селянству, що становить 85 проц. усього населення, робітникам та трудовій інтеліґенції. Конґрес Трудового Народу, що скликається з представників цих кляс у відповідній значінню кожної кляси пропорції, матиме в Українській Республіці всю повноту влади й право остаточного визначення форм влади як у центрі, так і на місцях.

Між тим Російський Уряд ставить умовою перемирря передачу влади на Україні совітам робітничих депутатів, се-б-то, инакше кажучи, весь трудовий український народ бажає піддати владі мійської робітничої кляси, й то тільки тій його частині, яка зветься "большевиками", кляси, що становить не більше 4% усього населення, при чому робітнича кляса України в значній кількості складається з російських приходьків, що переїхали сюди під час війни. Таким чином утворення таких так званих большевицьких совітів, на яких настоює російський Уряд, віддало б усе трудове українське селянство й інтеліґентний пролетаріат під диктатуру фабричного, по кількості незначного пролетаріата, а державність України під волю зайшлого елементу.

Директорія цього не допустить. Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих "большевицьких совітів" захопити багату хлібом, угіллям та іншими продуктами України, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три

століття під владою російських царів та всіх російських імперіалістів. Через те влада на Україні в руках місцевого дійсно українського народу, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіалістичної мети Російського Совітського Уряду, й тому цей Уряд Конгреса Трудового Народу України вже заздалегідь не визнає, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступання на Україну.

Директорія Української Народної Республіки доводить до відома всього трудового народу України й усього світа, з якою метою наймані совітські китаїці й лотиші йдуть на Україну й повторює, що трудовий український народ нікому не дозволить насилувати свою волю, — найманим лотишам та китаїцям він протиставитиме свою силу й до останньої краплі крові боротиметься проти насильства за право вільного порядкування своєю долею.

Одначе, повторюючи, що уряд Української Народної Республіки бажає жити в мирних відносинах з усіма своїми сусідами, не бажаючи проливати крові навіть найманих китаїців, а тим паче синів свого народу, прагнучи мирно вирішити всякі конфлікти, Директорія пропонує Уряду Російської Республіки протягом 48 годин дати відповідь на такі запитання:

1. Чи згоден Уряд Російської Республіки припинити воєнні операції проти Української Республіки та її трудового народу?
2. Коли згоден, то чи зобов'язується негайно вивести своє військо з території України?

З свого боку Директорія заявляє, що при виконанні умови вивода російського війська з України Уряд Української Республіки готовий приступити до мирових переговорів і товарообміну.

При цьому Директорія заявляє: всяке ухилення від прямої відповіді або ж мовчанка на протязі запропонованих 48 годин, се-б-то до 24-ої години 11-го січня Директорія вважатиме за офіціальне оповіщення війни з боку Російського Уряду Українській Республіці. Директорія це оповіщення війни прийме з усіма наслідками, які з цього виходять як що-до Російської Совітської Республіки, так і що-до всіх її політичних та воєнних агентів на території України.

9-го січня 1919 р.

Голова Директорії В. Винниченко.

Члени Директорії: Петлюра, Андрієвський, Макаренко, Швець.

Міністр закордонних справ Чеховський.

На це Рада Народніх Комісарів відповіла такою нотою:

Чеховському, Міністру закордонних справ.

Київ, срочно.

У відповідь на вашу телеграму від 10-го січня за № 507 Російське Совітське Правительство знов підтверджує в найкатегоричнішій формі свою попередню заяву, що серед військ, які борються проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Совітської Республіки. Тому ваша ультимативна вимога припинення нами військової акції проти Директорії й виводу російських військ з України являється безпредметовою. Ваше твердження, що на вас наступають лотиші, мадьяри й китаїці, завербовані на кошти Російського Совітського Правительства, являється повторенням того наклепу, який розповсюджує проти нас уже на протязі року імперіалістична й контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити й скомпромітувати удачну революційну

оборону, яку Сoвiтська Росiя веде проти всiх бiлогвaрдiйських фронтiв i ви не можете не знати, що серед українського сoвiтського вiйська, яке бореться проти вас, нема ані китайцiв, ані мадьяр, ані лотишiв.

Якi елементи б'ються проти Директорiї, вам чудово вiдомо хоча б з того факту, що по большевицьки настроєні селяне Киiвської, Полтавської й Чернигiвської губернiї, котрi повстали ще минулого лiта в перiод панування гетьмана й нiмецької окупацiї, билися цiлими мiсяцями за гасла сoвiтської влади. Горожанська вiйна, котра йде тепер на Українi, не є дiлом якихсь агентiв Сoвiтської влади, але є природним результатом тої внутрiшньої боротьби, яка ведеться на Українi помiж робiтництвом i бiдним селянством з одного боку й українською буржуазiєю з другого.

Вашi спроби представити прихильникiв сoвiтської влади складеними тiльки з одного мiйського пролетарiату Українi, при чому ви протиставляєте йому цiле селянство, яке буцiм то ставиться прихильно до Директорiї, є в протирiччю з загально-вiдомим фактом, що український повстанський рух, який боровся за сoвiтську владу на Українi, переважно вiдбувався по селах, у той час, як у мiстах мав мiсце страйковий рух.

Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити мiйський та промисловий пролетарiат на Українi, працею котрого утворена вся українська промисловiсть, як збiрку приходькiв, якi борються не за своє полiтичне та економiчне визволення, але являються провiдниками росiйського iмперiалiзму, в якому ви обвинувачуєте й Сoвiтську владу Росiї. Тодi, як тiльки сoвiтська форма влади, яка одчиняє широко дорогу самостiйности робiтництву та селянству, встанi забезпечити справжнє нацiональне самовизначення трудового люду на Українi. Вашi зусилля виставити ту горожанську вiйну, що є зараз на Українi, як вiйну помiж Україною та вiйськами Руського Правительства, розбиваються вже через самий той факт, що представники й члени вашого Уряду, рахуючись з впливом Української Кoмунiстичної партiї, який весь час збiльшується, й з успiхом вiйськ українського Сoвiтського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, при чому робилися заяви, що, на випадок установлення парламентарних вiдносин, представники Української кoмунiстичної партiї зможуть, ви гадаєте, ввiйти в склад уряду. Така спроба з вашого боку є доказом того, що ви вважаєте українську кoмунiстичну партiю реальним представником українського робiтництва та селянства.

Ми повиннi одночасно протестувати проти вашого стремлiння представити Сoвiтську владу на Українi, як диктатуру незначної кiлькостi мiйського пролетарiату, бо Сoвiтська влада репрезентує не тiльки промисловий пролетарiат, але й усе трудове селянство.

З огляду на виявлене з боку Директорiї бажання полагодити всi суперечнi питання шляхом офiцiальних та мiжпартiйних переговорiв, ми пропонуємо вашим делегатам прибути в Москву, не дивлячись на те, що вашою останньою телеграмою, замість того щоб iти назустрiч нашiй пропозицiї, погрожуєте нам оголошенням вiйни, ми лишаємось при нашiй пропозицiї, яка має на метi усунення сутички мiж Сoвiтською Росiєю та Україною. Пiдходящим мiсцем для переговорiв ми вважаємо Москву, звiдки вашi делегaцiї, користуючись звичайною недоторканiстю й екстериторiальнiстю, матимуть змогу зноситись по прямому дроту з Директорiєю.

Народнiй Комiсар закордонних справ: Чiчерiн.

З цих двох документiв виразно видно, яку прiнцiпiальну (а не фактичну) позицiю займала Директорiя й як на те вiдповiдала Рада Народнiх Комiсарiв.

I дальшi подiї та факти цiлком пiдтвердили побоювання Директорiї, а саме, що на Українi буде диктатура незначної частини пролетарiату (руського) над другою частиною пролетарiату

(українською) й над усім українським селянством; що вся Україна стане колонією Росії й що навіть буде скасовано її державність та понівечено національні здобутки. Вся політика Пятакова й Ко. на Україні як найкраще побили хороші слова Ради Народніх Комісарів про те, що ті ради, які вони заводили, будуть представлять "не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство". Іменно так і вийшло, як боялась Директорія: як раз того селянства й не було в радах. (Про це докладніше далі).

Словом, це були такі самі хороші наміри й заяви Ради Народніх Комісарів, що топталися реальною діяльністю пятаковщини, як були хороші заяви й декларації Директорії, що топталися діяльністю отаманщини.

3. З одного боку — пятаковщина.

Але з цих нот знов таки видно, що обидві сторони мали щирий намір прийти до якогось порозуміння й залагодити справу миром. І коли б не було тих злих сил, — з одного боку пятаковщини, а з другого отаманщини, — то дуже можливо, що дійсно скінчилось би якимсь порозумінням.

На це є такі докази.

Щиро прагнучи спинити війну з Росією, Директорія вислала на пропозицію Ради Народніх Комісарів свою мирову "надзвичайну дипломатичну" місію на чолі з С. Мазуренком до Москви. Уважний і щирий прийом, зроблений місії Московським Урядом, свідчив, що в його також було бажання знайти шлях мирного порозуміння.

Директорія дала С. Мазуренкові наказ обстоювати три головні пункти: нейтралітет України, оборона проти контрреволюції й наступу Антанти й система совітської влади в формі трудових рад.

Протоколи засідань показують, що С. Мазуренко ці пункти обстоював енергично й з великим тактом. Російському Урядові, репрезентованому в цих переговорах Д. Мануїльським, конче хотілося, щоб Україна виповіла війну Антанті. Але С. Мазуренко не уступився з своєї позиції й добився згоди на нейтралітет. Підписаний нарешті обома сторонами мировий договір признавав нейтралітет України з активною обороною проти Денікіна, Краснова, Антанти й Польщі, а так само принцип радянської влади, не зазначаючи точно, в яких саме формах; це мало вирішитися при детальніших переговорах, при чому зарані приймалося, що це будуть трудові ради, се-б-то з відповідним представництвом трудового селянства в них.

На жаль і ця мирова конференція теж була й лишилася тільки хорошим наміром. Бо в дійсности фактично діяли й рішали пятаковщина й отаманщина.

Пятаковщина перш усього дуже гальмувала переговори, які тяглись майже місяць (від половини січня аж до 4 лютого, коли Директорія вже здала Київ). Вона виступала рішучим противником якого будь порозуміння з Директорією. Російському Совітському Урядові довелось навіть пригрозити обійтися й без неї, коли вона буде сперечатись. (І всі переговори в Москві й оця загроза чудесно доказують, хто саме воював з нами).

Руські націоналісти-комуністи настоювали на тому, що Директорія ніяких сил не мала й що через те не варто було робити ніяких уступок. А коли все ж таки згоду було підписано, Уряд Пятакова, користуючись тим, що через Київ чомусь Москва ніяк не могла передати Директорії повідомлення ні про хід переговорів ні про угоду, після виступу Директорії з Києва послав її у Вінницю в такому зміненому вигляді цю угоду, що її, розуміється, Директорія прийняти не могла. А саме: повторивши умови договору (нейтралітет, активна оборона й совітська влада) а також

зазначивши, що ті й ті директорські війська попереходили на бік совітської влади, Уряд Пятакова додавав: "З свого боку... при умові признання Директорією Роб.-Селянського Уряду на Україні зобов'язуємося забезпечити особисту безпеку членів Правительства Директорії, а також вільну діяльність партій, що входять у неї". Се-б-то, іншими словами, нам пропонувалась повна капітуляція з гарантією від розстрілу. Для чого ж тоді пункти про наш нейтралітет, оборону й т. д., коли ми мали признати Пятаковський Уряд і дістати в його дозвіл на "безпечне" життя?

Ясно, що тут було щось не так. І через це Директорія, не маючи ніякої чутки від С. Мазуренка й пославши йому вже з Вінниці вимогу вернутись, одмінила свою вимогу, наказавши лишатись далі; малося на увазі вияснити це непорозуміння. Але це вже була остання спроба. Події розвивалися далі вже самі собою.

4. А з другого — отаманщина.

Такі заходи й засоби вживала пятаковщина, щоб не допустити до миру. Отаманщина з свого боку також старалася в цьому самому напрямі. Політика отаманів не тільки не припинялась, а набірала ще гостріших, отвертіших форм. Балбачан уже зовсім не церемонився й провадив цілком реакційний похід не тільки проти робітництва й селянства, але й проти української державности. Все частіше й частіше стали поступати з боку українських, навіть не соціалістичних діячів, донесення на цього отамана й "національного героя". Але головний отаман і головний "національний герой" боронив його всіма силами й саботував постанови Директорії про зміщення Балбачана. Розуміється, така політика не сприяла мировому настрою ні пятаковців, ні російського Совітського Уряду.

Цього мало. Побачивши, що більшість Директорії й голова Ради Міністрів рішуче беруться до миру з большевиками й навіть для цього послали спеціальну місію, балбачанівці й петлюрівці починають робити всякі заходи, щоб той мир зірвати. Для того Балбачан посилав все трівожніші й трівожніші звістки з свого фронту, подає неправдиві відомості, ²⁴ залякує, провокує, викликає зайву ненависть. Сам, не будучи в силі справитись навіть з недісциплінованими виділами повстанців, весь час з своєю офіцерньою падає в паніку, деморалізує своє військо, розгоняє його.

Нарешті, щоб переконати Директорію в страшній силі російського війська, без бою, навіть без наступу з боку ворога, кидає Харків і тікає. Харків кілька день стоїть без усякої влади, поки на заклик харківського робітництва не приходять російські війська. В цей же час, утікши до Кременчуга й захопивши з собою кілька сот міліонів карбованців, розробляє план, як пробитись з своєю руською офіцерньою й частиною обдуреного війська на Дін до Денікіна. Одночасно посилає в Київ своїх старшин і "соціаліста" соціаль-демократа С. Тимошенка, харківського комісара, до Директорії з вимогою негайного оповіщення війни Росії.

І от через кілька днів по висилці мирової делегації до Москви, являються ці посланці з С. Петлюрою й С. Тимошенком до Директорії й майже з кулаками, з риданням у голосі, з побілілими тремтячими губами (С. Тимошенко) вимагають у неї оповіщення війни Російській Совітській Республіці.

Для чого?! Адже ми фактично воюємо з нею. Бийтеся, воюйте, на віщо ж оповіщати цю війну, коли ми хочемо миритись, коли послано делегацію для того?

Ні, без оповіщення війни козаки не можуть битися. Вони не знають, чи російські большевики вороги нам чи приятелі. Це мовчання Директорії ослабляє дух наших військ, спиняє їхній запал і надає сміливості й жорстокості большевикам. Чи знає Директорія, які страхіття там

робляться? Чи знає вона, що вона робить злочинство супроти нашої державности, не оповіщаючи війни? Мирова делегація? А яка гарантія, що большевики хочуть миритись, що це не є з їхнього боку хитрість, щоб ослабити дух наших військ? Чом вони перемирря не пропонують, а тільки переговори? Крім того: ми не маємо зброї, амуніції. Антанта нам може продати. Але вона хоче мати гарантію, що ми — не большевики, що ми тою зброєю не будемо її саму бити. Отже оповіщенням війни ми покажемо, що нам зброя потрібна проти російських імперіалістів. Коли Директорія не оповістить війни, то представники харківського фронту заявляють, що складають з себе всяку відповідальність за той фронт і не ручаться, що через два-три тижні під Києвом не будуть китайські війська.

Дійсно, про перемирря мови не було. Хто міг знати, чи не хитрість большевиків були всі ті балачки про мир. Харківський же фронт, справді, гнувся й тріщав як лід на весні. Захиталась і Директорія. Проти оповіщення війни був тільки голова Директорії. Але не маючи не то що фактичної влади, але навіть точних відомостей про стан справи, отже не маючи змоги взяти на себе одного всю відповідальність за одкинення так жагуче й настійно поставленого головним отаманом і військовими знавцями домагання, мусів згодитись і він на офіційне оповіщення фактично вже веденої війни. Все одно, оповіщено чи не оповіщено, а коли делегація заключить мир, то війну буде спинено.

Але тут дивним способом одразу заглохли, зникли всякі чутки про місію С. Мазуренка. Минає тиждень, два, — ні слова від неї.

Арештували? Розстріляли?

Виявляється (це стало відомо тільки через 6-7 місяців) що й С. Мазуренко й Н. Комісар Чічерін весь час пробували говорити з Києвом по радіо й через щось Київ не хотів приймати від Москви телеграм. (Радіотелеграф був під військовою владою).

Тоді С. Мазуренко за особливу допомогу російського Уряду посилає в Київ свого кур'єра з докладом про успішність переговорів. (Такого ж змісту й радіотелеграми подавались.) Російський Уряд дає кур'єрові екстренні потяги, щоб швидче доставити його до України. Нарешті, він уже під Києвом. Але коли хоче на окремому паровозі під білим прапором наблизитись до українського фронту, його зустрічають, скаженим вогнем гармат. Він ще кілька разів пробує під'їхати, робить якомога помітнішим білий прапор, — у відповідь той самий ворожий вогонь. Не будучи навіть отаманом, можна зрозуміти, що окремий паровоз та ще під білим прапором не може загрожувати фронтові й його можна підпустити до себе без усякого ризику й страху за військову справу. Отже, значить, його не підпускали не через це? А через що?

То знала тільки отаманська влада.

В кожному разі війну було оповіщено.

Це було зроблено 16 січня. А 1 лютого, се-б-то як раз через обіцяних отаманами два тижні, повстанські українські війська, підпоможнені регулярними російськими військами були вже під Києвом. Оголошення війни не підняло духу. Отаманам важно було видерти те оповіщення війни не з військових мотивів, а з політичних. Оповіщаючи війну, вони були більш певні, що до миру не прийде, а, значить, не буде радянської, дійсно народньої влади, яка не потерпить сваволі й усіх гидот отаманів.

Таким чином ці дві сили, — пятаковщина й отаманщина, — досягли свого: одна потягла Раду Народніх Комісарів у руський націоналізм та імперіалізм, а друга потягла Директорію в

контрреволюцію й у жорстокі лапи антантського імперіалізму.

РОЗДІЛ ІХ. ДРУГИЙ ВИХІД ІЗ КИЇВА

1. Шантаж отаманщини й "Верховна Влада".

Але наскільки становище на фронтах і всередині краю було скрутне й грізне, може служити той факт, що навіть у штаба Січових Стрільців, цієї справжньої влади того часу, пропала їхня хвальковита самовпевненість і хлопчача зарозумілість. Навіть вони зрозуміли, що щось в їхній політиці було не так.

І до якої міри вони розтеряться і змішались, може свідчити той факт, що вони запропонували мені... диктатуру. Я не знаю, кому вони ще пропонували її в своїй розгубленості й безпорадності, але я від неї відмовився й порадив віддати її С. Петлюрі, як людині, яка цілком відповідала всьому режимові й яка в заведенню його брала охочу, активну участь. Січовики відповіли, що С. Петлюра не здавався їм відповідним для сеї ролі ні з політичного боку, ні навіть з військового. Одної ж популярності його було мало для них.

А з другого боку, наскільки отаманщина була самовласна, наскільки вона почувала себе дійсною верховною владою, показує й цей факт пропозиції диктатури одному з членів "верховної влади" (значить, на випадок прийняття пропозиції гадалось усю "верховну владу" скасувати), й особливо відношенням до Трудового Конгресу. Отамани без церемоній, майже отверто радились і між собою й з членами Уряду, що робити їм, отаманам, з Трудовим Конгресом, коли він виявиться лівим або схоче висловитись проти самостійності України: розігнати його, чи виловити з його найлівіших, а останнім пригрозити, щоб не були лівими?

По цьому можна судити, насамперед, про те, як повинен був вибиратися той Конгрес, яка була свобода агітації передвиборчої, які люди повинні були пройти на той "верховний орган народної волі". А крім того, як повинні були почувати себе члени Трудового Конгресу, які знали за собою гріх лівизни. І нарешті, який авторитет і значіння міг мати голос такого представницького органу, в таких умовах виявлення своєї волі?

А що ж робила "Верховна Влада", "Висока Директорія"? Що робило Правительство Української Народної Республіки, соціалістичний кабінет народніх Міністрів? Що робили українські соціалістичні й демократичні партії? Як же вони могли допускати таке поводження, таку зневагу до вищого виборного органу трудового народу, якої навіть царський монархізм до тої нещасної Думи не дозволив би собі виявити? Як же не роз'яснили тим головним і неголовним отаманам, що цим же відношенням вони губили саму оту українську державність, в ім'я якої немов би провадилось усе те отаманське безчинство?

І роз'яснялось, і доводилось, і дебатовалось, і погрожувалось, але як ні в "Високої Директорії", ні в "соціалістичного" міністерства, ні тим паче в партій фізичної сили не було, то всі роз'яснення не мали ніякісенької ціни.²⁵

Отаманщина ж, знаючи, що пятаковщина в'яже руки противникам її, цим користувалась, шантажувала на любови укр. демократії до своєї нації; вона знала, що в ім'я цієї любови демократія не насмільється на рішучу боротьбу з нею, й на внутрішні протести не звертала ніякої уваги.

Всередині Директорії не все було так "благополучно", як то заявлялось самою Директорією для громадянства. І громадянство навіть про це знало, вбираючи ту "неблагополучність" у форму

ріжних чуток і пліток: ніби я арештував С. Петлюру, або С. Петлюра мене, ніби між нами була дуель, ніби С. Петлюра вихоплював проти мене револьвер. Це — обивательська фантазія, — ніяких ні арештів, ні дуелів не було. Але була цілковита протилежність світоглядів і була безперестанна боротьба їх. Мене піддержував А. Макаренко, а С. Петлюру П. Андрієвський. Ф. Швець часом схилився то на один бік то на другий. "Принципально", в деклараціях, заявах, навіть у законах більшість Директорії частіш усього була на моєму боці. Але фактична, реальна політика поза Директорією провадилась тими силами, виразником яких у Директорії були С. Петлюра й П. Андрієвський.

Не маючи сили змінити цей ненормальний стан і покривати собою всі гидоти, я став робити заходи, щоб вийти з Уряду. Для цього я звернувся до Центр. Комітету УСДРП з проханням одкликати мене з Директорії. Але Ц. Комітет міркував також, що такий учинок викликав би серед українства ту саму боротьбу, бо причин мого виходу сховати не можна було би, й настоював на тому, щоб я лишався в Директорії принаймні до Трудового Конгресу.

Визнаючи рацію аргументів Ц. К-та, я мусів лишатися. Мало того, я мусів часто йти проти себе, мусів в ім'я "нашої державности" робити брехливі заяви, прилюдно навіть боронити те, що було проти моїх переконань.

24. I. 1919 я писав у своїх записках:

"Роблю всі заходи, щоб вийти з складу Правительства. Занадто вже тяжко мені бути подвоєним, занадто трудно віддавати в жертву найдорогше своє, топтати його, знущатися з його з таким виглядом, ніби я тільки цього й хотів.

Реальна, дійсна політика після Вінниці була в руках військових, а виразником та оборонцем її є Петлюра. Розгони робітничих з'їздів, розгроми професійних спілок, примусова зміна вивісок, потурання реакційним елементам, процесії з попами, — це ті вчинки, які були одною з причин большевицького наступу на нас. Єврейські погроми також явились результатом сеї політики, як неминуче її явище.

А я мушу приймати весь тягар цих помилок і паскудств на себе, мушу удавати, що це й з мого погляду необхідно".

В такому становищі була Директорія, ця жалюгідна "Верховна Влада".

2. Грізний ультиматум "підпорядкованих" до "непідпорядкованих".

Рада Народніх Міністрів...? Бідна та Рада Міністрів, вона була ще безвладніша й безпомочніша, ніж "Верховна Влада".²⁶

Рада Міністрів і протестувала, й постановляла, й закони видавала, але те все не одбивалось на твердій стіні отаманщини.

Партії? Вони також протестували, заявляли, виносили резолюції, навіть загрожували. Наприклад, постанова VI-го конгресу с. д-ої партії була дуже грізна:

"1. Негайне й цілковите підпорядкування військової влади владі політичній.

2. Негайна організація влади на місцях, декрет про передачу адміністративно-політичної влади на місцях Радам Трудових депутатів (Робітничо-Селянським Радам); до організації Рад Трудових Депутатів і фактичної передачі їм влади, влада на місцях повинна належати революційним Радам, складеним із представників соціалістичних партій.

3. Негайна пропозиція Російському Східному Уряду припинити ворожі військові операції проти Української Республіки й приступити до переговорів у справі порозуміння, миру й добросусідських відносин.
4. Отверта й рішуча політика з державами Антанти в напрямі невтручання їх в українські справи.
5. Вимога Донові про очищення зайнятих донськими козаками території України й боротьба з добровольчою армією на Україні.
6. Обмеження політичних свобод (заведення виключних станів) уживати лише в смузі військових подій; в інших місцях лише на разі погрози революції й демократії, а також українській державності з боку контрреволюційних елементів. Скасувати стан облоги в Києві.
7. Негайне припинення репресій, арештів і розстрілів без суду; увільнення арештованих революційних діячів; вимога від Російського Східного Уряду того ж самого відносно діячів Українського національного руху
8. Гарантія вільного існування на Україні всіх політичних революційних організацій і забезпечення їм форм парламентарної боротьби.
9. Негайне й рішуче очищення урядового апарату в усіх галузях порядкування од контрреволюційних і анти-державних елементів.

На зазначені 9 пунктів вимоги Уряд У. Н. Р. повинен дати Конґресові У. С.-Д. Р. П. або Центральному Комітетові У. С.-Д. Р. П. відповідь не пізніше як через 48 годин з моменту пред'явлення її Голові Директорії. В разі нег'ативної відповіді, або недержання ніякої відповіді до зазначеного терміну представники У. С.-Д. Р. П. в Директорії й Раді міністрів повинні вийти з Уряду".

Рішуче, категорично, грізно, ультимативно. Але військова влада не хотіла "підпорядковуватись владі політичній", а з Ц. К-у с. д-ої партії та й з усіх партій просто кепкувала собі. І Ц. К-т не одкликав своїх членів, хоч ні одного з пунктів не було викопано. А самі деякі члени Ц. К-ту не почували дома, боячись, щоб "непідпорядкована" військова влада вночі не арештувала й не зробила чого небудь неприємного "без слідства й суду".

Що ж казати вже про неукраїнські партії, або про тих "підпорядкованих", погромлених і "українізованих" обивателів? Єдине, що вони могли зробити, це послати до голови Директорії, до ніби ж "Верховної Влади" тисячу й першу делегацію з жалями, скаргами, докорами й навіть лайками. Але що то могло допомогти, коли сама Директорія готова була також послати куди небудь делегацію з жалями та скаргами.

3. Свято поєднання й "Мертворождений".

В цей же сумний час (22 січня 1918 р.) урочисто одбулося свято поєднання двох століттями одірваних одна від одної галузів єдиного українського народу, — наддністрянців і наддніпрянців, Західної Української Республіки (Галичини) й Східної Української Народньої Республіки (Великої України). (Розуміється, на Софійській площі, з дзвонами, молебном, парадом і Головним Отаманом).

А для негайного, фактичного переведення в життя цього акту представників Галичини було включено в склад Трудового Конґресу, як активних учасників його, при чому в склад президії вибрано було галицького с-д. С. Вітика.

Галичина якийсь час мала зоставатися при тому внутрішньому політичному устрою, який мала (Національна Рада й Уряд її, Державний Секретаріат), а потім, коли би настав спокійніший час, було би вироблено норми, які мали би сприяти як найтіснішому об'єднанню двох республік.

Цього ж дня мав відкритися й Трудовий Конгрес. Отамани рішили дозволити йому зібратися й подивитись, який він буде; тихий, — то хай собі засідає; небезпечний для спокою української влади, то розігнать.

Виявилось — нічого, спокійний, покірливий, згодливий, тільки надзвичайно незграбний, — днів три вовтузився, поки президію вибрав і на фракції поділився. Начальство було цілком задоволено.

Резолюції, розуміється, було винесено такі, на яких сторгувались есдеки й есери. А есдеки й есери мусіли торгуватись з обережністю, поглядаючи весь час з одного боку на отаманів, а з другого на пятаковщину, що вже підсувалась до Броварів (під Києвом). Через це й Директорію не було скасовано, й есдеків з Уряду не одкликано, й багато на Конгресі такого було сказано, чого при других обставинах не говорилось би.

Словом, цей Конгрес, дійсно, був "мертво-рожденим", як висловився тоді "Червоний Прапор" укр. незалежників. Та й що живе могло родитися в атмосфері війни й політичної влади військових людей?

Коли вони в своїй спеціальности виявили себе нездарями й нікчемами, то що ж говорити про ту сферу, в якій не досить уміти розстрілювати або робити паради?

4. Неминучий результат роботи непідпорядкованих нікчем.

А що виявили себе нікчемами, то за це говорять такі факти. Коли Директорія вступала в Київ, вона під одним Києвом мала тисяч до 30 війська. По всій же Україні з усіма гарнізонами й фронтами нараховувалось тисяч до 100. Військо, що вступало до Києва, викликало в усіх захоплення своєю дісциплінованістю, вимуштрованістю, всім своїм бадьорим, сильним виглядом. Отже це не були "банди".

Директорія пробула в Києві півтора місяці. Півтора місяці військове міністерство, штаби всіх корпусів, маючи всі засоби, апарати, необмежені кредити, треба думати, повинні були сформувати чудесну армію. Коли за місяць повстання, не маючи ні грошей, ні міністерства, ні складів, Директорія могла придбати армію в сто тисяч, то скільки ж повинно було бути через півтора місяці під владою Головного Отамана республіканського українського війська? Особливо, коли ще взяти на увагу, що за ці півтора місяці на формування армії було видано 300 мільйонів рублів.

За тиждень чи півтора до вигнання нашого з Києва, коли повстанці вже взяли Полтаву, коли самовпевненість Січових отаманів стала помітно падати, Директорія захотіла точно знати, скільки було нашого війська на всій Україні. І військовий міністер Греков дав точну й докладну відповідь: на всій Україні, на всіх фронтах, з усіма гарнізонами й резервами було 21.100 чоловік.²⁷

Це є найкраща ілюстрація й політичної й військової діяльності отаманів. І тепер можна спитати: скільки треба було російському совітському урядові послати свого війська, щоб підкріпити повстанців? Коли на Полтавщині нашого війська було всього 8500 чоловік, то що дивного, що в самих повстанців вистарчило б сил розбити й знищити його. А Балбачан же на Харківщині й Полтавщині розпалив ненависть селянства до Директорії до... десятків тисяч повстанців.²⁸

І от, вдруге, рівно через рік українські селяне й робітники під керівництвом російських совітських полків виганяли з столиці української держави українську владу. Знову бідна, недоладня хutorянка, яка тепер побралася з власним генералом-отаманом, мала йти й тинятись по закутках своєї землі, вигнана своїм власним народом. Не помогли знову ні червоні шлики, ні паради, ні "тверда влада".

Як необхідний, неминучий, "нормальний" результат усієї діяльності "непідпорядкованих" отаманів явилось очищення Київа й тікання знов у Вінницю.

"Але — писав я в своїх записках з 5-II-19 — перший раз ми були тут у зеніті свого пориву, з устремлінням вперед, оточені захватом і необмеженим довіррям народу, з певною перспективою до Київа. Тепер ми вигнані з його, запльовані самі собою, загижені балбачанівщиною, петлюрівщиною, вже на порозі предательства, вже з простягнутою рукою до Антанти, — тепер ми не маємо ні довірря, ні захвату других, ні своєї віри в себе. Навезені з Київа урядовці піячать, бешкетують, ганьблять нас. Доводиться давати накази, щоб їх за п'янство арештовували й пороли шомполами. (Спасибі, знайшовся порядний чоловічок, повітовий комендант, який охоче робить це).

Реакція сидить по всіх закутках і чекає слухної години. Вона вже вчуває запах з Одеси, запах братньої, реакційної кумпанії й потихеньку готується.

А в Київі вже, мабуть, є совітське правительство на чолі з Раковським і Пятаковим. Ці добродії наступлять хапливою ногою на ший й почнуть на швидку роздягати Україну. Трошки й живої шкури здеруть, але не їм те болітиме.

Бідна нація, в тисячний раз бідна, нещасна!"

РОЗДІЛ X. ШУКАННЯ ПОМОЧИ В АНТАНТИ

1. Таємний договір українсько-русько-французької контрреволюції.

А руку до Антанти вже, дійсно, було простягнуто. І ще з Київа простягнуто. Але тут ще раз скажу, що ті чутки й відомости, які розпускалися руськими большевиками з приводу переговорів Директорії з Антантою, були або агітаційним наклепом або результатом того, що самі большевики мали не зовсім точні інформації.

Наприклад, київський комітет руських комуністів перед Трудовим Конгресом видав відозву до робітників, в якій приводив немов би текст договору Директорії з представниками Антанти в Одесі.

Ось дослівний переклад цього цікавого (і, можливо, не зовсім неправдоподібного) документу.

"1. Директорія Української Народної Республіки входить на федеративних основах в склад єдиної й неділимої Росії, яка відроджується.

2. Директорія У. Н. Р. складає коаліційний уряд, котрому й передає всі свої права.

3. Українська Народня Республіка обов'язується всіма силами боротись проти большевиків, що знаходяться в межах Республіки.

4. У. Н. Р. віддав до розпорядимости спеціально складеного штабу всі війська для наступної

акції проти большевиків Великої Росії.

5. Всі озброєні відділи республіканського війська мусять бути об'єднані, й підлеглі загальній організації.
6. В оперативному відношенні республіканське військо підлягає спеціальним штабам.
7. Оперативний штаб формується в наступуючому складі: 1. голови союзного командування— ген. Д'Ансельма; 2. одного представника добровольчої армії—ген. Гришина-Алмазова й 3. одного представника польських легіонерів — полк. Дзеваницького.
8. До вищезначеного штабу входить представник Українських Республіканських військ — начальник штабу ген. Матвіїв.
9. В місцях, занятих республіканським військом, допускається безборонне формування добровольчої армії.
10. Всі "заложники" і ті, що бились в одрядах добровольчої армії офіцери, юнкери, козаки т. ин. негайно звільнюються з правом безборонно переїхати, куди вони побажають.
11. Осадний корпус отамана Янієва, що блокує Одесу, негайно одсуває свої віділи до ст. Роздільна ю. з. ж. д.
12. У. Н. Р. вживає енергійних заходів до недопущення Трудового Конгресу.
13. У. Н. Р. зобов'язується не допустити на її території совітів робітничих, салдатських і селянських депутатів.
14. Союзне командування буде всіма засобами підтримувати У. Н. Р. в її боротьбі з большевиками постачанням бойових приладів.

Вище зазначений договір повинен бути контрасигнований Директорією У. Н. Р.

Підписали: генерал Д'Ансельм, ген. Боріус, кап. Ланжерон, адм. Балле, ген. Гришин-Алмазов, контр-адм. Ненюков, полк. Антонович, полк. Дзеваницький, ген. Греков, ген. Матвіїв; секретарі: Серкаль, ген. Пільц".

Розуміється, цей "договір" для всякого хоч трошки політично-грамотного чоловіка був просто смішним абсурдом. Яка б "контрреволюційна" не була би Директорія, вона не могла би заключити такого самоубийчого договору.

І Директорія, натурально, з обуренням і зневагою одкинула цей наклеп.

Але тепер, коли в більшому світлі виявляється справжня фізіономія отаманських діячів, коли уважніше придивитись до підписів, які стоять на цьому договорі з українського боку (ген. Греків і ген. Матвіїв), коли пригадати все непевне, підозріле поведження Грекова в Києві, його чудну, майже провокаційну отвертість на Трудовому Конгресі що-до нашого військового стану, його залякування силами большевиків, коли прослідкувати всю його дальшу контрреволюційну й єдинонеділимівську діяльність; коли далі мати на увазі, що генерал Матвіїв був цілком виразний руський чорносотенець і виявив себе згодом явним денікінцем; коли все це взяти на увагу, то являється питання: а чи не було, справді, такого (тільки таємного навіть від українців) договору між цими представниками української влади й французько-руськими генералами?

А коли пригадати собі, що в дальших переговорах з представниками союзного командування з приводу купівлі в його зброї й амуніції з боку французьких генералів як раз деякі з цих пунктів виразно, майже в цих самих виразах виставлялися, то реальність такого договору стає вже більш і більш можливою.

І, нарешті, коли прослідити з самого початку до кінця на протязі майже одинадцяти місяців усе відношення Антанти до українського питання, то хіба цей договір в основах своїх не є тою програмою, якою керувались Антанта й особливо Франція в своєму відношенню до української державности?

Нема особливої потреби докопуватись, де саме вироблялося цю програму: чи спочатку в Парижі, а потім прислано до Одеси "на предметь исполненія", чи одесько-букарестські майстрі й "знавці орієнтальних відносин" змадикували її й послали на "предметь, утвердження и одобрення" до Парижу. Важно те, що вона, іменно ця програма, в формі цього договору, систематично, настійно й послідовно переводилася в життя як в Одесі й Букаресті, так і в Парижі.

І коли цей договір було, дійсно, заключено й підписано Грековим і Матвієвим, то треба признати, що руська реакція досить ловко вміє добиватись своєї мети: всадити своїх агентів у ворожий табор, вивідувати все до найменших подробиць і руками цих агентів зсередини пхати собі в пашу, — це доказує велику майстерність у провокаційно-шпикунських справах.

Але це ж саме доказує одночасно, що такий фокус можна проробити тільки там, де нема ніякого контролю й відповідальности агентів влади. Коли б отаманщина не була така самовласна, безконтрольна, коли б вона займалася своїм ділом, а політичні справи велися би революційним колективом, коли б з самого початку отаманщина згодилась на введення в армії інституту політичного контролю (комісарів), то, розуміється, ні отаман Греків, ні отаман Матвієв не могли би бути корисними руській реакції, якої агенти серед нас.

2. Руки вгору! Гаманець, життя і честь!

І яка послідовність, планомірність у виконанню наміченої програми.

В першому пункті стоїть відновлення "єдиної, неділимої". Це, розуміється, нам поки що не пропонувалось, це був основний постулат, конечна мета, для здійснення якої мали служити дальші пункти. Але от другим пунктом уже є: скасування Директорії, сформування коаліційного кабінету й передача йому всієї влади.

"Коаліційний" кабінет це значило одмову від усієї соціально-політичної програми Директорії, "законне", так сказати би, заведення реакції, (бо отаманщина хоч і заводила її, але хаотично, не систематично, з несподіваними вибриками проти буржуазії).

От цей пункт "таємного договору" і був першим пунктом у тих умовах, які офіційно виставлялись Директорії союзним командуванням, ("ідеологом" якого був франц. полковник Фрейденберг, начальник штаба д'Ансельма).

Слідуючими "явними" пунктами були вимоги контролю над фінансами України, управління всіми залізницями, командування українськими військами, вільне формування добровольців, ще деякі дрібні вимоги й, нарешті, визволення арештованих гетьмансько-німецьких міністрів. (Ці пункти як раз припадають до пунктів "таємних").

І це все за... декільки танків і гармат. І цього домагались ті самі "вільнолюбні, демократи, благородні" французи, які так кричали про німців, коли ті прийшли на Україну й заводили там

реакцію. Це робили ті, які в вільсоновських 14 пунктах так по "лицарськи", так гаряче виступали борцями за "справедливість, демократію, за самоозначення народів, за святі ідеали всієї людськості".

А тон який? Треба признати, що брутальні німецькі генерали в порівнянні з цими "лицарями" були ідеалом коректності й джентельменства. І це ж ті самі французи, які так розсипались перед нами своїми улесливими компліментами за часів Генерального Секретаріату, які "однині були в офіціальних відносинах з Україною", які так ласкавенько, так солоденько заглядали нам в очі, благаючи тримати фронт проти німців.

Тепер французський імперіаліст почував свою силу, тепер він не потребував заглядати в очі, тепер він був переможцем. І як легко зникла вся його чисто французька улесливість, як легко вона замінилась салдафонською брутальністю, нахабством, безсоромністю.

Знаючи, що нещасна українська демократія всякими жертвами готова боронити своє національне існування й свою державність, знаючи, що ця бідна демократія инчої державности, як визнаної імперіалістами, державности "як у людей", не розуміє; знаючи, що сій національності й державности загрожує з півночі пятаковщина; ці "лицарі", ці міжнародні бандити й експропріатори, користуючись розтерянністю, одчаєм і безсиллям української демократії, отверто й цинічно хапали її за горло, й кричали: руки вгору! не рухатись! Оддавай усе, що маєш: гроші, одягу, честь, душу й життя.

І то ультимативно: в 24 години. Коли Директорія не дасть відповіді через 24 години, переговори зриваються.

3. "Вигнать, як собак!"

Крім того: Голову Директорії Б. Винниченка й Голову Ради Народніх Міністрів В. Чеховського "вигнать, як собак!" (*chasser comme les chiens*), бо вони — большевики. С. Петлюру усунути, бо він — бандит. Це — дословні вирази полковника Фрейденберґа, які він тоном п'яного й лютого унтер-офіцера кинув у лице українській делегації: соціалдемократу, члену Трудового Конґресу Т. Мазепі, соціалісту-революціонеру, члену Трудового Конґресу С. Бачинському, міністру військових справ Грекову, міністру торгу й промисловости С. Остапенкові.

Вони, розуміється, обурились, плюнули в лице цьому "джентельменові" й тим кінчились усі переговори?

Ні, українські "соціалісти" навіть не обізвались, не спинили, боязко й мовчки вислухали, а після перерви, обдумавши, що все ж таки якось воно ніби ніяково, що так говориться про їхню "Верховну Владу", рішили "дуже коректно" зробити увагу п. Фрейденберґові. Тоді полковник Фрейденберґ роз'яснив їм, що він не особи мав на увазі, а той ідейний напрям, який вони представляли; він хотів "вигнать, як собак" усі ті постанови й ідеї, які виносились тими самими партіями, що були представлені оцими делеґатами; він хотів образити й плюнути в лице не особам, а українській революції. От чого він хотів.

Делеґати цим роз'ясненням задовольнились і провадили далі переговори.²⁹

Бідна хуторянка, вона від отаманщини, пятаковщини, від власної безпорадности й природного трепету перед паном загубила останню крихотку своєї гідности й "революційности".

І як безпорадно, жалюгідно зашомотілись усі "соціалістичні" партії, коли ці нахабні вимоги французських офіцерів було передано їм на обговорення. Та ще ж ультимативно: 24 години й годі. Де ділась звичайна ледача повільність, безкрайна балакучість. В один день усі партії

прислали Директорії свої постанови.

Розуміється, "революційна" демократія в цих постановах принципіально цілком одкидала пропозиції антантських представників.

Як чудесний зразок цих постанов, я приведу виривок з резолюції (7-го лютого) партії укр. с. р-ів:

"...Центральний Комітет У. П. С. Р. центральної течії, визнаючи неможливим і недопустимим усяке втручання чужоземних сил у внутрішні справи Укр. Республіки й всілякі союзи Українського Уряду з чужоземними імперіалістами, визнаючи неможливим покликання чужоземних військ на Україну, що веде за собою окупацію України й неминучу реакцію та загрожує знищенням усіх національних і соціально-політичних здобутків української революції, постановив:

(Звичайно, з обуренням одкинути пропозиції "чужоземного імперіалізму"? Ні, инче:)

Правительство Укр. Нар. Республіки може вести переговори й вступати в згоду лише з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження від своїх урядів".

А потім уже вступати в згоду на умовах визнання укр. держави, невтручання в внутрішні справи й т. д.

Словом, майже всі партії (за виїмком самостійників) на словах, у резолюціях рішуче одкинули зроблені пропозиції. Ніхто, мовляв, не має права вмішуватись у внутрішні, наші справи, а зміни в Директорії цілком недопустимі.

4. Хоч навздогін пацнути копитом.

А треба до цього, для кращої характеристики французських "лицарів", знати ще таке. Голова Ради Міністрів В. Чеховський, вважаючи для себе неможливим бути в уряді при отаманщині й при всіх тих безчинствах і дурницях, що робилися нею, ще в Києві заявив Директорії про свою дімісію й настійно, рішуче домагався її прийняття. І Директорія ще в Києві прийняла цю дімісію й В. Чеховський лишався в Уряді тільки до сформування нового кабінету. Це французикам було добре відомо. Але таке вже "благородство" цих людей, що вони спішили пацнути копитом навздогін, "вигнать", помститись над тим, хто був ворогом імперіалізму й паразитів.

Так само й що-до Голови Директорії. Бачучи, що ніякими індивідуальними усилями й жертвами не можна було змінити ходу подій і становища річей, не маючи більше сил в ім'я отаманської державности жертвувати своїми переконаннями, я твердо рішив, не зважаючи навіть на постанову Трудового Конґресу, з Уряду вийти. Про це антантські джентельмени знали. Коли Директорія посилала Грекова в Одесу купувати зброю в французів (і тільки для цього!), то я сам кавав отаману Грекову: коли вони будуть боятися, що ми — большевики, то ви їм скажіть, щоб вони приїхали сюди й подивились на наш режим, вони цілком заспокоються. А коли моя персона не викликає довіря в них, то скажіть їм, що я сам давно бачу свою невідповідність до нашого фактичного режиму й давно рішив вийти з Уряду. І вийду неодмінно й як найшвидче.

Отже й це їм було відомо, значить, не було ніякої необхідности так домагатись того, що й без них мало бути, а, значить, їхнє "виганяння" було теж просто нестерпним бажанням "пацнути копитом", а крім того бажанням цією вимогою образити все українство, показати над ним свою силу. Так само, як вимога усунення Головного Отамана, члена "Верховної Влади" С. Петлюри за бандитизм.

І знов треба признатися, що такого пониження, глуму й образи за всю нашу тяжку історію боротьби за національне існування ніким не було нанесено українству, ні руським Урядом, ні німецькими генералами, ні навіть гетьманщиною.

І коли Директорії цими самими її делегатами було зроблено доклад про вимоги французів і про їхній тон, я рішив у цей момент не виходити з Уряду. Директорія рішуче одкинула всі пропозиції одеських "лицарів".

Але... большевики наступали зовні, підходили вже до Вінниці, військо розбігалось, самостійники й есефи напірали зсередини, вимагали "щось уступити", пятаковщина пропонувала капітулювати й обіцяла не "розстріляти безпощадно", сил не було, дух упав зовсім.

І "революційна, соціалістична" демократія (есдеки й есери), забувши про свої такі рішучі резолюції, покійно прийняла першу умову французів: вигнати Голову Директорії й Голову Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки, як собак. А щоб це не так уже самопонижуюче виглядало, то знайдено формулу: передати владу правим партіям, — есефам і самостійникам, — есдеків же й есерів з уряду одкликати. (С. Петлюра, як "теж" есдек, вийшов із партії, щоб мати змогу лишитись в Уряді. На його виступі з Уряду французи дуже не настоювали, їм важно було вигнати "большевиків", а з "бандитом" вони могли примиритися).

При такій "революційности" партій мені лишалось тільки виконати цю постанову.

А щоб представники Антанти повірили в серйозність цього рішення, а також, щоб моя особа не викликала підозріння в "союзників", мені було зроблено натяк, що для мене було би краще всього виїхати за кордон, се-б-то, іншими словами, в вигнання. Я й на це в ім'я "нашої державности" згодився, тим паче, що й сам того хотів, бо на Україні я вже не міг у тих умовах, — з одного боку пятаковщини, а з другого отаманщини, — працювати.

З цього приводу я в своїх записках тоді писав так:

"Отже, моя урядова діяльність, слава богу, кінчається. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але мені приємна ця брутальність сучасних переможців. Я радий іменно такому кінцеві: він очищає мої невірні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної. Я гордий з того, що Капітал зробив мені честь, причисливши мене до тих, з якими він не може вжитись".

5. Цінично-нахабний "акт".

Таким робом перший пункт умов (без виконання якого французи й балакати далі не хотіли) було досягнуто.

Цим було викинено, "вигнано" ідейні намагання української демократії до творення своєї суто національної, дійсно народньої, селянсько-робітничої державности.

Знову верталась державність "як у людей", з усіми "людськими" основами її. Правда, вона фактично була вже з самого вступу Директорії в Київ. Знищення буржуазної державности було тільки в декларації Директорії, та в статтях деяких партійних газет; в дійсності ж, у реальному життю ота хуторянсько-панська державність, за яку було вигнано народом Ц. Раду з України, й тепер так само "творилась". Тільки тепер "творилась" з тою ріжницею, що за це взяли найгірші елементи національної дрібної буржуазії, що це "творіння" набрало такого хаотичного, безглузлого й дикого характеру, що не тільки обиватель одурів, але й самі "творці" того хаосу й безглуздя. Хуторянсько-панська державність Ц. Ради загубила тепер ту відносну демократичність, яка в неї все ж таки була, й набрала мілітарно-самодержавного характеру.

І через те, власне, так легко й було одмовитись від своїх декларацій, що вони були тільки деклараціями. І постанова Директорії з 11 лютого (після мого виходу) звучить уже так:

"Директорія Української Народньої Республіки ухвалила: висловити свою згоду на прийняття в принципі тих умов, які було висунуено з обох сторін і спільно обмірковано на тих нарадах.

Для вручення Командуванню Союзних військ відповідної декларації, а також для детального й остаточного складення, написання і підпису умов взаємної згоди вирядити в Одесу відпоручників Директорії У. Н. Р. з належними уповноваженнями".

І от тут до речі згадати ще про одну подробицю, надзвичайно цікаву для характеристики й антантських джентельменів і української "революційної" влади.

Ведучи переговори з французами, виробляючи (в Одесі й Бірзулі) умови з ними, українська влада й демократія одною з своїх умов ставили, щоб союзне командування видало від себе акт, в якому було б зазначено їхнє відношення до Укр. Нар. Республіки, до її державности, й заявлено про невтручання у внутрішні справи України. З свого боку українська влада з'обов'язувалась також видати акт, в якому мала прохати Антанту "помогти" Україні фінансово, економічно, мілітарно й навіть адміністративно (дати "інструкторів" у міністерства!).

Але французи згожувались видати свій акт тільки після того, як буде "вигнано" Винниченка й Чеховського й прийнято в принципі інші пункти умов.

Отже "вигнано" й прийнято.

Тоді з'являється французський "акт".

От він у всьому своєму цинізмі й нахабстві:

Ставка 7 лютого 1919.

Перша ґрупа дівізії

Штаб ґенеральний

3-є бюро.

№ 6867/3

Загальний наказ № 28.

Ґенерал д'Ансельм прийняв, починаючи від 15 січня 1919, командування арміями полудневої Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

Франція й союзники не забули змагань, які Росія зробила на початку війни й зараз вони прийшли в Росію, щоб дати всім благонадійним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни.

Для підтверження:

Полковник Фрейденберг, Начальник ґенерального Штабу (Підпис)

Ґенерал д'Ансельм, командуючий силами союзників Полудневої Росії. (Підпис)

Печать: (Східна армія, перша група дивізій. Генерал командуючий).

Оце весь "акт".

Більшого глуму, здається, не можна було придумати, ніж цей "акт", який, напевно, писалося в компанії всяких Гришиних-Алмазових, з реготом, глумом і лайками.

6. Два моменти.

Але Директорія після зачіпання цього "акту" на засіданню 11 лютого все ж таки винесла свою постанову прийняти умови, послати в Одесу своїх відпоручників і з свого боку видати теж акт.

І от тут цікаво зрівняти два моменти в відношенню Директорії до антантського імперіалізму.

Перший момент був тоді, коли Директорія стояла в Фастові, коли до неї стікалися маси революційного селянства й робітництва, коли за спиною її стояв зхвильований, готовий до боротьби народ, коли всі революційні, живі, активні елементи з довіррям і ентузіазмом вітали владу революційної Директорії.

Тоді так само з Одеси й Румунії французик Еміль Ено виставляв нам такі самі домагання, як і д'Ансельм, той панок так само вимагав од нас покірности, визволення гетьмансько-німецьких діячів, так само називав нас "бандитами", так само складав свої заяви від антантських Урядів з Гришиними-Алмазовими.

І тоді Директорія в своїй ноті "до демократій усіх націй світу й до демократій держав Антанти зокрема" 27 листопада 1918 року, коротко виклавши причини революції проти гетьманщини, її характер, її сили, змагання, говорила так:

Одначе цей справедливий, неминучий рух народній натикається на опір з боку держав Антанти. Устами свого посла Еміля Ено французський Уряд категорично заявляє, що збройною силою буде підтримувати гетьмана Скоропадського й усю його урядову систему необмеженої монархії.

Пан Еміль Ено обзиває всю українську демократію "бандою бунтарів" і грозиться силою французького багнета привести український народ до слухняности злочинцеві Скоропадському.

Од імени всіх соціалістичних і демократичних партій українського народу Директорія Укр. Нар. Республіки звертається до всіх народів світу, до найкращих частин їхніх демократій з запитанням:

На підставі якого права французський Уряд втручається у внутрішнє життя Української Держави?

В ім'я чого уряди держав Антанти тепер одмовляються признати той республіканський Уряд України, який до приходу большевиків а потім німців на Україну держави Антанти признавали законним, що й зазначили тоді певними актами міжнароднього характеру?

Через що й в ім'я чого тепер уряди держав Антанти грозяться збройною силою підтримувати буржуазно-поміщицьку реакцію на Україні в особі монарха Гетьмана Скоропадського й його Уряду, заведених на Україні германським імперіалізмом?

... Виступаючи перед усім світом з протестом проти насильства, яке наміряються вчинити знов

над українським народом держави Антанти, українська демократія заявляє, що буде боротись до останнього чоловіка в своїх рядах за соціальні й демократичні права трудового українського народу та за ту національно-державну форму свого існування, яку визначив і визначить сам український народ".

Так говорила Директорія в листопаді 1917 року, так вона реагувала на "акти" Антанти й її втручання.

І подивімося тепер, як вона говорила в лютому 1919, вигнана у Київа тими самими "революційними масами, які давали їй і власну гідність, і гордість, і силу боротись дійсно, протії всіх своїх ворогів.

У відповідь на "акт" д'Ансельма, прийнявши всі його умови, (що мали на меті те саме, що мав і Ено, се-б-то оборону буржуазно-поміщицької реакції й "єдиної, неделімої"), Директорія видає свою ноту, яка починається так:

"Правительство Української Республіки, (слова "Народньої" чогось уже нема! — Автор.) в особі Директорії, одержавши відозву від Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в особі Верховного Військового командування на Україні (се-б-то отой "Загальний наказ № 28". — Автор.) щасливо тим, що може увійти в порозуміння з представниками Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в справі допомоги Україні усунути навалу руського большевизму й припинити большевизм на Українській території, який виник під впливом російського большевизму та спільної боротьби разом з другими державами проти большевизму до перемоги". (Відповідальність за стіль і мову цього акту лежить на авторах його. — Автор.)

Далі розповідається історія національного укр. руху, але так; недостойно, так угодливо перед союзниками, з такими вибаченнями перед ними й перед Тимчасовим Російським Правительством, так до того брехливо, що, мабуть, самим д'Ансельмам і Гришиним-Алмазовим гидко було читати.

Наприклад:

"Правительство Центральної Ради намагалось всіма силами порозумітися з Тимчасовим Російським Правительством у справі затримання розкладу Держави для спільного відновлення фронту, взявши виключно на себе активну оборону бувшого Румунського та Південно Західного фронту, а також готово було одкласти вирішення своєї долі до скінчення війни".

Яка сервілістична, дурна неправда! До того, мовляв, ми були смирними, слухняними, так дорожили "спільною" неділимою Державою, що готові були самі тримати всі фронти й ждати до кінця війни вирішення своєї долі.

Але нам, мовляв, не дало подождати того "вирішення своєї долі" саме Тимчасове Правительство й особливо большевики.

"Руські большевики з перших днів своєї влади зараз же розпочали свою злочинну роботу на Україні. Український народ це спостеріг і розпочав рішучу боротьбу з навалою руського большевизму. Але боротьба була нерівна й, знесилившись, ми втратили свою столицю Київ".

А "цим моментом скористувались віроломні німці" (точний вираз "акту"!) і посадили нам Гетьмана.

Національний Союз зробив повстання, скинув Гетьмана й тепер, мовляв, "ідеалом наших національних змагань є заховання нашої незалежності" в таких то й таких межах.

Не сьогоднішньою необхідністю, основною, конкретною задачею сучасного моменту національної політики, а "ідеалом"!

Що ж до соціально-політичної програми, то вся декларація Директорії, Трудовий Конгрес, його постанови, оголошення війни буржуазним пануючим клясам на Україні, все це, розуміється, було в цьому акті "вигнано як собак".

Всі закони й постанови Директорії та Ради Міністрів, прийняті, ухвалені, затвержені й навіть опубліковані касувалися. Навіть касувався земельний закон, так урочисто по затверженню "Верховною Владою" проголошений Міністром М. Шаповалом і так старанно ним проваджений уже в життя. В "акті" так про це говорилося:

"Одним з найбільших наших завдань є якнайскорше скликання Парламенту України, який скликається на підставі загального виборчого права" (навіть з обережності без "п'ятихвостики"! — Автор).

Значить, з Трудовим Конгресом і декларацією Директорії покінчено.

..."а також цим Парламентом мають бути забезпечені соціально-економічні реформи, серед яких на першому місці стоїть негайне переведення аграрної реформи й охорона труда"...

Яка ж ще аграрна реформа, коли вже був земельний закон?!

Отто-ж, значить, покінчено було й з аграрним законом. А які саме мали би бути ті "реформи", в якому дусі, то про це треба було б докладніше спитати Гришиних-Алмазових.

Після цих основних, програмових "ідеалів" "Висока Директорія" висловлювала (як то було наказано їй полковником Фрейденбергом і капітаном Ланжероном) свої "побажання" з приводу виставлених пунктів договору. А саме:

"Ми вручаємо державам Антанти та Сполученим Штатам оборону нашого законного права на всю флоту Чорного моря"...

Се-б-то вся флоту віддавалась у руки Гришиних-Алмазових.

Далі:

"... ми певні, що наші Високі Союзники допоможуть нам, як з боку технічного, так і в справі зміцнення нашої валюти на всесвітньому ринку".

Се-б-то, цим приймався пункт французських умов про контроль над українськими фінансами.

"Українське Правительство нині задоволено тим, що шляхетна Франція, одушевляючись ідеалами свободи, культури й права, вкупі з другими державами Антанти та Сполученими Штатами Північної Америки готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з большевизмом".

Одушевляючись ідеалами свободи, культури й права!

І нарешті:

"Користуючи з нагоди, звертаємось до французького народу та інших народів держав Антанти з закликом допомогти нам у справі остаточного визволення нашої української нації й відбудовання Української державности та її економічно-фінансових і політичних основ".

Цілковито та сама історія, що й у Ц. Ради: заклик до "народу", тільки тепер уже французького, а тоді було до німецького.

"Свій заклик ми опіраємо на традиційну повагу французького народу до права й справедливості й непохитно дотримання ним культурно-правних прав".

Пікантно особливо те, що французи вимагали, щоб іменно так було зазначено, що вони мовляв, французи, не так, як німці, прийшли й окупували чужу територію, а "спіраючись на традиційну повагу фр. народу до права й справедливості".

Реалізацію цих "ідеалів" і всього договору було доручено новому кабінетові міністрів, на чолі якого було поставлено С. Остапенка, головного й ретельного оборонця цього феноменального сервілізму.³⁰

Отже, коли прирівняти тепер цей договір. з договором, який оголошено було київськими комуністами, то не лишається вже ніякого сумніву, що, дійсно, того таємного договори було таки складено й підписано отаманами Трековим і Матвієвим. Тільки тут було трохи в інших виразах, не так отверто, але суть була та сама.

Другий пункт, наприклад, таємного договору вимагав скасування Директорії й передачі всієї влади коаліційному кабінетові. Тепер кабінет був не тільки коаліційний, а просто правий. І цікаво, що С. Остапенко, ("соціаліст-революціонер!"), беручи на себе формування кабінета, ставив категоричну умову "повноти влади" раді міністрів. Інакше не хотів навіть вступати в кабінет. Чи був С. Остапенко знайомий з тим таємним договором, чи французи приватно, не вводячи його в суть того договору, піддали йому цю ідею?

В кожному разі цей панок був слухняним, податливим і згодливим на все апаратом у руках одеської кумпанії. І дійсно, мав усю повноту влади (скільки її, розуміється, лишалось від отаманів). Наприклад, у справі арештованих гетьманських міністрів. Директорія два рази рішуче постановила цих людей не випускати, не зважаючи на всі настійні домагання французів.³¹ Вона поясняла, що ці люди наробили злочинств уголовного характеру, за які їх буде суджено. Але С. Остапенко тихенько, без ґвалту й без усяких постанов усіх тих злочинців.³² посадив у ваґони й одвіз у Одесу.

І таким способом з одного боку отаманщина, а з другого пятаковщина потягли знову бідну хуторянку, що не вміла шануватись, в "обійми" чужинецького, бруталного, ворожого й глузливого до неї імперіалізму. Кажуть, що історія не повторюється. Ні, коли повторюються причини, то повторюються й наслідки.

Останню, слабеньку, безнадійну спробу уникнути антантських обіймів, се-б-то, щоб таки помириться з совітською Росією, було зроблено 9 лютого. В цей час як раз надійшла телеґрама Совітського Рос. Уряду про те, що мирова укр. делеґація підписала договір і що ґрунт для порозуміння знайдено. Після телеґрами Пятаковського Уряду Директорією було послано радіо в Москву С. Мазуренкові з наказом покинути усякі переговори й вертатись на Україну. Але тепер вияснялось, що пятаковщина щось не так переказала. І голові Директорії В. Винниченкові та міністру закордонних справ В. Чеховському удалось добитись згоди Директорії не одкидати цієї пропозиції Рос. Сов. Уряду, а тільки вияснити, як треба розуміти пункт мирового договору про "признання совітської влади", — чи це мають бути трудові ради чи ради типу російських.

І С. Мазуренкові послано було другу телеґраму з наказом лишатись у Москві до вияснення цього пункту.

Це було постановлено 9-го, а 10-го ми обидва вже вийшли з Уряду. С. Мазуренко ждав-ждав

нових розпоряджень і не діждався, — нова влада найменше думала про мир з Східною Росією. А коли С. Мазуренкові, нарешті, вдалося пропхнути свого кур'єра до Директорії, то новий голова її С. Петлюра з лайкою прогнав його, не прийнявши навіть доповіді голови місії, мандат якому був за підписом і "Головного Отамана".

От такі були два моменти в зносинах Директорії з антантським імперіалізмом. Один — тоді, як Директорія спіралась на революційні трудові маси, а другий — коли ті маси вигнали її з України.

7. Нічого, крім "Загального Наказу № 28".

Отже з українського боку було зроблено все, чого вимагали французи. І дескредітовано себе, й ще більше підірвано довіря в революційних елементах, і обпльовано себе, й понижено.

Що ж за це все дістала українська влада?

"Загальний Наказ № 28".

І більш нічого. Навіть слова "Україна" не було згадано ні в одному публичному виступі французів. З самого ж початку було глузливо, цинічно обманено.

Так само ніякої технічної допомоги дано не було.

Та й не трудно зрозуміти через що саме.

По внутрішньому договору Антанта розділила всю бувшу Росію на "зони впливу". Так, наприклад, прибалтійський край був у зоні впливу Англії; Кавказ, Дон так само Англії; Сибір — головним чином зона, Америки й Японії. Зона ж впливу Франції була Польща й Україна з включенням Донецького району.

Отже "вплив", — инчими словами, все розпорядження долею України, — було віддано в руки Франції. Франція, будучи державою переважно фінансового, лихварського капіталу, за час франко-російського альянсу вклала в Росії декілька десятків мільярдів франків. Ці гроші, натурально, вона хотіла дістати назад і дістати з добрим процентом, бо лихвар мусить "заробляти". Хто мав вернути їй ці гроші й проценти? Вся Росія чи сама Великоросія? Розуміється, бувші частини всієї Росії охоче взяли б на себе свої частини боргу (що й заявлялось як Україною так і инчими новими державами). Але, само собою, для Великоросії це було би дуже не вигідно, — адже на неї лягла би найбільша доля того боргу, а Великоросія сама, по собі не є така багата, щоб легко могла винести навіть свою частину виплати, бо головніша частина її державних доходів ішла як раз з "україн", а переважно з України.

І, натурально, Великоросія могла заявити Франції, що при поділі Росії вона не може ручатись за виплату боргу.

Це — один бік справи. Другий бік той, що Франція не мала ніякого матеріального інтересу (цього єдиного мотиву всіх "шляхетних" капіталістичних держав) в поділі Росії, в обороні самостійності України. Краще мати своїм довжником якусь одну сильну, централізовану, платежоздатну одиницю, вже відому, певну, ніж десяток дрібних, невідомих, непевних. А особливо яка рація лихварській, імперіалістичній Франції обстоювати державність української нації, тої нації, яка не мала буржуазії, того безпосереднього контрагента, у яким треба робити "інтерес"? В ім'я "традиційної любові французів до права й справедливості"? Ну, це байка для отаманів із Директорії.

Третій же бік був той, що велика, сильна Росія була потрібна капіталістичній Франції проти

Германії. Не зважаючи на перемогу... Америки над Германією, на те, що німецький імперіалізм було порядно здушено, Франція не могла почувати себе цілком спокійно, маючи такого впертого, життєздатного сусіду, як німецький народ. Знаючи, що німецький імперіалізм оклигає колись, набере сил, знаючи, що він буде кохати в собі ідею лютого, реваншу, а для цього шукатиме собі союзників, стара процентщиця Франція мусіла себе якимось забезпечити з цього боку. От через що, наприклад, була така гаряча, "шляхетна" любов Франції до Польщі. Польща повинна була бути невеликим, але злим кулаком Франції над Германією. З цієї ж причини Франції конче необхідно було мати велику Росію на своєму боці й проти Германії. Отже й з цього погляду Франція не могла бути за поділ Росії. А особливо за самостійність України, тої України, яка заключала берестейський мир з німцями, яку німці "піддержували", яка могла навіть увійти в союз з Німеччиною й стати ворогом Франції.

От у цьому був корінь того "шляхетного" поведження французських представників з українською владою. І, розуміється, було би безглуздя з їхнього боку давати якусь поміч українській державності та її владі.

Цим і пояснюється те, що як Остапенко ні підлещувався, як ні розстилався рядюжечкою перед одеською кумпанією, нічого крім "Загального Наказу № 28" за те українці не мали.

РОЗДІЛ ХІ. ПЕРІОД МІЖ ВІННИЦЕЮ Й КАМ'ЯНЦЕМ

1. Перемоги отаманщини наліво й направо.

А тим часом большевики, занявши Київ і укріпившись, стали посуватись далі й через кілька тижнів бідна українська дрібно-буржуазна демократія тікала за отаманщиною з "столиці" Вінниці.

Отаманщина тепер уже цілковито викреслилась, "опреділилась". Головний Отаман уже був і головою Директорії, "Верховної Влади", отже вся й військова, й політична влада цілком стала отаманською. "Соціалістичні" партії було одсунено зовсім на бік і навіть цієї слабенької гальми не було вже для отаманської безпардонної "колесниці".

Це, натурально, не сприяло побільшенню опорних проти большевиків сил і ті українські невеличкі військові частини, що ще лишались в отаманщини, мусіли уступати большевикам пункт за пунктом.

З Вінниці "влада" розбіглась на всі боки, — частина в Кам'янець, частина в Галичину, частина в Рівне, куди малося перенести "столицю".

В цей момент ліва частина української демократії на чолі з бувшими міністрами В. Чеховським, М. Ткаченком і О. Жуковським, бачучи безлад і безсилля отаманської влади, бачучи всю безплідність і шкодливість союзу з Антантою, зробила спробу направити політику в інчий бік, у бік порозуміння з большевиками й з'єднання з революційними елементами широких мас. З цією метою цією групою в Кам'янці було складено "Комітет спасіння Республіки", який став на ґрунт радянської влади.

Але цю спробу було зразу ж задушено отаманщиною. З українськими соціалістами отаманщина мала силу битися. "Комітет спасіння Республіки", виникнувши ad hoc, не підготував наперед сил, маючи за собою невеличкий військовий відділ під командою Жуковського, не зміг опіратися переважній силі отаманського війська. Деяких членів Комітета спасіння Республіки було арештовано й трохи-трохи не розстріляно отаманцем Хомадовським. Коли б не втрутились

партії й не поставили вимогу увільнення, то цих відомих політичних діячів України було би вбито.

Так урятувавши себе зліва, отаманщина перебігла до Рівного. Остапенко, виявивши повну нездатність в урядуванні, а головне не досягнувши нічого в союзників, мусів податися з усім своїм кабінетом до дімісії, що й було зроблено ним в перших числах марта.

Міністерської влади не стало. Отаманщина, розуміючи, що правим курсом вона зовсім себе знесилює й одпихає навіть український демократичний елемент, рішила знову скласти "соціалістичний" кабінет, запропонувавши есдекам і есерам вернутися до "керування" державними справами. Ці партії згодились і було сформовано у Рівному (в початку квітня) новий кабінет міністрів на чолі з с-д. Б. Мартосом.³³

Партії поставили умову свого вступу в Уряд передачу всієї законодавчої ініціативи з Директорії до кабінета міністрів. Отаманщина на це згодилась, знаючи з досвіду, що закони й усякі декларації одне, а фактична влада — друге. Фактична влада лишалась собі в її руках, а паперові закони міністрів могли тільки служити для заспокоювання невдоволення отаманською реальною "політикою". І що "демократичніші" будуть ті закони, то краще служитимуть цій цілі.

Крім того цими партіями було поставлено вимогу виступу з Директорії двох її членів П. Андрієвського й Ф. Швеця. Але цей виступ повинні були перевести самі партії, одкликавши цих членів. П. Андрієвський, "соціаліст-самостійник", людина цілком правого напрямку, занадто вже компромітував "Верховну Владу". Ф. Швець також, на думку тих партій, не відповідав своїми якостями своїй "високій" посаді. Але обидва ці члени не схотіли виступити й лишилися в Директорії, не зважаючи на постанову урядових партій.

Крім того П. Андрієвський запротестував проти складання кабінета міністрів меньшістю Директорії, С. Петлюрою й А. Макаренком. ("Більшість" сиділа в Станіславові: П. Андрієвський, Ф. Швець і др. Петрушевич. Др. Петрушевич увійшов у склад Директорії, яко представник Галичини). Але "меньшість" викликала до Рівного Ф. Швеця й таким чином стала "більшістю".

Тоді П. Андрієвський зробив заяву, що він не може погодитись з таким насильством та незаконністю й виступає з Директорії. Цим скористувались і викресили його з складу "Верховної Влади", (хоч він потім цю заяву взяв назад і вважав себе членом Директорії).

Невдоволення правих ще збільшилось і вони постановили зробити "переворот". Для цієї мети було використано відомого "національного героя", отамана Оскілка. Це був собі досить енергійний і здібний молодий хлопець, який під час повстання визначився деякими успіхами в боротьбі з гетьманцями. З прапорщика чи поручика він став "отаманом". Це закрутило йому голову. Вся ж система отаманського режиму, безконтрольність і безвідповідальність, зробила його маленьким сатрапом на своєму участкові. Він не слухався ніяких наказів ні військового міністра, ні "головного отамана", ні Директорії. От самостійники й рішили спертися на цього "героя". Спочатку він тільки "одкрив фронт" большевикам, щоб тим налякати уряд. А коли це не допомогло, силою захопив "столицю" Рівне й арештував майже все Правительство (крім Директорії, яка була не в Рівному, а в Здолбунові).

Але успіх був короткий: у "головного отамана" знайшлося трохи більше війська й "просто-отамана" Оскілка було вбито з Рівного. Він з частиною своєї кумпанії втік у Польщу, захопивши з десяток мільйонів рублів. Цим і кінчилась "Оскілковщина" (квітень 1919).

2. Вагонний циганський табор.

Але незабаром і "головний отаман" з своїм урядом мусів тікати з Рівного, бо большевики,

скористувавшись гризньою отаманів, почали займати покинуті пункти й підступати вже до "столиці" (початок мая).

І знов пішло "вагонне" животіння, блукання по станціях, містечках, без притулку, без ладу, без війська, без території й з ворогами з усіх боків. Бували моменти, коли під владою українського отамансько-"соціалістичного" Уряду було кілька верст залізниці, занятої урядовими вагонами, в яких жило правительство, партії, урядовці й "військо". Щось подібне до циганського табору.

В цей час я на підставі оповідань "самовидців" так записав у своїх записках цей період отаманщини:

"Безладдя, дезорґанізація, розгубленість, деморалізація. Директорія живе в вагонах, круг яких купи нечистот, сміття, бруду. Міністри сваряться, гризуться, скаржаться, арештовують одне одного. Війська нема, тільки самі штаби та отамани на чолі з "Головним Отаманом" — "балериною". Цей смішний і шкодливий для всього нашого руху чоловік не зважа ні на що й поки є хоч ступінь території та два-три чоловіки, перед якими він може ґраціозно позувати, він почуває себе в акції. Прочитав я в завезеній ґазетці одну його телеґраму-"рескрипт", — і взяв мене й сміх, і огида. Тон телеґрами самодержавний, набундючений, зовсім гетьманський: "моє й усіх вірних синів України серце сповнилось радостью..."

Крім хаосу, безпорадности та безсудности й безконтрольности великих і малих сатрапів нема ніякого ні політичного, ні економічного, ні взагалі ніякого орґанізованого життя.

Та й нема де йому бути, бо вся ж Україна під совітською владою, під Директорією тільки два-три повіти вбогої Волині, по якій соваються оті нещасні купки козаків. А балерина кощунственно вихиляється перед тілом вимученої України, робить ручкою до нещасних, обідраних оборонців — недобитків, прибірає фельдмаршальські пози перед винищеними, перетомленими людьми й само-милується...

Дійсно, хочеться лютого, безжалісного, пекучого большевизму, щоб розшпурляти й випалити ці купки засмерділих людей, це сміття, тупе самовдоволення, самодурство, все те, що зветься отаманською владою...

Вони (деякі партії) тепер проповідують "трудові ради", ті ради, проти яких так уперто, тупо зі мною змагались увесь час. Пізно. Нікому тепер це непотрібно. Та й нема де їх заводити. Не в вагонах же, цій єдиній території "Верховної Влади".

3. Другий простий "національний герой" проти головного "національного героя".

Становище було вже майже безнадійне.

Але тут несподівано з'явилася підмога. З Румунії почав надходити ешалон за ешалоном "запорожський корпус", що під час повстання був одтиснений па румунську територію й інтернований там румунським Урядом. Після багатьох заходів українського посольствам Румунії удалося вирвати в румунів дозвіл на виїзд цього корпусу. Румуни, розуміється, обірали його до ниточки й без зброї, майже голих випускали з своїх "дружних" обіймів.

Але в Галичині, кудю вони вертались, "запорожців" так-сяк озброювали й вони переправлялись до свого Уряду. Уряд же, діставши цю підмогу, зібрав рештки старого війська й став пробиватись на Кам'янець-Подільський з метою заняти той куток і звідти розгортати свою територію. Це йому вдалося й місяця через півтора по виступі з Рівного в руках української влади була нова "столиця" Кам'янець (20 червня).

Але тут варто згадати ще про один замах на "переворот". Претендентом на владу виступив, розуміється, також отаман. Та й не аби який, а "майже головний національний герой", знаменитий Балбачан. Випроважений під почесним караулом головним отаманом у Галичину, цей злочинець знайшов собі теплий і сердечний притулок у галицького уряду, Державного Секретаріату. Реакційність Балбачана цілком відповідала напряму галицьких керуючих політиків і вони доручили цьому "герою" формувати військо з українців-наддніпрянців. Балбачан цим скористувався й почав вести відповідну до своїх поглядів і намірів агітацію серед ешалонів "запорожського корпусу", що в цей час прибували з Румунії. Йому ретельно допомагала друга частина оскілковців-самостійників на чолі з П. Андрієвським, яка сховалась під покровом Державного Секретаріату в Галичині.

Але цікаве відношення отаманської влади до цього індивіда. С. Петлюра знаючи, що це за суб'єкт, знаючи, яку страшенну шкоду зробив цей "отаман" для української революції й державности, замість того, щоб судити й покарати його, бере його знов до себе на службу й призначає його головою місії по переправці полонених.

Балбачан, розуміється, такою мізерною посадою не задовольнився, але для конспірації згодився прийняти її.

Коли-ж, на його думку, настав слушний момент, він рішуче виступив з ширшими планами, а саме: захопити всю владу, арештувати "головного отамана" з його урядом, самого себе проголосити "найголовнішим" отаманом і утворити собі свій уряд усе з тих же самостійників і нещасних есефів, якими кожна українська влада латає свої "задні", невидні місця.

І от 9 червня цей "герой" учинив "переворот", се-б-то явився в штаб запорожського корпусу, що стояв тоді в Проскуріві, й заявив начальнику того корпусу, що його, Балбачана, призначено Головним Отаманом за отамана корпусу. Коли начальник корпусу не повірив і став домагатись письменого посвідчення, Балбачан прогнав його (з ним був невеличкий відділ його прихильників). Начальник корпусу втік і доніс "Головному Отаманові" С. Петлюрі в Чорний Острів, де стояла "Верховна Влада", про "переворот".

Тоді вночі в Проскурів було вислано агентів отаманської контррозвідки, які тихенько арештували Балбачана й привезли в Чорний Острів. Аж тоді його дали під суд і 24 червня розстріляли.

Розстріляли тоді, коли цей просто-"національний герой" зробив замах на владу головного "національного героя". Коли ж він робив замах й злочинства супроти революції, коли зробив державну зраду, коли поров різками українських селян, тоді головний "національний герой" не тільки не розстрілював його, а дав йому в Києві, а, потім і в Галичині повну волю ходити й робити все, що тому злочинцеві хотілось.

РОЗДІЛ XII.

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ НА УКРАЇНІ

1. Шлях до хліба й вугілля пробито.

Діставши силою обуреного балбачанівщиною та петлюрівщиною українського селянства та робітництва владу майже на всій українській території, російські комуністи тим самим дістали повну волю й змогу розвивати революцію на Україні й творити основи нового ладу.

Можливості вони мали величезні. За них була вся сільська голота, весь мійський пролетаріат, за них були українські військові частини, що перейшли на їх бік через політику отаманщини

(таращанська дівізія, повстанські частини Григор'єва й т. п.), за них були навіть дрібноміщанські елементи міст, як хвалився голова радянського Уряду Х. Раковський. Отже лишалося тільки використати цей настрій, зрозуміти складові чинники революції, згармонізувати їх, збити в однолиту силу й розвивати в відповідному напрямі далі.

Але російським націоналістам-комуністам як раз забракло найголовнішого: розуміння української революції. Так само, як і в перший свій прихід на Україну, вони й тепер з'їгнорували місцеві умови життя, підвели весь рух під руську мірку й відповідно до того стали впихати життя в свої рямці. Пхали до того, що рямці луснули й довелося тікати від хвиль життя, що полилося через ті вузькі й калікуваті рямці.

Основною хибою й помилкою руських комуністів була їхня націоналістична, імперіалістична політика, — пятаковщина.

Все, чого боялася Директорія й про що була полеміка між нею й Радою Народніх Комісарів по радіо, все те здійснювалось з захопленням влади руськими комуністами до літери.

Насамперед, Директорія казала, що Російський Совітський Уряд у своїх економічних, матеріальних інтересах хоче знищити українську державність, хоче зробити з України свою колонію, хоче безконтрольно й без компенсації користуватись її добром. Через це він хоче всю владу віддати одній частині робітництва й то переважно складеній з зайшлих елементів.

Н. Комісар закордонних справ Чічерін, пригадаймо собі, дуже тими закидами обурювався й казав, що ніяких замахів на укр. державність у них немає, що совітська влада є влада революційного пролетаріата й незаможного селянства, що взагалі російський совітський уряд ніякої участі в боротьбі проти Директорії не бере й ніяких своїх військ не посилає на українську територію, що вся справа боротьби є справою українського селянства й робітництва.

Що до участі російських совітських військ, то я вже вище показав, що заперечення комісара Чічеріна цілковито розходилося з дійсністю. "Правда" ж, орган Центр. Комітету Російської комуністичної Партії, такими недвозначними словами це підтвержувала: "В тяжкій і кривавій боротьбі вона (червона армія) пробила шлях до хліба, бо вона взяла Україну. Вона проклала шлях до вугілля, бо вернула робітничій клясі три четвертини Донецького басейну".

Як раз слово в слово те, що казала Директорія, а саме: "Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих "большевицьких совітів" захопити багату хлібом, вугіллям та инчими продуктами Україну, а також зробити її своєю колонією, якою вона була майже три століття під владою російських імперіалістів".

Отже участь російського совітського Уряду в завойованню України не підлягає сумніву. Мета також ясна: хліб і вугіль.

2. Надзвичайна аналогія "або" заповіт цариці Катерини.

Але щоб мати вільну руку в користуванні цим хлібом і вугіллям, треба мати на Україні свою владу. Та не тільки соціально свою, але й національно. Треба весь державний і господарський механізм України зробити своїм.

І цілком натурально, що Український Совітський Уряд наставляється свій, з своїх агентів. Головою Уряду призначається Х. Раковський, член російського уряду, бувший голова мирової російської комісії на Україні під час гетьманщини. Инчими членами українського уряду призначаються також у переважній більшості члени російського уряду або руської комуністичної партії. Таким чином урядова державна машина забезпечена-вона буде цілком

своєю, слухняною й безконтрольною. Шлях до хліба й вулліля не тільки пробито але й уможено.

А щоб уже не було ніяких навіть формальних перешкод, то цим урядом, ніким не вибраним, призначеним Москвою, без згоди й санкції українського робітництва й селянства касується державна суверенність і незалежність України й декларується федерація з Росією.

Таким чином перший пункт наміченої Директорією діяльності російського Уряду на Україні було блискуче й точно виконано. "Все це вирішає наперед об'єднання української республіки з Світською Росією на засадах соціалістичної федерації, форми якої буде встановлено повноважним 3 всеукраїнським з'їздом рад". (Декларація Тимчасового Робітничо-Селянського Правительства України 14 лютого 1919 року).

Се-б-то Російський Соціалістичний Уряд почав тим, чим кінчив російський гетьмансько-чорносотенний: "федерацією".

Мало того: вся картина національної політики руських націоналістів-соціалістів у всіх своїх методах і навіть аргументах до того подібна до бувшої політики руської буржуазії й чорносотенства на Україні, що навіть сміх бере, коли зрівнюєш.

Почнемо це цікаве порівняння згори до низу.

Руська буржуазія, захопивши владу за допомогою чужої сили, (німецького війська), не сміючи виступити проти неї, спочатку урочисто признає самостійність, суверенність української держави, "вплоть до отделенія". Потім, коли обставини міняються, коли являється змога цю суверенність розтоптати й одшпурнути ногою, руська буржуазія моментально це робить і проголошує "федерацію".

Руські соціалісти, не маючи змоги побороти ту саму ворожу силу, що підтримувала суверенність України, признають її незалежність і самостійність, (після того, як за першого свого наступу були скасували її). Обставини міняються, суверенність стає на перешкоді й одкидається ногою: з'являється так само "федерація".

Як же принаймні розумілася руською реакцією й руським комунізмом та "федерація"? Які норми й засади було вироблено тими, хто проголошував федерацію? В якому відношенню мала стояти Україна до Росії? Чим забезпечувались федеративні права одного й другого організму?

Про це нічого не було сказано ні реакцією, ні комунізмом. І тою й другим було тільки декларовано принцип федерації, в дійсності ж провадився принцип "єдиної-неделімої", провадився собі без усяких норм і засад, як за добрих старих часів царизму.

Отже в принципі їхної "федерації" також ніякої різниці не було.

Підемо далі.

Є "федерація". Чудесно. Припускається, значить, що одне державне тіло (Україна) через якісь причини й умови не може цілковито злитися з другим державним тілом (Росією) і повинно мати якусь свою окрему конструкцію. Ця окремішність виявляється в формі окремого Уряду й усього державно-урядового апарату.

Що ж мало бути основою цієї хоча би "федеративної" окремішності?

І руська реакційна буржуазія, й руський комунізм, проголошуючи суверенність України, в

основу цього проголошення клали "право самоозначення націй" "вплоть до отделенія". Се-б-то, носієм української суверенної державности признавалася українська нація. І суверенність та була з погляду тих і других необхідна в інтересах цієї нації.

Добре. Суверенність міняється на "федерацію". Хай так. Але треба думати, що й ця форма державности визнається через те, що українська нація є окремий організм, одмінний від Росії якимись своїми якостями, з яких найпершою має бути одмінна національність цього організму.

Здається, теоретично, це так. І заяви як руського чорносотенства, так і руського комунізма немов би це підтвержували.

Але коли приходило до життя, то й у того й у другого виходило "якесь" чудне змішування в одну купу двох національностей і та купа "через щось" і в реакції й у комунізма прибирала один кольор: руський.

І мимоволі згадується тут один наказ Катерини II, який став немов заповітом усіх руських урядів.

Ось він:

"Секретна інструкція Катерини II до князя А. М. Вяземського, президента сенату, міністра юстиції й т. п. 1764 рік.

"(Треба [документ цей. Автор] знищити.)

"Думка, що вони (малороси) є нація абсолютно відмінна від нашої, є аморальна... Боріться з їхніми фальшивими, непристойними республіканськими ідеями.

"Малоросія, Лівонія й Фінляндія суть провінції, які управляються своїми власними законами, що були їм забезпечені; було б дуже нетактовним скасувати їх усі відразу; було б більш ніж помилкою, я сказала б справжньою глупотою, називати їх чужинцями й поводитись з ними як з такими... треба примусити їх самим делікатним способом зрусифікуватись".

("Архів Сенату" т. 102 ст. 406.)

І от цей заповіт ретельно, в подробицях зовсім не "делікатно" переводився в життя. Але підемо далі в порівнянні цих "делікатних способів" двох соціально — протилежних урядів.

Буржуазна реакція, захопивши владу, складає Уряд української напівмонархичної держави й якимсь дивом цей Уряд виходить не українським, а руським.

Захопивши владу, руські соціалісти складають Уряд української соціалістичної Республіки й знов так само "через щось" він виходить не українським, а руським.

Склавши руський уряд, реакційна буржуазія, розуміється, не може провадити державної роботи на українській мові. Через те українська мова, як мова української держави, касується і заводиться "рівноправність" двох мов — руської й української. Фактично ж заводиться мова руська, нею провадиться все діловодство, нею говорить увесь уряд, українська ж висміюється й називається "собачою".

Те саме робить руський совітський Уряд української Республіки. Точнісенько те саме. Ось декільки прикладів.

Комісар головної військової санітарної Управи пише листа (№ 3453, 10 лютого) до Комісара Головного Інтендантського Управління. Пише на мові української держави, се-б-то по українськи. Ад'ютант Начальника ґарнізона м. Київа кладе на цьому листі таку резолюцію:

"Комисару. Въ советской Россіи пишутъ только русскимъ языкомъ, расходовать народныя деньги не разрешаются для найма переводчиковъ. Прошу писать по русски. Адъютантъ (Підпис)".

А от також досить недвозначний зразок "рівноправности":

"Изъ Харькова № 1077, 30, 18, 17, 24.

Циркулярно.

Завгубпочтель Харьковъ, Кіевъ, Екатеринославъ, Полтава, Черниговъ и Испот Харьковъ, Кіевъ.

Предлагаю дать распоряженія соответствующимъ учрежденіямъ, чтобы все делопроизводство и служебныя сношенія велись исключительно на русскомъ языке.

№ 1362. Завпотель Украины Кролевецкій".

Наводити всі приклади це значить скласти цілий том подібних розпоряджень.

Та чого треба кращого: голова українського Совітського Уряду робить свою декларацію в Раді робітничих депутатів (13 лютого) і заявляє: "Декретування української мови яко мови державної є реакційним заходом. Кому це потрібно? Тій імпровізованій інтелігенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною?"

І тут же приводить лист якогось українця селянина, в якому селянин признає себе руським. На підставі цього непереможного аргументу заведення української мови яко державної вважається реакційним учинком, або, як казала імператриця Катерина, "аморальним".

А в додаток пренаївно й прецінично заявляється: от же я, мовляв, голова українського уряду, а по українськи ні слова не вмію й сам є румунський інтернаціоналіст.

Але, очевидно, не покладаючи багато надій на добровільне признання з боку українців такої "рівноправности", "українським" урядом видається наказ, на підставі якого отим ад'ютантам і завпотелям дається право винних у веденню національної агітації арештовувати й карати 5 роками тюрми, а за агітацію в військах і на фронтах — розстрілом.

Треба признатись, що руська реакційна буржуазія при гетьманщині ще не встигла так виразно поставити питання мови й так поважно "обґрунтувати" його, як це зробили руські соціалісти.

В питанню про школу, натурально, теж ніякої ріжниці в Уряду Раковського з Урядом Лизогуба та Гербеля не було: "рівноправність" мов, або як скаже саме населення, — українська чи руська.

А конкретно такий знаменний і характерний факт.

Проголосивши "федерацію" й "рівпоправність" школи, гетьмансько-руська добровольча офіцерня виганяє Український Державний Університет з його помешкання й робить собі з його казарми.

Теж саме робить червона армія. В початку березня 24-а авіаційна рота забирає будинок

Українського Університету для своїх потреб, не зважаючи ні на які протести й прохання студентів і адміністрації Університету.

Це в справі вищої школи, в центрі, в столиці. А що ж то за "рівноправність" на провінції була, можна собі уявити.

Отже аналогія між червоною й чорною "рівноправностями" — повнісенька.

Але ж чекайте: здається, з цього приводу Російський Совітський Уряд устами Нар. Комісара Чічеріна говорив колись щось дуже категоричне й рішуче. Здається, в радіотелеграфічній полеміці з Директорією він так казав:

"Нам далі відомо, що в цих закликах (Директорії) Совітська Росія обвинувачується в бажанню подавити самостійність українського народу, як національності. Це обвинувачення є брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Совітської Республіки не зазіхає ані трішки на самостійність України й що ще весною цього року ним було послано найгарячіше привітання самостійному Українському Совітському Уряду, який тоді сформувався".

Більше того, я скажу, — на мировій берестейській конференції Російський Совітський Уряд признав самостійність не тільки Совітської України, але й буржуазної.

Та що з того?

Директорія в деклараціях також заявляла боротьбу з буржуазним ладом. Та, очевидно, заяви й дійсність часом не сходяться одне з одним.

І чом же Уряд Рос. Сов. Фед. Соц. Республіки так само страшенно не обурився на своїх агентів, — Пятакова, Раковського й инчих, — коли вони так рішуче підтвердили "брутальний наклеп" Директорії, коли так недвозначно "подавили самостійність українського народу, як національності"?

Я вгадую відповідь, яку придумала б Рада Народніх Комісарів, коли б захотіла відповісти: Уряд Раковського висловлював тільки волю українського пролетаріата й трудового селянства. Коли б ці класи були зацікавлені в самостійности України, то вони, очевидно, запротестували б проти самовольної заяви пятаковщини й скасували б її. Коли б український пролетаріат і трудове селянство були зацікавлені розвитком своєї національності й забезпеченням усіх форм його, то вони, напевне, не згодились би з заявою голови свого Уряду, що признання їхньої мови в їхній державі є реакційність. Але ж вони не протестували, мовчали, значить, вони згожувались. А це знов значить, що Російський Совітський Уряд ні сном, ні духом тут не винен, — це воля самого українського народу. Адже в другій радіоноті Рос. Сов. Уряду ясно було сказано: "Тільки совітська форма влади, яка широко одчиняє дорогу самостійности робітництву та селянству, в стані забезпечити справжнє національне самоозначення трудового люду на Україні".

А совітську форму влади заведено, отже, значить, сам трудовий люд України от-так себе самоозначив. І знов таки й Рос. Сов. Уряд і його агенти, Пятаков і Раковський, тут ні при чому, а Директорія все брехала.

Це пояснення було би досить гладеньке, коли б не було тут одного маленького ґанжу, а саме: як-раз отої совітської форми влади й не було на Україні.

3. "Наклепи" Директорії.

Дійсно, радянська (совітська) форма влади як найкраще може забезпечити й соціальні й національні форми визволення трудового люду. Але вся суть як раз у тому, що знов справдився ще один "наклеп" Директорії, з приводу якого Рада Нар. Комісарів з великим обуренням писала:

"Ми одночасно повинні протестувати проти вашого намагання представити совітську владу на Україні, як диктатуру незначної кількості мійського пролетаріата, бо совітська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріат, але й усе трудове селянство".

І от ця "брехня" справдилась до літери. Ніякої радянської (совітської) влади на Україні не було заведено. Ніякої диктатури пролетаріату й трудового селянства не було встановлено.

Владу всю захопила незначна купка навіть не промислового робітництва, а купка людей з Російської Комуністичної Партії. Ця влада спіралась на військову збройну силу навезених з Росії руських полків червоної армії.

Рада Народної Комісарів у радіополеміці писала нам: "...український повстанський рух, який боровся за совітську владу на Україні, відбувався переважно по селах, у той час, як по містах мав місце страйковий рух".

Цілком справедливо. А тим часом цих селян од влади було цілком одсунено. Коли їхньою силою було здобуто владу, зараз же було навезено з Росії червоні війська, які головним чином зробились опорою тих людей, що стали при владі, а революційні маси села було одіпхнуто від творчої, активної участі в будівництві робітничо-селянської держави.

Єдиним представницьким органом влади на Україні була Київська Рада Робітничих депутатів. Перед цією Радою Уряд виступав, перед нею складав свої декларації, до її настроїв прислухався. В цьому органі було представлено тільки київське робітництво без усякої участі селянства. І то переважно те робітництво, яке зголошувалось до Руської Комуністичної Партії, а не те, яке стояло за совітську владу, не належачи до цієї Партії. Всім іншим партіям, що стояли за форму совітської влади, було уділено незначний, мізерний процент участі в цьому органі, особливо в Виконавчому Комітеті.

На місцях ніяких селянських рад не було. По селах і в повітах царювали комісари Російської Комуністичної Партії. Всі важніші органи урядування й посади в них було занято членами російської ком. партії, що масою наїхали з Росії. (Так само, як гетьманські "фаховці").

Всі інші соціалістичні партії весь час домагались організації радянської влади на місцях, протестували проти одволікання, кричали, нетерпеливились, загрожували. Нічого не помагало.

От, наприклад, одна з виписок з укр. газети, яка стояла на ґрунті совітської влади й яка переслідувалася отаманщиною за свій напрям ("Червоний Прапор", ч. 21):

"Селяне, які приїхали на губерніяльний з'їзд, розповідають, що в селах і в багатьох повітах зараз немає ніякої влади й, не маючи газет і відомостей про те, що робиться й що робити, вони сидять собі й ждуть поради.

Але час зараз такий, що в безвласттю довго не всидиш. Бо всякий, що має якусь зброю, зараз же себе проголошує владою й, не зважаючи на те, чи довго йому приходитьесь панувати, він так переколотить селян своїми вчинками, що останні нових заступників влади зустрічають уже з лопатами, вилами й іншою селянською зброєю. Самочинних владаторів тепер так розвелось, що вони прямо тероризували вже цілі села, грабуючи й нищучи реквізіціями й контрїбуціями все добро й господарство трудових селян.

Звичайно, такий стан назвати нормальним і корисним для радянської влади ні в якому разі не можна, але й виходу з нього не може бути до того часу, поки не будуть організовані ради на місцях, доки ці ради не візьмуть твердо владу в свої руки.

Поруч з цим негайно мусить бути переведено й об'єднання рад у повітові й губерніяльні центри, які вже візмуться за охорону ладу й спокою на території своєї влади за допомогою центрального уряду й головних сил.

Отже найневідкладнішим зараз є з усіх завдань утворення сільських, волосних, повітових і губерніяльних рад, які тільки й у силі щось зробити з тим бандитизмом, самочинством і грабіжництвом, які розвиваються в цей переходовий мент. І чим швидче переведено буде організацію рад на місцях, чим швидче місцеві адміністратори, коменданти й комісари перейдуть під відчотність рад — чим швидче радами на місцях організовано буде одряди доброї охорони, тим більше впливу матиме в цілому радянська влада й тим твердіша й роботоздатна вона буде в усіх галузях будівництва нового соціалістичного ладу.

Але з цією роботою не в силі справитися одна комуністична партія, а для цієї організаційної будівничої роботи мусить стати само робітництво села".

Цих рад не було утворено. Російська комуністична партія уперто уникала цього. Вона знала, що заведення справжньої радянської влади зразу спинить панування руської нації. Пятаковщина ж цього допустити не могла.

І надзвичайно цікаве з цього погляду таке явище. Коли пятаковщина була змушена одступити трохи з своєї диктатури й злегка хоч для форми наблизитись до справжньої диктатури пролетаріата й трудового селянства, як відразу дістала доброго ляпаса по своїй націоналістичній фізіономії.

В початку марта 1918 р. (в Харькові, а не в Києві) було скликано 3-й з'їзд рад робітничих і селянських депутатів. Пятаковщина зробила все, що могла, щоб цей з'їзд був як найслухняніший. А могла вона зробити багато, маючи в своїх руках усі урядові апарати й засоби.

Насамперед, це був з'їзд не рад, бо ніяких рад на місцях, особливо по селах, як сказано, не було. Просто робітництво, селянство й військо вибирали своїх представників на з'їзд. (Так само, як і на Трудовий Конгрес). При чому цікаво те, що від волости, (яка б кількість людности ні була у волости), вибірався один представник, від 10.000 робітників також один і від 1000 червоноармейців теж один. А до цього треба зауважити, що червона армія складалася в більшості з руських полків, привезених з Росії. Нарешті, треба взяти на увагу, що з усієї України могли вибори одбутися більш-менш нормально в трьох-чотирьох губерніях, та й то не скрізь.

Все це може дати уяву, який то мав бути з'їзд, на якому долю України мали рішати також курські й рязанські червоноармейці.

І не зважаючи на це, не зважаючи на всі заходи урядової руської ком. партії й усієї пятаковщини, 3-й з'їзд рад не тільки не ухвалив проголошеної Раковським "федерації", але настрої його був на диво пятаковців такий "реакційний", самостійницький, що можновладці не наслідились навіть поставити питання про федерацію. І з приводу міжнародніх відносин України з'їздом було винесено цілком справедливу постанову про необхідність світового союзу всіх соціалістичних республік.³⁴

Але ця постанова, розуміється, ані трішки не перешкажала диктатурі пятаковщини й на далі.

(Як не завадила вона Виконавчому Комітетові цього з'їзда, складеному, розуміється, з руських комуністів, декларовану федерацію перевести в договір з Російською Сов. Республікою [18 березня]). Так само на місцях самочинничали комісари, так само невеличка частина робітництва користувалася довірям влади й так само всі інші трудові класи даремно домагалися тої обіцяної Чічерінім форми совітської влади, яка, як він сам казав, "тільки й є в стані забезпечити справжнє національне самоозначення трудового люду на Україні".

4. Наївність мадярських комуністів.

І як наївно повинен виглядати такий епізод для того, хто був знайомий з національними відносинами на Україні.

По вибуху революції в Австрії й розпаді габсбургської монархії влада на Угорщині перейшла до рук буржуазної, "коаліційної" демократії. Але доведена до одчаю утисками й шматуванням переможниці Антанти, рятуючи свою територію від хапання сусідів, уряд Каролі добровільно й мирно передав владу комуністам. Це був акт самогубства для буржуазії, яким думалось загубити й антантську буржуазію.

Але Радянська Угорщина, не зважаючи на мирне здобуття влади, не могла почувати себе твердо й міцно, будучи оточена з усіх боків ворогами. Всі її надії були звернені до Радянської Росії й України. Але між нею й цими рідними їй державами була перегородка з Галичини. Коли б цю перегородку можна було пробити й з'єднатись з Росією, становище Угорщини зразу значно зміцнилося б.

В цей час (кінець марта) у Галичині велися жорстокі бої між поляками й українцями. Поляки, підпоможнені Антантою, починали перемогати. В краю серед українського робітництва й селянства росло невдоволення своїм урядом і його політикою. Неудачі на фронті побільшували це невдоволення навіть до деяких революційних виступів то тут, то там.

Все це дало мадярській совітській владі ідею спробувати пробитись до Росії. Але для цього треба було насамперед вступити в переговори з українцями.

І от мадярський Уряд звернувся до мене з пропозицією взяти участь у справі реорганізації радянської влади на Україні. Він заявляв бажання бути посередником між лівими українськими соціалістичними течіями й Російським Совітським Урядом у справі сформування на Україні справжнього українського національного совітського Правительства. Це Правительство мало би ліквідувати Директорію, галицький Державний Секретаріат, притягти на свій бік усі соціалістичні українські течії, а головним чином галицьку армію. Таким чином зробився би один суцільний совітський фронт: Угорщина, Галичина, Україна й Росія.

Я пропозицію мадяр прийняв і виставив в основу переговорів такі головні умови: визнання самостійності й незалежності Української Радянської Республіки; український національний совітський Уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину.

Але, згожуючись на переговори, я попередив мадяр, що не вірю в успіх їх, що, знаючи ті кола, які тепер мають владу на Україні, я був глибоко певний у тому, що вони ні за які мадярські сльози не уступляться з неї. Мадьяре ж були глибоко переконані, що успіх цілком забезпечений. Бо чому б не бути йому? Адже умови цілком справедливі й нічим не шкодять справі соціалістичної революції, навпаки, тільки допоможуть. Знаючи Леніна особисто, будучи його учнями, члени мадярського совітського Уряду Бея Куна не припускали навіть думки, щоб він міг бути проти цих умов.

Але вони не знали пятаковщини й усіх умов, які були на Україні й які мені добре були відомі. І через те ми різно дивились на майбутній результат переговорів.

І вийшло, справді, не так, як думали мадьяре, що "орієнтувались" тільки на Леніна. З переговорів нічого не вийшло. Перегородку не було пробито. Угорщина не з'єдналась з Росією й через кілька місяців її було задушено контрреволюційним антантським кільцем.

Хто саме й через що не згодився на пропозиції мадьяр, вияснити точно не удалось, але що опір з боку Раковського-Пятакова був великий, то це мені відомо.

І коли тепер пригадати, який надзвичайно важний був тоді момент не тільки для угорської чи української, але для всесвітньої революції, то не можна простити тим, хто упустив його через свої особисті чи національні інтереси.

А момент був, дійсно, надзвичайно важний, критичний і дуже сприятливий для соціалістичної революції в цілій Європі.

Німеччина була обхоплена вогнями спартаківських повстань. В Мюнхені пролетаріат захопив владу. В Болгарії, Сербії, Чехії маси хвилювались і що хвилини готові були вибухнути революцією. Коли б Угорщина змогла схопитись за руку Совітської Росії й підкріпитись, вона могла би подати другу руку Совітській Баварії й самому Берлінові. Тоді Німеччина, розуміється, миру з Антантою не підписала би й Європа розбилась би на два табори: буржуазний і соціалістичний. А хто кого перемиг би, то це не підлягає великому сумніву: пролетаріат Франції й Англії не пішов би так сліпо за своїми імперіалістами проти робітничо-селянських соціалістичних держав, як то він робив проти монархичних. Та хто знає, чи не було б утягнуто й ці держави в грандіозний біг революції й у союз соціалістичних держав?

І все це (як це на перший погляд ні здається трохи "сміливим") залежало від прийняття виставлених мною умов. Коли б пятаковщина згодилась добровільно віддати владу українським соціалістам, що стояли на ґрунті радянської влади, коли б було сформовано національний совітський уряд і оголошено повну незалежність української радянської республіки, коли б, значить, цим самим було цілком забезпечено й гарантовано національне визволення українського народу, то цим зразу було б вирвано ґрунт з під ніг української контрреволюційної течії й отаманщини; їм уже не було б ніякого сенсу існування, бо вони ж тільки тим і держались, що немов би тільки за державність та національність свою боролись. Державність і національність було б забезпечено визнанням незалежності держави й створенням національного соціалістичного Уряду.

Отже складайте зброю, віддавайте її соціалістичному, радянському, чисто-українському Урядові, або отверто заявляйте, що ви боретесь не тільки за державність, але й за контрреволюцію.

І, розуміється, отаманщина й уся та жалюгідна директорська влада відразу була би вбита й зникла б без усякого бою, бо вся чесна й активна демократія перейшла би з більшістю тої рештки військ Директорії на бік радянського Уряду, а отаманія просто розбіглась би.

В Галичині ж була така військова ситуація, що Галицький Уряд готов був з ким-хоч піти в угоду, щоб не допустити перемоги поляків і вдержати Галичину в українських руках. І досить йому було ввійти в порозуміння з українським радянським Урядом хоча би тільки що до пропуску українських і російських червоних військ на Угорщину, досить було галицьким військам увійти в мирні безпосередні стосунки з радянською владою, як, можна ручитися, що вся Галичина стала би через пару тижнів без особливої боротьби на ґрунт радянської влади. І Галер з своїми

дівізіями був би розбитий, і Галичину тепер не шматувала б так чорно-реакційна польська шляхта, й українська нещасна дрібнобуржуазна демократія не служила би так довго контрреволюційним антантським тином, і, як писав я тоді в своїх записках, "може, справді, цей момент був би рішучим у боротьбі соціалізму з капіталізмом по всьому світі". А на Угорщині не лютував би так скажено, розпоясано й криваво реакційний терор переможниці буржуазії, як він то виробляє тепер.

Цього не сталося.

Розуміється, на цей докір російські комуністи можуть з повним правом відповісти так: як ми могли вступати в переговори з тим чоловіком, який ще так недавно боровся з нами, який виголошував на Трудових Конгресах такі ворожі до нас промови, який був головою тої Директорії, яка, посилаючи мирову делегацію до нас, тут же оповіщала війну нам, яка посилала до Антанти своїх отаманів для переговорів, влада якої розстрілювала робітників, порола селян і т. д. і т. д. Тепер він ніби приймав совітську форму влади, але чи це було щиро, чи не була це тільки тактична підробленість? І яка гарантія, що цей чоловік, (розуміється, не як особа, а як представник тих течій, які входили в переговори) не зрадить улюбий момент, що в скрутну хвилину він не продасть Антанті за визнання державности й за танки справу революції? Ті українські течії, які на ділі показали себе соціалістами й ворогами буржуазної контрреволюції, ті в наших рядах, з тими ми працюємо разом. З якої ж речі ми будемо давати владу в руки тих непевних течій, які можуть загубити нас?

Повторяю, вони мали й мають повне право так відповісти.

Але річ ішла не про якусь особу чи навіть ту чи инчу партію. Справа йшла про той чи инчий національний характер соціалістичної влади на Україні. Український характер влади давав можливість зламати перегородку між Угорщиною й Росією, давав можливість втягти в процес соціальної революції Галичину, Польщу, Чехію, він ламав стіну між Сходом і Заходом Європи й під той критичний момент являвся рішучим чинником у боротьбі соціалізму з капіталізмом у всій Європі.

І в ім'я цих перспектив російські комуністи могли відмовитись від своєї "рівноправности" націй, се-б-то, инчими словами, від пригнічення української нації. Вони могли створити й дійсно соціалістичний, совітський і дійсно-український Уряд. Вони не потребували творити його з непевних осіб і партій, для цього знайшлись би й певні особи, і певні партії; крім того вони мали змогу тримати всю фізичну силу в своїх руках, мали змогу контролювати національний укр. уряд.

Вони ж на крик мадярських комуністів не зробили навіть спроби таким способом проламати перегородку.

І на цей докір вони ніколи не знайдуть задовольняючої відповіді.

5. Хліб, цукор, вугіль і пятаковщина.

Не може бути ніякого сумніву, що виразна, викреслена соціальна політика російських комуністів на Україні привернула до себе всі симпатії робітничих класів. І коли Х. Раковський казав, що населення з радістю зустрічало совітську владу після отаманщини, то в цьому не було перебільшення.

Розуміється, класи паразитарні, не зважаючи на "українізацію" їх, воліли би все таки режим отаманський. Але весь працюючий, експлуатований люд, вимучений гетьманщиною й розшарпаний отаманщиною, з щирим задоволенням, а в деяких ґрупах з ентузіазмом, зустрів

совітську владу.

Тут усе було ясно й недвозначно: вся влада працюючим; усі апарати, інституції, всі установи, закони й тенденції клас експлуататорських мусять бути зруйновані й знищені; знищені негайно, рішуче, без усяких вагань; на зруйнованому творчими силами працюючих зараз же має творитися нове, мають творитися органи їхньої влади.

Але цю ясність незабаром стала затуманювати національна й економічна політика тих людей, що мали в руках урядову владу.

Ця політика Російського Сов. Уряду головним чином базувалась на матеріальних, економічних інтересах самої Совітської Росії, а не на якихсь там абстрактних, загальних принципах самоозначення націй.

Це найкраще можна побачити, коли послухати самих руських комуністів під час обговорення оцих економічних реальних інтересів. В кінці мая (26 мая — 4 юня) 1918 року в Москві відбувався з'їзд Совітів Народнього Хазяйства. Це було як раз по заключенню Берестейського миру. Як відомо, Рос. Сов. Правительство й під час Центр Ради, й на Берестейській конференції визнавало незалежність України й те визнання обґрунтовувало правом самоозначення кожної нації "вплоть до отделенія". Отже руськими большевиками немов визнавалось, що український народ сам одділився, сам себе само-означив як незалежне державне тіло.

Але треба перечитати стеноґрафічні промови цього з'їзду Совнархозів, щоб переконатися, що ті заяви про право самоозначення й визнання України незалежною були, що-найменьче, тільки тактичними заявами. В дійсности більшість промовців на цьому з'їзді вважала, що Україна як була так і лишилась частиною Росії, "насильственно отторгнутой" німцями від "єдиної, неделімої".

І дуже рідко можна зустріти таке, здавалось би, просте, логічне міркування: товариші, ми не повинні ні жаліти за Україною, ні брати її в розрахунок як частину Росії в нашій економічній ситуації, бо вона сама по своїй волі на підставі права самоозначення відійшла від нас; ми можемо рахувати на неї в такій же мірі, як на всяку сусідню державу, з якою ми можемо ввійти в ближчі чи дальші економічні відносини; розглядаймо наш стан незалежно від України й пам'ятаймо, що ми не маємо права вважати її неподільною частиною Росії; отже краще рахуймо на свої сили.

Переважно розглядалось Україну, як "югъ Росії", який давав: 92% всього цукрового виробу в Росії; 65% чугуну; 77% вугілля; і головну частину хлібних лишків.³⁵

І цілком натурально, що на підставі таких невблаганих аргументів вивід робився такий:

"Я знаю тільки одне: що, як цілком справедливо казав товариш докладчик (Радек, про умови берестейського договору), взаємне тяжіння України й Великоросії на стільки велике, що ці два райони будуть з неминучістю прагнути до від'єднання" ... (Промова Ломова).

І далі цей самий промовець говорив так:

"Через це в значній мірі пояснюється той переворот (гетьманський. — Авт.), що стався недавно на Україні, в результаті якого ставку на націоналізм побито й Германія поставила ставку на цілком певний ґрунт, на ґрунт класової боротьби, на ґрунт великодержавности, утворивши замість чисто-національних вимог самостійности українське міністерство, яке аж ніяк не є міністерством самостійности, а міністерством по суті великодержавности, прагнучи до з'єднання з Великоросією... Спроба германського імперіалізму не зупиниться на півдорозі й

зрештою спробує з'єднати в одне ці два економічні райони, що тягнуть один до одного. Питання полягає в тому, як саме одбудеться це об'єднання: чи воно станеться під прапором міністерства Скоропадського, чи кінець-кінцем під прапором нашої совітської влади, під прапором совітської федеративної Республіки".³⁶

Треба признати, що прогноз поставлено цілком вірно, а також, що ті спроби ґерманського імперіалізму проходили й під прапором Скоропадського й під прапором Рос. Сов. Республіки.

От такі мотиви й міркування лежали в ґрунті політики Рос. Сов. Уряду на Україні.

Одначе треба відзначити, що була й на цьому з'їзді друга течія, яка вважала, що будувати все своє економічне існування на Україні не годиться, що засоби поживи, сирівець, вугіль і т. п. може дати в потрібній мірі сама Великоросія, коли енергійно, організовано взятись за те. Яскравим виразником сеї течії був В. Мілютін, який у своєму докладі на цьому з'їзді заступав іменно цей погляд, доводячи з цифрами в руках, що Совітська Росія при відповідній постановці організації господарства могла би обійтись своїми силами.

Але, розуміється, погляд В. Мілютіна Російський Уряд був змушений прийняти тільки на той час, поки на Україні були німці. Коли ж українськими працюючими клясами було зроблено революцію й вигнано німців, тоді запанував погляд іншої течії, яка стояла на ґрунті Ломова й других. 2-й тезис резолюції співдокладчика Мілютіна Обаленського цілком виразно говорив:

"2. Розчленіння Великоросії й України довело до найбільшої гостроти розклад громадського обміну й зробило майже безвихідним економічне становище півночі, району обробляючої промисловости. Тільки відновлення громадського зв'язку між цими двома частинами історично складеного господарського організму дасть їм можливість правильно жити й функціонувати".

І цілком зрозуміло, що як настала хоч маленька можливість "возсоединенія", так цю програму було без вагання прийнято.

Всі ж заяви Чічеріна були собі просто необхідними для ширшого загалу, тактичними деклараціями.

Дійсно, Совітська Соціалістична Росія, здушена антантською блокадою, перетомлена безперестанною війною з контрреволюцією, терпіла великі страждання від недостачи хліба, вугілля й інших продуктів поживи й продукції. Революція, так тяжко й трудно проваджена, могла бути задушена в самій Росії залізною рукою голоду. Дійсно, поміч була дуже необхідна. Але поки там налагодилась би організація своїх сил, а тут уже було все готово, була Україна з готовим хлібом, цукром, вугіллям, металом. Тільки бери та вези до себе.

Отже, натурально, що, діставшись до України, так багаті тими необхідними продуктами, керуючі кола російської революції зараз же стали без огляду на якусь там незалежність черпати з цього джерела все, що можна було почерпнути. І цілком також зрозуміло, що вони хотіли це робити безборонно, безконтрольно, в такій мірі, як самі вважали потрібним і без думки про те, що треба чимсь компенсувати за взятє з України. Компенсувати вони нічим не могли, бо те, що виробляла в тих тяжких умовах совітська промисловість, не вистарчало для самого населення Росії.

Звідси ясно, що російському світському Урядові дуже невігідно було передати владу на Україні такому урядові, який хоча би й був цілком соціалістичним, але почував би свою національно-територіальну відмінність од Росії, який хоча би з усією щирістю й охотою готов був помагати своїй соціально-рідній сусідці, але який і для свого з'убоженого краю намагався б щось дістати.

Через це для них краще було, щоб на Україні вся влада була в руках своїх людей, позбавлених усякого українського патріотизму, не зв'язаних з українським народом ніякими традиціями й емоціями.

А через це всяке національне почуття, як шкідливе й загрозливе для економічного стану революційної Росії, мусіло трактуватися ними нег'ативно, вони мусіли з ним боротися.

От тут є корінь і "федерації", так поспішно, так самовільно проголошеної; й нехить до введення дійсно радянської влади; й висміювання головою Уряду питання мови ("лінгвістична музика"); й трактування національного питання як "дрібно-буржуазного", "реакційного", "контрреволюційного" й навіть "зоологічного". Тут є корінь того, що українським партіям, які щиро стали на ґрунт совітської влади (й стали ще до приходу російських комуністів), одмовлялося в признанню навіть їхньої соціалістичности, бо вони, мовляв, ще не позбавились цих "дрібно-буржуазних забобонів" самостійности, національности й т. п... І на цій ніби підставі всяко одсувалося їх від участі в Уряді.

А такою ситуацією, звичайно, користувалася пятаковщина, оте застаріле, мстливе, націоналістичне почуття пануючої нації, й під виглядом рятування революції, інтернаціоналізму й тому подібних хороших і справедливих ідей провадила стару, царську й чорносотенно-протофісовську русифікацію та нищення української національности. Вона роздувала національну ворожнечу, загострювала відносини між соціалістами двох націй, вона лякала Москву українським "шовінізмом" і "дрібно-буржуазністю", вона запевняла й настоювала на тому, що не треба звертати уваги на "націоналістичний гвалт" "гетьманської інтелігенції", яка, мовляв, підфарбувалася під комуністів, щоб захопити владу, а потім зрадити революцію й убити її. Вона цупко трималася за ту владу й доводила, що тільки таким способом можна найкраще діставати з України необхідну поміч для російського пролетаріату.

І пятаковщину слухали.

Але тут же треба твердо відзначити, що як серед руських комуністів, так і серед Рос. Сов. Уряду, а також серед Київського Уряду була й друга течія, яка боролася з пятаковщиною. Ця "українофільська", об'єктивно-соціалістична течія бачила й розуміла всю шкоду, яку вчиняла націоналістична течія не тільки справі революції на Україні, але й у самій Росії.

І через те, наприклад, навіть в урядовому органі ("Вістнику народнього комісаріату справ національних Російської Сов. Республіки") можна було натрапити такі рядки:

"Треба розглянути тенденцію українського руху, придивитися, до чого йшов український народ та тільки загруз по дорозі. А історія показує, що він, почавши від малесенької автономії, шляхом подій, а не тих чи инчих мудрувань, дійшов до самостійної Республіки. Це відомі історичні факти, це відомий історичний процес, який видно всякому, хто не стає спиною до його.

І чи будете ви стояти на ґрунті "само-означення націй", як то стояло в старій програмі, чи на погляді "права працюючих клас кожної нації на повне відокремлення", як то пропонує Бухарін, — усі повинні прийти тільки до одного висновку: Україна повинна бути самостійною іменно в сучасних умовах світового хазяйства й у період нищення цього хазяйства.

Бо, в противному разі, національне питання разураз битиме вас по спині, коли ви не станете до його лицем".

І, дійсно, воно било та й боляче било. Але, на жаль, ця течія була слабша. На жаль, пятаковщина мала за собою такого дужого спільника, як голод. Голод і націоналістичне чуття забивали голос розуму й дійсної соціалістичности. Старий буржуазний світ ще жив у душах, у

псіхіці навіть справжніх революціонерів. Підпоможений голодом, він перемогав усі теорії, усі "права самоозначення".

6. Відповідні наслідки пятаковської "соціалістичности".

Наслідком усього цього почалося безглузде, дике, шкідливе як для російської так і для української революції обдирання України.

Ось як малює "Червоний Прапор" (28-II-19) усю "хлібну" політику руських комуністів і відношення українських соціалістів до цих питань.

"Перше заперечення, яке нам виставляють зараз проти суверенности Української Соціалістичної Республіки, так це те, що радянська Росія зараз голодає, а ви тут "незалежність" свою лаштуєте, та всякі кордони муруєте. Це зовсім є зайве й контр-революційне.

Ні, ніяких кордонів не треба, а, значить, і ніяких рахунків і товарообмінів нема чого розводити. А все робиться просто. Є хліб на Україні, значить треба його дати й російському голодаючому робітнику й дати стільки, скільки йому треба. А позаяк ця справа невідкладна, то й товарообміни розводити нема коли, а просто бери в кого можна, особливо в селянських буржуїв і вивозь.

І от з усіх інформацій, які надходять до нас з місць, видно, що на селах у деяких місцях зараз робиться щось неймовірне. Приходять купки озброєних людей, з мішками й беруть не тільки хліб, а все, що тільки можна взяти й вивозять.

Селяне, не розуміючи в чім річ, обурюються так цими одвідувачами, що в деяких селах, як передають самі ж селяне, вже й окопи приготовані самими селянами проти таких претендентів. Річ у тім, що береться хліб без усякого плану, самочинно й без грошей у більшості. Береться хліб і мішочниками, береться й урядовими агентами, але береться все захватом, неорганізовано й так впливає на селян, що навряд чи довго такі хлібні операції будуть можливі. Та й взагалі треба сказати, що насильством, примусовими мірами з нашого селянина багато не візьмеш.

Отже хліб то хліб, але як його взяти краще й більше, це вже залежить од тих способів, од тієї системи, по яким переводиться ця хлібна операція. І от, звичайно, всіма засобами дбаючи про негайну допомогу російській соціалістичній республіці хлібом і іншими продовольчими предметами, ми все ж таки в першу чергу мусимо звернути увагу на хибність тих методів, які для цього вживаються. Бо хоч робітниче-селянський радянський тимчасовий уряд України й є наче б то по заявам т. Затонського й Скрипника, суверенним, але в роботі біжучій цього й не видно. Бо в першу ж чергу уряд мусів і мусить зараз звернути увагу на налагодження правильного товарообміну з Росією й у першу чергу наділення Росії хлібом.

Але для цього необхідно зкласти умови, ці умови роз'яснити українському робочому селянському люду, щоб видно було, що це не грабіжництво, як деякі вороги радянської влади на Україні з'ясовують, а що це необхідна, неминуча, добровільна допомога одної незалежної й суверенної соціалістичної радянської республіки другій-такій же. Треба, щоб хліб і інші продукти, які необхідні в дану хвилю для радянської Росії, були дані добровільно українським революційним робітництвом міста й села, а це можливо тільки в тому разі, коли наше, особливо селянське робітництво бичитиме ясно, куди цей хліб іде, кому його дадуть, скільки його треба й що за цей хліб, чи за інший продукт вони, робітники й селяне Української Республіки, матимуть від робітників і селян Російської Республіки. А це можливе тільки тоді, коли Україна не на словах, а на ділі буде суверенною. Коли самі робітники України будуть господарями в

своїй соціалістичній республіці, а не сторонні претенденти.

Отже питання суверенности, а в зв'язку з ним і ясність умов товарообміну між соціалістичними Республіками є головною передумовою в справі наділення хлібом і іншими продуктами Росії.

Нам зараз же закинуть: а, так ви за таможні, кордони хочете будувати між республіками в той час, коли це треба зробити негайно, бо інакше там вимре людність, вимруть найкращі революціонери й соціалісти. На це ми мусимо відповісти, що від того, що буде учот і реєстрація вивозу, ще не значить, що будуть таможні, яким немає місця в соціалістичній республіці, а що до кордонів, то звичайно, коли ми маємо діло з суверенним правительством, то зрозуміло, що й держава, значить, суверенна, а коли це є, то, звичайно, мусять бути й кордони в державі. Далі нам кажуть: ви, значить, стоїте за те, щоб вам за хліб, та зараз і матерія була з Росії, чи інші товари, й взагалі ви за кожну зернину чи паляницю хочете зараз же в такій кількості й одержати якийсь товар з Москви, а це не тільки буржуазна формальність, а навіть і контр-революція, бо цим ви проволікаєте час і морите голодом людей Росії й губите всю пролетарську справу.

На це наша відповідь така, що мати правильний товарообмін і учот вивозу це не значить, що треба зараз же й одержувати за кожну паляницю чи зернину.

Ні, це значить, що можна негайно вивезти 50 мільйонів пудів хліба й знати, що його вивезено й здано робітникам Росії, а за це не тепер, так згодом, а робітники Української Республіки одержуть і ліс, і мануфактуру й усе, що тільки зможе дати робітникам Росії. Коли ж він ні тепер, ні згодом не зможе повернути продуктами за все, що взяв, то значить немає й не може бути правильного соціалістичного товарообміну.

Тоді може йти питання про одноразову чи постійну допомогу робітників однієї соціалістичної держави другій. Так це теж треба ставити ясно й отверто. Допомога, так допомога, й коли вона необхідна, то наш селянський український робітник мусить її дати, але знов таки тільки організованим порядком і учотом, а не самочинними ревізіціями й мішечними операціями. Отже чим швидче й чим ясніше буде поставлена політика Уряду України, як незалежної соціалістичної республіки, чим швидче буде проведено політику правильного товарообміну, тим швидче й успішніше піде справа з наділенням хлібом і всім необхідним робітників російської соціалістичної республіки".

Розуміється, "суверенна" пятаковщина не хотіла (та з природи своєї й не могла) прислухатись до голосу українських соціалістів.

Мало того, економічна політика цих шкідливих людей дійшла до того, що не тільки в селян почало одбіратися їхнє майно, але й у промислових робітників. Все ніби рятуючи революцію, пятаковщина стала вивозити в Росію машини з фабрик, засоби транспорту, вугіль, сирівець і готові вироби індустрії.

Як ні ставилось прихильно робітництво до совітської влади, як ні хотіло допомогти своїм братам у Росії, але й воно не могло байдуже дивитись на те, що його так безцеремонно, так самодержавно, без його згоди й без усякої компенсації обдиралось, кидалось в злидні й безробіття.

І от знов можна запитати:

Чи був наклеп Директорії, коли вона, знаючи пятаковщину, боялася, що й трудове селянство й частину робітництва буде одіпхнуто, що ніякої диктатури пролетаріату й селянства не буде, а буде собі проста військова окупація України для викачування продуктів з неї й перетворення її

в колонію?

Дійсно, вся політика "українського" Совітського Уряду тільки до того й зводилась. І справедливо писав той самий орган укр. незалежників "Червоний Прапор":

"З Курську присилаються до Київа війська для несення охорони тут. Відтіля ж присилають наказ про одіслання до Курську залізничного рухомого складу.

У Москві ж пишуть про те, що з України має попливти до Москви й харч і сирівець.

Звичайно, ми розуміємо трудне становище Московщини й допомогти їй необхідно.

Але ж коли вся українська революція є лише продовольчою справою для Москви, то для чого тоді говорити про комунізм, робітничо-селянську Україну і т. д.

Необхідна ясна відповідь уряду, чи щиро він хоче будувати соціалістичну Україну, чи він розглядає її лише, як російську колонію".

Але відповідь пятаковщини була вже в самій її політиці.

І як неминучий наслідок її почало все більше й більше розвиватися невдоволення як селянства, так навіть і робітництва. Українські соціалістичні партії, особливо ж незалежники, почали ставати в усе гострійшу та гострійшу опозицію до Уряду. Уряд на це почав відповідати репресіями, а на невдоволення селян карними експедиціями. Селянство в відповідь узялось за зброю. Почав розгоратися вогонь повстанського руху, керованими й переважно ініціаторами якого були національно свідомі елементи.

На це пятаковщина відповіла ще дужчими репресіями й терором "чрезвычайок". Існування українських соціалістичних партій стало неможливим. (Крім лівих укр. есерів "боротьбистів", які трималися більш угодової політики).

Так, наприклад, українські незалежники мусіли тікати в підполля, а частина кинулась у повстання, щоб з зброєю в руках боротися проти пятаковщини.

Характерним документом ідейного повстанського руху може служити "Ультиматум" укр. незалежника Юрія Мазуренка, "отамана Головного Штабу повстанських військ України".

Цей документ починався так:

Ультиматум

Голові, так званого, Українського Робітничо-Селянського Уряду Раковському.

1919 р. Червня 25 дня м. Сквиря.

Від імени повставшого українського працюючого народу заявляю вам, що робітники й селяне України повстали проти вас, як влади російських завойовників, котра, прикрившись святими для нас гаслами:

- 1) Влади рад Робітників і Селян.
- 2) Самовизначення народів, аж до відокремлення.
- 3) Боротьби проти імперіалістів-завойовників і грабителів працюючих мас, — псує не тільки всі

святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незаможних селян сусідньої держави, а ще й використовує їх у метах далеких від усякого соціалістичного устрою.

А далі йшов цілий ряд пунктів обвинувачення Уряду Раковського в усьому тому, що предбачала Директорія й чим одзначалася вся політика пятаковців на Україні. Вкінці повстанцями пропонувалось Правительству Раковського перестати іменуватись Урядом Укр. Сов. Республіки, передати владу Повстанським Революційним Комітетам, вивести всі свої війська з України і т. п.

Але на це пятаковщина знов одповіла ще дужчим терором і війною. І ця внутрішня, братоубийча війна ще більш руйнувала край, підривала саму ідею революції й комунізму, скріпляла контрреволюційні сили й знесилювала ще більше саму Росію, бо тепер влада пятаковщини, вигнана з сел, тримаючись тільки по лініях залізниць та в більших містах, не могла вже майже нічого добути з України для голодаючої Росії.

Повстання, як неестетично признався член Уряду Раковського Д. Мануїльський, роз'їло пятаковщину, "як сіфіліс".

А найкраще скористувалась цим контрреволюція в особі Денікіна. Цьому ґенералові не трудно було "роз'їдену сіфілісом" повстання пятаковщину подужати. І він подужав і її, й тих, кого вона сама роз'їдала та нищила.

Історія знову, ще раз давала свою жорстоку, сувору лекцію.

РОЗДІЛ XIII.

РОЗВИТОК РЕАКЦІЙНОСТИ РЕЖИМУ ОТАМАНЩИНИ

1. Між двох стін і "орієнтація на власні сили".

Взяття Кам'янця й утворення з його нової "столиці" не принесло отаманській владі особливих, ґрунтовних змін в її тяжкому становищі. Це становище було з одного боку обумовлено внутрішніми органічними якостями самої природи сеї влади, а з другого факторами міжнароднього характеру. І ці сили робили те, що час "кам'янецького сидіння" був кількамісячним, важким, але неминучим, логічним процесом розкладу й конання отаманщини.

В біді, в нещастю неґативні риси нещасного завсігди виступають опукліще, виразніше. Це спостереження цілком підтвержується на отаманщині й на тій українській демократії, яка тинялася за отаманщиною по закутках України, жалюгідно силкуючись не загубити єдиного, що в неї лишилось, — національного кольору тих клаптиків української державности, на яких гарцювала реакційна отаманія.

Безконтрольність, безвідповідальність, самовладність, нездатність до організації, безпринципність, малоросіяньський патріотизм і безглуздий шовінізм, словом, усі ті риси, якими одзначалась отаманщина з самого початку, але які в кращих умовах втримувались сторонніми факторами, тепер випнулись, оголились, як смердючі рани, й отруювали круг себе все оточення.

Отаманом міг стати всякий, хто хотів. Головним отаманом видавалось посвідчення, що такий то має формувати "загін", йому давалось кілька мілліонів карбованців і новий отаман починав свою діяльність. Ніякого, розуміється, ні відчиту, ні контролю, ні відповідальности за гроші й за свою "діяльність" ці "національні герої" за прикладом "головного національного героя" не визнавали. Формально вони немов підлягали "Головному Отаманові", але, по суті, ця славолюбна "балерина" боялась цих отаманців, запобігала їхньої ласки й не сміла ні за які

злочинства покарати цих "героїв", щоб не загубити серед них своєї популярності.

І через це отамани й отаманці вільно розкрадали гроші, піячили, бешкетували й робили єврейські погроми.

Так само характерні риси демократії, що була при отаманщині й творила "урядову владу", теж виступали тепер ще помітніше. Загнана в куток між двох стін, — Антантою й пятаковщиною, — бідна хуторянка безпорадно кидалась від одної стіни до другої, боячись і тої й другої, й бажаючи знайти поміч у одної проти другої. Розігнавшись з кабінетом Остапенка в обійми Фрейденбергів, одкинувши всякі "трудові принципи" й причепурившись під паняночку з парламентаризмом і зрадою аграрною, хуторянка, як відомо, дуже набила собі лоба об стіну Гришина-Алмазова. Тоді, розсердившись, вона викинула кабінет Остапенка, поскидала з себе панські браслетики й знову одяглася в свитку трудового принципу, утворивши "соціалістичний" кабінет Мартоса. Навіть більше: кинулась до пятаковської стіни, чи не можна якось з нею порозумітися. Але там заводилась "федерація" й давались розпорядження порядкувати "исключительно на русскомъ языке".

Отже що робить? Лишалось тупчитись у своєму куточку, або як говорилося у партійних сферах, "орієнтуватись на власні сили".

І що то за безпомічна, безладна "орієнтація" була весь час!

Здавалось би, що на тих кількох десятках верст території, що малося під отаманщиною, при тих матеріальних і фізичних засобах, які були в Уряді, можна було завести просто ідеальний порядок і лад. І в той же час ніколи ще, здається, й нігде не було такого безладдя, безправности, незабезпечености спокою й життя, як на цій клаптиковій території. Розбої, грабіжи й убийства серед білого дня відбувались у самій "столиці" отаманщини. Самі "міністри", — бували й такі часи — боялися ночувати дома й ховались по конспіративних кватирах. На "провінції" (се-б-то в околиці "столиці") безчинствували по містечках комісари, коменданти й отаманці. На селах же ніякої влади не було, а селяне часто окопувались ровами, обставлялись кулеметами й гарматами й не пускали до себе "народньої" влади.

А тим часом "принципально" — партійно немов би визнавався принцип "трудових рад". Урядово- "принципально" признавався принцип "демократичних самоврядувань". І тут же все покривалось фактичним інститутом отих самих старих, безконтрольних, безграмотних, безпринципних і часто просто контрреволюційних комісарів.

І як смішно читати партійну пресу тих часів, яка з пресерйозною, замурзаною всіма тими безчинствами й своїми тиканнями в різні стіни пикою важно міркувала, що краще: трудові ради, ради робітничих і селянських депутатів, чи самоврядування? (Наприклад, "Визволення" орґану. с-д. ч. 11.)

А вся діяльність "соціалістичного" "правительства"? Якось злісна, глузлива карікатура на Правительство.

Наприклад, "міністр" шляхів пренаївно заявляє, що найголовнішим завданням міністерства шляхів є боротьба з... безбілетними пасажирами. Та й справді: маючи кільки десятків верст залізниць, що можна робити на них? — тільки ловити бідних "зайців".

Так само діяльність усіх инчих "міністерств" зводилась до дрібнесеньких, технічних функцій звичайних урядовців у справжніх міністерствах. Наприклад, діяльність "міністерства" фінансів обмежувалась тільки доставкою з Берліну надрукованих там гривень та почасті друкуванням їх у Кам'янцю. Правда, "міністр" фінансів Б. Мартос робив замахи на діяльність у державному

масштабі й навіть виробляв закони в тому напрямі. Але ті закони викликали навіть у безграмотних отаманців глум і сміх. Так, наприклад, знаменитий закон цього "міністра" про налог на предмети розкошів, яким так хвалився в своїй декларації сам "міністр". Налог на предмети розкошів на цьому клаптику території, де крім кількох задрипаних, убогих містечок і нещасної, облупленої "столиці" ні одного порядного міста не було, де не тільки предметів розкошів, але найнеобхідніших предметів не було де купити.

А тим часом у кожному "міністерстві" були величезні штати урядовців, які купчилися у тому нещасному Кам'янцю й шамотілися, як юрба безпотрібних і невмілих обивателів на пожарі. Всі вони за свою без-потрібну шамотню діставали платню, всі вони бюрократично гризлися між собою, спихали, арештовували одне одного й вносили ще більше деморалізації й розкладу в загальне життя.

2. Гарцювання отаманії й голосіння хуторянки.

А партійна, так звана, "соціалістична" демократія? Ця була в найтрагічнішому становищі. Вона мусіла йти за отаманщиною, мусіла бути свідком усіх її гидот і злочинств, мусіла навіть покривати ці злочинства, бо так вимагала "наша державність".

Одкинувши ще під час повстання диктатуру пролетаріата й незаможного селянства, хуторянка мусіла прийняти диктатуру отаманщини.

І все, що було в Києві під цією диктатурою, всі насильства, всі утиски над демократичними й робітничими установами, тепер розуміється, тяглися далі, тільки ще отвертіще, ще ціничніше. І так само, як і в початках цієї реакційної диктатури, так і тепер, нещасна партійна "соціалістична" хуторянка благала свого отаманського унтера, хапала його за "геройські", безпардонні руки й з усіх сил намагалася вдержати від безчинств і дискредитації "нашої державности". І часом, безпомічно, безпорадно сплеснувши руками, вона так голосила: "Чи в нас устрій демократичний чи реакція? — таке повстає питання в нас на місцях під цю хвилю. І на превеликий жаль не лише повстає, а вже й вирішається ясно: реакція".

Так писала "Робітнича Газета", (№ 513), орган урядової партії, майже офіціоз. А що ж то повинні були як не писати (бо писати було небезпечно та й заборонено), то думати й почувати инчі, не урядові, а особливо не українські, а ще особливіше соціалістичні партії?

І далі, щоб ілюструвати своє запитання, газета наводить таку цікаву картину "демократичного" режиму:

"І тому ми бачимо з одного боку в колах робітництва й соціалістичних партій поширення у великих розмірах агітації большевизму й зріст недовіря до нашого правительства, з другого боку, в колах "обивательських" росте певність, що нема різниці між нашим урядом, нашою системою управління, а між денікінською. Так чому не чекати їм Денікіна, який несе в старих, добре знайомих формах той "порядок", ту міщанську мрію о "кінці свободи", що так давно вже чекають заможні групи нашого сільського й мійського населення.

Звернімся до фактів. Візьмім таке центральне місто як Вінниця, нашу бувшу, а може скоро й будучу тимчасову столицю.

Одного дня раптом арештовують цілий фах кравців (ігольний цех), усіх членів професійного союзу, їх потім звільняють, але на призначене пізніше зібрання проф. союзу друкарів уже не являється ніхто: не хочуть бути заарештованими. Наслідки ясні: — проф. союзи починають працювати нелегально, в підпіллі, й, зрозуміло, повинні знову підпасти під вплив большевиків, які вже почали відповідну агітацію.

На зборах жидівських соціалдемократів "Поалей-Ціон", партії, яка має свого представника в складі правительства, від імени "політичного відділу" забороняється промовляти по жидівськи, при чому представник цього славного "відділу" заявляє, що він не знає нічого про існування закону про національно-персональну автономію ані про міністерство єврейських справ і жидівських громад і що він певен, що таких явищ і нема, бо "ми живемо на Україні, а не в Палестині".

Збори, звичайно, не відбулися, а другі соціалістичні партії вже й не мріють про легальні збори при сучасних порядках.

Шостого вересня мали наші міністри в Вінницькій мійській думі нараду з діячами самоврядування про спільну працю з правительством, про порозуміння з демократією "меншостів"-і досягла ця нарада бажаних наслідків.

А 25-го вересня робить пан сотник Юрченко, Начальник Вінницької філії "Агітаційно-просвітного бюро" при Командатурі тилу Штадарм трус у тому самому самоврядуванні, в Голови, членів Управи (лише неукраїнців), секретарів і др. А коли Дума виносить протест против цього обшукування помешкання Управи, столів, кишень і приватних помешкань, тоді п. Юрченко пише "листа до редакції", в котрому він заявляє, що "Дума, висловлюючи протести в печаті, зовсім забуває про те, що тим самим дискредитує престиж військової влади й розриває живий зв'язок армії з народом"...

Що робить представник влади Міністерства Вн. Справ, запитає читач? Що йому робити, коли в нього самого, в повітового Комісара, в його відсутности робиться трус! В той же час без кінця, а головне без жадного порядку, йде реквізіція помешкань, ліжок і др., що робить кожний старшина сам для себе, при тому обов'язкове грубе поводження, яке так добре знайоме населенню по старому російському поводженню "душек воєнних".

А боротьба з "большевизмом", яку переводять кілька інституцій одночасно, при чому арешти відбуваються по звичайному доносу першого ліпшого провокатора. А на чолі слідчої комісії, при обуренні всіх демократичних кол, продовжує свою працю реакціонер замішаний у процесі Бейліса, прокурор Харбовський.

Між инчим він притягнув до відповідальности лідерів усіх соціалістичних партій, які зараз клопочуться, щоби цю справу перевести в Кам'янець, бо бояться, щоби в нещасливому випадкові не попали в руки денікінської контр-розвідки.

А між тим міністри в своїх гарних, дуже прихильних промовах, три тижні тому обіцяли Вінницькій демократії зміну в порядках слідчої комісії.

А безглузда, паперова система "перепусток" на залізницях, перевірка яких викликає кожний раз масу анекдотичних інцидентів?

Чи можна цією системою що небудь від злочинної небезпеки зберегти, коли злочинці всі мають завше першорядні документи й перепустки?

А певність кожного агента численних контр-розвідок у повній безкарности, його найбезосновніших розпоряджень? Що можна числити більш безглуздим, як арешт товариша міністра праці в потязі по підозрінню в денікінській агітації агентом, який вважає можливим вести під вартою товариша міністра до коменданта?

А після того незадоволений скорим визволенням товариша міністра пише донесення про це в відповідну контр-розвідку...

І та демократія, яка лише спочуває українському національному рухові, але по своєму національному походженню чи поглядам до нього не належить — запитує: чи за демократію ми боремося, чи за ту реакцію, яка панує зараз?"

Для пікантності, повноти й опуклості цього малюнку мушу додати, що в Кам'янці отаманським міністерством освіти не дозволено було до вистави всі п'єси В. Винниченка, навіть ті з них, які за всяких руських режимів, — і за царського, й за керенщини, й за большевизму, — дозволялись до вистави. Українська, "рідна", "демократична" влада перша виключила з репертуару українського театру всі п'єси цього автора.

Словом, та самісенька картина, що й у Києві, тільки ще в яскравіших, отвертіших рисах. Та сама реакційна, безладна, лубочнопатріотична диктатура отаманщини, петлюрівщини, "народніх героїв".

До цього треба додати, що на поміч петлюрівським "героям" тепер ще в більшій мірі, ніж у Києві, спішили з усіх боків денікінські "герої", їх повно було й в урядових інституціях, і особливо в війську. По соціально-політичній своїй цінності вони мало чим відрізнялись від петлюрівців; єдине, що робило їх неприємними отаманщині, це те, що вони стояли за "єдиную, неделімую". Але до того весь режим був прихильний до всякого роду реакції й контрреволюції, що ця гидь цілком отверто агітувала за ту "неделімую". Газети хуторянки що дня вміщали факти такої агітації, що дня плаксиво жалілись на нахабство "фаховців". Але петлюрівщина, розуміється, не чіпала цих своїх соціально-політичних родичів.

3. Отаманщина при ґранті погромного резервуару.

Але що ставило бідну дрібно-буржуазну демократію й її нещасне "Правительство" в найтяжче становище, так це — єврейські погроми.

Основні причини цього жахного, ганебного явища полягають насамперед у віковій темноті, забитості й намученості народніх, (з них же особливо селянських) мас. Цею темнотою завсігди користувались соціальні злочинці ще за царських часів. Це був (та є ще й досі, нажалі!) постійний, страшний резервуар темної муки, гніву й обурення мас на ті соціальні кривди, які віками збиралися в душі народа. І не раз царські "політики" одкручували ґринт того страшного резервуару й випускали чорну, люту течію на невинних людей, яка топила їх у крові, яка нищила, громила, палила й калічила все навкруги себе.

Єврейство було найкращим об'єктом, на який легше всього було направити темну течію. Силою історичних обставин і насильництва пануючих кляс Росії позбавлене вільного вибору місця життя, єврейство головним чином мусіло купчитись на Україні. Позбавлене вільного вибору праці, позбавлене ріжних прав російського громадянина, єврейство мусіло в боротьбі за існування брати те, що лишалось йому: працю дрібного ремісника, деякі інтелігентні професії; а також, розуміється, загальна клясова диференціація сучасного громадянства виділяла й з єврейського населення клясу соціальних паразитів; буржуазію промислову, фінансову, торговельну.

З торговельними посередниками, — крамарями, торговцями, — які на селі являлися майже єдиними репрезентантами єврейства — найчастіш доводилось зустрічатись селянству. Будучи по соціально-економічній природі своїй роллю паразитарною, але необхідною в клясово-буржуазному громадянстві, ця професія викликала раз-у-раз у працюючих елементів гнів і огиду. Коли ж до цього додати расову відмінність, яка в темних людей завсігди викликає примітивні, спадкові емоції ворожнечи, то легко зрозуміти, що все єврейство, як таке, серед українського темного селянства мало неприхильну й покалічену оцінку.

До цього треба додати ще релігійну відмінність, а також злісну й злочинну агітацію християнських (переважно чорносотенських) релігійних фаховців (попів), їхню духову зашкарублість, фанатизм і бузувірство. Також треба мати на увазі ненависть економічно-соціальних конкурентів по професії, не-єврейської дрібної торговельної буржуазії, — всяких сільських та містечкових крамарів, процентщиків, кулаків, які частіш усього являються "національними героями" в погромній справі.

От ці головні сили завсігди утворювали, утворюють тепер і, коли революція не змете злочинного капіталістичного ладу, цього ґрунту, на якому ростуть такі отруйні квіти, ще довго будуть утворювати цей резервуар сліпої, дикої ворожнечи.

Скористувалась цим резервуаром і отаманщина.

Я не буду приводити тут опису всіх тих страхіть, які жахним кошмаром стояли над Україною впродовж кількох довгих місяців. Досить сказати, що рідко було якесь містечко або місто на території отаманщини, де жили євреї, щоб там не погуляла отаманська рука, де б не було грабіжу, мордування, катування й убийства беззбройних людей, починаючи з старих дідів і кінчаючи малими дітьми.

Про це колись буде написано цілі томи з цього чорного, ганебного періоду нашої історії.

Але тепер же треба твердо, отверто й виразно сказати, що головним винуватцем цієї ганьби й злочинства була отаманщина. (Коли я говорю про отаманщину, то маю на увазі систему, характер, природу режиму, а також головних виразників і представників цього режиму — отаманію, велику й маленьку, безконтрольну, безвідповідальну, дрібно-міщанську й еґоїстичну. І не маю на увазі тих трудівників українських офіцерів [старшин], які, як уміли й розуміли, виконували на фронтах свої військові обов'язки).

І було два сорти отаманії, що одкручували погромний ґрант. Один сорт — це чорносотенна, явно контрреволюційна й провокаторська руська офіцерня, яка складала значний відсоток старшин українського війська. Ця отаманія являлась у певній мірі ініціатором і організатором погромів, їй було корисно й необхідно дискредитувати українську владу. (Це той самий метод, що прикладався цією самою офіцерньою під час гетьманщини). Крім того в погромах вони тішили свою темну, недалеко від селянської одбіглу псіхіку, а також набивали кишені грабованим погромленим добром.

Другий сорт отаманії — щиро український. Тут головним чином виступав національний момент. Синки крамарів, куркулів, попів і простого селянства, вони з дитинства були вже затруєні духом антисемітизму. Загострення національних конфліктів, прихильність єврейського робітництва до большевизму розв'язали руки цим темним душам і дали немов право дати волю своїм гнійним емоціям. І розуміється, такі людці також при сій зручній оказії грабували, крали й шантажували на цих погромах як хотіли.

4. Отамансько-ідейні підоснови погромів.

Але головна вина падала, розуміється, на весь режим і на тих людей, які той режим утворили, які його боронили й представляли. І коли большевицька, есерівська й денікінська преса називала С. Петлюру погромщиком, то треба отверто, не ховаючи правди, безжалісно признати, що цей чоловік, дійсно, заслужив цю сумну славу.

Цим я не хочу сказати, що С. Петлюра мав якусь особливу ненависть до єврейства. Ні, це був звичайний собі дрібний міщанин з легкою плівкою "ліберального" обивательського антисемітизму, "демократичний" обиватель, який готов був "прінципально" признати євреїв

такими ж людьми, як і всі, готов був навіть дати їм "майже всі" права, але в якому з дитинства сиділа антипатія до сеї раси. Загострення національної боротьби й прихильність єврейського пролетаріата до большевизму в душі цього "героя" також викликали певну свободу тої антипатії. Його обивательська психіка й дрібно-міщанський світогляд також, як і в його отаманців, не могли дати йому ні стримуючих стимулів, ні розумного аналізу національних явищ, ні бажання боротись з дикими ексцесами. Навпаки, він сам уважав усе єврейство винним за те, що серед його були большевики.

Цей політично-малоосвічений міщанин гадав, що, коли гарненько прижучити єврейство, то в йому зразу зникне клясова диференціація, що єврейська буржуазія й єврейський пролетаріат забудуть свої клясові противенства й буржуазія зможе вплинути на пролетаріат, щоб він покинув свої змагання до соціального визволення й перестав бути "большевиком", се-б-то ворогом цієї самої буржуазії. І коли 17 липня до цього міщанина, Головного Отамана, явилась делегація від вимученого, катованого єврейства й просила його "вплинути" на погромщиків, то він з свого боку, обіцяючи їм це, запропонував, — як каже офіціоз, "Вістник У. Н. Республіки", — також "вплинути на єврейські кола по той бік фронту, щоб вони допомагали нашій армії, що бореться проти большевиків".

Це ж саме, тільки в отвертій і цинічній формі він сказав ще в початках погромів, ще в Києві, Голові Директорії:

"А чого ж вони (євреї) не помагали нам битись з гетьманщиною!"

Та от документальне, офіціальне підтверження цих слів і оправдання погромів.

Той самий офіціоз "Вістник У. Н. Республіки" в ч. 26-му оповіщає:

"Головний Отаман Петлюра видав 20 липня 1919 року під ч. 69 наказ, котрим наказує всім командирам частин, а також представникам державного інспекторіату за їх особистою відповідальністю неуклінно стежити за тим, щоб на місцях їх розташування не провадилось жадної погромної агітації... Головний Отаман наказує широко оповістити населення й козацтво про те, що єврейське населення стало на шлях активної допомоги нам у боротьбі з ворогом і в будіванню української незалежної республіки, тому всякі насильства принесуть нам лише шкоду, внесуть розбрат у наші ряди й погублять усю справу".

Перш усього цей цікавий документ свідчить про те, що до 20 липня ніяких, значить, подібних наказів не видавалось, ніяких рішучих заходів спинить злочинства не робилось, що агітація погромна провадилась вільно.³⁷

А потім характерне пояснення цього наказу: "євреї стали на шлях активної допомоги нам", (це після того, як єврейська делегація присяглась С. Петлюрі, що все єврейство готово всіма силами битись за самостійність, аби тільки його не били) а "тому" не треба більше допускати "насильств", бо вони тепер уже не потрібні, не корисні нам, або, як говорить наказ, "принесуть нам шкоду".

Другими словами: коли ж єврейство не "стане на шлях активної допомоги", то його треба громити, тоді "насильства" не принесуть нам шкоди. І, значить, до цього часу, поки не явилась делегація й не заявила, що єврейство "стало на шлях допомоги", всі погроми були цілком виправдані й дозволені: "Так їм і треба, чого не ставали на шлях активної допомоги".

Це — одна причина такої шкодливої й злочинної позиції, яку цей чоловік займав у цих тяжких подіях.

Друга причина полягала в його хоробливій, маніакальній славолюбності. Здобувши цілком випадковим, незаслуженим, а почасти й шарлатанським способом широку популярність, почуваючи, що така популярність річ дуже нетривка, цей маленький, нічим не видатний чоловік усіма способами старався вдержати її й не підірвати ні в кого. Головною, фізичною й наочною силою було військо. В війську ж керуючою силою було начальство, — отамани. Отже ясно, що насамперед треба було підтримувати симпатії й популярність серед отаманів, не викликати їхнього невдоволення проти своєї особи, догожати їм, заплющувати очі на їхні шкідливі вчинки. (А також "підняти козацький дух", "дати хлопцям погуляти").³⁸

Ця ж хороблива згага популярності в цього маленького обивателя, що випадково попав на "високу" посаду, вічний страх за неї грали велику роль й у його відношенню до погромщиків-отаманів.

Не зважаючи на настійні домагання Директорії, (ще за моєї бутності в ній), арештувати й суворо покарати перших отаманів погромщиків, С. Петлюра нікого не арештував, нікого не покарав. Я йому доводив, що це ж для "нашої державності" є надзвичайна шкода, що це настроює проти нас Європу, де серед буржуазії єврейство має велику силу, що, коли не в ім'я гуманності, справедливості й простої порядності, то хоч в ім'я державних наших інтересів конче треба вжити всіх заходів, щоб спинити ці дикі явища. А найпершим заходом для цього конче треба було немилосерно й рішуче покарати перших "героїв". Це б спиноло дальших, це б показало, що українська влада рішила люто боротись з злочинствами й що вона ніяким способом не є причасна до них.

Ні, й державні інтереси, (які справді дуже були зашкоджені на європейському ринкові погромами), не могли посунути цього чоловіка на таку рішучість, — адже він зразу загубив би прихильність у цих отаманців.

І коли потім ці отамани й отаманці робили погроми, посилаючись на Головного Отамана Петлюру, ніби він так наказав, коли від його імени випускались навіть погромні відозви, в яких закликалось "хлопців погуляти", то хіба не було тут "ідейних" підстав для таких "провокацій"?

І хіба на протязі кількох місяців не тяглося це злочинне, криваве страхіття? І хіба було кого небудь покарано з тих отаманів, які отверто видавали офіціальні накази про погроми? На настійне домагання партій і єврейської демократії було тільки арештовано знаменитого погромщика Симосенка, саме ім'я якого наводило жах не тільки на євреїв, але й на українців. Розстріляти ж цього отамана отаманщина не посміла.

Або ж такий цікавий факт.

В м. вересні, в Козятинському районі було розповсюжено погромну відозву. Ті, що роздавали її, казали, що її прислав головний отаман С. Петлюра. "Робітничка Газета", урядовий орган, що розповідає цей факт, (вересень, № 494), каже, що зміст цієї відозви цілком був той самий, що в відозві, яка поширювалась у Рівному в квітні. І газета запитує: "Чи не криється вся ця справа в тій установі при дієвій армії, де тепер знову служить знаменитий прислужник Оскілка Шапула, відомий садист, у якого в Рівному був електричний стілець для допитів? Тільки Шапули та їм подібні, усунуті тоді з посад, а тепер знову прийняті якимсь невідомим способом на службу, можуть піти на таку гнусну й ганебну провокацію, випускаючи погромні відозви".

І газета справедливо, але безпомічно й безсило додає:

"Або народне, демократичне й соціалістичне правительство, або погромщики Шапули".

Одного тільки газета не спитала й не сказала: а хто знову прийняв на службу Шапулу? Хто той

Головний Шапула, який ріжних відомих садистів, катів і погромщиків знову повертав "невідомим способом" до їхньої "діяльності"?

І та ж сама газета в другому місці казала: "Отаманодержавіє підносить свою реакційну голову". Але знов таки вона не сказала, не сміла сказати чесно, отверто, мужньо, хто ж той головний отаманодержавець, який боронив, підтримував і давав "погулять" реакції.

Вся українська й неукраїнська преса весь час жалілась на силу погромної літератури, що ширилась серед населення. А де ж вона, можна спитатися, друкувалася? Де брався папер, коли весь папер урядовою владою реквізувався й розпреділявся видавництвом?

Та для чого шукати далеко, коли неофіціальний орган Головного Отамана "Україна" містила такі погромні статті, що на домагання партій її було потягнуто до суду за погромну агітацію, а конкретно за статтю вміщену в 34 ч. сеї газети,

І яка разом з тим паскудненька, лицемірна "ліберальність": час від часу "Головний Отаман" випускав од свого імени накази, відозви, в яких сентиментально розповідав про те, що він сам, своїми отаманськими очима бачив, як єврейські жінки й діти ходили за раненими укр. козаками, які вони, значить, були патріотки й як то підло й мерзенно з боку . большевиків (!) робити в нас погроми. Такий, приблизно, був зміст цих отаманських відозв. 39 Не чорносотенна офіцерня, не отамани, не Симосенки, Ангели й Шапули, робили погроми, а комуністи, большевики.

5. Замість державности — петлюрівщина.

А що ж робила українська влада, "міністри", українська партійна демократія?

А що вона могла робити, як не те, що й увесь час свого нещасного заручення з своїм "героєм" отаманом: бідкалась, жахалась, обурювалась, благала, виносила резолюції, постанови, знову благала-молила й усякими способами силкувалась як небудь доказати єврейству, Європі й усьому світові, що то не "соціалістичний" уряд український винен, не українська "соціалістична" демократія, а ... стихія, темнота й провокатори.

І коли руські чорносотенці, кадети, праві есери, коли деякі єврейські демократичні течії, коли руська й навіть українська соціалістична й комуністична преса, вірячи не цим заявам і словам українського уряду й кам'янецької демократії, а фактам і подіям, скрізь — за кордоном, у Росії й на Україні, навіть на Соціалістичному II Інтернаціоналі — доводили, що винна українська демократія й її "погромщицький" Уряд, то, признаючи всі инчі хиби й того Уряду й тої демократії, треба як перед усім світом, так і перед своїм народом і нашою історією скинути з них цю тяжку пляму й отверто, виразно сказати, хто саме з українського громадянства винен за ті факти й події,

Ні український Уряд, ні українська урядова демократія, коли хто з них і хотів це сказати, то не міг того тоді зробити, не роблячи одночасно шкоди своїй нац.-державній справі, як вони її розуміли.

Навпаки, така як раз зла іронія долі, що як раз того чоловіка, який був найбільше винний за ці злочинства, бідна хуторянка, що так жалілась на реакційне отаманодержавіє, мусіла найбільше вихваляти, мусіла виставляти його цілковиту непричастність до цих явищ, його демократичність, його гуманність, його геройство і т. п. Бо силою незалежних ні від хуторянки, ні від цього чоловіка обставин, він опинився на чолі "верховної влади", він ніби сімволізував українську міщанську державність, він ніби являвся олицетворінням боротьби українства за своє національно-державне існування.

І такий глум нашої історії, що цьому випадковому, незначному й шкодливому чоловікові навіть ті, які добре знали його, які навіть не поважали його, мусіли утворювати популярність як на Україні, так і в Європі. Всі удари всіх ворогів українства насамперед зверталися проти тої особи, що стояла на чолі влади, се-б-то проти особи Петлюри. І чорносотенці, й кадети, й так звані руські "праві соціалісти", й навіть большевики, всі старались представити перед своїми течіями Петлюру таким або таким. А цим самим, розуміється, представлялась у цьому ж світлі й уся українська справа. Отже кожний "урядовий" хуторянський українець уважав за свій патріотичний обов'язок одбивати всі удари ворогів українства, а тим самим, у свою чергу, (правда чи не правда, вірив сам чи не вірив) представляти Петлюру в протилежному, хорошому світлі. І натуральна річ, фарб для цього не шкодувалось ні з одного, ні з другого боку.

Так, наприклад, чорносотенці й денікінці старались скрізь, а особливо за кордоном виставити Петлюру авантюристом, бандитом, пройдисвітом. Вигадували йому різні, в очах цих людей "низькі" професії, називаючи то банщиком, то конторщиком. (В дійсності останніми часами до війни С. Петлюра служив бухгалтером в одному з московських банків).

Українці ж (усі закордонні посольства, місії, комісії й т. п. інституції) витрачали величезні гроші на вміщення в європейських газетах статей, телеграм і заміток, в яких Петлюру виставлялося, як "генералісімуса укр. респ. військ", як "національного героя", як "непохитного борця за волю України". І називали його й "українським Гарібальді", і "українським Леонідом при Фермопілах" і, здається, навіть "українським Наполеоном". Щоб побити "наклепи" руських і польських ворогів, що доводили Антанті, ніби Петлюра большевик і германофіл, українці з запалом доказували, що Петлюра — найвірніший слуга Антанти й найкращий оборонець Європи від революції, що тільки він здержує своїми грудьми большевизм і не пускає його до антантських країв.

А щоб наочніше представити, який то є "український національний герой", символ нашої нації й державности, українські закордонні видавництва видають портрети С. Петлюри, в генеральському мундирі, в рямці з гармат і гетьманських ознак: булави, бунчука і т. п. аксесуарів "отаманодержавія".

На Україні ж, побиваючи агітацію большевиків і денікінців, так само й партійна й не-партійна, але патріотична українська дрібно-буржуазна демократія всякими способами старалась розписувати як найкраще Головного Отамана, свого "лицаря", "вождя", "непохитного борця", "героя", "батька" і т. п.

Розуміється, серед цих славословців були люди, які й щиро це робили, які не знали С. Петлюри, які вірили по обивательськи в чутки, на яких популярність впливає гіпнотизуюче. Їхня безкритична, вузька психіка потребувала якогось фетіша, перед яким вона могла би преклонятися. То инча річ, що той самий обиватель, як дикун, незадоволений на свого фетіша, виструганого ним самим з дерева, буде потім бити й обплювувати його. Тепер він уклонявся йому, бо така є потреба слабих душ.

А крім того, С. Петлюра був яскравим, виразним втіленням обивательського, міщанського світогляду, отої дрібно-буржуазної безпринципності, закоріненого консерватизму, що легко переходить в активну реакційність, тої міщанської побожності перед великою буржуазією, перед показним, парадним блиском паразитарних кляс. Вони, ці щирі обивателі-славословці вихваляли його не за страх, а за совість, як символ власної їхньої міщанської істоти, як виразний, свій власний тип.

Були, натурально, й славословці-підлизи, які за те славословіє діставали від Головного Отамана й гроші, й посади, й усякі инчі "лакомства нещасні". Деякі славословили просто від страху, бо

не славословити Петлюру, це значило, бути проти "нашої державности", а хто був проти "нашої державности", той підлягав карі спеціального наказу, виданого Головним Отаманом.

І таким чином, з усіх цих причин, глибших, поважніших і дрібніших, щиро й нещиро, але без усяких заслуг з боку цього "лубочного героя", як його називали, йому роздували, як пузирь, популярність, роздували, не клопочучись про те, що пузирі, звичайно, лускаються й від них потім лишається невеличкий, зморщений, поганенький клаптик чогось невиразного.

І не диво, що серед того селянства, яке було невдоволене більшовиками чи Денікіним, роздуте такими способами ім'я "батька Петлюри" було символом визволення від усякого лиха. "От коли б прийшов Петлюра".

А така популярність серед "народа" знов таки надавала С. Петлюрі ще більш "отамано-державія", безвідповідальності, манії ґрандіоза, а з другого боку ще більш страху за свою популярність і бажання за всяку ціну не настроїти проти себе нікого, а особливо отаманців, усіх отих Шапул, Симосенків, Ангелів. І фатально, неминуче одно за одно зачіпалось і тягло за собою свої наслідки.

А нещасна національно-міщанська партійна, "керуюча" демократія, зв'язана з одного боку цією популярністю, а з другого скута "нашою державністю", хоч і бачила, хоч і розуміла всю нікчемність, шкідливість і злочинність цього чоловіка, нічого не в силі була зробити.

Він же, знаючи любов бідної хуторянки до своєї національності, знаючи, що з цієї любови вона може все витерпіти, шантажував і спекулював на цій любови ще більше, ніж у Києві. До того ж він знав і ту скруту, в якій була хуторянка: куди вона могла подітися? До більшовиків не піде, до Денікіна тим паче, отже хоч-не-хоч мусить бути тут, мусить усе зносити. Більше того: вона мусіла, як сказано, навіть вихваляти його, славословити його, підносити його ім'я якомога вище, бо петлюрівщина й "наша державність" були вже неподільні.

От-така буває злісна, глузлива гра історії. Неначе за кару бідній хуторянці: на, маєш собі Петлюру, коли не хотіла мати дійсно-народньої, дійсно-національної, своєї державности. На, кривись од огиди, кричи від обурення, плач від сорому, а не смій одкидати від себе цей ганебний хрест свій, цілуй його, шануй, падай на коліна перед ним, бо це тобі вся твоя державність.

РОЗДІЛ ХІV. БОРТЬБА ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ ГАЛИЦЬКОЇ УКРАЇНИ

1. Не складна історія.

"Орієнтація на власні сили", — це була тільки горда поза, вимушена "хороша міна в поганій грі". Коли б ця орієнтація дійсно переводилась, коли б отаманщина поклатась тільки на свої сили, то, знаючи ці сили, з певністю можна сказати, що, здобувши притулок у Кам'янцю, українська влада не протрималась би там і ці п'ять місяців.

Коли говорити по правді, то фактична орієнтація була на все, що хоч трохи могло допомогти й піддержати існування отаманщини й хуторянки.

І через те орієнтація була: 1) на галицько-українську армію, 2) на Антанту й її агентів на сході (Румунію, Польщу, Чехію) і 3) на повстанців.

Фактичною ж силою, яка тримала на світі отаманську владу, була галицька армія, що була

витиснена поляками з своєї території на той куточок, де притулилась отаманщина.

Не пощастило й Галичині утримати свою державність. І тут, головним чином, причина була в ненормальних тяжких історичних умовах, в яких доводилось жити українському народові в габсбургській монархії під безпосереднім визиском і утиском польської шляхти. І тут формацію українського народу цими умовами було покалічено, наслідком чого й тут українська нація складалась переважно з селянства й тої інтелігенції, яка виходила з цього селянства. Буржуазія ж і пролетаріат, ці дві керуючі й ворожі між собою кляси, представлялись польським і єврейським елементом.

Коли габсбургський трон, струснутий війною, захитався, й кігті, що цупко тримали за чуба всі нації Австрії в одній купі, ослабли, цісар Карл спробував удержатись на цій купі, виголосивши її "федерацією" — (маніфест 17 жовтня 1918 року). Але народи Австрії, почувши чуби свої вільними, не мали ніякої охоти добровільно віддавати себе на дальший визиск, хоч би й у формі "федерації".

І кожний народ поспішив самоозначити себе, як самостійне, незалежне ні від яких кігтів, державне тіло.

Тільки не українці. Така воля здалася галицько-українським політикам небезпечною й вони рішили, сконструювавшись у державне тіло, чуба свого з габсбургських кігтів усе таки не видирати; а лишатись у "федерації". Єдиними противниками цього були соціалдемократи, які гостро протестували проти такої постанови національ-демократів, що вирішували ту справу. І тільки після того, як Карл через два тижні після свого маніфесту мусів тікати з Австрії й сама Австрія, як така, перестала існувати, тільки тоді, хоч-не-хоч, українці мусіли ставати на свої власні ноги, коли не хотіли, щоб їхній чуб перейшов у польські руки.

А поляки, розуміється, дуже й дуже того хотіли й поспішно гострили свої дегенеративно-шляхетські кігті. Це було українцям відомо й це примусило їх тріпнути своїм загроженим чубом і взятись до зброї.

І от, вночі з 30 жовтня на 1 листопада Національна Рада видає наказ Генеральному Військовому Комісаріатові, (що існував до цього як таємна військова організація), обеззброїти польські війська, що були в Львівському ґарнізоні. Це вдалося зробити без проливу крові й майже вся Східна Галичина після того без боротьби перейшла під владу українців.

Національна Рада сформувала Правительство, Державний Секретаріат, і передала йому все управління крайом.⁴⁰

Взявши владу, Нац. Рада, розуміється, зараз же (3 листопаду) видала Маніфест, в якому обіцяла народові всякі блага: і констітуанту по "п'ятихвостці", й національно-персональну автономію для "меньчостей" (поляків, євреїв, румунів) і аграрну реформу на підставі скасування великої земельної власності й наділення малоземельних і безземельних селян панською землею.

Демократично, справедливо, мирно й гуманно.

Але одна "меньчість", поляки, не захотіли помиритися з пануванням влади тих, над якими вони так довго, так паразитарно панували. Обдуривши українців своєю покірністю, вони зібрали свої сили, підготувались і напали на українців (4 листопаду) в самому Львові. І виявилось, що в поляків було більше сил. А більше було хоча би тим, що переважна більшість населення Львова була польська, а вона не мало допомагала своєму військові (головним чином так званими "боювками"). Три тижні тяглась боротьба за Львів і його околиці, але українці мусіли

уступитися й Уряд український, як і Уряд наддніпрянський, мусів перебратись у закуток української землі, до Тарнополю, а трохи згодом до Станіславова, де й пробув біля шости місяців, поки не був витиснений польським наступом і не перейшов у наддніпрянський закуток, Кам'янець, общипаний і обсмиканий, у формі "диктатури" Є. Петрушевича.

Не складна історія боротьби дрібнобуржуазної галицько-української демократії за свою державність. І не щасливіше вона кінчилася, як боротьба наддніпрянської сестри її.

2. Антантський пес між Сходом і Заходом Європи.

Дві сили загубили Західну Область Укр. Нар. Республіки, (так вона офіційно стала називатися після з'єднання з Великою Україною). Одна сила — зовнішня, друга — внутрішня.

Зовнішня сила, репрезентована Польщею, була антантська реакційна імперіалістична політика, направлена з одного боку на боротьбу з робітничо-селянською Росією, а з другого — на якомога більше пригноблення, обезшкодження й пригнічення переможеної Германії.

На польську шляхту складалася почесна роля антантського жандарма й сторожового пса на Сході. А щоб пес міг бути в силі виконувати свої чисто "шляхетські" обов'язки, йому було зроблено як найпросторішу й найзручнішу собачу будув.

Польська шляхта на цьому гарненько спекульнула. Перше й найближче завдання на неї було покладено: кидатись з під воріт Європи на російську революцію й гризти її за литки, бо Пані Антанта почувала себе не зовсім спокійно в своєму імперіалістичному палаці перемоги, збудованому на кістках десятків мільйонів убитих нею людей. Але Польща, ота така надзвичайно окривджена долею, ота "вільнолюбна, лицарська" Польща, що півтора століття скиглила по королівських передпокоях усього світу й жалілася на утиски, на кривду царату, та Польща тепер виявила всю свою "лицарську" природу. Як злодійкуватий і нахабний льокай, який замість того, щоб на дані йому гроші робити брудне панське доручення, краде їх і робить спекуляції, так антантський східний хам і жандарм, замість того, щоб по рабськи битися з совітською Росією, як то йому було наказано, украв у пана свого всю військову зброю, дану для цього доручення, й кинувся з нею спекулювати на нещастю українського народу.

Польські дівізії Галера, сформовані, обучені, озброєні в Франції французами, обсажені французькими офіцерами, ці дівізії, в яких польського було тільки "гарматне м'ясо", які мали йти на большевистський фронт, злочинно битися проти російських робітників і селян, — польською шляхтою та її прислужниками "соціалістами", вроді Пілсудського, Дашинського й т. п., було повернено на вигідніше для себе злодійство, — проти українців для загарбання української землі, на якій павуками сиділи оті "лицарі з великого шляху", ота "свободолюбна страдниця", польська шляхта, ця найогидніша галузь соціальних паразитів.

Розуміється, озброєні по останньому слову "науки організованого убийства" ці дівізії мали багато переваги над неодягненими, зле взутими, скупко й бідно озброєними військами Національної Ради. Але той факт, що ці війська, без техніки, без допомоги, без амуніції впродовж кількох місяців не тільки втримували насकोки антантського злодійкуватого хама, а ще й не раз били його, показує, яка велика сила духу була в тих, дійсно, героях, що босі й голі бились проти жандарма реакції.

І цей факт показує, що замість того, щоб кидатись до Пані-Антанти й жалітись їй на її хама, українським невдалим, недостойним проводирям цих героїв, треба було кинутись до тої єдиної сили, яка була до їхнього розпорядження, яка тримала українську владу й могла ще довго тримати, (а при певному напрямі зовнішньої й внутрішньої політики, й до сього часу мати в

українських народніх руках), — до свого трудового народу.

Галицькі ж "проводирі" замість того писали ноти, протести, тинялись і плакались по антантських передпокоях і з усіх сил старались довести, що вони не большевики, як то брехали поляки, що вони — ніякі революціонери, що вони собі тихі, цілком благонадійні рутенці, яким також треба признати право на вільне самоозначення, яке так великодушно й солодко розписав Вільсон.

Натурально, благонадійних рутенців не дуже то слухали. Налюкою свого пані, правда, трохи розсердилась і навіть один раз вилаяла. Але він роз'яснив їй, що українці також дуже небезпечний (для шляхетської Польщі, звичайно) елемент, що з ними також треба боротися. Отже для чого дівізії Галера гнати десь далеко, коли ворог є ближче. Але головний аргумент був той, що шляхетська Польща для своєї тяжкої функції антантського пса мусить мати якомога більше сил і нагороди. Без Галичини ж, без бориславської нафти, без загарбаних земель в українських селян, без цих модернізованих рабів польської шляхти, яка ж могла бути в неї сила?

І Антанта покрутила носом, потім добродушно похльоскала спритного й ловкого хама по плечі й сказала: ну, що з тобою робити, займай поки що Галичину по Збруч та гляди, щоб свої жандармські обов'язки справно виконував. А там побачимо, кому цей шматок достанеться, тобі чи кому инчому.

А благонадійним рутенцям сказала слухатись хама, не сваритись з ним і не надокучати їй з своїми нудними жалями. Хай поляки займуть Галичину, дадуть їй лад і порядок, а там видно буде, кому вона достанеться, — полякам чи кому инчому.

Але той "хтось инчий" у кожному разі був не рутенці. Це був труп "єдиної, неделімої", коло якого ретельно бідкались і вовтузились гальванізатори: Колчак, Краснов, Денікін та инчі дріб'язки розбитого монархізму. Пані Антанта, хоч і не дуже вірила в успіх гальванізації цих молодців, а все ж таки побоювалась: а що, як оживе й почне вимагати й собі шматок здобичи, чим йому загатити пельку? А сердити небезпечно, цей велетень образиться й з'єднається з недобитою Німеччиною, а тоді Антанті, особливо ж недокровній хирлявій Франції прийдеться скрутно. От через те Франція й тримала на поготові ту Галичину: оживе велетень, — йому достанеться; не вдасться оживити, — хай льокаєві в подарунок за службу йде.

А рутенцям і в тому й у другому випадкові строго рекомендувалось не вигадувати ніяких дурниць, — усяких там самостійностей та самоозначень, — не робить ніяких безчинств і непорядків, а "порозумітися" або з поляками або з руськими контрреволюціонерами.

І рутенці, схлипнувши кількома нотами-протестами, пішли порозуміватися з гальванізаторами "єдиного" трупа.

До чого це "порозуміння" привело, побачимо далі.

3. Кулуарно-нафтяні "патріоти-вожді".

Такі зовнішні сили брали участь у загибелі Західно-Української Республіки.

Внутрішніми ж силами, що допомагали цьому самому були: абсолютна невідповідність керманічів руху до моменту, їхня ота сервілістична благонадійність, їхня вузесенька, худосочна дрібно-буржуазність, їхня псіхіка кулуарних політиків і цілковита відсутність якоїсь революційності, піднесеності до того духу боротьби, який був у масах галицько-українського народу.

Більшість Національної Ради складалась з представників дрібно-буржуазних партій, з парламентських і сеймових послів, у більшості своїй національ-демократів. Сини сільської буржуазії, або священників, чи маленьких урядовців, сини бідної, маленької, забитої польськими панами й ксьондзами країни, виховані на дегенеративно-шляхетській польській культурі, заражені духом польського льокайства, з обмеженим, обсмоктаним псевдо-європейською цивілізацією світоглядом, — де їм було зрозуміти й відчутти революційний, земляний, з самої глибини народньої природи вибухлий дух боротьби? Вони знали паперову, дрібненьку, кулуарну боротьбу свого парламенту. Там випрохати посаду для українця, земляка з свого повіту; там по довгих інтригах, підступах, біганині по канцеляріях і конференціях по кавярнях — вистаратись двох-клясову українську шкілку в малесенькому містечку. Оце була сфера їхньої політичної діяльності. Ну, та ще, розуміється, промови на виборах, у парламенті й за чашкою кави. Чемпіони парламентської пустопорожньої балаканини, вони, здається, колись побили світовий рекорд на довготу.

Отже, виховані на цих дрібненьких інтересах, висушені, як мумії, в парламентських кулуарах, навчені й призвичаєні тільки випрохувати, виінтриговувати й підхоплювати крихточки з столу австрійських панів, — як могли ці політики й парламентські "чиновники" зразу змінити всю свою суть, усю природу свою й стати проводирями революційних мас народу?

Абсолютно була це неприродна річ. І через це цілком зрозуміло, через що ці люди так боязко, на шпиньочках, уклоняючись і "цілюючи руці", підходили до того маніфесту, який видав пан-Карл і не сміли переступити ні через одну літеру цього найсвятішого для них закону. Зрозуміло, через що майбутній "диктатор" Є. Петрушевич так сервілістично (під час уже революції!) вигинався перед австрійськими панами й запевняв, що українці раз-у-раз були самим вірним, самим відданим народом Австрії, сеї злої, глузливої до них визискувачихи-мачухи.

А так само зрозуміло, через що ці "керівники" так неохоче, так уперто ухилялись від поєднання з Наддніпрянською Україною, — вони боялися її революційности, бо як-ні-як, а наддніпрянська демократія, не зважаючи на свої всі хиби й помилки, була під той час (як раз повстання проти Гетьмана й "майже-большевицька" декларація Директорії!) в пориві своєї революційности, з широкими перспективами соціальних і політичних реформ та перебудов. Це мусіло лякати парламентські, кулуарно-канцелярські душі галицьких рутенців-проводирів. Вони зовсім не мали на увазі ніяких соціальних чи навіть глибоких політичних революцій, їм ходило переважно оте, щоб вирвати з під польського національного панування Галичину, зробити з неї маленьку українську державу, забезпечити національні права українського народу й "шлюс". Самим же мати змогу не тільки не випрохувати урядових посад, а ще й роздавати їх "своїм людям"; та до того, щоб можна було вмочити урядовий пиріг у нафту й смачненько уминати його все життя. Такий собі тихий та мирний ідеал жив у цих кулуарних, європейських душах і до його зовсім не пасувала ота наддніпрянська, "азіатська", "майже-большевицька" "нестриманість", "недержавність".

Але що робити: маси тяглися до тої "азіатщини", галицький забитий селянин почував пробуджену соціальну й національну рідність з наддніпрянським братом своїм, галицький робітник клясовим інстинктом своїм тягнувся туди, де йшла велика, народня, дійсно визвольна з під усякого ярма боротьба.

І через те Національна Рада мусіла піти на уступки й згодитись на з'єднання. Але це було тільки формальне поєднання. Ні історичні умови попереднього життя двох країн, ні різниця в самій природі керуючих елементів не сприяли тіснішому злиттю двох галузів єдиного народу.

І розуміється, ця сама природа галицьких кулуарно-нафтяних політиків була причиною того, що

не було використано як слід силу галицького селянства. Знаючи цю природу, смішно навіть уявити, щоб ці люди могли стати на ґрунт дійсно-народної, селянсько-робітничої влади й державности. Але вони не тільки на це не були здатні, а навіть на буржуазний революціонізм, на те, щоб хоч на мент пронятись визвольним ентузіазмом, щоб одважитись на зламання тих соціальних і політичних відносин, які робили з Галичини якоесь феодальне князівство польської шляхти.

Національна Рада вже цілком свідомо не хотіла порушити ні одної основи шляхетсько-буржуазного ладу. Вона з повною свідомістю не чіпала польських поміщиків пауків і їхніх коدل. І так само, з страху перед революційним настроєм мас, вона не допускала ніяких ширших проявів його.

Через те, натурально, вона й не могла використувати ту велику силу духу, завзяття, яка часто буває більшою за силу гармат і танків. Навпаки, коли, наприклад, галерські дівізії почали бити українське військо, коли український уряд, упавши духом, почав одступати й коли українське залізничне робітництво, запалившись вогнем отого завзяття, сформувало власними силами свій робітничий полк і попрохало від уряду затвердження його, то хіба ці кулуарні душі не злякались цього завзяття, хіба вони не заборонили формування таких "партійних", як вони казали, полків?

А хіба ця "демократична" влада не арештувала деяких політичних діячів (М. Шаповала, Ф. Євшана, В. Пачовського), коли ці хотіли надати організовані, революційні форми тому бурхливому невдоволенню мас, яке й Національній Раді було відоме?

І хіба в селянстві й робітництві не було загальної думки: нехай управимось тільки з польськими панами, ми візьмемось і за своїх підпанків?

Ці худосочні, паперові політики не тільки не вміли використати сил народу, але всією своєю політикою убивали революційний дух, глушили піднесення души народної, викликали зневірря, недовірря, нерішучість, непевність. І тільки сила вікової ненависти до польського пана та природна слухняність галицького селянина й звичка коритись начальству тримали в дисципліні й послуху оті босі й голі селянські війська.

Ці галицькі "патріоти", не допускаючи "партійних" полків і глушачи революційні пориви свого народу, все виставляли свою любов до держави, — тільки, мовляв, у ім'я державних інтересів вони вели свою акцію.

Добре. Чом же вони не врятували тої державности, коли це можна було зробити? Коли поляки били й випірали українську наддністрянську армію з Галичини й коли для кожного ясно було, що надій на рятунок власними силами немає, коли ясно було, що Антанта віддавала український народ своєму хамові на пожирання, то чому ці великі патріоти не згодились урятувати українську, національну державність тими засобами, які їм пропонувались? Адже большевики (в червні 1919 р.) пропонували цим "патріотам": ми вам дамо зброї, одягу, всієї амуніції, навіть свого війська, коли треба, — вступайте з нами в союз, давайте разом бити поляків, вам потрібна ваша країна, а нам треба пробитись до Угорщини. Тільки одна умова: ліквідуйте Петлюрівщину.

Кулуарні "патріоти" від цього відмовились. Де ж бо то можливо: зрадити Петлюру, зрадити своїх.

Для них ніби петлюрівщина була вся українська державність.

Але діло, розуміється, не в петлюрівщині, — коли їм було потрібно, вони дуже легко згодились

її "ліквідувати".

Коли б вони були справжніми патріотами, коли б для них, дійсно, національні, народньо-державні інтереси були вище за все, вони повинні були б виразно заявити, що петлюрівщина не є українська державність, що рятувати петлюрівщину є річ безпотрібна, безнадійна й навіть шкочлива для дійсно-українських народньо-державних інтересів. Коли б вони не були, дійсно, тільки партійними патріотами, то повинні були б не одкидати пропозицій большевиків, а вступити з ними в дальші переговори, повинні були поставити контрпропозицію: ми ліквідуємо петлюрівщину, а ви ліквідуйте пятаковщину. І нехай буде на всій соборній Україні, й у вас і в нас, один спільний совітський, соціалістичний, але національно-український Уряд і нехай він робить у соціально-політичному напрямі все, що хоче й що вважає корисним для народу. Нам же важно, щоб була забезпечена національно-державна сторона цієї влади.

Ми знаємо, що угода з вами приведе й Галичину до совітської форми влади, але ми не партійні патріоти, ми готові в ім'я нашої національності одійти від влади, аби цю національність було врятовано й ґарантовано.

От-так повинні були б міркувати ці "патріоти", коли б вони були, дійсно, патріотами, коли б вони, справді, були, як кажуть, заінтересовані тільки справою нашої національної державности. І коли б вони так поставили справу переговорів, то є багато шансів думати, що національна справа й у Галичині й на Великій Україні від того значно виграла би.

Але "патріоти" пропозиції большевиків одкинули. Бо, перш усього, — як вони кажуть, — вони не могли орієнтуватись на "труп", се-б-то Совітську Росію. А друге, вони не могли зрадити наддніпрянців, особливо тоді, як приїхав Петлюра з сьома міністрами й "десять годин виплакував помочи" проти большевиків і благав не вступати з ними в союз, не ліквідувати його.

І чого ж варті ці виправдання й аргументи, коли поставити їх поруч з тим фактом, що ці самі "патріоти" через чотирі місяці зорієнтувались на справжній труп, на Денікіна, коли зрадили того самого Петлюру й коли віддали найбільшому ворогові української нації, найлютішому реакціонерові своє військо й віддали майже без усяких контрпропозицій ?

І чи не ясно з цього, що цей "патріотизм" був дійсно-партійний патріотизм, ворожий до соціального визволення поневолених кляс українського народу, прихильний до реакції, патріотизм партії прислужників буржуазії, патріотизм урядового пирога, кулуарно-нафтяний і зрадницький патріотизм.

От-то ж ні трішки не дивно, що ці люди не змогли довго боротись і були вибиті з Галичини. Вони покладали всі надії тільки на мілітарну силу свою, инчих сил свого народу й міжнародньої ситуації вони не розуміли й не хотіли розуміти.

І кінчилось тим, чим і повинно було в таких умовах кінчитись: дужча мілітарна сила перемогла слабшу. Національна Рада й Державний Секретаріат мусіли кидати нафту й тікати за Збруч. Тікаючи, в дорозі (на мості в Заліщиках) вони в безпорадности й у паніці передали всю повновласть одному чоловікові Є. Петрушевичу, назвавши його "диктатором". Купка втікачів, кулуарних борців узурпувала владу й передала її одному кулуарному герою. Він мав тепер "право" розпоряджатись долею й життям тої нещасної сотні тисяч людей, яка сліпо слухалась своїх недостойних проводирів і пішла за ними.

Але зате було врятовано петлюрівщину, отаманщину. Коли большевики вже підходили до самого Кам'янця й от-от мали взяти цей останній закуток, диктатор Петрушевич, здавшись на сльози Головного Отамана Петлюри, вислав проти большевиків кілька бригад свого війська й

врятував на кілька місяців владу отаманщини.

РОЗДІЛ XV. ОРІЄНТАЦІЇ ОТАМАНЩИНИ

1. Безглузде завдання.

З цього моменту галицька армія стала головною опорою й піддержкою цієї влади.

І цікаво, між инчим, таке явище. Коли було встановлено диктатуру адвоката Петрушевича, партійна наддніпрянська "соціалістична" преса дуже тим обурювалась і майже кожного дня містила гарячі, принціпальні, "соціалістичні" статті з цього приводу. І раптом... уся вона дивним чином замовкла, неначе подавилась цим питанням. Що сталося? А те, що диктатор Петрушевич дав свої бригади. І очевидно поставив на увагу урядові, що так же не годиться: так мене лаєте, такі ви демократи й соціалісти, а я такий реакціонер і самі тут же їдете до цього реакціонера, плачете переді мною, кланяєтесь, благаєте, щоб урятував вас.

І "соціалістична" хutorянська преса смирененько підбрала губки й затихла. А "диктатор" і "Головний Отаман", одбивши й пропозиції й наступ большевиків, дружо (до певного моменту) поєднались.

Але галицька армія, хоч і мала боєздатного війська тисяч до 50-60, все ж таки не гарантувала перемоги української отаманської влади над військами російського й українського совітських урядів. Крім того, ця армія була погано одягнена, озброєна. А поза тим усім не мала великого бажання битись з большевиками, коли всі її бажання були битись з поляками.

Через те треба було шукати ще десь помочи.

І от тут виявляється в найбільшій красі й опуклості вся державна мудрість, далекозорість і дотепність хutorянки. Вона стала шукати помочи проти Антанти у... Антанти.

Коли б не було відомо, що це впливало тільки з хutorянської простодушності її, з наївності та з безпорадності становища, то можна було би подивитись на таку політику, як на нахабну хитрість, яка іменно хоче отим нахабством ошелешити й збити з панталіку.

Бо де ж таки: Польща є та сама Антанта; Польща-Антанта б'є й наддністрянську й наддніпрянську хutorянку; Польща-Антанта є виразний ворог української державности.

Крім того Антанта цілком ясно й недвозначно показала наддніпрянській хutorянці в Одесі, що крім "загального наказу 28" для полудневої Росії хutorянці нема чого сподіватися від неї; що Гришини-Алмазови й Денікіни, які являються лютими ворогами українства, є та сама Антанта.

Отже для всякого, навіть для дрібно-міщанського та навіть для самого отаманського розуму повинно було б бути ясным, що це ж абсурд, безглуздя, божевілля сподіватись і домагатись, щоб Антанта сама проти себе пішла, щоб дала визнання державности, зброї, амуніції, товарів і всього инчого тим, кого її власні агенти, з її власної згоди б'ють і нищать.

А тим часом таке безглузде, надлюдське завдання було покладено на нещасливу хutorянську "діпломатію", на всі оті місії, комісії, посольства і т. п.

Властиво, на неї було покладено два завдання : 1) добиватись визнання й допомоги і 2) представити як найкраще українську державність за кордоном, в Європі.

І треба признати, що й перше, й друге завдання було виконано "блискуче".

Не звертаючи уваги на те, що Антанта з самого початку прийняла відому одеську програму, яку було виразно скріплено й підтвержено "Загальним наказом № 28", не втершись навіть од тих плювків і ляпасів, які дістала від д'Ансельмів і Гришиних-Алмазових, хуторянка вирядилась і веселенько, бадьоренько, з простодушністю й вірою в справедливість 14 пунктів Вільсона почимчикувала в Європу.

Ці знамениті 14 пунктів, властиво, були її єдиним аргументом і засобом. А особливо ті з них, які співали про право самоозначення націй, народів. Треба було, на думку хуторянки, тільки роз'яснити в Європі, що ми-окрема нація, народ, як нам моментально дадуть всі права, які "полагаються" всім націям і народам.

І от, для цього пишуться брошури, книги, меморандуми, ноти, статті; випускаються географічні мапи; читаються доклади, реферати; з цифрами, з непереможними аргументами доводиться, що ми — окрема собі, цілком розвинена, хороша, розсудлива, смирна нація. Отже...

Але, на диво хуторянки, Антанта, признаючи, що, справді, нація й окрема, й хороша, і сімпатична, визнати її державність і право самоозначення все ж таки не хапалась.

Більш реальні українські дипломати розуміли, що цього для товарних джентельменів не досить, що крім "справедливості", "правди", "права самоозначення" й тому подібних сімпатичних слів, треба було представити їм ще щось, більш реальне,

І вони почали спокушати джентельменів українським хлібом, цукром, вугіллям, словом усім тим, за що з давніх давень роздирається й шматується з усіх боків Україну. Ці аргументи, дійсно, більше подобались лицарям "правди й справедливості", деяким з них аж очі й зуби розгорілись від передсмаку цих переконуючих доказів.

Але ... так-то воно так, та де ж той хліб, цукор і вугіль, у чиїх вони руках?

От-тут хуторянські "дипломати" й почули, що їм бракує ще одного, найголовнішого аргумента-сили. Дійсно, все те є, та в чиїх же воно руках.

Право дістається силою й боротьбою, а не переконанням і випрохуванням. Економічні й міжнародні інтереси різних держав робили їх противниками й ворогами нашої державности. Отже треба було мати відповідну силу, щоб побороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, се-б-то визнати наше право на самоозначення.

А як тої сили не було, як під отаманщиною було території на два-три повіти, то це й вирішувало всю справу. І ніяка дипломатія, коли б її провадили найгеніальніші люди, не могла би нічого вдіяти.

І даремно всі ці місії старались представити весь український народ, як контрреволюційний, даремно запевняли, що він ненавидить большевизм, се-б-то своє власне повне соціальне й політичне визволення. Не помогало нічого й вихваляння дійсної контрреволюції в лиці отаманщини й її характерного виразника С. Петлюри, слуги західної імперіалістичної реакції проти східної революції. Даремно хуторянські дипломати намагались довести буржуазній Європі, що українська держава також може бути самою розбуржуазною державою. І зовсім наївно було для цього посилати капіталіста Марголіна як представника української буржуазії або змінити голову парижської місії Г. Сидоренка на графа Тишкевича, щоб доказати Європі, що й нас є свої капіталісти й графи.

Антанта пречудесно знала, що Марголіни й Тишкевичі в українській нації — білі ворони, що ніякої буржуазії й аристократії, національно-свідомої, подібної хоч би до польської або руської, такої, яка б з національного патріотизму хотіла своєї державности, — у нас не було. Антанті добре було відомо, що більшість української нації, дійсно, була большевицька, бо ця більшість була робітнича (селянська голота й частина мійського пролетаріату). Було їй також відомо й те, хто такий в дійсності був отой "національний герой", "український Гарібальді", хто саме з ним ішов і хто разом з ним обороняв імперіалістичну Європу від найстрашнішого її ворога, большевизма. Знала Антанта й дійсну ціну цієї оборони, всю вагу її. Все вона знала, ця кривава, стара, лицемірна процентщиця.

І даремно витрачались колосальні гроші на ці місії, на інформацію розумної лихварки, на наївні спроби обманути її. Вона знала, що такої української державности, яка б соціально-рідна їй була, в цьому стані української нації утворити не можна. Вона вірила щирости місій, вірила, що вони хочуть іменно такої державности, вірила, що всі українські Петлюри готові продати свій народ у вікове соціальне й економічне рабство європейському капіталові за таку державність, але що з того: нема тих кляс, на яких можна таку державність збудувати, нема панів, а на самих льякоях їх не виїдеш. Антанта цілком справедливо міркувала, що підтримка, оборона національної української державности в тій національно-соціальній структурі української нації, яка була в даний момент, була би піддержкою її соціального ворога. Антанта добре знала, що українські Петлюри — не большевики й вірні слуги її, але більшість української нації — большевики; і ці большевики, підтримані національно й державно Антантою, укріпляться, повиганяють своїх Петлюр і виженуть з ними й саму Антанту. Бо соціальна природа сеї нації була іменно така. (А що це так неодмінно було би, то на це Антанта мала докази: два рази вже українські селяне й робітники виганяли своїх "національних героїв").

От оці міркування, а також оті інтереси Росії, Польщі й Франції, про які вище говорилося, були причиною повної неувдачі хуторянсько-отаманської дипломатії в Парижі.

І зовсім не те, що були там ті або ті особи, що так, а не инакше балакали чи поводитись, — як це пояснюють деякі наївні самі оті хуторянські діпломати.

А також не "большевизм" українського отаманського Уряду, як то поясняли не менш наївні праві українські діячі. Коли руські представники "єдиної, невідімої" лякали Антанту українським большевизмом і називали навіть отаманщину большевизмом, і коли навіть де-хто з Антанти удавав, що вірив у те, то це ще не значить, що й самі руські й Антанта не вмiли розрізнити, де саме є український большевизм і яка різниця між отаманщиною й большевизмом. Вони говорили й удавали в своїх цілях і інтересах.

А дрібнобуржуазні політики страшенно від того хвилювались, турбувались, оглядали себе з усіх боків, старанно зчищали з себе всяку порошокину, яка могла б здатися большевицькою й, де тільки можна було, гаряче запевняли й присягалися, що українська влада, їй-богу, не большевики, що С. Петлюра, голова Директорії, голова Верховної Влади, самий запеклий, давній, відомий контрреволюціонер, що він ще й тоді й тоді був найвірнішим другом Антанти, що вся українська влада до останнього "іздыханія" буде орієнтуватись тільки на Антанту й до повного загину битись а її ворогами, большевиками.⁴¹

Мало того: українські "діпломати" за кордоном, послали по різних державах, занепокоєні упертим нег'ативним відношенням Антанти до української державности й по міщанській своїй простодушности вірячи, що головна причина лежить у "революційности", в "большевизмі" української отаманської влади, з'їжджаються на "державну нараду" (в серпні, в Карлсбаді) і вирішують, що єдиним рятунком для української державности є зчищення з себе всяких підозрілих і шкідливих "революційностей" і сформування приличної влади, коаліційної.

Головним оборонцем, ініціатором і референтом цієї ідеї був... соціаль-демократ М. Порш, отой самий, що під час Ц. Ради так гаряче виступав проти коаліції, який стояв за владу "робітників, селян і салдатів", який складав такі революційні, резолюції, в яких грозився імперіалістичній Європі соціальною революцією.

Міщансько-отаманська влада в Кам'янцю, діставши цю постанову наради послів, а також донесення своїх дипломатів з Парижу, теж захвилювалась і почала чиститись. "Трудовий принцип", яким бавились есери, як діти бавляться старою пощербленою, нікому не страшною шаблею, було в них вирвано й викинено. Замість того всім слухняним антантським діткам було витягнуто з скрині української революції стареньке, панське убраннячко й пристойненько начеплено на них-парламентаризм, демократизм, загальне виборче право, самоврядування, все так, "як у людей", як у самої пані-Антанти.

Але... і це убраннячко не допомогло. Як порші та всі інші поршивці не обчищалися, не прибіралися, Антанта не міняла свого відношення. Єдине, що вдалося в неї "добитися", це-"федерації", того самого, що ми вже й при Гетьмані мали, коли українська державність стала цілком буржуазною. От цю саму "федерацію" Антанта пропонувала з Колчаком, Денікіним, Маклаковим, Сазоновим і всіма іншими руськими "національними героями".

Наддністрянських же політиків вона одсилала до польської шляхти порозумітися в справі Галичини, для якої вироблявся "Статут". П'ятеро старих реакціонерів, представників злочинного імперіалістичного ладу, ладу насильств, грабіжництва, експлуатації й убийств мільйонів людей, так звана Вища Рада, ці перші кандітати на лаві підсудних народнього суду, віддавали цілий народ на катування, на умисне, планомірне винищування його найбільш свідомих, активних елементів своїм вірним слугам. Статут Управління Східною Галичиною віддавав українську націю в повне володіння польської шляхти. Спочатку на 15 літ. Це з тим розрахунком, що, як оживе російський велетень, щоб йому можна було заткнути пельку цієї нещасною Галичиною. Коли ж виявилось, що на оживлення не дуже багато надій, Франції удалося схилити Вищу Раду розтягти строк на 25 літ. І, нарешті, коли надії на воскресення мерця зовсім упали, Галичину було віддано Польщі в цілковите й необмежене часом розпорядження.

Розуміється, для Антанти важно було берегти всяку силу, яка боронила її від большевизму. Українська отаманщина й хуторянщина були вірними й безплатними слугами. Дійсно, вони своїми грудьми стримували натиск східної революції. Отже не корисно було ослабляти цих слуг, однімати в них охоту далі, стримувати той натиск.

І через те Антанта хитро, дійсно-дипломатично водила за ніс хуторянських "дипломатів", не одштовхувала їх рішуче, допускала їх у свої передпокої, дозволяла їм балакати, доказувати, удавала, що хитається, вагається, посилала їх до Маклакових, Сазонових, словом, усякими способами підтримувала в них маленьку надію. Так у деяких країнах роблять з ослами: щоб вони охоче бігли й везли вагу, їм перед носом (але так, щоб вони не могли дістати!) вішають клопоть запашного, смачного сіна; осли тягнуться з усіх сил до цього сіна й, самі того не помічаючи, везуть хазяйську вагу.

Таким антантським ослем була весь час українська кам'янецько-демократична влада, а клаптем сіна служила політика Антанти.

Через те Антанта й у сварці отаманщини з денікінщиною займала немов би таку примиряючу позицію. І та й друга робили корисну для неї службу, обидві з соціального погляду були однакові, отже треба було якось помирити їх з національно-державного боку, принаймні, якось обдурити українського осла, щоб, не вважаючи на те, що Денікін вирвав і той клопоть сіна з під

носу, осел і далі не губив охоти везти тяжку вагу контрреволюції. І осел таки віз, поки не впав без сил, без дихання.

От таких "блискучих" результатів "добилась" хуторянка в Європі від "лицарської" Антанти. Так вона справилась з одним своїм завданням.

2. Гергепа за-кордоном.

Друге завдання, — представити в Європі українську націю й українську державу, — було виконано не гірше.

Тут хуторянка вже показала себе в усій своїй красі. Селянську свитку, очіпок і тому подібні прикраси, які вона одягала там, на хуторі в себе, щоб подобатись парубкові, все це вона покинула дома. Адже вона тепер мала діло з справжніми "людьми", з високими панями, вона повинна була показати, що й вона, "як люди", що й вона справжня пані.

А що ж найбільше личить високим паням?

Насамперед, мати багато-багато грошей. Потім, нічого не робити й спати до-обід, після-обід і коли тільки захочеться. А їсти все тільки солодке й найдорогше. І, розуміється, пудряться, бо пани тільки те їй роблять, що пудряться.

І от, на європейському обрії з'явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебела, репана, мужицька пика вся обсипана найдорогшою пудрою; щоки розмальовано самою буржуазною фарбою; вся, незграбна, обмотана шовками, обвішана шклянним намистом; і з величезною торбою грошей у руках.

Ця чудна гергепа почала з'являтися то в одному європейському місті, то в другому, викликаючи в європейців здивовання, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилась і що мали значити її вчинки: куди б вона ні повернулась, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Європейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, по панськи обмахувалась віялом, кокетливо збирала губки, виставляла свої золоті перстні, шовки, шкляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об'їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагигжених місцях.

Нарешті, європейці почали через досвідчених людей дізнаватись, що то була українська "діпломатична" місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Європою українську націю, щоб Європа не думала, що українці — якась собі недоросла, мужицька, демократична, або, не дай Бог, ще большевицька нація.

І сором, і сміх, і ганьба з цих місій, посольств, комісій, з усього цього "представництва" отамансько-хуторянської державности! Мужикуваті, незграбні, часом малоосвічені люди, які часто далі своєї Сквирі не їздили, які здебільшого ні одної мови (навіть української) добре не знали, які майже все життя носили вишивані сорочки з стьошками або "косоворотки", які про "діпломатію" знали з бульварних романів, ці люди, забувши всякий сором, повдягавшись у смокінги й не знаючи навіть, коли й як ті смокінги одягаються, полізли в буржуазні та дипломатичні салони, в міністерські передпокої представляти нашу робочу, вимучену, неграмотну націю.

Розуміється, вони навіть уважали своїм обов'язком жити яко мога пишніше, розкидати яко мога

щедріше гроші, бо це впливало з їхнього завдання: представити нашу державність "як у людей", се-б-то буржуазну. І всі ці комісії, місії, посольства, одержуючи нечувані в Європі, колосальні платні, жили тільки в перших отелях, їздили тільки на автомобілях, їли тільки в найдорогших ресторанах. Недоучки-студенти, які в скривлених черевиках до революції бігали по лекціях і годувались чаєм з ковбасою, тепер инакше не могли жити як тільки так, як можуть жити великі капіталісти, насмоктані паразіти-мільйонери.

І що ж вони робили? За що український народ мусів платити такі величезні гроші цим людям? За які їхні заслуги, в минулому чи сучасному, за яку таку надзвичайно цінну для цього народу роботу, що вимагала такої надзвичайної оцінки?

Вони нічого не робили. Вони тинялись по ресторанах, отелях, шинках, притонах і так проводили своє життя. Та й що вони могли робити? Єдине, що могли робити й що совісніші з них робили, це час від часу поміщати в газетах статті про Україну, вихвалити Петлюру й подекуди зустріваючись з європейськими діпломатами чи політичними діячами, говорити з ними про українську державу й доводити, що її треба визнати.

І що ще цікаво, що значна частина цих членів місій і комісій складалась із "соціалістів", а головним чином із соціаль-демократів. Деякі з цих соціальдемократів, навіть з тих, що були представниками соціальдемократичної української партії на II соціалістичному Інтернаціоналі, так старанно працювали, що могли скласти собі трошки грошенят, на які купували акції в нафтяних галицьких капіталістичних підприємствах. Другі "соціалісти" провадили в державних інституціях на державні гроші операції з валютою й на цих операціях теж не погано заробляли. Деякі члени соціалдемократичної партії навіть отаманським урядом за свої вчинки були віддані під розслідування спеціальних ревізійних комісій.

А отаманські закупочні комісії? Це щось анекдотичне. Являлись отаманці з мільйонами, щось ніби купували для "держави" і ні мільйонів, ні купленого, ні самих отаманів і отаманців уже не бачили.

Крадіж грошей, розпуста, деморалізація, якась вакханалія моральної гидоти, ледарства, ліні, тупого мізерного життя, все це що далі, то все більше ставало нормальним станом "представництва" отамансько-українського уряду за кордоном.

Але це було неминучим явищем, необхідним і навіть, природним" для того всього режиму, яким одзначалася отаманщина. Як там, на Україні, панувала повна безвідповідальність випадкових людей, повна безконтрольність їх, так і сюди цю основну рису цього режиму було в усій повноті перенесено. Ніхто ні перед ким ніякої відповідальності не ніс, ніхто ніякого контролю над собою не знав і не признавав. І що дивного, що це людей деморалізувало, що спокушало їх? Маючи в руках величезні гроші й знаючи, що ніякого контролю над ним немає й ніякої відповідальності ні перед ким він не нестиме, а з другого боку бачучи, як той або той нікчемний отаманець брав собі мільйони, — та як міг який небудь фінансовий, закупочний чи який инчий аґент бути таким надзвичайно моральним, щоб устояти проти всіх спокус і не "забезпечити себе" якоюсь там нещасною парою мільйонів франків чи доларів — (серйозніша, поважніша валюта)?

І що дивного, що, коли почало не ставати грошей для самої отаманщини й коли вона кинулась перевіряти, скільки ж у неї є грошей, то міністри її не могли навіть сказати, що й де мала кам'янецька українська влада.

Що дивного, що, коли ця сама урядова влада виявляла бажання зробити над яким небудь своїм дуже вже зажерливим і нахабним аґентом ревізію або мати від його відчит у його діяльності,

то той агент просто не слухався її? Так, наприклад, отой самий берлінський посол Укр. Нар. Республіки, соціаль-демократ М. Порш, не зважаючи на неодноразові накази свого Уряду явитись у Кам'янець, отверто не слухався його й спокійно сидів собі в Берліні; так, що навіть такий уже нерозбірливий і вибачливий на всякі паскудства хуторянсько-отаманський уряд мусів скинути цього "діяча" з посади (за його корисну, очевидно, "державну" й "соціалістичну" діяльність).

І не можу тут же не згадати про такий факт. Ще за доби Директорії з Київа було вислано за кордон українську художню Капеллу під орудою Кошиця для демонстрації перед Європою української пісні й музики. Дійсно, Капелла з честю, з великою любов'ю й надзвичайним хистом виконала це трудне й чисте завдання. І тепер можна без перебільшення сказати, що її робота була безмірно цінніша й корисніша для української національної справи в Європі, ніж десяток отих місій і посольств. Вона скрізь, де виступала, давала європейському громадянству наочну лекцію високої художньої культури українського народу, вона агітувала й переконувала в сто раз краще, ніж усі ті плаксиви, сервілістичні хуторянські ноти, брошури й статті, поміщені за великі гроші в продажних буржуазних газетах Європи.

І от яке ж відношення отамансько-міщанської влади до цього корисного, сильного пропагандиста наших національно-культурних цінностей? Її кілька місяців ця влада тримала в Відні без грошей, позбавляючи можливості їхати далі. Міністр закордонних справ, соціаль-демократ, "соціаліст" В. Темницький, роздаючи гроші сотнями тисяч і мільйонами ріжним брудним людям і навіть ворогам українства, реакціонерам і руським чорносотенцям,⁴² не зважаючи на прохання й благання Капелли, не хотів видати їй тих грошей, які вже було асігновано й Директорією, й вона змогла виїхати далі тільки дякуючи допомозі українських кооперативних товариств.

І що дивного в тому, що вся система, весь характер влади, з усією його безладністю, брудом, деморалізацією й реакційністю одбивався й на цих агентах її за кордоном? Що дивного, що як там на тих півтора повітах населення ставилось з огидою до сеї влади, що вона там дискредитувала саму ідею української нації й держави, так і тут ці недостойні, маленькі людяці ганьбили українську націю, виставляли її на публичний глум, сміховище й зневагу?

Я знаю, вороги українства зараз же вхопляться за мої слова й почнуть вигукувати: ага, бачите, самі признаєте, які ви!

На це я скажу цим "високоморальним" добродіям: ні, ці люди, не всі "ми"; отаманщина— ще не є українська державність; міщансько-отаманська демократія ще не є вся українська демократія; та навіть з цієї хуторянської демократії не всі ті, що представляли її за кордоном, піддалися розпусті й деморалізації; були й серед закордонних місій і поза місіями люди чесні, трудящі.

Та більше того: більшість "місіонерів", що вели лайдацьке, недостойне свого трудового народу життя, були просто нещасні, слабодухі люди, яких здеморалізувала система отаманщини, яких вона заразила своїм духом надутої честолюбности, дармоїдства, безвідповідальности, неповаги до праці, до соціалістичних змагань усіх працюючих, яка навчила їх буржуазним парадуванням, киданню грошей по притонах і шинках, яка втоптала в свій отаманський бруд і їхні слабі, хуторянські душі, (яким крім того за кордоном після хутору запаморочилась голова від буржуазної, поверхової, галасливої "цівілізації"). Більшість цих "діпломатів", коли пройде чад отаманщини, коли не стане змоги шпурляти грішми, я певен, вернуться до роботи й з соромом згадуватимуть оцю свою сумну "діяльність".

І тільки меньчість з цих "діячів", оті більші, буйніщі акули, які мали змогу вчиняти по притонах

афинські оргії, які стояли на чолі деяких посольств та всяких валютних, "державних" операцій, та оті отамани, які без ліку й числа їхали за кордон з торбами мільйонів, ті, розуміється, ще довго з приємністю будуть згадувати отаманщину й дякувати їй.

Але таких акул і політичних діячів, таких самих "соціалістів" і "соціалдемократів" є досить у кожній нації, а насамперед у тих націй, які мають свою буржуазію, бо такі люди як раз є найкращими виразниками паразитарних, ледарських, буржуазних клас і їхньої подлої моралі.

І це само тут же можна сказати отим галицьким нафтяним патріотам, які в оправдання своєї орієнтації на Денікіна й передачі своєї армії йому кажуть, що українська демократія "не дозріла, не доросла до своєї державности", отже, мовляв, не було чого й держатися за неї. Так, до буржуазної, до паразитарної, до гнобительської державности, отої, яку випрохували собі кам'янецька демократія, отаманщина та нафтяні патріоти, до такої, дійсно, українська нація "не доросла" й така державність, дійсно, робить наших мужицьких дітей нікчемниками, калічить їх, розкладає й нищить.

Одначе є, й може бути, й буде та українська державність, яка лежить в природі нашої нації, шлях до якої вказує наука, історія й практика соціалізму, се-б-то робітниче — селянська державність, державність працюючих клас. І для цієї державности українська демократія й доросла, й має сил, і ті сили вже працюють на території всієї України. Та демократія парадів не робить, не б'є в попівські дзвони, не вчиняє афинських вечорів по європейських притонах, не лазить у ногах світових грабіжників і насильників, не продає свого народу за право мати своїх послів при грабіжниках; ні, та демократія просто й чесно працює й бореться без усякого "геройства". Та навіть серед тої кам'янецької демократії, яка з свого хуторянського розуму мусіла піти за отаманщиною, навіть серед неї були цілком придатні, цілком дозрілі елементи для творення дійсно-української народньої державности.

Але, розуміється, в такій державности нафтяним, кулуарним, отаманським патріотам, а також "соціалістам" з закордонних притонів місця не буде. Тут вони вже "перезріли" й їх буде викинено просто в помийницю.

3. Даремне підскакування.

Нарешті, третя орієнтація отаманщини була — на повстанців.

Забувши зовсім, як ці самі повстанці виганяли її з Київа, сподіваючись виграти на невдоволенню селянства економічною й національною політикою пятаковщини, отаманщина збиралась скористуватись боротьбою повстанців з руськими комуністами й таким чином вернути собі владу на всій Україні.

Розрахунок цілком наївний і безпідставний: абсолютно не було ніяких даних гадати, що іменно вона, отаманщина, матиме владу, й що її знов не виженуть ті самі повстанці, поєднавшись знов з російськими й українськими комуністами. Єдине, що давало надії отаманщині, це було те, що деякі повстанські загони прилучались до петлюрівців. Але ми вже знаємо, як такі самі селянські загони, прилучившись до Петлюри, потім прекрасно гатили в його своїми гарматами.

Так само безпідставною є та думка, що селяне боролись проти соціальної, комуністичної політики совітського уряду, що наш, мовляв, селянин індивідуаліст і комуні не може прийняти.

Річ зовсім не в комуні й не в індивідуалізмі. Повстання виникали зовсім не на цьому ґрунті, а на ґрунті безладної, імперіалістичної економічної політики російських комуністів. Селянство піднімалось зовсім не через те, що серед його велась пропаґанда системи комунального господарства, а через те, що в його без компенсації, без ладу, насильствено відбиралися

продукти його хазяйства й праці.

Це було головною, ґрунтовною причиною невдоволення й обурення "комунією". А цим невдоволенням користувались національно-невдоволені елементи й являлись головними організаторами й керівниками повстанських загонів.

Трудно, розуміється, в даний момент прослідити соціальну природу складових елементів цього руху, але деякі дані, а крім того логіка говорять, що головним елементом повинні були бути більш заможні селяне, ті, в яких найбільше одбиралось большевиками й які соціально й економічно найбільше терпіли від усього большевицького ладу, се-б-то, куркулі, кулаки, багатенькі козаки, дрібні полупанки. З цих елементів, — як кажуть принаймні хлібороби-демократи, партія цих самих козаків і полупанків, — головним чином складалось також військо отаманщини.

Але, розуміється, була в повстанню й голота сільська, було навіть і мійське робітництво, невдоволене обдиранням промисловости України на користь Росії.

І в залежності від тих чи інших складових елементів повстанських ґруп, а також від причин, що викликали їх до життя, та ще від керівників їх, стояла й їхня соціально-політична чи національна фізіономія. І через те одна ґрупа визнавала Директорію, Петлюру; друга виставляла лозунг української радянської влади й уважала Петлюру українським Денікіним; третя ні Петлюри, ні радянської влади, ні якої будь іншої влади не визнавала й просто билася з усіма, хто робив замах на її околицю, на її хліб, худобу; четверта ж займалася тим, що сама грабувала населення, робила погроми й т. п.

Через те, не маючи ніяких документальних даних про ту чи іншу ґрупу, неможливо з певністю сказати нічого навіть про таку відому постать у повстанському рухові, як Махно. З оповідань одних він ідейний анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорожського; з оповідань других — це просто — бандит, безпринципний, антиукраїнець.

Те ж саме, приблизно, говорять і про інших ватажків: Зеленого, Ангела, Соколовського й т. д.

Але що з певністю можна сказати, так це те, що всі вони діяли цілком самостійно, кожен на власну руку, що вони не були поєднані одною спільною всім програмою, планом, тактикою. Це свідчить про те, що були серед них і ідейні люди, й просто невдоволені або бандити.

І так само з певністю можна сказати, що, як самостійна сила, повстанці, розкидані, не пов'язані одною волею й керівництвом, погано озброєні, не можуть мати рішачого значіння для організованої, урядової сили. Вони, дійсно, можуть роз'їсти ту владу, як шашіль їсть дерево, але повалити її не можуть, її валить друга сила, що ворогує з нею.

Через це орієнтація отаманщини на повстанців мала би рацію при двох умовах: 1) коли б сама отаманщина мала оту організовану силу, і 2) коли б вона змогла пов'язати в одно всі повстанські ґрупи.

А коли сама отаманщина була ніби якийсь більший повстанський загін, без зброї, без одежи, без дисципліни й з провокаторськими, розкладаючими елементами руської, денікінської офіцерні всередині самої себе, то думати про опанування других, майже таких самих загонів було безнадійною мрією.

І даремно хуторянка в своїх ґазетах підскакувала й підбадьорювала себе повстанцями; даремно самовтішала себе, що "весь український народ" жде її й отаманщину.

І ця орієнтація зрадила її, як і всі інші.

4. Страшний сприятливий момент.

Був один момент у кам'янецької влади коли вона могла, дійсно, зробити користь для справи української державності, як би тільки вона в силі була відмовитись од своїх особистих інтересів і підвестися до ідеї взагалі української, а не отамансько-міщанської державності.

Цей момент був літом, особливо в серпні.

Повстанський рух знесилював київську совітську владу, утрудняв її економічне становище й дуже шкодив їй у боротьбі з її організованими ворогами.

І російський совітський Уряд, і київський почали розуміти, що імперіалістична політика націоналістичної течії щодо України давала виразні, наочні, шкідливі наслідки. Українофільська течія стала все більш і більш перемогати як в Москві, так і в Києві. Наслідком того змінилось насамперед відношення руських комуністів до національної української культури. Справжні соціалісти з науки самого життя почали приходити до того переконання, що для успішного переведення в життя ідей соціалізму необхідно треба користуватись найлекшими, найпродуктивнішими засобами, се-б-то рідними кожній нації формами її культури.

Через те, як засвідчують самі українці (цілком не большевицького напрямку), відношення київського радянського Уряду до культурних національних українських установ значно змінилось. З'явилась певна активність їх у цьому напрямі, а не тільки суха, принципіальна "рівноправність", яка, властиво, була умиванням рук у русифікації. З'явилась навіть ініціатива самої влади в напрямі допомоги розвиткові всім культурно-національним заходам, особливо ж у шкільній справі. І оповідання самих українців, які працювали в установах київської влади, повні захоплення й навіть захвату від методів і енергії комуністів. Деякі казали, що за цей короткий час (від зміни політики до виходу з Києва, три-чотири місяці) ними було зроблено стільки для української культури, скільки за кілька літ не зробила б Директорія, що умови роботи в національно-культурній справі були без усякого порівняння кращі й продуктивніші, ніж при чисто-українській владі. І настільки це захоплення було щире, що ті люди, які працювали при київській владі, утікши з Києва при заняттю його Денікіним до Кам'янця, не могли вже жити в отаманському режимі й з усіх сил рвались знов до большевиків, (самі ніколи не буди большевиками, а навпаки).

Та про це відношення київської радянської влади до української культури не могла навіть отаманщина нічого злого сказати, підтверження чого можна знайти в ноті кам'янецького уряду до Антанти, де він, говорячи про відношення Денікіна до українства й наводячи приклади його варварських учинків над українським словом, книжкою й школою, каже, що він "творить те, чого навіть наші вороги, московські комуністи, не дозволяли собі робити".

Отже ясно було, що в російських комуністів, а, значить, і в київському уряді наставала зміна в відношенню до українського питання.

З другого боку не було ніякого сумніву в цілях і намірах денікінської контрреволюції в цьому самому питанню. Підпоможений, озброєний, одягнений Антантою, Денікін, користуючись повстанським рухом, усе більш і більш натискував на червону армію, вибиваючи її з України. Він не ховав своєї мети: знищити робітничо-селянську владу й вернути панування кляс експлуататорських. Що ж до України й інших держав, що повстали на окраїнах, усіх їх вернути в лоно "єдиної, невідомої", при чому Україні навіть автономії не обіцялось.

Отже знов таки ясно було, хто такий був Денікін і чого від його можна було сподіватися.

Кам'янецькій дрібно-буржуазній демократії й усій її владі, здається, легко було зміркувати, що їй самій, своїми силами не справитись ні з червоною армією, ні з денікінською, що наставав момент, коли, нарешті, треба було остаточно вирішити щось одне й у напрямі того рішення йти до кінця.

Здоровий, незаінтересований, навіть не соціалістичний, а просто об'єктивний розум повинен був би підказати таке рішення: вісім місяців орієнтації на Антанту, вісім місяців упадання перед нею, благання, цілування їй рук, вісім місяців сервілістичної служби її інтересам показали, що від неї ніякої помочи не може бути; що Денікін, Румунія, Польща то є та сама Антанта, то є її агенти; що ради проблематичної й небажаної для самої Антанти української державности вона не вступить у конфлікт ні з одним із цих своїх агентів, а тим паче з Денікіним; що б цей Денікін не виробляв з українством і які б люті наміри ні мав що до української державности й національности, Антанта за це не позбавить його своєї ласки й допомоги; словом, що з цього боку не може бути ніяких порозумінь, угод, бо для його українство ще більший ворог, ніж большевизм.

Значить, ясно, що треба було шукати порозуміння з другим ворогом, з тим самим большевизмом. Треба було, як колись і нафтяним патріотам, прийти до комуністів з такою пропозицією: для вас, мовляв, на першому місці стоїть соціальна справа, для нас-національно-державна; і вашій і нашій справі в однаковій мірі загрожує спільний ворог; ми не поділяємо ваших соціальних змагань, але ми бачимо, що наша справа неминуче загине так чи сяк; отже ми, дбаючи про забезпечення національних інтересів нашого народу, бачучи, що самі ми не зможемо нічого зробити, пропонуємо вам забезпечити національний характер української державности з тим соціально-політичним змістом її, який ви хочете; за це ми вам оддамо ті сили, які маємо в своєму розпорядженню, самі одійдемо від влади й будемо допомагати вам бити нашого спільного ворога.

Така отверта, чесна, рішуча пропозиція напевне мала би самий позитивний наслідок, особливо взявши на увагу скрутне тодішнє становище радянської київської влади, повстанський рух, її власні тенденції в українському питанні. Можна гадати, що в цих умовах і Москва і Київ згодились би на сформування національно-українського радянського Уряду й на визнання незалежності Укр. Радянської Республіки.

І від цього як справа революції, так і справа національного відродження українського народу, безперечно, тільки виграла би, не кажучи вже про те, що не пролилося б надаремне стільки крові й не було би завдано змученому краєві стільки зайвого, моторошного страждання, яким зазначилися перемоги Денікіна.

В цьому дусі українській соціалдемократичній кам'янецькій урядовій групі було зроблено від закордонної групи цієї партії відповідну пропозицію.

Але кам'янецька демократія й отаманщина не тільки цю пропозицію одкинули, а ще прийняли постанову карлсбадських "діпломатів"-поршивців про зчищення з себе всяких "трудох прінціпів", про сформування коаліційного Правительства й переходу до чистого парламентаризму.

Мало того. Був такий факт.

В кінці липня, коли київська влада від повстанського руху й наступу Денікіна почала хитатися, до Кам'янця прибула делегація від ідейних повстанських груп у кількості кількох десятків чоловік од ріжних частин з пропозицією спільної акції за здобуття української державности. Делегацію в Кам'янці було зустрійто з помпою й трохи не парадом.

Але тут же виявилось, що кам'янецька демократія та отаманщина розходилась у розумінню української державности з повстанською делегацією. Делегація розуміла ту державність як робітничо-селянську, в формі радянської влади. Делегація вважала, що настав момент, коли, об'єднавши українські сили й прийнявши форму радянської влади, найбільш відповідну й сприяючу соціальному й національному визволенню укр. народа, можна (чи шляхом збройної боротьби чи шляхом переговорів з Москвою й Київом) досягти забезпечення національного характеру радянської української державности. З цим проектом вони й приїхали до Кам'янця, в надії, що тут також розуміли цей сприятливий момент, що тут на перше місце ставили справу національного характеру взагалі укр. державности, а не неодмінно отаманської, кам'янецької.

Але помилились. Отаманщина аж затрусилась, коли довідалась, що повстанці домагаються: скасування Директорії, Головного Отамана, сучасного Уряду, переходу на систему радянської влади й сформування Воєнно-Революційного Комітету. Делегатів по наказу С. Петлюри вночі було оточено з усіх боків, обеззброєно й арештовано разом з проводирьом їх Юрієм Мазуренком (укр. незалежником), тим самим, що виступив з таким гострим ультиматумом проти Уряду Раковського.

А разом з делегацією було арештовано й інших укр. соціалістів (незалежників), що були в Кам'янці (М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.). Делегацію на домагання есерів було хутко випущено з арешту, але провідників і соціалістів (Ю. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.) залишено під арештом, під постійною загрозою офіційного розстрілу або таємного убийства вночі. І треба знову зазначити, що тільки на домагання есерів, на їхні загрози виступити з уряду, після кількох тижнів чекання смерті, арештованих С. Петлюрою українських соціалістів було випущено під "таємний догляд" петлюрівської охоранки. Українські же есдеки, оті "соціалісти", недавніми товаришами яких по партії були незалежники, не вступились за соціалістів, яких Петлюри й шапули могли що ночі убити.

Так Отаманщина й Кам'янецька урядово-партійна демократія цупко тримались за свою давню, реакційну "свою лінію" та за свої посади. Щоб ото вони добровільно, з державних міркувань одійшли від влади, одійшли від парадів, наказів, автомобілів, почувань свого "геройства", — розуміється, повстанці були просто наївні люди, коли могли припустити з боку отаманщини чи кам'янецької правлячої купки "демократів" такий самовбийчий учинок.

Як можна: адже селяне, мовляв, готові були "з іконами зустрічати батька Петлюру", "вся Україна" гнала большевиків, ненавиділа їхній режим, не могла діждатись приходу справжньої, демократичної, кам'янецької влади, — а ця влада раптом узяла б та й завела той самий ненависний большевизм.

РОЗДІЛ XVI. ВІДНОСИНИ КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ ВЛАДИ З ДЕНІКІНИМ

1. Отаманщина береже кров денікінців.

І як під сей момент ота кам'янецька купка засмиканих людей почала навіть вибрикувати, вихвалитись своїм "демократизмом", парламентаризмом, своїм навіть... "марксізмом". "Історія йде не по Леніну, а по Марксу!" — писала "Робітнича Газета" й гордо біла себе в груди, ота сама газета, яка приняла парламентаризм через те, що карлсбадські поршивці сповістили її, що Антанті не подобається "лівий напрям" українського Правительства й що треба прийняти "чистий коаліційний демократизм".

Замурзані по самі вуха своїм кам'янецьким брудом; бачучи коло себе тільки бідних заляканих погромами євреїв, які готові були на всяку програму згодитись, аби їх не громили; чуючи тільки

той "народ", що приходив до Кам'янця; загубивши в тій ковбані гризні й деморалізації всяке чуття простої демократичної порядности, не кажучи вже про ширший соціалістичний аналіз і прогноз, — ці бідні люди мусіли самі себе хвалити за те, що слухались вказівок. Антанти, мусіли підводити цю слухняність під теорію й навіть при цьому хреститися Марксом. Загрузнувши в своїй обивательській "кам'янецькій демократичности", вони не могли оцінити тої величезної ваги комуністичного руху, того великого світового значіння його в соціальному життю всієї земної планети, яке признавалось уже навіть запеклими реакціонерами в Європі, й, навіть не тільки проти хибної національної політики його боролись, а й проти всього соціально-політичного його змісту.

Захоплені й підстьобнуті тим, що Денікін мав перемогу за перемогою над червоними військами, що захоплював усе більшу й більшу частину української території, ці кам'янецькі демократи й отамани з свого боку почали робити гарячковий наступ на радянський фронт, одсуваючи його все далі й далі до Києва. Їхня думка була випередити Денікіна й захопити Київ. Наївність цих людей доходила до того, що вони гадали, що Денікін, поставлений перед фактом заняття українськими військами столиці України, покірно прийме цей факт і помириться з ним, — адже, мовляв, "спільники" заняли.

Ці "демократичні" контрреволюціонери не тільки не зробили ніякої спроби ввійти в порозуміння з комуністами, не тільки не скористувались моментом для зміцнення українського напрямку в совітській київській владі, а ще з зловтіхою, з самозадоволенням почали підстрибувати від своїх успіхів на фронті.

І що ще більш тяжко й ганебно лягає на ту нещасну кам'янецьку купку людей, це те, що вони в цей час робили всі заходи, щоб порозумітися з... Денікіним!

От документальні смішні й ганебні слова самого кам'янецького Правительства:

"Народне Правительство Української Республіки знало про боротьбу війська Денікіна з комуністами на території України(!) й уважаючи, що обов'язком усякого Правительства є берегти народню кров, хотіло мирним шляхом розв'язати справу з військом генерала Денікіна.

"З відома Правительства, ще до взяття Києва, нашим вищим командуванням була вислана військова делегація до команди добровольчеської армії в справі установаження взаїмовідносин між військами, які борються проти комуністів-большевиків на території України". ("Від Правительства У. Н. Р." 5 вересня 1919.)

"Обов'язком усякого Правительства є берегти народню кров". Чию кров? Денікінців? Бо кров своїх нещасних "козаків" усе одно ж лили в боротьбі з соціалістами-большевиками.

І, дійсно, ці злочинці проти свого народу й державности весь час не зачіпали денікінців, — С. Петлюрою було видано наказ вогню на денікінські війська не направляти. Українські відділи, зустрічаючись з денікінцями, не вступали з ними в ворожі відносини й навіть уступали їм з дороги.

2. Прапор соціальної дружби з катом українського народу,

Зате ж Денікін і показав цим людям "дружбу". Він їм дозволив лити кров "козаків" у боях з комуністами, він охоче дозволяв їм простилати йому своїм трупом шлях до Києва. А коли той бідний Київ було взято українськими військами (30 серпня), коли отамани вже почали парадувати, в цей час денікінці тихенько, без параду прийшли з другого боку в Києві, не довго думаючи, почали вогнем вибивати з його своїх "спільників". Від Головного Отамана взагалі був наказ не вступати в бій з денікінськими військами, отже неголовні отамани не знали, що їм

робити й мусіли уступити Київ Денікіну.

Так виправдують себе ті отамани, що командували частинами, які заняли Київ. В отаманських наддніпрянських колах усю причину уступлення Київа люблять часом пояснити "зрадою" галичан. Отаман Кравс не виконав наказ Головного Командування зірвати міст через Дніпро й тим дав змогу денікінцям пройти в Київ. Кравс, мовляв, уже тоді був у зносінах з денікінцями й зражував українців. Кравс же пояснює невиконання наказу тим, що прочитав цей наказ уже тоді, коли денікінці були в Київі.

Була там зрада чи ні, але справа не в мості. Коли б його й було зірвано, то денікінці все одно були би в Київі й вибили б з його петлюрівців (тільки на кілька днів пізніше).

Річ тут не в наказах, а в тому, що отаманщина всіма засобами хотіла підлабузнитись до Денікіна й у спільці з ним боротись проти совітського Уряду. Офіційно кам'янецьке Правительство пояснює, що воно сподівалось, що Денікін очистить усю заняту ним територію України, віддасть її українцям і тоді вони разом будуть бити большевиків. І через те, мовляв, берегло кров денікінців.

Цілком признаючи простодушність кам'янецької влади, все ж таки трудно припустити, щоб її наївність доходила до такої міри, щоб ці люди, дійсно, сподівались, що Денікін віддасть їм, своїм найбільшим національно-державним ворогам, ту територію, яку він з такими для себе жертвами одбив, яку вважав територією "єдиної-неделімої".

Навіть хуторянка, та навіть отаманщина, не могли цього сподіватися. В дійсності (як неофіційно оповідають кам'янецькі діячі) був намір порозумітися з Денікіним так, щоб установити демаркаційну лінію між територіями, занятими Денікіним і кам'янецьким Правительством, се-б-то Денікіну віддавалось майже всю Україну, а собі випрохувалося те, що було занято отаманщиною. Для цього ж так і спішилося взяти Київ, щоб демаркаційна лінія пройшла поза Київом.

Кам'янецько-"демократична" влада готова була ради врятування свого існування віддати тричверті України найлютішому національному й соціально-політичному ворогові українського народу й не хотіла навіть спробувати порозумітися з комуністами, щоб уся Україна лишилась у руках української соціалістичної радянської влади. Для отаманщини й тих нещасних кам'янецьких "демократів" реакціонер, соціальний і національний кат українського народу був ближчий, ніж Соціалістична українська влада.

І як сміють після цього ці нещасні себелюбці говорити, що вони бились за українську державність, що вони "тримали прапор українства до останнього кінця, як герої"? Прапор української контрреволюції, прапор соціальної дружби з Денікіним, прапор хамства вони тримали, собі на сором і ганьбу, а українському народові й його відродженню та визволенню на велику шкоду!

І чого ж досягли? Денікін вигнав їх з Київа, зідрав український прапор і розтоптав його ногами, а своїх оцих соціальних друзів одігнав знов до Кам'янця.

І як опукло виявилась тут характерна риса петлюрівщини: вискочити наперед, учинити парад, і швиденько проголосити собі першу славу. "Ми перші ввійшли в Київ! Ми перші!" От що для петлюрівщини раз-ураз було найголовніше. А чом же ви не лишилися там, коли ввійшли перші? Чом же не ви прогнали Денікіна, а він вас? Сил не було? Так ви хотіли все збудувати й мати тільки на тому, що вам першим удалось вискочити наперед?

Ні, на цей раз петлюрівщину зрадив її метод.

Денікіна ані трішки не зворушило й не переконало "першенство" петлюрівщини. Генерал Бредов, що заняв Київ, звелів направити кулемети на цих "перших" "героїв" і викинути їх з Київа.

3. Міщансько-отаманське шукання правди на світі.

Отаманщина захвилювалась, занепокоїлась, обурилась: як же так, вона перша ввійшла в Київ, а її виганяють. Де ж справедливість, гуманність, де правда на світі?

І, очевидно, щоб знайти ту правду, було послано від отаманщини послів до генерала Бредова. Бредов сам не прийняв їх, а вислав до них своїх ад'ютантів, які й заявили петлюрівським посланцям, що генерал Бредов ні з якими петлюрівцями в переговори вступати не хоче, що коли вони (петлюрівці) хочуть битися з большевиками, то хай вступають під команду ген. Бредова й більше нічого. Ніяких Україн ген. Денікін не знає, єсть "єдіная-неделімая Росія", яку треба визволить од "насильників-комуністів". Коли ж петлюрівці не хочуть вступити під команду ген. Бредова або розпуститися, то "его пре-восходительство" буде, вважати їх за бандитів і большевиків і відповідним способом покарає їх.

От-таку відповідь одержала отаманщина, від своїх достойних союзників.

Що ж на це "соціалістичний" Уряд і "національні герої" зробили? Побачивши цілковиту безнадійність цим підлим шляхом урятувати національно-державну справу, вони, нарешті, рішили пожертвувати своїми особистими інтересами й вступили в переговори з радянською соціалістичною київською владою?

Ні, кам'янецькі "соціалісти" побігли жалітися Антанті, тій самій Антанті, яка давала Денікінові всі засоби бити їх. Вони вислали ноту "до держав Антанти й держав усього світу" (7 жовтня) з жалями й скаргами на поведження генерала Денікіна. І як у цій ноті ці люди пренаївно самі себе плямують і виставляють на ганьбу й суд народа. Вони пишуть, наприклад, так:

"Генерал Денікін, а тим більше його прибічники й помічники, не ховають своїх симпатій до так бажаного для них монархічного ладу"... "Генерал Денікін, беручи за зразок реакційні закони старого часу, немилосердно нищить українську культуру, позбавляє нас права й змоги вчитись в українській школі, забороняє вживати української мови в церкві, закриває наші культурні інституції, нищить українські книжки... Ворожість та ненависть до всього українського дійшла до того, що адміністрація добровольчої армії нищить і ліквідує навіть українське Товариство Червоного Хреста".

Розписавши всю реакційність, усю україножерську політику Денікіна, цілком справедливо зазначивши його, як немилосердного, найзлочиннішого ворога українського народу, наші "соціалісти" прекомічно говорять далі таке:

"Не зважаючи на провокаційні вчинки денікінської армії, українське Головне Командування зробило останню спробу в'яснити, з ким ми маємо діло, чи з нашим спільником у війні з большевиками, чи з ворогом, пронятим тими же намірами, що й московські комуністи".

Це просто знамените: не зважаючи, мовляв, на все те, що ми добре знали, на всі ті вчинки, які вище перечислили, ми ще хотіли "в'яснити", з ким маємо діло. І для того вислали своїх послів до Денікіна "ще до взяття Київа", як вони самі признаються.

Це була немов ота "остання спроба", але це брехня, бо після того по вигнанні з Київа ще раз було послано отамана Омельяновича-Павленка до Бредова. Очевидно, переговори до взяття Київа не в'яснили кам'янецьким бідолахам, з ким вони мали діло. Та навіть, виявляється,

поводження в Києві, вигнання з його українців, (що "першими" ж заняли його!), теж не вияснило, бо ще раз було послано послів, про що й говорить само Правительство в цій ноті такими самовбийчими словами:

"Щоб зберегти сили наших втомлених героїв-козаків від зайвого пролиття крові, українське Головне Командування вислало військову делегацію для переговорів з добровольчим командуванням, але генерал Денікін відмовився розмовляти з нашими представниками, виславши до них невідповідну делегацію й поставивши ганебні передумови".

Та мало того:

"Разом з тим добровольча армія без проголошення війни перейшла в наступ проти Українського Республіканського війська, відповіддю на що було оповіщення Правительства Укр. Нар. Республіки до Війська й Народу з закликом до оборони й рішучої боротьби".

Але, очевидно, на кам'янецький "народ" надій було мало, бо "соціалісти" так закінчували свою ноту:

"Втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією, Правительство УНР. сподівається, що великі демократичні держави Антанти, які допомагали матеріально генералові Денікіну в його боротьбі проти насильників-комуністів, не будуть допомагати його насильствам над вільним українським народом.

В ім'я права й справедливості ми домагаємось, аби держави Антанти примусили генерала Денікіна залишити територію України й дали можливість Правительству Української Народної Республіки установити лад і спокій на вільній українській землі.

Голова Ради Народніх Міністрів Української Народної Республіки Ісаак Мазепа. "Керуючий Міністерством Закордонних Справ Андрій Лівіцький".⁴³

"Великі демократичні держави" цілковито справдили сподівання кам'янецьких невеликих демократів: вони страшенно захвилювались, засоромились, негайно перестали помагати Денікінові й "в ім'я права й справедливості" "примусили генерала Денікіна залишити територію України" та дали можливість дорогому їм Правительству Укр. Нар. Республіки завести на всій українській землі той чудесний, ідеальний "лад і спокій", який отаманщина завела на кам'янецькій.

Кам'янецький осел простягав до Антанти морду за клаптем сіна, "втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією". І Антанта таки почепила йому перед носом той клапоть, зробивши вигляд, що сердиться на Денікіна, й пославши навіть для розслідування свою місію, — хай осел, поки має ще трошки сил, віддасть їх на службу хазяїнові, А коли впаде й здохне, можна буде здерти шкуру й віддати її Денікінові, що незабаром і було зроблено "в ім'я права й справедливості" "великими демократичними державами".

РОЗДІЛ XVII. КІНЕЦЬ ОТАМАНЩИНИ

1. Невиконані слізні обіцяння.

З цього моменту починається остаточний занепад і агонія отаманщини. Вся її надія була на Київ. Київ мав дати авторитет, силу, визнання й допомогу Антанти, порозуміння з Денікіним. Київ був обітованою землею, вищим пунктом надійності, розгорненою перспективою.

Денікін зірвав пелюстки цієї чудової квітки, розтоптав її, стиснув усю перспективу знову на півтора повіти території й убив усю хуторянсько-отаманську підбадьореність і задиракуватість.

"Народ", оті дядюшки, що немов готові були зустрічати Петлюру з іконами, щось не дуже піддержали його. А ті селяне, які готові були зустріти Петлюру з дрючками й рушницями, тим паче не виявляли бажання грудьми стати за його.

Єдиною силою й опорою, як і була, так і лишилась галицька армія.

Але отаманщина не змогла й з нею дати собі ради. З самого ж початку переходу наддністрянців на територію Великої України відносини між ними й наддніпрянцями набрали характеру неясности, недовірря, напружености, що з часом через різні причини перетворилося в певну ворожнечу.

Наддніпрянські "демократи" люблять пояснити цей характер утворених відносин різним соціально-політичним світоглядом одної й другої сторони. Таке пояснення можна взяти під великий сумнів. Бо якого б правого напрямку ні були галицькі політики, вони в режимі отаманщини не могли б побачити нічого "лівого". Здається, сам Денікін не міг би нічого додати до цього режиму.

А як люди тверезі, галицькі "патріоти", гарненько придивившись до ситуації, могли цілком заспокоїтись навіть що до есерів, — уся "революційність" кам'янецьких есерів далі гучних слів, резолюцій і вимахувань кулачком, не йшла. Навіть найлівіші з "центральної течії" есерів не могли лякати "реальних політиків", бо й ці найлівіші відрізнялись од найправіших тільки бучністю своєї фразеології. Галичанам було відомо, як приїхала від повстанців група цих найлівіших центральних есерів (Одрина, Черкаський і др.) і поставила урядові вимогу прийняття форми радянської влади і як цих самих "революціонерів" і "большевиків" укоськали соціально-демократи, цей непохитний стовп "своєї контрреволюційної лінії", і як "большевики" заспокоїлись і задовольнились кількома міністерськими портфелями.

Спочатку, може, й, справді, галичан, цих кулуарних і паперових політиків, дряпала й непокоїла словесна революційність кам'янецької демократії, спочатку це могло також спричинитись до напружених відносин, але що далі, то ця причина мусіла одпасти, коли галичане побачали реальну, отаманську, дійсну політику, яка могла не подобатись "європейцям" хіба що своєю безладністю, безглуздям, а не соціально-політичним змістом.

Дійсні причини неприязних відносин полягали в іншому.

Насамперед, у дрібніших, буденних фактах.

Коли С. Петлюра з своїми міністрами, — як сказав д-р Голубович на засіданню Нац. Ради 26 листопаду, — "розплакався" в Борщеві й випрохав у диктатора Петрушевича 4 бригади, які врятували отаманщину від большевиків, він тоді наобіцяв галичанам багато всяких приємних річей: і грошей, і зброї, і амуніції, і... навіть зміну кабінету міністрів у правому напрямі. (Тоді галицькі "патріоти" ще не знали добре природи кам'янецької влади й гадали, що революційна революційність кам'янецьких "соціалістів", дійсно, має якесь значіння в реальній політиці.)

Коли ж галицька армія перейшла зовсім на територію кам'янецького Правительства, то виявилось, що всі петлюрівські обіцяння лишились обіцяннями. Та й не могло инакше бути, бо де ж би могла взяти кам'янецька влада тої зброї й амуніції, якої сама так жагуче випрохувала в Антанти.

Одначе щодо грошей, то тут кам'янецький уряд міг виконати свої обіцяння. Але на його напав

несподіваний гедзь ощадности: роздаючи без усякого відчиту й контролю торбами мілліони ріжним отаманам, пройдисвітам і шарлатанам, ні разу не пославши за кордон ні одної ревізії над десятками своїх місій і комісій, які сотні мілліонів гривень розкидали й розкрадали, — кам'янецькі чудодії раптом пронялись надзвичайною строгостю щодо галицької армії, вимагаючи від неї відчитів, справоздань у грошах, затримуючи видачу тих грошей і т. д. Для контролю над ними, як поясняють самі галичане, було навіть створено в Уряді міністерство галицьких справ на чолі з С. Вітиком. Розуміється, що можна мати проти контролю, проти того, чого весь час бракувало отаманщині, що було потрібним і для нафтяних діячів? Але коли скрізь панує повна безконтрольність, хаос і безладне розкидання грошей, то контроль над кимсь одним уже є виділяння з загального "правопорядку", в цьому вже є якесь підкреслення й підкреслення неприхильне.

Особливо з цього погляду неприємний був для галичан голова Ради міністрів і міністр фінансів Б. Мартос. І це було причиною його дімісії з голови Ради міністрів і передачі цього портфелю І. Мазепі. (Офіційно ця переміна пояснялась, — як те робиться в усіх "порядних домах", — "утомою" бідного Б. Мартоса.)

2. Продаж України на два боки.

Але головна причина конфлікту полягала в міжнародній політиці отаманщини.

Галицькі національ-демократи, загубивши Галичину, палаючи ненавистю до польської шляхти й не бачучи змоги своїми силами перемогти цю нахабну злодійку, підпоможену Антантою, почали орієнтуватись на схід, там шукаючи собі піддержки.

В цей час там було дві сили: большевики й Денікін. Денікін був далеко, його підтримувала та сама Антанта, зносин з ним у Парижі пани Панейки ще не встигли нав'язати, отже лишались самі большевики. І галичане почали робити заходи до порозуміння з цією силою. Доходило вже навіть до фактичної допомоги з боку совітських військ зброєю й амуніцією. Могло би дійти й до дальших, важніщих порозумінь і не знати, як би від того повернулась уся ситуація на Україні.

Але тут нагодився наляканий вимогами большевиків "ліквідувати" його С. Петлюра з своїми міністрами, які теж мали підлягти тій "ліквідації", "розплакався" й одвернув ту орієнтацію.

Тоді галичане, ще більш переконавшись на кам'янецькій території в неможливості власними силами добитись перемоги над своїм ворогом, — поляками, — почали орієнтуватись на Денікіна. І для них це була єдина й цілком зрозуміла орієнтація. Одкинувши большевиків, вони не мали инчого спільника, як Денікіна. Денікін же, виступаючи в ролі "собирателя земли русской", по старій, ще царській традиції вважав Галичину "исконнімъ русскимъ краємъ". Отже, він з охотою прибрав би й цей край у лоно "єдіної-недєлімої". А коли б галичане показали себе прихильниками й вірними друзями Росії, їм можна було б дати якусь безпечну для "єдіної" автономійку.

Голова Галицького Уряду, Державного Секретаріату на засіданню 26 листопаду цілком отверто сказав: "Галицький Уряд з самого початку жадав переговорів з Денікінім".

Натурально, ці жадання ховалися від кам'янецького Уряду, якому ся орієнтація так само загрожувала "ліквідацією", як і большевицька. Але в тому й була трагедія цих двох нещасних урядів, що всяка орієнтація, яку б вони ні запропонували один одному, була "ліквідаційна" для одного, або другого, або й для обох разом. А ще трагічніше було те, що всяка орієнтація, яку б ні приймав той чи другий уряд, була "ліквідаційна", загубна для української державности. Була тільки одна орієнтація, яка, будучи "ліквідаційною" для цих урядів, могла бути корисною для

народної української державности — це орієнтація на Світську Росію й Радянську Україну.

Але ні той, ні другий уряд не могли й не хотіли того признати. Вони не в силі були зрозуміти того, що вся українська державність вийшла з революції, революцією трималась і цілком од революції залежала в своєму дальшому існуванні й розвитку. Вони не розуміли того, що іменно ота Світська Росія була найкращим забезпеченням можливості існування української державности й не помічали того, що, борячись з Світською Росією в спільці з Антантою, Денікіним, знесилюючи Світську Росію, вони тим самим підрізували гиляку, на якій самі сиділи, що вони самі собі плели петлю, якою їх неодмінно, неминуче задушив би Денікін і та сама Антанта. Та не тільки їх, ці уряди, — це найменьча біда для українського народу, — а саму українську державність, саме оте забезпечення вільного розвитку національної душі нашого народу.

Цупко, з сліпою, чисто зоологічною жадністю тримаючись за владу, ці люди фатально, ніби за кару собі, самі себе тягли в загибель отими орієнтаціями. І з якою разом з тим моторошною самопевністю, хвастовитістю ці люди вихилялись і ставали в пози "єдиних спасителів України", "непохитних борців і героїв" на самому краєчку безодні, в яку самі себе отими орієнтаціями й вихиляннями штовхали.

Кам'янецький уряд почував, що галицький уряд не може бути вірним спільником його. Для галичан насамперед була Галичина, нафта, а потім усе инче. Вони могли дати свої сили на боротьбу за всю Україну тільки з тою певністю, що, здобувши велику Україну, неодмінно підуть зміцненими силами на здобування меньчої, Галичини.

А кам'янецький уряд як раз отої певности й не давав галичанам. Вся його політика підривала, убивала надію галичан на визволення свого краю. Бо кам'янецькі "діпломати", дістаючи весь час тільки недосяжний клапоть сіна від самої Антанти, не бачучи ні звідки реальної допомоги, хотіли здобути ту допомогу від... агентів Антанти, від тої самої Польщі, яка вкрала, яка грабіжницьким способом видерла в української нації Галичину.

Кам'янецькі політики хотіли спекульнувати як раз на тому самому Денікінові, на якого покладали свої надії галицькі політики. Вони хотіли налякати Польщу тим, чого так дуже хотіли галичане, се-б-то, що Денікін піде походом на Галичину й одніме її в поляків. Отже, казали вони польській шляхті, Денікін є ворог не тільки України, але й Польщі. А через те поляки повинні підтримати кам'янецький уряд, дати йому допомогу й взагалі всіма способами обстоювати самостійність української держави, бо це буде й для Польщі забезпеченням від замахів велитенської "єдиної-неділімої", яка ще до того може ввійти в союз з Німеччиною. Кам'янецьким хитрунам, розуміється, було відомо, що все діло в Галичині. Не було б Галичини, полякам не було б чого так боятися Денікіна. Отже, насамперед, їм треба було сказати Польщі, як же вони самі дивляться на це питання. Адже поляки не такі дурні, щоб давати допомогу тому, в кого вони вкрали цілий край.

От тут і було закопано собаку конфлікту між кам'янчанами й галичанам.

Щоб дістати хоч крихотку допомоги, кам'янчане повинні були з самого ж початку запевнити поляків, що ту допомогу не буде повернено проти самих же поляків. А це могло бути тільки в тому разі, коли б українці відмовились од усяких претензій і намірів вернути Галичину.

І коли кам'янецькі крутії запевняють, що вони не давали полякам ніяких обіцянь не претендувати на Галичину, а в той же час мали від них деяку поміч, то з цього можна вивести одне: або що польські політики надзвичайно простодушний, дурний народ, або ж... що кам'янецькі політики, "діпломатично" висловлюючись, ухиляються від правди.

Розуміється, кам'ячане мусіли з самого ж початку відмовитись од Галичини, щоб тільки поляки схотіли з ними балакати. І це підтвержується як різними "негласними", неофіціальними розмовами різних петлюрівських посланців до Варшави (інтерв'ю П. Пилипчука, який виразно натякав на відмову від Галичини), так і всією дальшою офіційною політикою Петлюр, Лівіцьких і всієї кам'янецької влади.

Само собою, що така політика не могла бути до душі галичанам. І надто тоді, коли з Галичини доходили вісти про жорстоке, люте, нелюдське катування польською владою українців, про систематичне, розмірковане, планомірне винищування української людности молодого віку страшним інтернованням з навмисною, свідомою метою фізичної смерти його від голоду й хвороб у таборах.

Та й сама Польща не так то вже дуже боялась Денікіна. Їй треба було тільки порозумітись з ним щодо Галичини й тоді ніяких Україн їй не треба було, а особливо сильної, великої України, яка, розуміється, найбільше мала би претензій на Галичину. З своїх власних інтересів поляки не могли дуже зміцнювати українців, їм було вигідно мати їх як загрозу для Денікіна, як засоб примусити його відмовитись од Галичини. І тільки для цього й у відповідних до цього розмірах вони могли на свій страх, навіть без згоди Антанти підпомагати кам'янецькому урядові. Але з такою допомогою, розуміється, України не здобудеш.

І галичине це розуміли. А через те, не будучи так зацікавлені в існуванні кам'янецької влади, як була зацікавлена вона сама, вони для врятування цієї влади не могли й не хотіли віддавати Галичини польській шляхті, а навпаки, шукали проти неї помочи в Денікіна.

І обидва ці уряди орієнтувалися на ворогів українського народу, обидва хотіли рятувати свою маленьку владу й свій клопоть землі, на якій панували, з поміччю ворогів усієї України, а через те один шукав допомоги в одного ката — польській шляхті а другий у другого — Денікіна. Обидва продавали в неволю й визиск одну частину України за можливість гарцювати на другій. Тільки кожний продавав ту, на якій гарцював чи хотів гарцювати другий.

І через те згоди між цими двома злочинними урядами не було й не могло бути.

3. Останні ганебні конвульсії отаманщини.

Можливість узяти Київ трохи підняла надії й наддніпрянців і наддністрянців. Але невдача остаточно убила всякі надії в галичан і вони стали вже цілком свідомо, упевнено переговорювати з Денікіним.

Головними керовниками цієї акції були — в Парижі д-р Панейко, а на Україні диктатор Петрушевич.

А ще одним керовником були... хвороби, а особливо плямистий тиф, який, почавшись уже літом, усе більш і більше розвивався серед українського війська. Осінній холод, сльота надали ще більшої сили епідемії. Босі, неодягнені, виснажені салдати не мали великої відпорної сили цій хворобі й тисячами хворіли від неї. Медичної допомоги не було ніякої, санітарні умови були просто страшні, люди гинули гірше ніж од боїв.

Даремне кам'янецький Уряд благав-молив Антанту допомогти хоч ліками для хворих, — люта лихварка була глуха. І через кілька тижнів по взяттю Києва й виступу з його української боєздатної армії було не більше 6000 чоловік, у тому числі наддніпрянців тисячі дві. Більше 20.000 чоловік лежало хворими в шпиталях і казармах.

4-ХІ одбулася нарада галицької старшини, яка констатувала цілковиту нездатність армії до

військової акції. На цій же нараді виразно зазначилася й орієнтація на Денікіна.

В цей час із Парижу прибув посланець Панейка з інструкціями. Диктатор Петрушевич дав таємний наказ командуючому галицькою армією Тарнавському й той підписав (7 листопаду) договір між галицьким командуванням і командою добровольчої армії, по якому вся галицька армія переходила під повну владу Денікіна.

Політичним пунктом цього договору була автономія Галичини в "єдиної, невідомої".

І після 7 листопаду всі галицькі війська стали переходити на бік лютих ворогів українського народу.

Денікінці, не боячись тепер уже ніякого опору з боку наддніпрянців, кинулись на них і в кілька днів розפורшили їхні невеличкі сили в різних напрямках.

Кам'янецький Уряд, партійні організації, отаманські штаби мусіли тікати з Кам'янця в різні боки. Деякі міністри опинились у Румунії, деякі в Галичині. Осередок же з Головним Отаманом С. Петлюрою та частиною Правительства на чолі з І. Мазепою став одступати в напрямі Проскурова по лінії залізниці.

Але Денікінці гнались за ними неодступно й вони мусіли кинути поїзд з усією державною скарбницею, яку було розграбовано населенням та денікінцями, і на підводах простувати в напрямі Старо-Константинова, куди по наміченому планові мали стікатися всі розбиті частини військ.

Кам'янець же було віддано полякам, які, правда, й самі зазіхали на його.

Між Старо-Константиновом, де проходила лінія польського фронту й Бердичевим, занятим один час повстанцями, а потім більшовиками, була "порожня" смуга території, яку поляки милостиво згодились віддати кам'янецькій владі для зібрання рештки своїх сил.

І от тут на цій смузі в малесенькому містечку Любарі одбулась остання ганебна конвульсія отаманщини.

Серед частини урядових військ, вимучених невдачами, боями, тіканнями, а особливо всією політикою отаманщини, почалося ширитись невдоволення, яке й вилилось у рішучий намір зробити "переворот", арештувати "батька" Головного Отамана з його Урядом і перейти до більшовиків. На чолі цієї змови стояв відомий повстанський отаман Волох.

Вибравши слушний момент, ця частина військ зробила виступ проти Уряду, почавши обстрілювати з кулеметів той будинок, де був Головний Отаман з своїм штабом. Ошелешений і переляканий штаб кинувся в ристіч, а петлюрівські ад'ютанти посадили Головного Отамана на бричку й з усіх сил почали тікати на Шепетівку, де стояли польські війська. Там С. Петлюра роз'яснив польській команді, що українські війська "збільшувались", і сам утік далі у Варшаву, а поляки, не довго думаючи, почали обстрілювати Любар.

А в Любарі вже все заспокоїлось, бо частина війська вірного урядові була більша й хутко одбила напад Волоха, а сам Волох з невеликим загоном (душ 400) утік з Любара й перейшов до більшовиків. Поляки ж своїм обстрілом били й убивали не більшовиків, а тих самих нещасних "петлюрівців".

Цим ганебним, зрадницьким, але характерним для всієї петлюрівщини актом скінчилась діяльність отаманщини на Україні.

А 24 грудня 1919 року постановою спільного засідання центральних комітетів партій соціалдемократів і соціалістів-революціонерів уся повнота влади передавалась кабінетові міністрів на чолі з І. Мазепою. В цій резолюції ні слова не згадувалось ні про Директорію, ні про Головного Отамана, отже тим самим ці інституції касувались. Все ж командування всіма військовими силами перейшло до Омеляновича-Павленка.

Отаманщина в лиці С. Петлюри й його "ідейного" підлизи "соціалдемократа" А. Лівіцького робила ще заходи в Варшаві для врятування своєї влади, оббивала ще пороги в польській імперіалістичної шляхти, канючила, випрохувала й навіть віддавала землю польським поміщикам на Поділлію й Волині (договір А. Лівіцького й С. Петлюри з польським урядом⁴⁴ за польську поміч, були навіть спроби С. Петлюри й А. Лівіцького скласти цілком правий уряд у Варшаві (цікаво, чим би він одріжнявся від того "лівого", що був?) і за допомогою поляків здобувати загублену владу. Але це все були тільки останні конвульсії. В цей час уже загинув сам той Денікін, проти якого поляки немов хотіли піддержувати кам'янецький уряд, і пропадала реальна підстава для "дружби" в польській реакції з кам'янецькою контрреволюцією.

Отаманщина кінчилась. І цілком вірно схарактеризував її сам "Головний Отаман" С.Петлюра в своєму передсмертному "апелю" до Антанти, назвавшись її глadiatorом, рабом. В листі до французького буржуазного журналіста Пелісьє він писав: "Нам лишається тепер тільки сказати Антанті: "Morituri te salutant!" ("Поміраючі тебе здоровлять!"). Такий був колись передсмертний привіт своїм панам римських рабів-Глadiatorів, які погибали на цирковій арені для втіхи цезарів. Так перед своєю загибеллю прохрипів і український "національний герой" С. Петлюра, цей малесенький покірний слуга західної реакції, миршавий глadiator імперіалістичних цезарів, нещасний раб свого дрібного славолюбства й типичний продукт дрібного національного міщанства, втягнуеного в великі національно-соціальні катаклізми.

4. На розбурханому морі.

На Україні ж події розвивались далі з неупинною послідовністю й неминучістю.

Денікін, захопивши більшу частину України та столицю її Київ, не довго вдержався на ній. Чорна реакція, що йшла слідом за ним, як соціальні мародери, почала зразу ж свою грабіжницьку, класову, мстливу роботу.

Знову, як за Гетьманщини, тільки в без порівняння більших розмірах зачалась реакційна вакханалія "культурно-творчих сил", одзначаючись таким звірством, таким садизмом люті, якого не знав і не знатиме ні один режим. Єврейські погроми польської шляхти в Польщі й Галичині чи отаманщини на Україні в порівнянні з єврейськими погромами Денікіна блідли в своїх кривавих фарбах. Це був один жакний кошмар, добре зазначений ідеологом погромів В. Шульгиним у своїй погромній статті "Пытка страхомъ".

Поміщицтво кинулось на селянство, вгризлось у його жадними, зголоднілими зубами розлюченого паразита й почало в дикій сласности шматувати тіло свого вічного раба. І це зразу ж зруйнувало військову перемогу Денікіна, бо селянські повстання ще з більшою силою, ніж проти большевиків, вибухнули по всій Україні й ще дужче роз'їли, розхитали всю денікінську силу.

Тоді, скористувавшись цим, російські совітські війська, упоравшись за цей час з контрреволюційним походом адмірала Колчака на Сибіру й генерала Юденіча біля Петербургу, перекинулись на Україну й почали вибивати з неї Денікіна з допомогою повстанців.

За якийсь місяць-півтора всю денікінську армію на Україні було розторощено й одкинено на окраїни її. Київ знову було взято комуністами російськими й українськими.

А на Поділлю в цей час з місця на місце пересувався відламок кам'янецької влади, уряд Мазепи з решткою війська, намагаючись устояти на ногах проти тих бурхливих хвиль соціально-національного розбурханого моря, що бігли й налітали на його з усіх боків. Без території, без засобів, з такими старенькими, пошарпаними вітрилами, як парламентаризм, з компасом усе ж таки на Антанту, на ті загубні, перфідні скелі, об які вже розбився корабель отаманщини, — цей блукаючий уряд робив надлюдські усилля врятувати своє існування.

Для підкріплення себе він навіть закликав до себе колись "вигнаного, як собаку", бувшого голову Директорії В. Винниченка, пишучи в листі до його, що тепер починається "нова ера". Але В. Винниченко, не бачучи нічого нового в цих конвульсіях кам'янецьких бідних недоломків, одповів їм, що може взяти участь тільки в тім уряді, який стоїть на ґрунті чистої радянської влади й рішучої соціалістичної революції. Виступивши з соціалдемократичної партії, він уже тепер не вважав для себе важними ніякі постанови й пропозиції Ц. Комітету цієї партії, а їхній "перед-парламент", який прийняв цей уряд за форму влади, здався йому тільки смішним і жалюгідним стрибанням у керенщину очманілих від кошмарів, від власних помилок і злочинств людей.

РОЗДІЛ XVIII. НА ПОРОЗІ НОВОЇ ДОБИ

1. Наслідок болючого досвіду.

Маючи за собою минулий, болючий досвід, російські комуністи зрозуміли, що націоналістично-імперіалістична політика пятаковщини не тільки не може дати позитивних наслідків у справі соціалістичної революції на Україні, а навіть хліба й поживи для голодної Росії.

Об'єктивна, дійсно-соціалістична течія в партії руських комуністів узяла гору. І результатом того 6 грудня 1919 р., се-б-то, коли російські совітські війська втретє захоплювали всю Україну, коли під їхніми й повстанськими ударами розпадався контрреволюційний фронт Денікіна й чорна реакція в паніці тікала на антантські кораблі, — з'явилась така резолюція Центрального Комітету Російської Комуністичної Партії в справі національного питання на Україні:

"По питанню про відношення до трудового народу України, що звільняється від тимчасової навали денікіських бандитів, центральний комітет російської комуністичної партії постановляє:

1. Неухильно переводячи принцип самоозначення націй, центральний комітет уважає необхідним ще раз підтвердити, що російська комуністична партія стоїть на погляді признання самостійности української соціалістичної совітської республіки.

2. Вважаючи безперечним для кожного комуніста й для кожного свідомого робітника необхідність найтіснішого союзу для всіх радянських республік у їх боротьбі з грізними силами всесвітнього імперіалізму, російська комуністична, партія стоїть на тій позиції, що означення форм цього, союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками й працюючим селянством.

3. В теперішній-же час відношення між українською соціалістичною совітською республікою й російською соціалістичною федеративною совітською республікою определяються федеративним зв'язком на основі постанов великого центрального виконавчого Комітету 1 червня 1919 р. і центрального виконавчого комітету України 18 травня.

4. З огляду на те, що українська культура (мова, школа й т. д.) на протязі століть придушувалася царатом і експлуаторськими клясами Росії, центральний комітет російської комуністичної партії ставить в обов'язок усім членам партії всіми засобами сприяти усуненню всіх перепон до вільного розвитку української мови й культури. Оскільки на ґрунті многовікового пригноблення серед відсталі частини українських мас спостерігаються націоналістичні тенденції, члени російської комуністичної партії обов'язані ставитися до них з надзвичайною терпимістю й обережністю, протиставляючи їм слово товариського роз'яснення тотожності інтересів працюючих мас України й Росії. Члени російської комуністичної партії на території України повинні на ділі переводити право працюючих мас, учитися й зноситися у всіх радянських установах на рідній мові, протиділаючи спробам штучними засобами відтиснути українську мову на другий план, прямуючи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти працюючих мас.

Негайно-ж повинні бути прийняті міри, щоб у всіх радянських установах була потрібна кількість урядовців, володіючих українською мовою й щоб на далі всі службовці вміли говорити на українській мові.

5. Необхідно забезпечити найтісніший зв'язок радянських установ з місцевим селянським населенням країни, для чого повинно взяти за правило, щоб уже на перших кроках, при початку заснування ревкомів і рад, до них була притягнена більшість з представників працюючого селянства при забезпеченню рішучого впливу представникам селянської бідноти.

6. З огляду на те, що на Україні, ще в більшій мірі ніж у Росії, переважаючу масу населення складає селянство, завданням радянської влади на Україні є завойовання до себе довіри з боку не тільки селянської бідноти, але з широких шарів середнього селянства, які своїми реальними інтересами як найтісніше зв'язані з радянською владою. З окрема, заховуючи основні принципи продовольчої політики (державна заготовка хліба по твердим цінам, примушуюча розверстка), необхідно засоби її переведення уважно пристосувати до умов українського села.

Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути відбирання хлібових звишків лише в строго обмеженому розмірі, необхідному для української бідноти, робітників і червоної армії.

При відбиранні звишків особлива увага повинна бути звернена на інтереси середнього селянства, різко відмежовуючи його від кулацьких елементів. Необхідно на ділі викривати перед українським селянством контрреволюційну демаґогію, котра доводить, що ніби-то завданням радянської Росії є забирання хлібних і інших продовольчих продуктів з України в Росію.

Саме широке притягнення бідного й середнього селянства до справи управління в усіх сферах будівництва повинно бути обов'язком агентів центральної влади, всіх партійних робітників, інструкторів і т. п. В тій-же цілі встановлення влади працюючих повинні бути прийняті негайно міри до того, щоб не допустити переповнення радянських установ елементами українського мійського міщанства, котре нездатне розуміти умови побуту широких селянських мас і часто прикривається прапором комунізму.

Умовою допущення таких елементів як у лави партії, так і в радянські установи повинна бути попередня перевірка їх працюоздатности й відданости інтересам працюючих на ділі, і перш за все на фронті — в лавах дієвої армії. Скрізь і при всяких умовах подібні елементи повинні бути поставлені під суворий клясовий контроль пролетаріату.

З огляду на те, що велика кількість зброї, що є на Україні в руках сільського населення, як показав досвід, неодмінно, при неорганізованості бідноти, перебуває в руках кулацьких і контрреволюційних елементів, що веде замість диктатури працюючих до фактичного панування бандитського кулацтва — головнішим завданням радянського будівництва на Україні є відібрання цієї зброї й зосередження її в руках робітничо-селянської червоної армії.

Завданням земельної політики на Україні повинно бути:

1. Повна ліквідація реставрованого Денікіним поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним і малоземельним.
2. Радянські господарства будувати тільки в необхідних розмірах, рахуючись з життєвими інтересами місцевого селянства.
3. В справу об'єднання селян у комуни, артіль, й т. п. суворо переводити політику партії, котра не припускає в цьому відношенні ніякого присилування, відносячи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу початки примусу".

В цій резолюції російські комуністи стали вже на ґрунт не тільки прінципального, але й реального, фактичного визнання ваги національного питання. Ця резолюція є вже не гола "самоозначення", а втілення важкого досвіду в конкретні висновки. Тут уже чується плоть і кров живого переконання, а також бажання ті переконання здійснити реальними, конкретними, активними заходами. Словом, тут є вже почасти те, про що я писав у II ч. цієї праці, ще тоді, коли її постанови не виносились, се-б-то, розуміння, що національне питання є питання соціального порядку, що бути не тільки ворожим, але й нейтральним у йому для дійсного соціаліста — неможливо.

І в цій резолюції міститься також визнання всіх своїх помилок: і пятаковського імперіалізму, й окупаційної політики, й відсування селянства від влади, й диктатури незначної частини пролетаріату над усім робітництвом і селянством, і нехтування українською мовою, і одтирання української національності на зади, на другорядне (або й ніяке) місце; словом, визнання всього того, чого боялась Директорія в своїй радіотелеграфічній полеміці, з чим потім довелось боротись українцям-соціалістам і що, нарешті, мусіли признати самі руські соціалістичні комуністи.

2. Занадта об'єктивність? непевність переконання? чи тільки тактика?

Розуміється, резолюція є резолюція, а дійсність, факти можуть бути відмінними від резолюцій. Досвід революції в Росії й на Україні доказав це, на жаль, дуже боляче.

І вже деяка непевність виникає при читанню листа Леніна до українських робітників і селян.

Ось той лист:

"Червоні війська заняли Київ, Полтаву, Харків і побідно йдуть на Ростов. Необхідно винищити Денікіна, щоби забезпечити себе від найдрібнішої можливості нової навали на Україні. Панування Денікіна на Україні було так само затяжким, як і панування Колчака в Сибірі. Тяжкі лекції Денікіна наведуть українських робітників і селян на більш ясне зрозуміння завдань совітської влади, на зрозуміння необхідності більш твердого опору. На Україні, як рівно ж і в Великоросії, треба знищити цілковито панське землеволодіння. Крім цього завдання та інших завдань, спільних Великоросії й Україні, виникає питання, яке заслугує в цей час особливої уваги, питання національне — чи бути Україні окремою незалежною совітською республікою, чи злученою з російською республікою на засадах федерації, чи зіллється Україні з Росією в одну

совітську республіку? Незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і російською комуністичною партією. Остаточно вирішити питання, чи зіллється Україні з Росією, чи залишитися незалежною, чи бути в федеративному зв'язку, — має встановити всеукраїнський з'їзд рад робітників і селян. Як же належить вирішити це питання? З погляду інтересів працюючих ми вороги національної ворожнечі, національних суперечок, національного відокремлення. Щоби повалити буржуазію всього світу, ми прямуємо до тісного об'єднання й цілковитого зілляння робітників і селян усіх націй усього світу. Капіталізм поділив народи на невелике число тих, що стоять вище над іншими й на невелике число тих, яких гноблять, тих, які залежать від інших. Віками збирали в собі пригнічені нації жадання визволення від великодержавних націй, такі, як нація українська від таких, як нація великоросійська. Ми хочемо добровільного союзу націй без жадного насильства. Не треба забувати, що буржуазія завжди прямує грати на національних струнах. Там, де починається націоналізм, там святкує контрреволюція. Хто роз'єднує тісний союз великоросійських і українських селян і робітників, той помагає денікінцям і капіталістам усього світа. Тому ми, великоросійські комуністи, повинні з великою увагою й суворостю нищити в своїх колах найдрібніші прояви великоросійського націоналізму, йти на поступки при незгодах з українськими комуністами — боротьбістами, коли справа тичеться національного питання. Але коли справа торкається пролетарської диктатури й пролетарської боротьби, тоді великоросійські, українські а рівно ж і комуністи інших націй повинні бути впертими й завзятими. Перемогти Денікіна, знищити його, це одинока задача великоросійських і українських робітників і селян".

При читанню цього листа насамперед мимоволі виникає таке запитання.

В. Ленін каже, що "незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і Російською комуністичною Партією". Отже, ніби, нема вже про що балакати, нема для чого питати ще раз: "Як же належить вирішити це питання?"

На віщо й через що Ленін запитує це?

Чи з занадтої об'єктивності? Чи з неупевнености в своїй власній прінципальній позиції? Чи це є тільки результат тактики?

Немов би з великої об'єктивності, безсторонности. От, мовляв, російська комуністична партія визнала незалежність України, вона, значить, уважає це справедливим, корисним, потрібним для пролетарської революції. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: незалежність, чи залежність (федерація, автономія чи повне злиття в "єдиную").

Але ж дивно: чого раптом таке недовірря до своїх власних постанов? Чого Ленін не каже українським робітникам: російська комуністична партія визнала, що для справи пролетарської революції корисною й потрібною є форма радянської влади. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: чи радянська влада, чи парламентаризм, чи може, й гетьманщина.

Адже Леніну в цій сфері й у голову не прийде так поставити питання, тут він глибоко, непохитно вірить сам і в других ніяких сумнівів не допускає.

І з цього виникає сумнів: у проводиря російської комуністичної партії українське національне питання все ж таки, здається, не має прінципального значіння, для його це питання знов таки, здається, є питанням тільки тактики: сьогодні незалежність, бо це з тактичного погляду дасть більше користи, а завтра федерація або повне злиття, бо тактичні міркування вже не вимагають незалежности.

Чи не стоїть для Леніна, так само, як і для українських "патріотів"-міщан, національне питання поза сферою соціального життя? Чи не має воно для його постільки ваги, поскільки воно втикається в соціальний рух і перешкажає йому. Знищити його, очевидно, не можливо, як неможливо знищити зімні холоди, які теж заважають революції, отже треба якось його обезшкодити.

Немає ще остаточної ясності, твердості, немає виразної, викінченої переконаності. Немає таких слів: Українські робітники! Російська комуністична партія визнала незалежність України. Рос. Ком. партія зробила це через те, що вона глибоко й непохитно переконана, що тільки повна незалежність робітничо-селянської української держави, як переходового етапу до соціалістичного ладу, може забезпечити цілковиту волю й змогу національного розвитку й увільнити український народ від усіх пережитків національного утиску, що заховався як у пригнобленій псіхіці українського робітника, так і в псіхіці великоросійського. Чуття пануючої національності, утворене віками злочинного соціально-політичного устрою Росії в душі навіть робітника — великоросса, не може зникнути в один-два роки. Чуття сервілізму пригнобленої, упосліженої нації також не може померти відразу. Отже необхідно створити такі державні умови, які найкраще допомогли би викоріненню цих шкідливих наслідків минулого.

З другого боку: пролетарська держава, яка народжується з революції, має на меті усунути всякі форми утиску, всякі форми підлеглості, нерівності, всякі явища, які стоять на перешкоді вільному, всебічному розвиткові людини.

Нарешті: національний утиск, національна нерівність чи підлеглисть тісно, глибоко, органічно пов'язана з утиском, підлеглистю й нерівністю соціальною й економічною. І коли ми, руські комуністи, хоч в якійсь мірі піддержуємо нерівність або підлеглисть національну, то це значить, що ми піддержуємо підлеглисть соціально й економічну, це значить, що руський пролетаріат перебірає на себе функції знищених руських паразитарних буржуазних класів щодо визиску українського робітництва й усього укр. народу.

Через те Рос. ком. партія вважає, що найкращою формою розвитку революції кожної нації є її повна державна незалежність, у добровільному тісному союзі з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії. Мало того: коли якась частина українського робітництва в силу історичних ненормальних умов не розуміє цього, не відчуває й протриває, то ми, руські комуністи, вважаємо своїм обов'язком так само настійно рекомендувати їм цю форму їхнього національно-державного устрою, як ми рекомендуємо в соціально-політичній сфері форму радянської влади, яко найкращого засобу здійснення пролетарської революції, як рекомендуємо навіть тим робітникам, що в силу ненормальних соціально-історичних умов не розуміють, не відчувають її потреби й навіть протривають їй.

Але ці слова не значили б розділення робітництва одної нації від робітництва другої. Навпаки, націоналістична, "з'єднуюча" політика пятаковщини іменно це й робила: не тільки роз'єднувала, а викликала ворожнечу, боротьбу, братоубийство. Такі слова, переведені в життя з неухильною, твердою, чисто-большевицькою послідовністю, викликали би тільки гаряче чуття товаришкості, близькості, довіря, що є найкращим засобом для тісного, міцного, добровільного союзу двох незалежних, братерських, робітничо-селянських держав.

3. Так мусить бути.

Але, не вважаючи на цю неясність, треба зазначити, що тактика переходить уже в принцип, у життєве, програмове переконання. І так мусить це бути з залізною об'єктивністю, бо того вимагає сама суть і природа соціалізму, соціалістичної революції, характер соціальної природи пролетарської класи, яка, хоче-не-хоче, мусить нищити всякі форми утиску й нерівності, коли

хоче успіху свого завдання.

І з цього погляду дуже показним є наказ М. Троцького, який був одного часу противником самостійності України, до червоних російських військ, що вступали на територію України. Він звучить так: "Товариші салдати, команданти, комісарі! Ви ввійшли на Україну й побиваєте денікінські банди! Ви звільняєте братську країну від насильників. Україна, не край українських робітників і трудового селянства. Тільки український робітник і селянин має одиноке право управляти своєю власною країною. Коли ви поборете Денікіна, ви мусите віднести до трудових мас України з братерською уважністю й любов'ю. Горе тому, хто буде чинити насильства над трудовим населенням українських міст і українських сел! Українське селянство й робітництво мусить почувати себе безпечним під охороною наших штиків. Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України. Коли ви проженете денікінські банди, трудові маси України самі вирішать своє відношення до совітської Росії. Ми віримо й ми цього певні, що український народ вискажеться за тісне об'єднання з нами. Салдати, команданти й комісарі! Смерть наїзникам і угнітателям, смерть Денікінові, великим властникам, капіталістам і богачам! Хай живе червона армія! Хай живе совітська, самостійна Україна!"

З погляду ясности, виразности цей наказ стоїть вище листа Леніна, він уже дає підставу гадати про можливість принципіальної позиції автора наказу.

Рік тому назад мадьярські комуністи пропонували цю саму позицію руським комуністам. Її тоді було одкинуто й всупереч з постановою 3-го укр. з'їзду рад Урядом прийнято "федерацію", се-б-то прийнято іменно те "одсування укр. національності на другорядне місце", про яке говорить резолюція рос. ком. партії, те "закріпощення", проти якого так рішуче й загрозово говорить Троцький.

Але рік тяжкого досвіду не пройшов марно й тепер є певність, що пережитки старого будуть переборені, неясности зникнуть і позиція викристалізується в нормальному, природному напрямі — повної відмови від якого будь "командування" на Україні, цілковитого признання національної й державної незалежності Української Радянської Республіки й братської, активної, свідомої допомоги українським робітникам і селянам у цьому напрямі.

І тільки тоді згармонізуються в одну велику, міцну силу два моменти в українській революції, — національний і соціальний, — які нерозумінням і помилками як руських соціалістів, так і українських так довго й з такою шкодою для спільної, великої справи визволення працюючих роз'єднувались.

4. На порозі нової доби.

Отаманщина закінчила своє існування. Одійшла в минуле ця тяжка, шкідлива й ганебна для трудової нації доба її трудної історії.

Ще й з цього боку історія показала українству всю безплідність, усю шкідливість і навіть злочинність намагання убити відродження української нації в неприродні для неї, огидні її соціальним прагненням форми. Ті люди, які, йдучи за своїми власними клясовими симпатіями й інтересами, хочуть утворити українську державність клясово-буржуазну, — шкідливі й злочинні фантасти: вперед треба мати ті буржуазні кляси, а тоді з ними творити ту державність. Коли ж вони знають самі, що цих кляс немає, що процес витворення їх є справою цілих поколінь, а все ж таки намагаються іменно таку державність утворювати й ради неї боряться проти національної робітничо-селянської державности, коли ради цього валяються в ногах світових насильників і злочинців і продають за поміч у цій боротьбі свій народ, то їм місце

тільки на лаві народного суворого суду.

Відродження української нації в національній сфері йшло й ітиме в гармонії з соціальним визволенням. Це є аксіома трьох-літнього досвіду нашої революції. Що правіше й реакційніше заводився режим на Україні, то більше й глибше було нищення української національності. І то все одно: чи чужими руками чи своїми заводилась та реакція, вона необхідно, неминуче приводила до національного пригноблення. Коли б отаманщині удалось поширити свою владу на всю Україну, то вона необхідно, неминуче привела би з собою загибель української національності. Бо ті сили, які допомогли би їй, по своєму соціальному складу й характеру були б ворожі до української нації, вони мусили би, — хотіли б того, чи не хотіли, — пригнітити українську національність, коли б хотіли затвердити свій вплив і владу.

Маленький приклад. Отаманщина віддала Кам'янець польській владі, своїй "приятельці", "союзниці", віддала для того, щоб він не дістався в руки Денікіну, ворогові української нації. І що ж: не дивлячись на умову, що поляки не зачеплять українського національного характеру кам'янецької місцевої влади, установ, мови й т. п., поляки зробили те саме, що зробив би й Денікін, — знищили все українське, а завели своє, польське. Польський лакуза "міністр" А. Лівіцький, що так недостойно вихилявся перед польськими злодіями, мусів навіть "ноти" писати до своїх перфідних "союзників" з благанням, щоб ті не чинили насильств над українством.

Розуміється, це льокайська наївність польська буржуазія й шляхта мусить іменно так робити, бо така акція необхідно випливає з її клясової, імперіалістичної природи й інтересів. Вона, коли б і хотіла, не могла би інакше робити, не змінивши всієї природи своєї.

І ця сама політика була би й тоді, коли б здійснилися мрії деяких польських, українських і антантських реакціонерів: за допомогою Польщі "увільнити" Україну аж по Київ або й далі. Польська шляхта "увільнила" б її не для українців, а для себе й для тих кляс на Україні, які соціально-рідні їй. А цим самим українська національність була би упосліжена й пригноблена.

Такий закон соціально й національно-історичних умов, у яких перебувала українська нація.

Отже з цього ясно, що чим "лівіший" буде соціально-політичний режим на Україні, тим більше він буде сприятливий для національного відродження нашого народу. Що повніше буде соціальне визволення, то необхідно тягтиме з собою й повне національне визволення.

І з цього погляду ясно, що з усіх режимів, які можуть бути на Україні, найповніше може забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянської соціалістичної влади.

З тих же режимів, які можуть бути на Україні не нац.-українського характеру, безперечно найбільш сприятливий для українського відродження є все ж таки режим радянської соціалістичної влади.

Бо природа сеї влади, її соціальна суть і завдання необхідно й неминуче ведуть її до найбільшого національного розневолення. Як влада кляс експлуаторських, паразитарних мусить національно поневолювати для можливості поневолити соціально, так влада кляс експлуатованих, працюючих мусить національно визволяти, мусить сприяти й допомагати цьому визволенню, коли хоче найповніше визволити соціально.

І ми бачимо, як ця соціальна необхідність штовхала й штовхає далі руських соціалістів по шляху активності в національному питанню. І що далі буде йти розвиток соціалістичної революції на Україні, що глибше вона пройматиме працюючі маси, що ближче й діяльніше вони

вільнуть у ній участь, то ця необхідність активності в національному питанню стане виразнішою для всякого послідовного, активного комуніста всякої національності, навіть бувшої пануючої.

Революція на Україні, так само як і в Росії, та чи інча доля її залежить у великій мірі від революції на Заході Європи. І з цілковитою певністю можна сказати, що доля відродження й визволення української нації залежить від всесвітньої боротьби соціалізму з капіталізмом.

Чотирьохлітня нечувано-жорстока й загубна для світового господарства війна, розхитаний економічний стан кожної країни, знищення колосальної кількості цінностей, маса страждання, хвороб, зруйнованого життя, все це викликало серед європейського пролетаріату глибоку свідомість ненормальності й злочинності системи капіталістичного устрою сучасного громадянства.

Російська робітничо-селянська революція великим досвідом своїм дала наочну лекцію реального здійснювання соціальних завдань пролетаріату. Перейдена Совітською Росією велитенська праця над руйнацією панування старого громадянства й творенням нового, праця в тяжких, неприродних умовах, у стані постійної війни, залізної блокади, внутрішніх вибухів контрреволюції, в умовах зруйнованого війною й царизмом господарства, серед вікової темноти, несвідомості й забитості мас, ця праця переведена з таким успіхом, з такими наслідками дала Європі воістину приклад соціального чуда, яке підносить захватом революційні живі елементи й холодить передсмертною тривогою елементи паразитарні, злочинні, гнилі.

Російська революція дала європейському соціалізму нові методи, засоби, вона влила живої, повної болю й радості крові в недокровну практику другого Інтернаціоналу, вона затягнула серпанком опортунізму перспективу соціалізму зірвала й показала світові реальні, трудні, але великі, ваблячі, сояшні шляхи до нового життя.

Буржуазна, імперіалістична Європа всякими способами силкувалася задушити російську революцію, вона наклепами, брехнями, галасом хотіла сховати від свого пролетаріату те чудо, яке творили в Росії й на Україні працюючі класи, й одвернути його природне бажання стати на той же шлях.

Але не вдалося зломати чудодійної, велитенської сили робітництва, яке одбило всі напади внутрішньої й зовнішньої контрреволюції й, виставивши два мільйони червоних багнетів, готово грудьми зустріти нові напади свого ворога, Капітала.

І Капітал уже хитнувся. Уже є зневіря в свої сили, в свою мілітарну перемогу.

Залізна логіка природи Капітала вимагає від його миру з Совітською Росією. Капітал мусить торгувати, мусить бути в неперестанному рухові, в вічному перемоганню самого себе, в безупинному пожиранню надвартости. Совітська Росія й Україна, спустошені, винищені, порожні на продукти індустрії, мусять дати необмежений простір для акції Капіталу, мусять скріпити його силу, а так само мусять дати йому живучої води своїх сирівців.

І через це Капітал Європи рішив вступити в інчу боротьбу з Соціалістичною Росією й Україною. Він знає, що торгові зносини, ухвалені Антантою з Росією, зміцнять силу соціалістичної революції. Антантський товар надасть великої сили Совітській владі.

Але Росія й Україна дадуть також силу й європейському Капіталові. Скріпляючи одне одного, вони в той же час зміцнюють боротьбу між собою.

Торгові зносини-не є кінець війни контрреволюції з соціалізмом. Це тільки інча фаза її. Капітал не дасться легко повалити себе. Боротьба має бути велика й тяжка.

І ще багато великих соціальних подій чекає на стару Європу, ще багато крові пролле Капітал, ще багато життя задушить у своїх передсмертних обіймах, поки упаде в цій гігантській і фатальній для його боротьбі.

Доля України тісно зв'язана з долею революції в Росії й в Європі. Історія відродження й визволення українського народу ще ховає в собі багато труднощів, загроз і боротьби.

Ми стоїмо на порозі нової доби в нашій історії. Три роки революції, три роки науки вогнем і мечем викували в українських працюючих мас міцну зброю й соціальної, й національної свідомости. Які б ще фази цієї доби ні були попереду, українська трудова нація цієї своєї, загартованої в стражданнях зброї не випустить.

І раніше чи пізніше та українська державність, яка властива природі нашої робітничої нації, державність, яка має, як держава, як орган клясового примусу й утиску, зникнути й перетворитися в громаду працюючих, соціально-рівних, творчих і вільних людей, — неминуче мусить бути і буде.

Відень, 25-І-1920.

К і н е ц ь

1 "Старший" по великості, але „меньчий" в родині слав'янства.

2 „Робітнича Газета" почала свій вихід, маючи в касі 300 карбованців, а видання одного числа коштувало біля 3000. І розрахунок справдився, — газета через пару тижнів мала до 30.000 читачів і ні копійки боргу. На цьому, між інчим, стали спекулювати різні, великі й малі автори, випускаючи в сотнях тисяч примірників свої необроблені, необдумані, на швидку, для „грубого гроша" змадиковані книжечки.

3 Персональний склад Військового Генерального Комітету був такий: від У. Ц. Ради — заступник голови Ц. Ради В. Винниченко, від фронту й тилу: військовий лікар І. Луценко, військовий урядовець С. Петлюра, полковник Павленко, авіатор Полозов, матрос Письмений, генерал Іванов, військовий урядовець Горемика, поручик Чернявський, рядовик Ровинський, прапорщик Певний, полковник Капкан, підпоручик Міхновський, прапорщик Селецький, рядовий Граждан, підполковник Поплавко, прапорщик Потішко.

4 Була така смішна постанова комітета об'єднаних громадських організацій м. Києва. — Автор.

5 Поручик Лепарський, очевидно, мав на думці втягти київський гарнізон у сутичку з Військовим З'їздом і таким способом ліквідувати це нове злочинство українців. Для того він після одного з засідань З'їзду вночі сповістив коменданта київської округи, що український Військовий З'їзд виніс тайну постанову захопити всі державні інституції в місті й зробити переворот. Комендант не одважився без докладної перевірки вжити рішучих заходів. А перевірка виявила безсумнівну провокацію п. Лепарського.

6 Потім, на жаль, і в большевиків показав свбе „мозговик”, як побачимо далі.

7 Проф. М. Грушевський у своїй брошурі про революцію на Україні 1917 року називав „Товариство Українських Поступовців” єдиним політичним представником України. Це дивна помилка. Адже проф. М. Грушевський, будши головою з'їзду „туповців”, міг бачити і міг знати, що в „Туп”-і не брали участі ні соціалдемократи, ні соц.-революціонери.

8 Під той час до Партії У. С. Р. не належав, але вступив у неї потім.

9 У. с-ф. = Партія „Українських соціалістів-федералістів” переіменована на останньому своєму з'їзді з партії „Укр. Поступовців”. — Автор.

10 Для зрозуміння деяких дальших моментів, мушу тут згадати про один характерний інцидент, в якому участь ворожих до українства „темних” і схованих сил дуже помітна.

В Петрограді під час перебування там делегації до мене приходили за інформаціями кореспонденти ріжних ґазет. Вважаючи пропаґанду й вияснення суті українського руху обов'язком кожного українця на всякому місці, я приймав цих людей і давав їм інтерв'ю. Між инчим прийшов і кореспондент великої бульварної французької Газети „L'intransigeant”. Я з ним розмовляв, як і з усіма инчими, нічого не підозріваючи. А треба зауважити, що Антанта дивилась і тоді без усякої прихильности на український рух, уважаючи його „німецьким витвором” і шкودливим для справи війни. Особливо ж і тоді гарячу ворожість виявляла Франція, представники якої тоді в Петрограді називали нас „якимись скаженими” (fous). І от, на моє диво, кореспондент цієї ґазети вклав мені в уста те, чого я ніяк не міг сказати, а саме ніби в Центральній Раді є значна ґрупа германофілів, чи навіть, ніби більша частина Ц. Ради є германофільська. Або кореспондент щось перекрутив по нерозумінню або.., — що мені здається найбільш правдоподібним, — він навмисне перекрутив, що в практиці бульварних ґазет трапляється на кожному кроці. Крім того, мені думається, тут було не без інспірації й порозуміння з буржуазними й реакційними руськими діячами, — це їм улєксувало зламати з нами угоду.

11 Колись він був в с-д. партії, потім під час реакції як багато колишніх „революціонерів” від неї одстав, не хотів брати участі в нелеґальних революційних організаціях партії і навіть перед самою революцією заявляв, що до партії не належить. Але під час революції на першому військовому з'їзді знов заявив себе, як соціалдемократ.

12 Після перебрання влади есерами склад Ради Народніх Міністрів був такий: Голова Р. Н. Міністрів: Голубович (у. с-р.); військовий м. — Немоловський (у. с-р.); м. освіти — Григорів; м. вн. справ — Христюк (у. с-р.); м. фінансів — Перепелиця (у. с-р.); м. шляхів — Сокович (у. с-р.); м. хліборобства — Терниченко (безп.); м. продовольчих справ — Ковалевський (у. с-р.); м. судових справ — Ткаченко (у. с-р.); м. морських справ — Антонович.

Цю Раду Міністрів було сформовано неповно й провізорично й потім переконструовано по повороті до Києва таким способом: голова міністрів — В. Голубович (у. с-р.); м. внутрішніх справ — М. Ткаченко (у. с-д.); військових і морських — О. Жуковський (у. с-р.); судових — С. Шелухин (у. с-ф.); земельних — М.Ковалевский (у.с-р.); харчових — П.Коліух (у.с-д.); державний секретарь заграничних — М. Любинський (у. с-р.); праці — Л. Михайлів (у. с-д.); почт і телеґрафів — Г. Сидоренко (с. сам.); залізничних шляхів — Сокович (у. с-р.); фінансів — Перепелиця (у. с-р.); державний контрольор — Лотоцький (с-ф.); просвіти — В. Прокопович (с-ф.); торгівлі й промислу — І. Фещенко-Чоповський (с-ф.).

13 Урядовий пиріг було поділено так:

Голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ — Ф. Лизогуб (октябрист, представник аграрної буржуазії, "знавець" земських справ при Г. Секретаріаті, виметений більшовиками разом з другим бюрократичним сміттям з Росії й підібраний "соціалістичною" українською владою).

Міністр фінансів — А. Ржепецький (кадет, відомий україножер, директор банку).

Міністр торгу й промисловости — С. Гутнік (кадет, феноменальний одеський спекулянт, голова одеського біржового комітету, відомий на всю одеську округу цинизмом і безсоромністю своїх біржевих операцій).

Міністр хліборобства — Кіяніцин (кадет, поміщик, україножер).

Міністр продовольчих справ — Ю. Соколовський (кадет, руський малорос).

Міністр праці — Ю. Вагнер (кадет, професор київської Політехніки, відомий з доби Ц. Ради ненависник українського відродження).

Міністр народнього здоровля — В. Любинський (безпартійна нікчемність, аптекар, одержав портфель за особисте знайомство з П. Скоропадським).

Міністр шляхів — В. Бутенко (кадет, в українському питанні "і нашим, і вашим", як державний діяч — нікчемність. Портфель одержав за підготовку "перевороту").

Міністр юстиції — М. Чубінський (кадет чи безпартійний, малорос, а під час урядування ворог українства).

Державний контрольор — Г. Афанасьєв (кадет чи октябрист, україножер).

Військовий міністр (тимчасовий) — А. Слівінський (руський чи польський офіцер, підфарбований під українця при уряді Ц. Ради).

Державний секретарь — М. Гіжицький (особа безцвітна, з антипатіями до українства).

14 Цей "воспітатель", ад'ютант і один з гофмейстерів гетьманського "двору" в осени 1919 р. був посажений австрійською поліцією в тюрму по підозрінню в крадіжці мільйона корон у віденського банкира.

15 Наприклад, самі прізвища губернських і повітових старост були переважно такі: Малахов (чернігівський), Демєтьєв (верхнедніпровський), Комаров (павлоградський), Ключніков (олександрівський), Кудрянов (словяносербський), Харатаєв (маріупольський), Терентьєв (херсонський), Верещагін (єлисаветський), Плещєєв (харківський), Грігорьєв (ахтирський), Ящєв (ізіумський), Ігнатьєв (сумський), Кісельов (кам'янецький), Соловійов (летичевський) і т. д. і т. д.

16 Склад його був такий: Голова ради міністрів — Ф. Лизогуб; Міністр фінансів — А. Ржепецький; Міністр військовий та морський — О. Рогоза; Міністр закордонних справ — Д. Дорошенко; Міністр ісповідань — О. Лотоцький; Міністр праці — М. Славинський; Міністр народньої освіти та мистецтв — П. Стебницький; Міністр доріг — Б. Бутенко; Міністр народнього здоровля та опікування — В. Любинський; Міністр харчування — С. Горбель; Міністр внутрішніх справ — В. Рейнбот; Міністр юстиції — А. Вязлов; Міністр хліборобства — В. Леонтович; Міністр торгу й промисловости — С. Меринг.

17 "Сфера" — се-б-то, "Слинявий". — Автор.

18 Склад цього кабінету був уже цілком єдино-неділимовський, антиукраїнський і виразно реакційний. Досить зазначити такі кольоритні фігури, як С. Гербель (голова ради міністрів), В. Рейнбот (міністр юстиції), Д. Шуцкой (військовий міністр), С. Мерінг (міністр торгу й промисловости) й І. Кістяковський (міністр внутрішніх справ).

19 Для характеристики того, як представляється цей момент в очах деяких кол українського громадянства, я дозволю собі навести виривок з листа одного відомого українського громадського діяча з "дуже поміркованого" (коли делікатно висловлюватись) табору. Лист одержано мною 21-XI-19 року, вже після написаного вище. "Винниченко, організувавши вкупі з есерами повстання, як безкарний Д'Анунціо, потайки від Національного Союзу й наперекір постановам Центр. Ком. Укр. соц.-дем. партії, й само тоді, коли заходами Нац. Союзу ми вже мали половину міністерських портфелів, намовив до цього амбітного Петлюру та несвідомого в наддніпрянських справах Коновальця, і тим примусив безвольного Скоропадського кинутись в обійми росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів, аби зберегти за собою гетьманство. В результаті замість української держави в її історичних формах, як я і предрікав Винниченкові, ми матимем єдиную "Совдепію", а нарешті й "єдиную" чорносотенну Росію". По цьому листу можна судити, скільки тих "незримих світові", "поміркованих" сліз проливається серед "патріотів" за гетьманщиною й як за цими сльозами не видно бідним людям усім відомих фактів, або як ці факти перекручуються через ці сльози в їхніх очах.

20 Предвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західноукраїнською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю, такого змісту:

"1) Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну велику державу а Українською Народньою Республікою — значить, заявляє свій намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

2) Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну державу з Західно-Українською Народньою Республікою — значить: заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

3) Правительства обох Республік вважають себе зв'язаними повищими заявами, то значить: вважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшій часі перевести в діло так, щоби можливо в найкоротшій часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4) Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішности життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістав територіяльну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими й правительственними державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5) Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т. є. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

Директорія Української Народньої Республіки: В. Винниченко, П. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра, Отаман Укр. Респ. військ.

Повновласники Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки: Д-р Льонгин Цегельський, Д-р Дмитро Левицький".

21 В кінці жовтня сього року в Парижських газетах з'явився отвертий лист бувшого секретаря Гетьмана Скоропадського, бувшого маленького поліційного урядовця за часів Тимчасового Правительства, Моркотуна. В цьому листі Моркотун оголошує деякі цікаві й ніким не спростовані дані про "Головного Отамана" С. Петлюру. Насамперед, ми довідуємось, що "соціалдемократ" С. Петлюра був одночасно членом масонської ложки, під головуванням "шефа" сеї ложки... Моркотуна, поліційного дрібненького урядовця й секретаря Скоропадського; що С.Петлюра "на колінах" приймав присягу на вірність "братам" Моркотунам; що шеф Моркотун давав накази С. Петлюрі явитись туди-то й зробити те-то, коли цей був уже "Головним Отаманом" і членом Директорії; що колись на Інститутській № 12 С. Петлюрі брати масони давали якісь гроші, зв'язані з Францією; що С. Петлюра запевняв своїх Моркотунів у тому, що він — не сепаратист, а вірний друг Росії, на підставі чого Моркотун запевняв у цьому самому В. Шульгина (руського чорносотенця, відомого україножера); що С. Петлюра за свої вчинки проти масонських приписів і дисципліни виганяється з ложки "Грос-майстром" її... Моркотуном. І, нарешті, з того ж листа довідуємось, що С. Петлюра знав, де ховався П. Скоропадський, але не посмів того одкрити, бо йому було це заборонено "грос-майстром" ложки Моркотуном.

Це все такі серйозні закиди, що С. Петлюра повинен би на них так чи инакше відповісти. Тим часом з його боку досі (січень 1920 р.) ніякого заперечення цього листа немає.

22 З перших днів повстання функціонувала у Вінниці Тимчасова Рада Завідуючих державними справами без виразних конституційних прав і обов'язків; це був примітивний дорадчий орган Директорії в усіх справах державно-адміністраційного життя. З виїздом Директорії з Вінниці Тимчасова Рада Завідуючих автоматично припинила свою діяльність.

В Києві аж до приїзду Директорії та призначення першої Ради Народніх Міністрів адміністраційну власть виконував Революційний Комітет у складі чотирнадцяти Комісарів.

Перший склад Комітету був такий: М. Авдієнко, В. Чеховський, А. Пісоцький, В. Висоцький, М. Галаган, Н. Загородній, М. Марченко (більшість у. с.-д.-незалежники).

З моментом вступу в Київ Республіканської Армії вся повнота адміністраційної та військової влади перейшла до отамана Осадного Корпусу Коновальця.

Наказом Директорії У. Н. Р. від 26 грудня 1919 р., ч. 1 призначена була перша Рада Народніх Міністрів у такому складі:

1) Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Закордонних Справ — В. Чеховський (укр. с.-д.); 2) Міністр Внутрішніх Справ — О. Мицюк (укр. с.-р.); 3) Міністр Земельних Справ — М. Шаповал (укр. с.-р.); 4) Міністр Мистецтва — Д. Антонович (укр. с.-д.); 5) Міністр Морських Справ — М. Білінський (укр. с.-с.); 6) Міністр Народнього Здоров'я — Б. Матюшенко (укр. с.-д.); 7) Міністр Пошт і Телеграфів — І. Штефан (укр. с.-р.); 8) Міністр Продовольчих Справ — Б. Мартос (укр. с.-д.); 9) Міністр Торгу й Промисловости — С. Остапенко (укр. с.-р.); 10) В. о. Міністра Військових Справ — О. Осецький (укр. с.-с.); 11) В. о. Міністра Народньої Освіти — П. Холодний (укр. с.-ф.); 12) В. о. Міністра Юстиції — С. Шелухин (укр. с.-ф.); 13) В. о. Міністра Фінансів — В. Мазуренко (укр. с.-д.); 14) В. о. Міністра Праці — Л. Михайлів (укр. с.-д.); 15) Керуючий Міністерством

Шляхів — П. Пилипчук (укр. с.-с.); 16) Керуючий Управлінням Культів при Міністерстві Народної Освіти — І. Липа; 17) Державний Контрольор — Л.Симонів (укр. с.-с.); 18) Т. в. о. Державного Секретаря — І. Сніжко.

В складі цього Кабінету в короткім часі сталися легкі зміни. В. о. Міністра Народної Освіти призначений був проф. І. Огієнко (укр. с.-ф.), В. о. Державного Секретаря М. Корчинський (укр. с.-ф.), а Міністром Єврейських Справ А. Ревуцький (євр. с.-д. партія "Поалей Ціон").

23 До речі: щоб позбавити читачів зайвих розмірковувань і догадок над тим, коли саме писались ці записки, я попрохав В. Левинського, Ю. Тищенка й С. Черкасенка перевірити мої записки й посвідчити, що їх писано в свій час, що ними по перевірці, й засвідчується.

24 Ті "перевірені" відомости в ноті Директорії про китайців і лотишів походили з балбачанівського штабу. "Червоний Прапор" потім висміював ці відомости, на підставі чого можна зробити висновок, що українські соціалісти (які потім навіть збройне боролись з пятаковщиною), цих китайців під той час нігде не бачили).

25 Цим, здається, могла би вичерпатися й моя відповідь на ті запитання, які робляться мені особисто тепер: чого я уступився з влади; чого не зробив так, як казали мені мої переконання; чого не виявив твердої влади; чого не арештував усіх шкідливих людей?

На це відповідь коротка: не міг, не мав фізичної сили.

Друге питання: чого ж я не кричав, не протестував прилюдно, перед народом, чого замовчував? Чого проти цього насильства над народом не робив повстання, як робили його другі, як ліві укр. есери?

Відповідь: через пятаковщину. Вона затуляла мені рота, в'язала мені руки. Прилюдний протест мій, голови Директорії, голови "верховної влади", викликав би, розуміється, гострий конфлікт і тяжку боротьбу всередині самої української демократії, яка, здавалось мені, була здатна на революцію. Коли б не було з боку пятаковського націоналізму загрози нашій державности й національності, тоді инча річ, тоді, я гадаю, в мене знайшлося би мужности зробити те, що я вважав би й необхідним, і справедливим, хоча би це було навіть проти всіх. Але викликати боротьбу всередині революційного українства, знести його й тим способом майже без бою віддати Україну в руки Пятакових, це я не міг вважати справедливим і корисним ні з національно-державного боку, ні навіть з боку справи революції на Україні.

Через це саме я не міг піти з укр. лівими есерами в повстання. Це значило йти з пятаковщиною. Це значило бути свідком того, як пятаковські "ребята" будуть топтати портрети Шевченка, розстрілювати українок-учительок і глузувати з усього українського, (як то я сам бачив під час першого наступу пятаковщини на Україну), бути свідком і, значить, учасником усього цього, — на це я не міг піти. Один час у мене була й така думка. Але приклад Е. Нероновича спиняв мене.

Крім того, — що було також одним із важних мотивів моєї позиції, — я весь час, навіть після виходу з Києва, мав надію на те, що у нас прийде до миру з Савітською Росією й тоді, не поступившись своїми національними здобутками, не віддавши їх на знищення пятаковщині, можна буде рішуче, всіма силами взятись до боротьби з отаманщиною. До миру не прийшло, але це виразно стало видно тільки в Вінниці.

І єдине, що міг я зробити, це, випробувавши всі способи внутрішньої перемоги над отаманщиною й переконавшись у неможливости цього, одійти від усякої участі в владі.

26 Малесенька подробиця може добре ілюструвати її владу й силу. В той час, як майже кожний старшина (не кажучи вже про отаманів) мав для себе, для своєї жінки, для родичів і знайомих один або й декілька автомобілів, члени Правительства, міністри часто мусіли ходити пішки, бо в них перший ліпший офіцер міг на улиці одняти автомобіля, не звертаючи ніякої уваги на посвідчення й протести міністра).

27 Для неймовірних подаю в деталях доклад міністра Грекова. На Чернігівському напрямі. Група Рогульського: 1-й січовий полк — 1700 чоловік, Білоцерківський п. — 1700 ч.; 1-й січовий кінний п. — 500 ч.; Резерв у Дарниці 1000 ч. Всього: 4900 ч.

На Полтавському напрямі: Група Сушка. 5-й січовий п. — 1700 ч.; Чорноморський п. — 1000 ч.; 2-й Одеський п. — 1300 ч.; Лубенський кінний п. — 400 ч. Всього: 4400 ч.

Кременчукський напрям: Група Думіна. 6-й січовий п. — 1100 ч.; Гайдамацький п. — 1700 ч.; Дорошенківський п. — 500 ч.; Республіканський п. (бувний Балбачанівський) — 800 ч. Всього: 4100 ч.

У Києві: 1-й Окремий Січовий курінь — 300 ч.; 2-й Січовий п. — 1300 ч.; 3-й Січовий п. — 1700 ч.; 1-й Синезупанний п. 1700 ч.; Залізничний п. — 1700 ч.; Техничний залізничний курінь — 600 ч.; Ударний курінь Ковенка — 400 ч. Всього: 7700 ч.

А разом скрізь: 21.100 ч.

28 Під сей же час цілковито вже виявилась, навіть для отаманів, фізіономія цього "героя" й представника отаманської влади на лівому березі. Від агентів самої отаманської влади поступило в Київ донесення, що Балбачан з мільйонами грошей і скількома сотнями своїх руських офіцерів розробив план зради й передачі на бік донських козаків. Тоді тільки отамани рішилися арештувати цього злочинця.

Над ним зробили суд? Його розстріляли за державну зраду, за катування українських селян і робітників, за провокацію, за дискредитацію ідеї національного відродження в народі, за контрреволюцію? Боже борони. С. Петлюра помістив його в найкращому київському отелі, одвівши йому кімнату поруч з своїми, під "почесним караулом", а потім трохи не в салон-вагоні одвезли в Галичину, де він весь час до нового свого контрреволюційного виступу жив цілком вільно й з комфортом у першорозрядному отелю в Станіславові.

29 Ці вимоги було виставлено французським командуванням в Бірзулі, 6-го лютого 1919 р

30 Склад цього "славного" кабінету такий: 1) Голова Ради Народніх Міністрів — С. Остапенко (був. укр. с-р., вийшов із партії); 2) Міністр Військових Справ — О. Шаповал (укр. с-с.); 3) Міністр Внутрішніх Справ — Г. Чижевський (був. укр. с-р.); 4) Міністр Фінансів-Д-р. С. Федак (галицький нац-дем.); 5) Міністр Господарства — І. Фещенко-Чопівський (укр. с-ф.); 6) Міністр Земельних Справ — Є. Архипенко (укр. п-р.); 7) Міністр Закордонних Справ — К. Мацієвич (укр. с-ф.); 8) Керуючий Міністерством Юстіції — Д. Маркович (укр. с-ф.); 9) Керуючий Міністерством Шляхів — П. Пилипчук (укр. н-р.); 10) Керуючий Міністерством Освіти — І. Огієнко (укр. с-ф.); 11) Керуючий Міністерством Культів — І. Липа (укр. с-с.); 12) Керуючий Міністерством Народн. Здоровля — О. Корчак-Чепурківський (укр. с-ф.); 13) Керуючий Міністерством Морських Справ — М. Білінський (укр. с-с.); 14) Керуючий Міністерством Єврейських Справ — А. Ревуцький (жид. с-д. партія "Поалей-Ціон"); 15) Керуючий Управлінням Преси й Інформацій — Др. О. Назарук (галиц. рад.); 16) Державний Контрольор — Д. Симонів (укр. с-с.); 17) Державний Секретарь — М. Корчинський (укр. с-ф.).

Через то, що Д-р. Ст. Федак захоплений був поляками у Львові й попав у полон, на його місце

призначено Міністром Фінансів М. Кривецького (укр. с-ф.). Міністерство Праці було скасовано.

31 Цю настійність і "свободолюбність" для германсько-гетьманських чорносотенців і монархістів французьких "шляхетних" республіканців ставилось народною чуткою в залежність від великої цифри мільйонів рублів, витрачених на визволення арештованих її міністрів руською буржуазією. Ця чутка має підставу в тому факті, що самою Директорією було видано жінці Ген. Матвієва п'ять мільйонів карбованців для полк. Фрейденберга, від імени якого вона приїжджала до Києва. Ці п'ять мільйонів були хабарем цим "лицарям права й культури" за їхню згоду продати нам трохи зброї.

32 Призвища їх такі: бувші міністри гетьманського Уряду: Рейнбот, Ржепецький, Гербель, Гаврилов. А з ними ще з півтора десятка протофісовців, що особливо одзначились катуванням, грабіжом і убийствами селян, робітників та осіб української національності.

33 Склад його такий був: 1. Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Фінансів — Б. Мартос (укр. с-д.); 2) Заступник Голови Ради Народніх Міністрів і Міністр Юстиції — А. Ливицький (укр. с-д.); 3) Міністр Внутрішніх Справ — І. Мазепа (укр. с-д.); 4) Міністр Земельних Справ — М. Ковалевський (укр. с-р.); 5) В. о. Військового Міністра — Г. Сиротенко (укр. с-д.). Склад цього кабінету поповнився поступенно такими членами: 6) Міністр Закордонних Справ — В. Темницький (гал. укр. с-д.); 7) Міністр Народньої Освіти — А. Крушельницький (гал. радик.); 8) Міністр Шляхів — М. Шадлун (укр. с-д.); 9) Міністр Народнього Господарства — А. Шрамченко (укр. с-р.); 10) Міністр Праці — О. Безпалко (гал. укр. с-д.); 11) Керуючий Управлінням Преси й Інформацій та В. о. Державного Секретаря — І. Лизанівський (укр. с-р.); 12) Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів — І. Паливода (укр. с-р.); 13) Керуючий Міністерством Народнього Здоровля — М. Білоус (укр. с-д.); 14) Керуючий Державним Контролем — В. Кабачків; 15) Керуючий Міністерством Культів — М. Мирович; 16) Керуючий Міністерством Єврейських Справ — П. Красний (євр. с-д. "Поалей Ціон").

З прибуттям пізніше до Отаманщини з того боку фронту Одрини й Черкаського переведені були в складі кабінету невеликі зміни: Д. Одриня (укр. с-р.) заняв посаду Міністра Народнього Здоровля, а Т. Черкаський (укр. с-р.) місце Міністра Народнього Господарства. З виходом з кабінету А. Крушельницького призначений був до виконання обов'язків Міністра Освіти М. Григоріїв (укр. с-р.).

34 На жаль, я не маю більш докладних матеріалів про роботи цього з'їзду й про детальний хід того засідання, де виносилась така убийча для пятаковського націоналізму постанова).

35 От характерний вирибок з одної промови (делеґата Ломова): "Насамперед звернімося до аналізу наших хлібо-торгових відносин з Україною, як певного хлібного центру. Ви побачите, товариші, що Україна являлася тим резервуаром, з якого Великоросія черпала свої хлібні запаси. Ви побачите, що якраз тут у нас скупчувалась найголовніша частина лишків, які ми в той же час викидали на ринки західної Європи, чим підтримували й одержували необхідні машини, яких нам головним чином бракувало. От коли ви візьмете, наприклад, райони, — три райони, — що одпадають від нас, — це райони задніпровський, південно-степовий і дніпровсько-донський, ви побачите, що по трьох районах, що відпадають, ми мали біля 55% врожаю пшениці, біля 28% жита, біля 20% вівса, й біля 26% ячміню, себ-то ви бачите, що на ці райони припадає дуже значна частина тих наших запасів хліба, які мала до розпорядження Росія щорічно. Крім того ви побачите, що саме на цю область припадали найважливіші, найвигідніші в економічному сенсі для Росії хліба, а саме пшениця й ячмінь. Ці хліба, крім того, суть експортні хліба, себ-то такі, які переважно вивозились Росією. Експорт ячміню головним чином ішов якраз з цього району.

"Як що ви товариші звернете вашу увагу не тільки на хліб, як що ви згадаєте, крім того, про потерю наших буряково-цукрових плантацій на півдні, які давали приблизно 92% валового виробу цукру й потім, коли ви подивитесь на наші потері в області металургії, в області здобичи вугілля й т. п., для вас стане виразною вся картина, бо на Донецький басейн припадало по цифрах, які я беру, звичайно, до війни, — я беру 1912 рік, як найбільш нормальний, — припадало коло 77% здобичи всього кам'яного вугля. На Домбровський басейн, який також одпадає од нас, до 22%, усього, таким чином, майже 90% здобичи кам'яного вугля. Коли ви візьмете до того виплавку чугуну, вироб півпродукту й готового продукту, то ви побачите що на південь Росії в 1912 році припадало біля 67% всієї виплавки чугуну, біля 55% виробу півпродукту й біля 56% виробу готового продукту.

"Таким чином ці цифри дають певне право зробити той висновок, що ми звідти одержували найголовніші запаси сирівцю. Великоросія годувалась не тільки хлібом півдня, вона в буквальному значінню годувалась також південним наливом, годувалась також чугуном, що здобувався таксамо на півдні".

36 "Труды Всероссийского Съезда Советовъ Народнаго Хозяйства". Стор. 25-26).

37 Підтверження цього можна знайти в статті члена Особливої Слідчої Комісії ("Визволення" № 25, 20 липня). В цій статті член комісії інформує читачів газети про те, що 27 травня було затвержено закон про "Особливу Слідчу Комісію", яка мала своїм завданням: "а) всесторонне розслідування проти-єврейських погромів на території України й злочинної агітації проти єврейського населення, і б) виявлення винних та притягнення їх до карної відповідальности". І член комісії вкінці своєї статті погрозово каже: "Ті, хто раніш робив своє ганебне діло в свідомости повної бозкарности в цей час, коли вони будуть знати про кару, яка їм загрожує, примушені будуть опустити руки, що піднялись для удару й закрити вуста, що розкриті були для погромного заклику. Коли Феміда раніш німувала, то в цей час вона буде говорити всією змогою свого грізного голосу".

Отже член цієї грізної комісії цим наївно заявляє, що до сього часу (до 20 липня) "Феміда німувала", що погромщики "робили своє ганебне діло в свідомости повної безкарности" й що тепер, від 20 липня, Феміда буде грізно говорити.

І цікаво, що Феміда устами цього члена комісії заговорила тільки 20 липня, коли заговорив і Головний Отаман, після того, як євреї присяглись "стати на активний шлях допомоги", що до 27 травня ніяких навіть комісій не призначалось, а з 27 травня до 20 липня ця Феміда "через щось" німувала.

38 І це було також причиною того, що С. Петлюра ні за що не хотів чіпнути Балбачана, коли той виробляв свої соціальні й державні злочинства на Харківщині, і так рішуче убив його, коли той зробив замах на його особисту владу.

39 От маленький виривок з таких отаманських "творів". Укр. Тел. Агенство оповіщає (4-VII) людність про те, що Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр Міністрові й инчим властям телеграму, в якій, мовляв, говорить, що "Головний Отаман знає факти, коли представників єврейського населення, яке допомогало нашому війську й лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави комуністи большевики (!) розстрілювали, насилували жінок і дітей, чинили погроми єврейського населення й забирали останні матеріальні засоби до життя"...

40 Склад першого Секретаріату, зложеного остаточно 2 листопада 1918 року, був такий: 1) Президент Секретаріату й Секретарь Фінансів — др. Кость Левицький; 2) Секретарь Внутрішніх

Справ — д-р Льонгин Цегельський; 3) Секретарь Торгу й Промисловости — Ярослав Литвинович; 4) Секретарь Освіти Олександр Барвінський; 5) Секретарь Шляхів — Іван Мирон; 6) Секретарь Закордонних Справ — д-р Василь Панейко; 7) Секретарь Судових Справ — д-р Ізидор Голубович; 8) Секретарь Пошт і Телеграфів — Олександр Пісецький; 9) Секретарь Народнього Здоровля — д-р Іван Куривець; 10) Секретарь Військових Справ — Дмитро Вітовський; 11) Секретар Суспільної Опіки — Іван Чарнецький; 12) Секретарь Земельних Справ — д-р Степан Баран).

41 Я не привожу ні одної цитати з цих статей, заяв, нот, бо вся урядова інформаційна література українських місій і посольств в Європі повна таким вмістом і кожний може переконатись у цьому, взявши першу-ліпшу брошуру чи статтю на політичну українську тему.

42 Так, наприклад, цим "соціалістом" було видано кілька сот тисяч корон відомому реакціонерові, бувшому гетьманському міністрові Бутенкові. Цей Бутенко на ці гроші поїхав у Берлін і провадив там контрреволюційну й контрукраїнську роботу.

43 Обидва підписані — укр. соціалдемократи, а весь кабінет — "соціалістичний".

44 По цьому договору (2 грудня 1919 р.) ці два панки, насамперед, віддавали Галичину в руки польської шляхти. Пункт 1-й: "Територія Укр. Нар. Республіки має бути установа з такими кордонами: починаючи від Чорного моря по річці Дністру й від Дністра між Польщею й Україною по річці Збручу. Далі кордон У.Н.Р. на території бувшої російської імперії має пройти по західно-північній Волині"... Що до аграрного питання на Україні, то 3-й пункт так промовляв: ..."юридичне становище землевласників польської національності на Україні регулюється на підставі окремого погодження між Українським і Польським Урядами".

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/vidrozhennia_natsii